

INTERNATIONAL COUNCIL OF INDO-EUROPEAN AND THRACIANS STUDIES

THRACIANS AND CIRCUMPONTIC WORLD

Chişinău 2004

INTERNATIONAL COUNCIL OF INDO-EUROPEAN AND THRACIANS STUDIES
FREE INTERNATIONAL UNIVERSITY OF MOLDOVA
STATE UNIVERSITY OF MOLDOVA
ASSOCIATION SYLLABUS

THRACIANS AND CIRCUMPONTIC WORLD

I

*Proceedings of the Ninth International
Congress of Thracology*

*Chişinău-Vadul lui Vodă
6-11 September 2004*

Chişinău 2004

Editorial Board: *Ion Niculiță,*
Aurel Zanoci
Mihai Băț

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

„Thracians and circumponic world; int.congr. (9; 2004; Chișinău). Proceeding of the Ninth International Congress of Thracology „Thracians and circumponic world, Chișinău – Vadul-lui-Vodă”, 6-11 sept., 2004/ed. board: Ion Niculiță, ...- Ch.: Cartdidact, 2004.

(Tipogr. „Reclama”)

[vol.] 1. – 2004. – 336 p.

Antetit. Int. Council of Indo-European and Thracians Studies. Free Int. Univ. of Moldova. State Univ. of Moldova. Association Syllabus.

ISBN 9975-940-79-x

[39+94] (398) (082) = 00

It is the authors who are responsible for the contents and the quality of the articles.
The editorial Board only tried to ensure a minimum of coherence, wherever necessary.

HONORARY COMMITTEE

Alexander Fol	General-Secretary of the International Council of Indo-European and Thracian Studies, doctor, university professor
Mircea Petrescu-Dâmboviță	Honorary president of the Congress, Academician of the Romanian Academy
Gheorghe Duca	President of the Academy of Sciences of RM, academician
Andrei Galben	Rector of the Free International University of Moldova, doctor habilitat, university professor
Gheorghe Rusnac	Rector of the State University of Moldova, doctor habilitat, university professor
Grigorii Belostecinic	Rector ASEM, doctor habilitat, university professor
Petre Roman	Member of the International Council of Indo-European and Thracian Studies, doctor, university professor

ORGANIZING COMMITTEE

Ion Niculiță	President, doctor habilitat, university professor
Gheorghe Postică	Vice-president, doctor, university lecturer
Tudor Arnăuț	Secretary, doctor, university lecturer

MEMBERS

Valentin Dergacev	Ion Tentiuc
Oleg Levițki	Aurel Zanoci
Octavian Munteanu	Sergiu Musteață
Cristian Schuster	Saviana Diamandi
Vladimir Vanciugov	Tatiana Samoilova
Silvia Cebotaru	Nicolae Răileanu

SECRETARIAT

Natalia Mateevici	Victor Moldovan
Vlad Vornic	Sergiu Matveev
Andrei Niciu	Tatiana Demcenco

ADDRESS

State University of Moldova
Chair of Romanian History and Anthropology
Str. Mateevici 60
2009 Chișinău / Moldova
Tel. (+373-22) 577665; Fax. (+373-22) 244248
E-mail: zanoci@usm.md

CONTENTS

The IXth International Congress of Thracology	7
<i>Fol Al.</i> Report for the time period between the eight and the ninth International Congress of Thracology by the secretary general of the International Council of Indo-European and Thracian studies	9
<i>Ларина О., Медяник С.</i> Палеогеографическая реконструкция среды обитания на поселении Сакаровка I	12
<i>Alaiba R.</i> Ceramica Cucuteni de tip C descoperită în stațiunea Trinca-La Șanț, raionul Edineț, Republica Moldova	28
<i>Иванова С.</i> Древнейший курган в Северо-Западном Причерноморье	40
<i>Székely S.</i> Interferențe etnoculturale în epoca bronzului timpuriu din sud-estul Transilvaniei	47
<i>Bolohan N., Crețu C.</i> Recent discoveries belonging to Early/Middle Bronze Age in Central Moldova	55
<i>Bejinariu I.</i> About the fortified settlements within the area of the Wietenberg culture	77
<i>Porojanov K.</i> Facteurs principaux de la genèse et du développement de la civilisation thrace	91
<i>Азильников С.</i> Формирование погребального обряда белозерской культуры	103
<i>Niculiță I., Niciu A.</i> Evoluția decorului ceramic în spațiul nord-vest Pontic la finele epocii bronzului – începutul hallstattului timpuriu	135
<i>Левицкий О.</i> Об основных аспектах взаимосвязей раннегальштатских общностей с населением Северного Причерноморья	196
<i>Potângă E.</i> Hallstattul timpuriu în spațiul nord-vest-pontic	249
<i>Arnăuț T., Bercu V., Matveev S.</i> Așezarea hallstattiană de la Saharna „Dealul Mănăstirii”	263
<i>Niculiță I., Arnăuț T., Zănoici A., Simion G.</i> Stepele Bugeacului în mileniiile II-I a. Chr.	285
<i>Musteață S.</i> Convenția culturală europeană la 50 de ani și starea patrimoniului cultural în Republica Moldova	323
Abbreviations	335

THE IXTH INTERNATIONAL CONGRESS OF THRACOLOGY

Formed as a science at the end of the 19th century – '20 of the 20th century through the fundamental works of Wilhelm Tomaschek, Gabriel Kazarow, Vasile Pârvan, etc., Thracology knew in the postwar period a special development. It was created a situation when was felt the need to coordinate the efforts of specialists from different countries. Consequently the idea of International Congresses of Thracology appeared. From 1972, when in Sofia-Bulgaria was held the first International Congress of Thracology, was decided each 4 years to organize such scientific reunions, every time in a different country that has specialists in the field, renowned in the world through their valuable studies.

At the session of the International Council of Indo-European and Thracian Studies from 29th September 2000 from Sofia was taken the decision to organize the IXth International Congress of Thracology in the Republic of Moldova.

Actually, the preparation began earlier, when are undertaken ample researches in the filed of thracology. But more effectively and intensively were the investigations from the last period when the specialists from the Republic of Moldova had the possibility to involve themselves in the European scientific and research structures and to collaborate with the International Council of Indo-European and Thracian Studies, the International Consulting Commission for the Promotion of Indo-European and Thracian Studies, the Romanian Institute of Thracology, the Institute of Thracology from Bulgaria, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Institute of Carpathology at the University of Użgorod, the Center of Archaeology and the Museum of Archaeology from Odsessa-Ukraine, etc.

In the framework of these collaborations, in which the leading role was assumed by the Romanian Institute of Thracology, were realized common moldo-romanian-ukrainian researches at the most important monuments in the steppes of Bugeac – Ukraine, ending up with remarkable results published in the journal of the same institute – „Archaeological researches in the north-Thracian area”.

The Chair of Archaeology and Ancient History and the Laboratory of Thracology of the State University of Moldova have organized several international symposiums where were approached different aspects of thracology. The materials of these symposiums were reflected in the following publications: “Actual problems of national and universal history” (Probleme actuale ale istoriei naşionale şi universale) and “The romanity and romanianity to the north of Balkans” (Romanitate şi românităte la nord de Balcani). Were also organized international colluviums with the participation of specialists from Romania, Russia, Ukraine where have been proposed to discussion problems related to the origins of Thracians, their relations with the Cimmerians and Greek civilization. During the '90 of the 20th century were researched circa 10 monuments by the specialists of thracology or by their participation: Butuceni, Potârca, Stolniceni, Hlinjeni, Saharna Mare, Saharna Mică, Trinca, Ciobrucci, Saharna-Revechin, Saharna-La Şanţ, among which Butuceni, Hlinjeni and Trinca – exhaustively. A considerable

number of studies and materials were published. It is more than enough to mention than only in 4 years of the 21st century appeared 10 monographic studies dedicated to different aspects of thracology. We can add to that also the Plied of young specialists prepared lately. All these represented a serious and solid support in the preparation of the IXth International Congress of Thracology.

Around 160 participants registered for the Congress and 114 presented the thesis for publication. Circa 90 specialists participated at the works of the Congress. The results of the Congress are the 3 volumes of publications.

In accordance with the thematic of the IXth International Congress of Thracology „Thracians and circumponctic world” the works were splits in three sections.

The first section „Indo-Europeans and early Thracians” included the materials dedicated to the prehistoric communities from the north-western space, comprised in the first volume.

In the second section „Traco-geto-dacians form the Balkan-carpathian-pontic space” were introduced the researches dedicated to different aspects of the thraco-geto-dacian history. They form the second volume.

The materials of the third „Thraco-geto-dacian traditions reflected in the material culture and spirituality of Balkan peoples” were introduced in Volume III.

The redaction, besides some minor corrections, didn't intervene in the text of the presented materials. The responsibility on the content, argumentation and the style of publications lays on authors.

Ion Niculiță

President of the Organizing Committee

**REPORT FOR THE TIME PERIOD BETWEEN THE EIGHT AND THE NINTH
INTERNATIONAL CONGRESS OF THRACOLOGY BY THE SECRETARY
GENERAL OF THE INTERNATIONAL COUNCIL OF INDO-EUROPEAN AND
THRACIAN STUDIES (2000-2004)**

**TO THE MEMBERS FOR THE INTERNATIONAL
COUNCIL OF INDO-EUROPEAN AND THRACIAN STUDIES**

Session within the Ninth International Congress of Thracology
Chişinău, September 6-11, 2004

Dear colleagues,

Acting in the capacity of Secretary General of the International Council of Indo-European and Thracian Studies, I dare to address you – all the participants in the Council session within the Ninth International Congress of Thracology – on behalf of the rest of the members who, for one reason or another, couldn't join this forum.

Milutin Garashanin, who was granted with all titles before his name, has left us. But his surname was and is still sufficient to preserve the memory of a friend, a scholar, a teacher and a wise man who used to recognize to what a high degree is significant the interdisciplinary study of the non-written history of South-Eastern Europe to the understanding and clarification of the Indo-European investigation problems.

I regret to remind you that in the beginning of 2004 passed away Prof. Dr. Jan Lichardus, Director of the Institut für Vor- und Frühgeschichte, Saarbrücken and one of the most active implementers of the decisions of the Council. Prof. Lichardus managed to cheat death by finishing the microregional prehistoric research at the Village of Drama in Southern Bulgaria. The results are at the printer's in Bonn. It was his desire to be present and to participate in the discussions at this Congress as his interests always took him to the Circumpontic region. Therefore I would like to ask you to assume that he is among us now!

May them both rest in peace!

By presenting to you the minutes from the Council meeting in Sofia at the Eight International Congress which took place in the Rector's Hall at "St. Kliment Ohridski" Sofia University, I would like to remind you of the practice of the Secretariat to present a short report, to summarize the conclusions and the recommendations of the present members and to send them in writing to all the members who have been absent.

I also appeal to you for the following – should any application be considered eligible, it can be proposed at this meeting and possibly approved. The new member of our Council will be immediately included by the Secretariat and his or her name will be announced to all previous members.

According to the established practice from 1980 onwards (Third Congress of Thracology – Vienna), the Secretariat presents a short report on the activity for the last four years at each regular Council session. The 2000-2004 report for the time period between the Eighth and the Ninth Congresses of Thracology, prepared by

Mrs. Irina Shopova, coordinator of the Council activity in Sofia, and by me, should consist of the following:

1. Special gratitude to the Honorary and the Organizing Committees of the Ninth International Congress of Thracology and especially to Prof. Dr. Ion Niculiță and Prof. Dr. Gheorghe Postică. The Organizing Committee followed the recommendations of the Council members, which was made at the Sofia session in 2000, and provided the best possible conditions for the holding of this forum dedicated to the very perspective Indo-European studies.

2. Special gratitude to the Honorary and the Organizing Committees of the Tenth International Congress in Athens in 2005 that also followed the recommendations of the Council members made at the Sofia session in 2000 regarding the usefulness of a forum on Thracology in Greece. The announced problem circle "Thrace in the Graeco-Roman World" is a very well-outlined for the research of the interactive cultural contacts between the non-literal Thracian aristocratic society and the cultural leaders during the Antiquity of South-Eastern Europe from the end of the second millennium B.C. to the Late Antiquity.

The announcement of the Tenth Congress in 2005 unusually shortens the established period of time between two such forums, but it was inspired by the considerations of the Greek colleagues who had decided to grab the opportunity. This decision arouses gratitude; moreover it will not affect the preparation of the next, Eleventh Congress of Thracology because its organizers will have more time at their disposal.

In this connection, it would be useful to exchange opinions about the possible holding place and the topic of the Eleventh Congress. All ideas will be discussed at the council session in Athens.

3. Special gratitude to the Bulgarian (Institute of Thracology - Sofia) and to the German colleagues (Institut für Vor- und Frühgeschichte, Saarbrücken) as well as to the team of Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland – Bonn and to Publishing House Philipp von Zabern GmbH – Mainz who jointly prepared and implemented the project "THE THRACIANS. THE GOLDEN KINGDOM OF ORPHEUS" – a presentation of the latest discoveries on the territory of Bulgaria, of the Bulgarian-German microregional project "Drama" as well as of the new interpretational decisions about the source material. The project was implemented in the form of an exhibition which is presented in Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland – Bonn from July 23 to November 28, 2004.

4. The announcement that the Secretariat has managed to prepare and publish the double volume 11 – 12, 2001 – 2002 of ORPHEUS. Journal of Indo-European and Thracian Studies (146 pages), where is published IN MEMORIAM to Prof. Dr. Georgi Rikov, Editor-in-Chief of the Journal and Head of Department of General and Indo-European Linguistics at Sofia University and one of the prominent European linguists, who passed away suddenly. In the volume are published the articles by the following authors: Georgi Rikov, Adrian Poruciu, G.R.H. Wright, Zalatozara Gocheva, Sorin Paliga, Kalin Porozhanov.

5. The announcement that the volume 13–14, 2003–2004 of ORPHEUS is published and consists of papers by Dimitar Boyadzhiev, Frederik Kortlandt, Mirena Slavova, Adrian Poruciuc, Biliana Mihailova, Valeria Fol, Maria Deoudi, Jesper Christensen, Dobrina Jeleva-Martins. The double volume is dedicated to the late Prof. Rikov.

6. An appeal to the Council members to approve for Editor-in-Chief of ORPHEUS Prof. Dr. Dimitar Boyadzhiev – a prominent specialist on the classical antiquity and the cultural and linguistic relations in South-Eastern Europe.

According to the practice so far, the Council members will receive the newly-published double volumes of the Journal.

ORPHEUS has 38 subscriptions and the Secretariat maintains book-exchange with more than 20 libraries. As the Journal is published with non-commercial objective, it is given to colleagues from various scientific centers on various occasions.

Wishing you a successful and fruitful congress, I would like to thank you for your attention.

Until we meet again in Athens in 2005!

Alexander Fol

Secretary General of the International Council
of Indo-European and Thracian Studies

ПАЛЕОГЕОГРАФИЧЕСКАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ СРЕДЫ ОБИТАНИЯ НА ПОСЕЛЕНИИ САКАРОВКА I

Ларина О.В. (Кишинев Молдавия)

Медяник С.И. (Порто Алегре Бразилия)

Abstract The Neolithic settlement Sakarovka I (Krish culture) is situated in the northwestern part of Moldova and represents the first European agricultural civilization. This culture was widespread on the territories of the former Yugoslavia, modern Hungary, Rumania and Moldova during the Early Neolithic. The carbon isotopic age by ^{14}C of Krish cultural layer of this settlement is about 6650+50 y. BP or 5600-5480 y. BC. The obtained palynological data suggest forest-steppe vegetation development under more favourable than recent climatic conditions during habitation. The agricultural activity evidenced by the presence of cereal pollen (*Triticum*, *Avena*, *Hordeum*) and pollen of the attendant weedy plants. By the end of habitation, the forest areas decreased along with an increase in xerophyllous grasses caused by aridity growing, deforestation for wood exploration and the creation of new arable lands.

История природы и история человечества – два неразрывно связанных между собой процесса. Сейчас фактор контакта “человек – природа” опосредован и затушеван “благами” цивилизации, но на древнейших этапах становления человечества он выступал непосредственным и жестким, обуславливая в значительной степени, наряду с другими, и сам процесс культурообразования. Так изменения голоцена поставили человека позднего палеолита перед проблемой выживания. В конечном же итоге способствовали важнейшему достижению человечества – возникновению производящего хозяйства. Проблема неолитизации и распространения производящих форм хозяйствования в Восточной Европе продолжает оставаться одной из наиболее сложных и актуальных задач современной археологии и древней истории всего Евро-Азиатского континента.

Район Пруто-Днестровского междуречья (современная Республика Молдова) относится к древнейшим земледельческим центрам Юго-Восточной Европы. Он не является частью и не примыкает непосредственно к переднеазиатскому очагу (по Н.И. Вавилову), но входит в сферу его активного влияния, что способствовало распространению и окончательному утверждению ранних форм земледелия и животноводства на всем протяжении лесостепной, а чуть позже и степной зон Восточноевропейской равнины.

Благодаря многолетним полевым и аналитическим изысканиям для территории Молдовы зафиксированы три неолитические культуры: Буго-Днестровская (БДК), Кереш-Криш (Körös-Kriş), Культура линейно-ленточной керамики (ЛБК) (Маркевич 1974; Dergacev 1991, 1-16; Larina 1994, 41-60; Ларина 1999, 10-140). По радиоуглеродному датированию неолит охватывает промежуток времени в 1500 лет, со второй половины VII по начало V тыс. до н.э. Одна из основных проблем осмысления процесса неолитизации территории Молдовы упирается, в первую очередь, в необходимость комплексного подхода к изучению культуры Криш.

В настоящее время в лесостепной зоне Пруто-Днестровского междуречья известно более 10 местонахождений культуры Криш (Рис.1). Эталонным выступает поселение Сакаровка I 28°12'59"в.д. 47°41'20"с.ш. (район Сынжерей, уезд Бэлць), исследованное в течение восьми полевых сезонов. Его изучение включало широкое привлечение методов естественных наук – палеозоологии, палеоботаники, палеогеографии. Результаты первых двух дисциплин частично опубликованы и введены в научный оборот (Давид 1997; Янушевич 1986; Кузьмина и др. 1998). Палеогеографическая же реконструкция среды обитания представлена лишь в материалах Всемирного конгресса (X) палинологов в Китае и малодоступна широкому кругу специалистов (Medeanic, Larina 2000; 2002). Предлагаемая работа предусматривает полномасштабную публикацию результатов палинологического изучения Сакаровки I в контексте данных вспомогательных дисциплин.

Палинологическими изысканиями на поселении была охвачена вся колонка голоценовых наслоений. Пробы брались на разных участках памятника, что позволяет охарактеризовать природное окружение не только периода его функционирования, но и стерильные горизонты. Совокупность этих данных может быть экстраполирована, с большой долей вероятности, на предшествующие и последующие археологические культуры. Тем более, что в микрорегионе Сакаровка I сосредоточен “куст” археологических памятников от эпохи позднего мезолита (Сакаровка IV), культуры линейно-ленточной керамики (Сакаровка V, VI), энеолита Кукутень-Триполье B2 (Сакаровка II).

До наших изысканий специальное палинологическое изучение слоев культуры Криш в Молдове не проводилось. Имеются лишь данные по результатам изучения состава естественной растительности в северной части Молдовы на протяжении Атлантического периода, который частично совпадает со временем существования культуры Криш. Полученные выводы были основаны на палинологическом изучении осадков голоцена в надпойменных террасах Днестра (Волонтир 1986; Адаменко и др. 1996).

Согласно этим данным, на протяжении Атлантического времени был распространен лесостепной тип растительности. Широколиственные деревья умеренной флоры, такие как *Quercus*, *Carpinus*, *Corylus*, *Fagus*, *Tilia*, *Ulmus*, *Fraginus* и др. преобладали в составе широколиственных лесов. Среди травянистых растений преобладали мезофильные виды семейств *Рoaceae*, *Asteraceae*, *Аriaceae*, *Polygonaceae* и др. Распространение ксерофильных видов семейства *Chenopodiaceae* и *Artemisia* было ограниченным и приурочено к открытым пространствам, сухим склонам и пр. Палинологические данные позволяют реконструировать развитие среды обитания в условиях улучшения климата (поднятие среднегодовых температур, увеличение атмосферных осадков) на протяжении Атлантического периода.

Материал и методика

Поселение Сакаровка I занимает самую верхнюю часть водораздельного склона плато долины реки Солонец, 200-220 м над уровнем моря (Рис. 1). Площадь древнего поселка составляет примерно 1-1,5 га, из

которых археологически исследовано около 5 тыс. кв.м. Обнаружено 47 объектов различного назначения: остатки жилых долговременных углубленных в грунт землянок или полуземлянок с глинобитными купольными печами, а также легкие наземные конструкции с открытыми очагами и небольшие хозяйственные скопления артефактов. Для проведения палинологического изучения были выбраны три участка (Рис. 2).

Проба 1 взята в западной части, в месте скопления хозяйственного назначения наземного типа – объект №37.

Проба 2 – северная часть памятника, у объекта №21. Он представляет собой землянку – долговременное жилище. Находки включали обильный археологический, ботанический и зоологический материал.

Проба 3 – восточная часть у края плато. Находки культуры Криш в этой части памятника редки, слой почти не выражен.

Разрез пробы 1 (глубина 1,2 м) представлен 8 слоями. Литологическое описание слоев было выполнено В.Е. Моток (данные не опубликованы). Колонка разреза сверху вниз представлена (Рис. 3):

1. Чернозем (пахотный слой), глубина 0-20 см
2. Чернозем, горизонт А. Глубина 20-30 см
3. Чернозем, горизонт В. Глубина 30-40 см
4. Субфосильная почва, горизонт А. Культурный слой Криш. Глубина 40-55 см.
5. Субфосильная почва, горизонт В. Глубина 55-68 см
6. Субфосильная почва, горизонт С. Глубина 68-94 см
7. Лесс, глубина 94-118 см.
8. Глина, видимая глубина 118-120 см.

В разрезах (пробы 2 и 3) культурный слой изучался в слое субфосильной почвы (горизонт А) на глубине 50 см (проба 2) и на глубине 45 см (проба 3).

Всего было исследовано 26 образцов. Вес каждого исследованного образца составлял около 50 граммов.

Образцы были обработаны соляной кислотой HCl, 10%. С помощью тяжелой жидкости (водный раствор KI+CdI₂ с удельным весом 2,2 г/см³) было произведено разделение органических и неорганических частей исследуемого осадка. Препараты были подготовлены с использованием глицерин-желатина. Определение пыльцы и спор производилось с использованием палинотехники современных растений Молдовы, которая находится в Лаборатории палеогеографии Института географии Академии Наук Молдовы. При определении пыльцы и спор культурных растений и растений естественной флоры использовались также фундаментальные работы по морфологии пыльцы и спор (Куприянова, Алешина 1972; Andersen 1979).

Все встреченные и определенные зерна пыльцы и спор подсчитывались вместе для определения относительной концентрации (%) между различными таксонами пыльцы и спор растений.

Результаты палинологического изучения культурного слоя на участках (пробы) №1-3 приведены на Таблице 1. Полученные палинологические результаты для пробы № 1 построены и отражены на палинодиаграмме (Рис. 4).

На основании изучения образцов 1-8 пробы №1 были выделены палинозоны (I-V), позволившие реконструировать историю растительности и климатических колебаний в северо-западной части Молдовы не только на протяжении времени существования поселения (культура Криш), но также со времени последнего оледенения (поздний палеолит) и до настоящего времени.

Результаты

Проба № 1

Зона I (слои 7,8). Пыльца древесных растений (AP) составляет 46-58%; травянистых (NAP) 39-50%; споры (S) 3% (Рис.3). Пыльца сосны (*Pinus sylvestris* + *cembra*) преобладает. Пыльца ели (*Picea sect. Eupicea*) и ивы (*Salix*) встречается постоянно. В некоторых образцах встречена также пыльца арктобореального вида *Betula sect. Nanae*. Среди травянистых ксерофильных растений преобладали виды маревых (*Chenopodiaceae*) и полыни (*Artemisia*). Полученные результаты согласуются с палинологической характеристикой последнего оледенения (W 3) в Молдове (Медяник, Михайлеску 1992).

Зона II (слои 5-6). Пыльца древесных растений (AP) составляет 35-42%, травянистых растений (NAP) 48-57%; спор (S) 1,0-1,5%. В составе древесных растений определена пыльца *Pinus sylvestris*+*cembra*, *Picea*, *Betula*, *Corylus*, *Caprinus*, *Fagus*, *Quercus*, *Ulmus*, *Tilia*, *Salix*. Пыльца травянистых растений представлена видами *Asteraceae* (преобладают), *Chenopodiaceae*, *Artemisia*, *Cichoriaceae*, *Poaceae*, *Plantaginaceae*. Полученные результаты могут быть сопоставимы с палинологическими данными из отложений, соответствующих как Бореальному периоду голоцена, так возможно и началу Атлантического периода голоцена в Молдове (Волонтир 1986; Адаменко и др. 1996).

Зона III (слой 4, культурный). Пыльца древесных растений (AP) составляет 20-42%; травянистых (NAP) 59-63%; споры (S) 0-7%. В образцах из нижней части этого слоя в составе древесных растений преобладает пыльца широколиственных растений. Наиболее часто встречается пыльца *Quercus*, *Fagus*, *Ulmus*, *Fraxinus*, *Tilia*, *Caprinus*, *Alnus*, *Corylus* и др. (Табл.1). Присутствие пыльцы хвойных незначительно – до 10% (*Pinus sylvestris*+*cembra*, *Picea sect. Eupicea*). Пыльца мезофильных травянистых представлена видами *Asteraceae*, *Poaceae*, *Apiaceae*, *Lamiaceae*, *Polygonaceae* и др. В образцах из верхней части слоя увеличивается содержание ксерофильных травянистых растений *Chenopodiaceae* и *Artemisia*.

В самой верхней части этого слоя значительно уменьшается содержание древесных растений, особенно *Quercus*, *Fagus* (дуб и бук). Отмечается появление пыльцы культурных злаков *Triticum*, *Avena*, *Hordeum* (пшеница, овес, ячмень) и пыльцы грецкого ореха (*Juglans regia*). Эта зона соответствует времени Атлантического периода голоцена (Волонтир 1986; Адаменко и др. 1996).

Зона IV (слой 3). Пыльца древесных растений составляет AP 20-22%. Отмечается уменьшение содержания (%) дуба, вяза, бука, липы, граба, лещины. Пыльца травянистых растений составляет 78-80%. Среди травянистых преобладают лебедовые (*Chenopodiaceae*) и полынь (*Artemisia*). Уменьшается содержание пыльцы культурных злаков *Cereale* и ореха *Juglans*

regia (в сумме всего 2%). Эта зона может быть сопоставима с Суббореальным периодом голоцена (Волонтир 1986; Адаменко и др.1996).

Зона V (слои 1 и 2). Пыльца древесных растений составляет AP 5-9%. Находки и разнообразие широколиственных древесных продолжает уменьшаться. Была обнаружена пыльца дуба, липы, граба, лещины, ольхи. Пыльца травянистых растений составляет NAP-79-90%. Увеличивается значение ксерофильных растений из семейства лебедовых (Chenopodiaceae) и полыни (Artemisia). Увеличивается также количество сорных растений, таких как репейник, василек, сурепка и других видов из семейств Polygonaceae, Scrophylariaceae, Dipsacaceae. Встречается пыльца культурных злаков Cereale и ореха Jugans regia (в сумме 0,5-4,5%). Эта зона характеризуется увеличением роли пыльцы растений, развитие которых в больших количествах обычно вызвано антропогенным фактором (сельскохозяйственной деятельностью) (Гейдеман 1986). Эта зона соответствует Субатлантическому периоду голоцена (Волонтир 1986; Адаменко и др. 1996).

Слои 1-3 (соответствуют зонам IV и V) в археологическом смысле являются стерильными, без каких-либо находок и следов обитания на изученном местонахождении.

Находки пыльцы культурных злаков и увеличение содержания пыльцы сорных растений являются показателем того, что развитие сельскохозяйственной деятельности в соседних к поселению Сакаровка I территориях продолжалось. Это, в свою очередь, могло быть причиной значительных изменений окружающей среды и влиять на состав естественной растительности в сторону уменьшения ее таксономического разнообразия.

Палинологическое изучение проб № 2 и 3 проводилось лишь для культурного слоя (Рис. 3). Данные этих исследований приведены на Таблице 1. Сравнение полученных результатов указывает на близкое сходство палинологических характеристик культурного слоя во всех трех местонахождениях взятия проб.

Палеорастительность

На основании полученных данных по изучению голоценовых отложений на трех участках поселения Сакаровка I возможно провести реконструкцию развития естественной растительности северо-западной части Молдовы со времени последнего (поздневалдайского/позднеюрмского) оледенения, а также более детально охарактеризовать состав растительности, произраставшей вблизи поселения Сакаровка I на протяжении существования культуры Криш.

К концу поздневалдайского оледенения исследуемая территория была покрыта перигляциальными лесостепями. В составе редколесий преобладали хвойные Pinus sylvestris+cembra, Picea sect.. Eupicea, и арктобореальные виды березы (Betula sect. Albae, B.sect. Nanae), ивы (Salix) и ольхи (Alnus). В составе перигляциальных степей ксеро – и галофильные виды маревых (Chenopodiaceae) и Artemisia преобладали (зона I).

Во время Бореального периода голоцена увеличилась роль широколиственных деревьев и кустарников в составе лесостепной растительности. Возросло значение мезофильного разнотравья. Однако в составе лесов роль хвойных, сосны и ели, все еще оставалась значительной. Среди широколиственных деревьев и кустарников встречались дуб, граб, липа, вяз (зона II).

Время существования поселения Сакаровка I совпадает с Атлантическим периодом голоцена, который характеризуется улучшением климатических условий (поднятие среднегодовой температуры, увеличение атмосферных осадков). Лесостепные ландшафты в это время были представлены видами *Quercus* (преобладает), *Carpinus*, *Corylus*, *Fagus*, *Ulmus*, *Acer*, *Fraxinus*, некоторые *Rosaceae* и *Fabaceae*. Пойменные леса, развитые вдоль Днестра и его притоков, состояли из *Alnus*, *Salix*, *Ulmus* и др. В составе степей преобладали мезофильные виды *Asteraceae*, *Poaceae*, *Cichoriaceae*, *Brassicaceae*, *Ranunculaceae*, *Apiaceae*, *Lamiaceae*, *Plantaginaceae*, *Polygonaceae* и др. Роль ксерофильных трав *Chenopodiaceae*, *Artemisia* уменьшилась (зона III).

Увеличение континентальности климата и некоторая его аридизация во время суббореального периода, по-видимому, явилась причиной преобладания ксерофильной травянистой растительности маревых (лебедовых), сокращением площадей широколиственных лесов и уменьшением их таксономического разнообразия (зона IV).

По-видимому можно предположить, что эти изменения в окружающей среде были одной из причин постепенного исчезновения культуры Криш в данном регионе. На протяжении последующего времени, совпадающего в субатлантическим периодом голоцена, произошло дальнейшее сокращение лесной растительности, уменьшение ее таксономического разнообразия. Одновременно возросла роль ксерофильных растений и сократилось разнообразие мезофильного разнотравья (зона V). Начиная с этого времени состав естественной растительности, как лесной так и степной, находится в прямой связи с антропогенными преобразованиями ландшафтов, включающих значительное развитие сельскохозяйственной деятельности.

Культурные (культивируемые) растения

Во всех исследуемых образцах из трех участков поселения Сакаровка I в культурном слое Криш обнаружено постоянное присутствие пыльцы культурных злаков *Triticum*, *Avena*, *Hordeum*. Пыльца сорных растений была представлена *Centaurea*, *Brassica*, некоторыми видами *Cichoriaceae*, *Convolvulaceae*, *Agri-monionia*, *Polygonum*. Присутствие пыльцы вышеотмеченных растений, как культурных так и сорных, свидетельствует о развитии сельскохозяйственной деятельности в культурном слое Криш поселения Сакаровка I.

Практически во всех образцах в культурном слое была обнаружена пыльца грецкого ореха (*Juglans regia*). Современный ареал *Juglans regia* в естественных лесах включает Казахстан, Центральную Азию, Иран, Афганистан и восточный Кавказ (Левковская, Филатенко 1992). В настоящее время *Juglans regia* в Молдове является широко распространенным

интродуцированным видом (Гейдеман 1986). Но до настоящего времени история интродукции этого вида на территорию нынешней Молдовы все еще не выяснена. Согласно палинологическим данным, наиболее поздние находки пыльцы ореха *Juglans* sp. были отмечены в отложениях позднего плейстоцена, соответствующие Микулинскому (R2 – W1) межледниковью (Медяник, Михайлеску 1994). В настоящее время преобладает мнение, что появление *Juglans regia* в позднем голоцене в Европе было вызвано его интродукцией. В Юго-Восточной Европе, в Македонии, находки пыльцы *Juglans regia* приурочены к культурному слою, насчитывающему 3100-3300 лет (или сформировавшемуся около 3100-3300 лет назад) (Bottema 1980).

Обнаруженная пыльца ореха в культурном слое Криш, датированным по C 14 - 6650 BP, может указывать на более ранний возраст интродукции этого растения на территорию современной Молдовы. Что весьма вероятно в условиях климатического оптимума на протяжении Атлантического периода, который характеризуется увеличением среднегодовых температур и увеличением количества атмосферных осадков.

Данный вывод о возможно более ранней интродукции *Juglans regia* пока не подтвержден палеоэтноботаническими данными. Поэтому это предположение требует проведения дальнейших тщательных палинологических исследований с привлечением новых дополнительных материалов из археологических памятников неолитических культур региона.

Среда обитания в контексте смежных дисциплин

Палинологические данные по изучению поселения Сакаровка I позволяют установить распространение лесостепного типа растительности на протяжении времени обитания в условиях *умеренно-теплого и относительно влажного климата*. Залесенность территории к концу обитания значительно уменьшилась. В составе степной растительности возросла роль ксерофильной растительности маревых, полыни и уменьшилось количество и разнообразие мезофильного разнотравья. Эти изменения могли быть вызваны естественными факторами – увеличением аридизации и континентализации климата. Уменьшение площадей лесов могло быть также вызвано их вырубкой как для использования древесины, так и освобождения территории для развития сельскохозяйственной деятельности.

Результаты комплексного изучения материалов Сакаровка I подтверждают общие климатические и ботанические реконструкции природного окружения поселения на основе палинологии. Так, хозяйственная деятельность жителей концентрировалась на производстве продуктов земледелия и скотоводства, в качестве вспомогательных служили собирательство и охота.

Объектом собирательства в окрестных лесах выступали плодовые и древесные растения. Они зафиксированы по карбонизированным остаткам и отпечаткам на керамике и обмазке. К ним относятся желуди (дуб) (*Quercus robur*), лесной орех (лещина) (*Corylus avellana*), а также плодовые. Существует предположение, что такие виды, как: слива (*Prunus domestica* = *Prunus spinosa* P.divoricata), алыча (*Prunus cerasifera* Ehrh), терн (*Prunus insisitia*), виноград (*Vitis sylvestris* Gmal.), вишня/черешня (*Cerasus* Mill.),

яблоня/груша (*Pyrus/malus*), кизил (*Cornus mas*), уже вводились в культуру и могли выращиваться вблизи поселения (Кузьмина и др. 1998). На развитие сельскохозяйственной деятельности в период существования поселения указывает пыльца культурных злаков пшеницы, ячменя и овса (*Triticum*, *Hordeum*, *Avena*), а также сорных сопутствующих растений (*Centaurea*, *Brassica*, *Agrimonia*). Палеоботаническими изысканиями виды уточняются: земледельческая отрасль базировалась на выращивании пшениц: однозернянка (*Tr.monococcum*), двузернянка (*Tr.dicoccum* Sr.), спельта (*Tr.spelta*), карликовая/мягкая (*Tr.aestivo-compactum*), ячменя (*Hordeum*) (голозерный и пленчатый), овса (*Avena* sp.), проса (*Panicum miliaceum*), гороха (*Pisum*). Набору культурных злаков соответствуют сорные растения: щетинник (*Setaria viridis* или *S.glanca*), подмаренник (*Galium* sp.), горец (*Polygonum* sp.), бурачок (*Alisum* sp.), куколь (*Agrostemma* sp.), щетинник (*Setaria* sp.) (Янушевич 1986, 1-10; Кузьмина и др. 1998, 168-182).

Промысловые/охотничьи виды животных также характерны для раннеголоценовой фауны лесостепного сообщества: благородный олень, косуля, тур-зубр, кабан, медведь, лось, выдра, дикая кошка, барсук, рысь, куница. Среди них особого внимания заслуживает присутствие тарпановидной лошади и мелкой лошади ослиного типа. Последняя характерна для степного сообщества, и вероятно проникала сюда из более южных степных районов Пруто-Днестровского междуречья.

Скотоводство представлено лесостепным типом этой отрасли: крупный рогатый скот, свинья, мелкий рогатый скот и лошадь (Давид 1997, 115-121).

К дискуссии о типе палеоклимата

Общий контекст приведенных данных и комплексное изучение геологических и палеогеографических условий микрорегиона Сакаровка I, проведенное сотрудниками палеогеографической лаборатории Института географии АН Молдовы позволило определить палеоклимат как более теплый и влажный, чем сейчас. Время существования памятника было соотнесено с ранним этапом атлантического периода среднего голоцена: климатический оптимум 6-7 тыс. лет назад (Михайлеску и др. 1998).

В настоящее время, с учетом разработок последних десятилетий, реконструируется более сложная картина динамики и растительности в регионе (Билинкис и др. 1996; Волонтир 1989, 1989а). В частности выделяются тепло-сухие климатофазы в атлантическом периоде, с концом первой из которых (AT 1) предлагается увязать существование Сакаровка I (Левковская и др. 2003, 310-311). Для этой фазы реконструируется кратковременная аридизация климата, когда количество осадков меньше, чем сейчас, но температуры выше современных. Учитывая прямую взаимосвязь между климатом и примитивным земледелием (не вступая в дискуссию по вопросу: влажно – сухо), выделим отдельные элементы природно-климатических особенностей Пруто-Днестровского междуречья.

Климат умеренно-континентальный и в целом носит переходный характер между морским Западной Европы и континентальным Восточной, отличаясь обилием солнца, тепла и мягкой зимой. По геоморфологическим показателям Сакаровка I размещается в зоне *стети* Чулукско-Солонецкого плато (Чулукская степь = Бельцкая степь).

Почвы Бельцкой степи в основном представлены *черноземами типичными*. Это лучшие черноземы Молдовы с содержанием гумуса в верхних горизонтах не ниже 4-9%. Они образовались 8-9 тыс. лет назад под злаково-разнотравными луговыми степями (Крупенников 1992). Именно к этому типу черноземов приурочен культурный слой Сакаровка I.

Среднегодовое количество осадков Бельской степи 400-450 мм, а вообще для Молдовы количество выпадающей влаги весьма дифференцировано и убывает с севера на юг от 628 мм на севере до 327 мм на юге. Территория относится к зоне **недостаточного увлажнения**. По этому показателю Пруто-Днестровское междуречье уступает даже пустыням Средней Азии. К тому же изменчивость месячных и годовых сумм осадков очень велика. В 30-40% всех лет наблюдений отклонения годовых сумм от норм превышали 100 мм, достигая иногда 200-300 мм. Летом частота и продолжительность осадков меньше, чем в другие периоды года, что объясняется их ливневым характером. В холодное время более типичны продолжительные осадки небольшой интенсивности. Однако общее распределение осадков в Пруто-Днестровском междуречье **приурочено к основным циклам вегетации растений**: наибольшие месячные суммы осадков приходятся на май-июнь 60-80 мм, наименьшие на январь 27-37 мм. Минимальное число дней с осадками отмечается в сентябре (Зеленин и др. 1984, 9-11). Именно в этом сочетании признаков (климат, почвы, влага) лежит залог успеха сельскохозяйственной деятельности в Пруто-Днестровском междуречье на протяжении тысячелетий, как в настоящее время, так и на начальных фазах аккультурирования территории.

Однако конкретно для Сакаровка I проблема водообеспеченности стоит более остро, чем для прочих памятников этой культуры. Только Сакаровка I размещена на высоте 200-220 м над уровнем моря, занимая край водораздельного плато, с удалением от водотока р. Солонец на 2,5 км. Единственно могли использоваться только грунтовые воды в виде колодцев или источников. В настоящее время примерно в 0,7-1,0 км к северу и западу от поселения в местах выхода неогеновых глин встречаются линзы верховодки, отмеченные участками заболоченных почв и современным колодцем. Еще один источник расположен на дне восточного урочища, но спуск к нему затруднен крутизной очень высокого склона (перепад высот 100 м).

Сейчас грунтовые воды на водоразделе и склонах ареала памятника залегают относительно глубоко (от 2,5 до 11 м). Если реконструировать условия неолитического времени более влажными, то уровень вод мог быть выше (1-1,5 м) и это хорошо, а если более сухой (?)... То тогда в ход идет другой аргумент – фактор леса. Занимая всю площадь западной балки и склонов северной экспозиции в неолитическое время, он должен был благотворно влиять на обилие воды в указанном горизонте, снижая испаряемость влаги, перегрев почвы и сухость климата (но до каких пределов?).

Комплекс приведенных данных позволяет лишь предположить возможность успешного существования земледельческой отрасли на памятнике в пределах температур климатического оптимума при незначительных его колебаниях.

По абсолютному датированию культура Криш существовала в Пруто-Днестровском междуречье в середине VI тыс. до н.э. или почти 7 тыс. лет назад. Имеются две даты: Селиште I (?) – 6830±100 BP = 5570-5750 BC (Wechler 1998, 74) и Сакаровка I (Blн 2425) – 6650±50 BP = 5600-5440 BC (Янушевич 1986, 4). Несмотря на разброс в 200 лет, они четко вписываются в диапазон дат культуры Криш в целом. Для Сакаровки I прослеживается соответствие между датой и ее типологическим положением, как наиболее позднее явление в культуре – этап Криш IV. Перекрестно проверяется через даты частично одновременных культур – Винча А и старшая КЛЖК (Gläser 1991).

Концентрация усилий и накопление новых данных по уточнению положения памятника в системе более дробной географической периодизации кажется весьма важным и перспективным, поскольку имеет чрезвычайное значение для понимания экологии наиболее ранних фаз земледелия не только в Пруто-Днестровском междуречье, но и особенно для Западной и Центральной Европы. Поскольку именно к этому времени создались наиболее благоприятные природно-климатические условия для их «глобального» земледельческого освоения сообществом культур с линейной орнаментацией.

БИБЛИОГРАФИЯ:

Адаменко, О.М., Гольдберт, А.В., Оснюк, В.А., Матвиюшина, Ж.Н., Медяник, С.И., Моток, В.Е., Сиренко, Н.А., Чернюк, А.В. 1996: *Четвертичная палеогеография экосистем Нижнего и Среднего Днестра*, Киев, 200 с.

Вавилов, Н.И. 1987: *Происхождение и география культурных растений*, Ленинград, 437 с..

Волонтир, Н.Н. 1986: *К истории растительности Нижнего Приднестровья в голоцене (по данным споро-пыльцевого анализа)*, Корреляция, отложения, события и процесс антропогена, Кишинев, с. 201-208.

Волонтир, Н.Н. 1989: *К истории растительности юга Молдавии в голоцене, Четвертичный период. Палеоонтология и археология*. К XXVIII Международному геологическому Конгрессу. Вашингтон, Кишинев.

Волонтир, Н.Н. 1989а: *Динамика растительного покрова нижнего Поднестровья в голоцене*, Фауна и флора мезозоя и кайнозоя южных окраин Русской платформы, Кишинев.

Гейдеман, Т.С. 1986: *Определитель высших растений Молдавской ССР*, Кишинев, 575 с.

Зеленин, И.В., Вербицкий, И.Э., Лазаревская, Л.А., Подражанский, В.А. 1984: *Взаимосвязь подземных и поверхностных вод Молдавии*, Кишинев, 153 с.

Кузьминова, Н.Н., Дергачев, В.А., Ларина, О.В. 1998: *Палеоэтноботанические исследования на поселении Сакаровка I*, Revista arheologica, N 2, Chişinău, с.166-182.

Куприянова, Л.А. Алешина, Л.А.1972: *Пыльца и споры растений флоры европейской части СССР*, Ленинград, 171 с.

Ларина, О.В. 1999: *Культура линейно-ленточной керамики Пруто-Днестровского региона*, Stratum N 2, Кишинев, 140 с.

Левковская, Г.М. Тимофеев, В.И., Степанов, Ю.В., Боголюбова, А.Н., Котова, Н.С., Ларина, О.В., Волонтир, Н.Н., Климанов, В.А. 2003: *О неолитическом земледелии на западе Евразийской степной зоны (по результатам новых исследований на Украине и*

в Молдове и материалам археолого-палеоботанико-палинологического банка данных), Неолит – энеолит юга и неолит севера Восточной Европы. С.-Петербург, с. 298-314.

Маркевич, В.И. 1974: *Буго-Днестровская культура*, Кишинев, 174 с.

Медяник, С.И., Михайлеску, К.Д. 1992: *Палеогеографические этапы развития флоры Молдовы в антропогене*, Кишинев, 131 с.

Михайлеску, К.Д., Медяник, С.И., Моток, В.Е. 1999: *Геологические и палеогеографические условия неолитической стоянки Сакаровка I*, Кишинев. Архив Неолитической экспедиции.

Янушевич, З.В. 1976: *Культурные растения Юго-Запада СССР по палеоботаническим данным*, Кишинев, 211 с.

Янушевич, З.В. 1986: *Культурные растения Северного Причерноморья. Палеоботанические исследования*, Кишинев, 214 с.

Andersen, S.T. 1978: *Identification of Wild grasses and cereale pollen*, Dan. Geol.Unders., Argbog., p. 69-92.

Bottema, S. 1975: *The interpretation of pollen spectra from prehistoric settlement (with special attention to liguliflorae)*, Palaeohistoria, 17, p. 17-35.

Bottema, S. 1980: *On the History of Walnut (Juglans regia L.) in Southeastern Europe*, Acta Bot. Neerl., 29, p. 343-349.

Dergacev, V., Sherrat, A., Larina, O. 1991: *Recent Results of Neolithic Research in Moldavia (USSR)*, Oxford Jurnal of Archaeology, V.10, No.1, p.1-16.

Fraegri, K., Iversen, J. 1975: *Text-Book of Pollen Analysis*, Blackwell Scientific Publications, 295 pp.

Glaser, R. 1991: *Bemerkungen zur absoluten Datierung des Beginns der westlichen Linienbandkeramik*, Banatica, 11, Reșița, S. 53-64.

Larina, O.V. 1994: *Neolithic pe teritoriul Republicii Moldova*, Thraco-Dacica, XV, 1-2, București, p. 51-68.

Larina, O., Kuzminova, N. 1994: *The Late Neolithic Farming on the Teritory of the Prut-Dnestr Interfluve*, Prehistorie Europeene, V.7, p. 225-240.

Levkovskaia, G.M., Filatenko, A.A. 1992: *Palaeobotanical and Palynological Studies in South Arabia*, Rev. of Palaeobot. and Palinol., 73, p. 241-257.

Medeanic, S., Larina, O. 2000: *Palinological Evidense for Environmental Changes and Agricultural Development in the Neolithic of Moldova*, 10th International Palynological Congress. June 24-30, Nanjing, China.

Medeanic, S., Larina, O. 2002: *Palinological Evidense for Environmental changes and Agricultural Development in the Neolithic of Moldova*, Acta Paleontologica Sinica, N 41 (4), Nanjing, p. 550-557.

Progress in Old World Palaeoethnobotany 1991: Zeist van W., Wasylkova K. And Behre K.-E. Balkema A.A.(eds.) Rotterdam. Brookfield, p. 229-231.

Wasylkova, K., Starkel, L., Niedzialkowska, E., Stworzewicz, E. 1985: *Environmental changes in the Vistula valley at Pleszow, caused by Neolithic man*, Przegląd Archeologiczny, 33, p. 19-55.

Wechler, K.-P. 1998: *Zum Neolithicum der osteropaischen Steppe und Waldsteppe (dnestr-donez-Gebiet)*, Das Karpatenbecken und die osteuropaische Steppe, Munchen, S. 71-89.

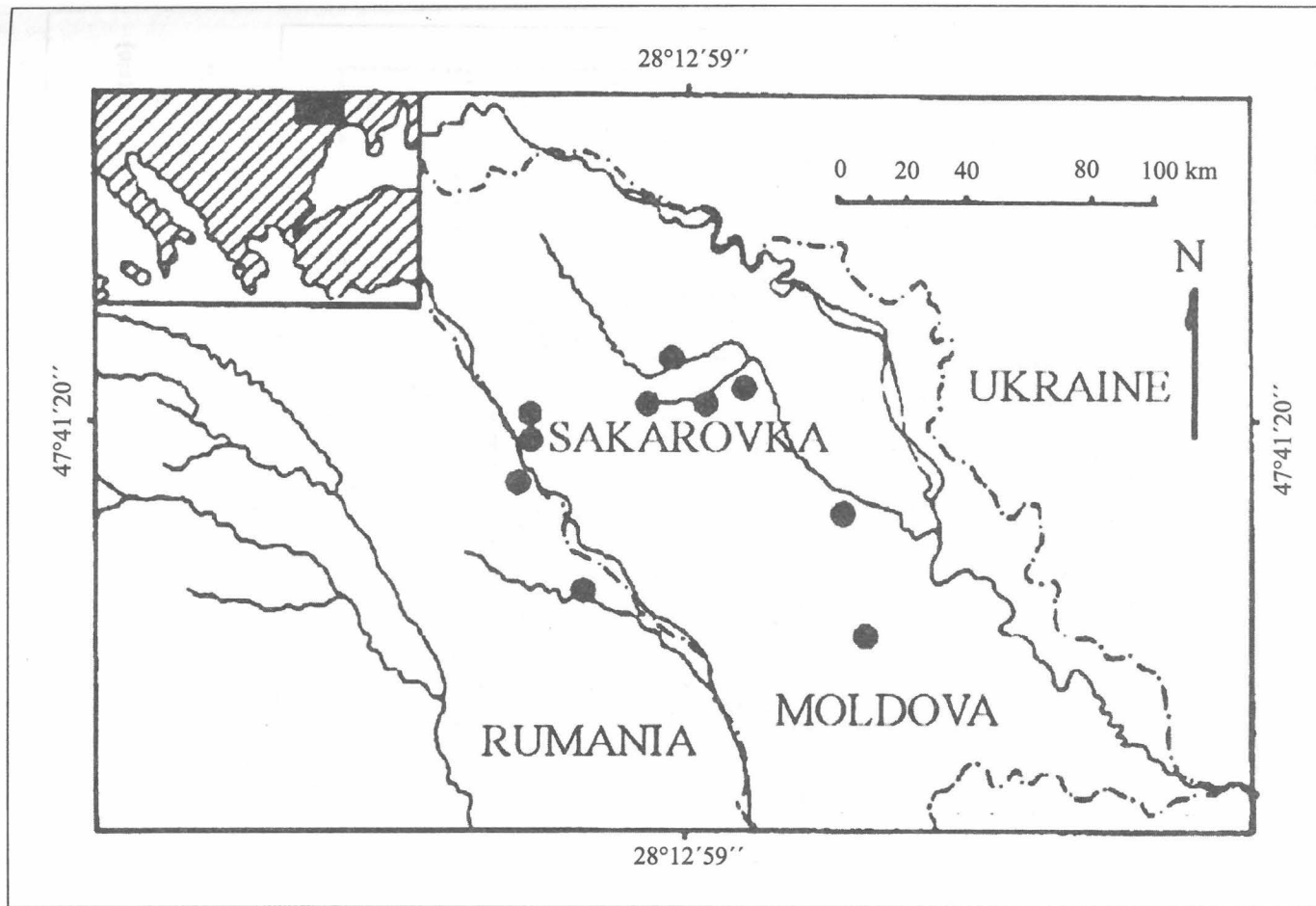
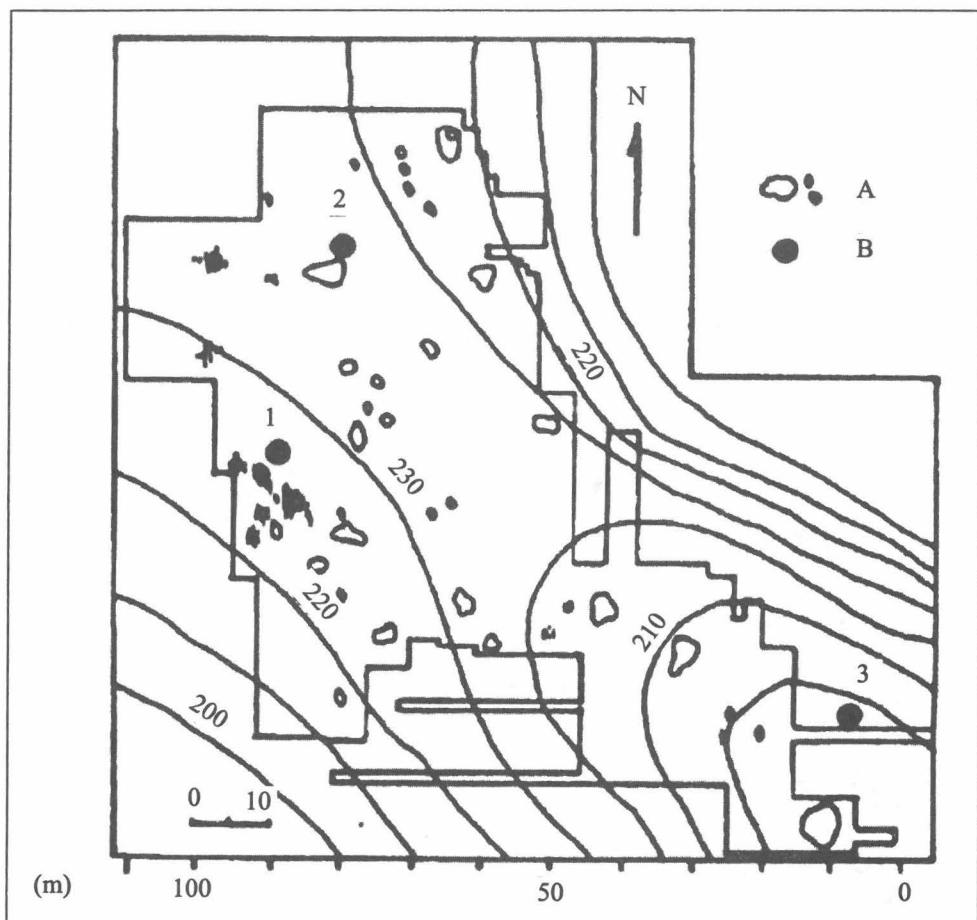

Рис. 1. Размещение памятников культуры Криш в Молдове.

Рис. 2. План раскопов на поселении Сакаровка 1. А, объекты жилого и хозяйственного назначения; В. места взятия проб: 1, 2, 3.

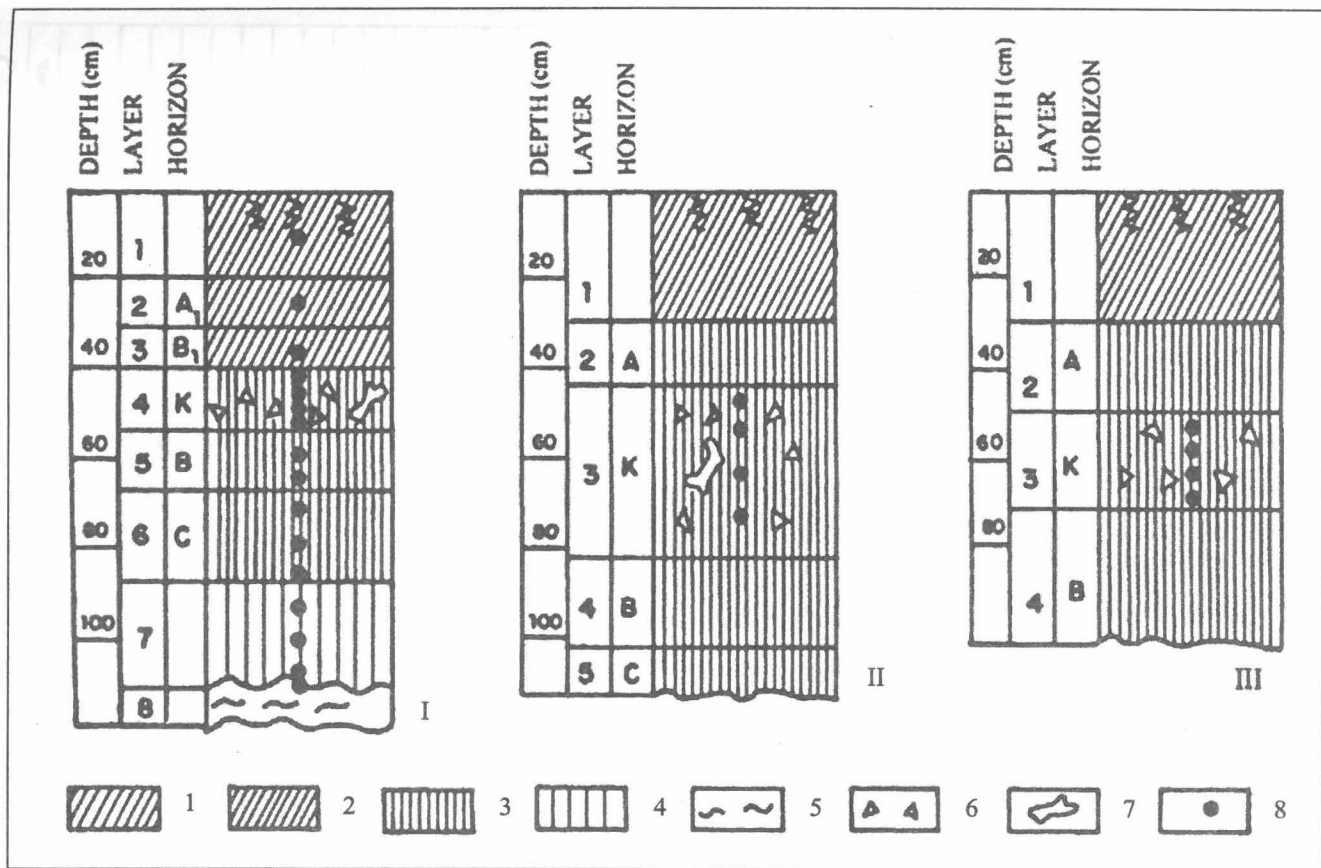

Рис. 3. Литологическая характеристика изученных участков : I. проба 1; II. проба 2; III. проба 3. 1. чернозем (пахотный слой); 2. чернозем; 3. субфоссилярная почва; 4. лесс; 5. глина; 6. археологические артефакты;

7. кости; 8. места отбора материала в слоях.
<https://biblioteca-digitala.ro>

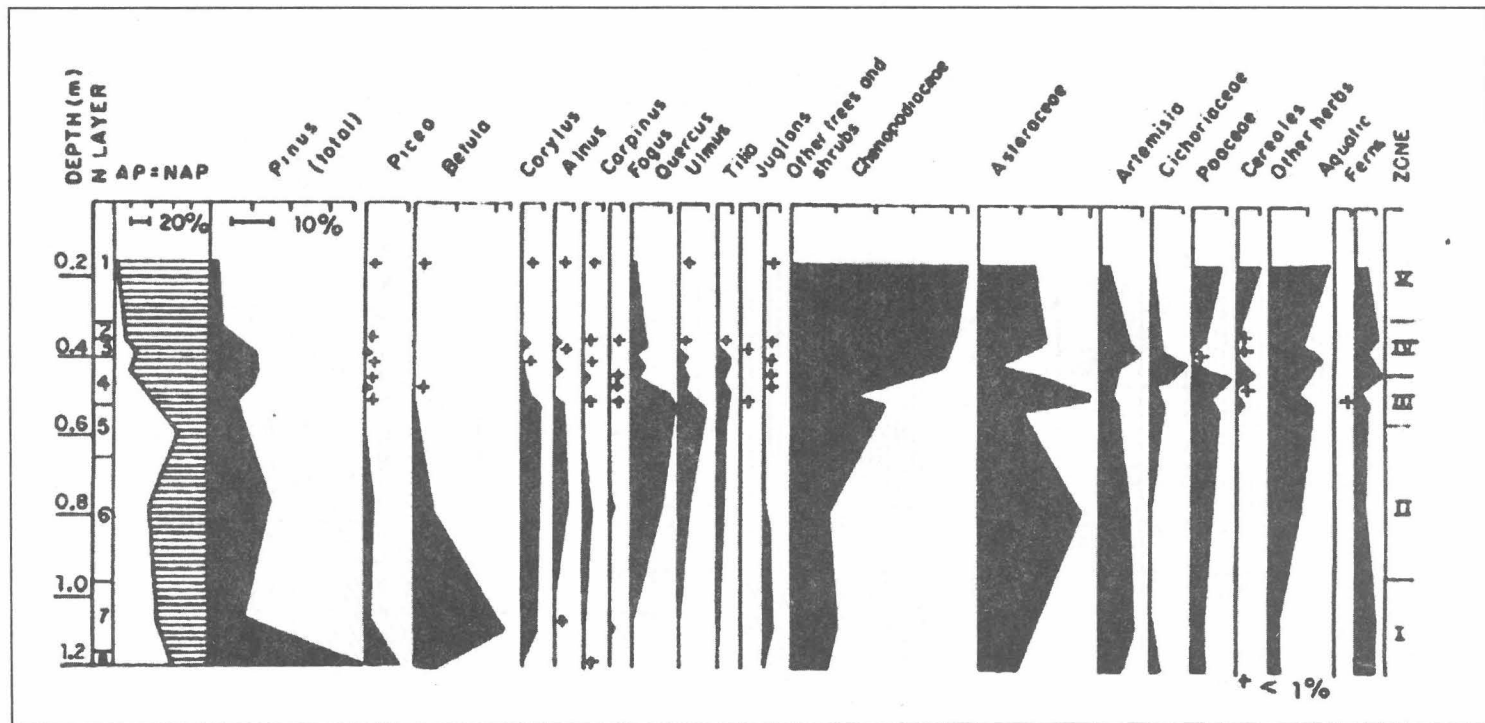

Рис. 4. Палинодиаграмма участка-пробы №1 с поселения Сакарровка 1.

Пыльца и споры из слоя культуры Криш с поселения Сакаровка I							
Местонахождение проб	I			II		III	
Слой (N)	1	2	3	4	5	6	7
Ар (%)	41,3	32,3	20,1	39,3	34,0	49,8	30,8
<i>Pinus cembra+sylvestris</i>	8,3	10,8	11,8	11,2	15,0	5,3	21,0
<i>Picea</i>	0,8	1,4	0,5	1,4	3,1	0,9	1,0
<i>Betula</i>	0,4			0,9		2,7	
<i>Corylus</i>	5,0	2,2	1,5	7,5	2,5	8,0	2,6
<i>Alnus</i>	2,5			2,3	1,9	7,1	1,0
<i>Carpinus</i>	1,4		1,0		2,5	1,7	0,5
<i>Fagus</i>	0,4	0,7	0,5	0,5	1,3	0,9	
<i>Quercus</i>	12,4	10,8	2,0	5,6	5,1	4,4	1,5
<i>Ulmus</i>	7,4	2,2	2,0	3,7	1,9	5,8	2,1
<i>Tilia</i>	2,5	2,9	1,0	3,7		9,3	0,5
<i>Fraxinus</i>	0,4	0,7			0,6		
<i>Juglans</i>	0,4		0,5			1,7	0,5
<i>Acer</i>		0,7			0,4		
<i>Salix</i>				0,9			
Rosaceae	0,4			1,4		0,4	
NAP (%)	58,7	64,0	73,0	58,9	65,0	48,0	64,6
Chenopodiaceae	23,1	17,3	24,0	12,1	20,0	15,1	14,4
<i>Artemisia</i>	4,1	2,9	2,9	13,6	14,0	4,4	3,1
<i>Agrimonia</i>	4,1	2,2	2,5				0,4
Cichoriaceae	2,5	1,4	4,9	4,7	5,1	4,4	15,4
Poaceae	6,2	4,4	9,8	0,5	1,3	2,7	2,6
Cereal	1,7	0,7	4,9	0,5	1,3	2,2	2,1
<i>Centaurea</i>	2,5	0,7	1,5	1,4	0,6	0,9	
Brassicaceae		2,2		1,4		0,9	1,0
Polygonaceae		0,7	1,5	1,2			
Lamiaceae	0,8	0,7	0,5			1,3	0,5
Convolvulaceae				1,0	0,5		
Dipsaceae							0,5
Urticaceae	0,4				0,6		1,0
Plantaginaceae	0,8		1,5			0,4	0,6
Ranunculaceae					0,6		1,0
Apiaceae		0,7					
Boraginaceae			0,5				
Valerianaceae		0,7					
Violaceae						0,4	
Sparganiaceae	0,8						
S (%)		3,7	6,9	0,9	1,0	2,2	4,6
Bryales		1,4	2,9			0,9	2,1
Sphagnum		1,4	1,5	0,9		0,9	1,0
Lycopodium			2,0				
Botrychium		0,7	0,5			0,4	1,0
Число пыльцы и спор	242,0	139,0	204,0	214,0	158,0	225,0	195,0

Рис. 4. Табл. 1. Композиционный состав пыльцы и спор из слоя культуры Криш поселения Сакаровка 1.

CERAMICA CUCUTENI DE TIP C DESCOPERITĂ ÎN STAȚIUNEA TRINCA-LA ȘANȚ, RAIONUL EDINEȚ, REPUBLICA MOLDOVA*

Alaiba R. (Iași, România)

Cetatea din punctul „La Șanț” (fig. 1/1-2), una dintre cele mai importante și impresionante stațiuni din Podișul Moldovei de Nord, R. Moldova, este situată la sud-vest de satul Trinca (fig. 1/3-4), pe locul unde promontoriul format de valea râulețului Draghiștea se îngustează puțin. Altitudinea cetății depășește 245,2 m, iar înălțimea față de lunca râului trece de 75 m (fig. 2/C). În peretele stâncos din stânga râului Draghiștea se află celebrele grote de la Trinca (fig. 1/5-6), locuite în paleoliticul superior, descoperite și cercetate de pasionatul paleolitician dr. Ilie Borziac. Numeroase silexuri puternic patinate: nuclee, lame și așchii, cu sau fără prelucrare secundară, gratoare, burine, piese cu rețușe laterale sau vârfuri au apărut pe „Cetate”, dar mai ales pe promontoriul de la „Izvorul lui Luca”.

Investigațiile arheologice realizate la Trinca, „La Șanț”, în anul 1999, au avut ca scop stabilirea perioadei de construcție a sistemului defensiv, probabil Hallstatt, ce traversează promontoriul de la sud-vest spre nord-est, format din val și șanț de apărare. Pentru aceasta, în apropiere de intrare, unde valul se întrerupe, a fost trasată o secțiune perpendiculară, cu lungimea de 24 m și lățimea de 2 m, cu extremitățile șanțului îndreptate spre incintă și în extramurus. Trasarea acestei secțiuni urmărea să verifice valul, dar și poziția stratigrafică a acestuia în raport cu interiorul și exteriorul fortificației.

Stratigrafia, urmărită de sus în jos, începe de la nivelul cernoziomului înțelenit, un sol vegetal negru-cenușos, gros de circa 0,25 m. Mai ales pe vârful valului se vede, deja, emplectonul de piatră ce a servit la ridicarea lui. La o adâncime și mai mare, extremitățile șanțului, trasate spre incintă și respectiv în extramurus continuă solul vegetal, bogat în resturi de cultură materială.

Până la adâncimea de circa 0,50-0,60 m, solul are o culoare mai deschisă, brun-cenușie, cu diferite pigmentații. La acest nivel se află depunerile unei locuințe cucuteniene, afectate în parte de construcția valului. Spre bază începe stratul de prundiș, ce trece treptat în roca maternă - stânca calcaroasă. În porțiunea valului continuă emplectonul de piatră și în umplutura șanțului solul brun-cenușiu în amestec cu ceramică, pietre, silexuri și lipituri. Existența sub val a unei locuiri cucuteniene exclude posibilitatea ca fortificația cercetată acum să aparțină acestei perioade. După degajarea pământului de pe val și din șanț s-a putut stabili înălțimea valului, de circa 1,7 m și lățimea bazei, de circa 8 m, măsurate de la nivelul orizontului antic. De asemenea, aproximativ 1,4 m adâncimea șanțului săpat în stâncă, deschiderea de circa 3,5 m iar lățimea bazei aproape un metru. Pietrele mari

* Așezarea Trinca-“La Șanț” a fost investigată de către echipa condusă de dr. habilitat O. Levițki, secundat de dr. R. Alaiba (Institutul Român de Tracologie), V. Bubulici și Gh. Coban (IAE AȘM), în cadrul Proiectului de colaborare dintre Institutul Român de Tracologie și Institutul de Arheologie și Etnografie al AȘM. Articolul de față apare în versiunea doamnei dr. R. Alaiba, O. Levițki, V. Bubulici și Gh. Coban nu-și asumă responsabilitatea pentru interpretările și conținutul articolului.

provenite din acesta au fost utilizate pentru construirea valului, format din trei rânduri suprapuse. Spațiul dintre ele s-a umplut cu pietre de dimensiuni mai mici și moloz. Sub acesta apare un strat compact de chirpic și de pământ cenușos, care la rândul său acoperea un alt strat în care se aflau vatra unei locuințe cucuteniene și numeroasele resturi ale vaselor aflate în apropierea acesteia. Sub ele un strat subțire de pământ amestecat cu multă cenușă, lipituri, acoperea stânca.

În marginea de sud-est a locuinței cucuteniene s-a descoperit o groapă (nr. I), săpată în mare parte în stâncă, dezvelită cu mare acuratețe de colegul nostru Valeriu Bubulici. Sectorul de sud-est al gropii a fost tăiat ulterior, în timpul săpării șanțului fortificației, probabil hallstattiene. Groapa are o formă oval-neregulată ($\varnothing = 1,2 \times 1,3$; $h = 0,45$ m). Pe fundul ei se găseau, depuse din vechime, trei vase din categoria ceramicii fine și alte fragmente din alte vase tot pictate, un lustruitor de os și un frecător de gresie fragmentar.

Pe parcursul săpării primelor straturi, precum și în timpul cercetării valului și șanțului au apărut foarte multe obiecte, unelte și plastică, și o bogată colecție de ceramică. Între uneltelele și ustensilele de silex amintim lamele de culoare cenușiu-pigmentată unele folosite pentru seceri și gratoarele. Sunt rare burinele, uneltele bifuncționale sau așchiile de culoare neagră. Din gresie locală s-au obținut un percutor și câteva rășnițe păstrate parțial, din silicolit o cute (?), un topor șlefuit din șist, pentru ca cinci frecătoare să fie lucrate pe galeși sau gresie. S-au mai găsit și șase greutăți de lut cu forme discoidale, sferoidale sau relativ cilindrice, perforate și o coastă de bovideu matur cu suprafețele lustruite până la luciu.

Ceramica descoperită în locuința Cucuteni-Tripolie este în mare măsură fragmentară, în multe cazuri cu pictura deteriorată. Se pot întregi mai ales vasele depuse în groapă. Pictura fină cu negru pe alb, specifică stilului ϵ , și într-o măsură mai mică și cu benzi roșii, specifice stilului ζ , conform grupelor stilistice stabilite de Hubert Schmidt în 1932, pentru ceramica pictată, permit încadrarea în secvența cronologică Cucuteni, faza B₂ – Tripolie, etapa CI.

Ceramica pictată Cucuteni-Tripolie, însumează circa 1850 fragmente, din care buze 272, pereți 1438 și baze 137. A fost modelată dintr-o pastă omogenă, bine frământată, cu rare excepții degresată și cu pietricele mici de calcar și arsă oxidant, în majoritatea cazurilor uniform. Morfologic, independent de starea fragmentară a materialului, pot fi identificate tipurile de bază ale recipientelor proprii pentru faza B₂ a culturii Cucuteni: străchini, castroane, chiupuri, cupe, capace, amfore. Dimensiunile recipientelor sunt diferite, de la vasele mici, până la cele de tip chiup. Analiza formelor și a ornamentației ceramicii pictate, în care predomină stilurile ϵ , cu deosebire ϵ_{1b} , și într-o măsură mai mică ζ_1 , permite încadrarea nivelului de locuire cucutenian, conform clasificării stilurilor, realizată de Hubert Schmidt (1932), în faza B, mai exact în B_{2a} a culturii Cucuteni-Tripolie.

*

În continuare ne vom ocupa de cele aproximativ 60 de fragmente ceramice degresate cu scoică, rar cu scoică și calcar (fig. 5/2), numai cu calcar (fig. 6/3) sau șamotă (fig. 4/1). Câteva dintre vasele degresate cu scoică, au buza alveolată, și se apropie ca formă de ceramca culturii Horodiștea-Erbiceni-Gordinești-Kasperovcy (Alaiba 1995, 25 și urm.), ce a urmat în arealul de silvostepă marelui complex

Cucuteni-Tripolie. Între fragmentele ceramice se află un singur ciob pictat cu o bandă liniară, specific perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, aspectul Gordinești, uneori definit și ca fază finală a culturii Cucuteni-Tripolie B3/CII. Un prim *Raport asupra investigațiilor arheologice efectuate în anii 1997-1998, la Trinca-Izvorul lui Luca, R. Edineț, R. Moldova*, s-a realizat deja (Levițki, O., Alaiba, R., Bubulici, V. în CAANT, sub tipar).

*

Ceramica de tip Cucuteni C, degresată de obicei cu scoică, arsă oxidant sau semioxidant, are o culoare în majoritatea cazurilor neuniformă, brun-cenușie sau brun-cărămizie, și uneori, din cauza arderii secundare cărămiziu-verzuie. Clasificarea s-a realizat în funcție de decor și formele. Fragmentele descoperite provin de la castroane sau cratere, vase cu gât înalt și corp bombat, vase cu profil în S și de la vase mai mici. Vasele au fost ornate cu striuri: un crater, un castron (fig. 3) și patru vase cu gât înalt și corp bombat (fig. 4); creștături: două vase cu gât înalt și corp bombat, un bol și un vas cu profil în S (fig. 6) și doar un vas cu gât înalt și corp bombat, pe umăr cu o mică toartă are și creștături și decor adâncit. Două cratere și o bază nu au decor adâncit (fig. 5).

Ceramica decorată cu striuri: un crater, un castron (fig. 3) și cinci vase cu gât înalt și corp bombat (fig. 4), dintre care unul decorat cu incizii dar și cu creștături și decor adâncit.

Castroanele cu buza subțiată și rotunjită, marginea dreaptă sau evazată, umărul uneori îngroșat și jumătatea inferioară tronconică, prin toartele fixate uneori de pe margine pe umăr, se apropie de forma unor cratere. De obicei, reprezintă forma ceramică degresată cu scoică cea mai numeroasă, des utilizată, „un vas de fier”, cum îl numea Hubert Schmidt (1932, 43, B 21 și 22).

Craterul degresat cu multă scoică (fig. 3/1; $\varnothing = 16$ cm), de culoare brun-deschisă, apărut pe SI, M 12,70, în stratul al doilea, are corpul puternic arcuit, buza ușor înclinată exterior. La limita dintre marginea striată și corp s-a aplicat o mică toartă. În registrul format între limita de jos a marginii și benzile orizontale dinspre bază, șerpuiește o bandă liniară incizată. Prin forma, dar și prin aplicarea în relief, sub margine, a unor coarne de ovicaprin, probabil de capră domestică (*Capra hircus*), crescută mai ales pentru lapte, devine cel mai deosebit exemplar din categoria ceramicii de tip Cucuteni C.

Un castron (fig. 3/2; $\varnothing = 14,5$ cm), modelat din pastă degresată cu multă scoică, ars brun-deschis, cu profilul în S arcuit și marginea striată, se afla pe SI/M14,30, în stratul al doilea.

Vasele cu gât înalt și corp bombat sunt destul de numeroase. S-au modelat din lut degresat cu scoică (fig. 4/2; $\varnothing = 24$ cm) sau șamotă (fig. 4/1; $\varnothing = 20$ cm). Au marginea striată, nu prea înaltă, de obicei dreaptă (fig. 4/1), arcuită exterior (fig. 4/2) sau limitată de corp prin mici pastile (fig. 4/3; $\varnothing = 32$ cm). Pe un fragment de vas degresat tot cu scoică, ars la exterior gălbui, interior negru, striurile s-au trasat până spre baza vasului (fig. 4/4; $\varnothing = 16$ cm).

Acestor forme se adaugă și câteva fragmente de vase mici, unele apropiate de cele cucuteniene. O parte dintr-un bol ornat cu incizii orizontale (fig. 5/3; $\varnothing = 16$ cm), se afla tot în stratul al doilea, pe SI.

Un vas cu gât înalt și corp bombat, de culoare brun-cenușie, lustruit exterior, în pastă cu nisip, probabil și mică, prezintă pe buză creștături, pe margine incizii și pe umăr adâncituri ovale, neordonate (fig. 6/1; $\varnothing = 14$ cm). Sub buză și umăr se vede locul de prindere a unei mici toarte.

Ceramica decorată cu creștături: două vase cu gât înalt și corp bombat, un bol și un vas cu profil în S (fig. 6).

Bolul modelat din pastă lutoasă (fig. 6/4; $\varnothing = 16$), degresată cu puțină scoică, de culoare brun-deschisă, cu pete cenușii, de formă emisferică, are buza rotunjită și creștată exterior. Două vase cu gât înalt și corp bombat, apropiate ca mărime, modelate din pastă degresată cu scoică, arsă cărămiziu sau din lut degresat cu calcar, ars cenușiu, au fie buza îngroșată, dar rotunjită puțin, fie simplu rotunjită, cu creștături sub buză sau pe marginea exterioară (fig. 6/2-3; $\varnothing = 30$ cm).

Un vas de dimensiuni medii, cu profil în S, cu buza invazată, degresat cu scoică, a fost ars cărămiziu. Sub buza evazată și tăiată drept s-au realizat creștături, iar la baza marginii drepte s-a aplicat o proeminență (fig. 6/5; $\varnothing = 32$ cm).

Ceramica fără decor adâncit este cel mai puțin numeroasă. O margine de crater, cu buza îngustată dar tăiată drept, ușor evazată, ce provine dintr-un vas degresat cu multă scoică, cenușiu închis cu pete brune, are spre gât o proeminență alungită (fig. 5/1; $\varnothing = 30$). Forma se leagă de vasele cu buza creștată. O altă margine, degresată la fel cu scoică, dar și cu calcar, tot arcuită exterior, cu buza rotunjită, dar cu peretele îngroșat, provine de la un vas cu corp bombat (fig. 5/2; $\varnothing = 12$ cm), probabil o formă apropiată de ceramica cucuteniană. Un fragment de la o bază, degresată cu scoică (fig. 5/4; $\varnothing = 10$ cm), a aparținut unui vas ars oxidant, de culoare cărămizie. În subfașa Cucuteni B2b, la Cărnicești, "Holm II", câteva vase cu forme mai apropiate de cele arse oxidant, au fost degresate cu scoică (Alaiba, Grădinaru 2002, 67 și urm.). Și în alte stațiuni cucuteniene olarii au folosit ca degresant scoica.

Considerații

Descoperirea în același complex a unor vase degresate diferit, cu scoică, mai rar cu calcar sau șamotă presupune o contemporaneitate a lor. Dintre ele, vasele de tip Cucuteni C, decorate cu striuri, nu vor mai fi utilizate la sfârșitul fazei Cucuteni B2, în schimb cele decorate cu creștături și tot felul de impresiuni vor da specificul ceramicii perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și epocii bronzului.

Ceramica de tip Cucuteni C din stațiunea Trinca „La Șanț” prezintă numeroase trăsături ce o apropie de alte stațiuni dar și particularități de tehnică, morfologice și decorative, ce o individualizează. Între stațiunile din aceeași perioadă, situate în stânga și dreapta Prutului, mai importante sunt cele de la Brânzeni III (Marchevici 1980), Târpești (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999), Cucuteni-Cetățuie (Alaiba în Petrescu-Dîmbovița *et alii* 2004) sau Cărnicești-Pe Holm II.

Săpăturile de la Trinca-„La Șanț” au adus la lumină o nouă stațiune cucuteniană, deosebit de importantă pentru înțelegerea fazei Cucuteni B-Tripolie CI. Ulterior, pe aceeași cetățuie s-a amenajat un sistem defensiv, ale cărui particularități constructive și de datare încă nu au fost clarificate.

BIBLIOGRAFIE:

- Alaiba, R., Grădinaru, I. 2002: *Noi descoperiri de ceramică de tip Cucuteni C în Podișul Moldovei*, Thraco-Dacica, XXII, p. 67-83.
- Levițki, O. Alaiba, R. Bubulici, V., *Raport asupra investigațiilor arheologice efectuate în anii 1997-1998, la Trinca-Izvorul lui Luca, R. Edineț, R. Moldova*, CAANT, sub tipar.
- Marchevici, V.I. 1981: *Pozdne-tripolskie plemena Severnoj Moldavii*, Kișinev, 1981.
- Petrescu-Dîmbovița, M. *et alii* 1999: *Trușești. Monografie arheologică*, Editura Academiei Române, Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, București-Iași, 812 p.
- Petrescu-Dîmbovița, M. *et alii* 2004: *Cucuteni-Cetățuie. Monografie arheologică*, Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamț.
- Schmidt, H. 1911 (1932): *Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Stein kupferzeit in bis die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin-Leipzig.

THE CUCUTENI C POTTERY TYPE FOUND AT TRINCA-LA ȘANȚ, EDINEȚ DISTRICT, MOLDAVIAN REPUBLIC

Summary

The fortified citadel from „La Șanț” (fig. 1/1-2) is one of the most important and impressive stations on the Northern Moldavian Plateau, Moldavian R. It is layed South-West of Trinca village (fig. 1/3-4), on the place where the Valey's promontory of Draghiștea river is slightly narrowing.

The archaeological investigations carried out during 1999 had the purpose of establishing the construction period of the defensive system, probably Hallstatt. The excavations revealed a cucutenian inhabitation and a pit, which probably belonged to a foundation.

The Cucuteni-Tripolie painted pottery, in which the styles are prevailing ϵ , especially ϵ_{1b} , and to a certain extent ζ_1 , it allows the framing of the cucutenian inhabitation level, according to the clasification of the painted pottery styles, made by Hubert Schmidt (1932), within the B phase, more exactly the B2 phase of the Cucuteni-Tripolie culture.

The C type Cucuteni pottery comprises about 60 fragments degreased with shell, rarely with shell and limestone (fig. 5/2), only with limestone (fig. 6/3) or chamotte (fig. 4/1). The limestone was sometimes used for degreasing the clay from which the cucutenian pottery was shaped, and the chamotte would become specific to the subsequent civilizations. Some shell degreased pottery has alveolus rim, and it resembles in shape to the pottery of Horodiștea-Erbiceni-Gordinești-Kasperovcy culture (Alaiba 1995, 25 and next), which followed in the sylvosteppe area of the large Cucuteni-Tripolie complex. Among the pottery fragments there is a single line strip painted shiver, typical to the transiton period from Chalcolitic to the Bronze Age, the Gordinești aspect, sometimes defined as a final phase of the Cucuteni-Tripolie culture B3/CII. A first „*Report on the archaeological investigations carried out in 1997-1998, at Trinca-Izvorul lui Luca, R. Edineț, Moldavian R.*” was already made (Levițki, Alaiba, Bubulici, CAANT, in the press).

The clasification was made in terms of shape and setting. The discovered fragments come from bowls or craters, pots with high neck and bulging body, pots with S profile and smaller pots. Some of them were decorated with striations: a

crater, a bowl (fig. 3) and four pots with high neck and bulging body (fig. 4); with notches: two pots with high neck and bulging body, a bowl and a pot with S profile (fig. 6) and only one pot with high neck and bulging body having on the shoulder a small ear, has notches and also a deepening decoration. Two craters and a base have no deepening decoration (fig. 5).

A crater has a richer decoration (fig. 3/1), of light-brown colour, discovered on SI, M 12,70, in the second layer, has a strongly bended body, and the rim slightly tilted to the outside. On the line between the striated edge and the horizontal stripes from the base, it winds a linear carved strip. Through the shape, but also through the applying in relief, under the edge, of some ovicaprin horns, probably form a domestic goat (*Capra hircus*), grown especially for milk, it becomes the most remarkable piece of the type C Cucuteni pottery.

The discovery within the same complex of some differently degreased pots, with shell, rarely with limestone or chamotte, assumes their contemporay existence. From among them, the type C Cucuteni pottery, decorated with stripes, will not be used at the end of the Cucuteni B2 phase, instead, those decorated with notches and all kinds of impressions will give the specific of the pottery in the period of transition between the Chalcolithic and the Bronze Age, and of the Bronze Age itself.

The type C Cucuteni pottery from the Trinca „La Șanț” station has multiple features that brings it closer to other stations but also having technical, morphological and decoration features which personalize it. Among the stations from the same period, located on the left and on the right side of Prut river, more important are those from Branzeni III (Marchevici 1980), Târpești (Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999), Cucuteni-*Cetățuie* (Alaiba in Mircea Petrescu-Dîmbovița *et alii* 2004) or Cârniceni-*Pe Holm II*.

The excavations from Trinca-„La Șanț” brought to light a new cucutenian station, very important for the understanding of the Cucuteni B phase – Tripolie CI. Subsequently, on the same citadel was arranged a defensive system, whose building and dating features were not yet.

List of Figures

Fig. 1. Trinca, Edineț district, Moldavian Republic: 1-2, The prehistoric fortified citadel „La Șanț”; 3-4, Trinca village; 5-6, grottos from Superior Paleolithic.

Fig. 2. Trinca-*La Șanț*, Edineț district, Moldavian Republic, the fortification.

Fig. 3. Trinca-*La Șanț*. Pottery fragments of Cucuteni C type: 1 crater; 2 bowl.

Fig. 4. Trinca-*La Șanț*. Pottery fragments of Cucuteni C type: 1-4, pots with high neck and bulging body.

Fig. 5. Trinca-*La Șanț*. Pottery fragments of Cucuteni C type: 1, crater; 2, pots with high neck and bulging body; 3, bowl; 4 base.

Fig. 6. Trinca-*La Șanț*. Pottery fragments of Cucuteni C type: 1-3, pots with high neck and bulging body; 4, bowl; pots with S profile.

1

2

3

4

5

6

Fig. 1. Trinca, raionul Edineț, Republica Moldova: 1-2. Cetatea preistorică fortificată “La Șanț”; 3-4. satul Trinca; 5-6. grotle din paleoliticul superior.

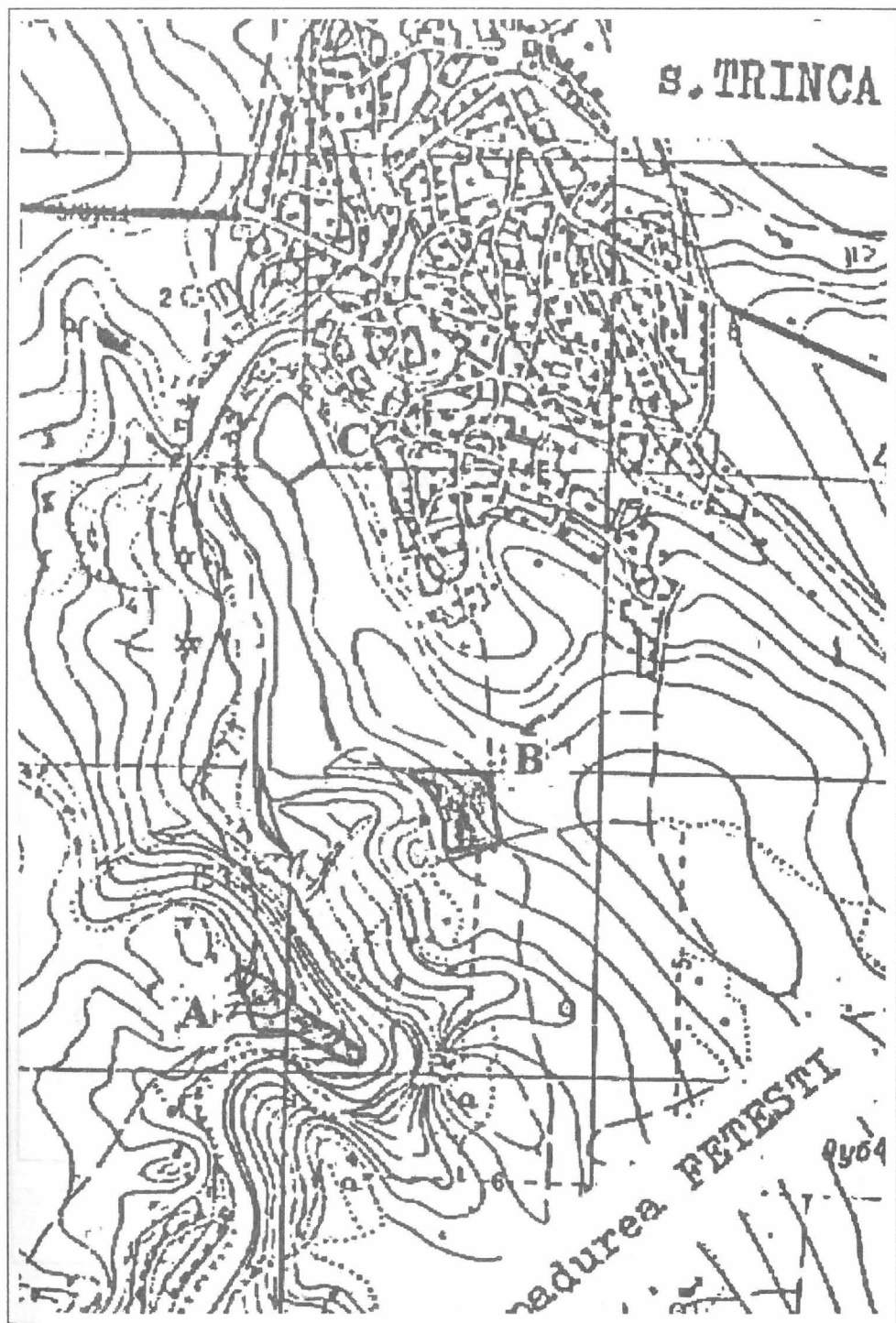
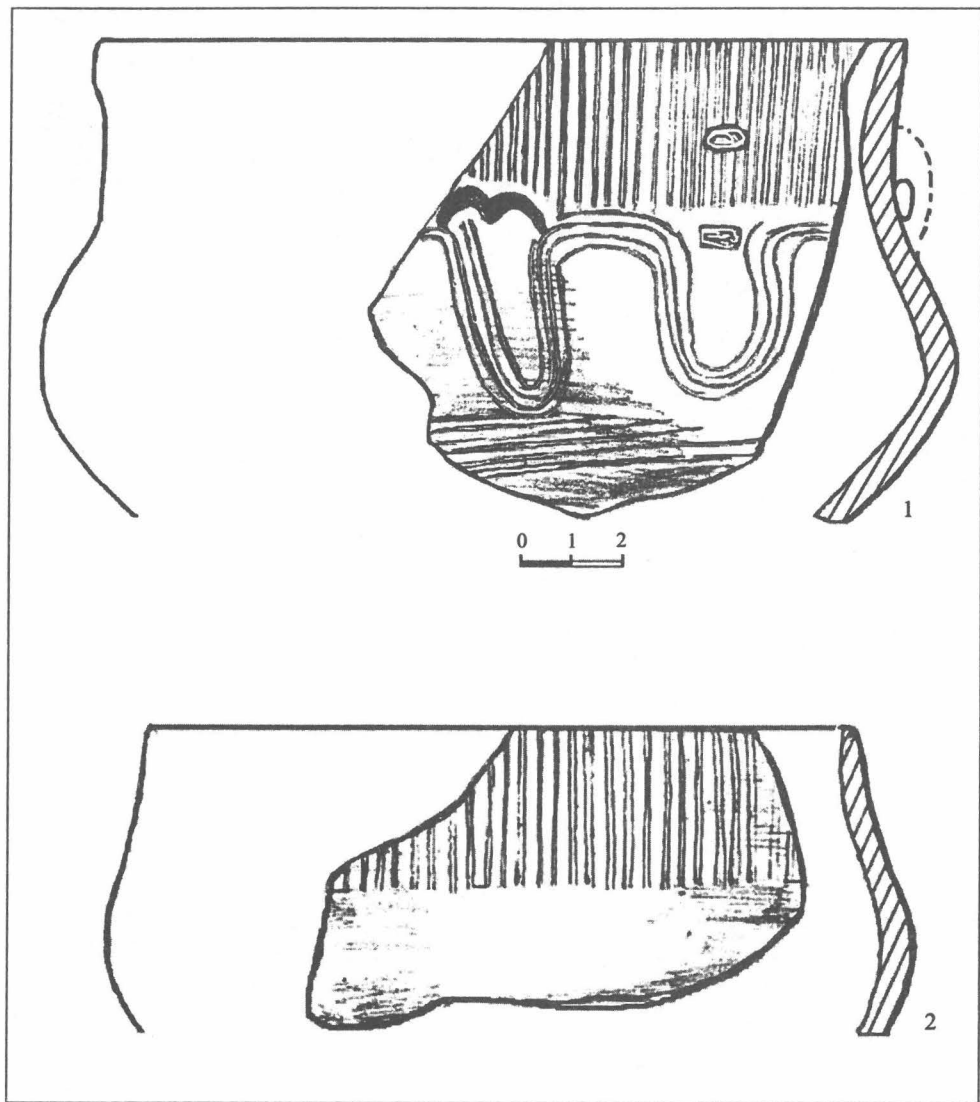
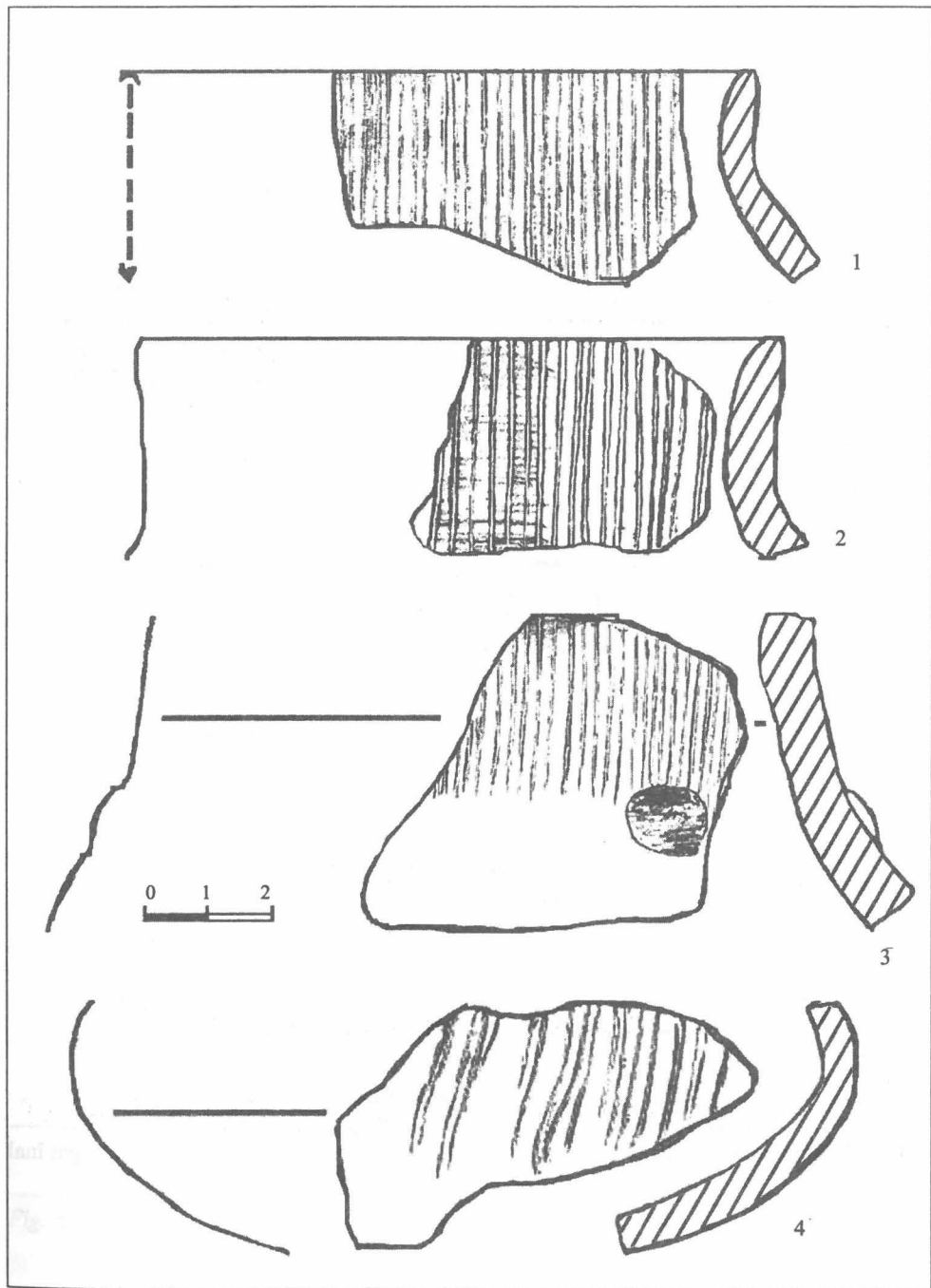

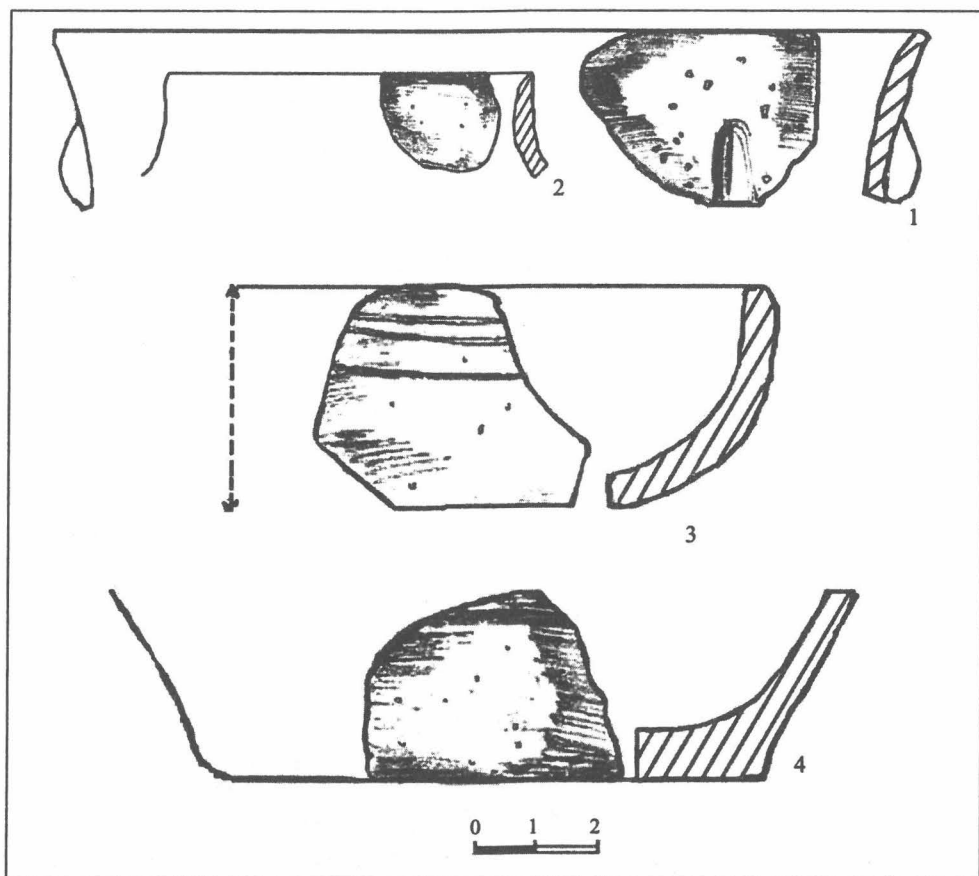
Fig. 2. Trinca-La Șanț, raionul Edineț, Republica Moldova, fortificația.

Fig. 3. Trinca-La Șanț. Fragmente ceramice de tip Cucuteni C: 1. crater; 2. castron.

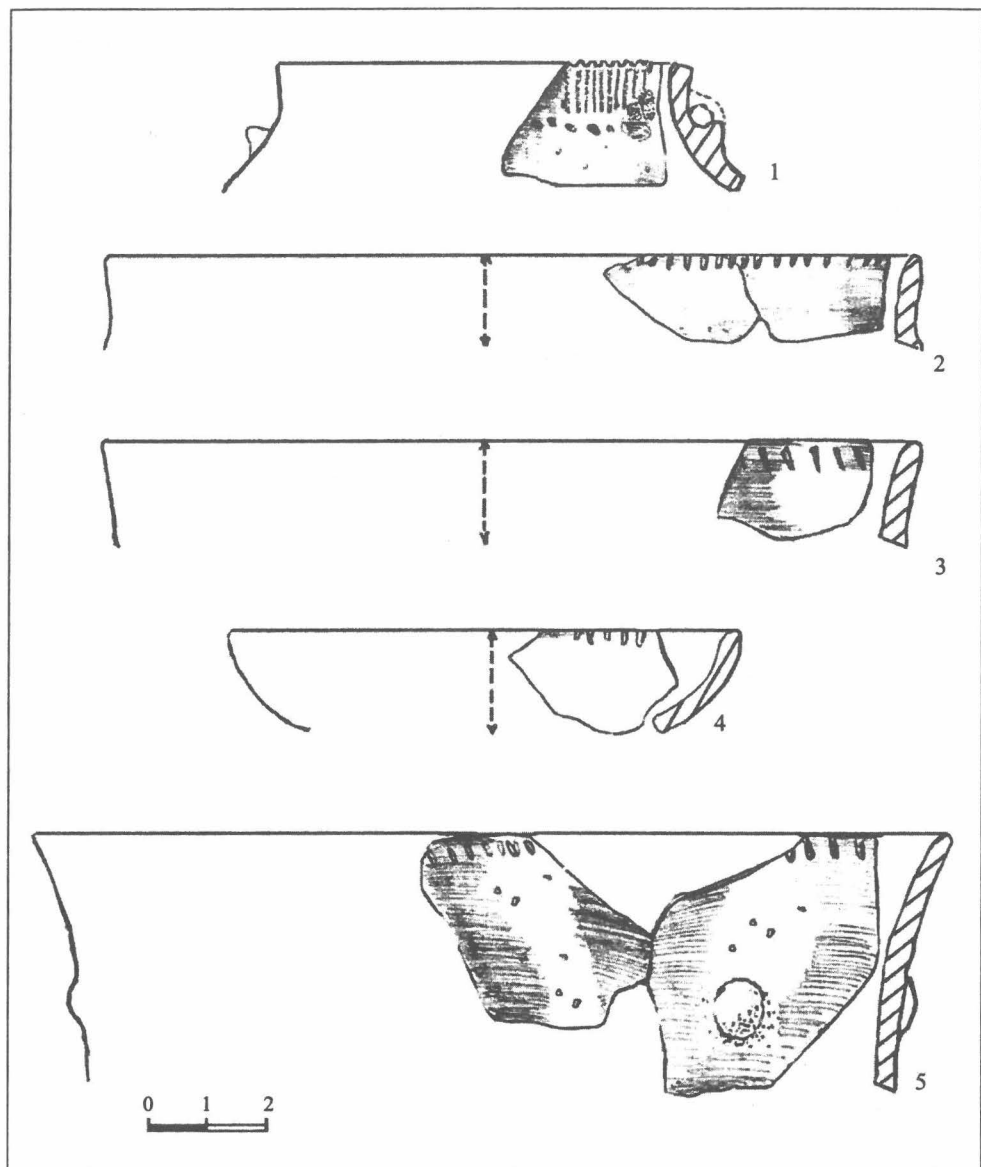

Fig. 4. Trinca-La Șanț. Fragmente ceramice de tip Cucuteni C:
1-4. vase cu gât înalt și corp bombat.

Fig. 5. Trinca-La Șaț. Fragmente ceramice de tip Cucuteni C: 1, crater; 2, vas cu gât înalt și corp bombat; 3, bol; 4 bază.

Fig. 6. Trinca-La Șanț. Fragmente ceramice de tip Cucuteni C: 1-3, vase cu gât înalt și corp bombat; 4, bol; 5, vas cu profil în S.

В 2003 году вблизи с. Редова Ширяевского района Одесской области был раскопан один из древнейших курганов степной зоны Причерноморских степей.

Начало сооружения кургана относится к эпохе энеолита. Перед совершением погребения была подготовлена площадка, с которой был снят чернозем, вырыт ров. Основное захоронение совершено в овальной яме, расположение костей позволяет предположить, что перед нами расчлененное захоронение, имитирующее сидячее положение. Над захоронением сооружена насыпь из смеси глины и суглинка, поверх которой по диаметру кургана выложена округлая крепида из камней разного размера (от 0,1 до 0,6 м). Размеры крепиды около 10,5×9,5 м, она вытянута по линии запад-восток (Рис. 1). Высота сооружения около 1 м (от уровня нижних камней его полы). Центральная часть насыпи свободна от камней и представляет собой открытую глиняную площадку овальных очертаний, диаметром около 6-6,5 м. Первая насыпь кургана окружена рвом шириной 1,2 м, глубиной около 0,4 м, внутренним диаметром около 11-12 м. Ров имел две перемычки – восточную длиной 1 м и юго-западную длиной около 9 м. Края рва у перемычек закруглены. Ров был заполнен черноземом, в верхней части заполнения периодически встречены камни, видимо, от крепиды. Следовательно, ров был засыпан до ее сооружения, либо одновременно со строительным процессом.

В западной оконечности рва, вблизи перемычки, на засыпке рва – слабые следы горения. Возможно, к этому комплексу примыкают две округлые ямы к западу от сооружения. В одной из них обнаружено скопление камней. Через какое-то время крепида была перекрыта суглиняковой насыпью удлиненных очертаний, размеры кургана стали около 22 м по линии запад-восток и около 18 м по линии север-юг. Камни на поверхности рва мелкие и единичные; это может указывать на небольшой промежуток времени между сооружением крепиды и устройством над ней глиняной насыпи. Далее сооружение перекрывалось еще двумя насыпями (Рис. 2). Курган использовался в бронзовом веке (ямная культура, катакомбная культура, культура многоваликовой керамики, сабастиновская культура) и в более поздние эпохи, вплоть по средневековья

На наш взгляд, крепида представляла не просто окружность из камней, а являлась объемным изображением зооморфной фигуры, по всей вероятности, черепахи. На это указывает ее конфигурация (Фото 1, 2, 3). Отметим, что камни скреплены смесью глины с суглинком, перекрыты еще одной насыпью из глины, благодаря чему и могли сохранить в большинстве своем первоначальное положение. Аналогичные сооружения в Северо-Западном Причерноморье неизвестны. В качестве параллелей можно привести лишь зооморфные крепиды из Усатово, в виде лягушки и черепахи (Петренко, 1983), но они выполнены не в рельефе, а на плоскости.

Черепаша практически не представлена ни в оформлении сосудов, ни в зооморфной пластике, ни в подкурганых сооружениях энеолита и бронзового века региона. Между тем, семантически она вполне сопоставима со змеей – представителем хтонического начала в трехчленной парадигме «мирового дерева». Более того, черепаха сама является воплощением трехчленной модели мира, при этом верхняя и нижняя части ее панциря соотносятся с «верхним» и «нижним» мирами, а туловище – со «средним» миром, миром живых (Купер, 1995). Образ змея широко известен в Триполье, в памятниках Усатово (видимо, синхронных данной крепиде). Он фиксируется в оформлении сосудов, его воплощает такой распространенный элемент курганной архитектуры как ров. Наличие черепахи в одном семантическом ряду со змеем вполне закономерно. Общая парадигма космоса и его членения по-разному реализуется в различных моделях мира, в зависимости от присущей им внутренней динамики. Вспомним обязательное противоборство Змея и Громовержца в Основном мифе, с одной стороны, и основательность черепахи как единицы мироздания, на которой, в конечном итоге, покоится Земля, с другой стороны. В некоторых мировоззренческих схемах Змей и Черепаха составляют бинарную оппозицию (Купер, 1995). Поэтому отражение в космогонических и идеологических представлениях эпохи энеолита второго компонента оппозиции – Черепахи – вполне закономерно.

Отметим, что образ Змея динамичен изначально; даже в состоянии покоя свернувшийся в спираль змей так же полон движения. Образ черепахи статичен. В данном контексте статика подчеркнута загнутым хвостом и поджатыми лапами – положением, присущем черепахе именно в состоянии покоя. К тому же отлична внутренняя динамика этих животных как биологических видов.

Исследователи отмечают, что разные группы энеолитического населения Причерноморских степей имели не только этнокультурные особенности, но и отличия в духовной культуре, мировосприятии. Это не могло не отразиться в погребальных ритуалах, особенно в тех случаях, когда в них проявляется космогонический аспект. Видимо, в различных мировоззренческих схемах по-разному реализуется данная бинарная оппозиция, с перемещением акцентов на один из ее компонентов. Можно предположить, что диспропорция в отображении двух семантически близких животных (Змея-Черепаша) объясняется начальной стадией зарождения и развития мировоззренческих и космогонических представлений древнейших индоевропейцев.

Основное погребение, с которым связано сооружение кургана, было датировано по костям в Киевской радиоуглеродной лаборатории Института геохимии окружающей среды.

Получена дата Ki-11174 5450±80 BP, или 3699-3523 BC. Таким образом, исследован древнейший курган на территории Северо-Западного Причерноморья.

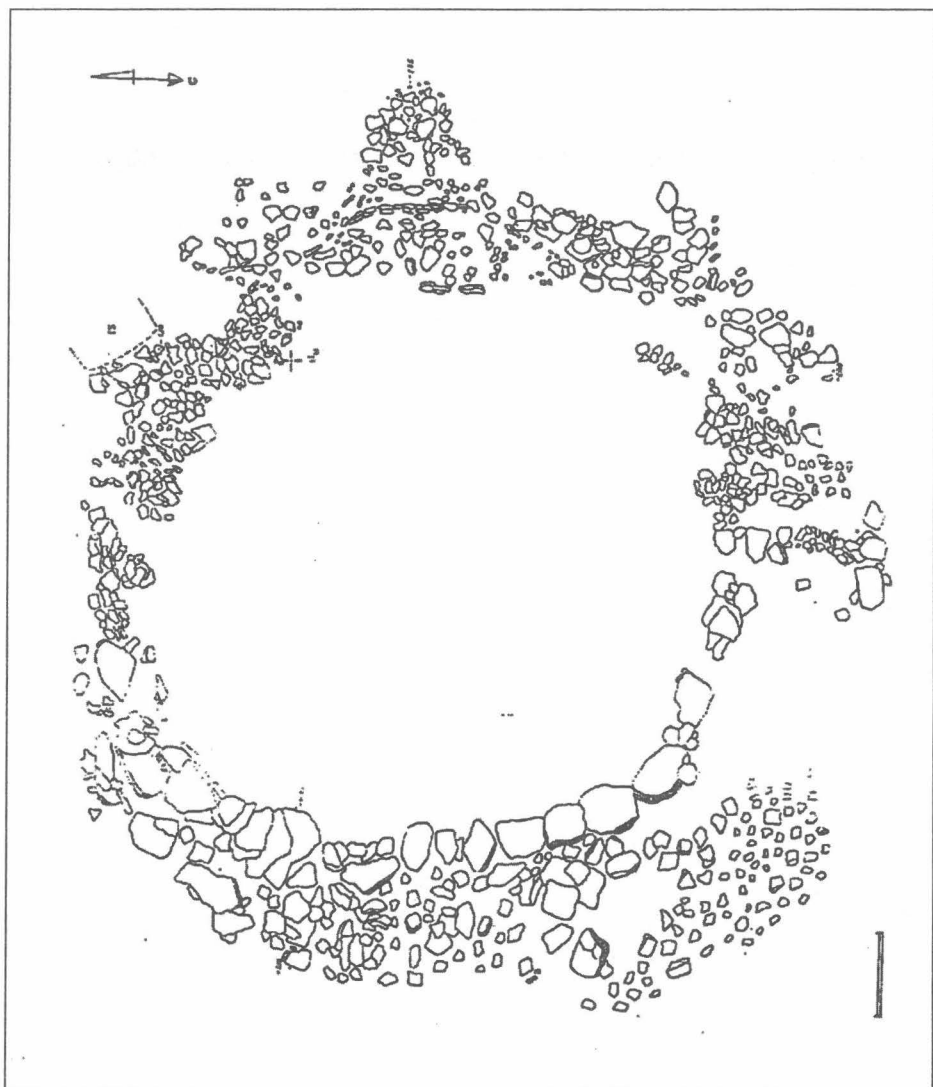
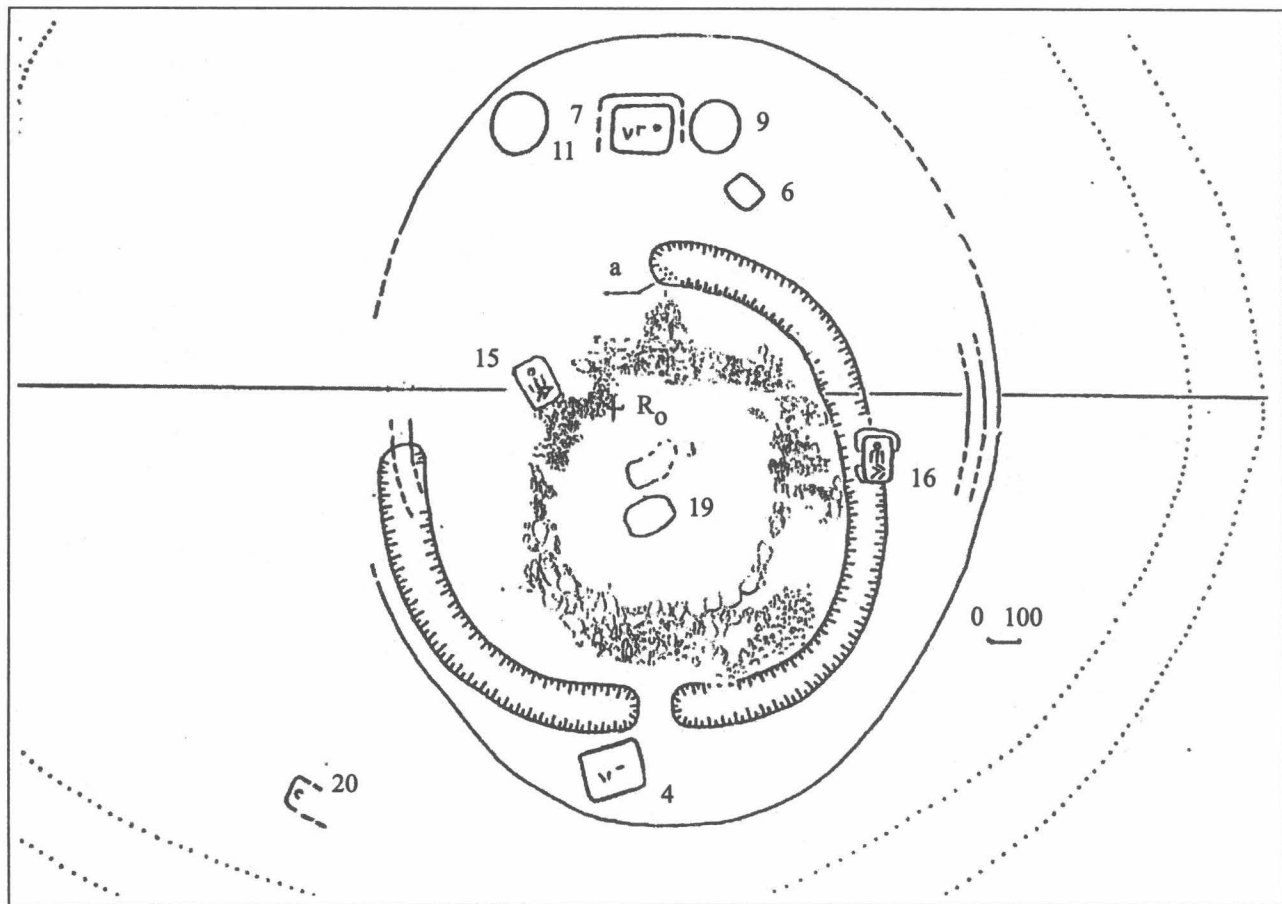
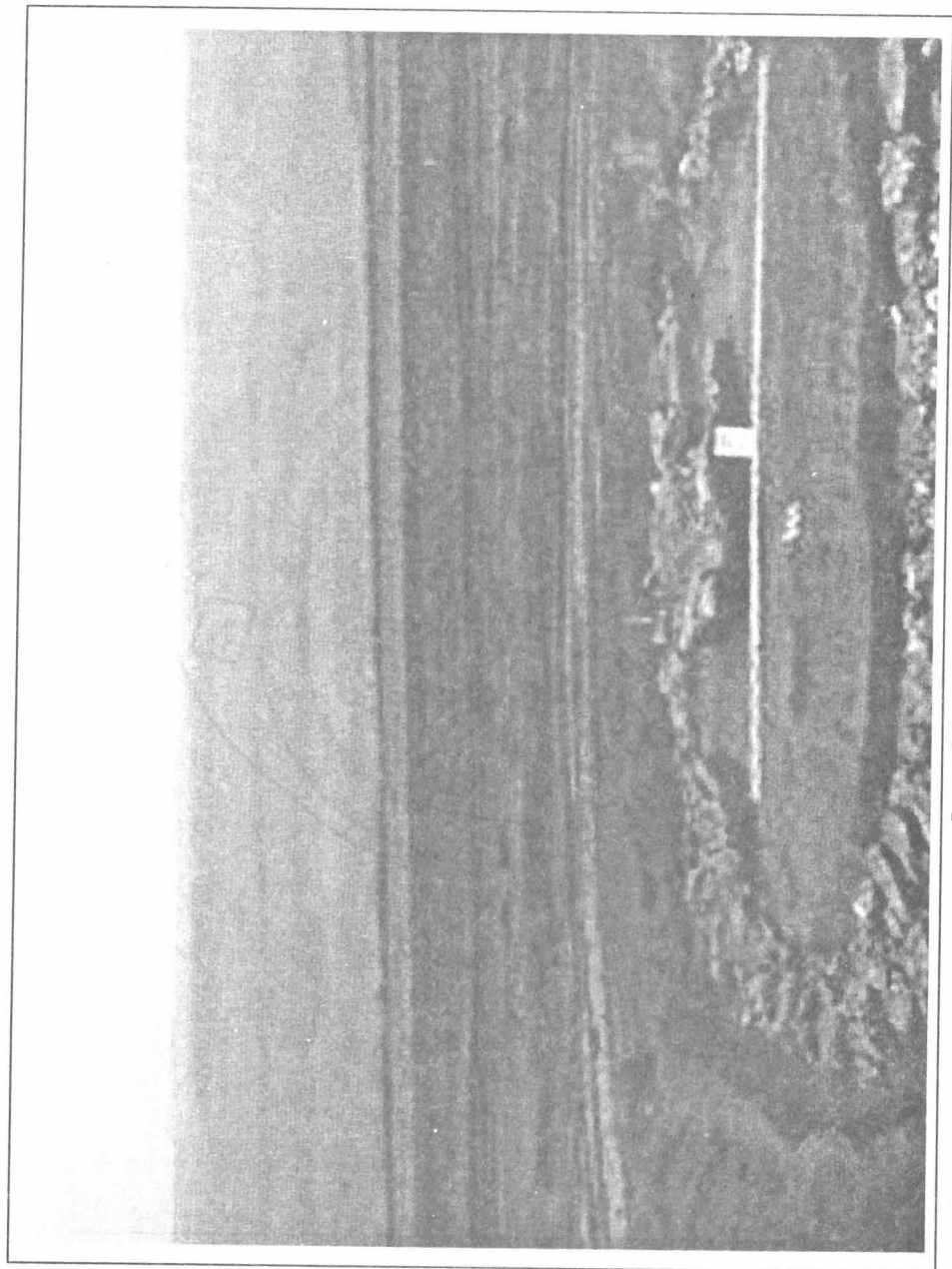

Рис. 1. Общий план зооморфной крепиды.

Рис. 2. Общий план кургана 1 у с. Рёвова с погребениями эпохи энеолита и бронзового века: а. следы горения на участке рва.

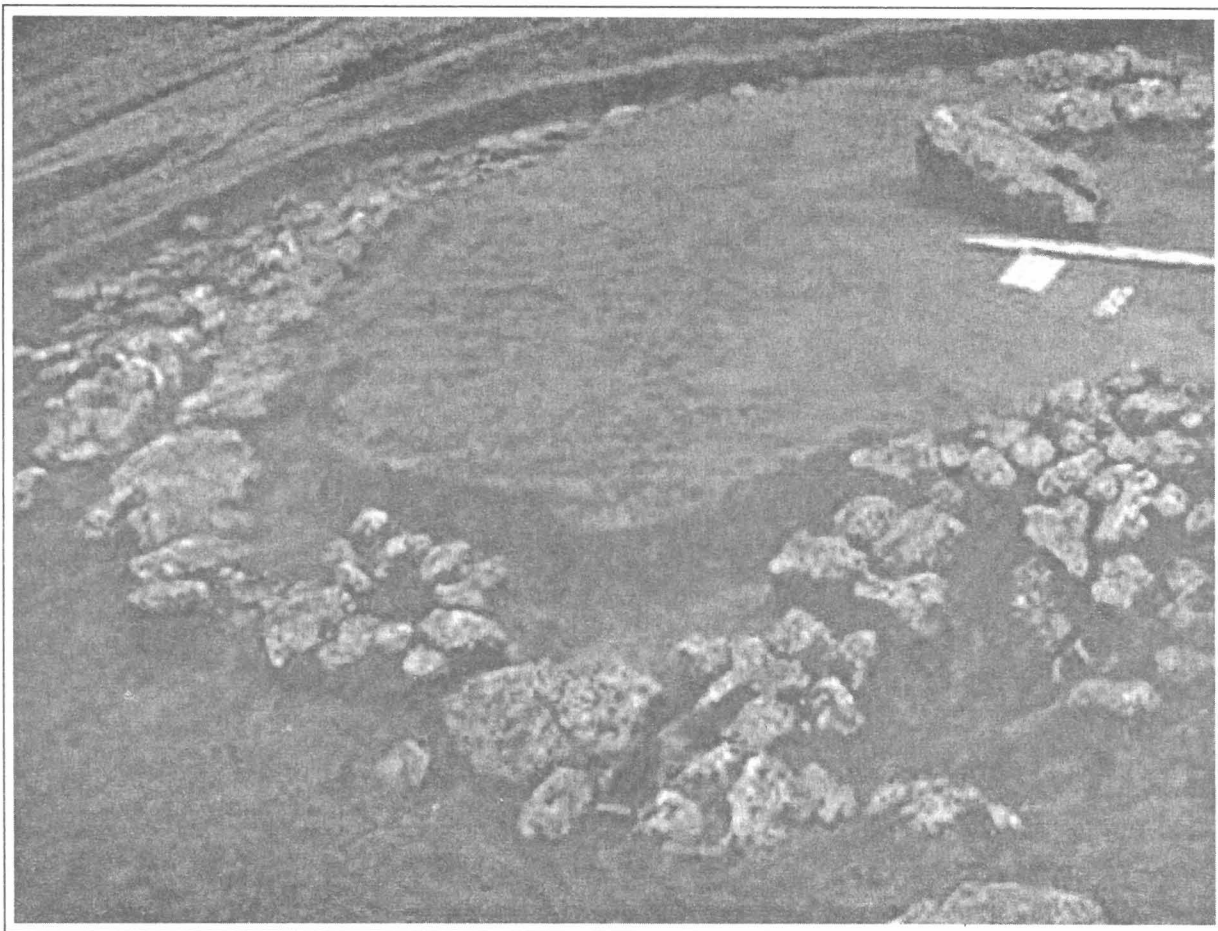
Фото 1. Крепида. Вид с востока.

XVII
partea
1963

Фото 2. Крепида. Вид с запада.

<https://biblioteca-digitala.ro>

Фото 3. Крепида. Вид с севера.
<https://biblioteca-digitala.ro>

INTERFERENȚE ETNOCULTURALE ÎN EPOCA BRONZULUI TIMPURIU DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

Székely Z. (București, România)

Întreaga dezvoltare istorică a zonei depresionare din sud-estul Transilvaniei este mai mult legată de regiunile învecinate din Muntenia și Moldova, decât de centrul și vestul Transilvaniei. Dincolo de Carpați, spre est și sud, de-a lungul eneoliticului târziu, perioada de tranziție și bronzul timpuriu, constatăm dezvoltarea unor culturi materiale asemănătoare, sau pătrunderi intense dintr-o direcție sau alta, ale unor culturi, care își aveau centrul de dezvoltare la sud sau est de Carpați.

În sud-estul Transilvaniei semnalăm un fond eneolitic local foarte puternic, reprezentat prin etape târzii ale culturii Ariușd (B), pătrunderile culturii Tisa, în faza Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr și prezența ceramicii Cucuteni-Ariușd A-B și B în așezările de tip Bodrogkeresztúr (Nestor 1933, 76; Székely 1964, 125). Perioada de tranziție este reprezentată de comunitățile coțofeniene timpurii (Székely 1997, 21).

Descoperirea mormintelor de inhumăție în cistă de piatră de la Sânzieni (Székely 1980, 39-46) și Turia (jud. Covasna), (Székely 1983, 61-67), cu câte două vase-askos de tip Zimnicea-Mlăjet (Alexandrescu 1974) dovedesc că evoluția firească a comunităților perioadei de tranziție, reprezentată de prima fază a culturii Coțofeni este întreruptă de un șoc provocat de o pătrundere sudică, de tip Zimnicea (Roman 1986, 38). Astfel, bronzul timpuriu, marcat de încetarea evoluției culturii Coțofeni I final, debutează cu mult mai devreme față de partea centrală și vestică a Transilvaniei, unde sunt atestate în fazele II și III aceste culturi. Pătrunderea acestor comunități de păstori de tip Zimnicea-Mlăjet are un motiv economic, și anume, se poate pune în legătură cu importanța zonei metalifere din sud-estul Transilvaniei.

1. În vara anului 1999, la Sânmartin-Ciuc, (jud. Harghita) cu ocazia săpării unui puț de decantare în curtea cetățeanului Tankó Magda, s-a găsit un mormânt de inhumăție, în poziție chircită, în cistă de piatră. Mormântul a avut ca inventar două aplice de os (fig. 2/1-2), așezate în zona bazinului (Székely 2002, 40-44). Înhumatul a fost așezat pe o placă de piatră patrulateră, foarte îngrijit fasonată, peste care au fost așezate părțile laterale ale cutiei. Laturile mai scurte închideau cista. Placa folosită pentru capac este cel mai îngrijit lucrată și trece peste dimensiunile cutiei. Plăcile folosite la această construcție au fost confecționate din materia primă existentă la marginea satului (Székely 2000, 65-67).

Aplicile de os sunt două plăci ovale, ajurate și lustruite, ornamentate pe una din fețe, cu linii longitudinale zimțate și în zig-zag și cu motivul crenguței de brad. Aplice similare au fost descoperite în mormântul nr. 2 de la Dolheștii Mari, care aparține culturii amforelor sferice (Berciu 1960, 77-79; Dinu 1961, fig. 5,6). Podoabe de acest tip sunt bine reprezentate în grupa estică al culturii amforelor sferice, descoperirile fiind concentrate în zona podoliană (Svešnikov 1983, pl. XVI/8, 9; XVII/1-3; XXII/11,13, 15-16; XXIII/7), unde se găsesc și cele mai bune paralele pentru piesele de la Dolheștii Mari, cu rare apariții în Volynia (Svešnikov 1983, pl. XIV/3). Distribuția acestor descoperiri ne determină să suspectăm

originea estică, podolo-suceveană a acestor podoabe, ele fiind, unul din elementele caracteristice, proprii, ariei răsăritene a fenomenului amforelor sferice (Svešnikov 1983, 10; Burtănescu 2002, 373). Cataramele și aplicile au apărut de obicei perechi și numai la scheletele aparținând indivizilor maturi. În aria estică, s-a constatat, acolo unde condițiile descoperirilor au permis observații, că piesele din os respective se aflau în apropierea mâinilor sau brațelor (de cele mai multe ori) sau în dreptul bazinului (Dolheștii Mari, Sânmartin-Ciuc). Material ceramic din mormânt nu a fost recoltat. Acest mormânt este tipic pentru cultura amforelor sferice. Construcția arată multe asemănări cu cistele din Podișul Sucevei, iar individul de la Sânmartin-Ciuc vine cu siguranță din această zonă. Din punct de vedere al datării acestui mormânt, suntem de părere că reprezintă etapa timpurie a culturii amforelor sferice din Moldova, ceea ce la nivel general ar corespunde cu partea a doua a perioadei de tranziție din Moldova, spre sfârșitul Horodiștei, contemporan cu Foltești II-Cernavodă II.

La nivelul cunoștințelor noastre actuale, această descoperire funerară reprezintă prima dovadă a pătrunderii comunităților culturii amforelor sferice în spațiul intracarpatic.

2. În vara anului 2002, în curtea cetățeanului Bajka Ferenc, din localitatea Albiș, casa nr. 145, comuna Cernat, jud. Covasna, cu ocazia săpării unui șanț pentru fundația unei case, au fost tăiate mai multe straturi de cultură. O parte din materialul ceramic descoperit a fost strâns de proprietarul terenului și a fost pus la dispoziția noastră pentru publicare. Menționăm, că ceramica a fost adunată de o persoană neautorizată în acest domeniu și singurul criteriu de selectare a fost cel al esteticului. Materialul ceramic recoltat aparține diferitelor epoci. Astfel conține câteva fragmente de ceramică pictată ale culturii Ariușd, mai multe fragmente și un vas fragmentar aparținând culturii amforelor sferice, iar restul materialului aparține epocii bronzului.

În urma acestei descoperiri întâmplătoare, Filiala Sudtransilvăneană a Secției Tracologice a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” a întreprins în toamna anului 2003, între 1-20 septembrie un sondaj de verificare a caracterului așezării.

Așezarea se află la marginea sud-vestică a satului, pe terasa unui mic pârâu și are o întindere de cca. 250 m în direcția nord-sud, iar în direcția est-vest se întinde pe o suprafață mult mai mare, cca. 800 m, ocupând grădinile a mai multor cetățeni din localitate.

În timpul campaniei de cercetări arheologice din toamna anului 2003, au fost executate patru șanțuri de cercetare. Șanțul nr. I (S. I) a fost secționat la 10 m est de construcția actuală, în direcția nord-sud și avea dimensiunile de 13 m lungime, 1,5 m lățime, iar adâncimea de 3,5 m. Șanțul nr. II (S. II) a avut lungimea de 10 m, lățimea de 1 m și a fost săpat în apropierea pârâului, la 150 m sud de S. I, în direcția est-vest. Șanțul nr. III (S. III) a avut lungimea de 15 m lungime și un metru lățime și a fost secționat perpendicular pe S. II, în direcția nord-sud. Șanțul nr. IV a fost săpat în direcția est-vest, la 20 m nord de S. III, a avut lungimea de 6 m, lățimea de 1 m.

Stratigrafia șanțurilor este aceeași, excepție făcând S. I, în care a fost semnalat un strat de umplură alunecat, cu mult material arheologic, din diferite epoci. Sub humusul gros de 20-25 cm a urmat un strat de umplură de 80 cm, după care a urmat un strat de depunere, gros de 40 cm, după care a urmat un strat de cultură, gros de 30 cm, de culoare cenușie, aparținând La Téne-ului dacic, care s-a suprapus unui strat hallstattian foarte subțire. Sub acest strat de cultură a fost semnalat un strat de depunere de 80 cm. După care a urmat un strat de cultură gros de 60 cm, cu mai multe nivele de locuire. Au fost recoltate fragmente ceramice aparținând epocii bronzului mijlociu, cultura Wietenberg, sub care a apărut un strat al culturii Coțofeni I cu mai multe fragmente ceramice aparținând culturii amforelor sferice. În șanțurile II-IV, fiind mai aproape de pârâu, stratul de umplură lipsea, astfel profilul era cu mult mai îngust. Sub humusul gros de 15-20 cm a urmat un strat de depunere, sub care s-a descoperit stratul de cultură aparținând La Téne-ului dacic, sub care era un alt strat de depunere, gros de 45-50 cm sub care s-a descoperit stratul de cultură aparținând culturii Coțofeni I amestecat cu fragmente ceramice aparținând culturii amforelor sferice.

La capătul nordic al șanțului nr. III, la o adâncime de 40-50 cm s-a descoperit un strat de chirpic ars în roșu, care aparținea unei locuințe dacice.

Vasul fragmentar, descoperit în anul 2002, aparținând culturii amforelor sferice, este lucrat din nisip cu pietricele în compoziția pasteii, iar ca degresant, s-a folosit silexul pisat (fig. 1/4). Folosirea acestui degresant, după cum este cunoscut, întâlnim la amfora din mormântul de animal de la Dolheștii Mari. Folosirea acestui degresant în ceramica culturii amforelor sferice este destul de rară. Câteodată, acest degresant apare în ceramica șnurată, iar în cultura Komarovo, folosirea silexului pisat în pasta vaselor devine o regulă. Este o amforă sau pseudoamforă sferică, cu dimensiuni mijlocii, cu corp aproape sferic, gura cilindrică, probabil ușor evazată și fundul plat. Pe umăr se aflau probabil patru, sau cel puțin două toarte tubulare și cu gaura orizontală. Vasul este ornamentat cu motive executate prin ștampilare din linii scurte verticale adâncite și dispuse în șiruri horizontale pe umăr. Acest ornament este întâlnit atât pe vasele din mormintele în cutii de piatră, cât și pe cele descoperite în groapă simplă la Dolheștii Mari. Deasemenea, acest ornament se întâlnește și pe ceramica grupului volino-podolian al culturii amforelor sferice din Ucraina de vest, ca și pe unele din amforele culturii Zlota din sudul Poloniei, care datează dintr-o etapă ulterioară, dar cu puternice influențe ale culturii amforelor sferice. Acest tip de vas, care de regulă apare în inventare funerare, este cunoscut în spațiul extracarpatic din mormintele aparținând culturii amforelor sferice din nordul Moldovei, la Cernavodă II-Foltești, Cățelu Nou, Zimnicea, Glina, dar nu lipsește nici din mediul Coțofeni, Zăbala, Livezile și Schneckenberg.

Un alt fragment de vas (fig. 1/1) este confecționat din lut de culoare neagră și este ornamentat cu ghirlande executate cu furchenschicht, ornament întâlnit de asemenea în mormântul unui animal îngropat probabil ritual descoperit la Dolheștii Mari. Menționăm, că și la Albiș au fost descoperite și oseminte de animale.

În cursul campaniei din toamna anului 2003 au mai fost descoperite mai multe fragmente ceramice, caracteristice culturii amforelor sferice (fig. 1/2-3).

Ceramica aparținând culturii Coțofeni I este destul de fragmentar, dar caracteristic pentru această cultură.

Pe baza acestor rezultate, se poate spune, că terasa din grădina lui Bajka Ferenc din Albiș, (com. Cernat, jud. Covasna), a fost locuită din epoca eneoliticului târziu, cultura amforelor sferice și Coțofeni, și până-n zilele noastre. Din punct de vedere al cronologiei bronzului timpuriu din sud-estul Transilvaniei, o importanță deosebită are prezența ceramicii culturii amforelor sferice în mediul Coțofeni. Acest material, la nivelul cunoștințelor noastre actuale, după părerea noastră, apare la Albiș ca import din spațiul extracarpatic, și a avut o contribuție importantă la dezvoltarea bronzului timpuriu, culturii Schneckenberg în această zonă.

3. Localitatea Arcuș, comuna Valea Crișului, punct: Șanțul militar (Katona árok).

Așezarea preistorică de la Arcuș – Șanțul militar era situată la 3 km de localitate, pe un bot de deal cuprins de două râpe. Lucrările de nivelare a terenului efectuate în anii 70, o data cu deschiderea exploatării de cărbune Valea Crișului au afectat foarte puternic așezarea, schimbând complet formele de relief. Pe de altă parte, partea superioară a terenului a fost nivelată, straturile de cultura fiind complet distruse. În această situație cele două casete deschise n-au putut oferi informații detaliate cu privire la modul de locuire de aici. Totuși s-a confirmat existența nivelului de locuire aparținând culturii Coțofeni, observat prin materialele provenite din periegezele anterioare. Printre aceste fragmente de vase adunate din mal, se află și un pahar de dimensiuni mijlocii, cu fund plat și cu gura ușor evazată. Vasul este confecționat din pastă de culoare cărămizie și conține multe pietricele. Peretele acestui vas este ornamentat cu motive executate prin ștampilare din linii scurte orizontal adâncite și dispuse în șiruri verticale de la buză până la fundul vasului. Acest vas descoperit într-un mediu clar coțofenian, pare să aparțină culturii amforelor sferice (fig. 3/3). Stratul de locuire Coțofeni, al cărui nivel superior a fost parțial distrus, constă dintr-un pământ brun cu pigmentație verde-oliv în care a fost descoperit un bogat material ceramic (fragmente de oale, străchini, cești, fusaiole, capete de băț) și litic (gratoare, răzuitoare, pietre de măcinat). Nu au fost descoperite complexe închise. Pe baza analogiilor tipologice ceramica poate fi încadrată în faza finală a culturii Coțofeni I, început de Coțofeni II. În stratul de humus au aparut câteva fragmente ceramice decorate cu șnurul, atribuibile culturii Schneckenberg, respectiv fragmente ceramice cu decor specific culturii Wietenberg. Aceeași situație a fost constatată pe toată suprafața așezării: în stratul de humus fragmente ceramice din epoca bronzului urmate de un nivel – uneori răvășit – de locuire Coțofeni. În consecință se poate afirma că așezarea preistorică de la Arcuș – Șanțul militar a fost distrusă în proporție de 100% de amenajările moderne, iar pe baza materialului descoperit se poate spune că a avut cel puțin trei nivele de locuire: primul în perioada de tranziție la epoca bronzului, urmat de o locuire în epoca bronzului timpuriu, iar ultimul descoperit a aparținut perioadei mijlocii a epocii bronzului.

Pe baza celor relatate mai sus putem trage următoarele concluzii:

După cum este cunoscut, pe teritoriul Podișului Sucevei, comunitățile culturii amforelor sferice pătrund dinspre nord-vest, iar cele usatoviene dinspre sud-est și împing comunitățile de tip Gorodsk pe partea de mijloc și cel nordic al

Moldovei, care pe teritoriul nord Tripolje dau naștere unei culturi individuale. Aceste comunități pătrund pe teritoriul Moldovei după faza B₂ a culturii Cucuteni și dau naștere culturii Horodiștea-Erbiceni. Primele manifestări ale acestei culturi au încă un caracter eneolitic – cu ceramică pictată și cu idoli antropomorfi de tradiție cucuteniană – iar în ultima fază de dezvoltare a ei dispăre deja ceramica pictată și cea șnurată. Primele faze de dezvoltare, de Horodiștea I-II și Erbiceni I-II, până-n prezent au fost semnalate numai la est de Siret, iar fazele Dolheștii Mari, Târpești și Izvoarele III apar și la vest. Timp de o perioadă lungă triburile culturii amforelor sferice erau vecinii vestici ale comunităților Horodiștea-Erbiceni. Această populație semi-nomadă se răspândește de la Elba și până-n cursul mijlociu al Niprului. Teritoriul de nord-vest al Moldovei, între Carpații Răsăriteni și Siret, este ocupat în faza târzie de dezvoltare a grupului podolic. Vestigiile lor au fost semnalate și pe teritoriul Podișului Moldovei de Mijloc, dar și mai spre sud, la Foltești, unde ceramica caracteristică acestei așezări dovedește legătura între cele două culturi, cea a culturii amforelor sferice și Foltești. Pe teritoriul României, vestigii ale culturii amforelor sferice sunt reprezentate în exclusivitate de morminte izolate de inhumație. Aceste morminte pot fi în ciste, sau simple, într-o groapă simplă sau pe o placă de piatră.

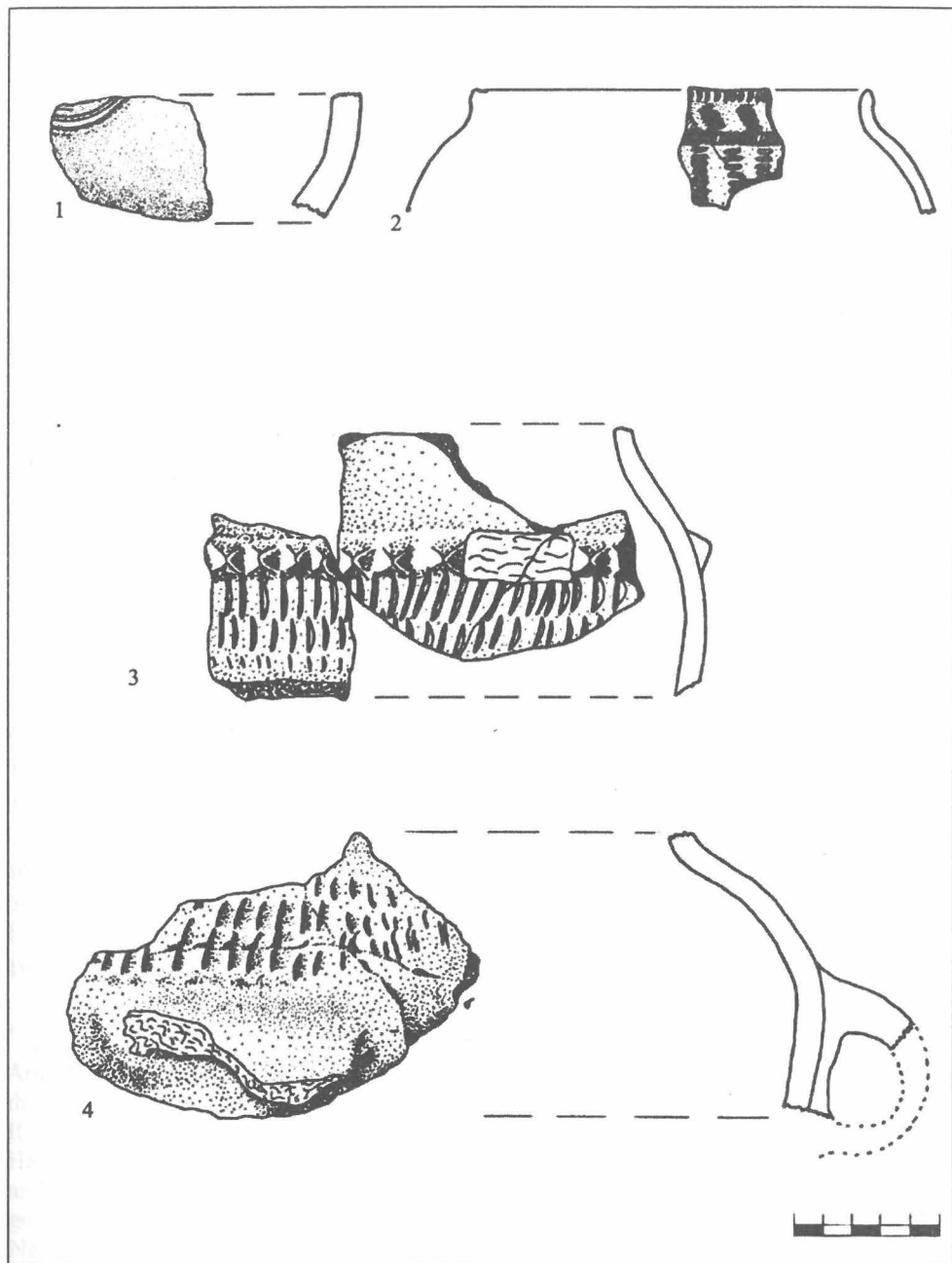
Profesorul Petre I. Roman mai demult presupunea, că purtătorii culturii amforelor sferice, care în momentul pătrunderii lor pe teritoriul Moldovei, erau la nivelul neoliticului, după o perioadă lungă de dezvoltare, s-au ridicat la nivelul epocii de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului timpuriu și din punct de vedere genetic se leagă de mormintele în cistă de piatră caracteristice bronzului timpuriu, culturii Schneckenberg din sud-estul Transilvaniei. Mormântul descoperit la Sânmartin-Ciuc vine în sprijinul acestei presupuneri, ba mai mult, în urma descoperirilor de la Albiș și Arcuș se poate spune că a început să se contureze un orizont de răspândire a acestei culturi în sud-estul Transilvaniei. Aceste comunități, ca și altfel, cele de origine sudică, de tip Zimnicea-Mlăjet-Sânzieni-Turia, se integrează în perioada de tranziție și contribuie la nașterea culturii Schneckenberg în Țara Bârsei și în Depresiunea Trei Scaune, respectiv a culturii Schneckenberg B-Jigodin în Bazinul Ciucului.

Conform celor mai recente relații, mormintele de tip Sânzieni-Turia, atestate în sud-estul Transilvaniei par, din perspectiva recente descoperiri al culturii amforelor sferice de la Sânmartin-Ciuc (Székely 2000), complexe de mixtură culturală amfore sferice-Ezerovo (Burtănescu 2002, 384).

BIBLIOGRAFIE:

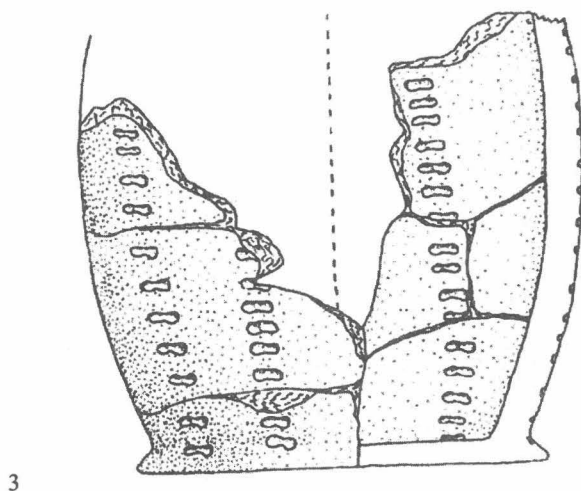
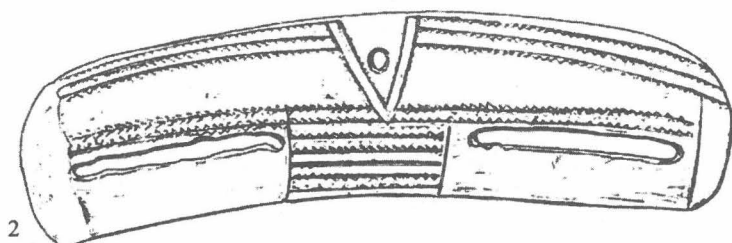
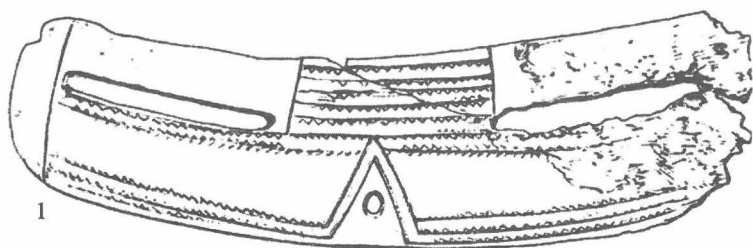
- Alexandrescu, A. D. 1974: *La nécropole du bronze ancien du Zimnicea (dép. de Teleorman)*, Dacia, 18, București, p. 79-93.
- Berciu, D. 1960: *Epoca neolitică*, Istoria României, București, p. 77-79.
- Burtănescu, F. 2002: *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut, cu unele contribuții la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova*, București.
- Dinu, M. 1961: *Contribuții la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, ArchMold, 1, p. 43-64.

- Nestor, I. 1933: *Der Stand der Vorgeschichtforschung in Rumänien*, BerRGK, 22 (1932), p. 11-18.
- Roman, I. P. 1986: *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, SCIV, 37, București, p. 29-55.
- Svešnikov, I. 1983: *Kul'tura šarovidnych amphor*, Archeologia SSSR, B1-23, Moskva.
- Székely, Z. 1964: *Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci*, SCIV, 15, 1, p. 121-136.
- Székely, Z. 1980: *Date noi privind ritul de înmormântare al culturii Schneckenberg în județul Covasna*, Aluta 10-11 (1978-1979), p. 39-46.
- Székely, Z. 1983: *Contribuții la dezvoltarea culturii Schneckenberg în județul Covasna*, Aluta, 14-15, Sf. Gheorghe, p. 61-67.
- Székely, Z. 1997: *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, Seria: Biblioteca Thracologica XXI, București.
- Székely, Zs. 2000: *Descoperiri funerare extracarpătice din bronzul timpuriu în sud-estul Transilvaniei*, Funeral Practices as Form of Cultural Identity, 22-28 May 2000, Tulcea, p. 65-67.
- Székely, Zs. 2002: *A gömbamforás műveltség emléke Délkelet-Erdélyben*, Ősrégészeti Levelek, Prehistoric Newsletter, Budapest, 4, sz. p. 40-44.

Fig. 1. Cultura amforelor sferice.

1-4. Fragmente ceramice (Albiș, com. Cernat, jud. Covasna).

Fig. 2. Cultura amforelor sferice. 1-2. Aplice de os (Sânmartin-Ciuc, jud. Harghita); 3. Vas fragmentar (Arcuş, com. Valea Crişului, jud. Covasna).

RECENT DISCOVERIES BELONGING TO EARLY/MIDDLE BRONZE AGE IN CENTRAL MOLDOVA*

Bolohan N., Crețu C. (Iași, Romania)

Going with the discovery and specification of the cultural features, at the beginning of the 60's by professor Alexandru Vulpe, the Costișa culture draws the attention on some problems referring to the rising, the inner evolution and the cultural destiny within the frame of Middle Bronze Age in Eastern Romania (Vulpe 1961, 105-122; Vulpe, Zămoșteanu 1962, 309-316). Obviously that, in such a condition they also have appeared some attempts of explaining the location of the Costișa culture, in the frame of the cultural manifestations, properly to the Bronze Age in Eastern Europe. It was asserted from the beginning, based on the study of the analogies, that the new cultural group has been a part of a bigger complex, named Bialy-Potik-Komariw² which occupies the north of the Bessarabia, the Western Ukraine and the Southern Poland So that, the Romanian alternative of this cultural complex, is known from that moment under the name of Costișa culture that in his way to south, it entered in contact with the earlier manifestation of the Monteoru culture. Recently, Gh. Dumitroaia has proposed a new denomination for the Costișa Culture as the Komarov-Costișa Culture (Dumitroaia 2000, 128).

Up to now, the stratigraphy from the Costișa and Borlești (Neamț County) settlements has been offering the only reliable data for the chronological integration of this new type of discoveries. As it is shown by the author of the researches, the Costișa level was overlapped by a Monteoru Ic2-Ib level (Vulpe, Zămoșteanu 1962, 311-312, 314). In this condition, it was admitted the formerly of the Costișa culture, on the northern part of the Central Moldavia, in relation with the Monteoru culture, as well the idea of some possible cultural contacts at the Costișa-Monteoru Ic4-Ic3 level. In fact, due to the different stages of the archaeological investigations the problem of the Costișa-Monteoru contacts has been seen at different levels by the Romanian researchers (Vulpe 1961, 121, fig. 9; 1995, 163-167; Vulpe, Zămoșteanu 1962, 315; Florescu 1970, 51-81; Morintz 1978, 112-115; Dumitroaia 2000, 156).

* This paper represents an elaborated form of the article planned to be published in *Arheologia Moldovei XXVI*. Here there are introduced the most representative results of the 2002-2004 excavations.

It's now the time to express my thanks to Liliana Măzăreanu, Thierry Abraham, Axel van Haeren (S.C.Enzymes & Derivates Romania) in supporting, year by year, my archaeological investigations in Neamț county and especially at Siliștea. My thanks also goes to S.C. Aerostar S.A.Bacău, S. C. TCE 3 Brazi Piatra-Neamț, S. C. TELE'M Piatra-Neamț, CDR Onești, professor Cornel Felea (Inspectoratul Școlar al Județului Neamț), Dipl. Eng. Dan Popa (S.C. Izohart S.A. Piatra Neamț) and to the family of professor Nedelcu Mihai from Siliștea. All of them have sustained, by all means, our efforts for bringing into light our firsts tasks.

Other special thanks go to Professor Sergiu Haimovici who has kindly offered us assistance for the bone material.

Till recently, little information was added in the attempt of understanding the evolution, the destiny, but especially the cultural relation occurred at the border between Early Bronze and Middle Bronze Age and to which the elements of the Costișa-Bialy Potik-Komariw, Monteoru, Wietenberg, took part (Florescu 1970, 51-81).

But lately, due to the researches initiated in the Eastern and South Eastern Transylvania (Székely 1970, 71-87; Zaharia 1995, 151-153; Cavruc, 2000, 93-102; Cavruc, Dumitroaia, 2000, 131-155) and in the northern part of Central Moldavia as at Lunca, Poduri and Silișteea (Dumitroaia 2000, 135-137), it have appeared new data referring to the cultural relations in the EBA and MBA of this part of Europe.

From now on, we are going to refer at some results of a recent research initiated by us in an archaeological site belonging to Costișa culture and which raises some problems referring to the chronological frame, the cultural relations with contemporary and neighbouring manifestations and especially with the cultural areas located at longer distances.

The research place is situated in the northern part of Central Moldavia, at the southern extremity of the Cracău-Bistrița depression and in the hill top area between the Siret and Bistrița rivers (at approximate 12 km from the first water way and approximate 10 km from the second one (Pl.1). Moreover, at 6 km to the N-W there is located the eponymous settlement, and also, that the researched site is located at the border between Monteoru and Costișa cultures. Furthermore, the fortified hilltop settlement is situated at the proximity of an important way of access to Transylvania, to the Ciucului depression.

The archaeological site is located on the territory of Români commune, Neamț County, in the southern proximity of Silișteea village, on the *Cetățuia* hill. The properly settlement occupies the northern extremity of the hill and has the altitude of 448,4 m (Pl. 2).

In plane, the settlement has triangular shape with the axe length of 110 m and the base of 75 m, being NNV-SSE oriented. To north, east and west the settlement is protected by the hill's steep slopes. Southward, in the area connected with the rest of the plateau, it was practised a moat with the actual depth of 2 m; the extremities of the moat ends on the steep slopes of the hill (Pl. 3; Pl. 4/a, b). The premises naturally bordered but also artificial, occupies an area with an approximate size of 7000 m², but only the third part of it represents the deforested area in which were concentrated the researches from the summer of 2000 up to 2004. During the 2003-2004 winter most parts of the plateau have been deforested. This situation gave us the opportunity to improve our observations on the eastern part of the settlement.

Even by 1940, the priest-archaeologist, Constantin Mătase pointed out the presence of some archaeological vestiges on the *Cetățuia* hill (Mătăsă 1938/1940, 5-41), information which was taken over by other archaeologists, as well (Monah, Cucuș 1985, 144; Cucuș 1992, 48).

The systematic researches started in 2000, include the following objectives: the cultural integration of the monument, the establishing of its role within the Costișa culture, the determination of the settlement character and the stages of its attendance, the delimitation of the inhabited area, the concentration of the artefacts

and the stratigraphy. In order to touch these objectives the defence ditch was sectioned by two long trenches (S I and SII), the dwelling area next to the ditch was researched through unearthing several rectangular-shaped squares (noted $\square A$, $\square B$, $\square C$, $\square \alpha$, $\square \beta$, $\square \beta'$) and the settlement limits were also verified by digging four trial trenches (Pl. 3).

After five archaeological excavations some preliminary data has been formulated with the occasion of the archaeological national conferences starting with 2000 (Bolohan, Munteanu, Dumitroaia 2001, 229, Pl. 61; Bolohan, Munteanu 2001, 44-49; Bolohan, Dumitroaia, Munteanu 2002, 287-289, Pl. 103; Bolohan 2003, 292-293; 2004, 309-311). It could be stressed the presence of a defence ditch with the depth of 3,15 m delimiting the southern part of the settlement. The filling of the ditch consists of a mass of brown soil, having gritstones of white yellowish colour, or burned at red, pottery fragments and bone fragments. All of these were pulled out from the inner area of the settlement where we suppose it was a defence *vallum*. The gradients of the defence ditch are covered with gritstones slabs belonging to the natural gritstone *strata* or being placed there intentionally in order to enforce the gradients of the ditch. The 2004 excavation in the area of S II has clearly revealed a group of gritstones overlapping the *stratum* of trodden earth that comes right upon the natural gritstone *strata*.

As the southern end of the S I and S II trenches show, to the outer part of the ditch there are fewer artefacts. In the northern part of the S I, on a length of approximate 4 m, the area is strongly disordered. It is the area where we supposed to be the defence *vallum* which in time had been destroyed, flattened and pulled out in the filling of the ditch. Most of the archaeological vestiges are concentrated in the northern extremity (inside the settlement) and consist of pottery fragments, bone remnants, some stone grinders; adobe fragments stone tools and also metal adornments.

The artifact concentration and the disposal of the gritstones within the unearthed area are the main indicators in identifying dwelling structures. So far there have been noticed some bigger gritstone slabs that could have been used for increasing the stability of the posts and the walls. They appear to indicate rectangular structures. Some of them could be connected to a 7 m long stone structure, a cluster of white and reddish burned gritstones, which varies from 70 cm to 2 m (found in $\square \alpha$; Pl. 5/a,b). Several centimetres below there was discovered a small circular white gritstone platform (diameter-1 m; Pl. 5/d). It was meant to cover the sherds of a vessel whose fragments were entirely recovered. The vessel was intentionally broken in that place in order to perform a sort of foundation ritual for the building that was to be erected. This kind of evidence seems to become a pattern at Silișteea settlement. A similar situation was recently registered in $\square C$. The sherds of a big vessel have been unearthed under a white gritstone level that formed the floor of a dwelling, which was superposed by a great number of sherds, stone and bone fragments. This time it was also visible half of the pit they were placed in. Analyzing the position of the sherds it could be concluded that the pot was broken somewhere else together with other vessels. Then, most of its fragment were gathered and placed in the pit. Several sherds belonging to the other vessels

were accidentally gathered too (Pl.5/c). Another case of placing pottery under gritstone was recorded in S I where, this time, a complete pot was recovered from a big reddish burned gritstone (Pl. 6/c).

For the community from Silișteea, depositing things under gritstones as ritual acts seems to be a habit. So far there were found three situations of *meat offering* partially or entirely covered by big gritstone slabs. One of the most interesting is the fragment of a *Bos taurus* skull that rests upon several sherds belonging to at least two vessels (found in □A; Pl.6/a). The entire complex is partially placed under a slab. It should be mentioned the presence of a group of more than ten fragmentary bones in □α. They all represent *Capreolus capreolus* and *Equus caballus* leg parts. There must be mentioned several other situations that could be taken as indicators for the dwelling identification. It is the case of a hollow-dwelling located at northern end of S I. It was identified the floor level through the presence of several gritstones and the sudden change of colour observed in the balk. A number of post holes were also present.

Another situation occurs in the supposed *vallum* area from □C. Here the pottery and bone fragments are scarce. Only the gritstones and the increased number of stones are abundant. They belong to special building/buildings that has/have just been identified, and we hope the farther excavation will bring more information. So far, it can be mentioned the superposition of five stones, the 20 cm hole formed by surrounding flat stones and the 2 m long structure of vertically placed little flat gritstones sided to the west by two big and thick stones, also vertically placed (Pl. 6/b).

The people from Silișteea settlement fully made use of the handy gritstone of the hill. This fact can be easily noticed if we look at the gritstone floors, the big gritstone slabs and carved fragments meant, probably, to fit the curved wood. It seems that in some areas (□B) they settled themselves directly on the natural *stratum* of gritstones or at least they dug out and took the needed gritstone. The idea is sustained by the extremely disordered surface of the gritstone natural *stratum* and by the occurrence of small pottery and bone fragments at this level.

The pottery represents the most consistent part of the archaeological material at Silișteea. So far there have been recovered five entirely or partially preserved pots. Within a rich surface of S I, under a layer of reddish burned gritstones it was unearthed a complete biconical pot of 26,3 cm, having the mouth flared up a little, two vertical flattened handles pulled out from the rim and attached on the shoulder (Pl.6/c; 7/d). The exterior surface has a dark-brown colour and it isn't decorated. Interesting to be remembered is the presence of pottery sherds, tiny fragmentary animal bones and pigments of charcoal.

Approximately in the same area (□A) it was discovered another complete pot, with the height of 13 cm (Pl. 7/b). This one has globular shape, a little flared rim, a flattened handle starting from the rim of the pot, attached on the upper body (shoulder), where there are three conical buttons symmetrically settled. The exterior surface is light-brown.

Another pot of the same type, but only partially preserved, was discovered at the approximate distance of 6 m from the other two already mentioned, in □β. Its height is of 10,8 cm. The bottom of the pot is clearly marked and the decoration is absent (Pl. 7/a). The afore-mentioned pots have their analogies with some miniature shapes in Costișa culture (Cavruc, Dumitroaia 2001, Pl. 26/2, Pl. 35/1). On the other hand, we can state for analogies with some shapes specific to the latest phase of the Early Bronze Age in Transylvania, as well (Cavruc, Dumitroaia 2001, Pl. 70/4).

The pottery repertoire of the fortified settlement from Silișteea is completed by another two vessels. One of them, found in □B has a globular shape and its estimated height is of 7cm (the rim and the two handles are not preserved). It has no ornamentation (Pl. 7/c). Closer analogies can be observed at Costișa (Cavruc, Dumitroaia 2001, Pl. 26/1-8). The other vessel is a small Monteoru cup which appeared in □α (height of 4,5 cm; maximum diameter of 9 cm). Unfortunately, the two overlapping handles are broken. The shoulder is clearly marked and the base is concave (Pl. 8/a). This type of cup is well represented at Silișteea. In fact there is a considerable quantity of Monteoru pottery fragments in this settlement. As regards the phases to which they belong, it can be noticed the presence of only one sherd indicating Monteoru IC3 phase (Pl. 8/b), while the other fragments have IC2-Ia pottery features (Pl. 8/c-o; Pl. 9/a-g).

Also, the Costișa potsherds indicate a rich pottery typology and a wide range of ornamentations. There are fragments of amphorae (bitronconical shape, narrow and long neck, two flatted handles), cups (bitronconical shape, vertical or flaring rim, two overlapping handles), bowls, sack-like vessels, truncated cone-shaped vessels. Some types are usually associated with specific decorations. For instance, the sack-like vessels have under the rim a band of finger impressions with a ridge. Sometimes the rest of the pot is decorated with *Bessenstrich*. At the middle part of the cups it appears a circular register consisting in triangles with the interior filled with oblique or horizontal lines, or stiches. The triangle bases rest mostly upon a group of two or three incised lines. Almost the same ornamentation is seen on amphorae sherds.

The techniques the decoration is made are: the incision (usually straight lines, some thinner, some thicker), the plastic decoration (bands of different sizes, conical or plate buttons), the stiches (random and unequal, obliquely performed stiches; equal and regular ones), and the combing consisting in regular or irregular tiny incisions on the vessel surface (*Bessenstrich* and *Kammkeramik* decoration). The combination of decorative elements are various and unique as the illustration shows (Pl. 10).

Some pottery sherds were intended to be transformed into spindle-whorls (Pl. 10/j,k).

Bone was also very used for making instruments. In these terms we can plead for a "bone industry" at Silișteea, if we take into account the amount of debris and tools (Pl. 11). The fabric of stone tools (grinders, axes, whet stones, *Krummessers*) is very well represented, too. Apart from these, there are some arrow-heads made of flint (Pl. 12).

The metal objects inventory is of the highest importance. The smallest piece is a ring (diameter of 2 cm; 3 mm - the wire thickness; Pl. 13/f). Another piece is a bracelet (diameter of 5 cm) made of a 4 mm thick wire and having folded endings

(Pl. 13/g). What makes us to pay attention at is the discovery, in the settlement area, of five copper *Noppenringe* metal artifacts, placed at little distance one to another. Two of them have about 4,5 cm in diameter, another two - 3,5 cm in diameter and the fifth is smaller (2 cm) and broken (Pl. 13/a-e). All these adornments are made of copper wire with thickness of 3 mm, which was bounded twice and has twisted ends forming a point. One of this has also two little loops attached on the second fold (Pl. 13/a). The mentioned adornments were found in an archaeological context in which have appeared before Monteoru and Costișa potsherds, two stone grinders and other tools made of gritstone and bone, as well.

Identical samples, still fragmentary, were also found at Răcătău (Bacău County) in a pit together with a Monteoru Ic2 pot; the second one was found at Calu-Piatra Șoimului (Neamț County), without archaeological context. In fact, only the sample of Calu-Piatra Șoimului represents a *Noppenringe* made of copper (Petrescu-Dîmbovița 1998, 189, Taf.163).

These adornments, discovered within the Costișa culture or at the border of Costișa and Monteoru culture, find their analogies into Aunjetitz culture area in Central Europe and especially in the graves or in small metallic hoards. So, we can mention a hair ring with a single spiral from Neudorf at Staatz, north of Wien, those from the necropolis of Early Aunjetitz at Abraham in western Slovakia (Gimbutas 1965, Pl. 37, 39/6a-b), those found in graves at Straubing Alburger-Hochweg, in Bavaria, Rebešovice, in Moravia, Linz-St. Peter, in Austria (Adler 1967, 11-13, 71-72, Abb. 46-49), the seven *Noppenringe* from the royal tomb at Trsteniče, Southern Moravia (Peška 1999, Abb. 6/3, 6, 7, 9, 13, 14, 17), the fragmentary pieces founded into a grave (268) at Jelsovče, Nitra district (Bátora 1991, fig. 41/5, 6; 1996, Abb. 3/6, 7), those from the grave number 61 at Mytna Nova Ves, Topol'cany district (Bátora 1996, Abb. 5/3, 6), and in the grave number 82 at Branč, Nitra district (Bátora 1996, Abb. 7/12). The presence of these *Noppenringe* in western Moldavia, within the Costișa culture frame might indicate the existence of some relations /contacts between Middle Danube area and the Eastern Carpathians during Early Bronze Age or at the border between Early Bronze Age/Middle Bronze Age. These data indicate an earlier dating of the Costișa culture than what we have known up to now. The idea is supported, by the presence of the *Bessenstrich* pottery from Siliștea, in an approximate rate of 25% of the whole material, pottery which can prove the existence of some interferences with similar manifestations from Transylvania and, moreover, from the Middle Danube area, as well. This kind of pottery has already been discovered in several places in Transylvania and in Western Moldavia during Early Bronze Age (Popescu 2000, 203-208).

These preliminary data allowed us to emphasize some assumptions or conclusions as concern the evolution of the Costișa culture in the context of Bronze Age within the Carpathians area. So it can be admitted the existence of some interferences between Monteoru Ic4 and the beginning of the Costișa culture, contacts intensified during the Monteoru Ic3-Ic2. The Monteoru pottery is permanently present, about 30%, without exceeding the Costișa pottery. For that reason, at the moment, we presume a cohabitation period between Costișa and Monteoru communities.

As far as we know up to now, due to the cultural background, the pottery decorated in the *Bessenstrich* manner is to be found in a higher rate in eastern Transylvania in Ciomortan sites (Cavruc, Dumitroaia 2000, 133). Same situation can be noticed for the Wietenberg influences./presences in Western Moldavia (Cavruc, Rotea 2000,157-158; Florescu 1971, 37-73, Pl. 1-4). On the base of this pottery analysis and the presence of the five adornments of *Nopperinge* type, we could admit the idea of a central European contribution in defining the Costișa culture features.

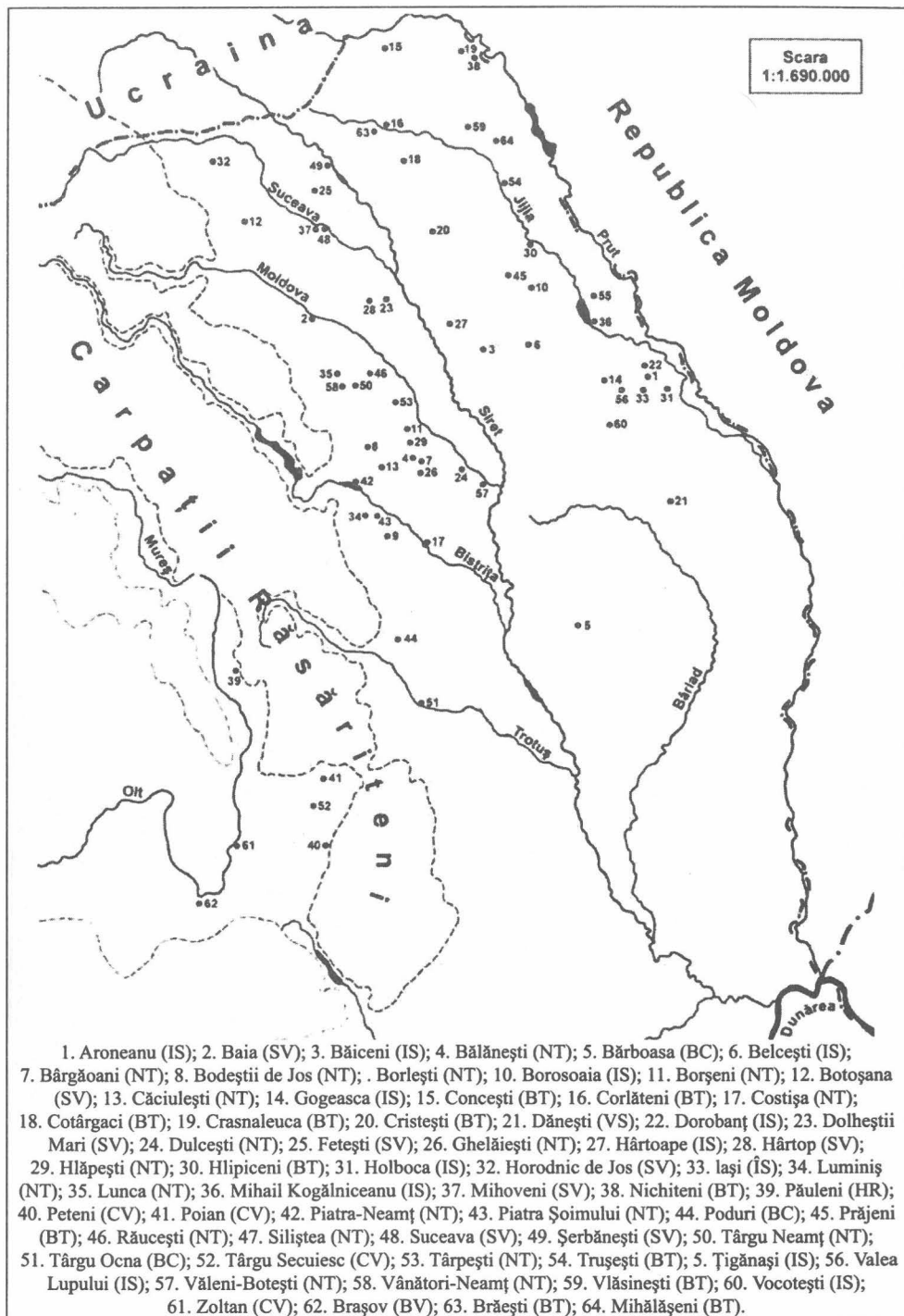
At the moment we are considering that the beginning of Costișa culture could be dated at the beginning of the second millenium B.C. at the same time with contemporary cultures in Central Europe.

BIBLIOGRAPHY:

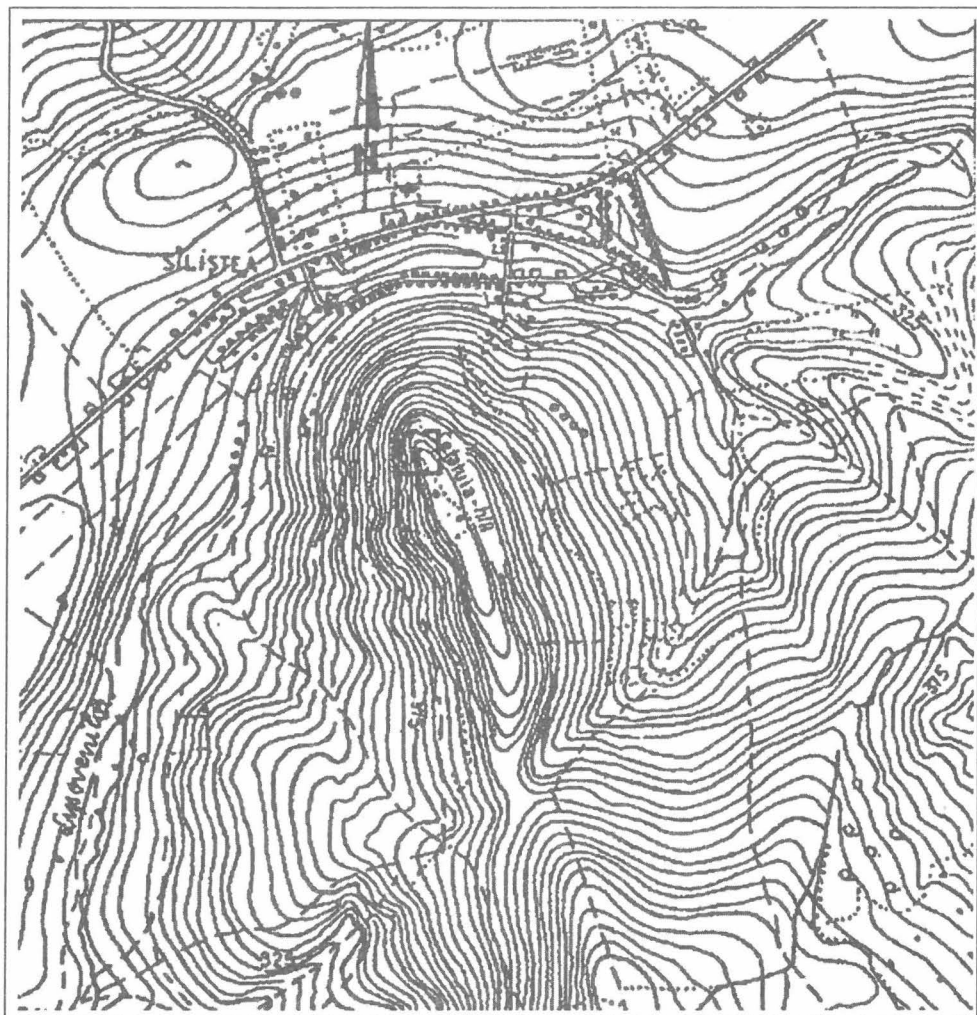
- Adler, H. 1967: *Das urgeschichtliche Gräberfeld Linz-St. Peter*, Teil 2: Die Frühe Bronzezeit, Linz, 141 p.
- Bátora, J. 1991: *The Reflection of Economy and the Social Structure in the Cemeteries of the Chlopice-Veselé and Nitra-Cultures*, SlovArch., XXXIX, 1-2, p. 91-142.
- Bátora, J. 1996: *Zur Problematik des Ausklingens der weidenblattförmigen Kupferindustrie im nördlichen Teil des Karpatenbeckens*, Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amalia Mozsolics zum 85. Geburtstag (Hrs. von Tibor Kovacs), Budapest, p. 61-75.
- Bolohan, N., Munteanu, E.R., Dumitroaia, Gh. 2001: *Siliștea, com. Români, jud. Neamț*, CCA, p. 229.
- Bolohan, N., Munteanu, E.R. 2001: *Sat Siliștea, com. Români, jud. Neamț*, Cultura Costișa în contextul Epocii bronzului din România (coord. V. Cavruc and Gh. Dumitroaia), Piatra Neamț, p. 44-49.
- Bolohan, N. Dumitroaia, Gh., Munteanu, E.R. 2002: *Siliștea, com. Români, jud. Neamț*, CCA, p. 287-289.
- Bolohan, N. 2003: *Siliștea, com. Români, jud. Neamț*, CCAR, p. 292-293.
- Bolohan, N. 2004: *Siliștea, com. Români, jud. Neamț*, CCAR, p. 309-311.
- Cavruc, V. 2000: *Noi cercetări în așezarea de la Păuleni (1999-2000). Raport preliminar. Prezentare generală*, Angustia, 5, p.93-102.
- Cavruc, V., Dumitroaia, Gh. 2000: *Descoperirile aparținând aspectului cultural Ciomortan de la Păuleni*, Angustia, 5, p.131-155.
- Cavruc, V., Rotea, M. 2000: *Locuirea Wietenberg de la Păuleni (Ciomortan)*, Angustia, 5, p. 155-173.
- Cucoș, Șt. 1992: *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, MemAntiq, XVIII.
- Dumitroaia, Gh. 2000 : *Comunități preistorice din nord-estul României. De la Cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*, Piatra Neamț, 335 p.
- Florescu, M. 1970: *Problèmes de la civilisation de Costișa à la lumière du sondage du Borlești*, Dacia, N.S., XIV, p. 51-81.
- Florescu, M. 1971: *Elemente Wietenberg descoperite în complexele de locuire aparținând fazelor timpurii ale culturii Monteoru din Moldova*, Danubius, V, p. 37-73.
- Gimbutas, M. 1965: *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*, Paris-The Hague-London, 681 p.
- Mătasă, C. (1938) 1940: *Cercetări din preistoria județului Neamț*, BCMI, 97, p. 5-41.
- Monah, D., Cucuș, Șt. 1985: *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 218 p.
- Morintz, S. 1978: *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 216 p.

- Peška, J. 1999: *Neuer Fund einer Ammanschette vom Boroticer Typus aus Südmähren*, Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei (Hrs. J.Bátora, J.Peška), Nitra, p. 149-160.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1998: *Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien*, PBF, Abteilung X, Band 4, Stuttgart, 213 p. text, 180 plates.
- Popescu, A. 2000: *Ceramica cu decor striat de la Costișa și Deleni*, Angustia, 5, p. 203-208.
- Székely, Z 1970: *Cultura Ciomortan*, Aluta, I, Sf. Gheorghe, p.71-87.
- Vulpe, Al. 1961: *K voprosu periodizacii bronzovogo veka v Moldove*, Dacia, N.S., V, p. 105-122.
- Vulpe, Al. 1995: *Cultura Costișa/The Costisa Culture*, Comori ale Epocii bronzului. Treasures of the Bronze Age in Romania, București, p.163-167.
- Vulpe, Al. Zămoșteanu, M. 1962: *Săpăturile de la Costișa (r. Buhuși, reg. Bacău)*, MCA, VIII, p. 309-316.
- Zaharia, E. 1995: *Cultura Ciomortan/The Ciomortan Culture*, Comori ale Epocii bronzului. Treasures of the Bronze Age in Romania, București, p. 151-153.

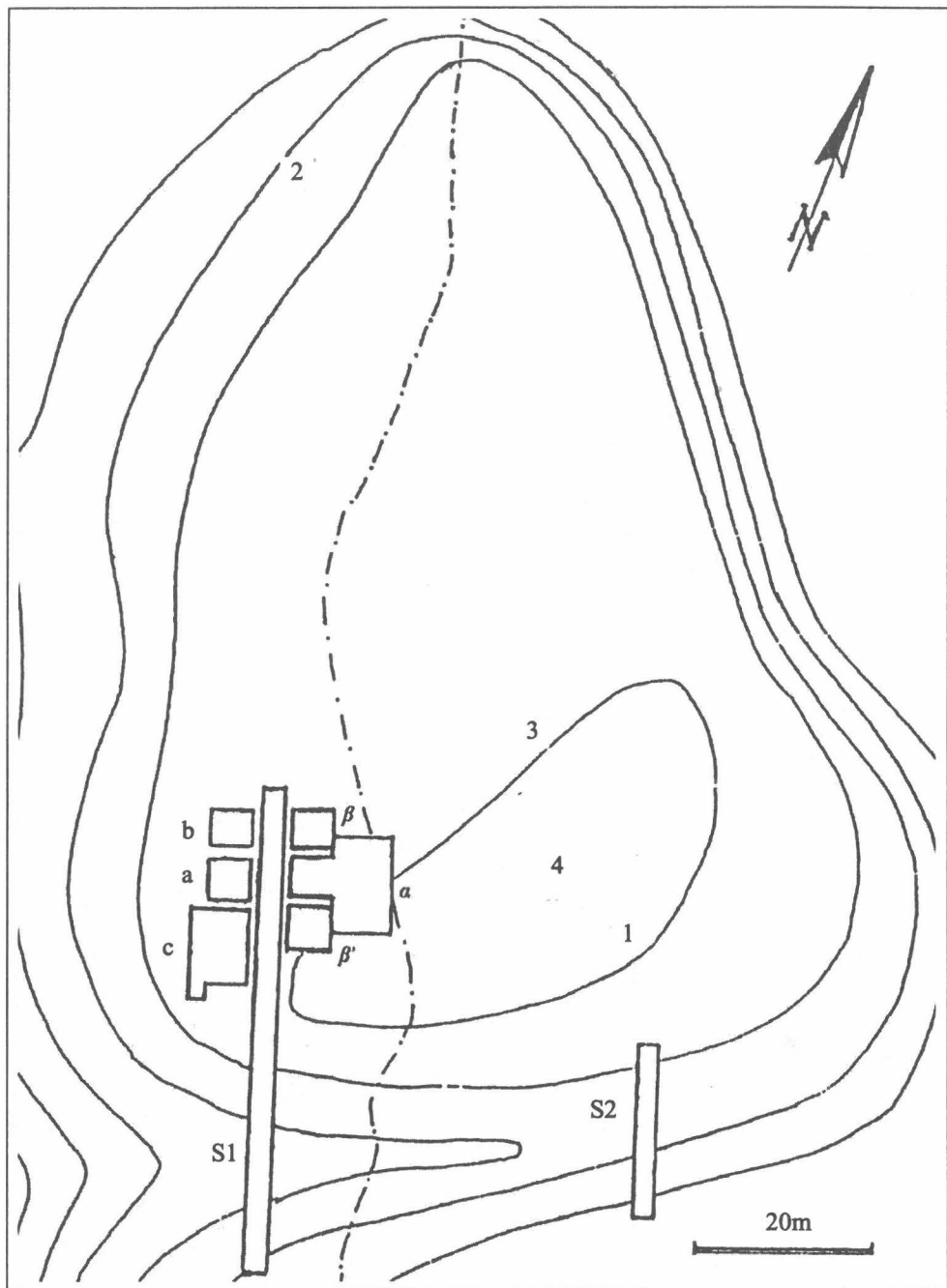

Pl. I. Findings belonging to Costișa-Ciomortan-Komariw cultures in Romania (after Cavruc, Dumitroaia 2001).

Pl. 2. General plan of the Cetățuia - hill including the unearthed area.

PL. 3. General plan of the excavated area at Siliștea.

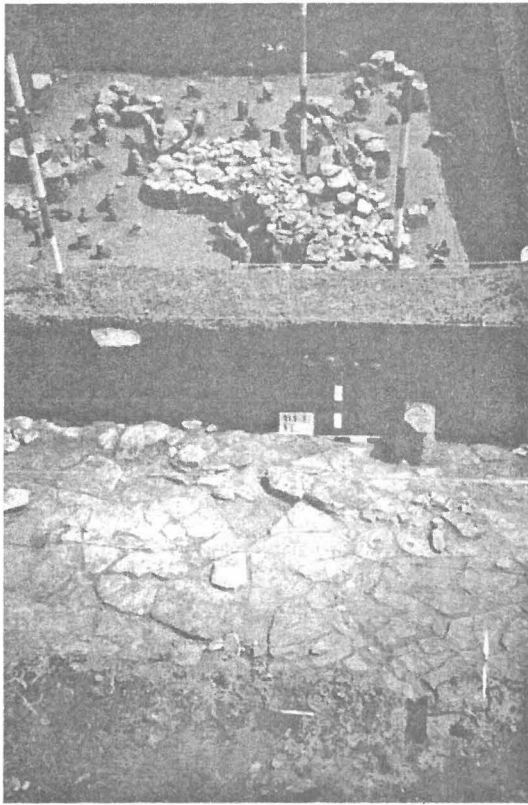

a

b

Pl. 4. General views towards the southern part (including the moat) of the fortified settlement at Siliştea.

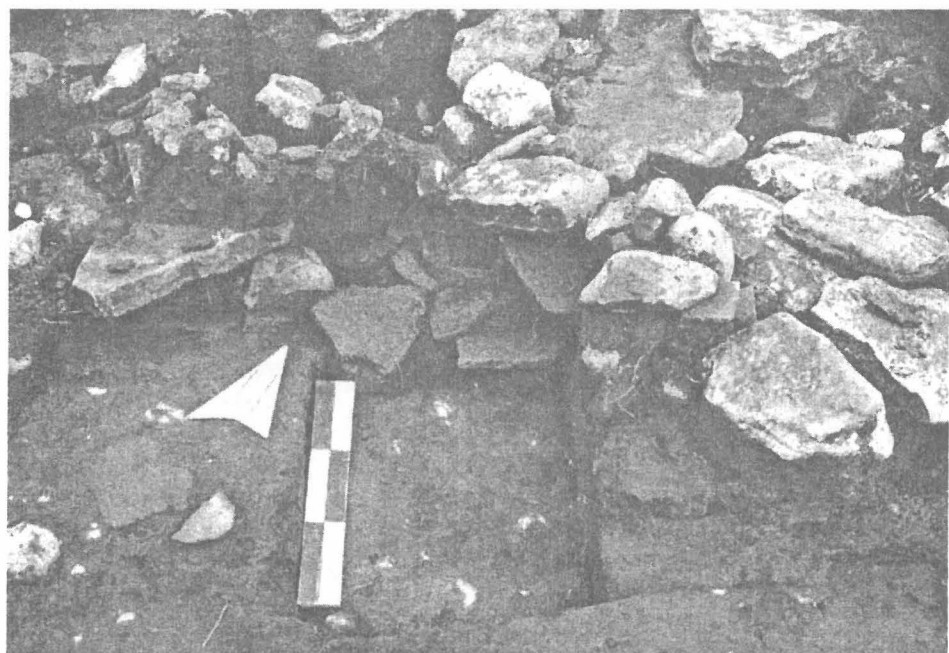

a

b

Pl. 5. Views of Siliștea excavation: a-b. parts of the white and reddish burned gritstones cluster found in □ α .

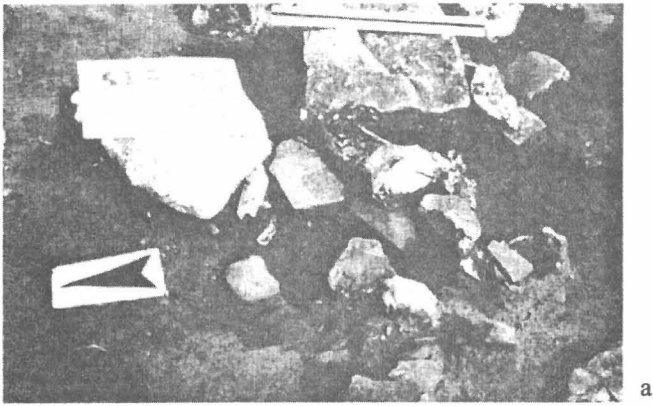

c

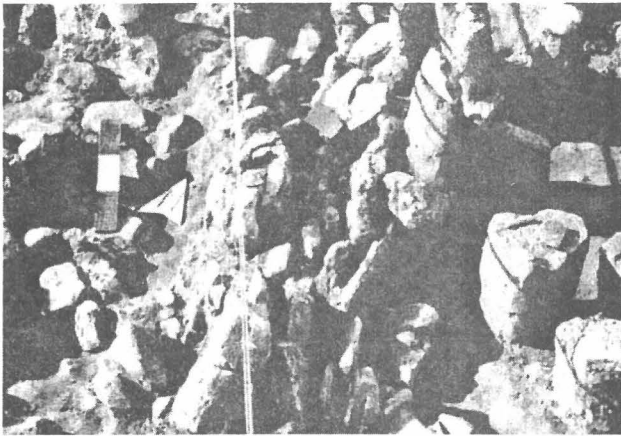

d

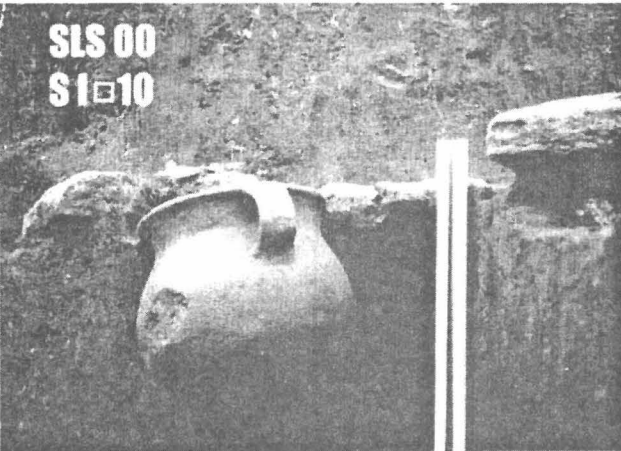
Pl. 5. Views of Siliștea excavation: c. the platform covering the fragments of a broken vessel; d. the white gritstones platform in □ α .

a

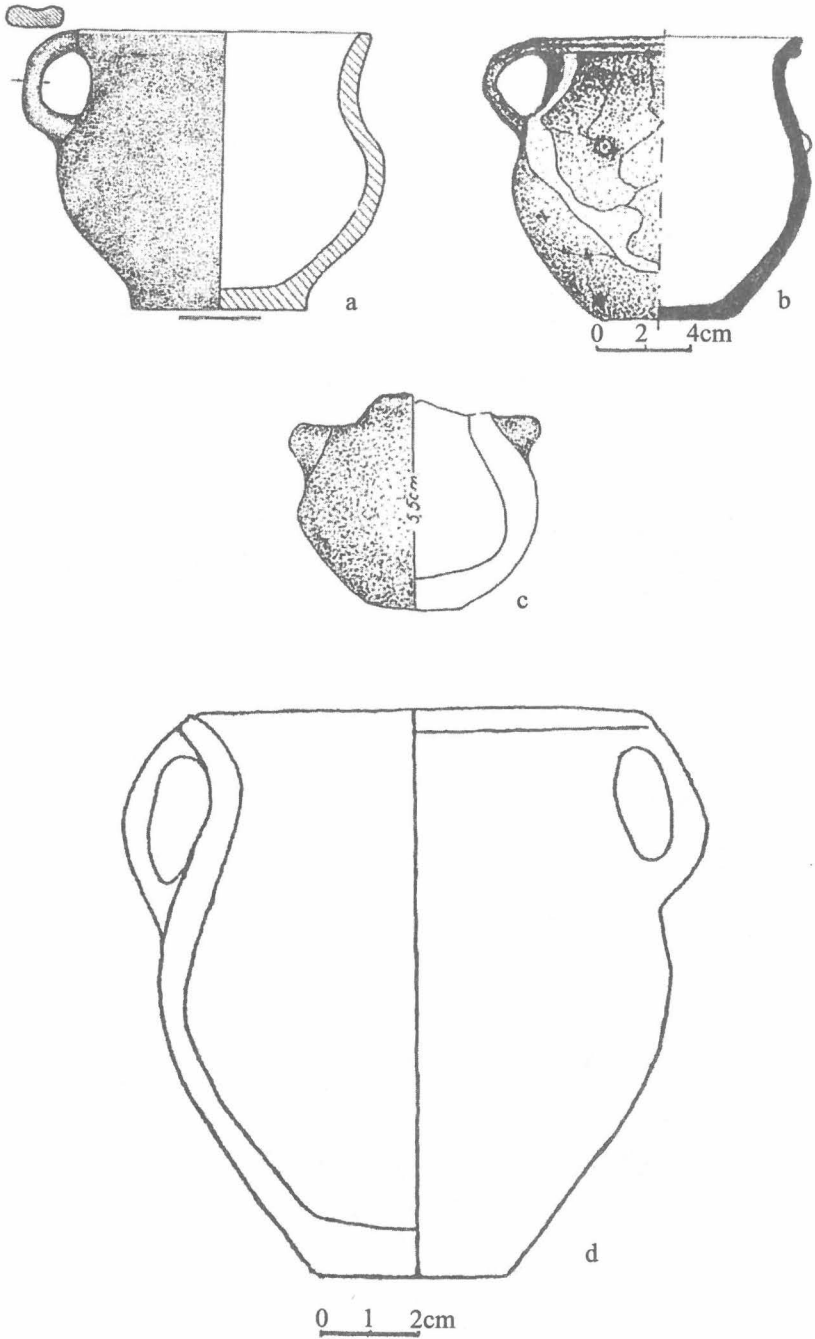

b

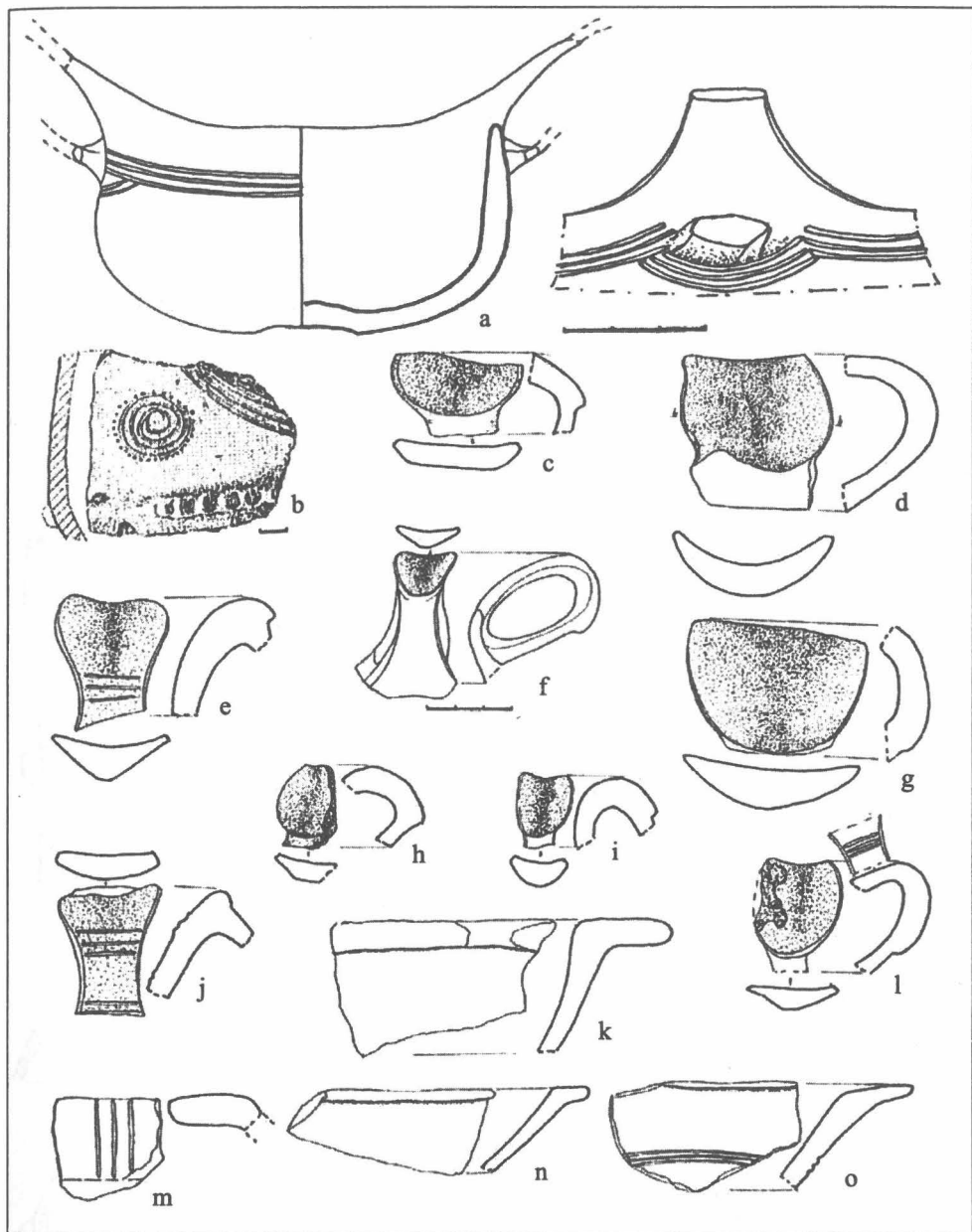
c

Pl. 6. Views of Siliștea excavation: a. the superposition of pottery fragments, *Bos taurus* skull and gritstone in □ A; b. the structure of vertically placed little flat gritstone in □ C; c. the pot situated beneath the gritstone level in S I trench.

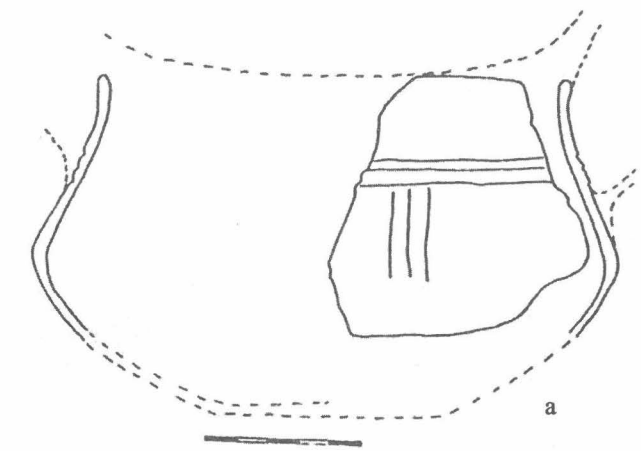

Pl. 7. Pottery of Costișa type at Siliștea .

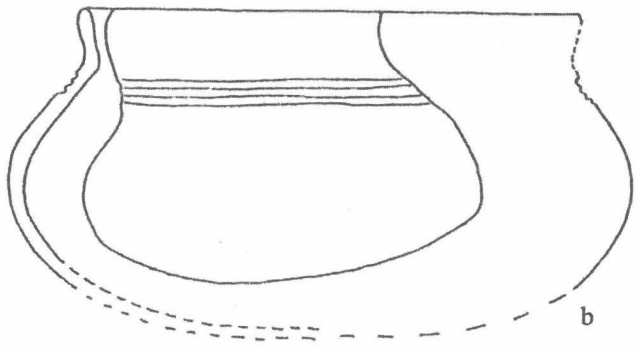

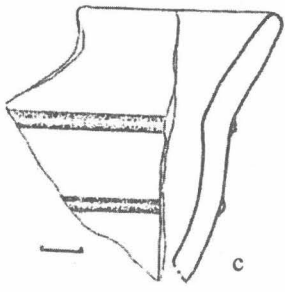
PL. 8. Pottery of Monteoru type at Siliștea.

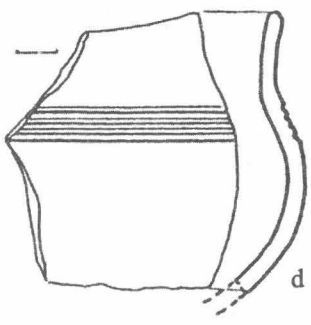
a

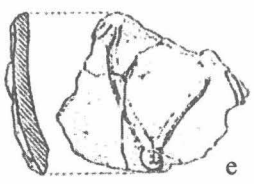
b

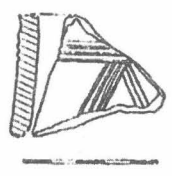
c

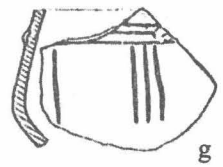
d

e

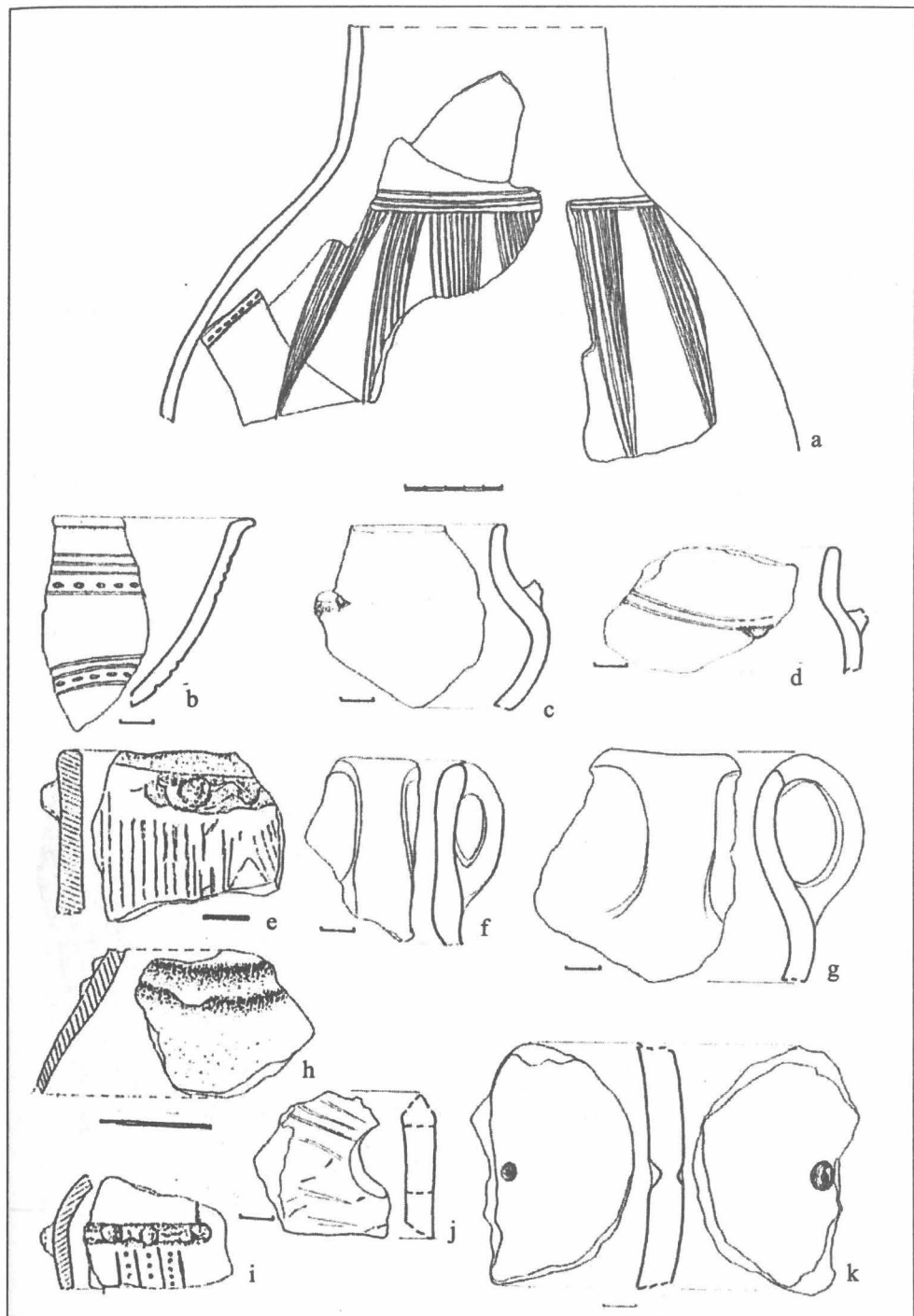

f

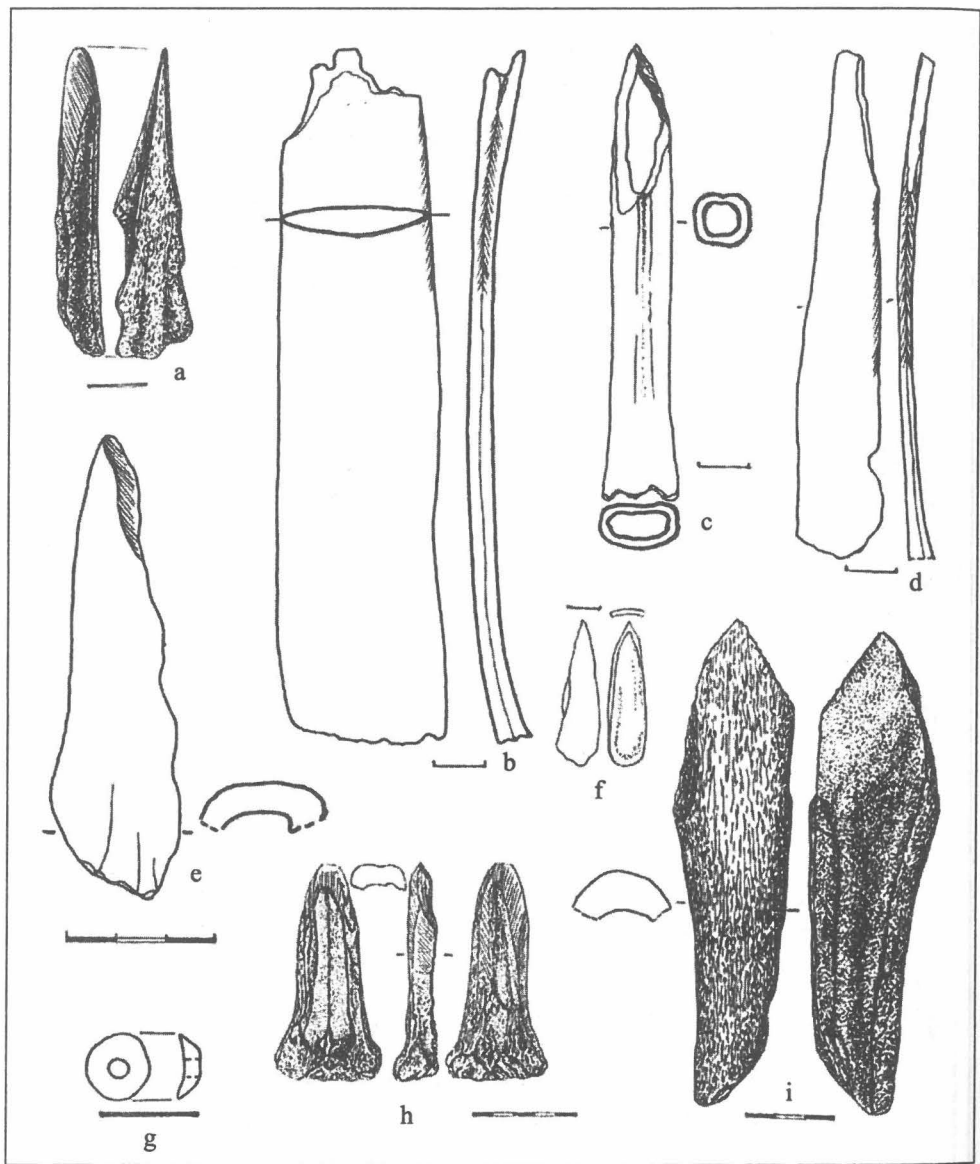

g

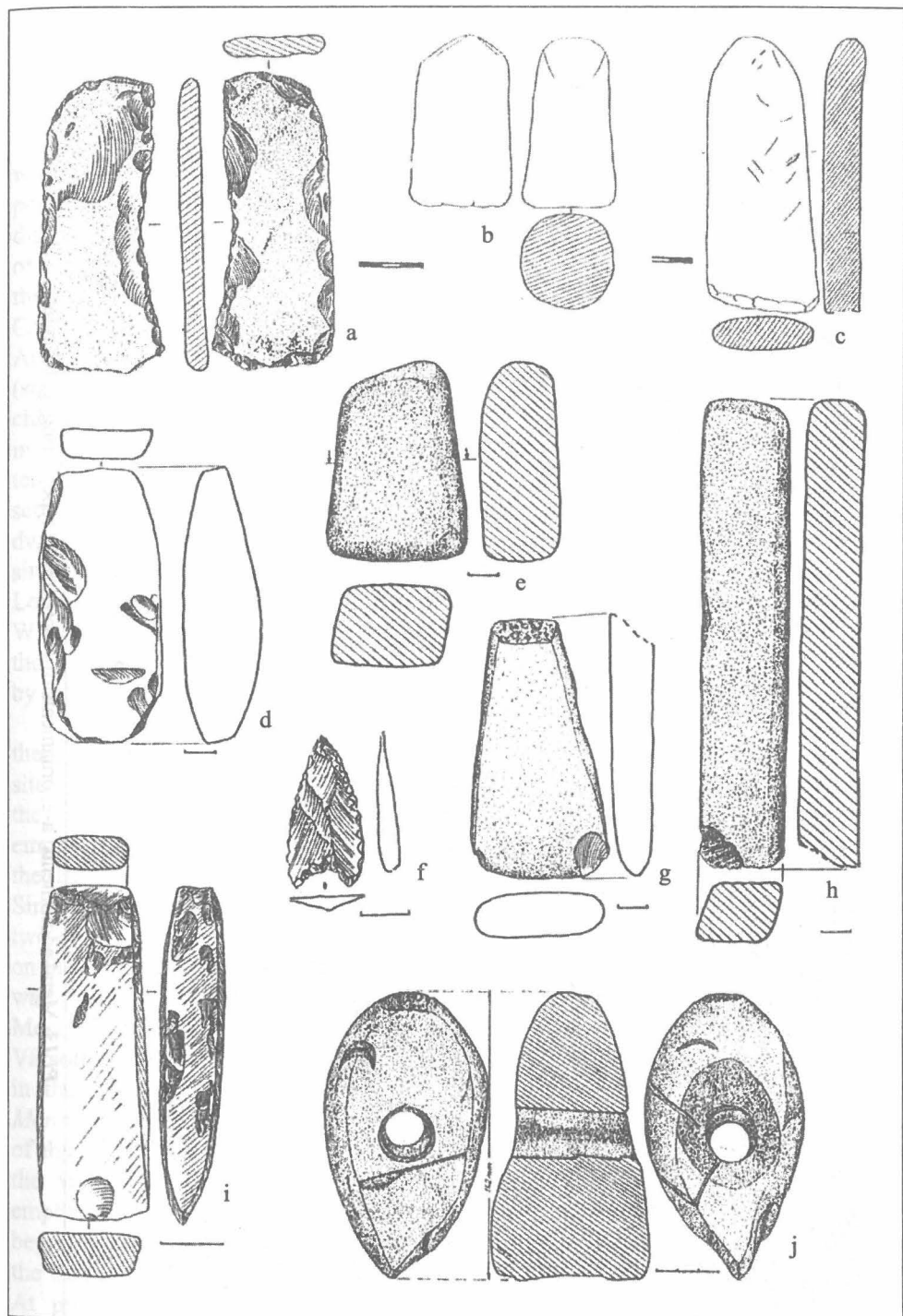
Pl. 9. Pottery of Monteoru type at Siliștea.

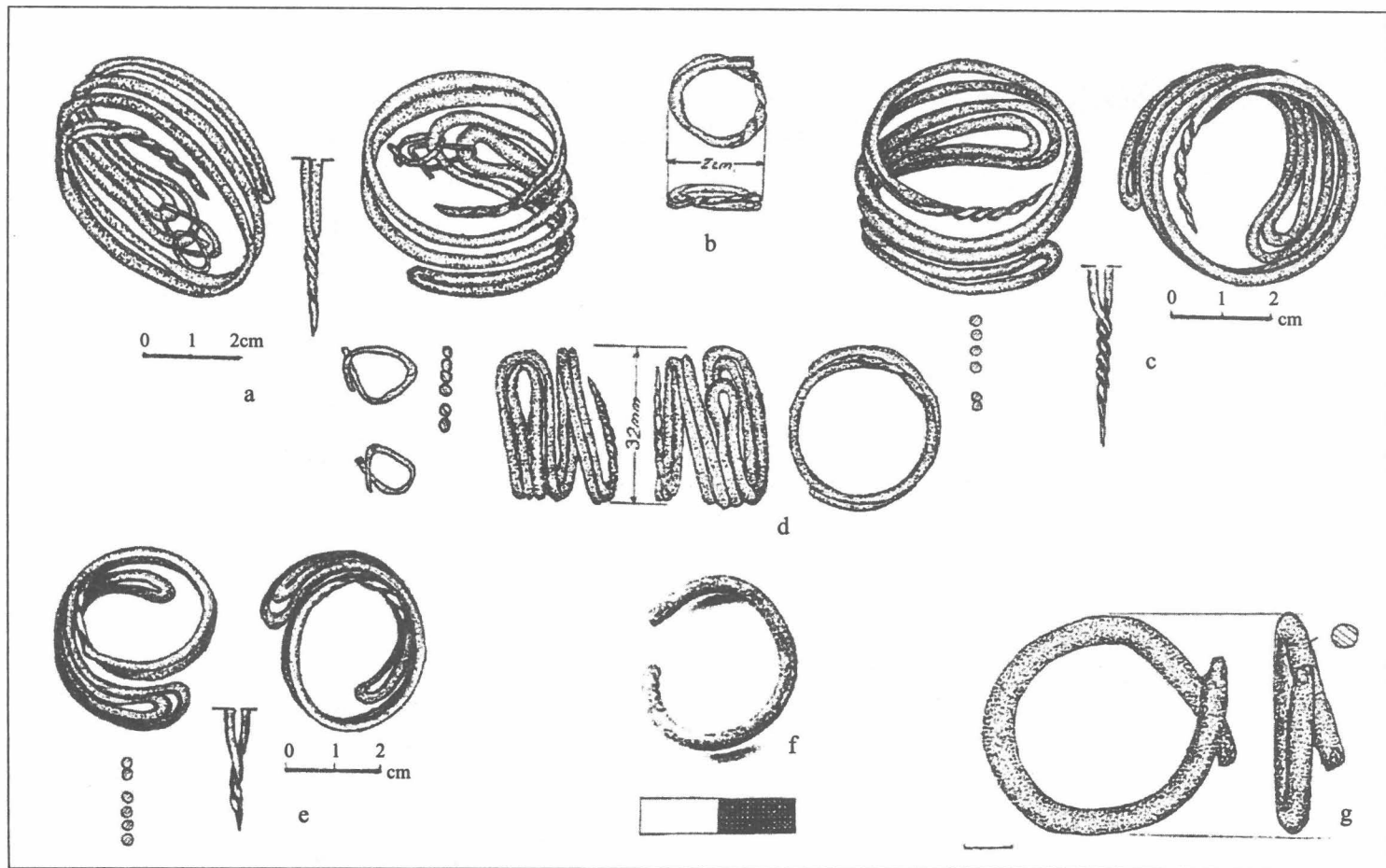
Pl. 10. Pottery sherds of Costișa type at Siliștea.

Pl. II. Bone artifacts.

Pl. 12. Gritstone, stone and flint atrifacts.

PL13. Metal adornments: a-e. ornaments of Noppenring type; f. ring; g. bracelet.

ABOUT THE FORTIFIED SETTLEMENTS WITHIN THE AREA OF THE WIETENBERG CULTURE

Bejinariu I. (Zalău, Romania)

The Wietenberg culture is one of the most known cultures of the Bronze Age within the Carpathian Basin. Its evolution, divided in four stages, covers the whole period of the Middle Bronze and the beginning of the Late Bronze. The Wietenberg discoveries cover a large area, which during the period of maximum flourishing of the culture, included the territory delimited by the middle basin of the Crasna, the Barcău and the Someș in the north and the north-west, the Meridional Carpathians in the south, the Eastern Carpathians in the east, respectively the Apuseni Mountains in the west¹. At present, over 600 sites with archaeological findings (settlements, necropolises, isolated graves, and discoveries with unmentioned character) assigned to this culture. The Wietenberg culture stations were discovered in all the components of the relief of Transylvania starting from the region of the first terrace of the river courses to the mountainous region. Generally, it is about settlements with one relatively thin dwelling level, what indicates a short-time dwelling². But, in this study, we pay a special attention to the Wietenberg stations situated on dominant places, hardly accessible, which offer a good natural protection. Logically, there comes the question: these stations had been fortified or the Wietenberg communities had seized only the advantages offered by soil, respectively the so-called "natural fortification". The answer to this question can be offered only by the information obtained from the archaeological excavations.

In the analysis, we started from our own investigations done since 1992 in the Șimleu Depression. From a geographical point of view, the Simleu Depression situated in the south-west of Sălaj county, seems to be a connecting unit between the Superior Tisa region and the Transylvania Plateau (pl. V). This character is emphasized by the running direction of the two main river courses, the Crasna and the Barcău, oriented towards the Tisa Plain. From the west, the access in the Simleu Depression could be done only along the valleys of the two rivers through two gorges: that from Marca, in the Barcău valley and that one from Cehei-Șimleu on the Crasna. In exchange, towards the east, the link with the Transylvania region was possible through some secondary narrow gorges, that were passing across Meses Mountains (the gorge in the Rag valley), but especially through a longer route Vârșolț-Hereclean-Zalău, and from here on through the gorge "*Poarta Meseșeană*" in the region of ancient Porolissum (*Geografia României* 1992, 41-44; *Sălaj. Monografie* 1980, 11-35; Morariu, Sorocovschi 1972, 13-71). In the middle period of the Bronze Age the whole Șimleu Depression was dwelled by communities of the Wietenberg culture (Bejinariu 2001, 95-117). Certain discoveries seem to emphasize short-time isolated dwellings of some Wietenberg communities at the beginning of the first stage of the Late Bronze after which only the discoveries of the Cehăluț group (Bejinariu, Lakó 2000, 163-219) are certified in the entire area. At present, we know 25 sites with Wietenberg findings (settlements and a necropolis) in the Simleu Depression, as well as two hoards of bronze objects that

belong to the middle Bronze. Six (24%) of the Wietenberg stations known in the Simleu Depression are placed on dominant places hardly accessible. It is mainly about promontories, forms of relief with three steep sides with one way of natural access, the connecting passage with the rest of the hilly or mountaineous massif. The Wietenberg stations from Plopiș “*Cucleu*” (Bejinariu 2002, 239), Giurtelecu Șimleului “*Coasta lui Damian*” (Bejinariu 2000, 40-41), Meseșenii de Sus “*Osoiu Măcăului*”³, Șimleu Silvaniei “*Dealul Cetății*” (Bejinariu 1998, 243-254) and Poș “*Dealul Pleșa*”⁴ belong to this category. The sixth station is located on the superior plateau of Măgura Șimleului which dominates the north-west of the Șimleu Depression through its height (597 m)⁵.

At Plopiș “*Cucleu*” there took place an archaeological testing trench. There were not found vestiges of fortification at the surface on the connecting passage with the hill from where the promontory starts. The Wietenberg station from Giurtelecu Șimleului “*Coasta lui Damian*” was investigated in 1998-1999. There were discovered two dwellings, a construction considered to be a workshop for working horn and a few pits. On the passage connecting the dwelled plateau with the north-western slope of Măgura Șimleului there were discovered two ditches and rests of afferent palissades. In the filling of the more recent palissade, ceramic La Tene fragments were found what excludes the assignment to the Wietenberg dwelling. In the case of the older palissade we do not have very certain data. But the fact that it had been built in a similar way with that one described above determines us to believe that both had been arranged in the same epoch respectively the earliest in the La Tene D period. The archaeological station from Șimleu Silvaniei “*Dealul Cetății*” was investigated between 1992-1997. Only two Wietenberg complexes were discovered intactly. The defensive arrangements on the connecting passage with the southern slope of the Măgura Șimleului belong to the “classic” Dacian period. In this epoch, as well as in the medieval period, “*Dealul Cetății*” suffered numerous arrangements and levellings for enlarging the area defended by the defensive system on the connecting passage. At Șimleu Silvaniei “*Observer*” elements of fortification discovered there belong to the First Iron Age, to the La Tene D period and to the early Middle Ages. The Wietenberg station from Meseșenii de Sus “*Osoiu Măcăului*” stands at the end of a spur on the western slope of Meseș Mount that dominates a secondary gorge that crosses the mountain. The information obtained as a consequence of the testing trench from 1957 do not speak about finding of some fortification elements.

In 1997, we took notice of the existence of a flat earth wave of 1,5-2 m in height and of a ditch of 0.5 m in depth and about 5 m in width on the very narrow connecting passage. By that occasion, we gathered not only ceramic materials of Wietenberg III type, but also Coțofeni ceramics, as well as a ceramic fragment worked at the potter’s wheel that belongs probably to the La Tene period. In the absence of the archaeological excavations, the appartenance of the defensive system from the connecting passage is uncertain. The situation is somehow similar also in the case of the Wietenberg station from Poș “*Dealul Pleșa*”. It is about a precincts with a surface of about 0,5 ha surrounded by a wave and a ditch perfectly visible even nowadays. Archaeological excavations done several times provided only ceramic materials of Wietenberg III type.

Starting from the concrete situation from the area mentioned above, we want to expand the investigation on the whole area dwelled by Wietenberg communities. We intend to analyze only the case of the stations considered to be fortified. From the beginning, we mention that there is a series of specialists who have pronounced for the existence of the fortifications within the Wietenberg culture (Horedt 1960, 127; Ferenczi 1964, 117; Chidioșan 1980, 81; Vlăsa 1973, 16-21; Z. Szekely 1984, 18; Boroffka 1994, 100-101; Zs. Szekely, 1999, 109-126), while others have considered that we possess just lacunary data in this direction⁶. In the last monograph dedicated to the monuments of Wietenberg culture, N. Boroffka presented a list of 14 fortified stations ("*befestigte Anlagen*") that means about 3% from all the Wietenberg stations known in that moment. It is about the stations from Bernadea "*Dâmbău*" (Mureș County), Cluj Napoca "*Str. Cireșelor*", Coldău "*Varbă*" (Bistrița Năsăud County), Dealu "*Cetatea Macului*" (Harghita County), Filiași "*Pământul Pădurii Mari*" (Harghita County), Laslea "*Cariera de pietriș*" (Sibiu County), Liteni "*Cetatea Lita*" (Cluj County), Lutoasa "*Cetatea Ciuchiar*" (Covasna County), Oarța de Sus "*Ghiile Botii*" (Maramureș County), Porumbenii Mici "*Galath*" (Harghita County), Racu "*Dealul Bogat/Câmpul Cetății*" (Harghita County), Sighișoara "*Dealul Turcului*" (Mureș County), Turea "*Ökörtilalmas*" (Cluj County) and Turia (Covasna County) (Boroffka 1994, 100). It is mentioned that the fortification elements discovered in this case assigned to the period of the Wietenberg culture if other cultures had not been certified yet there or if the fortification can be related to the level of the Wietenberg culture (Boroffka 1994, 100).

As in the case of the mentioned discoveries from the region of the Șimleu Depression, at a more attentive analysis, the situation proves to be more complex. A few fortifications (Cluj, Racu, and Turea) were attributed to the Wietenberg culture exclusively on the basis of the archaeological investigations which generally lead to the conclusions with a certain degree of relativity. But, most of the mentioned stations were investigated through archaeological excavations. In many cases, the assignment of the defensive elements to the Wietenberg culture is uncertain, especially where there are proofs of dwelling from the subsequent epochs: the first and the second Iron Ages or from the early Middle Ages⁷. The excavations from Laslea "*Cariera de Pietriș*" executed by I. Mitrofan have been still unpublished, and the data concerning this station are very summary (Boroffka 1994, 52, nr. 243). In the case of the stations from Dealu, Lutoasa⁸, Oarța de Sus and Turia only the Wietenberg dwelling was archaeologically certified. In this case, the defensive elements should be also assigned to the Wietenberg culture. The defensive arrangements from Dealu and Oarța de Sus are represented by the earth wave (on which there had been probably a palisade) and ditch/ditches⁹. But, at Lutoasa (Z. Szekely 1981, 21-22) and Turia¹⁰ we can speak about walls made of stone stuck with clay and accompanied by ditches in both cases. The use of stone, as material for building defensive elements at the fortified stations of the Bronze Age in Romania, is regarded with a few reserves by several specialists who have hesitated from this reason to put in correspondence this technique with the "prototypes" existent in the Egeean world (Bader 1990, 182). But, in the south-west of Transylvania the walls built of stone with clay are frequently met during the Dacian period¹¹.

On the basis of the matters presented above, the complexity of the problem of the existence of fortified stations in the area of the Wietenberg culture is obvious, as well as the difficulty of its approach only on the basis of the lacunary data that we have there are both arguments pro and counter as concerns the existence of this type of station. In the first view, we could really invoke those fortified stations where just signs of dwelling were certified from the period of the Wietenberg culture. In the region of the Şimleu Depression, from where we started this approach, we can take into consideration only the station Poř "Dealul Pleşa" (pl. I). Here there were discovered, by the occasion of the surface investigations, exclusively Wietenberg ceramic materials, but the reserves are imposed by the absence of the archaeological excavations. That is how we get to the counter arguments, from which we mention not only the assignment of some fortified stations of the Wietenberg culture on the basis of the surface investigations, but also the fact that in certain cases the defensive elements were wrongly assigned to the Wietenberg culture. It was about achievements from the later periods.

It seems that, when we speak about fortified stations of the Wietenberg culture we take into consideration especially those stations placed in privileged positions from a topographic point of view: isolated peaks, margins of plateau, promontories etc. But we believe that when the proofs are not conclusive enough, for assigning the fortification elements to the period of the Wietenberg culture the word of highly-placed settlements instead of fortified settlements would be more proper. The hardly accessible lands, but easy to defend (what probably imposed the term of "naturally fortified") and the strategic places that dominate obligatory passing places, always determined the human communities to look for their security or from the necessity of controlling the access in the region, respectively the transit commerce. Utilization of those places for these goals along several historic epochs determined the disappearance of the anterior defensive arrangements in many cases because their enlargements through other similar workings or as a consequence of the extension of the fortified precincts through levelling works. We do not own evident proofs to demonstrate certainly the existence of the fortified stations in the area of the Wietenberg culture¹². But, it is sure that there are many Wietenberg stations situated in hardly accessible or strategic places. Referring to the latter one, we want to return to the situation from the Şimleu Depression where three of the six Wietenberg stations placed in high lands occupies even strategic positions along the main access ways. The Wietenberg settlements from Şimleul Silvaniei "*Dealul CetăŃii*" (pl. II) and Poř "*Dealul Pleşa*" (pl. I) have the control of the access in the Şimleu Depression from the north-west and west along the Crasna and the Barcău valleys. By their position, the two settlements guard the gorges from Şimleu Silvaniei-Cehei and Marca, obligatory places of access in this micro-region (pl. IV). The third station, that one from Meseşenii de Sus "*Osoiu Măcăului*" dominates a secondary gorge that crosses the Meseş towards the Transylvania Plateau (pl. III). All the three settlements can be assigned on the basis of the discovered ceramics to the Wietewnberg III stage (according to N. Chidioşan's system)¹³. Half of the Wietenberg stations known in the Şimleu Depression do also belong to this stage.

The location of the three settlements suggests us the control attributions of guarding the mentioned access ways. This fact supposes the existence of local or even regional organizational structures which had possibilities for fulfilling this function. The concrete situation determined archaeologically in the region of the town Șimleul Silvaniei provides us signs in this direction. First of all there can be pointed out the large density of dwelling during the period corresponding to the Wietenberg III stage (pl. II). It is about eight sites with traces of dwelling from this period (Bejinariu 2003, 39-40) and a necropolis of incineration in urns¹⁴. The two hoards of bronze objects belonging to the middle period of the Bronze Age, that must be related to the presence of the bearers of the Wietenberg culture (Mozsolics 1967, 167, pl. 20/1-3, pl. 68/2-3), are significant in this context. The central site must have been that one placed on "Dealul Cetății", which offered good possibilities of surveillance., but also of withdrawing in case of danger. Two rivulets that run to the east and the west of "Dealul Cetății" can assure the necessary water. The station is relatively defended against the winds, too. Măgura Șimleului, even if very steep on the southern slope where there is "Dealul Cetății" is formed of mica-schist, a soft rock, that allowed the levelling of the slope for locating the households and practising the agriculture. Among the Wietenberg materials discovered by the occasion of the archaeological investigations in this site, we mention a sample valve for moulding shaft hole axes (Bejinariu 2003, 68, pl. XX/2) which constitute a sign of the existence of a metalurgic workshop in this site. Also on the "Dealul Cetății" the bronze hoard from Șimleu Silvaniei I containing two axes of Pădureni type and one of Hajdúsámson type (*Múzeumi* 1889, 375) was discovered at the end of the 19th century. The other sites with Wietenberg III discoveries from the region of Șimleu Silvaniei are placed at short distance by the central site at most 2 km in straight line¹⁵. The above mentioned necropolis is located at the foot of the hill "Dealul Cetății" to the south. The composition of the two mentioned hoards which contain together five metal objects is very interesting in the discussion context. It is both about objects frequently met in the Wietenberg culture from Transylvania (the two Pădureni-type axes) and about foreign objects of western structure as for example the Hajdúsámson-type axe, the short Au-type sword and the D-shaped bracelet with broadened endings. The latter two objects are associated to the hoard Șimleu Silvaniei II. From these objects, at least the shaft-hole axes represent the main way of representation of the social prestige in the communities of the Bronze Age in the south-east of Europe¹⁶.

It is considered that the specific topography of the surrounding milieu, in the prehistoric ages, can be decisive for the development of a community (Artelius 1999, 21-23). The importance of the Crasna Valley, as a communication thoroughfare¹⁷, the possibility of control of the access through the gorge from Șimleu Silvaniei-Cehei constituted undoubtedly promoting factors for the development of a power centre in the region of Șimleu Silvaniei during the period of the Wietenberg III stage. Such centres existed surely in the Bronze Age (Gediga 1985, 13-26; Stuchlich 1985, 129-142; Bader 1990, 182; Vulpe 2001a, 365-366; Artelius 1999, 23-28). These centres, fortified or just placed in privileged positions from a topographic point of view, do not have to be interpreted according to the defending function¹⁸, but they probably represented also economic centres of production and exchange.

In the next period of the Late Bronze, we notice important modifications in the structure of the habitat from the Șimleu Depression. The stations placed on high lands constitute exceptions: only in two cases of the 45 known sites. The archaeological excavations pointed out a large density of dwelling in the actual region of Șimleu Silvaniei (Bejinariu 2001b, 157-174) for this period, too. The importance of this region is obvious during the First Iron Age, too, which is a period to which the vast fortified settlement on the superior plateaus of Măgura Șimleului belongs (Bejinariu 2002).

NOTES:

1. At present, there are two main proposals of periodization of the evolution of the Wietenberg culture: that one proposed by N. Chidioșan (Wietenberg I-IV) on the basis of the own investigations from Derșida, respectively the most recent, proposed by N. Boroffka (Wietenberg A-D) where the first stage has two substages A1 and A2; cf. Chidioșan 1980, p. 68-84; Boroffka 1994, p. 286.
2. Al. Vulpe considers that the large number of stations assigned to this culture suggests a population with a way of living a little mobile, having an economy based more on the cattle's breeding: cf. Vulpe 2001, pp. 257-258.
3. The results of the testing trench from 1957 executed by V. Lucăcel and E. Lakó have been still unique. In 1997, by the occasion of an archaeological investigation in this site, a series of observations as concerns the location of this archaeological site were made.
4. H. Pop, from the Museum from Zalău, discovered the archaeological station in the summer of 2003.
5. The materials from the excavations started in 1994 by H. Pop, and me are in the collection of the Museum of Zalău.
6. I. Nestor and M. Petrescu-Dâmbovița said that "there are not known fortified settlements" within the area of the Wietenberg culture – cf. Ist. Rom. 1960, p. 112; Rotea 1993, p. 36; Ciugudean 1997, pp. 10-11.
7. Examples: at Bernadea and Sighișoara the assignement of the fortification to the bearers of Wietenberg culture is excluded – cf. Rotea 1993, p. 36, nt. 57. at Filiași, too, the date of the fortification is uncertain – Crișan, 2000, p. 41, nr. 66. At Liteni, there are traces of post-Wietenberg dwelling: Basarabi and Latene – Lazarovici et al. 1993, p. 178; Boroffka 1994, p. 53, nr. 250. An imperial denar from Vespasian and other later materials were discovered at Porumbenii Mici "Galath" – Crișan 2000, p. 64, nr. 122; Boroffka 1994, p. 67, nr. 342. Many questions have appeared because of the execution technique, as well as the assignment of the fortification from Coldău, from where the materials that are later than the period of the Wietenberg culture come (a hoard of metal objects from the first Iron Age and ceramic fragments from the 14th-15th centuries) – Vlassa 1973, pp. 11-37; idem 1982, pp. 65-73; Boroffka 1994, p. 32, nr. 129.
8. At Lutoasa "Cetatea Ciuchiar", the connecting passage with the rest of the massive was separated through a stone wall and two ditches. At the basis of the wall and in inside it ceramic Wietenberg materials were found. It is mentioned that a "fragment of mill with a hole for axis" was also found. The assignment of this object to the bronze age is harder demonstrated and it should be related to a later period, eventually the period Latene – Z. Szekely 1981, pp. 21-22.
9. Dealu – G. Ferenczi, I. Ferenczi 1995, pp. 729-739; Oarța de Sus – Boroffka 1994, pp. 60-61, nr. 301.

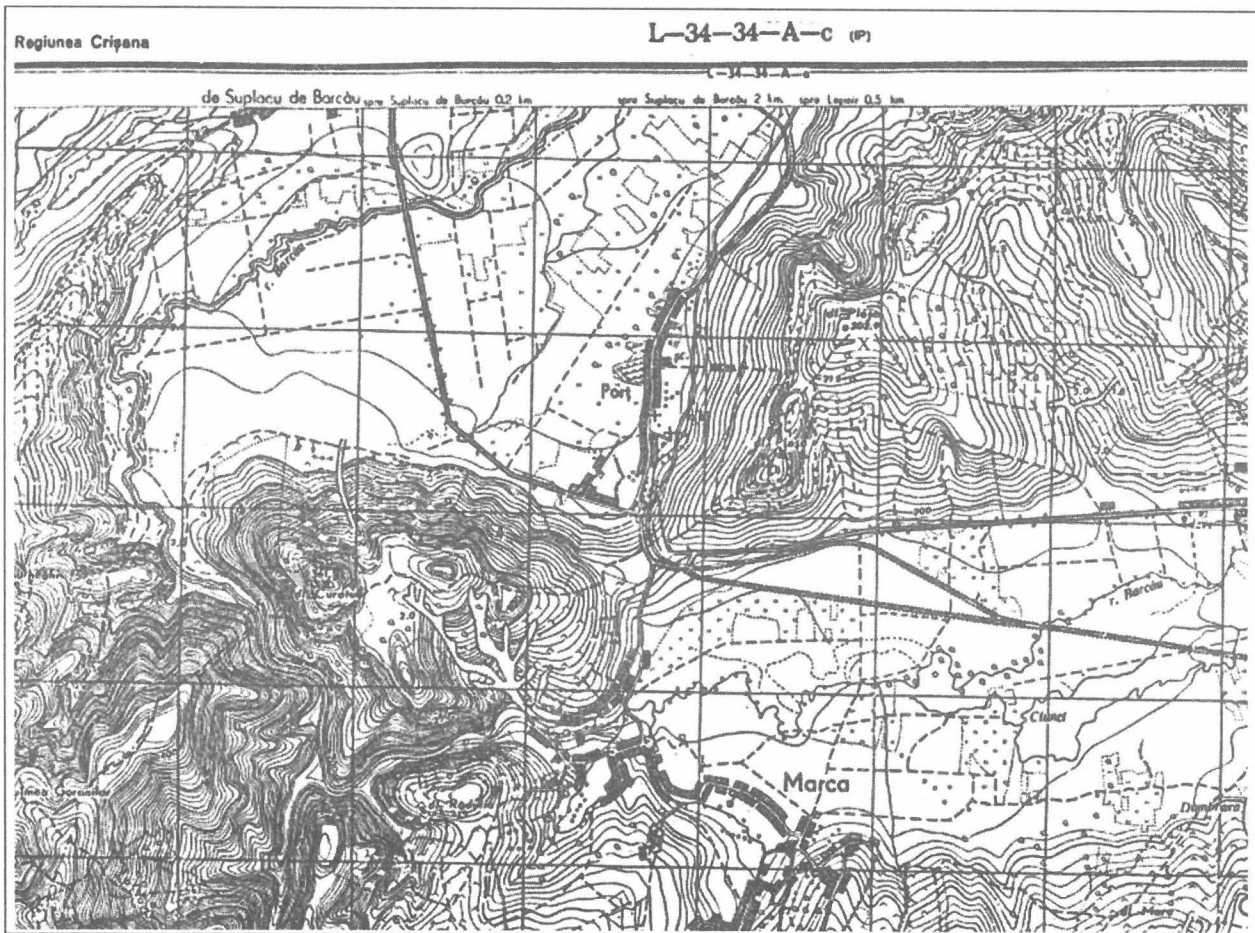
10. Zs. Szekely 1999, p. 110 – it is mentioned that the clay and the stones of the wall had been strongly burnt what makes us think at a wooden superstructure of the wall (palissade).
11. Crişan 2000, pp. 107-110. Only in the south-east of Transylvania, there are very many such Dacian “fortresses”, situated on favourable places from topographic point of view where there are also proofs of dwelling from the period of the Wietenberg culture: Bădeni (Harghita County), Bixad (Covasna County), Covasna “Cetatea Zănelor”, Jigodin III (Harghita County), Valea Seacă (Covasna County) etc.
12. The only certitude would be the station from Oarţa de Sus “Ghiile Botii”, but here we are talking about a special site, considered to be a place for cult according to the excavation’s author – cf. Kacsó 1998, pp. 255, 258.
13. Most of the Wietenberg stations considered to be fortified, according to Boroffka, belong to the Wietenberg III stage: Bernadea, Coldău, Laslea, Lutoasa, Porumbenii Mici, Sighişoara, Turea, Turia: cf. Boroffka 1994, pp. 11-98.
14. Mentioned at the end of the 19th century – cf. Fetzer 1898, pp. 422-423.
15. The site on the “Observator” at 4 km away of the site on the “Dealul Cetăţii” constitutes an exception.
16. Vulpe 2001a, pp. 353-366. Another Pădureni-type axe was discovered in the region of the Şimleu Depression at Meseşenii de Sus – Bejinariu 2003, p. 68, pl. 3/a-b.
17. The Crasna valley made the connection with Transylvania on the superior course of the Barcău (the southern half of the Şimleu Depression).
18. As we have already said, the three sites located in these “strategic” places belong to the Wietenberg III stage that correspond to the second half of the Middle Bronze. We can not exclude the reports of determination possible between the wish of controlling the access along the valleys of the two rivers through the stations Poř and Şimleu Silvaniei, and the events reflected in the instability of the habitat of the Otomani culture - Kovács 1988, pp. 119-126; Kemenczei 1989, pp. 73-96; Bóna 1992, pp. 32-35; Roman, Nèmeti 1990, p. 39; Kacsó 1997, p. 85.

BIBLIOGRAPHY:

- Artelius, T. 1999: *Identifying the Bronze Age Landscape – ideology and settlement organisation in a south-western Swedish river valley*, Arch. Polona, 37, p. 13-29.
- Bader, T. 1990: *Bemerkungen über die ägäischen Einflüsse auf die alt-und mittelbronzezeitliche Entwicklung in Donau-Karpatenraum*, Orientalisch-Ägäische Einflüsse in der Europäischen Bronzezeit. Monographien RGZM, 15, p. 181-205.
- Bejinariu, I. 1998: *The Settlements of Wietenberg culture in Şimleu Silvaniei area (Sălaj county)*, H. Ciugudean, F. Gogâltan (Ed.) *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin*, B.M.A. VIII, p. 243-254.
- Bejinariu, I. 2000: *Şantierul arheologic Giurtelecul Şimleului, punctul “Coasta lui Damian”* Cronica Cerc. Arheologice din România. Campania 1999, Deva, p. 40-41.
- Bejinariu, I. 2001: *Consideraţii privind descoperirile culturii Wietenberg din judeţul Sălaj*, C. Cosma, D. Tamba, A. Rustoiu (Ed.) *Studia Archaeologica et Historica Nicolae Gudea dicata. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani*, B.M.P. IV, p. 95-117.
- Bejinariu, I. 2001a: *Late Bronze Age in the Depression of Şimleu*, C. Kacsó (Hrsg.) *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit (symposium Baia Mare 7-10 Oktober 2001)*, p.157-174.
- Bejinariu, I. 2002: *Şantierul arheologic Plopiş, punctul “Cucleu”*, Cronica Cerc. Arheologice din România. Campania 2001, Buziaş, p. 239.

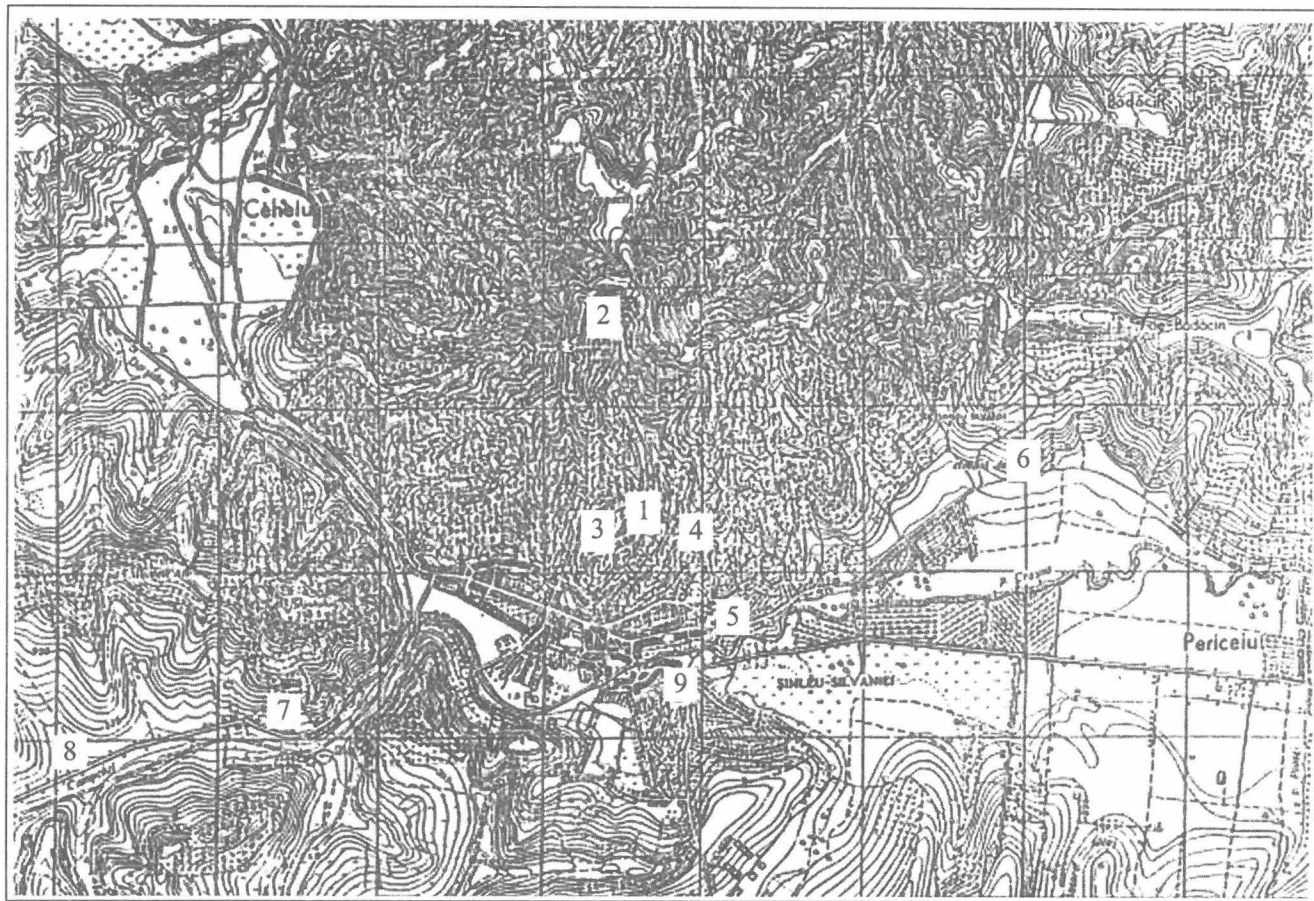
- Bejinariu, I. 2002a: *Stadiul cercetării epocii bronzului și primei epoci a fierului pe teritoriul Sălajului*, în curs de apariție în Studii și Comunicări Satu Mare.
- Bejinariu, I. 2003: *Opinions of the Wietenberg type finds from the Sălaj county*, C. Kacsó (Hrsg.) *Bronzezeitliche Kulturerscheinungen im Karpatischen Raum. Die Beziehungen zu den Benachbarten Gebieten (Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag, Baia Mare 10.-13. Oktober 2001)*, Baia Mare, p. 25-68.
- Bejinariu, I., Lakó, É. 2000: *Contribuții la cunoașterea Bronzului Târziu din nord-vestul României. Așezarea de la Crasna*, AMP, 23/1, p.163-219.
- Bóna, I. 1992: *Die Koszider Epoche*, W. Meier-Arendt (Hrsg.), *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen am Donau und Theiss*. Frankfurt am Main, p. 32-39.
- Boroffka, N. 1994: *Die Wietenberg-kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, U.P.A., 19, Bonn.
- Chidioșan, N. 1980: *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea.
- Ciugudean, H. 1997: *The Wietenberg culture, The Bronze Age Civilisation in Transilvania*, Exhibition Catalogue, Alba Iulia, 1997, p.10-11.
- Crișan, V. 2000: *Dacii din estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe.
- Ferenczi, St. 1964: *Câteva considerații asupra problemei cetăților de pământ din Transilvania și din părțile mărginașe*, Apulum, V, p. 115-126.
- Ferenczi, G., Ferenczi, I. 1995: *Așezarea întărită din epoca bronzului de la Dealu (jud. Harghita)*, AMN, 35/1, p. 729-739.
- Fetzer, J.F. 1898: *Szilágysági leletekről*, Arch.Ért, 18, p. 416-423.
- Gediga, B. 1985: *Forschungsprobleme frühbronzezeitlicher Wehrsiedlungen auf dem polnischer Gebiet*, Frühbronzezeitliche Befestigte Siedlungen in Mitteleuropa (Materialen der Internationalen Arbeitstagung vom. 20. bis 22. September in Krakov), *Arcaologia Interregionalis*, p. 22-26.
- Horedt, K. 1960: *Die Wietenbergkultur*, Dacia N.S., 4, p. 107-137.
- Kacsó, C. 1997: *Faza Finală a culturii Otomani și evoluția culturală ulterioară acesteia în nord-estul României*, Stud. Com. Satu Mare, XIV, p. 85-110.
- Kacsó, C. 1998: *Ein Sonderform der Wietenberg-keramik: die geschlitze Tonröhre*, H. Ciugudean, F. Gogăltan (Ed.) *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin*, B. M. A. VIII, Alba Iulia, 1998, p. 255-266.
- Kemenczei, T. 1989: *Bemerkungen zur Chronologie der Spätbronzezeitlichen Grabfunde im Donau-Theiss zwischenstromgebiet*, *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, p. 73-96.
- Kovács, T. 1988: *Die Bronzezeitliche Siedlung von Sütto – Ein kurze Übersicht*, Slov. Arch., XXXVI/1, p. 119 –132.
- Lazarovici, G., Maxim, Z., Gyulai, P. 1993: *Descoperiri arheologice în comuna Săvădișla (jud. Cluj) și câteva probleme privind epocile neolitică și bronzului*, AMN, 26-30, I/1, 1989-1993, p. 171-186.
- Morariu, T., Sorocovschi V. 1972: *Județul Sălaj*, București.
- Mozolics, A. 1967: *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*, Budapest.
- Rotea, M. 1993: *Așezările culturii Wietenberg*, EphNap., III, p. 25-41.

- Roman, P., Németi, I. 1990: *Date preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Carei-“Bobald”*, Thraco-Dacica, 11, p. 39-47.
- Szekely, Z. 1980-1981: *Cetăți din epoca bronzului în județul Covasna*, Aluta, XII-XIII, p. 21-30.
- Szekely, Z. 1984: *Cercetări arheologice la Porumbenii Mici (județul Harghita). Partea I. Așezarea de cultură Wietenberg*, Aluta, XVI, p. 15-28.
- Szekely, Zs. 1999: *The Wietenberg culture fortress from Turia (Covasna district)*, Thraco-Dacica, XX, p. 109-126.
- Stuchlik, S. 1985: *Höhensiedlungen der Uneticer Kultur in Mähren*, Frühbronzezeitliche Befestigte..., Archaeologia Interregionalis, p.141-142.
- Vlassa, N. 1973: *Săpăturile arheologice de la Coldău (județul Bistrița Năsăud)*, AMN, 10, p. 11-37.
- Vlassa, N.1982: *O rectificare necesară. Despre poziția cronologică a două piese de fier de la Coldău*, Apulum, XX, 1982, p. 65-73.
- Vulpe, Al. 2001: *Epoca metalelor a) Introducere*, Istoria Românilor, vol. I, București.
- Vulpe, Al. 2001a: *Structuri sociale și credințe religioase în epoca bronzului și în prima epocă a fierului*, Istoria Românilor, vol. I, București, p. 353-377.
- Geografia României* 1992: vol. IV, București.
- Múzeumi 1889***, *A.N. Múzeumi Régiségosztaly*, Arch. Ert., IX, p. 375-376.
- Sălaj 1980***, *Sălaj. Monografie*, București.

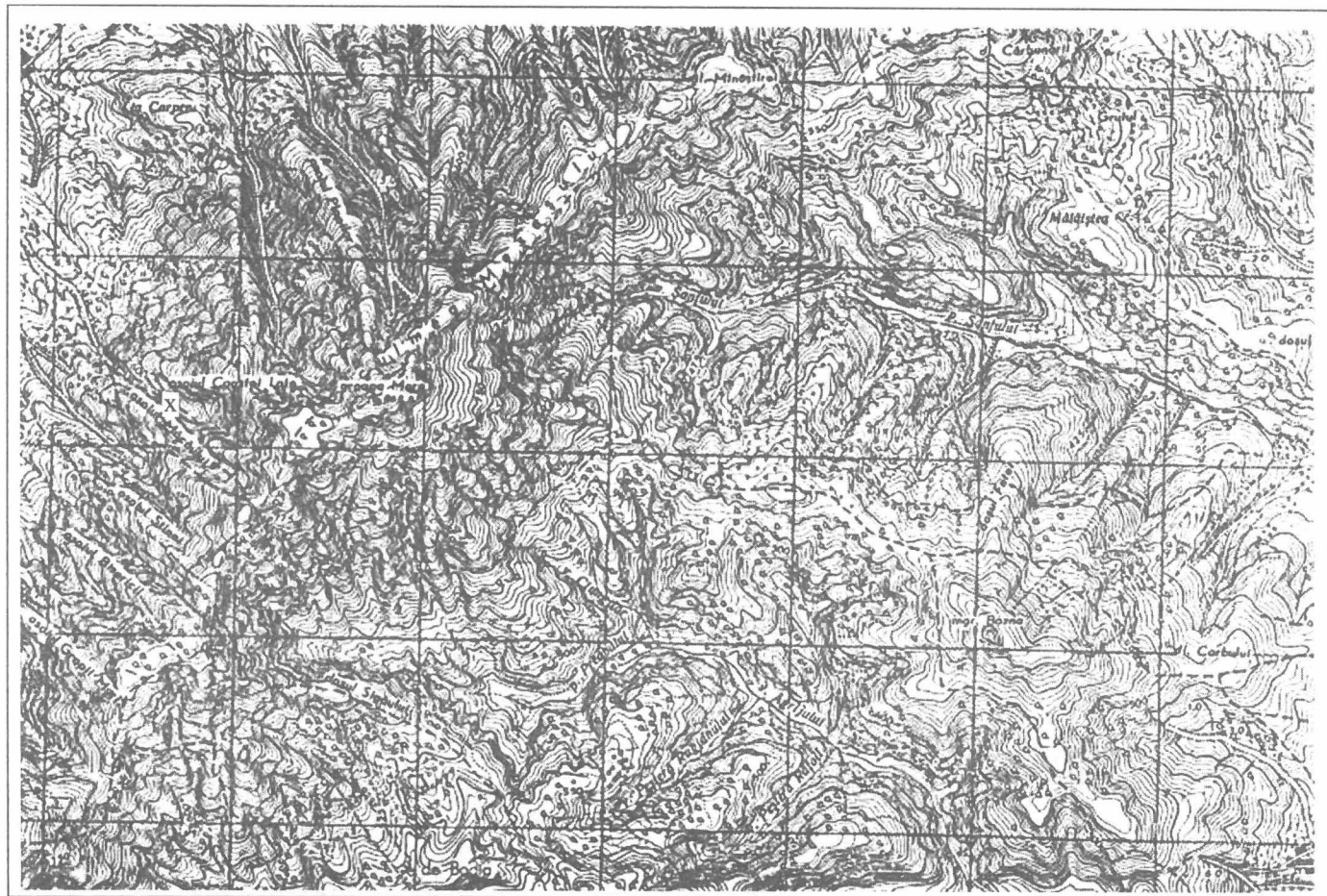

Pl. I. The Wietenberg archaeological site from Porț “Dealul Pleșa” (x).
<https://biblioteca-digitala.ro>

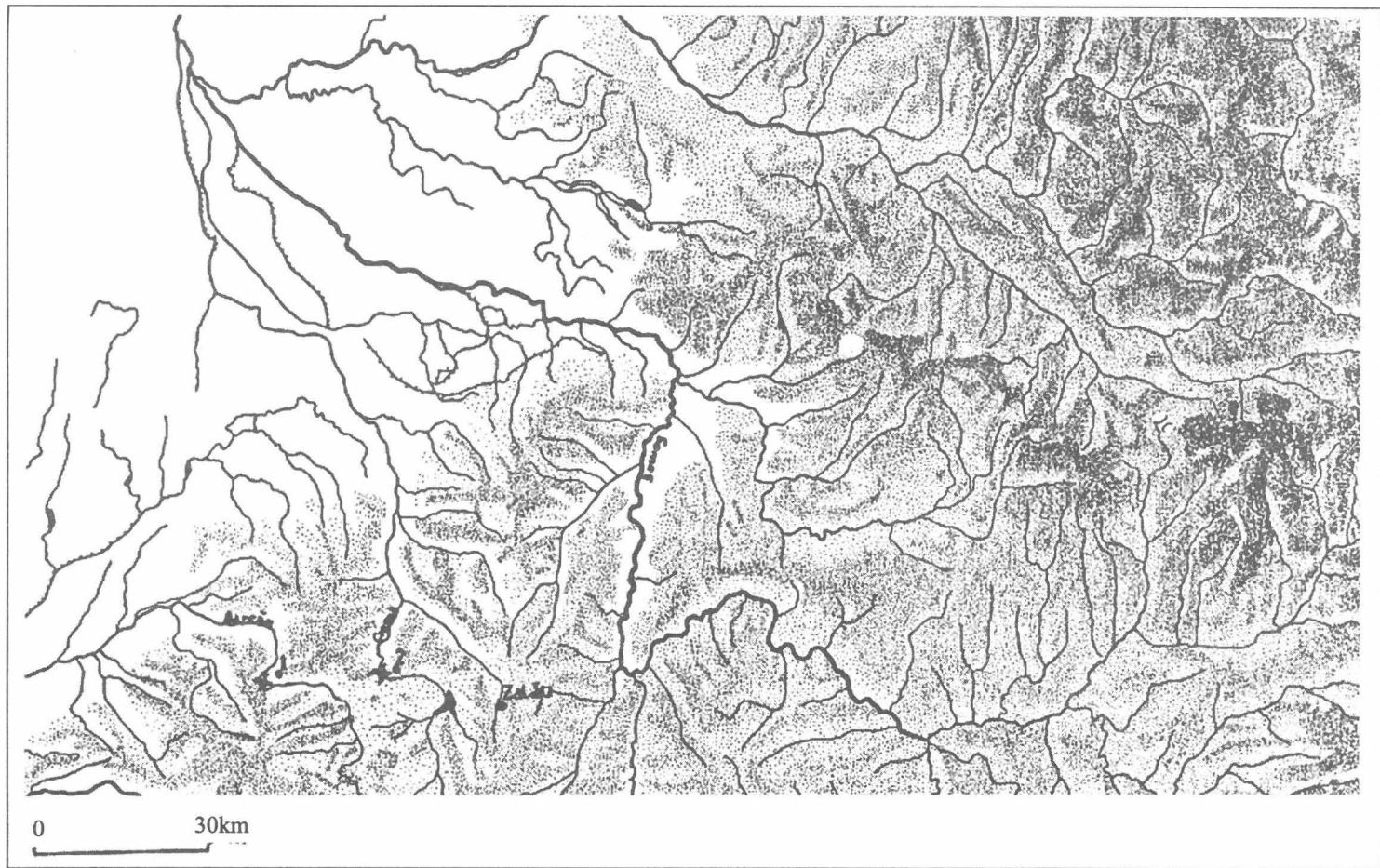

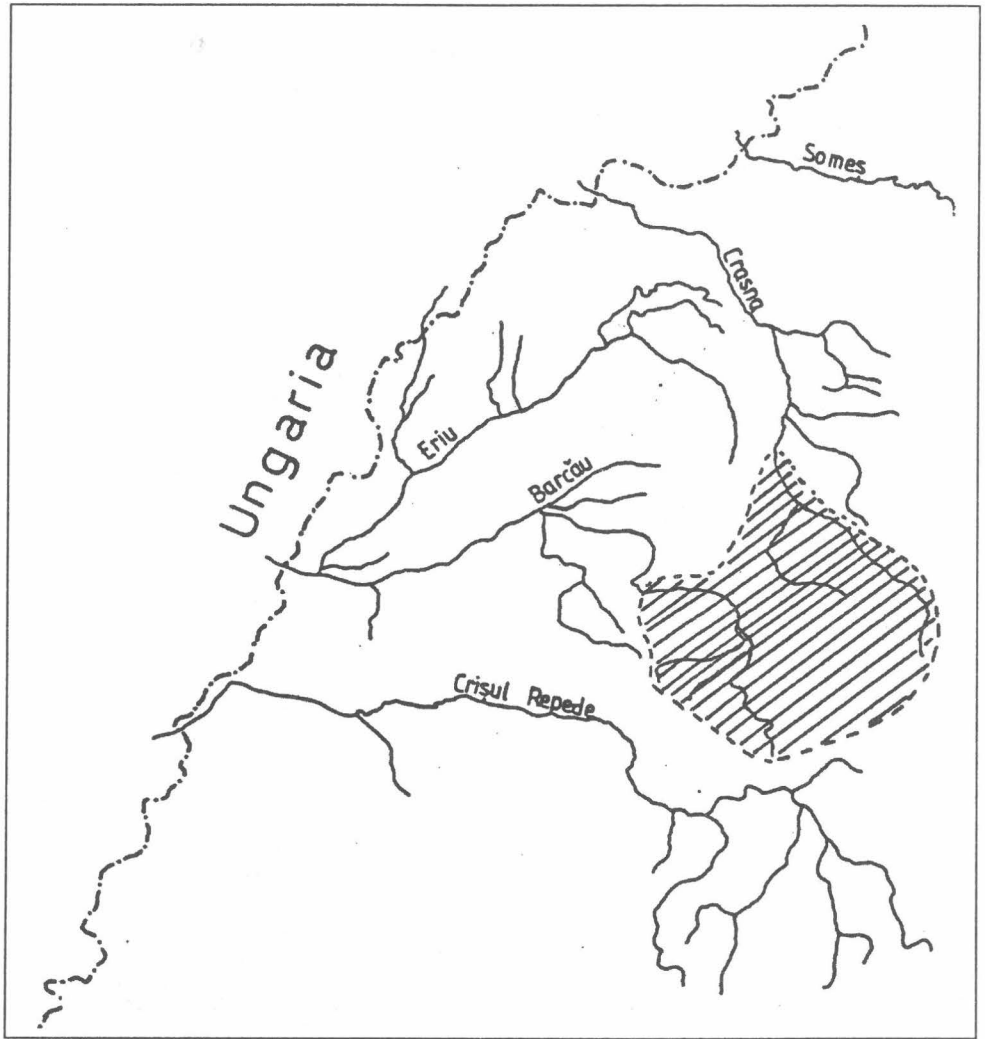
Pl. II. The Wietenberg archaeological site from Șimleu Silvaniei “Dealul Cetății” (1) and the others Wietenberg discoveries from Șimleu Silvaniei area (2-8).

Pl. III. The Wietenberg archaeological site from Meseșeni de Sus “Osoiu Măcăului” (x).
<https://biblioteca-digitala.ro>

Pl. IV. The geographical position of the passes from Marca and Șimleu Silvaniei.

Pl. V. The geographical position of the Depression of Șimleu in north-west ern România.

FACTEURS PRINCIPAUX DE LA GENÈSE ET DU DÉVELOPPEMENT DE LA CIVILISATION THRACE

Porojanov K. (Sofia, Bulgaria)

La période de l'histoire du monde ancien, qui recouvre les Ve-IIe mill. av. J.-C., est caractérisée par la création et le développement des civilisations les plus anciennes, par l'apparition sur la scène politique des premiers Etats hiérarchisés. Ils sont le mieux étudiés en Egypte et en Mésopotamie. L'on en repère aussi les indices sur les territoires du Sud-Est européen. Les Ve, IVe, IIIe et IIe mill. av. J.-C. marquent l'époque où, dans le Sud-Est européen, aussi bien qu'en Asie Mineure du Nord-Ouest, ont lieu la genèse et le développement de la civilisation thrace, située le plus au Nord dans l'aire est-méditerranéenne. Il est déjà établi que son épanouissement date du Ier mill. av. J.-C.

I. FACTEURS PRINCIPAUX

Les sociétés antiques forment leurs structures sociales dans des régions géographiques déterminées, caractérisées par des densités démographiques diverses, par des moyens de production propres au moment historique, par des contacts plus ou moins intenses et par des échanges de savoirs avec des sociétés synchrones voisines et/ou éloignées. Or, elles toutes trouvent leur raison d'être en une vision, appelée en termes modernes idéologie, à travers laquelle se manifestent les premiers vestiges d'Etats.

1. Environnement. Le Sud-Est européen comprend deux zones climatiques principales: continentale et méditerranéenne, reliées au Sud de la chaîne du Balkan par une zone climatique transitoire (География на България 1982, 240-247; Георгиев 1991, 98-100). Le taux de précipitations en hiver et celui d'été dans la zone méditerranéenne sont presque identiques. Du point de vue économique, il y existe des conditions favorables au développement de l'agriculture et de l'élevage. Dans la zone continentale, ces taux diffèrent, les précipitations d'été étant moins abondantes. Aussi, l'élevage est-il le secteur économique plus développé par comparaison avec l'agriculture.

Il est à noter que tout changement climatique se fait sentir surtout dans la zone continentale, dans sa partie aride, qui comprend les steppes-forêts et les steppes, les semi-déserts et les déserts. Ces changements exercent aussi une certaine influence sur la zone méditerranéenne, adoucie par la mer. Les paléoclimatologues définissent les changements climatiques aux VIIe-Ier mill. av. J.-C. de la manière suivante (Гумилев 1966, 62-63; Bozilova, Filipova 1991, 87-96; 1994, 39-50).

VIIIe/VIIe – Ve mill. av. J.-C. – optimum climatique, qui suppose qu'à cette époque les conditions climatiques sont les plus favorables au développement, même à l'essor, de la société et de son économie de base, l'agriculture et l'élevage, reflété dans les cultures du Néolithique et du Chalcolithique du Sud-Est européen. Ce développement atteint son point culminant au Chalcolithique, particulièrement vers sa fin, période caractérisée par la formation et le fonctionnement des Etats les plus anciens.

Ive-IIIe mill. av. J.-C. – décroissance de l'humidité et assèchement:
presque tout le IIe mill. av. J.-C. (XXe – XIIe s. av. J.-C.) – période d'humidification;
fin IIe – milieu Ier mill. av. J.-C. – période d'assèchement;
XIe – IXe s. av. J.-C. – décroissance de l'humidité;
VIIIe – Ve s. av. J.-C. – assèchement.

L'alternance des périodes d'humidification et d'assèchement mènent nécessairement au progrès ou au retard de l'économie; l'augmentation des rendements agricoles permet aux sociétés d'accumuler des surplus et d'assurer la subsistance d'une population plus nombreuse. Ceci détermine la croissance de la population, dont l'alimentation est mise en danger lors des périodes d'assèchement. Aussi les sociétés cherchent-elles à étendre leurs territoires. Evidemment, les périodes de sécheresse ont une répercussion défavorable sur toutes les activités économiques et suscitent des changements dans la société même, qui devient ainsi plus mobile. C'est la raison la plus plausible des grands mouvements migratoires de populations du Nord, chassés par la pénurie de vivres, vers les terres thraces du Sud-Est européen à l'époque du Bronze ancien. Ces populations s'infiltrèrent progressivement parmi les autochtones (Панайотов 1989, 43-157). Il semble que ce soit une des phases anciennes d'indo-européanisation dans le Sud-Est européen, en tant que processus historico-culturel et non pas uniquement une migration hypothétique, temporelle, de peuples, porteurs de langues.

L'analyse de l'environnement indique que les changements climatiques peuvent ralentir ou accélérer le développement de l'économie et donc, de la société. Dans le Sud-Est européen, aux Ve-Ier mill. av. J.-C. l'environnement ne permet pas une grande concentration de masses humaines sur unité de terre arable ou de pâturage par rapport au niveau de développement des outils de travail, autrement dit, les moyens de production et d'accumulation. L'on est loin des inondations saisonnières des grands fleuves comme le Nil, le Tigre et l'Euphrate, qui sont à l'origine des considérables rendements agricoles, facteur principal assurant la subsistance d'une population beaucoup plus nombreuse. En Europe du Sud-Est, l'économie dépend uniquement des précipitations, dont la petite quantité défavorise plus l'agriculture que l'élevage. Ceci s'agit surtout des steppes septentrionales, dans une moindre mesure – de la zone transitoire, et encore moins – de la zone méditerranéenne.

2. Principales activités économiques

2.1. Métallurgie. Pour le Chalcolithique, dans le Sud-Est européen est déterminée une province métallurgique balkano-carpatique (Черных 1978, 58; Chernych 1980, 317-320), qui, par la chronologie, par la production et la diffusion de métaux (principalement de cuivre) se distingue essentiellement des autres centres d'Asie occidentale: déjà au Ve mill. av. J.-C., le Sud-Est européen apparaît comme la zone métallurgique la plus ancienne et la plus active.

Au Bronze ancien, le progrès technologique du Chalcolithique mène à la découverte et à l'usage courant du bronze arsénié. Ses propriétés sont meilleures que celles du cuivre pur. La région, existant au Chalcolithique, entre la mer Egée, les Carpates et au Nord-Est jusqu'au Dniepr, demeure la même au Bronze ancien.

En métallurgie, cette région présente une unité et un même niveau technologique; le manque de minerai dans les parties Nord/Nord-Est se trouve compensé par des importations du Sud.

Au début du IIe mill. av. J.-C., dans le Sud-Est européen apparaît le bronze d'étain. Au cours de la deuxième moitié du IIe mill. av. J.-C., l'on en fabrique des armes plutôt que des outils de travail – indice significatif du développement de la société.

La fin du IIe mill. av. J.-C. marque le début du Premier Age du Fer, dont la datation est reportée, du Sud au Nord, à des époques plus récentes: depuis les XIIe/XIe s. av. J.-C. – dans les terres au Sud du Danube, jusqu'aux IXe/VIIIe s. av. J.-C. – dans la région du Dniepr et à l'Est de celui-ci. Le mode de travail et l'emploi du fer est le résultat du haut niveau de développement de la métallurgie du Bronze récent. Apparemment, c'est un processus polycentrique en Eurasie, qui se développe aussi dans la partie méridionale du Sud-Est européen. L'introduction du fer fait révolution dans le développement technique, en perspective, social.

2.2. Agriculture et élevage. Au Chalcolithique, tout comme au Néolithique, l'agriculture est le principal moyen de subsistance de la population du Sud-Est européen. La déforestation par le feu et le défrichement, puis le labourage sont, à cette époque et ultérieurement, le mode principal de travail de la terre. C'est la pratique aussi dans les steppes nord-pontiques (Пасек 1949, 20-108; Бибилов 1967, 58-59; Телегин 1973, 131; Тодорова 1979, 37). L'on élève des bovins et des ovins, des porcs et des chevaux. Les conditions géographiques locales et la nappe végétale déterminent la prédominance, aux différents endroits et aux époques différentes, d'une espèce ou d'une autre (Бибилов 1967, 58-59; Телегин 1973, 133-136; Шилов 1975, 14-15).

Au IVe et au IIIe mill. av. J.-C., dans le Sud-Est européen l'agriculture demeure le principal mode de subsistance, mais le rôle de l'élevage est va croissant. Ceci concerne surtout les steppes et, en moindre mesure, la zone transitoire. L'assèchement y prend une plus grande extension. Les précipitations moins abondantes sont désastreuses pour l'agriculture. Selon toute apparence, au Bronze récent, les changements climatiques aboutissent à la décroissance de la part de l'agriculture dans l'économie et à l'accroissement du rôle de l'élevage, ce qui est documenté par les fouilles archéologiques (Пасек 1949, 109-217; История на България 1979, 94-97).

Au IIe mill. av. J.-C., l'agriculture reprend sa place dans l'économie, favorisée par les conditions climatiques changées. Dans les steppes, elle se développe essentiellement le long des cours d'eau, où les sols et la stabilité relative des précipitations sont propices. Le nombre de régions agricoles augmente sensiblement par comparaison avec le millénaire précédent. Les données provenant des steppes nord-pontiques en sont éloquentes. De cette époque datent les meules, les herminettes en pierre, les faucilles en bronze et les débris de céréales, découverts à l'Est, jusqu'à la Volga (Шрамко 1965, 99; Краснов 1971, 63; 1980, 15-23).

L'élevage continue à jouer un rôle important et conserve sa répartition selon les conditions concrètes et les différentes régions géographiques. Or, les changements climatiques y exercent aussi leur impact, dont l'exemple est la Basse Volga, où les steppes sont transformées aujourd'hui en semi-déserts. Alors qu'au IIIe mill. av. J.-C., les ovins sont le principal bétail, au IIe mill. leur place est prise par les bovins (Смирнов 1957, 215).

Ces deux activités principales – l'agriculture et l'élevage – atteignent un haut niveau de développement; or, l'environnement détermine l'essor de l'élevage, ce qui exerce son influence sur l'économie et sur la structure sociale.

3. Densité démographique. Dans l'Antiquité, la densité démographique sur le territoire du Sud-Est européen est incontestablement fonction du niveau du développement des moyens de production et de l'environnement. Comme on l'a déjà dit, les moyens de production atteignent ici le niveau technique et technologique le plus élevé à cette époque. Les dures conditions de vie et les brusques changements climatiques, surtout dans les régions arides, portent leur impact sur les possibilités d'alimentation de la population et donc, sur son nombre. Les conditions de vie plus favorables dans les zones transitoire et méditerranéenne contribuent à l'augmentation de la population.

Par exemple, sur le territoire de l'actuelle Bulgarie (et l'exemple est éloquent, puisqu'il se rapporte à la partie méridionale des steppes, à la partie transitoire et septentrionale de la zone méditerranéenne), la population au Chalcolithique (Ve mill. av. J.-C.) est évaluée de 100 000 à 120 000 (Тодорова 1979, 24). Etant donné que dans la première moitié du Ier mill. av. J.-C. le rapport entre la Thrace du Nord (depuis le Danube jusqu'à la chaîne du Balkan) et la Thrace du Sud (depuis la chaîne du Balkan jusqu'à la mer Egée) est de 1:4.5 (Фол 1970, 125-126; Попов 1999, 53-54), le rapport entre le Ve et le Ier mill. serait plus important. Même dans ce cas, l'on pourrait évaluer la population chalcolithique de l'actuelle Bulgarie du Nord à environ 18 000 - 23 000 et celle de la Bulgarie du Sud – à 82 000 - 92 000. Ce rapport indique non seulement le nombre de la population, mais encore sa densité par unité de terre arable et de pâturage. Il apparaît que dans les zones transitoire et méditerranéenne la population serait plus nombreuse, donc, plus dense, par comparaison avec le Sud de la zone continentale (les steppes).

Aux IVE-IIIe mill. av. J.-C., la baisse de l'humidité et l'assèchement du climat en général ne sauraient favoriser l'accroissement de la population. Tout au contraire, l'assèchement est un processus dont l'effet négatif est plus fort dans les steppes et plus faible – dans la zone transitoire. Sur le fond du ralentissement général de la croissance de la population dans l'Antiquité, dans le Sud-Est européen, le décroissement serait dû aussi aux migrations, causées par la carence de vivres.

Au IIe mill. av. J.-C., la période de l'humidification et de l'introduction du bronze d'étain, l'on est en présence de conditions plus favorables à l'augmentation de la population. Ceci est particulièrement vrai pour sa deuxième moitié quand, sur le territoire de la Bulgarie actuelle, les agglomérations deviennent plus densément habitées, mais plus éloignées l'une de l'autre (История на България 1979, 101-102). Aussi possèdent-elles des terrains plus étendus pour assurer la subsistance à cette population plus nombreuse. Cette population a des exigences nouvelles envers la structure sociale qui se dynamise davantage.

Dans la première moitié du Ier mill., la population de la Thrace du Nord, au Sud du Danube, est évaluée à 150 000 - 200 000 et celle de la Thrace du Sud – à 600 000 - 700 000 (Фол 1970, 125-126; Попов 1999, 53-54). Cela signifie que du Ve au Ier mill., le taux de croissance de la population est d'environ 7.5. Ce taux est le plus élevé pendant la deuxième moitié du IIe mill. Le nombre accru de la population est sans doute un facteur important du développement de la société et donc, de l'apparition et de la structuration de l'Etat.

4. Echanges de savoirs. Dans l'Antiquité, les contacts et les échanges de savoirs sont réalisés essentiellement par voie d'eau, surtout par voie maritime. Ces 25 dernières années, l'on emploie le terme de *Thracia pontica* – *Thracia maritima* pour le Sud-Est européen. En résultat de la meilleure exploration archéologique du littoral bulgare de la mer Noire, les données sur la Thrace pontique sont les plus abondantes.

Les sites les plus anciens, découverts et explorés sur terre et sous l'eau datent du Chalcolithique récent, c'est-à-dire de la fin du Ve mill. av. J.-C. La culture archéologique de Varna comprend des sites sur le littoral occidental, depuis l'embouchure du Danube au Nord, jusqu'au littoral de Strandja au Sud, vraisemblablement jusqu'au Bosphore. Pour le moment, l'on a exploré au moins 8 habitats et une partie de leurs nécropoles (Lazarov 1974, 107-113; 1993, 7-18; Porozhanov 1991, 163-167; 2002, 317-376; Ivanov 1993, 19-28). La civilisation du Chalcolithique récent sur littoral occidental de la mer Noire est évidemment liée à la mer. Le témoignage le plus éloquent en est la propagation au Nord et au Sud des métaux et des objets métalliques en cuivre, mais aussi en or, produits en Thrace – les plus anciens en Europe. Cette propagation se fait par voie d'eau, puisqu'à cette époque, la charrette à trait n'existe pas. Une autre preuve de la navigation sur mer sont les coquilles des mollusques d'origine méditerranéenne *Dentalium* et *Spondylus*, trouvées dans la nécropole de Varna, utilisées à des fins tout à fait spécifiques – en tant que forme prémonétaire et/ou dans les cérémonies rituelles. Il est à noter aussi la découverte de vestiges témoignant que la pêche, en tant que mode de subsistance de la population, se fait en mer, à bord de vaisseaux.

L'on peut parler aussi de civilisation maritime le long des côtes du Sud-Est européen, de l'Asie Mineure du Nord-Ouest et dans les îles égéennes au Bronze récent. Apparemment, l'établissement sur le littoral est un moyen de fuir la sécheresse à l'intérieur. Le témoignage en sont la communauté archéologique circumpontique et nord-égéenne (Sakelariou 1991, 180-186; Matsas 1991, 157-179; Dumas 1991, 15-20; Ivantchik 1994, 17-22), ainsi que le grand nombre d'habitats côtiers à cette époque. Les sites localisés sur l'actuel littoral pontique bulgare, partie intégrante de la mer Noire occidentale (Lazarov 1974, 107-113; 1993, 7-18; Porozhanov 1991, 163-167; 2002, 317-376; Ivanov 1993, 19-28), doublent au Bronze ancien, alors que la pêche joue un rôle de plus en plus important dans l'économie locale (Ribarov 1991, 113-118; 1994, 51-56). La manifestation active de la culture de la Troade sur le littoral nord-ouest de l'Asie Mineure et le peuplement de la plupart des îles égéennes ont lieu au Bronze ancien (Renfrew 1972, 356; Cherry 1985, 24). Aussi, la culture maritime de la population devient-elle plus dynamique, par comparaison avec l'époque précédente.

En Egée septentrionale, liée génétiquement et typologiquement au Sud-Est européen et à l'Asie Mineure du Nord-Ouest, l'on voit se développer au Bronze ancien les cultures maritimes suivantes:

- à Lemnos, sous l'éponyme de Poliochni (Bernabo-Brea et al. 1964; 1976),
- à Lesbos – sous l'éponyme de Thermi (Lamb 1936),
- et à Samothrace – près de Micro Vouni (Matsas 1991, 157-179).

En Egée méridionale, les cultures maritimes du Bronze ancien sont le mieux représentées dans les Cyclades (Barber, Mc Gillivray, 1980, 150-159).

Il est établi que la Thrace ancienne est un centre métallurgique particulièrement bien développé déjà au Chalcolithique. Le cuivre est exporté au Nord et au Sud, vers des sociétés où il fait défaut, sur des vaisseaux, par voie maritime. L'une des raisons principales du développement de la navigation au Bronze continuent à être la demande et la fourniture du cuivre et, au IIe mill. – de l'étain. Ces métaux sont à base de la production du bronze. Le cuivre et ses alliages sont utilisés dans la fabrication d'armes et d'objets de culte. Une preuve de l'utilisation de vaisseaux au Bronze ancien de la Thrace pontique sont les ossements de dauphins et de thons ainsi que les modèles de vaisseaux, livrés par les fouilles archéologiques sous-marines des sites près de Sozopol et d'Urdoviza (Porojanov 1991, 109-112). Ils présentent des analogies dans quelques modèles et représentations de vaisseaux du Bronze ancien, provenant des Cyclades (Basch 1987, 77-83). Ces vaisseaux, munis d'avirons, du type de la pirogue, seraient utilisés aux fins de transport, de guerre et de pêche.

De toute évidence, les centres de la civilisation du Bronze ancien sur les côtes de la mer Noire, de la mer de Marmara, de la mer Egée et ses îles sont animés par des sociétés qui connaissent et apprécient la mer et sont habiles en navigation. Ce sont autant d'éléments d'une civilisation maritime.

Les sites des Thraces du littoral pontique du IIe mill. av. J.-C. sont peu nombreux. La cause en seraient les conditions plus favorables au développement de l'agriculture à l'intérieur du pays, ainsi que les transgressions/les régressions de la mer. Ces sites sont localisés principalement par des tessons céramiques. Les matériaux des fouilles sur la côte septentrionale de la mer Noire bulgare indiquent la pêche pratiquée à bord de vaisseaux comme l'un des principaux modes de subsistance (Tonceva 1982, 176-182).

L'intense navigation se trouve illustrée par la découverte de 5 lingots de métal, en forme de peau de boeuf/de mouton tendue, 3 – de la côte septentrionale, et 2 – de la côte méridionale de la mer Noire (Порожанов 2001, 64-65). Au IIe mill. av. J.-C., des lingots de cuivre sont transportés par des vaisseaux dans toute la Méditerranée orientale. Ils ont une double fonction. D'une part, ils sont utilisés dans la production du bronze dans les terres où le cuivre fait défaut et dans les échanges commerciaux, et d'autre part, ils servent de forme prémonétaire, une sorte de devises de l'époque. La datation de ces lingots est du Bronze récent, c'est-à-dire des XVI/XVes - XII/XIes s. av. J.-C. Les lingots de la Thrace pontique seraient destinés à l'exportation par bateaux thraces sur mer. Les ports sont localisés avec certitude par les accumulations d'ancre en pierre trouées du IIe - début du Ier mill.

La plupart (environ 2/3) des ancres en pierre trouées de la mer Noire occidentale datent du IIe mill. av. J.-C. et plus précisément de sa deuxième moitié alors qu' 1/3 - du Chalcolithique récent et du Bronze ancien (Порожанов 1989, 6-15; 1995, 15-22). Ce type d'ancre sont au nombre de plus de 150. L'analyse pétrographique (Ivanov et al. 1985, 135-150) indique qu'environ 90% sont de production locale et le reste – d'importation. Les dimensions et le poids de ces ancres montrent que certaines d'entre elles appartiennent à des navires d'un déplacement de 200-300 tonnes. Ce sont apparemment des ancres des flottes des Thraces de la mer Noire occidentale. L'on peut supposer à juste titre que de tels navires thraces navigueraient dans la mer de Marmara et dans l'Egée.

Ce sont des vaisseaux à rame et à rame et à voile, munis d'un mât, d'une voile quadrangulaire et de 10 à 15 avirons par bord, à usage universel – dans le commerce, la guerre et le transport. Ce type de navires est désigné chez Homère par le terme de *neos* (Porozhanov 1991, 367-373). Ils utilisent des ancres en pierre trouées, appelées par Homère *eyne* (Porozhanov 1991, 367-373). *Eyne* sont aussi les ancres en pierre trouées découvertes en mer Noire occidentale. Donc, ces ancres appartiennent toujours à des navires à rame et à rame et à voile, notamment à des navires thraces locaux. Cette conclusion se trouve corroborée par deux exemples du Bronze récent de Thrace européenne (Порожанов 1998, 110-111) – les modèles de vaisseaux en argile, trouvés dans l'actuelle Bulgarie du Nord-Ouest (région de Lom), dans une nécropole près du Danube, et les représentations de vaisseaux sur des plaques votives en pierre de la Bulgarie du Sud-Ouest (région de Razlog). Dans ces deux cas, nous sommes en présence de la nef solaire, image du répertoire religieux des Anciens. En l'occurrence, il importe de souligner que ce sont des vaisseaux à rame. Quoique idéalisée, la vision de la nef solaire s'identifie à des vaisseaux réels.

De la fin du IIe - début du Ier mill., sur la côte ouest-pontique, l'on a exploré et publié la ville thrace et son port près de Nessebar, l'antique Messambria (Venedikov 1980, 7-22). Cette ville, située sur une presqu'île, est cernée de remparts en pierre et accédée par une porte en pierre, aménagée sur le côté Nord-Ouest de la forteresse. La porte de cette ville thrace donne sur la mer, où l'on a découvert une concentration d'ancres en pierre trouées. Ces ancres proviennent évidemment des navires thraces de la ville royale thrace de Messambria de la fin du IIe et du début du Ier mill. Ce sont elles qui font situer le port de la ville pré-grecque thrace entre le XIIe et le VIIe s., lorsque le nouvel assèchement à l'intérieur du pays fait animer la vie sur le littoral, qui alors offre de meilleures conditions.

La céramique du Premier Age du Fer (XII/XIes - VIII/VIIes s. av. J.-C.), qui témoigne de l'existence d'habitats côtiers thraces à l'époque précédant la colonisation grecque en Thrace pontique, est découverte près de Kavarna, de Nessebar, de Pomorie, de Sozopol et ailleurs. Celle-ci vient confirmer la présence et la navigation intense des Thraces des côtes ouest-pontiques à cette époque.

5. Premiers Etats hiérarchisés. La société du Chalcolithique récent du Sud-Est européen produit des surplus, dont une partie fait l'objet d'échanges et d'accumulations, utilisées aux fins des cultes. Cette société est en processus de stratification. L'idéologie, reflétée dans les monuments de culte, est solaro-chthonienne, dominée par le principe mâle, solaire. Cette idéologie justifie la fonction sociale du souverain. Si l'on considère aussi les pictogrammes les plus anciens, qui font preuve d'un niveau (proto-)linéaire supérieur de développement de l'écriture, l'on peut parler de manifestation de l'Etat dans la société du Chalcolithique récent en Europe du Sud-Est. Puisque dans l'Orient, aux Ve – IIe mill., l'Etat naît de la communauté territoriale, l'on peut admettre qu'elle apparaît et existe parallèlement à la communauté patriarcale au cours du Chalcolithique récent dans le Sud-Est européen. L'on ne saurait établir les organisations politiques de la société de cette époque. Or, l'on accepte que certaines d'entre elles – au moins celles de la culture archéologique ouest-pontique de Varna, représentée par la nécropole chalcolithique de Varna, par l'habitat sur Golemijat ostrov, près de Dourankoulak, muni d'un édifice public – temple ou palais, ou les deux à la fois, et par d'autres sites sur la côte ouest-pontique, sont à l'aube de leur développement d'Etat.

Faute de témoignages historiques écrits directs, la fonction de l'Etat en Thrace du Chalcolithique récent au Bronze récent peut être détectée par quelques manifestations (Езеро 1979; Мерперт, Молчанов 1991, 129-141, 132; Мерперт 1993, 5-8; Ivantchik 1994, 17-22; Порожанов 2000, 13-15). Tout d'abord ce sont la production et la distribution du cuivre et des objets en métal – fait réel, qui témoigne de l'accumulation de surplus dans la société, des échanges au cours du Bronze ancien par voie maritime – en mer Noire, en mer de Marmara et en Egée. En deuxième lieu viennent les fouilles de certains sites, par exemple celles d'Ezero et de Junatzite, qui ont mis à jour une fortification de l'acropole, dominant le reste de l'habitat. L'on en déduit la division de la société en deux strates au moins, qui tend à s'approfondir et parallèlement à la croissance des accumulations de biens, mène à une hiérarchisation ultérieure. Il est à noter aussi l'idéologie solaire, attestée, par exemple, par les tumuli et les symboles sur les céramiques. Il y a lieu de faire un parallèle sur le plan idéologique, entre les tumuli du Bronze ancien du Sud-Est européen et les pyramides de l'Ancien Royaume d'Egypte de la même époque. Il s'ensuit que l'idéologie fait valoir le pouvoir du souverain, incarnation du Soleil sur la terre. Sans pouvoir se prononcer sur les formes de propriété et par l'absence de tout monument écrit, l'on peut avancer l'hypothèse qu'au Bronze ancien, la société thrace fait preuve d'éléments d'Etat. Tout comme au Chalcolithique récent, l'Etat se manifeste par des couches sociales, les futures classes, par une organisation de société stratifiée, désignée par le terme de *chiefdom*. La structure sociale thrace au cours du Bronze moyen se trouve attestée par les sites explorés, dont celui près de Nova Zagora. Les nouveautés, liées à l'introduction du bronze d'étain, mettent en évidence la reprise des traditions de l'époque précédente dans l'organisation de l'Etat, c'est-à-dire l'existence du *chiefdom*.

L'existence de structures d'Etat (Порожанов 1998, 207) chez les Thraces du Sud-Est européen à l'époque de leur apparition dans des monuments écrits depuis le milieu du IIe – début du Ier mill. peut être mise en parallèle avec les conclusions préliminaires sur la société proto-thrace et les observations sur les processus de formation d'Etats chez les Thraces au Ier mill. av. J.-C. le mieux documentés par le Royaume des Odryses des VIe-IVe s.

Sur des monuments du IIe mill. av. J.-C. l'on a enregistré des signes, déchiffrés en linéaires A et B, de Crète et de Grèce mycénienne. De tels signes figurent sur le lingot de cuivre du village de Tcherkovo, région de Bourgas, sur le lingot d'électrum de Kaliakra, région de Dobritch, sur les cylindres de Bourgas, de Samothrace et du village de Drama, région de Jambol, sur des ancres en pierre de Chabla et de Sozopol. Ce sont autant de témoignages de l'emploi des écritures dans la société thrace ancienne, liées vraisemblablement aux cultes et/ou au commerce d'outre-mer. Voici encore une preuve d'organisation d'Etat en Thrace. A cette époque, l'idéologie royale de la société thrace, c'est la doctrine de l'orphisme thrace (Фол 1986; 1991; 1994; 2002). Elle trouve son expression dans les monuments matériels et dans les trésors (surtout en métaux précieux). Aussi peut-on parler, sur un plan idéologique, de l'existence d'anciennes structures d'Etat en Thrace. Il y a tout lieu de supposer qu'au IIe mill. et particulièrement au cours de sa deuxième moitié et au début du Ier mill., il existe dans le Sud-Est européen des *chiefdoms* en tant que structures d'Etat de la société thrace stratifiée de cette époque.

L'idéologie et l'Etat dans le Sud-Est européen aux Ve - IIe mill. présentent des affinités typologiques, caractéristiques de toutes les périodes de ces millénaires. Indépendamment des changements ethniques (hypothétiques) et climatiques (objectifs), l'organisation d'Etat de la société stratifiée, ou *chiefdom*, demeure la même.

II. GENESE ET PERIODES DU DEVELOPPEMENT DE LA CIVILISATION THRACE (Порожанов 2003, 24-36)

A l'époque du Néolithique, du Chalcolithique ancien et moyen, dans le Sud-Est européen apparaît et se confirme un stéréotype économique, culturel, social et comportemental, caractéristique de la population appelée thrace dans l'Antiquité. Ce stéréotype demeure viable à travers le Moyen âge jusqu'à l'époque industrielle moderne. Cette période, marquée par la domination de la communauté patriarcale, inaugure la formation de l'Etat dans l'histoire des Thraces et de la Thrace.

La genèse de l'Etat marque le début de l'histoire archaïque de la région. C'est l'époque du Chalcolithique récent (la fin du Ve mill.), déterminée comme la première période principale de l'histoire de la Thrace et des Thraces. C'est à cette époque qu'apparaissent les premiers Etats du type de *chiefdom*. Elles présentent des analogies avec les *nomes/sepat* d'Egypte du IVe mill. et les *patessiates/ki* de Sumer du IIIe mill. av. J.-C. Il y a tout lieu de supposer le commencement du processus de l'indo-européanisation. Cette période peut être considérée avec certitude comme la période de genèse dans l'histoire de la Thrace et des Thraces.

La deuxième période principale recouvre le Bronze ancien (milieu/fin du IVe-IIIe mill.). A cette époque, l'Etat garde les caractéristiques de l'Etat du Chalcolithique récent – le *chiefdom*. Tant que les Thraces ne peuvent pas être identifiés et désignés comme ethnie/ethnies dans le cadre des cultures de la communauté circumpontique au cours du Bronze ancien – ledit *International Age* – cette période peut être définie comme la deuxième période de genèse. De cette communauté naissent, au début du IIe mill., les peuples indo-européens en Asie Mineure, en Europe du Sud-Est, comme les Hittites, les Grecs mycéniens et les Thraces. Ainsi, pour les étapes de genèse, il convient d'employer comme *terminus technicus* les notions de proto-histoire et de proto-Thraces.

La troisième période principale s'étend depuis le IIe mill. jusque vers le VIe s. av. J.-C. Les données des sources de toute sorte donnent lieu de parler catégoriquement de Thraces depuis le milieu du IIe mill. Voici pourquoi cette période est la période de l'histoire proprement thrace. La manifestation la plus remarquable de la société thrace d'alors est sa participation à la guerre de Troie du XIIIe s. av. J.-C. qui impose l'union de différents *chiefdoms* ethno-territoriaux en un Etat plus vaste qu'est la Ligue maritime thraco-troyenne en guerre contre l'union-Etat des *chiefdoms* achéens. Bien qu'en diachronie, cette période et cette union sont comparables à l'unification de l'Egypte vers le début du XXXIe s. av. J.-C. et les débuts du Royaume des Sumériens au cours de son Dynastie archaïque I aux XXVIII/XXVIIes s. av. J.-C., à la Crète minoenne des XXIIe - XVIIIe s., au Royaume hittite de la fin du XIXe et le début du XVIIIe s. et, en fin de compte, à la Grèce mycénienne/achéenne du XIIIe s. (unie dans la guerre de Troie).

La quatrième période principale va de la fin du VIe/début du Ve s. av. J.-C. au début du IIe s. ap. J.-C. Les tendances à l'union des *chiefdoms* en vastes Etats territoriaux, typiques pour la période précédente, sont le mieux réalisés par les ethnies thraces: en Europe du Sud-Est – par le Royaume des Odryses, mais encore par les Royaumes des Gètes, des Triballes et des Daces; en Asie Mineure – par le Royaume bithynien. Cette période marque le point culminant du développement social et politique de la Thrace et des Thraces. Ce n'est pas par hasard que dans cette période, le Royaume des Odryses, en train de se former en vaste Etat territorial, serait à la tête des processus d'hellénisation au cours du Ve - milieu du IVe s. en Europe du Sud-Est en tant que partie septentrionale de la Méditerranée orientale, chapitre essentiel de l'histoire du monde antique.

La cinquième période principale (fin du Ier/début du IIe s. av. J.-C. - Ve s. ap. J.-C.) se situe dans le cadre territorial et temporel de l'Empire romain. A l'époque du Haut Empire (Ier-IIe s.), le système esclavagiste romain est imposé définitivement sur les territoires thraces. Ainsi, la société thrace est amenée à participer de manière dynamique aux processus sociaux et économiques dans l'Antiquité. Probablement à cause du déperissement de ses propres Etats, la société thrace conserve dans une grande mesure son caractère archaïque et conservateur, hérité des périodes précédentes. Par la suite, au cours du Bas Empire (IIIe - Ve s.), les relations traditionnelles des communautés thraces se trouvent proches des nouvelles relations féodales au Moyen âge plutôt que des relations esclavagistes classiques.

BIBLIOGRAPHIE:

- Бибииков, С.Н. 1967: *К 50-летию археологической науки на Украине*, Советская археология, 3.
- География на България. 1982: Т. I *Физическа география. Природни условия и ресурси*, София.
- Георгиев, М. 1991: *Физическа география на България*, София.
- Гумилев, Л.Н. 1966: *Гетерохронность увлажнения Евразии в древности (ландшафт и этнос)*, Вестник Ленинградского университета, серия Г.Г., № 6, вып.1.
- Езеро. Раннобронзовото селище* 1979: София.
- История на България. Т.1 Първобитно-общинен и робовладелски строй. Траки* 1979: София.
- Краснов, Ю.А. 1971: *Рала Симферопольской стеллы*, Советская археология, 2.
- Краснов, Ю.А. 1980: *Об истоках пахенного земледелия в Восточной Европы*, Советская археология, 3.
- Мерперт, Н.Я., Молчанов, А.А. 1991: *Градостроительная структура протофракийских поселении эпохи ранней бронзы на юго-востоке и юге Балканского полуострова (по данным археологических и нарративных источников)*, Acta TAB, VI: V-ый международный конгрес по фракологии (=Античная балканистика, 6), Москва, 1988, Serdicae.
- Панайотов, Ив. 1989: *Ямната култура по Българските земи*. (=Разкопки и проучвания, книга XXI), София.
- Пассек, Т.С. 1949: *Периодизация трипольских поселении (III-II тыс.до н.э.)*, Материаллы и исследования по археологии СССР, 10, Москва-Ленинград.
- Попов, Д. 1999: *Тракология*, София.

- Порожанов, К. 1989: *Датировка на каменните котви с отвори от Българското Черноморие. Постижения и проблеми*, Археология, 1.
- Порожанов, К. 1995: *Каменните котви – паметници на тракийското мореплаване*, *Анали*, 1-2.
- Порожанов, К. 2000: *Държавност и цивилизация в Тракия и на траките до средата на I хил. пр. Хр.*, *Seminarium Thracicum*, 4, Sofia.
- Порожанов, К. 1998: *Общество и държавност у траките средата на II – началото на I хил. пр. Хр. (в контекста на палеобалкано-западномалоазийската общност)*, (= *Studia Thracica* 6), София.
- Смирнов, К.Ф. 1957: *О погребениях с конями и трупосожжениях эпохи бронзы в Нижнем Поволжье*, *Советская археология*, 27.
- Телегин, Д.Я. 1973: *Средностогівська культура епохи міді*. Київ.
- Тодорова, Х. 1979: *Энеолит Болгарии*, София.
- Фол, Ал. 1970: *Демографска и социална структура на Древна Тракия*, София.
- Фол, Ал. 1986: *Тракийският орфизъм*, София.
- Фол, Ал. 1991: *Тракийският Дионис. Книга първа: Загрей*, София.
- Фол, Ал. 1994: *Тракийският Дионис. Книга втора: Сабазий*, София.
- Черных, Е.Н. 1978: *Металлургические провинции и периодизация эпохи раннего металла на территории СССР*, *Советская археология*, 1.
- Шилов, В.П. 1975: *Модели скотоводческих хозяйств степных областей Евразии в эпоху энеолита и раннего бронзового века*, *Советская археология*, 1.
- Шрамко, Б.А. 1965: *Древний деревянный плуг из Сергеевского торфяника (В связи с проблемой возникновения пашенного земледелия в Восточной Европы)*, *Советская археология*, 4.
- Barber, R., J. Mc Gillivray. 1980: *The Early Cycladic Period: Matters of Definition and Terminology*, *AJA*, vol. 84, No 2.
- Basch, L. 1987: *Le musée imaginaire de la marine antique*, Athènes.
- Bernabo-Brea, L. et al. 1964: *Poliochni: città preistorica nell'isola de Lemnos*, Roma, vol. 1.
- Bernabo-Brea, L. et al. 1976: *Poliochni: città preistorica nell'isola de Lemnos*, Roma, vol. 2.
- Bozilova, E., Filipova, M. 1991: *Polinological and Palaeoethnobotanical Evidence about the Human Impact on the vegetation along the Black Sea Coast from the Neolithic till the Greek Colonisation*, *Thracia Pontica*, 4, Quatrieme sumposium international, Sozopol, 1988, Sofia.
- Bozilova, E., Filipova, M. 1994: *Palaeological Conditions in the Area of the Prehistoric Settlement of Urdoviza near Kiten*, *Thracia Pontica*, 5, Actes du symposium international, 1991, Sozopol, Varna.
- Carpenter, R. 1966: *Discontinuity in Greek Civilisation*, Cambridge.
- Cherry, J.T. 1985: *Islands out of the Stream: Isolation and Interaction in Early East Mediterranean*, *Prehistoric Production and Exchange: The Aegean and Eastern Mediterranean*, Los Angeles.
- Chemych, E.N. 1980: *Metallurgical Provinces of the 5th-2nd millennia in Eastern Europe in Relation to the process of Indo-Europeanization*, *Journal of Indo-European Studies*, 8, № 3-4.
- Dumas, Chr. 1991: *Quelques indications concernant les contacts entre la mer Egée et la mer Noire avant la colonisation grecque*, *Thracia Pontica*, 4, Sofia.
- Ivanov, I. 1993: *A la question de la localisation et des études des cites submergés dans les lacs de Varna*, *Pontica*, 26, Constanța.
- Ivanov, Z. et al. 1985: *Les résultats préliminaires de l'analyse pétrographique des ancras en pierre et des jas du littoral bulgare de la mer Noire*, *Thracia Pontica*, 2, Jambol.
- Ivantchik, A. 1994: *Die Grabriten auf dem Tell Yunacite (West Bulgarien) und das Problem des Indogermanisierung des Balkans*, *Thetis*, Bd. 1.

- Lamb, W. 1936: *Excavation in Thermi in Lesbos*, Cambridge.
- Lazarov, M. 1974: *Localités prégrécoques sur le littoral de la mer Noire au sud du Balkan*, Thracia, 3, Sofia.
- Lazarov, M. 1993: *Les sites submergés le long du Pont Ouest dans le contexte de l'histoire pontique et méditerranéenne*, Pontica, 26, Constanța.
- Matsas, D. 1991: *Samothrace and the North-Eastern Aegean: The Minoan Connection*, Studia Troica, 1, Main am Rein.
- Merpert, N. 1993: *The Problem of the Transition between the North Balkan Eneolithic to the Early Bronze Age in the Light of New Exploration in the Upper Thracian Plain*, Orpheus, 3, Sofia.
- Porojanov, K. 1991: *Le site submergé d'Ourdoviza*, Thracia Pontica, 4, Sofia.
- Porozhanov, K. 1991: *La vie des cités ouest-pontiques au Bronze Ancien (problèmes des prospections)*, 1er Symposium Illiro-Thrace, Nis-Blagoevgrad, 1989, Sarajevo-Beograd.
- Porozhanov, K. 1996: *Ships in Homer's Epic Works*, Tropis, 4, 4th International Symposium on Ship Constructions in Antiquity, Athens, 1991, Athens.
- Ryan, W., W. Pitman. 2000: *Noah's Flood. The New Scientific Discoveries about the Event that changed History*, New York.
- Renfrew, C. 1972: *The Emergence of Civilization*, Aegean in third Millenium BC., London.
- Ribarov, G. 1991: *The Osteological Material from the sunken Settlement at Ourdoviza*, Thracia Pontica, 4, Sofia.
- Ribarov, G. 1994: *Archaeozoological Material from the Eneolithic and Early Bronze Age Settlement at Sozopol*, Thracia Pontica, 5, Varna.
- Sakellariou, M. 1991: *Recent Theories on the Origin of the Indo-Europeans in the Light of Data concerning the Proto-Greek*, Acta TAB, 6, Sofia.
- Tončeva, G. 1982: *Thracia Pontica à l'âge du Bronze récent*, Thracia Pontica, 1, Sofia.
- Venedikov, Iv. 1980: *La Mesambrie thrace*, Nessebre, vol. 1, Sofia.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОГРЕБАЛЬНОГО ОБРЯДА БЕЛОЗЕРСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Агульников С. (Кишинэу, Молдова)

Белозерский погребальный обряд является наиболее ярким проявлением данного культурно-исторического образования. Вопрос происхождения и формирования погребального обряда белозерской культуры на сегодняшний день является дискуссионным. С одной стороны, погребальный обряд белозерской культуры обладает целым рядом признаков, которые отличают его от традиций синхронных и предшествующих культур позднего бронзового века (Ванчугов 2000, 40). С другой стороны, не все проблемы его формирования и составляющих в достаточной степени освещены в современной археологической литературе. Наиболее простое решение проблемы возникновения и формирования предлагалось с учетом генетической связи сабастиновской и белозерской культур. Генетическая связь подразумевала преемственность определенных черт и традиций в материальной культуре и погребальной обрядности (Черняков 1985, 144; Ванчугов 1990, 127). Для периода перехода от среднего к позднему бронзовому веку степного Евразийского региона характерны активные взаимодействия различных культурных общностей, распад и исчезновение одних и зарождение других, принципиально новых (Савва. 1992, 3). Наиболее значительные изменения погребальный обряд в степях Северо-Западного Причерноморья претерпел на рубеже сабастиновского – начале белозерского времени (Ванчугов 1990, 127). Учитывая генетическую связь обеих культур, влияние сабастиновского погребального обряда на белозерский несомненно (Агульников 2002, 176).

Вместе с тем, не всегда учитывались составляющие компоненты сложения, происхождение и период, на протяжении которого процесс формирования имел место. Учитывая многообразие ритуала захоронения белозерского времени, нельзя рассматривать этот процесс только как результат перехода одной культуры в другую – последующую, без взаимодействия близких по времени и территориально соседних культурно-исторических образований.

Основными компонентами формирования белозерского погребального обряда являются традиции погребальной обрядности предшествующих культур, таких, как Срубная, Сабастиновка и Ноуа. Объединяет погребальный обряд данных культур ряд основополагающих признаков: наличие основных и впускных подкурганых захоронений, формирование бескурганых могильников, скорченное на боку положение погребенных, некоторые основные типы погребального инвентаря, а также общая территория локализации погребальных комплексов – степная и лесостепная зоны Северо-Причерноморского региона.

В той или иной степени эти признаки отразились в погребальном обряде Белозерской культуры.

Срубные элементы в Белозерской погребальной обрядности

Генетической основой срубной и сабастиновской культуры в степях Северного и северо-Западного Причерноморья является культура многоваликовой керамики (КМК). Время существования культуры многоваликовой керамики определяется XVII-XV вв. до н.э., по аналогиям с ранними фазами культуры Монтеору IC₄-IIa (Савва 1992, 174-175). Погребальный обряд КМК содержал в себе ряд элементов, которые в дальнейшем присутствовали в срубно-сабастиновское время, а некоторые черты опосредованно проявляются и в белозерской культуре.

Срубная культура в Северном Причерноморье датируется концом XVI-XII вв. до н.э., позднесрубный этап в Нижнем Поднепровье определяется XIII-XII вв. до н.э. (Березанская, Чередниченко 1985, 482).

Погребальные комплексы срубной культуры имеются в курганах и грунтовых могильниках. В курганах отмечаются как основные, так и впускные захоронения. Курганы образуют наибольшие компактные группы в количестве 5-10 насыпей, расположенных на высоких берегах рек и по краю водораздельных плато.

Для курганов с основными срубными погребениями характерна небольшая высота – 0,5-1 м при диаметре 20-30 м. Под насыпями встречаются ритуальные сооружения – кострища, кромлехи, ровики, тризны из костей животных. Имеются «длинные» и восьмеркообразные курганы, приобретающие такую форму из-за множества досыпок (Березанская, Чередниченко. 1985, 465). Основные типы погребальных сооружений представлены грунтовыми камерами прямоугольной формы, перекрытые деревом, грунтовыми ямами с деревянными срубами и обивкой стен, каменными ящиками, прямоугольными камерами с 4-6 округлыми столбовыми ямками.

В погребальном обряде белозерской культуры фиксируются следующие элементы срубной культуры.

1) Наличие столбовых ямок, но без следов дерева, в ряде погребений белозерской культуры, как правило, больших размеров и богатых инвентарем. Аналогичные конструкции погребальных камер, но с сохранившимися деревянными столбами отмечены в срубных могильниках Поднепровья и междуречья р. Днепр и Молочной (курган у сс. Павловка, Таврия и в ряде других) на территории современных Днепропетровской, Запорожской и Херсонской областей Украины (Марина и др. 1988, 5-19, рис. 2/1, 3/4,11; Салий 1987, 82-94). В Пруто-Днестровском междуречье погребальные камеры с аналогичными конструкциями известны для сабастиновской (Кырнэцень 1/3) и раннебелозерской культуры (Левицкий 1995, 159-165; Агульников, Хахеу 1988, 74-79; Агульников 2002, 176-181). В белозерской культуре погребальные камеры с псевдостолбовыми конструкциями известны как в восточном (Широчанский, Брилевский, Чернянский, Первомаевский могильники, курганные могильники Лукьяновский, Степной), так и в западном (Кочковатое, Васильевка, Дивизия, Алкалия, Казаклия, Хаджиллар) ареалах. Вероятно, в белозерское время

столбовые ямки в погребальных камерах прекращают нести функциональную нагрузку как конструктивные элементы, а остаются как дань определенной традиции, происходящей от срубной культуры (рис. 1).

2) В срубной культуре имеются округлые, овальные и в том числе подпрямоугольные и прямоугольные ровики. Так, например, вытянутые прямоугольные рвы имелись под курганами группы Долгие могилы в Днепропетровской области и в курганных могильниках у с. Овчарное и Новоукраинка Запорожской области Украины (Ковалёва 1988, 20-26). Этот элемент погребального обряда отмечен в погребальных комплексах белозерской культуры Буджака (Казаклия, погр.74, Алкалия 2/1, Струмок, кург. 2, сооружения 1-7 Казаклийского могильника).

3) К срубному времени восходит традиция ориентировки белозерских погребений широтными рядами. В срубной культуре рядовая ориентировка отмечается в курганных могильниках «Рясные могилы» и Носаки Запорожской области Украины. Так, в некоторых курганах число погребений в каждом ряду достигало 5-6 (Отрощенко, Савовский, Томашевский 1977, 16-61) (рис. 2/3, 8).

4) В захоронениях срубной культуры инвентарь, представленный в основном керамикой, располагался преимущественно в зоне верхней трети скелета, от таза до черепа, в основном перед грудной клеткой, реже – за спиной погребенного, либо по углам погребальной камеры в секторах, совпадающих с ориентировкой скелета погребенного. Труположение скорченное, при этом значительно преобладает скорченность на левом боку. Ноги согнуты под острым углом от 45° до 80°. Руки согнуты, обращены к лицевой части черепа. Точно такое же расположение сопровождающего инвентаря по отношению к погребенному отмечается в захоронениях Белозерской культуры Пруто-Днестровского междуречья. При этом скорченность скелетов варьирует от средней до сильной. Как и в срубной культуре, в отдельных случаях (Казаклия, Хаджиллар, Будуржель) фиксируется скорченное положение на спине.

В ряде погребений срубной культуры имела керамика, получившая дальнейшее развитие в белозерское время. Это баночные сосуды с выделенными боками, орнаментированные тонким валиком, широкооткрытые чаши с заглаженной поверхностью, с округлым туловом и коротким цилиндрическим горлом, кубковидные сосуды и кубки с выпуклым туловом пониженных пропорций с вогнутым дном (Марина и др. 1988, 5-19, рис. 2/1, 3/4; Отрощенко и др. 1977, 31) (рис. 2/4, 6). В инвентаре срубных захоронений отмечается соотношение: бронзовый нож – туша животного, элемент, в дальнейшем свойственный белозерскому погребальному обряду.

Таким образом, ряд элементов и традиций срубного погребального обряда, начиная с конструктивных особенностей погребальных камер, заканчивая отдельными аналогиями в инвентаре, прослеживается в белозерской культуре. Общих черт в погребальном обряде срубной и белозерской культур гораздо больше, чем в генетически связанной с Белозеркой сабастиновской культуре. Позднесрубный этап, предшествующий

в степях Северного Причерноморья белозерскому времени, определяется в пределах XIII-XII вв. до н.э. (Березанская, Чередниченко 1985, 482). Этот этап совпадает с периодом формирования Белозерской культуры Нижнего Поднепровья и раннебелозерскими древностями Пруто-Днестровского междуречья.

Комплексы сабастиновской культуры в белозерской погребальной обрядности

В курганах степной зоны Северо-Западного Причерноморья погребальные комплексы хронологически и стратиграфически следуют за погребениями культуры многоваликовой керамики. Исследования последних лет позволили выделить погребения, предшествующие сабастиновскому, а также следующих за ним культурно-хронологических горизонтов. С учетом генетической преемственности Сабастиновки от КМК удалось выяснить отличие первой в культурной специфике, что выражается определенными чертами в погребальном обряде и инвентаре (Ванчугов 2000, 40).

Количество достоверных погребальных комплексов сабастиновского времени в Пруто-Днестровском междуречье неоднократно варьировало в подсчетах исследователей – от 20-25 (Дергачев 1986, 180) до 500-600 (Черняков 1985, 135). Называлась цифра в 100 погребальных комплексов (Ванчугов 2000, 180), атрибутированных сабастиновской культурой. По последним подсчетам их число в Северо-Западном Причерноморье достигает 662 (Sava 2003).

Основную массу сабастиновских погребальных комплексов составляют захоронения, впущенные в насыпи последующих эпох – 645. Выделяется серия курганов с основными сабастиновскими погребениями – 17 – 25% от общего количества. Впускные погребения распределяются по секторам курганов следующим образом: центр – 23 (3,5%), северный сектор – 7 (1,1%), северо-восточный – 30 (4,5%), восточный – 27 (4,1%), юго-восточный – 132 (19,9%), южный – 300 (43,5%), юго-западный – 86 (13%), западный – 11 (1,7%), северо-западный – 26 (3,9%). Большинство захоронений зафиксировано по костяку, контуры погребальных камер не всегда прослеживались в насыпях курганов. В тех случаях, когда камеры выявлены, они имеют небольшие размеры, изредка перекрыты деревом или камнем. В большинстве погребальные камеры имеют овальную и прямоугольную форму, встречаются каменные ящики. Овальные камеры – 134 (20,2%), овальные с подбоем – 1 (0,15%), овальные с уступом – 3 (0,45%), прямоугольные – 77 (11,63%), прямоугольные с подбоем – 5 (0,75%), контуры не прослежены – 440 (66,5%). На дне ям прослеживаются остатки растительной или органической подстилки, меловая посыпка, редко охра.

Погребенные находятся в скорченном положении с преобладающей сильной скорченностью скелета на боку – 638 случаев (95,5%). Средняя скорченность отмечена в 18 комплексах (2,7%). На левый бок уложено 453 погребенных (67,8%), на правый – 172 (25,7%), в 43 случаях позиция не фиксируется (6,4%). Степень скорченности ног в коленях можно определить как переходную от средней к сильной (45-55°) – 540 случаев (80,8%), в меньшей степени (90-120°) собственно фиксируется в 18 и 16 случаев.

Ориентировка сабаатиновских погребений в курганах Буджакской степи и Нижнего Поднестровья следующая: север – (35-20°) – 16, северо-восток (20-65°) – 125, восток (65-110°) – 305, юго-восток (110-155°) – 102, юг (155-200°) – 35, юго-запад (200-245°) – 35, запад (245-290°) – 12, северо-запад (290-335°) – 9, неопределенная ориентировка 38 погребений (Sava 2003).

Впускные погребения, как отмечалось выше, концентрируются в южном полушарии насыпей более древних курганов. При этом они, зачастую, образуют небольшие могильники от четырех до 10-15 захоронений. В определенных случаях у них наблюдается рядовая планировка в широтном направлении по оси восток-запад с отклонениями (Новые Раскаецы, курган 1, Пуркарь, курганы 1, 5, Кырнэцень, курганы 1, 7, Чобручи, курган 4, Балабанешть, курган 1). В белозерское время рядовая планировка становится преобладающей как в курганах, так и в грунтовых могильниках. Меняется лишь ориентировка захоронений. Если в сабаатиновское время доминирует восточная с отклонениями ориентировка погребений, то в белозерское время она становится южной.

В белозерском погребальном обряде фиксируется наличие ряда признаков, имеющих в погребальном обряде Сабаатиновки, но резко изменяется соотношение форм, размеров и типов конструкций погребальных камер. Так, в белозерской культуре Буджака преобладают простые прямоугольные погребальные камеры – 169 комплексов. На втором месте по количеству находятся захоронения в погребальных камерах сложных конструкций со столбовыми ямками, канавками по дну, деревянной обшивкой стен, что для сабаатиновского времени представлено единичными случаями, но, в свою очередь, характерно для срубной культуры Северного Причерноморья. При этом форма камер, как правило, прямоугольная или трапециевидная. В свою очередь, овальные погребальные камеры преобладают в сабаатиновской культуре – 134, в белозерское время их количество резко сокращается и достигает 26 в целом по региону Днестро-Дунайского междуречья. В сабаатиновском погребальном обряде Пруто-Днестровского междуречья отмечается наличие и погребальных камер трапециевидной формы, но они известны в небольшом количестве и происходят, преимущественно, из курганов на границе степи и лесостепи, тяготея к Поднестровью. Следует отметить трапециевидные камеры в курганах 1/11 Балабанешты (Агульников, Бейлекчи 1986, 64-86), Старые Дубоссары 1/29, 1/31 (Борзияк, Левицкий 1989, 123), Пуркарь 2/8 (Яровой 1990, 95-96, рис. 42, 9/5). В меньшей степени известны они и в Буджакской степи – Тараклия 16/11 (Савва и др. 1985, 32, рис. 42), Кочковатое 24/1 (Ванчугов и др. 1992, 10, рис. 2, 9). Каменные ящики, имеющиеся в погребальном обряде сабаатиновской культуры региона в незначительном количестве – Борисовка 6/2 (Шмаглий, Черняков, 1970, с. 57) – в Буджакской степи для белозерского времени практически не известны.

Из подкурганых сооружений, свойственных сабаатиновской культуре, в белозерское время фиксируются округлые рвы (Казаклия, Васильевка, Дивизия), каменные крепиды (Тараклия, курган 5, Балабаны, курган 12,

Зализничное, курган-кенотаф). Степень скорченности белозерских погребений варьирует от средней до сильной, причем преобладает отмечаемая В.П. Ванчуговым присущая сабаатиновскому времени степень, занимающая промежуточное положение между средней и сильной (Ванчугов 2000, 47). Данный факт также может доказывать определенную преэсменность в погребальном обряде двух генетически близких культур.

Одним из существенных различий, отличающих сабаатиновские погребальные комплексы от белозерских является крайний рационализм в погребальном обряде сабаатиновской культуры. Скромные погребальные сооружения, несложные в основной массе конструкции могил, незначительные заупокойные приношения и тризны, а также их отсутствие в ряде случаев, ярко демонстрируют минимальные трудовые затраты в этой сфере (Ванчугов 2000, 53). В этом плане сабаатиновская культура резко отличается от предыдущей культуры многоваликовой керамики и последующей белозерской.

Но вместе с тем, ряд черт и признаков, а также фактические материалы, позволяют проследить преэсменность и генетическую взаимосвязь обеих культур на переходном этапе, имевшем место в течение XII столетия до н.э.

На переходном этапе от сабаатиновской к белозерской культуре наблюдаются взаимовлияния, в результате которых появляются погребальные комплексы, имеющие черты обеих культур. К числу таковых в степной зоне Пруто-Днестровского междуречья относится более 20 комплексов, в процессе дополнительного исследования ряда материалов эпохи поздней бронзы региона их количество имеет тенденцию к увеличению.

В достаточно компактном Тараклийском курганном могильнике белозерского времени (Агульников, Хахеу 1988, 74-79) хорошо прослеживаются подобные взаимовлияния. Так, в кургане 7, высотой 0,6 м и диаметром 28 м, основное погребение 1, совершенное в погребальной камере больших размеров, было ориентировано по оси запад-восток – сабаатиновский признак. В свою очередь, инвентарь захоронения, к сожалению, ограбленного в древности (поза скелета не восстанавливается), состоял из серо-лощеного кубка, орнаментированного рядами горизонтальных каннелюр, и фрагмента венчика типично белозерского сосуда-корчаги (рис. 3/3). В кургане 9 Тараклийского курганного могильника, высотой 0,7 м, диаметром 30 м, основное захоронение 3 было совершено в прямоугольной погребальной камере с деревянным перекрытием и четырьмя «столбовыми» ямками по периметру дна – белозерский признак. Нарушенный в древности скелет был ориентирован головой на юг-юго-восток (рис. 3/1). Сосуд из погребения 9/3 представлял собой типичную для круга культур Ноуа-Сабаатиновка-Кослоджень округлобкую лощеную чашу с двумя оттянутыми от венчика вертикальными петлевидными ручками (рис. 3/2).

В кургане 11, высотой 0,4 м и диаметром 25 с, основное погребение 2 было совершено в неглубокой овальной погребальной камере. Сильно скорченный скелет уложен на правом боку и ориентирован черепом на юг-юго-восток, что является традиционной для белозерской культуры

ориентировкой. У рук погребенного находился подлощенный баночный сосуд с подтреугольно оттянутым кверху краем венчика (рис. 3/11, 12) – подобный тип посуды присутствует в материалах сабастиновского зольника у с. Новоселица Татарбунарского района Одесской области (Тошев, Черняков 1986, 115-138, рис. 7/17). Аналогичный сосуд с подтреугольно оттянутым венчиком, в котором выполнено ушко, происходит с раннебелозерского поселения Чобручи, его появление также обусловлено сабастиновским влиянием (Агульников, Чеботаренко 1990, рис. 1/9).

В прикурганной зоне кургана 14 Таракийской курганной группы, находившемся в окончании водораздельного мыса между р. Ялпуг и Лунгуца и сооруженном на площади поселения культуры Гумельница-Таракия I, в процессе раскопок был выявлен грунтовый могильник из 12 погребений эпохи бронзы. Из данных 12 захоронений восемь были совершены в эпоху финальной бронзы. Все погребения эпохи поздней бронзы образуют широтный ряд, достаточно четко фиксируемый. Расстояние между отдельными захоронениями варьирует от 5 до 10-12 м. Все скелеты погребенных скорчены. Доминирует сильная степень скорченности. Два захоронения совершены в погребальных камерах овальной формы (4, 5). Из 8 погребений 5 ориентированы на юг (7, 8, 6, 4, 9, 3), что свойственно белозерской культуре. В свою очередь два погребения (1, 5) ориентированы головой на восток, что является сабастиновским признаком. Погребения безынвентарные, что не дает возможности точной хронологической привязки. Тем не менее, факт нахождения в одном могильнике комплексов, близких по обряду, но различающихся по ориентировке, позволяет говорить о сооружении могильника в позднесабастиновское – раннебелозерское время (Агульников 2001, 87-94) (рис. 4).

В кургане 9 могильника Плавни Болградского района Одесской области (Андрух и др. 1985) имелось впускное погребение 7, совершенное в прямоугольной погребальной камере в скорченном положении, с северо-восточной ориентировкой – обряд, присущий сабастиновской культуре. В захоронении 9/7 Плавни найден лощеный кубок с округлым туловом, цилиндрическим горлом и устьем в виде раструба. В верхней части тулова кубок орнаментирован рядами несквозных наколов, выполненных полым штампом, – традиция культур типа Пребабадаг Нижнего Подунавья, свойственная в дальнейшем белозерской культуре (рис. 3/4, 7).

В кургане 2 могильника Олонешть, район Штефан-Водэ Республики Молдова (Мелюкова 1962, 30-37) впускное погребение 30 было совершено в прямоугольной погребальной камере. Скорченный на левом боку скелет был ориентирован головой на восток. Инвентарь погребения представлен лощеным кубковидным сосудом с округлым туловом, цилиндрическим горлом и выделенным венчиком. Высота кургана 2,1 м, диаметр 28 м, основное погребение 5 относится к культуре многоваликовой керамики. Близким по обряду, но безынвентарным, в кургане 2 являлось погребение 6, образующее с погребением 3 меридиальный ряд. В данной ситуации сочетается погребальный обряд сабастиновской культуры и сосуд белозерского облика (рис. 3/8, 10).

В кургане 7 могильника у с. Кырнэцень Каушанского района, Молдова (Демченко, Левицкий 1997, 177, рис. 11/2) было исследовано погребение 8, где скелет погребенного, плохой сохранности, перекрытый каменными плитами, был ориентирован черепом на восток. Из погребения 7/8 Кырнэцень происходит биусеченноконический горшок с коротким цилиндрическим горлом, украшенный тонким оттянутым венчиком по горлу. Данный сосуд Е.Н.Савва отнес к многоваликовой керамике (Савва 1992, 104-105, рис. 41/1-2), представляя его керамикой II-го типа. Вместе с тем, подобные горшки, по аналогии с материалами Кировского поселения и Тудорова, свойственны белозерской культуре, хотя известны и в позднесабатиновское время, и относятся, по классификации Я.П.Гершковича, к типам Г-1 II 1 либо ТГ 1 I 1 – выпуклобюкжие сосуды, орнаментированные по горлу тонким сплошным валиком (Гершкович 1997, 126, рис. 1/7,9; 6/1). Характерно, что керамика подобных типов, орнаментированная валиком, встречена в тризне могильников белозерской культуры – Степной, Чернянка, Кочковатое, Будуржель, Дивизия.

Примечательно, что конструкция основного погребения 3, кургана 1 у с. Кырнэцень (Левицкий 1995, 159-165) – прямоугольная камера с юго-восточной ориентировкой и четырьмя столбовыми ямками по углам на дне – не имеет прямых аналогий в погребальном обряде сабаатиновской культуры. Для срубных памятников Днепровского Левобережья подобные конструкции имеются, но в столбовых ямках сохраняются остатки дерева от опорных столбов. Как указывалось выше, в белозерское время ни в одном случае следов дерева в подобных ямках не выявлено, и в дальнейшем такой тип конструкции становится ведущим для белозерского погребального обряда, где число ямок по дну камеры варьирует от 2 до 12 (Ванчугов 1990, 50). Не исключено, что захоронение 1/3 маркирует процесс перехода от позднесабатиновского к раннебелозерскому времени. находки из этого погребения, представленные чашей и черпаком с вертикальными петлевидными ручками, имеют аналогии в белозерских могильниках Северного и Северо-Западного Причерноморья – Тараклия, Казаклия, Васильевка, Кочковатое, Чернянка, Брилевка, Широкое.

Процесс перехода от Сабатиновки к Белозерке прослеживается и в Днестровском Левобережье, в зоне, прилегающей к нижнему течению р. Днестр.

В кургане 1 у с. Щербанка, Раздельнянского района Одесской области при основном погребении ямной культуры в юго-восточном секторе кургана имелась группа скорченных погребений эпохи поздней бронзы с преобладающей юго-юго-восточной ориентировкой (Бейлекчи 1993, 62-79). Интерес представляет парное погребение 1/21, где два скорченных на левом боку погребенных были уложены головой на юг – традиционная белозерская ориентировка (Бейлекчи 1993, 74, рис. 8/4-5). В состав инвентаря этого погребения входил сосуд симбиозной баночно-кубковидной формы со слегка округлым туловом, коротким цилиндрическим горлом с выделенным валикообразным венчиком. В данной ситуации наблюдаются как белозерские (поза, ориентировка), так и сабаатиновские (форма сосуда) признаки в погребальном обряде и инвентаре (3/13, 14).

В кургане 1 у с. Лиманское Раздельнянского района Одесской области (Иванова, Ветчинникова 1993, 176-183) основное погребение 3 белозерской культуры было совершено в прямоугольной погребальной камере, ориентированной по оси север-юг с поперечным деревянным перекрытием. Погребение было ограблено в древности. Позиция скелета не восстанавливается. В захоронении найдены 73 янтарные бусины, бронзовая обкладка деревянного сосуда и бронзовый кинжал с параллельными лезвиями и кольцевым упором так называемого «киммерийского» типа (рис. 3/9). По классификации Е.Н.Черных, данные кинжалы относятся к типу Н-40 и по аналогиям с изделиями из Соколенского клада, Березок и Афанасьевки датируются XII-XI вв. до н.э., что соответствует как позднесабатиновскому, так и раннебелозерскому времени.

Вышеперечисленные захоронения из степной зоны Пруто-Днестровского междуречья локализуются в основном в Буджаке. На примере данных комплексов наглядно можно проследить процесс перехода от сабаатиновского к белозерскому погребальному обряду. Взаимовлияние и генетическая связь обеих культур объективно отражены в особенностях погребального обряда и сопровождающего инвентаря. Формирование погребальной обрядности белозерской культуры Северо-Западного Причерноморья является вполне осязаемым процессом, подтверждающимся целым рядом объективных фактов, выраженных в обоюдной преемственности близких в хронологическом плане археологических культур. Не исключено, что ряд сабаатиновских древностей доживал до белозерского времени. Не исключается также возможность их сосуществования, что доказывается керамическими материалами с поселений Каушень, Чалык, Чобручи, где присутствуют как белозерские, так и сабаатиновские формы и типы посуды. Данный процесс имеет место в конце XIII-XII вв. до н.э. Последняя дата маркирует начало формирования белозерской культуры на территории Северо-Западного Причерноморья.

Различия сабаатиновских и белозерских погребальных памятников сводилось в основном к изменению ориентации погребенных на 90° с востока на юг и значительному изменению погребального инвентаря (Отрощенко 1985, 524). По мнению В.В. Отрощенко, такие изменения были вызваны «вероятно новым культурным окружением белозерского региона и недостаточно выясненными пока причинами внутреннего порядка» (Отрощенко 1985, 524-525).

Как упоминалось выше, белозерские могильники формировались при цепочках уже существующих курганов предыдущих эпох, либо возле одного или нескольких курганов более ранних периодов. Наиболее крупные могильники в Буджакской степи, такие как Кочковатое, Казаклия, Олонештские курганы не являются исключением. Наглядным примером изменения ориентировки погребений эпохи поздней бронзы с востока на юг могут служить некоторые впускные погребальные комплексы из вышеназванных курганных могильников. В могильнике Кочковатое курганы 24, 25, 26 и 30 располагались в одной цепочке и в непосредственной близости

от белозерского некрополя, который сформировался широкими рядами к юго-востоку, востоку и западу от кургана 30. Все эти курганы имели небольшую высоту, варьирующую от 0,35 до 1 м, и диаметр от 18 до 30 м. Сооружение этих курганов связано с основными погребениями эпохи энеолита – ранней бронзы (Ванчугов и др. 1992, 9-25).

Кочковатое 24/1. Находилось в ЮВ секторе кургана в 3 м от репера на глубине 0,5 м. Погребальная камера трапециевидной формы размерами 1,05×0,6 м была ориентирована по линии СВ-ЮЗ. Погребенная (женщина, 55 лет) лежала скорченно на правом боку головой на ЗЮЗ. Инвентарь представлен фрагментом костяной иглы и выпуклобоким сосудом баночной формы (рис. 5/2, 5).

Кочковатое 25/2. Обнаружено в 7 км к ЮЮЗ от репера на глубине 0,85 м. Погребенный в сильно скорченном положении на левом боку лежал головой на ЗЮЗ.

Кочковатое 25/3 выявлено в 1 м к СЗ от репера, на глубине 0,5 м. Погребенный (20 лет) лежал в сильно скорченном положении на боку, ориентирован головой на ЮЮЗ. За черепом найдена подвеска-амулет из клыка дикого кабана (рис. 5/1, 4).

Кочковатое 26/10 обнаружено в 3,5 м к югу от репера на глубине 1,45 м. Погребенный в сильно скорченном состоянии лежал на левом боку, головой на ЮЮВ.

Кочковатое 30/3 выявлено в 3,5 м к СЗ от репера на глубине 1,2 м. Погребальная камера овальной формы, размерами 1,3×0,95 м, глубиной 0,2 м была ориентирована по линии ССВ-ЮЮЗ. Погребенный лежал скорченно на левом боку, головой на ЮЮЗ. Скорченность сильная (рис. 5/3).

Кочковатое 30/5 обнаружено в ЮВ секторе кургана, в 3,5 м от репера, на глубине 0,35 м. Погребальная камера прямоугольной формы, размерами 1,75×1,1 м, глубиной 0,95 м была ориентирована по линии СВ-ЮЗ. В заполнении имела каменная плита размерами 30×30×5 см. На дне имела подстилку со следами мела. Скелет погребенного лежал скорченно на левом боку, головой на ЮЮЗ.

В курганной группе у с. Казаклия два кургана с основными погребениями эпохи средней и ранней бронзы располагались непосредственно на территории, на которой впоследствии сформировался курганно-грунтовый могильник белозерской культуры. Курган 6 с основным погребением КМК находился в центре белозерского могильника, а курган 6а с основным погребением ямной культуры смыкался с юго-западной периферией могильника. В 150 м к СЗ от западной окраины площади, занятой белозерскими погребениями, располагался курган 12 с основным энеолитическим захоронением (Савва и др. 1985; Бейлекчи и др. 1986). В данных курганах, высота которых варьировала от 0,35 до 1 м, а диаметр от 20 до 35 м, было выявлено 4 впускных погребения эпохи поздней бронзы с преобладающей южной ориентировкой.

Казаклия 6/6 обнаружено в 5,2 м к Ю от репера на глубине 0,5 м. Погребальная камера овальной формы было ориентирована по линии ССЗ-ЮЮВ. Ее размеры составляли 1,5×1,2×1,1 м. Погребенный лежал скорченно

на левом боку, с разворотом на грудь, головой на ЮЮВ. Скорченность сильная. У черепа погребенного находился баночный выпуклобокий сосуд (рис. 6/1, 2).

Казаклия 6а/2 находилось в центре кургана, перерезая основную могилу ямной культуры. Погребальная камера овальной формы размерами 1,1×0,75 и глубиной 0,1 м. Погребенный (ребенок) лежал скорченно на левом боку, головой на ЮВ. Слева от черепа найден сосуд баночной формы с прямыми, расширяющимися к устью, стенками.

Казаклия 12/3. Обнаружено в СЗ секторе кургана в 8 м от репера, на глубине 0,8 м. Погребальная камера овальной формы, размерами 1,4×0,84 м и глубиной 0,15 м, ориентирована по линии ССЗ-ЮЮВ. Погребенный лежал скорченно на левом боку, головой на ЮЮВ (рис. 6/10).

Казаклия 12/4 выявлено в З секторе кургана, в 9 м от репера, на глубине 0,78 м. Погребальная камера овальной формы ориентирована по линии ССЗ-ЮЮВ. Размеры 1,3×0,9, глубина 0,2 м. Погребенный лежал скорченно на левом боку, головой на ЮЮВ. Отмечается резкая скорченность (рис. 6/11).

Курганный могильник Олэнешть исследовался в два этапа. В 1957 году Западно-Скифская экспедиция ИИМК АН СССР под руководством А.И. Мелюковой раскопала курганы № 1-4, в 1978-1980 гг. раскопки продолжила Суворовская новостроечная экспедиция АН МССР под руководством Е.В. Ярового (Мелюкова 1962, 30-37; Яровой 1990). При составлении топографических планов раскопок 50-х и 60-х гг. удалось выяснить, что белозерский курган 4, раскопанный в 1958 г., находился в непосредственной близости от кургана № 6, исследованного в 1979 г. В кургане № 6, возведенном над основным погребением ямной культуры, было выявлено 4 погребения эпохи поздней бронзы с ориентировкой в южном полукруге.

Олэнешть 6/1 обнаружено в ЮЗ секторе кургана, на глубине 1,6 м. Скелет взрослого человека лежал скорченно на правом боку, головой на ЮЗ. Скорченность сильная. Руки согнуты к черепу, пятки прижаты к тазу.

Олэнешть 6/7 обнаружено в ЮЗ секторе кургана на глубине 1,65 м. Скелет взрослого человека лежал в сильно скорченном положении на левом боку, головой на ЮВ. В зоне грудной клетки погребенного найдены фрагменты лепной тонкостенной керамики (рис. 5/11).

Олэнешть 6/13 обнаружено в ЮЗ секторе кургана на глубине 1,4 м. Скелет взрослого человека лежал скорченно на левом боку, головой на ЮВ. Левая рука согнута к черепу, правая под прямым углом согнута к коленям. Ноги приподняты пятками к тазу (рис. 5/10).

Олэнешть 6/15 обнаружено в ЮВ секторе кургана на глубине 1,9 м. Скелет ребенка лежал скорченно на левом боку, головой на ЮВ, лицевой частью черепа к югу. Руки согнуты, кисти у черепа. На нижней челюсти погребенного находился лепной банковидный выпуклобокий сосуд с широко открытым устьем (рис. 5/12, 13).

Олэнешть курган 7/1 находился в 50 м к ЮЗ от кургана 6 и выделялся светлым пятном на пахотном черноземе. Основное и единственное погребение 1 выявлено в центре кургана, зафиксировано по костяку на глубине 1 м. Сильно скорченный скелет ребенка, уложенный на левый бок, был ориентирован головой на ЮЮВ (Яровой 1990, 172-183).

Большинство из вышеназванных захоронений интерпретировалось авторами раскопок как КМК или эпоха поздней бронзы, без достоверной культурной атрибуции. Данные погребальные комплексы объединяет их размещение в южных секторах курганов и наличие южной с отклонениями ориентировки. Другим, объединяющим их моментом, является непосредственная территориальная близость к зонам, где в дальнейшем сформировались белозерские курганы и могильники. Степень скорченности этих захоронений отмечается как сильная. В тех случаях, когда имеется инвентарь, он представлен позднесабатиновскими сосудами VI и VII типов (Савва 1992, 110-111), представляющими собой выпуклобокие чаши с широко открытым устьем (Кочковатое 24/1, Казаклия 6/6, Олэнешть 6/5). При этом в захоронении 24/1 Кочковатое отмечается наличие трапециевидной погребальной камеры – в дальнейшем один из ведущих типов погребальных сооружений в белозерской культуре.

Вполне вероятно, что данная серия захоронений, в которых фиксируется поворот с традиционной восточной ориентировкой на юг, знаменует в Буджаке переход к белозерскому погребальному обряду, где доминирует южная ориентировка. Интерес вызывает то, что на крайнем юго-западе региона, примыкающему к Нижнему Дунаю, в курганных могильниках Курчи, Нагорное, Плавни. Градешка количество подобных комплексов увеличивается (Тошев 1992, 19-30; Андрух и др. 1985). Курганный могильник Плавни вплотную примыкает к Будуржельскому могильнику белозерской культуры (Тошев 1992, 19-30). В курганах могильника Плавни большой процент впускных погребений эпохи поздней бронзы имеет южную с отклонениями ориентировку.

Вопрос ориентировки является принципиальным в изучении формирования белозерской погребальной обрядности. Южное направление ориентировки полностью преобладает в погребальных комплексах белозерского времени Северо-Западного Причерноморья (Ванчутов 1990, 52). В предшествующей сабатиновской культуре для Днестровско-Дунайского и Пруто-Днестровского междуречий выделяются 668 атрибутированных захоронений, из которых для 662 фиксируется основной вектор ориентировки погребенных (Sava 2003, 38).

Направление	Ориентировка								Всего	
	С	СВ	В	ЮВ	ЮГ	ЮЗ	З	СЗ		?
	335- 20°	20- 65°	65- 110°	110- 115°	155- 200°	200- 245°	245- 290°	290- 335°		
Всего	16	125	305	102	35	35	12	9	38	668

Как видно из данной статистической таблицы, из общей суммы сабатиновских погребений 102 ориентированы на ЮВ, 35 – на юг и 35 – на ЮЗ. При преобладающей восточной (305 погр.) и северо-восточной (125 погр.) общая сумма погребений в 175 единиц представляется третьей по численности. При этом инвентарь, присутствующий в захоронениях, ориентированных в южном полукруге, датируется позднесабатиновским временем. Следует отметить тот факт, что количество погребений

сабастиновского времени с южной ориентировкой имеет тенденцию к увеличению в южной зоне региона. Географически концентрация погребальных комплексов, ориентированных на юг с отклонениями, отмечается в Буджаке. Так, в курганных могильниках Нерушай, Глубокое, Борисовка, Баштановка, Огородное их количество достигает 30; в курганных могильниках Тараклия, Казаклия, Светлый – 28; в межозерье Ялпуга и Кагула в могильниках Нагорное, Курчи, Плавни, Градешка – 27. На правом берегу озера Сасык в могильниках Кочковатое, Траповка, Новоселица, Белолесье количество впускных погребений сабастиновской культуры достигает 20. Выше по Пруту в курганах у сс. Гаваноаса, Дойна, Румянцево, Токиле-Рэдукань их насчитывается 13 (рис. 7/1-9). В Нижнем Поднестровье в курганах у сс. Н.Раскайцы, Пуркарь, Олонешть, Чобручи, Фештелица, Хаджиллар, Кырнэцень подобных захоронений 30.

Учитывая концентрацию погребений позднесабастиновского времени в курганах южной степной зоны Пруто-Днестровского междуречья можно с большой долей уверенности предположить, что процесс формирования белозерского погребального обряда происходит именно на данной территории. Материалы поселений переходного времени из Буджака и Нижнего Поднестровья подтверждают гипотезу о происхождении белозерской культуры именно в степной зоне Днестровско-Дунайского междуречья.

Компоненты культуры Ноуа в белозерской погребальной обрядности

Одним из составных компонентов формирования белозерского погребального обряда в Северо-Западном Причерноморье является погребальный обряд культуры Ноуа. Абсолютная хронология культуры Ноуа – XVI-XIII вв. до н.э. Финальная фаза соответствует периоду BгС – HaA (по Рейнеке), что является синхронным культуре Монтеору II-b, поздней фазе срубной культуры, позднесабастиновскому времени (Sava 2002, 240). Перечисленные культуры оказывают в той или иной степени влияние на происхождение и развитие нового культурного образования, каким является белозерская культура.

Сходство погребального обряда культуры Ноуа с белозерским проявляется по многим признакам.

Грунтовые могильники культуры Ноуа располагаются вблизи курганов предшествующих эпох, иногда образуя небольшие компактные группы (Ванчугов 1990, 129). Известны впускные погребения культуры Ноуа, в ряде случаев сформированные в виде небольших могильников в юго-восточных секторах более ранних курганов, как и в сабастиновской культуре. Для погребенных характерны скорченное на боку труположение, овальные и прямоугольные погребальные камеры. Инвентарь представлен, как правило, 1-3 сосудами, реже украшениями из бронзы, кости, камня (Балагури 1980, 101-116). В.П. Ванчугов предполагает, что традиционная для белозерской культуры южная ориентировка погребенных является результатом взаимодействия с некими западными соседями, приводя в подтверждение тезисы В.В. Дворниченко о том, что в позднейшее предскифское время южная ориентировка фиксируется лишь на Правобережье Днепра (Дворниченко 1978, 96, 97).

Благодаря исследованиям последних лет в области изучения культуры Ноуа, выяснилось, что данная культура соседствует территориально со степных миром Днестро-Дунайского междуречья не с запада, а, преимущественно, с севера – территории Среднего Попрутья (Sava 2002, 236). На сегодняшний день вполне справедлива версия о том, что часть населения культуры Ноуа на заключительном этапе своего существования (XIII-XII вв. до н.э.) вытесняется раннегалльскими культурами, носителями каннелированной керамики, с территории северной Молдовы в степи Северо-Западного Причерноморья, занятыми в тот период сабаатиновскими племенами. Подобное продвижение сопровождалось появлением новых элементов в культуре, жизнедеятельности, в том числе и в погребальном обряде позднесабаатиновского населения.

Наиболее многочисленная группа погребальных памятников культуры Ноуа, включающая в себя наиболее крупные могильники, как Перерыга, Бадражий-Веж, Бурлэнешть, Кирилень, Брыешть, Краснолевка локализируются по обоим берегам р. Прут в его среднем течении, включая притоки (Sava 2002, 236).

Для ареала культуры Ноуа на сегодняшний день насчитывается 710 погребений, из которых 565 концентрируются между Подкарпатьем Молдовы и левым берегом р. Прут (Sava 2002, 236). Могильники культуры Ноуа обычно располагались на возвышенных местах – плато, водоразделах, вершинах холмов, зачастую в непосредственной близости от отдельных курганов или курганных групп. Отмечается, что в большинстве случаев они занимали юго-восточные склоны, при этом впускные погребения культуры Ноуа находились в южном полукруге курганной насыпи.

В 86 случаев установлена форма погребальных сооружений. Выделяются четыре основных типа:

1. камеры овальной формы – 51 (59,3%);
2. камеры прямоугольной формы – 29 (33,7%);
3. каменные ящики (цисты) – 5 (5,8%);
4. каменные круги, либо кромлехи – 1 (1,2%) (Sava 2002, 236).

К 2-му типу примыкает такая форма погребальных сооружений, как камеры трапециевидной формы, учтенные Е. Савой вместе с прямоугольными.

Вместе с тем, основное количество захоронений культуры Ноуа было зафиксировано по костяку. Положение погребенных скорченное. Степень скорченности варьирует от сильной (20-45°) до средней (45-100°). В ориентировке погребенных выделяется 8 основных секторов, причем для среднего Попрутья характерна ориентировка в южном полукруге – юго-восток (110-155°), юг (155-200°), юго-запад (200-245°).

Учитывая абсолютную ориентировку погребальных комплексов Ноуа между Днестром и Прутом, следует отметить преобладание восточной, юго-восточной, южной и юго-западной. В меньшей степени фиксируется ориентировка погребенных в северном полукруге (Sava 2002, 137, abb. 27). Из 695 погребальных комплексов культуры Ноуа в регионе с труположением в 430 определена ориентировка (Sava 2002, 135). Из данного количества на юг, в том числе и с отклонениями, ориентировано 142 погребения. Основное количество захоронений с южной ориентировкой приходится на могильники Среднего Попрутья.

Южная ориентировка отмечается в грунтовых могильниках культуры Ноуа на Среднем Пруте, где в определенных случаях даже преобладает (могильник Бурлэнешть). Далее, на запад и северо-запад, она встречается значительно реже, за исключением могильника Аршиуд в Трансильвании, где южная ориентировка зафиксирована в 6 погребениях.

Традиционный погребальный инвентарь культуры Ноуа представлен, в основном, керамикой, в меньшей степени изделиями из металла, кости и камня. Захоронения с южной ориентировкой, в целом, не выделяются по инвентарю от основной массы, но вместе с тем, в ряде погребений с южной ориентировкой в инвентаре имеются керамические формы, которые могут служить прототипами для белозерской посуды. Так, в погребениях № 13, 16, 23 могильника Бадражий Векь имеются чаши с округлым туловом, приниженных пропорций, с коротким цилиндрическим горлом, которые в дальнейшем трансформируются в одну из ведущих белозерских керамических форм и отличаются от них лишь наличием вертикальных петлевидных ручек с налепами. В погребении 1 могильника Бадражий Векь при скорченном скелете, но с западной ориентировкой, имелся округлобокий кубок с цилиндрической шейкой и коническими налепами по тулову (рис. 8/4). Данная форма получает дальнейшее распространение в белозерское время и также становится ведущей. В погребении 8 того же могильника, совершенного с юго-восточной ориентировкой, в составе инвентаря имелся выпуклобокий горшок с коническими налепами на тулове – форма, свойственная белозерским поселенческим материалам. В погребении 31, при скелете с юго-восточной ориентировкой, в инвентаре наряду с чашей с петлевидными ручками находился округлобокий горшок на кольцевом поддоне, с горлом, расширяющимся к устью в виде раструба. Аналогичный горшок был найден в белозерском погребении 5/1 у с. Дивизия Татарбунарского района Одесской области Украины (Vancigov, Subbotin 2000, 163-167). Чаша из погребения 13, Бадражий Векь, с выпуклым туловом и коническим, сужающимся к устью горлом, аналогична по форме кубку с коническим горлом из Казаклийского могильника белозерской культуры (Agulnikov 1996, fig. 23/6) (рис. 8/15, 16).

Из могильника культуры Ноуа у с. Бурлэнешть происходит чаша с широко открытым горлом и округлым туловом приниженных пропорций. Чаша найдена в погребении 36 с южной ориентировкой. Подобная форма получает распространение в белозерских комплексах Василевка, Казаклия, Кочковатое (рис. 9/4, 5). Черпак из погребения 15 могильника Бурлэнешть полностью совпадает по профилю с чашей из погребения 1 могильника Казаклия. Оба сосуда имеют тулово с округлым выделенным ребром в верхней части (рис. 9/6, 7, 12), короткое цилиндрическое горло и выделенный венчик. Разница лишь в отсутствии ручки в казаклийском сосуде. Близкий по форме сосуд имеется и в погребении 42 Бурлэнештского могильника. Кубки с „S”-видным профилем из погребения 41 из Казаклии с точностью повторяют формы черпака из погребения 23 из Бурлэнешть. Чаша из погребения 44, Бурлэнешть, имеет широкий ряд аналогий в погребениях позднесабатинового времени Буджакской степи, многим из которых также свойственна южная ориентировка скелета (рис. 8/7, 11-14).

Особый интерес представляет погребение 5/11 из могильника культуры Ноуа у с. Кирилень, где скорченный на правом боку погребенный с южной ориентировкой, уложенный в погребальную камеру овальной формы, сопровождался серолощенной чашей, украшенной горизонтальными налепами по тулову. Единственным отличием от белозерских чаш-мисок является наличие коротких вертикальных ручек на тулове, не выходящих за пределы венчика и украшенных, в свою очередь, цилиндрическими налепами (рис. 9/1, 2).

Погребение 19 могильника Перерыга, совершенное в овальной камере с южной ориентировкой скелета, в скорченном положении на правом боку (рис. 8/1), сопровождалось большим кубковидным сосудом с округлым туловом и цилиндрическим, широко открытым горлом, со сквозными отверстиями в верхней части (рис. 8/3). Из этого же захоронения происходит горшок с 3-мя горизонтальными налепами – ручками-упорами со сквозными вертикальными отверстиями (рис. 8/2). Подобные горшки имеют широкий ряд аналогий на поселениях белозерской культуры. Кубок с широко открытым горлом и цилиндрической шейкой в дальнейшем трансформируется в ведущую форму белозерской посуды. Из погребения 20 того же могильника, совершенного в погребальной камере трапецевидной формы с южной ориентировкой, происходит горшок с высоко поднятыми плечиками и выделенным цилиндрическим горлом, прямой аналогией которому является сосуд из погребения 19 Казаклийского могильника (Agulnikov 1996, fig. 19) (рис. 8/4-6).

Интерес вызывает трапецевидная форма погребальной камеры погребения 20 могильника Перерыга – данный тип сооружения становится типичным для белозерской погребальной обрядности. На могильнике Перерыга имеются еще пять захоронений, совершенных в погребальных камерах трапецевидной формы – № 30, 31, 41, 50, 54. Следует отметить, что все они имеют не южную, а западную и северо-западную ориентировку (рис. 8/8).

Определенное сходство с белозерским имеет погребение 62 могильника Перерыга, совершенное с юго-восточной ориентировкой. Погребенный, уложенный в скорченном состоянии, сопровождался двумя округлобочными цилиндрическими кубками пониженных пропорций, сходными по профилю с кубками из погребений 41 и 42 Казаклийского могильника (рис. 8/9, 10, 12, 13). В этом же захоронении отмечена тризна из костей крупного и мелкого рогатого скота, располагавшаяся справа от черепа погребенного – одна из наиболее стабильных традиции, фиксирующаяся в белозерских погребениях Буджака.

В могильнике Брыешть в Запрутской Молдове в погребении 4, совершенном в овальной камере с юго-западной ориентировкой, имелась чаша-миска с выпуклым корпусом и короткой цилиндрической шейкой, орнаментированная в верхней части тулова двумя рядами косых насечек. Чаша имеет морфологическое сходство с белозерскими (рис. 10/2, 3), а справа от черепа погребенного отмечена тризна из костей крупного рогатого скота. В материалах могильника Брыешть определяется ряд керамических изделий, вероятно, маркирующих финальную фазу культуры Ноуа. Так, из погребения

11 происходит чаша с выпуклым туловом, цилиндрическим горлом и отогнутым венчиком, украшенная прочерченным орнаментом в виде горизонтальных линий, штрихованных треугольников и горизонтальных линий по тулову (рис. 10/12).

Показателен комплекс парного погребения 10 могильника Брыешть, где в овальной камере с двумя скелетами с северо-восточной ориентировкой имелось 5 сосудов, два из которых являлись лощеными чашами с петлевидными вертикальными ленточными ручками, украшенные косыми каннелюрами по тулову и рядом несквозных наколов в основании горла. Один из сосудов представляет собой черпак с округлым туловом пониженных пропорций, цилиндрическим горлом и вертикальной петлевидной ручкой. Верхняя часть тулова украшена горизонтальными прочерченными линиями в сочетании с группами вертикальных линий (рис. 10/7).

Подобное сочетание орнаментальных мотивов на сосудах из одного погребального комплекса характерно для древностей типа Пребабадаг, Тэмэоань – Ханска – Холеркань – Балта (рис. 10/6, 9, 13).

В данной ситуации совершенно справедливым является определение С. Моринца о связях материальной культуры нижнедунайского горизонта позднебронзовых памятников с поздней фазой культуры Ноуа с элементами культуры Ноуа Запрутской Молдовы, которые в большей степени имеют влияние культуры Монтеору в керамическом комплексе. Как упоминалось выше, влияние Монтеору проявляется в появлении лощеной керамики с прочерченным орнаментом в виде параллельных линий, треугольников, рядов несквозных наколов. Ряд керамических изделий из Запрутских могильников Трушешть, Брыешть подтверждают взаимодействие двух генетически близких культур, что на позднем этапе отражается на керамике из белозерских захоронений Буджака (рис. 10/4, 5, 10, 11).

Таким образом, в погребальном обряде белозерской культуры Северо-Западного Причерноморья отмечается ряд компонентов погребальной обрядности Ноуа.

Грунтовые могильники Ноуа, как и в Белозерке, формируются вблизи более древних курганов или в пределах курганных могильников более раннего времени. В погребальном обряде культуры Ноуа присутствует южная ориентировка, в дальнейшем доминирующая в Белозерке. В отличие от сабагиновских погребальных комплексов, где количество захоронений с южной ориентировкой без отклонений составляет 35, в культуре Ноуа их насчитывается 53, что позволяет судить о более устойчивом элементе обряда именно в культуре Ноуа. Степень скорченности погребенных в культуре Ноуа представляют сильную, ближе к средней, что отмечается и в белозерских могильниках Буджака. В погребальных конструкциях культуры Ноуа наряду с овальными и прямоугольными имеются камеры трапециевидной формы. Причем, некоторые из них ориентированы по линии север-юг. Трапециевидные погребальные камеры получают дальнейшее развитие в Белозерке и отмечаются на всех могильниках Северо-Западного Причерноморья. В захоронениях Ноуа, совершенных в трапециевидных

камерах, часто фиксируется наличие керамики, типологически близкой к белозерской. Ряд объектов керамического инвентаря культуры в виде кубков, чаш, черпаков, горшков может служить прототипами для ведущих форм белозерской посуды. При этом данные прототипы количественно преобладают в захоронениях Ноуа с южной ориентировкой. В керамике из могильников Ноуа имеется ряд орнаментальных мотивов, получающих дальнейшее развитие в белозерской культуре – каннелюры, прочерченный орнамент, разнообразные налесты и упоры. Преобладание лощеной керамики с прочерченным орнаментом и каннелюрами отмечается в могильниках Запрутской Молдовы, что объясняется влиянием культуры Монтеору на ее поздней фазе Пв. В дальнейшем данная орнаментация характерна для раннегалльских культур типа Сихлеану, Тэмзоань, Пребабадаг и трансформируется в культуры белозерского времени – Ханска-Холеркань, Балта и собственно в Белозерку. Данный процесс имеет место в течении XII столетия до н.э., когда памятники культуры Ноуа сменяются в лесостепи памятниками культуры Кишинэу-Корлэтень, а в степной зоне Сабатиновка сменяется белозерской культурой.

Формирование погребального обряда белозерской культуры явилось сложным процессом, в котором проявились черты и влияния целого ряда традиций предшествующих культур эпохи средней и поздней бронзы Юго-Восточной Европы. Подводя итог рассмотрению компонентов, слагающих погребальный обряд белозерской культуры Северо-Западного Причерноморья, можно предположить следующее.

Срубными компонентами в белозерской погребальной обрядности следует считать наличие основных подкурганных сооружений со сложными конструкциями, формирование могильников с рядовой планировкой. Наличие погребальных камер прямоугольной и овальной формы. Скорченное на боку положение погребенных, где преобладает сильная, приближающаяся к средней степень скорченности. В срубной культуре выделяются захоронения знати, совершенные в могилах больших размеров, с богатым набором инвентаря, в котором присутствует металл, что характерно и для «богатых» белозерских погребений. В срубных курганах имеется ряд подкурганных конструкций, как рвы округлой и прямоугольной формы, находящие аналогии в белозерской погребальной обрядности. В срубной культуре появляются такие специфические керамические формы, как чаши и кубки с округлым туловом и цилиндрическим горлом. В свою очередь, носители позднесрубной культуры в Нижнем Поднепровье принимают активное участие в формировании белозерской культуры в ее восточном ареале. Погребальный обряд срубного ареала распространяется на запад не только в сабатиновском культурном пространстве, но и проникает в среду культуры Ноуа, где при преобладании грунтовых могильников имеются и смешанные курганно-грунтовые некрополи (Отрощенко 2001, 170). Данная традиция в дальнейшем трансформируется в белозерскую погребальную обрядность. Курганно-грунтовые некрополи, в первую очередь, характерны для белозерской культуры Буджакской степи в Северо-Западном Причерноморье.

Сабатиновские черты в белозерском погребальном обряде, в целом, повторяют позднесрубные. Это наличие основных и впускных захоронений, последние образуют могильники в юго-восточных секторах курганов. Ряд подкурганых сооружений, таких как ровики, крепиды, кромлехи проявляются и в памятниках белозерского времени. При этом следует отметить такие черты, как наличие погребальных камер больших размеров со сложными конструкциями с применением дерева (Кырнэцень, Борисовка, Тараклия), в дальнейшем ведущими для Белозерки. Варьирующая от сильной до средней скорченность погребенных в Сабатиновке, размещение инвентаря, напутственной пищи в могиле в целом идентичны для обеих культур.

Определенные керамические формы, такие как цилиндрошейные кубки и чаши, черпаки в ограниченном количестве, имеющиеся в Сабатиновке, в дальнейшем получают развитие в белозерской культуре. Немаловажным фактом является наличие погребальных комплексов переходного периода от Сабатиновки к Белозерке. Концентрация подобных захоронений в степной зоне Пруто-Днестровского междуречья и Левобережья Нижнего Дуная позволяет утверждать, что формирование белозерской культуры происходит именно в данном регионе.

Находки керамики с валиковой орнаментацией в тризнах белозерских могильников наглядно доказывают сохранение архаических сабатиновских черт в материальной культуре белозерского времени. Процесс перехода одной культуры в другую носил обоюдный характер, о чем свидетельствуют материалы из Олонештских курганов и Тараклийского курганного могильника. Находки эпохи поздней бронзы, где при скорченных скелетах юго-восточной ориентировкой имелись сосуды фазы Монтеору IIb, доказывает, что в процессе формирования белозерского обряда участвуют и позднебронзовые культуры Запрутской Молдовы (курганы у сс. Токиле Рэдукану, Румянцево, Дойна). Концентрация подобных компонентов отмечается в курганах Правобережья Нижнего Прута.

Процесс перехода одной культуры в другую наглядно доказывается изменением ориентировки погребенных в позднесабатиновское время с восточной на юго-восточную и южную в курганных могильниках Казаклия, Олэнешть, Кочковатое, Плавни, и пунктах, где в дальнейшем сформировались белозерские могильники. Зоны формирования прослеживаются территориально, учитывается длительность подобных преобразований. Можно предположить, что изменения ориентировки позднебронзовых захоронений происходили в течение 40-50 лет, вероятно в первой половине XII в. до н.э. Находки керамических и металлических изделий в переходных комплексах подтверждают эту дату.

В процессе формирования белозерского погребального обряда активное участие принимали носители культуры Ноуа на позднем этапе ее существования. *Компонентами культуры Ноуа* в Белозерке являются: формирование грунтовых могильников вблизи более древних курганов, южная ориентировка погребенных, планировка захоронений рядами и группами, наличие погребальных камер трапециевидной формы, появление в

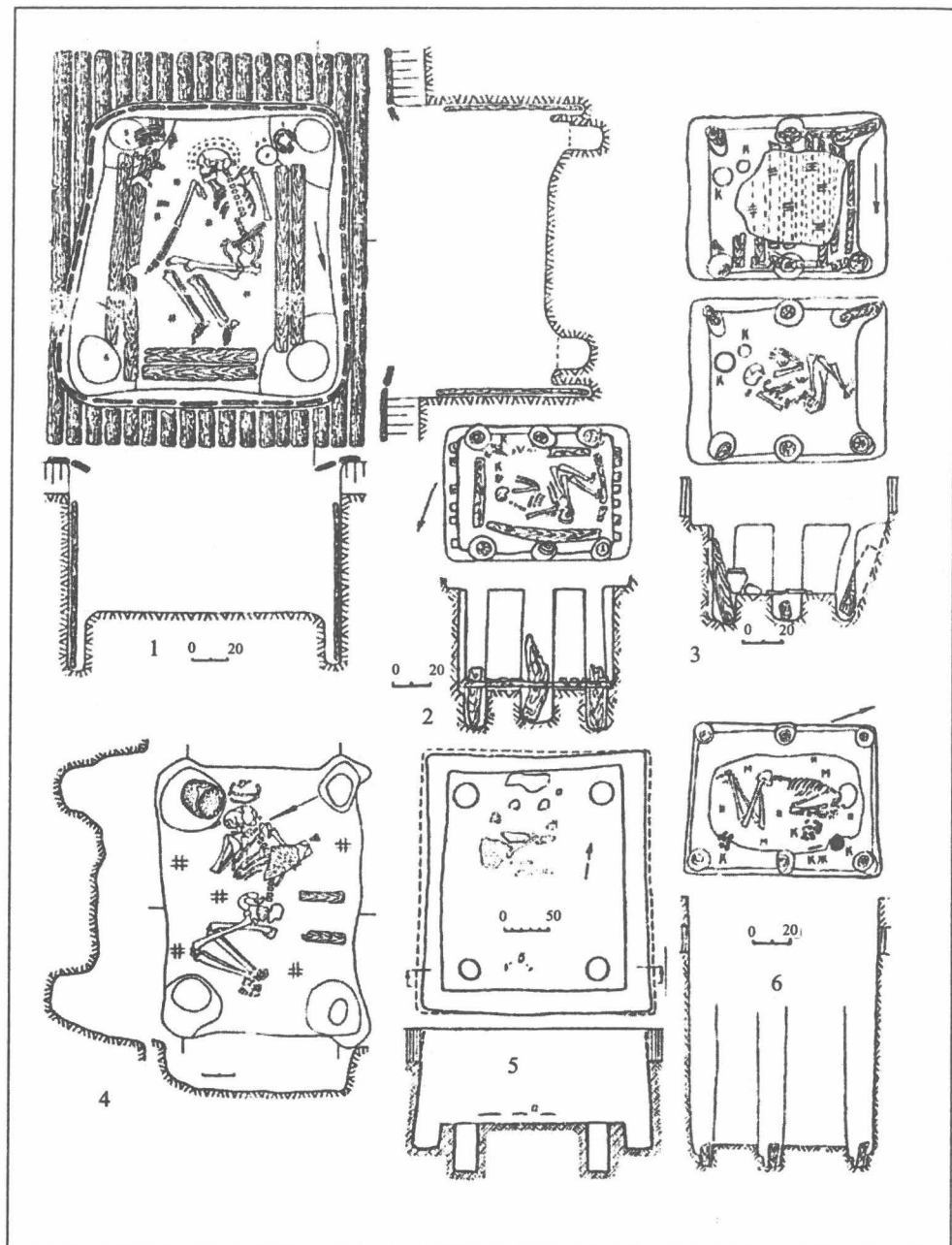
инвентаре культуры Ноуа сосудов – прототипов белозерской керамики: лощеных кубков, чаш, черпаков, горшков с налепами, орнаментация сосудов из могильников Запрутской Молдовы прочерченным орнаментом, в дальнейшем основным для нижнедунайских позднебронзовых памятников и белозерской культуры. Подобная посуда зачастую сопровождает захоронения Ноуа с ориентировкой в южном полукруге.

Таким образом, на последнем этапе своего существования носители культур круга Ноуа-Сабатиновка концентрируются в степной зоне региона под активным давлением племен, носителей каннелированной керамики, где и образуется белозерская культура, в чертах погребального обряда которой отмечаются компоненты четырех предшествующих культур – КМК, срубной, сабастиновской и Ноуа. По ряду датирующих материалов процесс формирования белозерского погребального обряда происходит в первой половине XII в. до н.э.

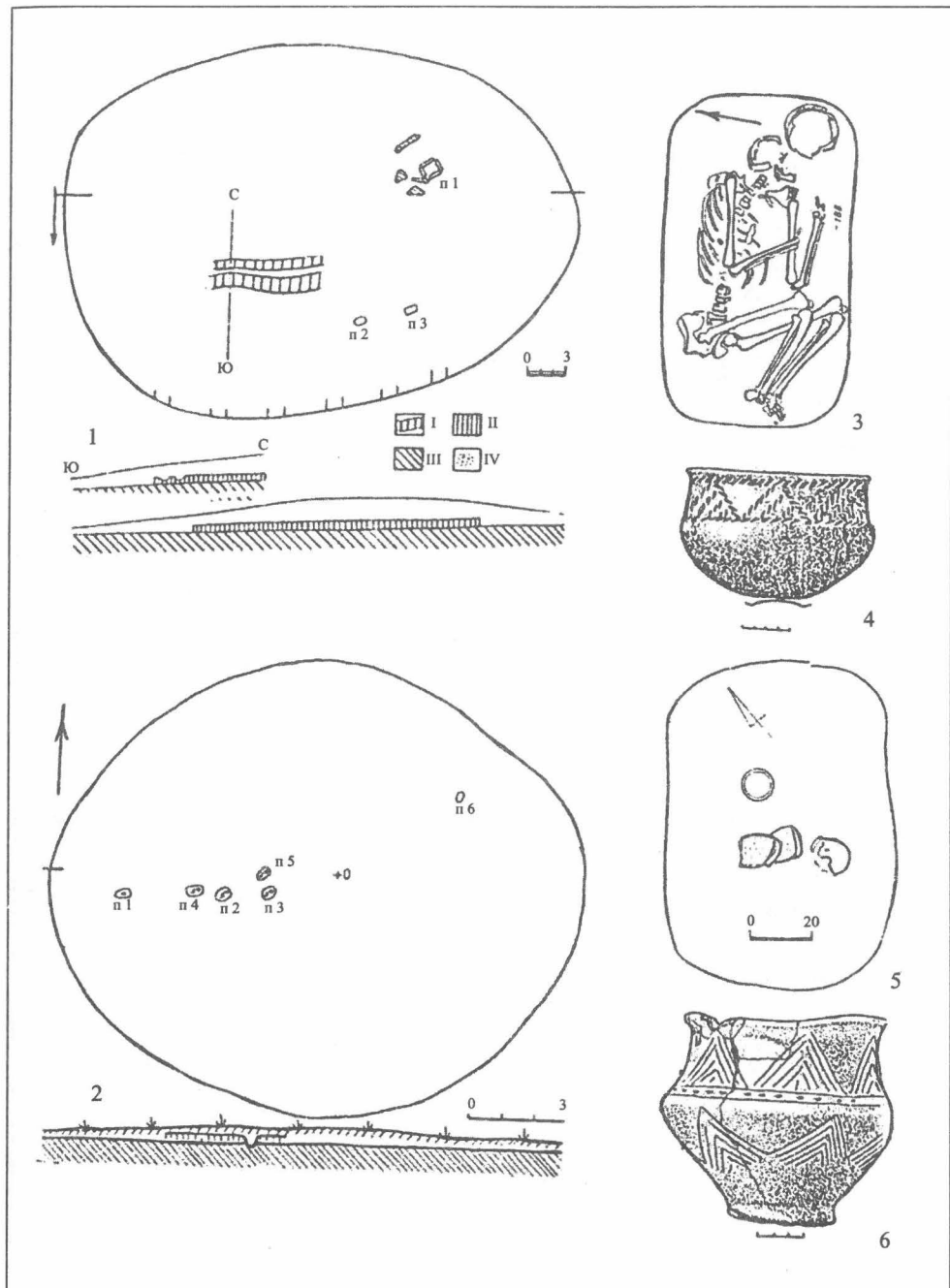
БИБЛИОГРАФИЯ:

- Агульников, С.М. 2001: *Погребения эпохи бронзы на поселении культуры Гумельница у пгт. Тараклия*, Старожитності степового Причорномор'я і Криму, Запорожье, с. 87-94.
- Агульников, С.М. 2002: *Погребальные комплексы позднесабастиновского – раннебелозерского времени в Пруто-Днестровском междуречье*, Древнейшие общества земледельцев и скотоводов Северного Причорноморья, Тирасполь, с. 43-52.
- Агульников, С.М., Хахеу, В.П. 1988: *Курганный могильник Белозерского времени у п. Тараклия*, АИМ в 1983 г., Кишинев, с. 67-70.
- Агульников, С.М., Чеботаренко, Г.Ф. 1990: *Поселение белозерской культуры Чобручи*, АИМ в 1985 г., Кишинев, с. 90-98.
- Андрух, С.И., Добролюбовский, А.Ю., Тошев, Г.Н. 1985: *Курганы у с. Плавни в низовьях Дуная*, Киев, – Депонирована в ИНИОН АН СССР 13.06.85. № 21110.
- Балагури, Э.А. 1980: *Памятники племен позднебронзового периода в Среднем Поднестровье*, Северо-Западное Причорноморье в эпоху первобытно-общинного строя, Киев, с. 101-116.
- Бейлекчи, В.В. 1993: *Курган 1 у села Щербанка*, Древности степного Причорноморья и Крыма, Вып. IV, Запорожье, с. 62-79.
- Березанская, С.С., Чередниченко, Н.Н. 1985: *Срубная культура*, Археология Украинской ССР, т.1, Киев, с. 512-519.
- Березанская, С.С., Отрощенко, В.В., Чередниченко, Н.Н., Шарафутдинова, И.Н. 1986: *Культуры эпохи бронзы на территории Украины*, Киев.
- Борзияк, И.А., Левицкий, О.Г. 1989: *Исследования двух курганов в Криулянском районе*, АИМ 1984, Кишинев, с. 109-127.
- Ванчугов, В.П. 1990: *Белозерские памятники в Северо-Западном Причорноморье*, Киев.
- Ванчугов, В.П. 2000: *Проблема погребального обряда Сабатиновской культуры в Северо-Западном Причорноморье*, Археология та Етнологія Східної Європи. Матеріали та дослідження, Одеса, с. 41-59
- Ванчугов, В.П., Субботин, Л.В., Дзиговский, А.Н. 1992: *Курганы приморской части Днестро-Дунайского междуречья*, Киев, 88 с.
- Гершкович, Я.П. 1997: *Происхождение и эволюция сабастиновского керамического комплекса*, Археологический альманах, № 6, Донецк, с.125-144.

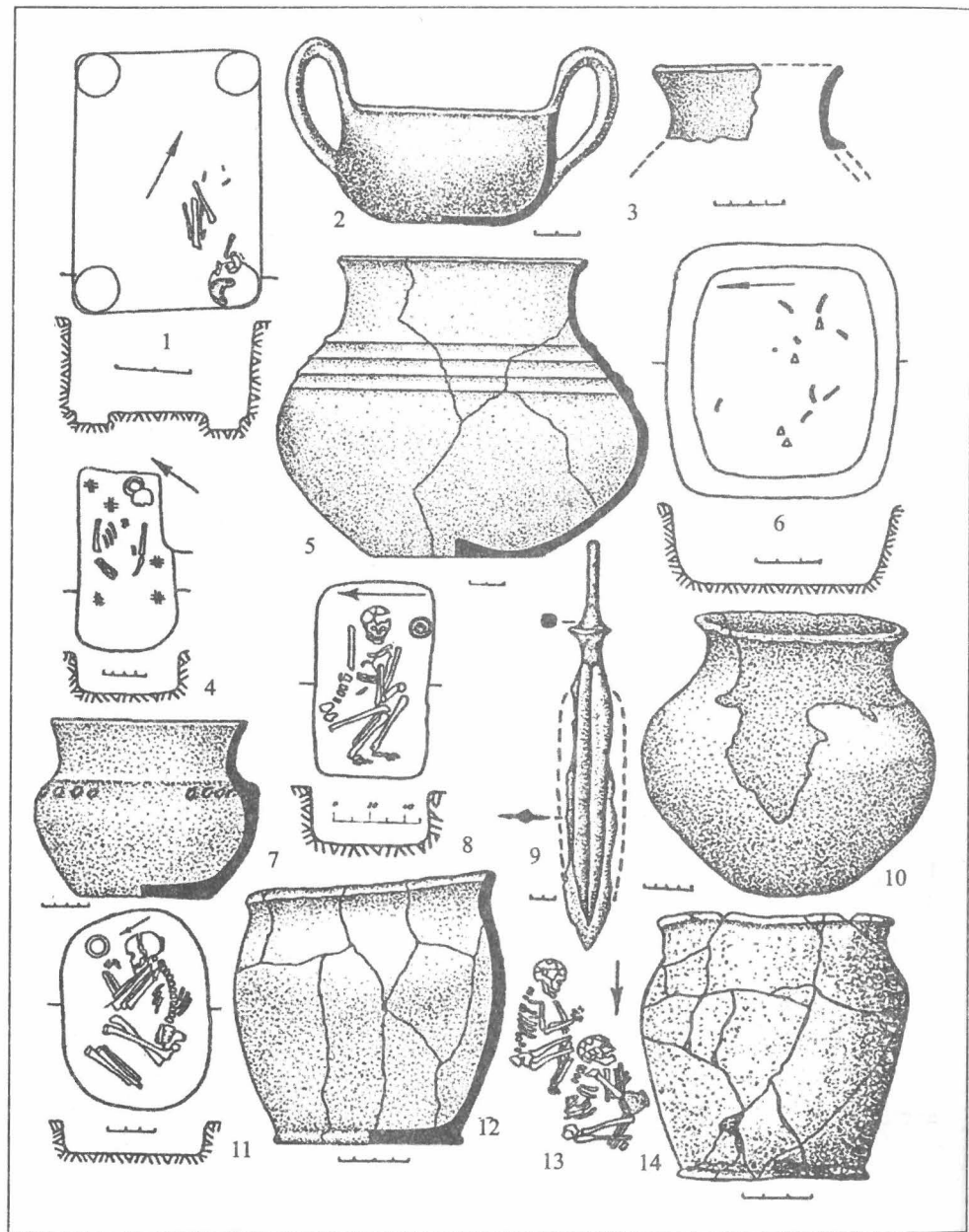
- Дворниченко, В.В. 1978: *Некоторые вопросы развития культуры предскифского времени*, Древние культуры Поволжья и Приуралья. Науч. Тр. Куйбышевского педин-та, Т. 221, Куйбышев, с. 96-97.
- Демченко, Т.И., Левицкий, О.Г. 1997: *Исследования курганов эпохи бронзы в Кэушанском районе*, Vestigii arheologice din Moldova, Chişinău, p. 155-188.
- Дергачев, В.А. 1986: *Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы*, Кишинев.
- Иванова, С.В., Ветчинникова, Н.Е. 1993: *Раскопки курганов у с. Лиманское Раздельнянского р-на Одесской обл., Древности степного Причерноморья и Крыма*, Вып. IV, Запорожье, с. 176-183
- Ковалева, И.Ф. 1988: *Культурные комплексы так называемых длинных курганов эпохи бронзы*, Археологические памятники Поднепровья в системе древностей Восточной Европы, Днепропетровск, с. 20-26
- Колтухов, С.Г., Кислый, А.Е., Тошев, Г.Н., 1994: *Курганные древности Крыма*, Запорожье, 122 с.
- Мелюкова, А.И. 1962: *Курганы эпохи бронзы у села Оланешты*, КСИА, вып. 89 с. 30-37
- Отрощенко, В.В. 1977: *Курганная группа «Рясные Могилы» у с. Балки*, Курганные могильники Рясные Могилы и Носаки, Киев, с.16-60.
- Отрощенко, В.В. 2001: *Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи*, Киев, 285с.
- Савва, Е.Н. 1992: *Культура многоваликовой керамики Днестро-Прутского междуречья*, Кишинев, 255с.
- Савва, Е.Н., Агульников, С.М., Манзура, И.В. 1985: *Отчет о полевых исследованиях Буджакской новостроечной археологической экспедиции в 1984 г.*, Кишинев, Архив МА, №212.
- Салий, Н.Г. 1987: *Могильники срубной культуры в междуречье Днепра и Молочной*, Древнейший скотоводы степей Юга Украины, Киев, с. 82-94.
- Субботин, Л.В. 1997: *Исследование курганной группы у с. Калчево*, Древности степного Причерноморья и Крыма, Вып. VI, Запорожье, с. 62-79.
- Тошев, Г.Н. 1987: *Средний период бронзового века Юго-Запада СССР*, Запорожье. Депонирована в ИНИОН АН СССР 19.06.87. г., № 29903.
- Тошев, Г.Н. 1992: *Белозерский могильник Будуржель в Подунавье*, Российская археология, вып. 3, с. 19-30.
- Тошев, Г.Н., Черняков, И.Т. 1986: *Культовые зольники сабатиновской культуры*, Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья, Киев, с. 115-138.
- Черняков, И.Т. 1985: *Северо-Западное Причерноморье во II половине II тыс. до н.э.*, Киев, с.135.
- Шмаглий, Н.М., Черняков, И.Т. 1970: *Курганы степной части междуречья Дуная-Днестра*, МАСП, 6, Одесса, с. 5-114.
- Яровой, Е.В. 1990: *Курганы эпохи энеолита-бронзы Нижнего Поднестровья*, Кишинев, 270 с.
- Agulnikov, S.M. 1996: *Necropola culturii Belozerka de la Cazacilia*, Biblioteca Thracologică, XIV, Bucureşti, 127 p.
- Sava, E.N. 2002: *Die Besetzungen die Noua Kultur*, Prahistorische Archaeologie in Sudosteuropa, Band 19, Kiel
- Sava, E 2003: *Interferențe cultural cronologice în epoca bronzului în spațiul Carpato-Nistrean (complexul cultural Noua-Sabatinovka)*. Teză de doctor habilitat în științe istorice. Chişinău 2003.

Рис. 1. Эволюция погребальных конструкций со столбовыми ямками от срубной до белозерской культуры: 1. Хаджиллар 1/3; 2. Павловка 1/7; 3. Павловка 3/8; 4. Кырнэцень 1/2; 5. Кочковатое 35/1; 6. Павловка 3/8.

Рис. 2. Курганы и погребения срубной культуры с белозерскими чертами: 1. общий план кургана 7 могильника Рясные могилы; 2. общий план кургана 3 могильника Рясные могилы; 3-4. погребение 4 кургана 3 могильника Рясные могилы; 5-6. погребение 2 кургана 7 могильника Рясные могилы (по В.В. Отрошенко и др. 1977 г.).

Рис. 3. Погребальные комплексы позднесабатиновского-раннебелозерского времени в Пруто-Днестровском междуречье: 1. Тараклия, курган 9, погр. 3; 2-3. курган 9, погр. 3 – керамика; 4, 7. Плавни, курган 9, погр. 7; 5-6. Тараклия, курган 7, погр. 1; 8, 10. Олонешты, курган 2, погр. 3; 9. Надлиманское, курган 4, погр. 3; 11-12. Тараклия, курган 11, погр. 3; 13-14. Щербанка, курган 1, погр. 21.

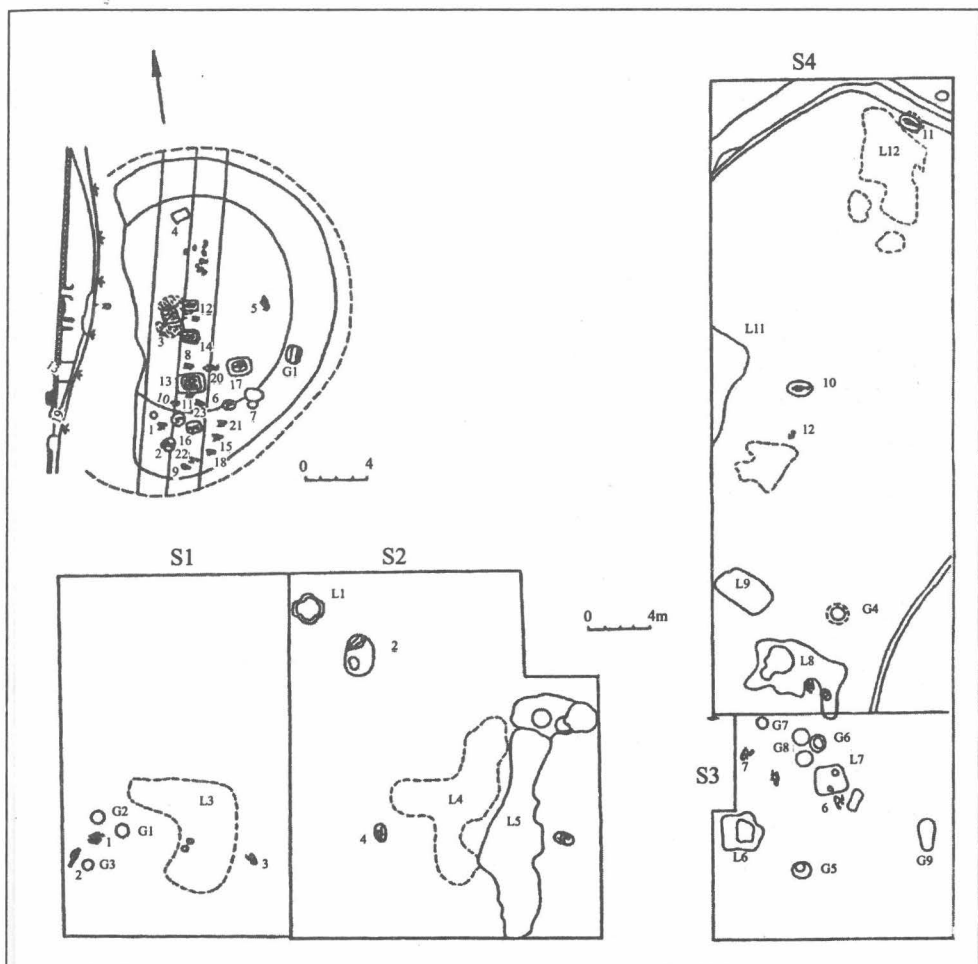
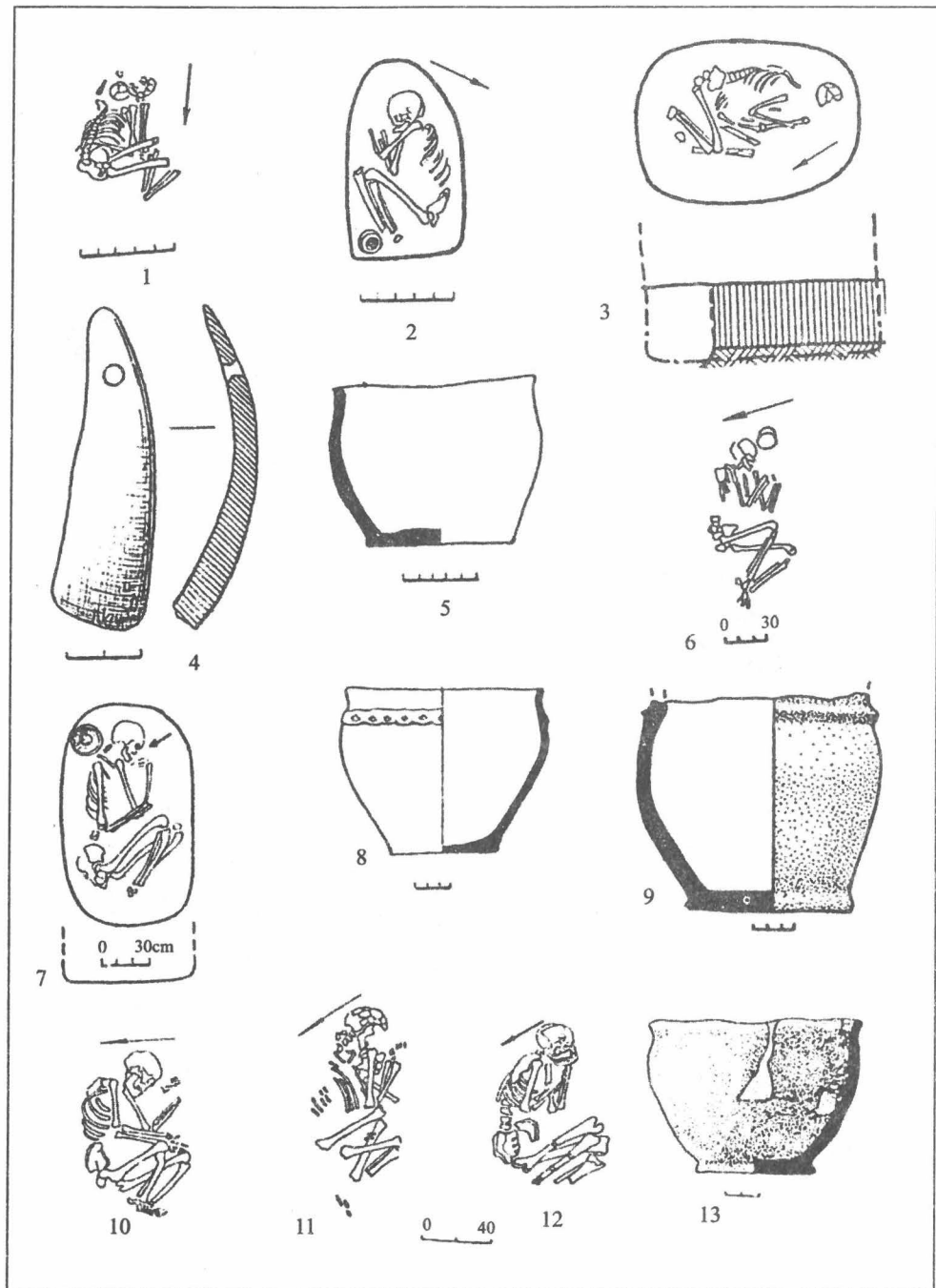
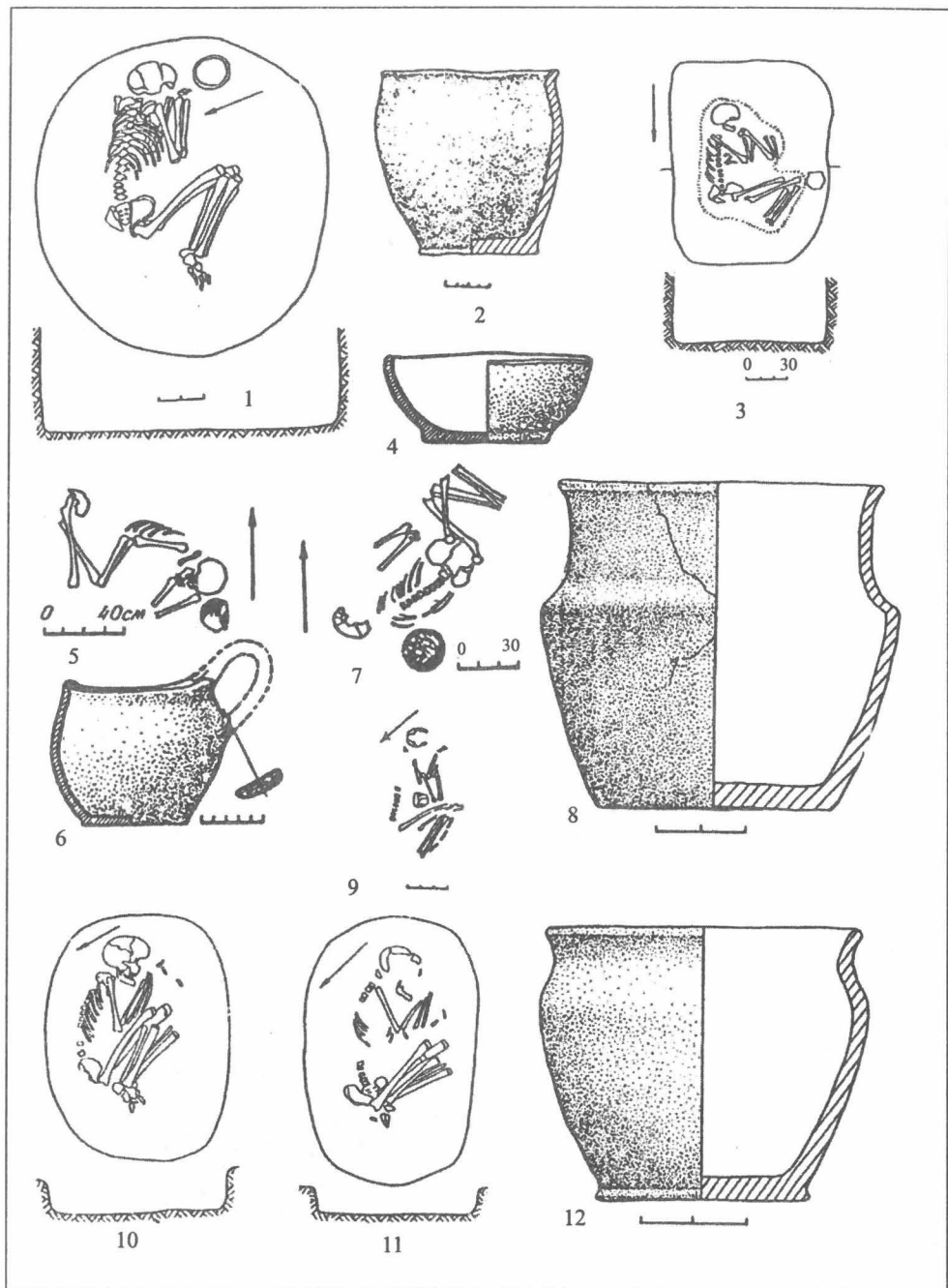

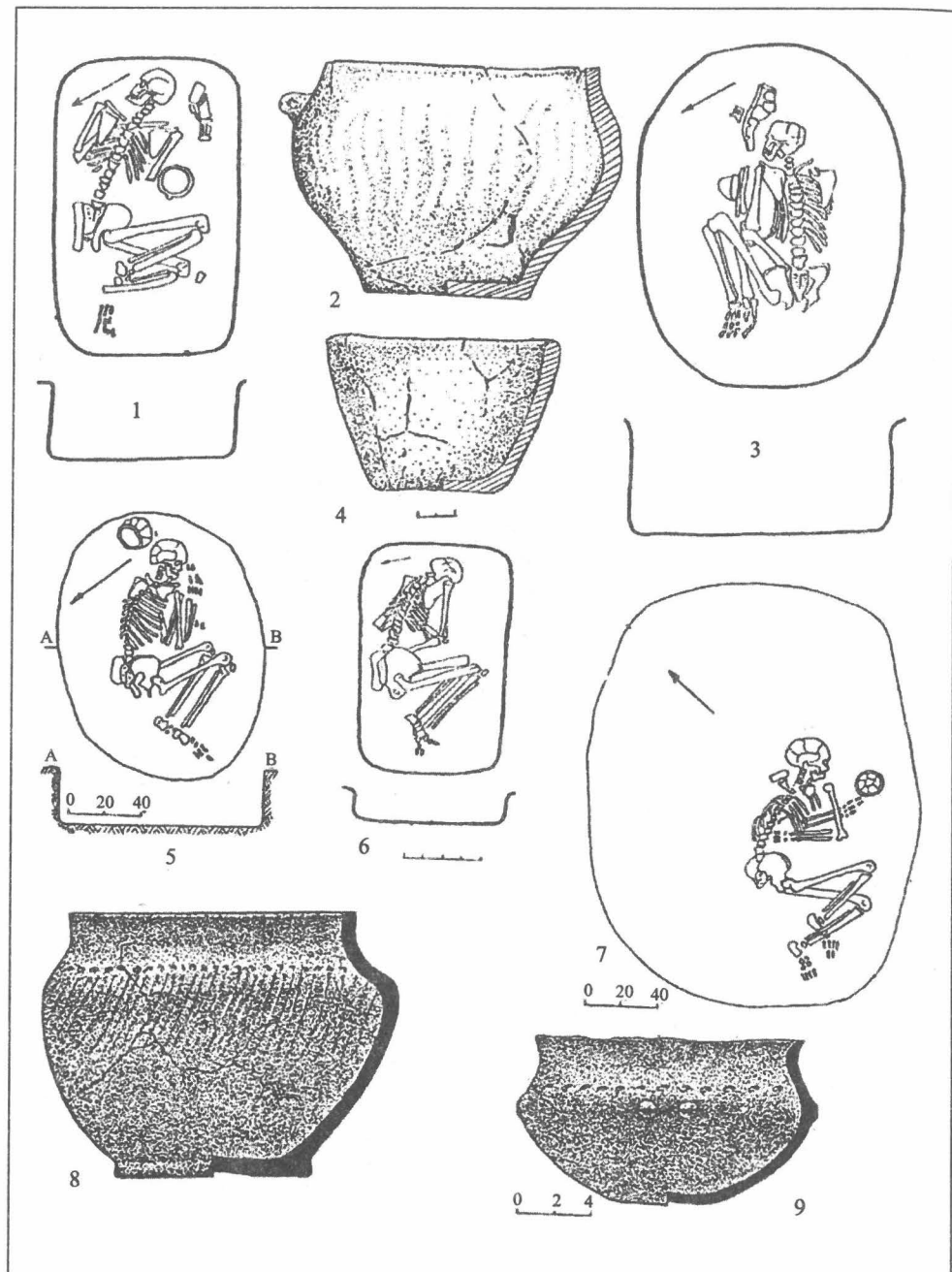
Рис. 4. План Тараклийского могильника эпохи поздней бронзы.

Рис. 5. Сабатиновские погребения с ориентировкой в южном направлении и их инвентарь: 1, 4. Кочковатое 25/3; 2, 5. Кочковатое 24/1; 3. Кочковатое 29/3; 6, 9. Белолесье 6/5; 7-8. Кубей 1/13; 10. Олонешты 6/13; 11. Олонешты 6/7; 12-13. Олонешты 6/15.

Рис. 6. Сабатиновские погребения с ориентировкой в южном направлении и их инвентарь: 1-2. Казаклия 6/6; 3, 8. Тараклия 18/5; 4, 7. Семеновка 8/14; 5-6. Семеновка 8/20; 9, 12. Тараклия 18/8; 10. казаклия 12/3; 11. Казаклия 12/4.

Рис. 7. Сабатиновские погребальные комплексы Нижнего Попрутья: 1. 1/5; 2. 1/5 – сосуд; 3. 1/9; 4. 7/9 – сосуд; 5. Румянцево 1/4; 6. Токиле-Рэдукану 1/8; 7. Румянцево 1/4; 8. Румянцево 1/4 – сосуд; 9. Румянцево 1/11 – сосуд (по Е.В. Яровому 1985 и В.Г. Бубулич 1991).

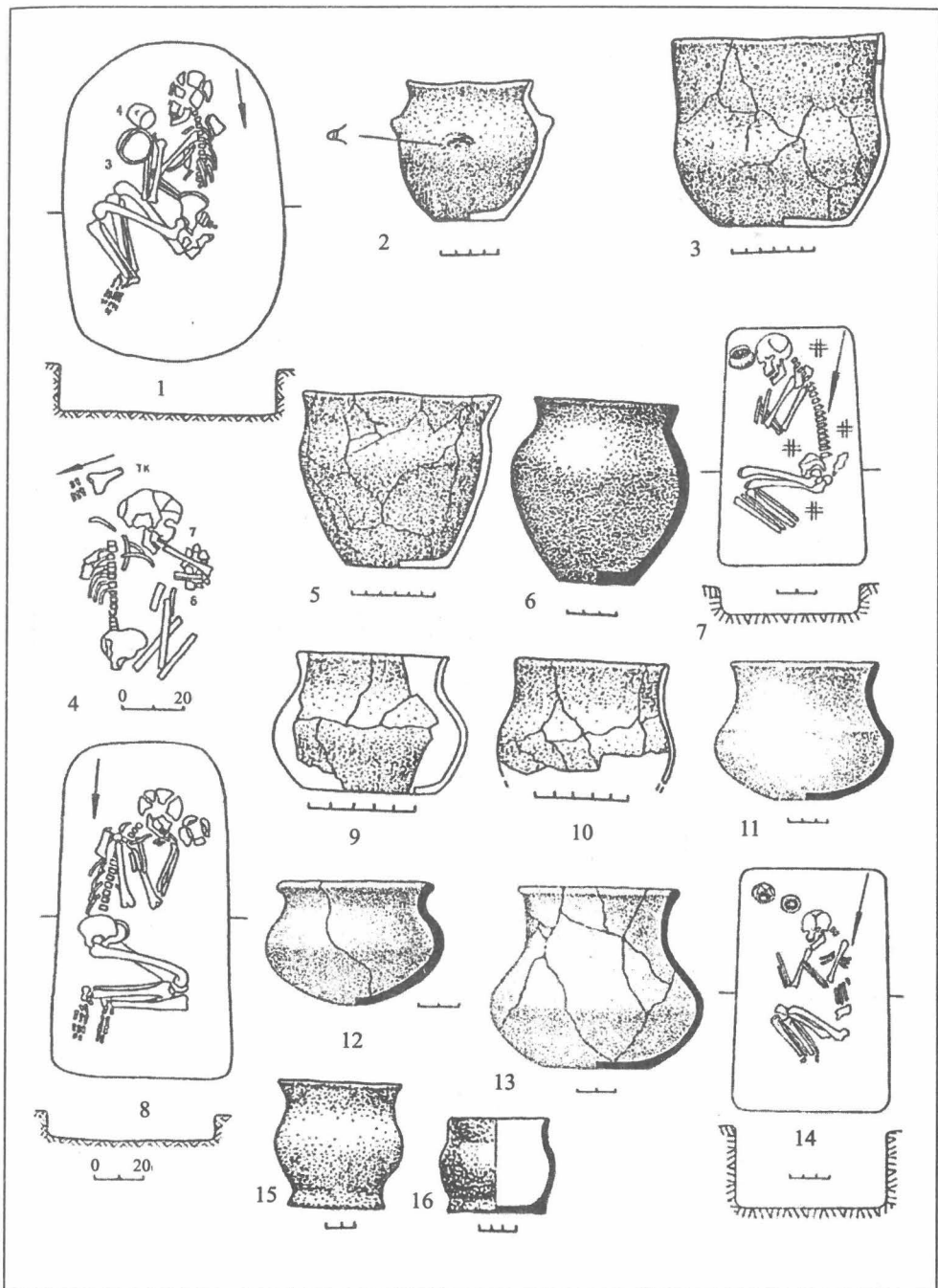
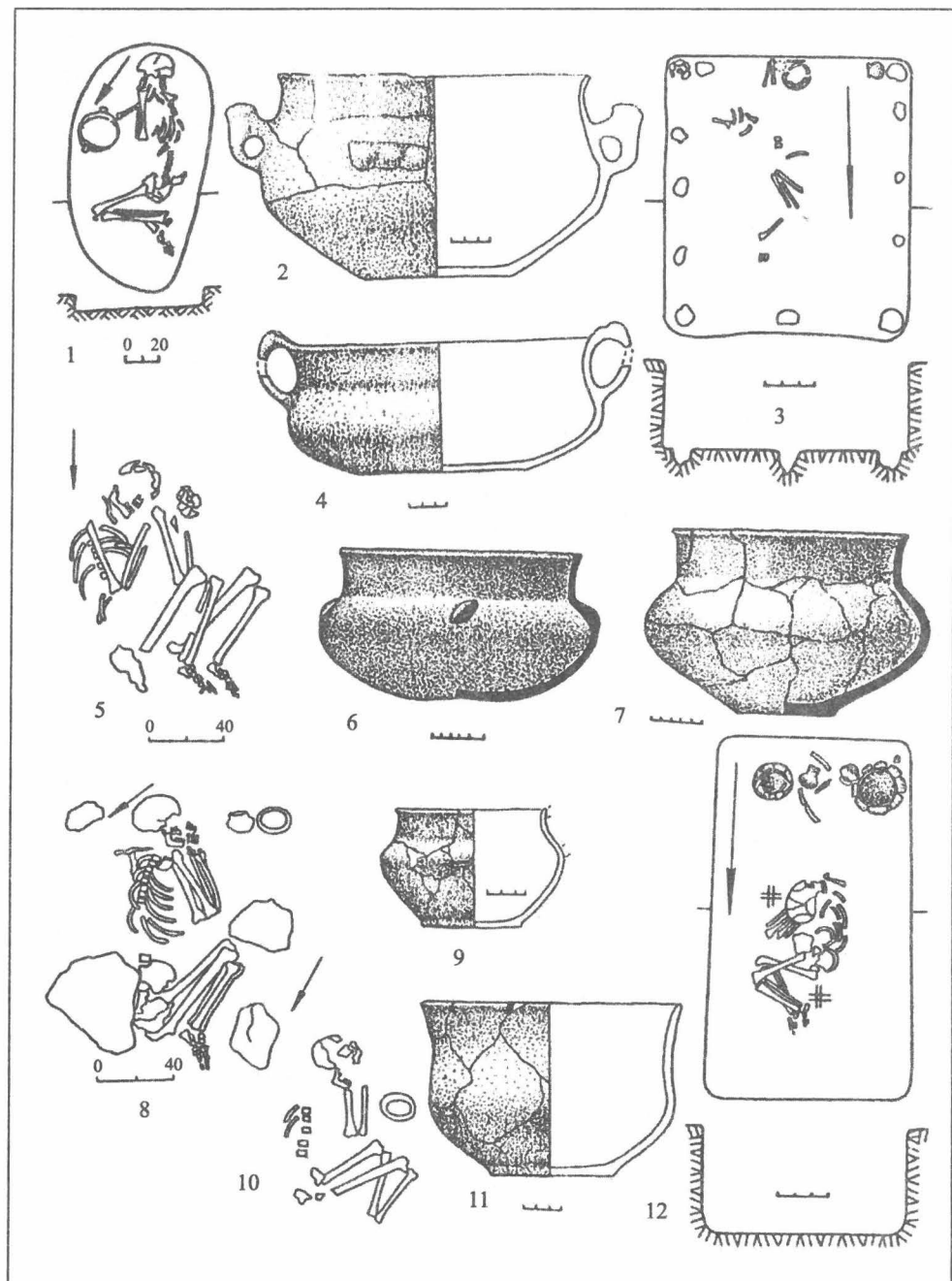
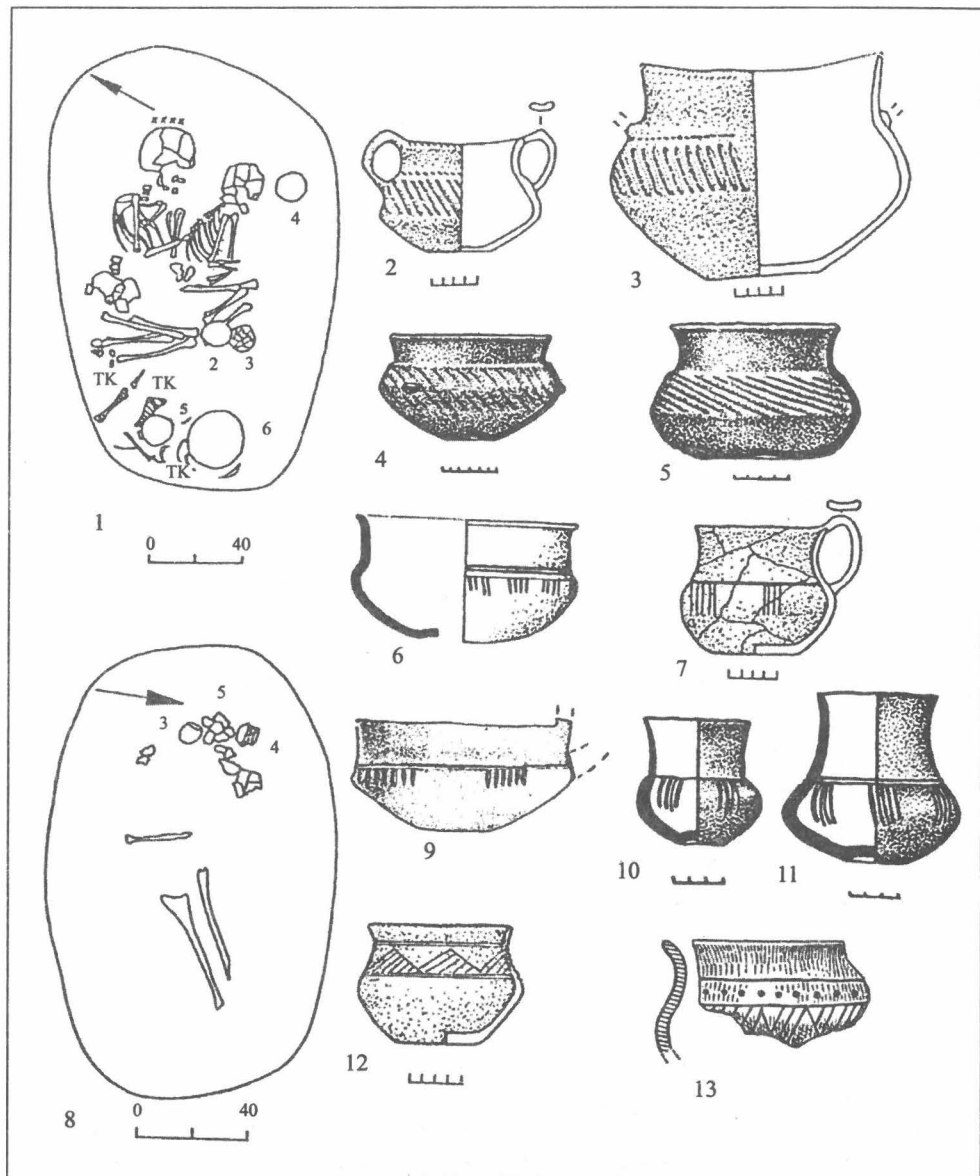

Рис. 8. Погребения и их инвентарь: 1-3 Перерыга, погр. 19; 4-5. Перерыга, погр. 20; 6, 7, 11. Казаклия, погр. 42; 8-10. Перерыга, погр. 62; 12-14. Казаклия, погр. 41; 15. Бадражий Векь, погр. 10; 16. Дивизия, курган 5, погр. 1.

Рис. 9. Погребения и их инвентарь: 1-2. Кирилень, погр. 5/11; 3, 6. Казаклия, погр. 13; 4-5. Бурланешть, погр. 36; 7, 12. Казаклия, погр. 34; 8-9. Бурланешть, погр. 44; 10-11. Бурланешть, погр. 15.

Рис. 10. Погребения и их инвентарь: 1-3, 7. Брыешть, погр. 10 (по Е. Сава и Даскалу 2003); 4-5. чаши из погр. 27, 11 могильника Казаклия; 6. Никулицел-Корнет, кубок из слоя Бабадаг I; 8, 12 Брыешть, погр. 11 (по Е. Сава и Даскалу 2003); 9. Калфа, черпак из слоя Ханска-Холеркань; 10-11. кубки из погр. 34/1 (по Ванчугов и др. 1992); 13. Улму-Кослодженъ, кубок (по С. Моринц 1978).

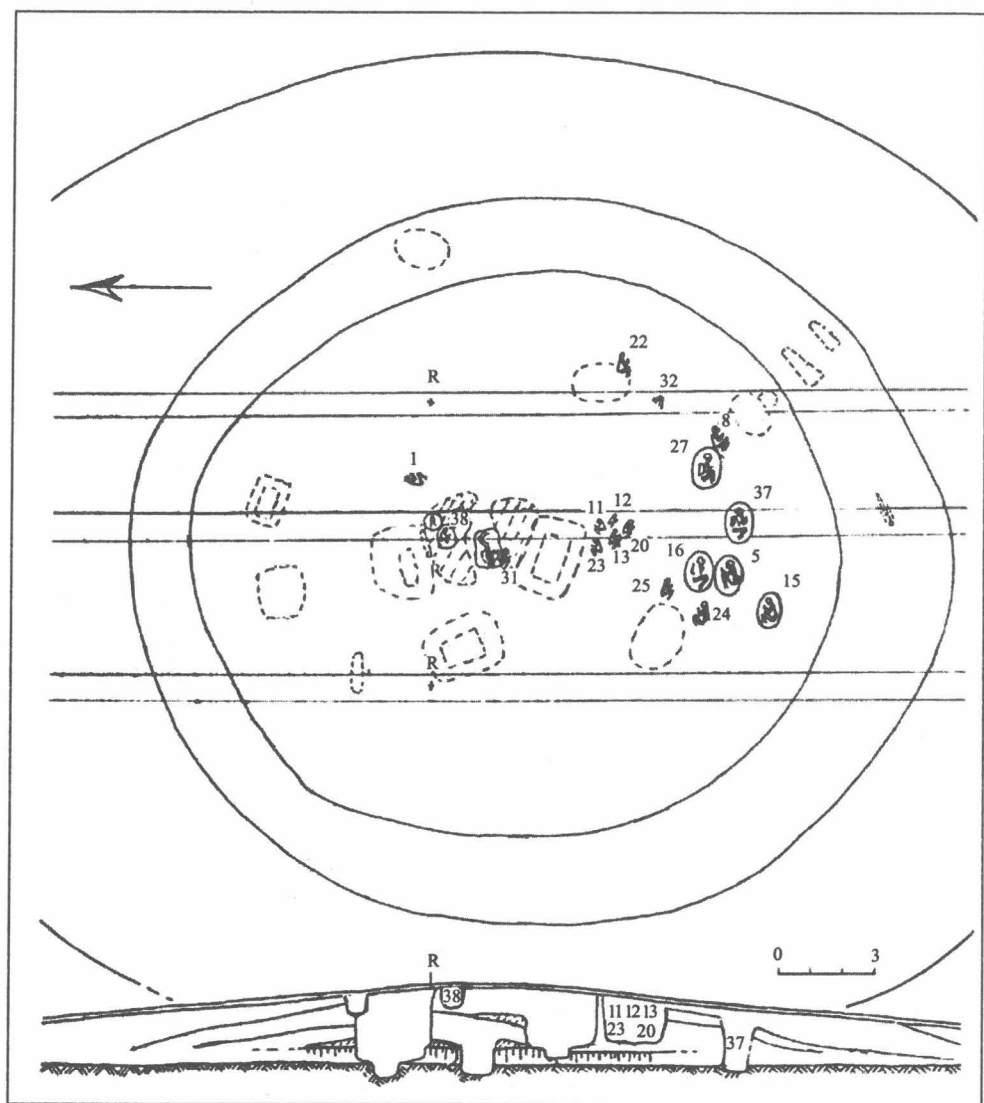

Рис. 11. Могильник позднеسابатиновской культуры в кургане 3 у с. Талмаз.

EVOLUȚIA DECORULUI CERAMIC ÎN SPAȚIUL NORD-VEST PONTIC LA FINELE EPOCHII BRONZULUI – ÎNCEPUTUL HALLSTATTULUI TIMPURIU

Niculiță I., Nicic A. (Chișinău, Moldova)

Investigațiile arheologice întreprinse la sfârșitul sec XX, la monumentele bronzului recent și hallstattului timpuriu din spațiul nord-vest Pontic, a permis constituirea unui fond documentar solid, care într-o oarecare măsură, ar putea reflecta situația etno-culturală creată în cadrul genezei primei epocă a fierului în această regiune a Europei de Est. Cercetările efectuate nu s-au redus numai la evidențierea și cartografierea monumentelor arheologice, dar și la stabilirea trăsăturilor esențiale, ce au dus la constituirea unor faciesuri culturale noi la finele epocii bronzului și a hallstattului timpuriu, cât și a unor „perioade tranzitorii”. S-a insistat asupra conturării ariei lor de răspândire a acestor faciese, tipologiei stabilimentelor, a studierii ritului și ritualului funerar, cronologiei și evoluției modelării principalelor forme ceramice (Hänsel 1976; László 1986, 1997; Levițki 1994a).

Faciesurile culturale desemnate în literatura de specialitate prin toponimele Sihleanu-Rîmnicele (Harțuche 1972), Tămăoani (Hänsel 1976; László 1986), Holercani-Hansca (Levițki 1994a) și Balta (Vančugov 1983), chiar de la început erau caracterizate de către B. Hänsel, A. László, iar apoi și O. Levițki ca “orizonturi” sau “complexe hallstattiene timpurii cu ceramică incizată” (Hänsel 1976, 144-147; László 1986; Levițki 1994a). Constituirea acestor faciesuri poate fi pusă nu atât pe seama a abundenței reprezentărilor de decor incizat, cât prin expresivitatea și diversitatea lor, ce trădează un aspect “pre-hallstattian”, sau a fazei finale a „bronzului tardiv”. Aceste motive ornamentale au servit drept fond pentru atestarea descoperirilor într-un aspect de sinestătător, în unele cazuri chiar în pofida faptului, că decorul incizat vine în asociere cu cel în relief. Este important de semnalat de asemenea, că “orizontul cu ceramica incizată”, din cadrul unui șir de așezări a culturii Corlăteni-Chișinău, nici prin factură, nici prin stilistica decorului plastic sau în relief, nu poate fi separat de recipientele caracteristice “orizontului cu ceramică canelată”. Unicul indiciu diagnostic fiind prezența sau lipsa inciziilor pe vasele de uz comun sau ceramicii fine, fapt ce a permis unor cercetători să evidențieze un orizont aparte în cadrul culturii Corlăteni-Chișinău (Levițki 1994a, 220; 1994b, 151-152).

Acestea, cât și alte probleme referitoare la constituirea și evoluția grupurilor culturale cu ceramică incizată din Ha A, rămân încă un subiect în discuție generând și o serie de idei pentru meditație (László 1997, 82-87).

În baza recipientelor ceramice atribuite de cercetători „*orizontului cultural cu ceramică incizată*”, cât și a materialelor recent descoperite la diverse monumente și în special la cele din zona Dunării de Jos (Cartal-Orlovka II) și Nistru de Mijloc (Saharna Mică), se poate de încercat o elucidare a elementelor care au stat la baza constituirii tipurilor principale de vase și a sistemului decorativ din sortimentul ceramic a *hallstattului* timpuriu, care în viziunea unor specialiști (Brudiu 1980, 400), determină veriga de trecere de la epoca bronzului la cea a

fierului. În acest context procesul de constituire și evoluție a complexului ceramic de la finele epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului de tip Tămăoani-Holercani-Balta, reflectă nu numai originea unor tradiții de ornamentare a vaselor dar și utilizarea acestei stilistici în cadrul perioadei hallsattului, în special în mediul culturilor cu ceramică imprimată.

Stabilirea tipurilor principale de decor, formelor de vase pe care ele sunt aplicate, urmării evoluției sistemului ornamental din bronzul tardiv până la începutul primei epoci a fierului s-a făcut în baza metodei comparative tipologice a sistemului ornamental (Tabelele 1-12). Prin intermediul cartografierii tipurilor principale de decor incizat s-a putut contura în cadrul „orizontului cu ceramică incizată” concentrarea anumitor elemente de ornament în diferite zone, indicând concomitent și originea lor (Harta 1-11, Fig. 1).

*

Decorul în relief

Proeminențele după modelare, se pot împărți în câteva tipuri: *proeminențe piramidale* (tab. 3/I); *proeminențele segmentoidale aplatizate* (tab. 3/II); *proeminențe-butoane circulare* (tab. 3/III); *proeminențe verticale alungite sau în formă de potcoavă* (tab. 3/IV).

Proeminențe piramidale (tab. 3/I).

În mediul faciesurilor cu ceramică incizată proeminențele piramidale se răspândesc destul de uniform, cunoscute după materialele de la Paljaneckoe I (Vančugov 1983, fig. 3/9), Balta (Vančugov 1990, 74-75, fig. 27-28), Pogrebea III (Leviški 1994a, 246, pl. 7/14) (grupul Holercani), Vinători (Brudiu 1980, 400, fig. 11/1), Sihleanu (Hartuche 1972, 63-64), Cartal-Orlovka II (Vanciugov, Niculiță, Bircă 2000, pl. 17/9,5; 28/2; 64/2,3; 73/3 etc.). De regulă acest ornament era răspândit în culturile bronzul tardiv sesizat la monumentele de tip Noua (Florescu 1991, 207 fig. 35/60; 188 fig. 4/5), Sabatinovka (Șarafutdinova 1968), Coslogeni (Florescu 1991, 256 fig. 84/29-30; 259 fig. 87/6; 260 fig. 88/3). De regulă acest tip de ornament era caracteristic vaselor din categoria ceramicii fine: cești, cupe; sau străchini și vase bitronconice, fiind amplasate în partea de superioară a trunchiului vaselor (tab. 3/17,23-24). În Bronzul tardiv proeminențele piramidale cel mai frecvent se întâlnesc pe ceramica rudimentară (tab. 3/1-2, 6), dar nu lipsesc nici la vasele din categoria ceramicii semifine (tab. 3/8, 9, 12). Acest element decorativ este caracteristic atât ceramicii rudimentare din Bronzul tardiv (tab. 3/27-28, 37), cât și perioadei hallstattiene sesizate la Răcătău (Căpitanu 1982, 51-56, fig. 1-3), Babadag (Morintz 1987, 49, fig. 8) (tab.3/30), la cetatea de la Šumenska (Antonova, Popov 1984, 180, tab.5), Sboroyanovo I (Stoyanov 1997, 204-205, tab.VIII-IX), și Pšeničevo (Hänsel 1976, Taf. 25/15). În așa mod poate fi urmărită transformarea proeminențelor în *buckele* (Detev 1972), amplasate simetric pe vasele categoriei ceramicii fine, asociate cu elementele decorului canelat sau imprimat.

Proeminențe segmentoidale ovale în plan (tab. 3/II). Acest tip de proeminențe cu forma ovală în plan se aplica, de regulă în partea de sus a trunchiului de vas sub unghi sau perpendicular suprafeței (tab. 3/II). Abundența acestui decor în cadrul ceramicii de uz comun a faciesurilor orizontului cu „ceramică incizată” este bine urmărită prin materialele de la Balta, Gherbino II,

Alexandrovka, Poljaneckoe I, Černeče (Vančugov 1983, 90 fig. 2/8; 1990, 74-76 fig. 27/29), Holercani, prin descoperirile de la Pogrebea III, Chișinău, Bălăbănești, Zăicani (Levițki 1994a, 246 pl. 7/24; 248 pl. 9/4; 249 pl. 10/11; 250 fig. 11/2,11) cât și prin recipientele recuperate la Sihleanu (Harțuche 1972, fig. 5/4). În Bronzul tardiv acest decor cel mai bine este reprezentat în așezările culturii Noua (Florescu 1991, 188, fig. 16/5; 194, fig. 22/4; 338, fig. 166/7) (tab. 3/7), mai puțin de tip Sabatinovka (Černjakov 1985, 79, fig. 36/2). Cultura Babadag, preia acest element în asociere cu amprente de ștanț (Morintz 1987, 55, fig. 11/3) (tab. 3/31), situație caracteristică și în mediului Cozia-Saharna, cunoscute prin descoperirile recente de la Saharna Mare (Niculiță, Nicic 2002, 78, fig. 5/5; Kašuba 2000, 403, fig. LXIX/4,6; 411, fig. LXXI/8) (tab. 3/35-36, 38), cât și la alte monumente acestei culturi (Kašuba 2000, 374, fig. XLIX/14) (tab. 3/41).

Proeminențele – butoane cilindrice sau conice (tab. 3/III). Acest tip de proeminențe, cu forma circulară în plan îl constituie butoanele cilindrice sau conice. Pieseile cu proeminențele cilindrice au fost descoperite în așezările de la Černeče, Balta (Vančugov 1983, fig. 2/7,18; 1990, 74 fig. 27/16), Sihleanu (Harțuche 1972, 63, fig. 2/3). În cadrul stablimentelor grupului Holercani – Tămăoani acest ornament este întâlnit extrem de rar, fiind cunoscut până în prezent numai după săpăturile de la Vânători (Brudiu 1980, 400, fig. 1/4). Analogii acestui tip de ornament în epoca bronzului pot fi găsite în cultura Noua (Florescu 1991, 194, fig. 22/8, 374, fig. 202/32) și Sabatinovka (Černjakov 1985, 67, fig. 27/17, 71, fig.30/4; Geršković 1998, 319 Abb.1), unde el este aplicat pe ambele categorii de ceramică. Evoluția acestui decor poate fi urmărită în hallsatattul timpuriu (tab.3/32,39). La Babadag (Meljukova 1979, 22, fig. 2/13) și în mediul Cozia-Saharna (Kašuba 2000, 415, fig. LXXIX/4), unde el se îmbină cu cel incizat (tab./3/33,39) sau ștanțat. Situație sesizată până ce numai în sortimentul ceramicii fine (tab.3/42) provenit de la Saharna Mare (Kašuba 2000, 404, fig. LXX/3).

Din cadrul acestui tip de ornament se evidențiază proeminențele incluse în benzi din linii incizate în formă de inele. Cartografierea recipientelor cu astfel de decor, a demonstrat că zona Dunării de Jos prezintă o regiune unde ele au o răspândire covârșitoare (Harta 1). Recipiente cu acest ornament se cunosc la Brăilița (Harțuche 2002, 298, fig. 104/7), Garvăn–„Mlăjitul Florilor” (Jugănarul 1997, fig. 2/9), Sihleanu (Harțuche 1972, 63, fig. 2/2, 66, fig. 6/6), Siliștea–„Popină” (Harțuche, Silvestru 1992, pl. XI/10, XV/4), Hirșova (Morintz, Șerbănescu 1974, fig.9/7), Vânători (Brudiu 1980, 400, fig. 1/4), Cartal-Orlovka II (Vanciugov, Niculiță, Bîrcă 2000, pl. 61/7). În cadrul grupului Tudora acest element decorativ este atestat pe vasul din inventarul mormântului № 39 de la necropola de la Cazaclia (Agulnikov 1996a, 104, fig. 16/7; Vančugov 1990, 73, fig. 32/14; Čebotarenko 1982, fig. 5) și vasul întregibil recuperat lângă Žovtenoe (Vančugov 1990, 79, fig. 32/15).

Sistemul de combinație a decorului în relief cu cel incizat este caracteristic cu precădere recipientelor atribuite monumentelor cu ceramică incizată, continuând-și evoluția și în faza a II-a a culturii Babadag (Ștefan, Barnea, Chișvasi-Comșa, Mitrea 1959, 648, fig. 20/5; Nicolăescu-Plopșor, ș.a. 1959, 19, pl. 1/5; Topoleanu, Jugănarul 1995, 219, fig. VI/3; Hänsel 1976, taf. 14/12, 15/5) (tab.

3/33). Analogii identice acestui decor al ceramicii fine sunt bine cunoscute la Troia, în nivelul VII b2 (Blegen, Boulter, Caskey, Rawson 1958, pl. 280/10-11; 282/23-24). Prezența între nivelele VII b1 și VII b2 de la Troia, unor elemente decorative nord - Dunărene caracteristice perioadei de trecere de la epoca bronzului la cea a fierului din spațiul Danubiano-Pontic, demonstrează, că unele influențe originare din regiunile Balcano-Carpat-Pontice asupra Troiei s-a exercitat nu numai în perioada bronzului tardiv, reflectate prin prezența în urbea de la Hissarlyk a elementelor Coslogeni (Hänsel 1976, 238), și hallsattului timpuriu – prin materialele de tip Babadag I-II (Morintz 1964), ci și prin atestarea în straturile troiene VII b2 a vestigiilor caracteristice descoperirilor de la Dunărea de Jos cu „ceramică incizată”.

Proeminențe în formă de brâe (tab. 3/IV).

Elementul decorativ în formă potcoave sau segmentele – brâe scurte în relief aplicate vertical (tab. 3/IV) se întâlnește pe vasele din cultura Sabatinovka (Černjakov 1985, 68, fig. 28/14) (tab.3/5) și Coslogeni (Morintz, Angheliescu 1970, 392, fig. 22/3) (tab. 3/14).

Utilizarea decorului în relief în forma de potcoavă în cultura Coslogeni (tab.3/13), este cunoscută după materialele așezării Dorobanțu (Florescu 1991, 252, fig. 80/9), Andolina (Morintz, Angheliescu 1970, 385, fig. 13/4), Ulmu (Morintz, Angheliescu 1970, 392, fig. 22/5-7), Lupșanu (Morintz, Angheliescu 1970, 397, fig. 27/2), Grădiștea Coslogeni (Morintz, Angheliescu 1970, 378-79, fig. 3/7-8,4/7), Sultana (Morintz 1978, 137, fig. 75/7, 9, 78/11), Radovanu (Morintz 1978, 144, fig. 82/9). Decor similar este caracteristic și monumentelor de tip Sabatinovka din regiunea Niprului de Jos, sesizat la Novokievka (Gerškovič 1999, Taf. 22/15, 24, 24/7). Un exemplu elocvent în adoptarea unor tradiții de tip Coslogeni în mediul Tămăoani-Holercani, îl prezintă fragmentele de la un vas lustruit din complexul 28 al așezării civile Cartal-Orlovka II (Vančugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999, 147, fig. 26/5-8), care prin tehnica de modelare și ornament din benzi de linii paralele incizate asociat cu brâe scurte în relief în formă de potcoavă, îmbină cu succes elementele decorului bronzului tardiv și cel hallsattian (tab. 3/CIV-EIV, 19). Îmbinarea benzilor incizate cu elemente din era caracteristic și mediului culturii Noua cunoscut după vestigiile de la Trușești (Florescu 1991, 203, fig. 31/27-28) (tab. 3/BIV-EIV).

Decorul în formă de proeminențe verticale are o răspândire largă în cultura Belozerka (Vančugov 1990, 72, fig. 26/3; 72, fig. 26/13) și Babadag (Morintz 1987, 53, fig.10/7). El este prezent și pe ceramica faciesului Cozia-Saharna evidențiat la necropola Saharna– „Țiglău I” (Kašuba, Gol’ceva 1991, 20, fig. 5/6) și Saharna Mare (Niculiță, Zanoci, Nicic, Matveev 2003, 134, fig. 73/1). Deja în hallsattul timpuriu el se îmbină cu împunsături (Niculiță, Zanoci, Nicic, Matveev 2003, 145, fig. 86/4; Morintz 1987, 53, fig. 10/7) (tab. 3/34) sau registre de ștanț (Kašuba, Gol’ceva 1991, 20, fig. 5/6) (tab. 3/43), decor întâlnit de regulă, pe ceramica fină, amplasat izolat sau în grup.

Ornamentul predominant în cadrul ceramicii de uz comun atât în bronzul tardiv cât și hallstattul timpuriu îl constituie *brâul alveolat* (tab. 1).

Deși s-a menționat (László 1986; Levițki 1994a), că monumentele de tip Belozerka, în special faciesele Holercani - Tămăoani se prezintă ca grupuri culturale cu ceramică incizată, cercetările recente demonstrează că decorul de brâe în relief simple sau alveolate constituie de asemenea o particularitate specifică a lor. Atât la monumentele Bronzului tardiv, cât și hallstattului timpuriu ambele tipuri de ornament sunt bine cunoscute după săpăturile de la: Balta, Nestoita, Spornaja I etc (Vančugov 1983, 90, fig. 2/5,6; 1990, 74, fig. 26-27), Tămăoani (László 1986, 83, fig. 5), Sihleanu (Levițki 1994a, 254, pl. 15), de la Holercani, Pogrebea III și Coșnița (Levițki 1994a, 242, pl. 3/12; 246, pl. 7/25; 247, pl. 8/17-19).

Acest decor cel mai frecvent se întâlnește pe vasele de tip oale, în formă de sac sau oale cu corpul profilat. Multiplelor forme de reprezentare a brâelor alveolate permite evidențierea câtorva variante a decorului ceramicii de uz comun:

Brâe alveolate orizontale (tab.1/I).

În sortimentul ceramic a grupurilor culturale Babadag I-Tămăoani-Holercani-Balta, brâul alveolat cel mai frecvent se amplasa orizontal, în partea superioară a vasului (tab. 1/12-15). Astfel se ornamantau vasele descoperite la Hansca-„La Matcă” (Niculiță 1981, 81, fig. 5/1), Tămăoani (László 1986, 84, fig. 6/1), Balta (Vančugov 1983, 90, fig. 2/9,14), amintind ceamica din cadrul culturilor Noua (Florescu 1991, fig. 63/34, 164/4, 178/4, etc), Sabatinovka (Černjakov 1985, 63, fig. 24/1) și Coslogeni (Florescu 1991, 256, fig. 84/34) din bronzului tardiv (tab.1).

1/II – Brâe alveolate paralele sau unite perpendicular în forma literii „T”

În mediul Tămăoani – Holercani acest ornament este sesizat pe recipientele de la Coșnița (Levițki 1994a, 247, pl. 8/15). În perioada hallstattului timpuriu dispunerea brâelor alveolate în forma literii “T” capătă răspândire și în cultura Babadag, cunoscut după vasul descoperit la Garvăn-„Mlăjitul Florilor” (Ștefan, Barnea, Chișvasi-Comșa, Mitrea, 1959, 648, fig. 20/7). Unica deosebire este că brâul vertical este mai scurt (tab. 1/18).

1/III – decor în formă de ghirlandă compus dintr-un brâu orizontal sub care se lasă în jos sub unghi brâe oblice

Ghirlandele puteau fi obținute prin dispunerea sub unghi a brâelor cu alveole, cazuri atestate atât la Tămăoani (László 1986, fig. 8/10) cât și la Černeče, monument din arealul grupului Balta (Vančugov 1983, 90, fig. 2/2) (tab. 1/EIII,FIII). În cultura Babadag, în faza III, brâele orizontale se aplicau și pe vase bironconice (tab. 1/19) (Morintz, Jugănar, Munteanu 1995, 233, fig. IX/1).

O altă caracteristică a decorului de brâe alveolate prezintă *brâe alveolate cu capetele întrerupte lăsate în jos* (tab. 1/EIV,FIV).

Pe vasele descoperite la Babadag (Morintz, Jugănar, Munteanu 1995, 233, fig. X/1) și Saharna I (Kašuba 2000, 373, fig. XLVIII/9), capetele brâelor se lasă în jos sub unghi (tab.1/21,25), ori sunt suprapuse în benzi paralele, ca la monumentele din Transcarpatia cunoscute după recipientele de la Neporotovo II și III (Krušel’nicka 1998, 40-41, fig.18/5,19/6,66/2), fiind de asemenea și cu capătul arcuit în interior (tab. 1/22,27) ca la recipientele de la Niculițel-“Cornet” (Topoleanu, Jugănar 1995, 223, fig. X/2) și Țahnăuți (Meljukova 1981, fig. 1/9).

În mediul Corlăteni-Chișinău această variantă a decorului de brăe se cunoaște la așezarea de la Chișinău (Levițki 1994b, fig. 11/9-10) și Bălăbănești (Levițki 1994b, fig. 20/12). Vase aproape identice atât după formă cât și decor se cunosc în cultura Noua, în calitate de analogii putând servi recipientele descoperite la Bârlad, Gârbovăț și Băneasa (Florescu 1991, fig. 50/5, 72/82, 76/1).

În cadrul descoperirilor de tip Sabatinovka, pot fi evidențiate materialele așezărilor Verhnjaja Tarasovka (Gerškovič 1999, Taf. 2/10) sau Novokievka (Gerškovič 1999, Taf. 19/11, 26/11, 32/13) unde sunt atestate vase cu decor similar (tab. 1/II-IV).

În cultura Cozia-Saharna se mai întâlnesc vase cu profilul trunchiului S-oidal, ornamentate în zona de joncțiune a gâtului cu trunchiul cu brăe cu capetele decupate de tip Černyj Les (Kašuba 2000, 385, fig. LX/13) (tab. 1/28). Decorul de brăe alveolate este răspândit similar și în aspectul cultural al primei epoci a fierului Pšeničevo (Čičikova 1972, 82, fig.4, 97, fig.19).

Un alt decor caracteristic ceramicii rudimentare din faciesurile cu „ceramică incizată”, îl constituie *brăele în relief cu suprafața netedă* (tab. 2).

În acest context, nu e lipsit de interes faptul, că recipientele ornamentate cu astfel de brăe atestate la Tămăoani și Sihleanu au în profil secțiunea triunghiulară (László 1986, 90, fig. 12/1) (tab. 2/DI,EI), iar pe piesele recuperate de la Holercani și Balta, brăele au în secțiune formă semiovală. Vasele cu astfel de decor au fost sesizate la Balta (Vančugov 1983, 90, fig. 2/5), Holercani (Levițki 1994a, 242, pl. 3/12), Pogrebea III (Levițki 1994a, 246, pl. 7/25) și Coșnița (Levițki 1994a, 247, pl. 8/17-19). De regulă, brăele sunt amplasate pe umerii vaselor cu trunchiul globular sau recipientelor în formă tronconică din categoria ceramicii grosiere (tab.2). Luând în considerație că acest decor, era caracteristic perioadei Bronzului tardiv, se poate de constatat că anume culturilor Noua (Balaguri 1985, 484, fig. 130/2; Balaguri, Krušel'nickaja, Konopljam 1990, 100, fig. 29/7, 15, 19; Sava 1998; Florescu 1991, fig. 22/7, 50/5, 70/62, 72/74, 79, 82), Sabatinovka (Šarafutdinova 1968; Berezanskaja, Šarafutdinova 1985, 495, fig. 134/8, 13-15; Geškovič 1999, Taf. 2/3, 4/8, 6/10, 14/7, 20/10) și Coslogeni (Morintz, Anghelescu 1970; Morintz 1978, 137/1-5; Florescu 1991, fig. 85/7, 84/32, 87/6) aparțin cele mai largi și variate analogii a decorului de benzi de brăe simple în relief sau în formă de ghirlande (tab. 2/II-IV, 2/16), care dăinuie și în perioada hallstattului timpuriu.

O altă varietate a acestui ornament, cum ar fi brăele cu capetele întrerupte lăsate în jos de sorginte Noua-Sabatinovka-Coslogeni, sunt bine cunoscute și în cultura Belozerka după descoperirile de la Spornoe I (Vančugov 1983, 90, fig. 2/6) (tab.2/18).

Pentru cultura Babadag și Cozia-Saharna este specific, amplasarea în poziție orizontală a unui singur brâu, de regulă în partea superioară a vasului (Irimia, Conovici 1993, 79, fig. 12/8; Kašuba, Gol'ceva 1991, fig. 4/4; Kašuba 2000, 307, fig. XXI/6) (tab. 2/G-I,HI, 2/19-21). La așezarea din mediul culturii Cozia-Saharna de la Alcedar III, brăele în relief se asociază cu decor în formă de ștanț sau incizii (Kašuba 2000, 453, fig. CVII/6) (tab. 2/22), care este caracteristic mai ales ceramicii fine. De regulă acest ornament este amplasat în zona de joncțiune a gâtului cu trunchiul vasului. Cel mai frecvent astfel de reprezentări apar pe piesele de la Glinjeni II (Gol'ceva, Kašuba 1995, tab. XXVIII/4; XXXIX/3) și Butuceni

(Niculiță, Zanoci 1999, 140, fig. 3/1). Situație similară s-a constatat și pentru monumentele de tip Babadag I-Tămăoani, cunoscută după cercetările de la Garvăn – „Mlăjițul Florilor” (Jugănaru 1997, 109, fig. 3/1). Același tip de decor a fost sesizat și în sortimentul ceramic de la Pșenițevo (Čičikova 1972, 86, fig. 8, 90, fig. 11).

Într-o categorie aparte a ornamentului specific ceramicii de uz comun, se încadrează combinațiile dintre brăe, incizii (tab. 4/I-II) și perforări (tab. 4/III-IV). Cel mai frecvent decorul compus din brăe aplicate orizontal de la care se lasă în jos linii incizate paralele (4/I). Acest decor a fost întâlnit în mediul grupului Holercani, și la Dunărea de Jos (Harta 1). Mai multe varietăți ale lui sunt caracteristice orizontului Tămăoani-Holercani, fiind cunoscute după descoperirile de la Tămăoani (László 1986, 86, fig. 8/8) (tab. 4/9), Chișinău (Levițki 1994b, 15/15), Lucașeuca (Levițki 1994a, pl. 10/15) și Zăicana (Levițki 1994a, pl. 11/10). Din cadrul acestor reprezentări se pot remarca și incizii aplicate cu un instrument în formă de „pieptene”. Ele sunt cunoscute la așezarea de lângă Chișinău (Levițki 1994a, 249, pl. 10/13), Hansca-„La Matcă” (Niculiță 1981, fig. 4/1), Tămăoani (László 1986, fig. 12/17) Vinători (Brudiu 1980, fig. 2/10), Cartal-Orlovka II (Vanciugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999, 187, Fig. 24/9) (tab. 4/11,12), Solonceni-„Hlinaia” (Kašuba 2000, fig. LXXIX/5). La Tămăoani acest tip de decor a fost îndeplinit pe un vas bitronconic (László 1986, 86, fig. 8/8), la așezarea de la Chișinău el era reproduș similar mai mult pe oale (Levițki 1994a, 249, pl. 10/11-15). Vasul din complexul 28 al așezării Cartal-Orlovka II are capetele brănelor desfăcute, expuse aproape sub unghi și lăsate în jos, iar inciziile trasate cu un instrument în formă de pieptene, sunt grupate paralel prelungindu-se și pe marginea buzei (Vančugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999, 187, fig. 24/9) (tab. 4/12, fig. 1/4). Unele analogii mai puțin apropiate acestui sistem de decor incizat asociat cu cel de brăe se întâlnesc pe vasele descoperite la Grădina din cultura Coslogeni (Irimia, Bardac 1995-96, 16, fig. 2). Vase identice celor de la Grădina sunt specifice culturii Gáva-Holigrady (Balaguri 2001, 310, fig. 99/1, 100/5; László 1994, pl. VIII/30a-b, IX/45;), fiind bine reprezentate în toată aria de răspândire (Arheologija Vengrii 1986, 123, fig. 1/43). Aceasta demonstrează prezența unor „importuri” de origine Gáva-Holigrady în mediul Coslogeni, la etapa lui de finisare, fapt ce ar presupune că unele faze ale acestor faciesuri puteau fi sincrone. Decorul de brăe în relief sub care se lasă incizii paralele (tab.4/I) caracteristic faciesului Tămăoani-Holercani, este cunoscut și pe recipientele de la Grănicești (László 1994, fig. 54/10).

Ornamentul compus din șiruri de perforări cu brăe alveolate (tab. 4/IV), este larg răspândit la monumentele Noua-Sabatinovka-Coslogeni (Černjakov 1985, 52, fig. 14/10; Florescu 1991, 206, fig. 34/51; 198, fig. 26/6; 230, fig. 58/32; Simion 2001a, 330, pl. IV) (tab. 4/1-7). Într-o formă mai limitată e cunoscut și în faciesul Tămăoani-Holercani, prin recipientele descoperite la Holercani (Levițki 1994a, 242, pl. 3/15). În hallstattul timpuriu la monumentele de tip Cozia-Saharna în așezările de la Alcedar III și Glinjeni II sunt prezente vase decorate cu șiruri de perforații în combinație cu brăe alveolate sau cu suprafața netedă (Kašuba 2000, 458, fig. CXII/5; Gol'ceva, Kašuba 1995, tab. XLI/8) (tab. 4/13-15), situație caracteristică și pentru cultura Noua-Coslogeni (Florescu 1991, 230, fig. 58/32; Simion 2001a, 330, pl. IV).

O altă categorie de decor specific nu numai ceramicii rudimentare dar și a celei de calitate fină, îl constituie *crestăturile și alveolele* (tab. 5). În baza analizei materialelor orizontului Tămăoani-Holercani pot fi evidențiate două tipuri de decor prin crestături: șiruri din crestături *verticale* (tab. 5/I) și *oblice* (tab. 5/II).

Șiruri compuse din crestături verticale (tab. 5/I).

Decorul din *crestături verticale* se întâlnește cel mai des pe cupe, cum ar fi cele din așezarea Hansca–„La Matcă” (Niculiță 1981, fig. 3/4, 9/2), vasele de la Sochileč, Lomačincy (Krušel'nicka 1998, fig. 86/3, 98/4). Ornamentul din crestături verticale își are analogii în cultura Sabatinovka (Černjakov 1985, 68, fig. 28/14) și Coslogeni (Florescu 1991, 253, fig. 81/5) (tab. 5/3,10). Acest decor e cunoscut și la Dunărea de Jos după descoperirile de la Brăilița (Hänsel 1976, Taf. 48/7) (tab. 5/20). În cadrul faciesului Tămăoani-Holercani au fost sesizate piese cu decor similar culturii Sabatinovka (tab. 5/1-2), remarcate atât prin forma vaselor cât și prin modul de amplasare a ornamentului (Černjakov 1985, 63, fig. 25/16, 28/15). În cultura Noua crestăturile verticale sunt cunoscute mai frecvent pe cești (tab. 5/4-5), care de regulă, aveau două torți (Černjakov 1985, 63, fig. 25/16, 28/15).

Șiruri compuse din crestături oblice (tab. 5/II).

Acest decor era aplicat atât pe cupe cât și pe cești. Cele mai expresive exemplare au fost sesizate în așezarea de la Hansca (Niculiță 1981, fig. 9/1-2), (tab. 5/14-17), sistemul ornamental din crestături oblice adânci se întâlnesc și pe recipientele din categoria ceramicii grosiere evidențiate în inventarul recuperat în urma săpăturilor la așezarea de lângă Chișinău (Levițki 1994a, 249, pl. 10/5).

În aspectul Babadag (Morintz 1964, 108, fig.5/2) crestăturile oblice sunt utilizate aproape similar, pe corpul unor cești cu toarta supraînălțată (tab. 5/20).

Alveole, de regulă sunt aranjate în șiruri orizontale (tab. 5/III), cum e pe vasele descoperite în așezarea de la Holercani și Chișinău (Levițki 1994a, pl. 3/6-8, 10/10). Acest în cele mai frecvente cazuri decor e amplasat în zona de joncțiune a gâtului cu trunchiul (tab.5/18), iar pe vasele în formă de borcan cum ar fi cele de la Holercani sau Hansca (Levițki 1994a, pl. 3/13,5/6) – în partea superioară a pereților (tab.5/19). Ornament similar e bine documentat în sortimentul ceramic al grupului Cozia-Saharna, atestat după materialele evidențiate la Glavan, Cozia și Saharna Mare (Kašuba 2000, 294, fig.XIII/5, XLV/19, LXIX/5) (tab.5/23-25). În cadrul faciesului Babadag (tab.5/22), decorul de alveole este de asemenea atestat după recipientele de la Satu Nou–„Valea lui Voicu” (Irimia, Conovici 1993, 56, fig. 4/5). În perioada Bronzului târziu acest elemnt de ornamentare este întâlnit în cultura Coslogeni (tab. 5/11-12) cunoscut prin săpăturile de la Valea Seacă și Roseți (Florescu 1991, 261, fig. 89/7; Hänsel 1976, Taf. 33/4). În cultura Noua alveolele sunt întâlnite pe *kantharos*-uri sau cești cu o toartă, descoperite la Cipău și Band (Florescu 1991, 348, fig. 176/2, 179/4).

Analiza integrală a decorului din categoria ceramicii de uz comun cunoscut după recipientele recoltate la monumentele de tip Babadag I-Tămăoani-Holercani-Balta, indică prezența unui șir de elemente comune larg utilizate în sortimentul ceramic din cadrul culturilor bronzului târziu, care continuă să dăinuiească și pe ceramica hallstattiană timpurie de tip Babadag II și Cozia-Saharna. Conform opiniei majorității specialiștilor, aportul aspectelor cu „*ceramica incizată*” la

formarea culturilor hallstattului timpuriu cu ceramică ștanțată nu provoacă îndoieli (Levițki 1994a, 233; Vančugov 1993). Aceasta reiese și din analiză categoriilor de decor analizate mai sus. În studiul de față se încearcă evidențierea principalelor elemente ale decorului caracteristice faciesului Babadag I-Tămăoani-Holercani, care au largi similitudini în culturile din perioada bronzului tardiv (tab.1-5). Aceasta relatează fără echivoc o contribuție, fie și parțială a culturilor din bronzul final în constituirea grupurilor culturale cu „ceramică incizată” de la începutul epocii fierului. În pofida faptului, că forma vaselor ceramice de uz comun tipologic este diferită, fapt sesizat și în comparație cu culturile hallstattului timpuriu de tip Babadag sau Saharna, și care poate explicat prin penetrarea lor pe filieră a culturilor Belozërka și respectiv Coslogeni, în cadrul unor faze cronologic sincrone.

*

Ceramica fină a grupurilor culturale Babadag I-Tămăoani-Holercani, Belozërka după formă, stilistica decorului și tehnologia de confecționare îmbină în opinia cercetătorilor două tradiții: „*pre - hallstattiană*” (Morintz 1978; Harțușe 1972, 70-73) și „*hallstattiană*”. După cum s-a mai afirmat (Zaharia, Morintz 1965, 455-456), apariția tradițiilor „hallstattiene” se leagă de regiunile central și est – central Europene. În arealul extracarpatic (în special a Dunării de Jos), așa numitele elemente „din vest” nu sunt în stare să explice clar geneza primei epoci a fierului, fără evidențierea unui „*factor*” care nu poate fi nici „nordic” nici cel „*vestic*” (Zaharia, Morintz 1965, 456). În acest context au fost invocate unele elemente din „sud”, dar și ele ne fiind „corespunzătoare” (Zaharia, Morintz 1965, 456).

Aceste observații ale specialiștilor exprimă nivelul de documentare din anii '60-70 ai sec. XX. Actualmente, cu antrenarea recentelor descoperirilor, se poate încerca o analiză la un alt nivel a tradițiilor „*pre - hallstattiene*” în sistemul de ornamentare a ceramicii fine, din cadrul genezei primei epoci a fierului în spațiul nord-vest Pontic.

Studierea pieselor din categoria ceramicii fine demonstrează că spectrul ornamental specific acestui sortiment ceramic este destul de variat.

Linii incizate orizontale (tab. 6/I), prezintă una din cele mai simple forme a ornamentului incizat, frecvent întâlnit la monumentele de tip Babadag I-Tămăoani-Holercani-Belozërka. Acest ornament aproape uniform se răspândește de la zona Dunărei de Jos până-n cursul de Mijloc al râului Nistru (Harta 2). De regulă el se amplasa în zona joncțiunii gâtului de umerii vasului, mai ales a cupelor sau ceștilor cu profil S-oidal (tab.6/16,22). Ca exemple în acest sens, pot fi remarcate cupele descoperite la Holercani (Levițki 1994a, 241, pl. 2/7), Chișinău (Levițki 1994a, 241, pl. 10/2-3), Bălăbănești (Levițki 1994a, 241, pl. 11/1), Saharna Mică (Kașuba 2000, fig. LXXVI/4), Stoicani (Petrescu-Dîmbovița 1953b, fig. 63/7), Tămăoani (László 1986, fig.9/5), Cartal-Orlovka II (Vančugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999, 191, fig. 28/8), Trebujeni-Potârca (Fig. 3). În cultura Belozërka recipiente similare au fost descoperite la Voronovka II (Vančugov, Zaginajlo, Kušnir, Petrenko 1991, fig. 18/15), în necropola tumulară de la Cazaclia (Agulnikov 1996a, 92, fig. 4/2) și la Șirokoe (Vančugov 1996, Abb. 6/9,11). În grupul Tămăoani-Holercani, se remarcă utilizarea acestui decor la vasele de uz comun (tab. 6/15), sesizat în materialele descoperite la Holercani (Levițki, 1994a 241, pl. 2/14) și Trebujeni-

Potârca (Fig. 3/1, 5, 8, 10). Decor similar în formă de linii incizate orizontal amplasat în zona de joncțiune a gâtului cu trunchiul este întâlnit în cultura Noua-Coslogeni, fiind atestat pe cești cu una sau două torți (Florescu 1991, 192, fig. 20/4; 367, fig. 195/11; 196/1; 248, fig. 76/25; 366, fig.194/2; Hänsel 1976, Taf. 31/6, Taf. 32/10, Sava 2002, Taf. 7/3, Taf. 87/3, Taf. 97/2) (tab. 6/2-5,11,12). Continuarea tradiției acestui decor la monumentele cu ceramică imprimată de tip Cozia-Saharna se manifestă prin aplicarea pe vase a unei linii imprimate, repetând liniile incizate (Kašuba 2000, 378, fig. LIII/1). Linii imprimate orizontale singulare sunt cunoscute la Troia în nivelul VII b2, atestate în asocieri cu recipiente ceramice ornamentate prin incizare (Blegen, Boulter, Caskey, Rawson 1958, pl. 282/10).

Linii paralele incizate unite într-o bandă orizontală (tab. 6/II). Decorul de benzi de linii incizate aproape în egală măsură este atesta atât în bazinul Dunării de Jos cât și în regiunea cuprinsă dintre râurile Nistru și Bug (Harta 2).

Recipiente decorate cu astfel de incizii sunt cunoscute la Murighiol–“Ghiolul Petrei” (Lungu 1991, vol.II, fig. XIII/5), Niculițel–„Cornet” (Simion 2001b, fig.1-2), Sihleanu (Harțuche 1972, fig.8/2), Siliștea–„Conac” (Sîrbu, Pandrea 1994, fig.21/2). La Holercani și Coșnița sunt cunoscute cești și cupe de dimensiuni mari cu reprezentări de benzi din linii incizate verticale (Levițki 1994a, 247, pl. 8/5; Meljukova 1958, 54, fig. 10/2) (tab. 6/19). Ornament similar este întâlnit și la Cociulia (Agulnikov 1996b, fig.2/12), Hansca–„La Matcă” (Niculiță 1981, fig.3/1, 6/2), Cartal–Orlovka II (Vančugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999, fig. 26/7-8), Pogrebea III (Levițki 1994a, 246, pl. 7/2), Saharna Mică (Niculiță 2004a, 124, fig. 7/7, 126, fig.9/10), Calfa (Levițki 1994a, 248, pl. 9/2), Stoicani (Petrescu-Dîmbovița 1953b, fig. 61/5), Trebujeni–„Potârca” (Fig. 3/4, 6, 9). Analogii se găsesc printre recipientele sesizate la Balta (Vančugov 1981a, fig. 5/6), Poljanekoe I (Vančugov 1981a, fig. 5/6), Červona Greblja (Kušnir 1978, fig. 2/3) și Jalpug IV (Vančugov 1990, fig. 22/6). Cupe cu ornament din linii incizate, sunt atestate în cultura Coslogeni cunoscute după descoperirile de la Ulmu (Hänsel 1976, Taf. 32/11) (tab. 6/13). Decorul de benzi incizate orizontale se întâlnește și în cultura Noua în cadrul descoperirilor provenite de la Dumeștii Noi (Florescu 1991, 213, fig. 43/5), Trestiana (Florescu 1991, 370, fig. 198/1), Rușești (Florescu 1991, 358, fig. 186/8), Bădragii Vechi (Sava 2002, Taf. 3/6), Doina (Sava 2002, Taf. 90/2), decorul fiind redat pe kantharos-uri sau cești bombate cu o toartă (tab.6/7-8). Decorul compus din linii paralele incizate grupate în benzi orizontale sunt cunoscute la Ticvaniul Mare (Gumă 1993, pl. XXIV/2,6; XXV/2-3,5; 1995, 125, pl. VI/38-39), Beograd-Karaburma (Gumă 1995, 125, pl. VII/35-37), Kovačica (Gumă 1995, 125, pl. VII/44), unde el este redat în asocieri cu caneluri - în cadrul unor faciesuri culturale ce ilustrează perioada de tranziție de la Bronzul recent la epoca fierului în sud-vestul României, care prezintă “în sens hallstattian” vechile manifestări etno - culturale locale, diferențiate zonal, a Bronzului tardiv și final, respectiv Bz C–D și Bz D–Ha A1 (Gumă 1993).

În faciesul Cozia-Saharna, faza timpurie, se întâlnesc recipiente ornamentate prin incizie cu linii paralele orizontale, sesizate pe ceramică la Butuceni (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 201, fig. 75/7), Saharna Mare (Niculiță, Nicic 2002, 78, fig. 5/5) și în necropola de la Saharna–„Țigău I” (Kašuba, Gol’ceva 1991, 203, fig.

5/4). Atât în mediul Babadag cât și Cozia-Saharna se mai întâlnesc și benzi executate prin imprimare (Morintz, Șerbănescu 1974, 59, fig. 11/4; Kašuba 2000, 407, fig. LXXIII/4, 438, fig. XCIV/11) (tab. 6/27). Benzile orizontale compuse din linii paralele imprimate sânt atestate și pe recipientele ceramice de la Troia VII b2, făcând parte prin puținele descoperiri într-un mediu în care predomină ceramica cu decor incizat (Blegen, Boulter, Caskey, Rawson 1958, pl. 2802/12; 285/8).

Într-o categorie aparte al ornamentului incizat se înscrie decorul format din benzi-combinații de linii orizontale și verticale, care sunt dispuse de regulă perpendicular una de alta. În cadrul acestei categorii se evidențiază:

Linii incizate sau benzi compuse din două linii paralele de la care pleacă în jos benzi de linii verticale grupate paralele la o anumită distanță (tab. 6/III);

Benzi orizontale compuse din 2 linii paralele de la care se lasă în jos linii incizate verticale (tab. 6/IV);

Prima variantă a acestui decor se întâlnește atât pe ceramica descoperită la Dunărea de Jos: Niculițel-“Cornet” (Topoleanu, Jugănaru 1995, 220, fig. VII/1), Cartal-Orlovka II (Vanciugov, Niculiță, Bîrcă 2000, pl. 17/8-9), Tămăoani (László 1986, 90, fig. 12/15) și Vinători (Brudiu 1980, fig. 3/3) cât și în zona Nistrului Mijlociu: Calfa (Levițki 1994a, 248, pl. 9/1), Pogrebea III (Levițki 1994a, pl. 7/3), Solonceni – Hlinaia (Kašuba 2000, 415, fig. LXXIX/6), Trebujeni-„Potârca” (Fig. 3/2), fiind răspândite uniform pe ambele zone (Harta 3).

Acest tip de ornament incizat este larg răspândit în cultura Cozia-Saharna cunoscut la Pocreaca, unde acest decor este redat și prin imprimare (Iconomu 1996, 43, fig. 10/3). În cultura Noua-Coslogeni ornamentul similar se consideră o tradiție venită din bronzul mijlociu (Florescu 1991, 214, fig. 42/15; Morintz 1978, 139, fig. 78/16; Sava 2002, 169-170) (tab. 6/10,14).

A doua variantă a decorului compus din combinații de linii orizontale și verticale constituie *liniile incizate singulare sau duble sub care la o anumită distanță se lasă în jos benzi verticale* (tab. 6/IV). Similitudini acestui decor larg sunt răspândite în arealul grupului Holercani, fiind atestat într-un singur caz și la Dunărea de Jos (Harta 3). În cadrul grupului Holercani, decorul este sesizat pe recipientele de la Coșnița (Levițki 1994a, 247, pl. 8/10) (tab. 6/20) și Holercani (Levițki 1994a, pl.2/1). În cadrul grupului Holercani la așezarea de la Solonceni-„Hlinaia”, acest ornament este reprezentat doar prin linii verticale, lipsind șirul incizat orizontal (Kašuba 2000, 415, fig. LXXIX/8) (tab. 6/26). Ornament similar e cunoscut la Jalpug IV (Levițki 1994a, pl. 2/1). Vase cu astfel de decor se găsesc în cultura Noua (Florescu 1991, 338, fig. 166/7) (tab. 6/9).

O categorie aparte al decorului incizat din hallstattul timpuriu îl constituie combinațiile din benzi de linii orizontale cu cele oblice. Mai frecvent se practicau două tipuri de ornament:

Benzi de linii orizontale, sub care la o anumită distanță se unesc sub unghi benzi similare compuse din linii oblice (tab. 7/I);

Benzi de linii orizontale, sub care se lasă sub unghi linii paralele (tab. 7/II);

Cartografierea monumentelor în care a fost descoperit material ceramic cu decor din benzi orizontale unite sub unghi cu benzi oblice (7/I) arată, că cel mai numeros ele sunt concentrate în zona de răspândire a grupului Holercani - Balta, pe când

recipientele ceramice cu decor din benzi orizontale unite sub unghi cu linii oblice (7/II), sunt caracteristice mai mult faciesurilor culturale de la Dunărea de Jos (Harta 4).

Prima variantă a acestui decor a fost identificată la Glinjeni II (Gol'ceva, Kašuba 1995, tab. LXIII/3), Cartal-Orlovka II (Vančugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999, fig.25/4), Saharna Mare (Kašuba 2000, fig. LXX/6), Suceveni-„Stoborâni” (Dragomir 1983, fig. 5/2), Pogreby I (Kušnir 1978, fig. 1/3), Poljaneckoe I (Vančugov 1990, fig. 26/12). Elemente similare ale decorului incizat s-au descoperit și la Fiodorovka pe cursul Niprului de Mijloc (Meljukova 1979, fig. 17/4).

Această variantă a decorului este caracteristică și culturii Noua (tab. 7/2-4), în cadrul căruia au fost evidențiate mai multe recipiente cu astfel de ornament ca la Trușești-Țugueta (Florescu 1991, 360, fig. 188/31), Mediaș (Florescu 1991, 347, fig. 175/6), Bogata de Mureș (Florescu 1991, 346, fig. 174/6), Ostrivec (Sava 2002, Taf. 158/3), Cîndești (Florescu, Florescu 1990, 90, fig. 17/3,4-5).

Piese cu decor caracteristic celei de a doua variante a fost descoperită în groapa № 70 de la Babadag (Morintz 1987, fig. 9/1), la Garvăn-„Mlăjițul Florilor” (Jugănar 1997, fig. 3/6), Niculițel-„Cornet” (Simion 2001b, fig. 3), Satu Nou-„Valea lui Voicu” (Irimia, Conovici 1993, fig. 14/9), Siliștea-„Popină” (Harțușe, Silvestru 1992, pl. 14/6, XVI/4) – din grupul Babadag I, la Hansca (Niculiță 1981, fig. 3/3, 7/1), Holercani (Levițki 1994a, pl. 2/2,6), Cartal-Orlovka II (Vančugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999, fig. 25/6), Vînători (Brudiu 1970, fig. 3/2) – din grupul Tămăoani-Holercani, și Voronovka II (Vančugov, Zaginajlo, Kušnir, Petrenko 1991, fig.18/6), Zmeevka (Burakov 1961, tab. 2/6) din cultura Belozerka. Această variantă de decor e cunoscută încă din perioada culturii Sabatinovka (Černjakov 1985, 61, fig.22/2; Geršković 1999, Taf. 15/10) (tab. 7/1), de unde a și fost împrumutat probabil acest sistem de ornamentare. Decor similar este frecvent întâlnit și în cultura Noua cunoscut după materialele din necropola de la Ostrovec (Balaguri 1985, 484, fig. 130/7), cât și de la Morești (Florescu 1991, 349, fig. 177/4), Broșteni (Sava 2002, Taf. 129/3), Teiuș-“Cetățuia” (Sava 2002, Taf. 147/1), Tărtăria (Sava 2002, Taf. 154/4). În cultura Coslogeni această variantă de decor este atestată doar pe un recipient recuperat la Dorobanțu (Florescu 1991, 252, fig. 80/1) (tab. 7/11).

În perioada Cozia-Saharna, la așezările de la Alcedar III și Saharna Mare (Niculiță, Niciu 2002, 78, fig. 5/10), s-au descoperit recipiente ceramice pe care acest decor e redat prin intermediul tehnicii de imprimare (Kašuba 2000, 456, fig. CX/1; 459, fig. CXIII/4) (tab. 7/32-33).

Un sistem de ornamentare prin incizare aparte, caracteristic sortimentului ceramic faciesurilor hallstattiene timpurii, îl prezintă decorul constituit din linii unghiulare (László 1997, 77, nota 7). Din această categorie de decor se pot evidenția următoarele tipuri:

Un șir de linii incizate sub care sunt redată benzi oblice compuse din mai multe linii scurte amplasate sub unghi (tab. 7/III);

Benzi din linii unghiulare asociate cu benzi orizontal compuse de regulă din 2-4 linii paralele (tab. 7/IV);

Numeric descoperirile cu astfel de decor sunt concentrate la monumentele de la Dunărea de Jos și în aria faciesului Holercani-Balta. Vase cu ornament similar se cunosc și la monumentele culturii Belozerka din regiunea Niprului de Jos (Harta 5).

Ambele variante al acestui ornament în cadrul faciesurilorlor cu ceramică incizată se cunosc la Babadag (Hänsel 1976, Taf. 44/7-9, 46/5; Morintz 1987, fig. 7/6, 14, 9/4, 7), Beidaud (Simion, Lăzurcă 1980, pl. V/2), Brăilița (Harțuche 2002, 298, fig. 104/1; 301, fig. 107/6; 302, fig. 108/1, 3, 6/7; Hänsel 1976, Taf. 48/8), Cernavodă (Hänsel 1976, Taf. 16/3), Garvăn–„Mlăjitul Florilor” (Jugănanu 1997, fig. 2/2, 7), Ghiolul–Petrei (Lungu 1991, fig. XIII/1,6), Niculițel–„Comet” (Simion 2001b, fig. 3; Topoleanu, Jugănanu 1995, fig. VII/6), Piatra Frecăței (Hänsel 1976, Taf. 46/8-9,15-16), Rasova–„Malul Roșu” (Irimia 1974, fig. 8/2), Rîmnicelu (Harțuche 1972, 64, fig. 3; 5/2), Satu Nou–„Valea lui Voicu” (Irimia, Conovici 1993, 59, fig. 5/5), Sihleanu (Harțuche 1972, 63, fig. 1/11), Siliștea–„Popină” (Harțuche 1983, 77, fig. 5/2; 1992, pl. XIII/2, XIV/3, XV/1), Sliștea–„Conac” (Sîrbu, Pandrea 1994, fig.19/2), Climăuți de Jos (Kašuba 2000, fig. LXVII/6), Foltești (László 1986, fig.11), Hansca–„La Matcă” (Niculiță 1981, fig. 4/2), Ijdileni–„Frumușița” (Brudiu 1991, fig. 3/1,3,5), Pogrebea III (Agulnikov, Haheu 1989, fig. 3/7), Rogojeni (Dragomir 1970, fig. 5/2), Saharna Mare, Saharna Mică (Kašuba 2000, fig. LXXVI/3; Niculiță 2004, 126, fig. 9/7-8, 131, fig. 14/3, 133, fig. 16/2-9), Solonceni–„Hlinaia” (Kašuba 2000, fig. LXXIX/4), Suceveni (Dragomir 1983, fig. 5/5), Tămăoani (László 1986, fig. 12/13), Vînători (Brudiu 1981, fig. 4/1), Balta (Vančugov 1990, 75, fig. 28/3, 7, 12-14), Poljaneckoe I (Vančugov 1990, fig. 26/17), Šeršency (Vančugov 1983, fig. 4/9), Cazaclia (Agulnikov 1996a, fig. 16/2), Jalpug IV (Vančugov 1981b, fig. 3/14), Kriničnoe (Vančugov 1990, fig. 19/11), Tiraspol (Fabricius 1951, tab. V/12), Voronovka (Vančugov, Zaginajlo, Kušnir, Petrenko 1991, fig. 18/9), Babino IV (II'inskaja 1955, tab. I/12,23), Černjanka (Kubyšev, Černjakov 1986, fig. 6/6) și Zmeevka (Burakov 1961, tab. II3-4).

Acest decor era aplicat mai larg pe cești, cupe (tab. 7/12, 16, 19-22) deși nu lipsește nici pe chiupuri (tab. 7/18), sau oale (tab. 7/15). În perioada următoare decorul din linii unghiulare rămâne caracteristic pentru tipurile similare de vase din cultura Cozia-Saharna, cunoscute după descoperirile de la Saharna–„Țiglău I” (Kašuba, Gol'ceva 1991, 198, fig. 1/5; 199, fig. 2/7), Stohnaja I, Mateuți–„la Bașnă” (Kašuba 2000, 438, fig. LXCIV/6), Butuceni (Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, fig. 77/1,6) (tab. 7/27-29).

În aspectul Babadag (Morintz 1987, 51, fig. 9/4), acest tip de decor parțial apare redat și prin ștanțare (tab.7/26). La monumentele de tip Cozia-Saharna, se evidențiază exemplare cu decor incizat și imprimat descoperite la Saharna Mare (Meljukova 1989, 311, tab. 6/2; Niculiță, Zanoci, Nicic, Matveev 2003, fig. 66/3) (tab. 7/34). La Glinjeni II (Gol'ceva, Kašuba 1995, tab. XXII/3), unghiurile formate din hașurări oblice sunt încadrate în rânduri de linii incizate paralele tratate în partea de sus și de jos a decorului (tab. 7/31).

Inițial, s-a considerat că ornamentul incizat era legat de tradiția culturilor epocii bronzului de tip Monteoru sau Tei (Harțuche 1972, 70-71). Această supoziție lansată încă la începutul anilor '70 ai secolului XX de arheologul brăilean Nicolae Harțuche reflectă situația numai din preajma râurilor Siret și Buzău, unde sunt cunoscute monumentele culturii Monteoru (Istoria Românilor, I, 250, fig. 35) și a bazinului r. Argeș unde sunt concentrate majoritatea monumentelor culturii Tei

(Istoria Românilor, I, 267, fig. 35). Însă dacă se ea în considerație “că fragmentele ceramice cu decor specific culturilor Tei și Wietenberg, prezente atât în așezarea Monteoru, cât și în alte situri ale culturii respective” (Istoria Românilor, I, 251), la care se mai adaugă și descoperirile de la: Devetaki, Ruse, Varna, Aitos, Azmaška Mogila din Bulgaria (Morintz 1978, fig.29) se pot stabili sincronisme în unele forme de vase și decor în sortimentul ceramic pe un vast spațiu al Europei de Sud-Est încă din epoca bronzului mijlociu. Decorul de benzi orizontale combinat cu linii depuse sub unghi este de tradiție Monteoru sau chiar Komarov, cum încearcă să demonstreze unii specialiști (Sava 2002, 169-170), fiind atestat și la Troia, unde nivelul VII b1 cu materialele caracteristice Noua-Coslogeni (Blegen, Boulter, Caskey, Rawson 1958, pl. 284,286), este suprapus de nivelul VII b2 cu ceramică ornamentată cu linii dispuse sub unghi și alte reprezentări incizate caracteristice ceramicii Sihleanu (Blegen, Boulter, Caskey, Rawson 1958, pl. 280/5a-e), Tămăoani-Holercani-Belozerka (Blegen, Boulter, Caskey, Rawson 1958, pl. 261/37; 280/8-11; 281/8-17; 282/2, 6-9, 23-24), și cerculețelor cu tangențe de „tip Babadag I” (Blegen, Boulter, Caskey, Rawson 1958, pl. 282/15-19).

Un alt tip de decor îl constituie benzi din linii orizontale asociate cu șiruri de triunghiuri formate din linii unghiulare. În cadrul lor se pot evidenția de asemenea două variante:

Benzi de linii orizontale sub care sunt suspendate unghiuri cu vârful în jos (tab. 8/I);

Șiruri orizontale combinate în partea de sus cu linii unghiulare în formă de triunghiuri cu vârful în sus (tab. 8/II);

Analiza materialului ceramic, demonstrează că o largă răspândire a acestui ornament a fost sesizată la monumentele de la Dunărea de Jos și mai puțin în zona de răspândire a monumentelor de tip Holercani-Balta (Harta 6).

Benzi în formă de triunghiuri suspendate cu vârful în jos (8/I) se cunosc la Sihleanu (Harțuche 1972, 63, fig. 2/4,6; 8/4), Siliștea-„Popină” (Harțuche, Silvestru 1992, pl. XVII/3), Calfa (Levițki 1994a, 248, pl. 9/13) (tab. 8/11), Cartal-Orlovka II (Vanciugov, Niculiță, Bîrcă 2000, pl. 61/6), fiind frecvent întâlnite și la monumentele grupului Tudora: Pogrebea II (Levițki 1994c, 195, fig. 4/33), (tab. 8/9), Balaban (Čebotarenko, Jarovoj, Tel’nov 1989, fig. 21/3), Burdujeli (Toščev 1992, fig. 5/11) și Žovtenoe (Vančugov 1990, fig. 32/15). Decor similar, dar cu triunghiurile amplasate cu vârful în sus este conosit la Cartal-Orlovka II și Balta (Vančugov 1981a, fig. 3/12).

Elemente ale acestui ornament au fost evidențiate de A. Florescu pe exemplarele din nivelul nr.1 al așezării culturii Noua de la Corlăteni, considerându-le de tip Costișa (Florescu 1991, 195, fig. 23/7). La așezarea de la Ulmu (Morintz 1978, 132, fig. 70/2, 72/2) s-a găsit un fragment de vas cu astfel de ornament. La Radovanu decorul similar, atestat pe un recipient de vas, din faza târzie a culturii Coslogeni, este considerat tradiție Tei V (Morintz 1978, 146, fig. 86/4). Acest tip de decor incizat este răspândit în prima epoca a fierului în cadrul faciesului Babadag II (tab. 8/15), atestat la Babadag (Morintz, Jugănar, Munteanu 1995, 234, fig. XI/1) și în mediul culturii Cozia-Saharna la Alcedar III (Kašuba 2000, 456, fig. CX/4). Tot la Babadag (Morintz 1964, 112, fig. 7/3) și în cadrul

descoperirilor de tip Cozia-Saharna acest decor este redat prin imprimare (tab. 8/16,20), iar la Saharna Mare (Meljukova 1989, 311, tab. 6/2), vârfurile triunghiurilor erau marcate cu cerculețe.

În asociere cu benzile orizontale compuse din linii paralele, în decorul vaselor cu „ceramică incizată”, frecvent sunt utilizate benzile în formă de zigzag (tab. 8/III), cunoscute după recipientele descoperite la Babadag (Morintz 1987, fig. 9/2), Bălteni (Dragomir 1986, fig. 1/1,6), Beidaud (Simion,Lăzurcă 1980, pl. IV/2), Brăilița (Hänsel 1976, Taf. 15/18), Garvăn-„Mlăjitul Florilor” (Jugănaru 1997, fig.2/11), Murighiol-„Ghiolul Pietrei” (Lungu 1991, fig. XIV/6), Satu Nou-„Valea lui Voicu” (Irimia,Conovici 1993, fig.3/7), Siliștea - „Conac” (Sîrbu,Pandrea 1994, fig.21/3-4), Hansca-„La Matcă” (Niculiță 1981, fig. 7/1), Glinjeni II (Gol’ceva, Kašuba 1995, tab. LXIII/5), Cartal-Orlovka II (Vanciugov, Niculiță, Bîrcă 2000, pl. 17/7), Solonceni-„Hlinaia” (Kašuba 2000, fig. LXXIX/1,6), Černjanka (Kubyšev, Černjakov 1986, fig. 6/3), Širokoe (Meljukova 1979, fig. 13/8) și Vladimirovka (Vančugov 1990, fig. 40/1).

Cartografierea lor permite stabilirea zonei de maximă răspândire la aspectele culturale de la Dunărea de Jos (Harta 7).

În toate variantele acestui decor, se observă preferința amplasării benzilor în formă de zigzag sub liniile orizontale (tab. 8/6-7), așa cum atestă descoperirile de la Cartal-Orlovka II și Hansca. Situație similară poate fi sesizată la Garvăn-Mlăjitul Florilor (tab. 8/14), Brăilița și Beidaud. În mediul Cozia-Saharna, pe un fragment de vas descoperit la Parcani (Kašuba 2000, 371, fig. XLVI/11), benzile în formă de zigzag sunt asociate cu linii orizontale – decor amplasat pe corpul unei cești bitronconice în mai multe nivele (tab. 8/19). Analogii directe ale acestui decor sunt întâlnite la Radovanu (Morintz 1978, 144, fig. 83/4) (tab. 8/4), așezare atribuită fazelor finale ale culturii Coslogeni (Morintz 1978, 144, fig. 83/4). Zigzagul reprezentat prin incizie se întâlnește și în cultura Noua (tab.8/2), fiind însă lipsit de benzile de linii orizontale. Vasul descoperit la Cîndești (Florescu,Florescu 1990, fig. 18/8), atât după formă cât și decor își găsește similitudini în Troia VII b2 (Blegen, Boulter, Caskey, Rawson 1958, pl. 218/A101), fapt ce ar presupune o sincronizare a unor elemente Noua de la Cîndești cu Troia VII b2, unde sunt cunoscute și elemente de tip Babadag I, Čatalka și Pšeničevo (Hänsel 1976, 232- 234).

Benzi de linii orizontale însoțite de șiruri compuse din cerculețe adâncite (tab. 8/IV). Astfel de decor reprezentat pe formele de ceramică sesizate la un șir de monumente: Babadag (Morintz 1987, fig. 10/1-2), Brăilița (Hänsel 1976, Taf.15/16), Niculițel-„Comet” (Topoleanu, Jugănaru 1995, fig. XI/5), Sîmbăta Nouă I (Hänsel 1976, Taf. 49/12-13), Ijdileni-„Frumușița” (Brudiu 1991, fig. 3/1), Cartal-Orlovka II (Vanciugov, Niculiță, Bîrcă 2000, pl. 20/7), Saharna Mare (Niculiță, Nicic 2002, fig. 3/5, 4/1), Vinători (Brudiu 1981, fig. 3/5,7) și Vladimirovka (Vančugov 1990, fig. 40/1).

În baza numeroaselor descoperiri a pieselor cu astfel de decor la monumentele de la Dunărea de Jos se poate de constatat că în afara acestui areal se cunosc doar analogii și acelea sporadice pe cursului Nistrului Mijlociu și în Nordul Pontului Euxin (Harta 7).

În cultura Cozia-Saharna, acest ornament nu suportă schimbări radicale, fiind larg utilizat cunoscut după descoperirile de la Saharna I (Kašuba 2000, 374, fig. XLIX/8), Saharna Mare (Niculiță, Niciu 2002, 76, fig. 3/5; 77, fig. 4/1), Saharna–„Țiglău I” (Kašuba, Gol’ceva 1991, 199, fig. 2/7) și Solonceni (Meljukova 1958, 80, fig. 25/4), deși în această vreme de rând cu tehnica de incizare apare și cea de imprimare cu cercelețe (tab. 8/GIV, HIV, 22) – care se consideră caracteristică primei epoci a fierului. De fapt decorul compus din benzi incizate (tab. 8/IV, 3), combinat cu gropițe-adâncituri în loc de cercelețe, ia început din cultura Noua, fiind atestat la Bărboasa (Florescu 1991, 228, fig. 56/10), Cîndești (Florescu, Florescu 1991, fig. 17/3-5), Trușești (Florescu 1991, 203, fig. 31/26), prezența lui pe vasele din hallstättul timpuriu e un indiciu incontestabil ce mărturisește participarea unor elemente din faza finală a epocii bronzului în procesul de geneză a acestei culturi.

Un alt tip de ornament executat prin incizie îl prezintă decorul geometric compus din benzi din linii paralele și triunghiuri hașurate (tab. 9/I-IV). În cadrul acestui sistem ornamentalistic se pot evidenția mai multe variante:

Șir incizat orizontal cu triunghiuri hașurate suspendate cu vârful în jos (tab. 9/I). Vase cu astfel de decor se întâlnesc frecvent la monumentele hallstättiene timpurii cu ceramică incizată, fiind cunoscute la Babadag (Morintz 1987, fig. 7/2), Beidaud (Simion 2001a, pl. III), Niculițel–„Cornet” (Topoleanu, Jugănaru 1995, fig. XI/2), Rasova–„Malul Roșu” (Irimia 1974, fig. 8/4), Rasova–„Malul Roșu” (Irimia, Conovici 1993, fig. 14/5), Sihleanu (Harțuche 1972, fig. 2/12), Topalu (Hänsel 1976, Taf. 49/4), Balta (Vančugov 1981a, fig. 5/2), Sabatinovka (Černjakov 1985, fig. 25/21), Jalpug IV (Vančugov 1981b, fig. 3/12), Tudora (Meljukova 1961, fig. 45/2-3,7), Černjanka (Kubyšev, Černjakov 1986, fig. 6/5) și Širokoe (Meljukova 1979, fig. 16/14).

„Moda” de împodobire a veselei din ceramică cu triunghiuri hașurate în zona de joncțiune a gâtului cu trunchiul sau pe umerii vasului își găsește analogii în sortimentul ceramic a culturii Coslogeni (Morintz, Angheliescu 1970, 387, fig. 16/7; Morintz 1978, 132, fig. 70/4) (tab. 9/1,6). În cultura Noua acest decor este combinat cu împunsături-gropițe, cunoscute după vestigiile de la Corlăteni (Florescu 1991, 195, fig. 23/3) și Răuseni (Florescu 1991, 208, fig. 36/1). În aspectul Babadag I (Morintz 1987, 47, fig.7/2) vârful triunghiurilor este marcat câte un cerceleț (tab. 9/13). În continuare acest decor adoptat din perioada bronzului final, este cunoscut în prima epocă a fierului fiind executat și prin tehnica imprimării, sesizat la Pocreaca-Iași, unde vârful triunghiurilor sunt marcate printr-un cerceleț (Șantierul Valea Jijiei 1952, 45; 31, fig. 5/6), dar și la așezarea hallstättiană de la Simeonovgrad (Aladžov, Balabanjan 1984, 216, fig. 31/2) din valea râului Marița din Bulgaria.

9/II – două linii orizontale sub care sunt redată triunghiuri hașurate amplasate cu vârful în jos (tab.9/II). Această formă de ornamentare a fost sesizată la recipientele de la Siliștea–„Popină” (Harțuche, Silvestru 1992, pl. XIV/4, XVII/1) și Vinători (Brudiu 1981, 534, fig. 3/2), însă ea este mult mai timpurie întâlnită în cultura Noua: la Trușești (Florescu 1991, 203, fig. 31/23), Dorobanțu (Florescu 1991, 212, fig. 40/1), Gîrbovăț (Florescu 1991, 236, fig.64/4), Probotă

(Florescu 1991, 362, fig. 190/9), Costești (Sava 2002, Taf. 33/13), cât și în cultura Coslogeni, cunoscută după descoperirile de la Ulmu (Florescu 1991, 254, fig. 82/11-13; Hänsel 1976, Taf. 32/9; Morintz 1978, 132, fig. 70/9-10), Radovanu (Morintz 1978, 145, fig. 84/4). Fazei finale a Bronzului tardiv e caracteristic introducerea în spațiul dintre liniile paralele a unui șir de cerculețe cerculețe – împunsături (tab. 9/2, 5, 8). Acest sistem de ornament în masivul Noua-Coslogeni, în opinia unor specialiști, a pătruns din bronzul mijlociu (Sava 2002, 169-170).

Combinările triunghiurilor hașurate cu benzi compuse din 2 linii paralele sunt cunoscute în prima epocă a fierului la Niculițel-“Cornet” (Topoleanu, Jugănaru 1995, 224, fig. XI/1), Saharna Mare (Kašuba 2000, 408, fig. LXXIV/13) și Țahnăuți (Meljukova 1981, fig.3/9), unde ele sunt incluse în alte compoziții ale decorului incizat. În mediul Cozia-Saharna sunt cunoscute câteva recipiente descoperite la Mateuți – „la Bașnă” (Kašuba 2000, 307, fig. XXI/3; 369, XLIV/1; 437, fig. XCIII/18), pe care liniile orizontale combinate cu șiruri de triunghiuri au fost executate prin imprimare în tradiția caracteristică primei epoci a fierului. Situație similară este remarcată în cadrul grupului Pšeničevo (Aladžov, Balabanjan 1984, 201-202, fig. 15/3), la Dundaerja, unde acest decor este cunoscut exclusiv prin imprimare.

Benzi din 3-4 linii paralele asociate cu șiruri de triunghiuri hașurate cu vârful în jos (tab.9/III). Astfel de ornament este frecvent întâlnit la mai multe monumente din hallstattul timpuriu cu ceramică incizată de la Babadag (Morintz 1987, fig. 7/7), Enisala (Dragomir 1974, fig. 4/5, 5/1), Ghindărești (Morintz,Șerbănescu 1974, fig. 11/3, 12/1), Sihleanu (Harțuche 1972, fig. 2/7-8, 8/1, 9/1-2, 10/5), Glinjeni II (Gol'ceva,Kašuba 1995, tab. LXIII/7), Saharna Mare (Niculiță, Nicic 2002, fig. 2/3), Vinători (Brudiu 1981, fig. 3/4) și Mologa II (Černjakov 1984, fig. 2/19).

În așezarea culturii Belozerka de la Mologa II (Vančugov 1993, 31, fig. 1/4) și Sihleanu (Harțuche 1972, 63, fig. 2/7-8; 71, fig. 9/1-2), benzile de linii incizate sub care sunt dispuse șirurile de triunghiuri, sunt umplute și cu puncte adâncite. Acest tip de ornament se întâlnește în cultura Noua cunoscut după descoperirile de la Suceveni (Florescu 1991, 249, fig. 77/3), Brăilița (Florescu 1991, 250, fig. 78/1) și în cultura Coslogeni evidențiat pe recipientele recuperate la Andolina (Hänsel 1976, Taf. 33/13) (tab. 9/7), Ulmu (Florescu 1991, 254, fig. 82/14), unde deasupra benzilor orizontale este redat și ornamentul „en poinson” prin mici puncte împunsături (tab. 9/3). Vase cu decor incizat compus din triunghiuri hașurate este cunoscut și în cadrul descoperirilor de tip Sabatinovka, la Jantamyj, Leontevka (Geršković 1999, Taf. 4/6,15), Berislav (Geršković 1999, Taf. 6/3), Krynki (Geršković, 1999, Taf. 8/16) și Novokievka (Geršković 1999, Taf. 26/12). În cultura Cozia-Saharna acest ornament este sesizat la Țahnăuți, unde partea superioară a benzilor orizontale sunt hașurate cu linii scurte oblice (Meljukova 1981, 9, fig. 4/4) (tab. 9/17).

Motive sau elemente în diferite combinații ale acestui decor în formă de triunghiuri hașurate au fost evidențiate pe un spațiu extrem de mare: la Dunăre până la Nipru. Însă mai compact descoperirile acestui decor se concentrează cu precădere în zona Dunării de Jos (Harta 8).

Analogiile decorului de benzi de linii orizontale incizate combinate cu triunghiuri hașurate au fost găsite la Troia VII b2 (Blegen, Boulter, Caskey, Rawson 1958, pl. 282/8), ceia ce ar indica, că materialele de la această urbă pot fi încadrate în aceeași perioadă cronologică cu monumentele “*cu ceramică incizată*” din spațiul nord-vest Pontic.

Șiruri de triunghiuri hașurate încadrate în benzi din linii orizontale asociate cu cerculețe adâncite (tab.9/IV). Acest decor este atestat până în prezent doar la Sihleanu (Harțușe 1972, 72, fig. 10/3). În cultura Noua vase cu astfel de decor sunt atestate la Brăești (Sava 2002, Taf. 72/4) (tab. 9/4), iar în cultura Sabatinovka la Kapulovka (Geršković 1999, Taf. 48/6), unde acest ornament este legat de tradiție Srubnaja. Motiv similar, dar reprezentat prin imprimare este cunoscut la Glinjeni II, din cadrul faciesului Cozia-Saharna (Gol'ceva, Kašuba 1995, tab. XXX).

Alt tip de decor îl constituie *triunghiurile hașurate amplasate cu vârful în sus* (tab. 10/I), Pe unele exemplare triunghiurile sunt hașurate în ambele sensuri având interiorul împărțit în “*câmpuri*”. Vase cu un asemenea ornament s-au sesizat la Niculițel–„Cornet” (Topoleanu, Jugănaru 1995, fig. XIII/1), Ijdileni–„Frumușița” (Brudiu 1991, fig. 3/6), Vinători (Brudiu 1981, fig. 3/6), Jalpug IV (Vančugov 1981b, fig. 3/11), Krasnaja Kosa (Vančugov 1990, fig. 24/15). Monumente ce conțin sortiment ceramic cu astfel de decor în exclusivitate sunt concentrate în zona Dunării de Jos (Harta 9).

În cultura Belozerka la Krasnaja Kosa (Vančugov 1993, 31, fig. 1/8) (tab. 10/11) cât și la Niculițel–“Cornet” (Topoleanu, Jugănaru 1995, 226, fig. XIII/1) vârful triunghiurilor sunt marcate cu un punct adâncit, fiind lipsite la bază de benzi orizontale (tab. 10/15). Analiza decorului (tab. 10/11, 15), dă posibilitate de a stabili unele elemente comune dintre faciesurile Belozerka și Babadag I-Tămăoani specifice ornamentului ceramicii fine. În mediul Cozia-Saharna, la necropola de la Poiana, triunghiurile hașurate cu vârful în sus sunt atestate în asociere cu benzi de linii orizontale, oblice sau unghiulare în forma de romburi (Kašuba 1990, 109, fig. 6) (tab. 10/18).

Șiruri de triunghiuri hașurate în interior cu linii orizontale paralele (tab. 10/II). Studiarea ornamentului demonstrează, că în cele mai multe cazuri triunghiurile se hașurau cu un șir de linii incizate orizontal, și numai într-un singur caz cu o bandă din 3 linii paralele (tab. 10/6). Astfel de reprezentări se cunosc după recipientele descoperite la Ghindărești (Morintz, Șerbănescu 1974, 60, fig. 12/3) (tab. 10/6) și Bălăbănești (Levițki 1994a, 250, pl. 11/2) (tab. 10/8), în cultura Belozerka la Šelehovo (Vančugov 1993, fig. 2/11) și Černjanka (Kubyšev, Černjakov 1986, fig. 6/14) (tab. 10/12-13). În mediul Cozia-Saharna vase cu astfel de ornament până în prezent a fost sesizate numai la Pocreaca (Iconomu 1996, 30-31, 47, fig. 14/10) (tab. 10/19).

Probabil acest tip de ornament a parvenit în faciesurile primei epoci a fierului datorită contribuțiilor unor elemente din masivul Noua-Coslogeni, în care este frecvent întâlnit pe vase provenite de la Gîrbovăț (Florescu 1991, 236, fig. 64/6), Suceveni (Florescu 1991, 249, fig. 77/2), Ulmu (Morintz 1978, 132, fig. 70/1) (tab. 10/2). Un recipient de vas cu decor similar e cunoscut în așezarea de tip Sabatinovka de la Uškalka (Geršković 1999, Taf. 11/12).

În cadrul grupurilor Tămăoani și Belozerka se mai pot evidenția ca tip aparte decor din șiruri de triunghiuri cu interiorul umplut cu puncte adâncite (tab. 10/III). Se întâlnesc recipiente ornamentate cu triunghiuri cu vârful în jos cât și cu vârful în sus (tab.10/III), atestate la Cartal-Orlovka II (Vančugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999, 195, fig. 32/7) (tab. 10/9), la Cazaclia (Agulnikov 1996a, 106, fig. 18/5) (tab. 10/13), Černjanka (Kubyšev, Černjakov 1986, fig. 6/1) (tab. 10/14). În cultura Coslogeni, la Rasova–„Malul Roșu” se pot evidenția mai multe recipiente de vase acoperite cu decor (Irimia 1974, 77-78, fig. 7/1-2; 13/2-3) (tab. 10/3-4), aproape similar celui de tip Tămăoani și Belozerka.

Decorul de romburi hașurate (tab. 10/IV) este cunoscut după materialele de la Rîmnicelu (Hartuche 1972, 65, fig. 4) (tab. 10/7), Satu Nou–„Valea lui Voicu” (Irimia, Conovici 1993, 74, fig. 10/7; 82, fig. 14/3) (tab. 10/16-17), Niculițel–„Cornet” (Topoleanu, Jugănaru 1995, 210, fig. XI/1), Cartal–Orlovka II (Vanciugov, Niculiță, Bîrcă 2000, pl. 32) și Glinjeni II (Gol’ceva, Kašuba 1995, tab. LX/5). În cultura Cozia-Saharna acest motiv este cunoscut la Pocreaca (Iconomu 1996, 45, fig. 12/6), Țahnăuți (Meljukova 1981, fig. 3/17), Saharna–„Țiglău I” (Kašuba, Gol’ceva 1991, 198, fig. 1/4-5), Saharna–„Gura Hulboaca” (Meljukova 1955, 62, fig. 11/1), Saharna I–„Dealul Mănăstirii” (Kašuba 2000, 373, fig. XLVIII/13), Saharna Mare (Kašuba 2000, 404, fig. LXX/1), Solonceni (Meljukova 1954, 61, fig. 27/5; 1955, 53, fig. 1, 2), etc (tab. 10/20-22). Caracteristic epocii fierului devine încadrarea figurilor de romb în șiruri orizontale de cerculețe (tab. 10/16, 20-21), tradiție utilizată în cadrul descoperirilor de tip Pșeničevo (Tončeva 1980, 45, pl. XVI/3; Venediktov 1976, fig. 104-105), sau includerea șirului de romburi hașurate în registre orizontale compuse din benzi de linii paralele (tab. 10/22). Reprezentarea rombului hașurat pe vase este bine cunoscută în mediul faciesului Pșeničevo-Razkopanica, la Kârdžaly (Dremsizova-Nelčinova 1984, 124, fig. 27/1).

Amplasarea romburilor în ordine de șah, în diferite nivele, cum sunt cazurile de la Rîmnicelu, Satu Nou–„Valea lui Voicu”, au analogii în cadrul fazelor finale ale culturii Coslogeni (tab. 10/5), în așezarea Radovanu (Morintz 1978, 146, fig. 85/2), pe care S. Morintz le include în tipul Tei V (Morintz 1978, 146). Ornamentul în formă de romb în cultura Noua, poate fi evidențiat la un șir de monumente: Corlăteni (Florescu 1991, 195, fig. 23/4), Tîrpești (Florescu 1991, 217, fig. 45/4), Holboca (Florescu 1991, 219, fig. 47/2), Bărboasa (Florescu 1991, 228, fig. 56/8), etc.

În ornamentarea vaselor din faciesurile Tămăoani-Holercani și Belozerka, se evidențiază o altă categorie de decor – *ghirlande* (tab. 11/I-III). Acest decor poate fi separat în două tipuri:

Ghirlande din linii în formă de semicerc unite sub unghi (tab. 11/I);

Benzi din linii orizontale sub care se lasă în jos linii duble în formă semicer, uneori combinate cu puncte adâncite (tab. 11/II);

Prima variantă a acestui decor se cunoaște după materialele de la Enisala (Dragomir 1974, fig. 5/3), Rîmnicelu (Hartuche 1972, fig. 5/1), Topalu (?) (Hänsel 1976, Taf.49/3), Cartal–Orlovka II (Vanciugov, Niculiță, Bîrcă 2000, pl. 25/6), Tămăoani (László 1986, fig. 5/3), Vînători (Brudiu 1981, fig. 4/2), Balta (Vančugov 1983, fig. 3/8) (tab. 11/5) și Priozernoe I (Vančugov 1990, fig. 18/2).

Ceramică cu astfel de ornament este cunoscută încă la monumentele bronzului tardiv a culturii Noua de la Ostrivec (Sava 2002, Taf. 156/9) (tab. 11/2), Cîndești (Florescu, Florescu 1991, fig. 18/10), Gîrbovăț (Florescu 1991, 237, fig. 65/20) (tab. 11/1), etc.

A doua variantă este sesizată pe recipientele descoperite la Babadag (Morintz 1987, fig. 7/3-5, 15; 10/2), Bălteni (Dragomir 1986, fig. 1/5), Beidaud (Simion 2001a, pl. III), Brăilița (Hänsel 1976, Taf. 15/16), Gârvan–„Mlăjițul Florilor” (Jugănar 1997, fig. 2/1,3; 3/1-2, 5), Ghindărești (Morintz, Șerbănescu 1974, fig. 14/7), Hîrșova (Morintz, Șerbănescu 1974, fig. 9/1,5), Niculițel–„Cornet” (Simion 2001b, fig. 2), Piatra Frecăței (Hänsel 1976, Taf.46/13), Satu Nou–„Valea lui Voicu” (Irimia, Conovici 1993, fig. 14/8b), Siliștea–„Conac” (Sîrbu, Pandrea 1994, fig. 20/2-3, 21/5), Cociulia (Agulnikov 1996b, 178, fig. 2/13), Pogrebea III (Agul’nikov, Haheu 1989, fig. 5/9), Saharna Mare, Saharna Mică, Solonceni–„Hlinaia” (Kašuba 2000, fig. LXXX/2), Suceveni (Dragomir 1983, fig. 5/6,10), Vinători (Brudiu 1981, fig.4/7), Cazaclia (Agulnikov 1996a, fig. 13/3), Jalpug IV (Vančugov 1981b, fig. 3/6) și Černjanka (Kubyšev, Černjakov 1986, fig. 6/2) (tab. 11/8-10).

Monumentele unde sunt cunoscute ambele variante ale decorului de ghirlande sunt concentrate în mare parte în zona Dunării de Jos (Harta 10), puținele descoperiri fiind cunoscute și în bazinul r. Nistru și Kodyma.

Atestarea acestui tip de decor în nivelul culturii Coslogeni de la Beidaud (Simion 2000, 329, Pl. III) (tab. 11/3), demonstrează fără echivoc evoluția lui de mai departe în cadrul “*genezei*” primei epoci a fierului.

În cultura Belozerka, benzile orizontale cu ghirlande în partea de jos sunt asociate de mici puncte sau cerculețe (tab. 11/6-7). Această tradiție a fost sesizată și în faciesul Babadag I-Tămăoani, la Bălteni, Suceveni, Hîrșova, Babadag, Sliștea–„Conac”, Garvăn–„Mlăjițul Florilor”, Vinători, etc. (tab. 11/11). În Bulgaria, la cetatea de lângă Kordžaly (Dremzisova-Nelčinova 1984, 124, fig. 27/5) s-au descoperit fragmente de ceramică ornamentate cu incizii în formă de linii segmentoidale ce amintesc ghirlande cu puncte incizate. Stilistica însă a decorului de la Kordžaly, diferă de cea din monumentele de la nord de Dunăre.

La rândul său, în aspectele Babadag II și Cozia-Saharna, ghirlandele incizate au fost redată în asocieri cu cerculețe cu tangențe imprimate cunoscute la Babadag (Morintz 1987, 55, fig.11/7), Niculițel–„Cornet” (Topoleanu, Jugănar 1995, 225, fig. 3-5) (tab. 11/12) sau la Stoicani (Petrescu-Dîmbovița 1953a, 140, fig. 62/14).

Motivul ghirlandei, executate doar prin caneluri, este cunoscute în faciesurile cu ceramică canelată din spațiul Carpato – Danubian (Foltiny 1967, 60, Taf. I/3; 61, Taf. II/4; 63, Taf. III/1; 63, Taf. IV/1,3): la Cîrma (Chicideanu 1992, 51, fig. 1/2); în mediul Gáva-Holigrady; la Mediaș, Reci, Drîmbar–Teleac (Berciu, Popa 1965, 86, fig. 7/1; Horedt, Berciu, Popa 1962, 357, fig. 6/9), Vârfele (Székely 1959, 195, fig. 6/3), Simeria (Basa 1970, 228, fig. 5), Săulești (Bassa, Mărghitan 1967, 106, fig. 1), Sărățel (Vlassa, Dănilă 1962, fig. 4/5), Sincăreni (Preda 1988, 858, fig. 32), Grănicești etc. Acest tip de decor e specific și pentru cultura Corlăteni-Chișinău (Levițki 1994b, 189, fig. 12/9; 200, fig. 23/6; 209, fig. 32/18, 223, fig. 46/12-13).

Caneluri (tab. 12)

Canelurile, după modul de amplasare pe vase și formă sunt de câteva tipuri:

12/I – caneluri orizontale aranjate în benzi paralele;

12/II – caneluri oblice „turban - bowls”, modelate de regulă pe marginea străchinilor;

12/III – benzi orizontale compuse din caneluri oblice, aplicate pe trunchiul vaselor, sau în zona diametrului maxim a trunchiului;

12/IV – benzi de caneluri orizontale combinate în partea de jos cu caneluri oblice.

S-a remarcat, că unele tipuri de caneluri, cum ar fi cele orizontale se întâlnesc pe vase-străchini sau chiupuri, culoarea cărora de regulă este dublă: neagră la exterior și oranj în interior (Levițki 1994b, 227). Această proprietate a ceramicii, cercetătorii o consideră ca specifică culturii Gáva-Holigrady (Smirnova 1990, 22).

În așezarea civilă Cartal-Orlovka II în orizontul Tămăoani, a fost descoperit un fragment de la chiup cu gâtul în formă de pâlnie, ornamentat cu caneluri orizontale (Vanciugov, Niculiță, Bîrcă 2000, pl. 70/1) (fig. 5/1). Vasul a fost confecționat dintr-o pastă de lut fină, acoperit cu un luciu metalic, având culoarea roșie-oranj în interior și neagră în exterior. După consistența pastei, formă și decor, fragmentul de vas are analogii în cultura Gáva-Holigrady (László 1973, 585-586). Un fragment similar a fost descoperit în Bulgaria la Staroselec (Kjnčev 1984, 158, 157, fig. 18/b), iar altele la Šumenska (Antonova, Popov 1984, 174, tab. 2/2).

Străchinile cu trunchiul tronconic ornamentate sub buză cu caneluri orizontale din așezarea de la Cartal-Orlovka II, sunt considerate de către cercetători de tradițiile caracteristice mediului culturii Corlăteni-Chișinău (Vančugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999, 160).

Canelurile orizontale rediate pe străchini tronconice pe marginea exterioară (tab. 12/7-8), descoperite la Tămăoani (László 1986, 90, fig. 12/8), Holercani (Levițki 1994a, 242, pl. 3/1), Hansca (Levițki 1994a, 244, pl. 5/4), Pogrebea III (Levițki 1994a, 246, pl. 7/13), de asemenea au analogii în cultura Corlăteni-Chișinău (Levițki 1994b, fig. 13/1,2-5; 16/16-19; 36; etc). În mediul Belozerka la Cazaclia (Agulnikov 1996a, fig. 6/10, 9/9, 12/8, 13/4, 22/6), Balaban (Meljukova 1979, 50, fig. 13/13), Taraclia (Agul'nikov, Haheu 1988), Tudora (Meljukova 1961, 46, fig. 11/1) etc., benzile de caneluri orizontale se întâlnesc pe gâtul chiupurilor sau în zona umerilor cupelor cu profil S-oidal (tab. 12/14-15).

În prima epocă a fierului, în faciesurile Babadag II și Cozia-Saharna, se evidențiază materialele descoperite la Babadag (Hänsel 1976, Taf. 44/3), Saharna I (Kašuba 2000, 374, fig. XLIX/1), Saharna Mare (Niculiță, Niciu 2002, 78, fig. 5/17), Cozia (Hänsel 1976, Taf. 53/6), unde canelurile orizontale sunt rediate atât pe străchini (tab. 12/25) cât și pe gâtul unor vase în formă de chiup (tab. 12/24) sau ceașcă (tab. 12/19). De remarcat analogia aproape identică a vasului descoperit la Cozia (Hänsel 1976, Taf. 53/6) (tab. 12/24), decorat pe întreaga suprafață a gâtului cu caneluri orizontale și cel provenit de la Pšeničevo (Gotzev 1994, 118, fig. 8/12).

În masivul Noua și Sabatinovka, canelurile orizontale erau amplasate pe partea de sus a vaselor (tab. 12/1), sau a ceștilor cu două torși descoperite la Căbești (Florescu 1991, 376, fig. 204/5), Simonești (Florescu 1991, 189, fig. 17/14),

Lichitișeni (Florescu 1991, 224, fig. 52/10), Trușești (Sava 2002, Taf. 108/3, 109/5), Gîmbaș (Sava 2002, Taf. 141/12), Teiuș-“Sub Drum” (Sava 2002, Taf. 148/3-4) etc. (tab. 12/2-3).

Canelurile în formă de *turban* se întâlnesc în toate faciesurile cu ceramică incizată hallstattiene timpurii: Holercani (Levițkii 1994a, 242, pl. 3/7), Calfa (Levițki 1994a, 248, pl. 9/4), Tămăoani (Laszlo 1986, 84, fig. 6/5-7), Jalpug IV (Vanciugov 1990, 101, fig. 43/2), Cartal-Orlovka II (Vanciugov, Sîrbu, Niculiță, Bărcă 1999, 185, fig.22/10; 191, fig.28/6), Cazaclia (Agulnikov 1996a, 99, fig. 11/8). Acest element decorativ este specific categoriilor de vase – străchini tronconice (tab. 12/9, 10, 16), cu excepția grupului Holercani, unde ornamentul similar este până în prezent sesizat numai pe vasele tipului IXa/3 (tab. 12/11). Canelurile în formă de *turban* prezintă unul din elementele esențiale care reflectă procesul “hallsattizării” în spațiul Balcano-Carpato-Pontic, fiind bine cunoscute la Babadag (Morintz 1987, 55, fig. 11/8; Morintz, Jugănar, Munteanu 1995, 235, fig. XIV/10; Morintz, Jugănar 1995, 187, fig. IV/3-4; 191, fig. VIII/1; 192, fig. IX/2; Hänsel 1976, Taf. 45/10-11) (tab. 12/21), Hîrșova (Hänsel 1976, Taf. 47/4), Satu Nou-„Valea lui Voicu” (Irimia, Conovici 1993, 55, fig. 3/6; 59, fig. 5/4; 67, fig. 6/1, 5-6), Niculițel-“Cornet” (Topoleanu, Jugănar 1995, 222, fig. IX/1,4) și în cadrul descoperirilor de tip Cozia-Saharna: Pocreaca (Iconomu 1996, 47, fig. 14/5), Stoicani (Petrescu-Dîmbovița 1953a, 135, fig. 60/12-14), Cozia (Kašuba 2000, 377, fig. LII/9), Lețcani (Kašuba 2000, 376, fig. LI/20) (tab. 12/26-27), etc. cât și în multiple monumente din Bulgaria de nord-est (Antoova, Popov 1984, 166, tab. 1/18; Tončeva 1980, 43, pl. XIV, XV; Stoyanov 1997, 202-203, tab. VI/47-48; VII/57, 59; Hänsel 1976, Taf. 72/3-4). În mediul Cozia-Saharna, la Cozia (Hänsel 1976, Taf. 52/4), acest element decorativ este îmbinat cu decor ștanțat (tab. 12/28), atestat și la Pșeničevo (Gotzev 1994, 117, fig. 7/4). În asociere cu decor incizat (tab. 12/10, fig. 5/3) canelurile turban-bowls sunt întâlnite și la așezarea hallstattiană timpurie Cartal-Orlovka II, Brăilița (Hänsel 1976, Taf. 48/9) sau Vinători (Brudiu 1970, fig. 5/1; 1980, fig. 2/9). Analogii acestui motiv putem găsi la Kastanas în nivelurile 12-11, datate cu perioada circa 1190-1000 a. Chr. (perioada de tranziție spre epoca fierului (Hochstetter 1984, Taf. 182/6, 101/4, 109/8).

Canelurile oblice la unele categorii de vase cum ar fi cupele, acopereau de regulă în întregime trunchiul recipientelor. Astfel de exemplare au fost sesizate la Cartal-Orlovka II (Vanciugov, Niculiță, Bîrcă 2000, pl. 7/4), Širokoe (Meljukova 1979, 50, fig. 13/7,11), Cazaclia (Agulnikov 1996a, 94, fig. 6/7, 7/9, 11/7) (tab. 12/13, 18). Acest tip de decor se întâlnește și pe recipientele descoperite la Babadag (Hänsel 1976, Taf. 46/4; Morintz 1964, 108, fig. 5/6), Piatra Frecăței (Hänsel 1976, Taf. 46/17) (tab. 12/23), Niculițel-“Cornet” (Topoleanu, Jugănar 1995, 221, fig. VIII/4), unde era utilizat la ornamentarea vaselor bitronconice sau a ceștilor (tab.12/20,22). În faciesul Cozia-Saharna, ornamentul prin caneluri oblice este sesizat la Glinjeni II (Gol'ceva, Kašuba 1995, tab. XXXII/1) și Solonceni-Hlinaia (Kašuba 2000, 419, fig. LXXX/9), fiind redat pe cupe sau cești cu toarta supraînălțată (tab. 12/29-30). În bronzul tardiv cești cu forma și decor similar sunt cunoscute după recipientele din cultura Noua de la Brașov-„Bortolomeu” (Florescu 1991, 354, fig. 182/4) și Iași-„Valea Lupului” (Florescu 1991, 214, fig. 42/16) (tab. 12/4-5), care probabil au servit ca prototip pentru grupurile culturale hallstattiene cu ceramică incizată.

Situație asemănătoare este și în cazul decorului alcătuit din caneluri orizontale în combinație cu cele oblice, care se întâlnesc și în cultura Noua la Lichitișeni (Florescu 1991, 223, fig. 51/2) (tab. 12/6), dar sesizate și în mediul Holercani la Pogrebea III (Levițki 1994a, 246, pl. 7/9) (tab. 12/12), Cazaclia (Agulnikov 1996a, 93, fig. 5/2) etc. (tab. 12/17).

Diferite variante al decorului compus din caneluri sunt cunoscute și în cadrul descoperirilor de la Pșeničevo (Čičikova 1972, 93, fig. 15).

Ornamentul de caneluri oblice amplasate pe umerii ceștilor, este întâlnit și straturile Troiei VII b2 (Blegen, Boulter, Caskey, Rawson 1958, pl. 281/1,4; 288/2).

*

Analiza tipologic-comparativă a decorului ceramicii fine și rudimentare din masivul cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni; grupurilor de monumente cu ceramică incizată de tip Sihleanu-Tămăoani-Holercani-Belozerka-Balta, și faciesurilor cu ceramică imprimată de tip Babadag-Cozia-Saharna, permit evidențierea a 46 tipuri de decor: 12 în relief (tab. 1/I-IV; 2/I-IV; 12/I-IV), 4 în plastic (tab. 3/I-IV), 3 – englif (tab. 5/I-III), 23 – incizate (tab. 6/I-IV; 7/I-IV; 8/I-IV; 9/I-IV; 10/I-IV; 11/I-III) și 4 – combinat dintre cel incizat și în relief (4/I-IV), reprezentând 18 categorii stilistice: I – brăe alveolate (tab. 1/I-IV); II – brăe în relief (tab. 2/I-IV); III – proeminențe (tab. 3/I-IV); IV – brăe cu incizii (tab. 4/I-II); V – brăe cu perforări (tab. 4/III-IV); VI – creștături (tab. 5/I-II); VII – alveole (tab. 5/III); VIII – linii orizontale (tab. 6/I-II); IX – combinarea liniilor orizontale cu cele verticale (tab. 6/III-IV); X – combinarea liniilor orizontale cu cele oblice (tab. 7/I-II); XI – linii unghiulare (tab. 7/III-IV); XII – linii orizontale asociate cu triunghiuri (tab. 8/I-II); XIII – zigzag (tab. 8/III); XIV – linii orizontale cu cerculețe (tab. 8/IV); XV – triunghiuri hașurate (tab. 9/I-IV; 10/I-III); XVI – romburi (tab. 10/IV); XVII – ghirlande (tab. 11/I-IV); XVIII – caneluri (tab. 12/I-IV) – care prezintă o evoluție continuă din bronzul tardiv în cadrul faciesurilor hallstattiene timpurii cu „ceramică incizată”.

Din 46 de tipuri al decorului – 14 sunt identice pentru întreg areal al monumentelor cu ceramică incizată de tip Sihleanu-Tămăoani-Holercani-Belozerka-Balta (tab. 3/I-III; 5/III; 6/I; 7/IV; 8/I,III; 9/II-III; 10/II; 11/II); 6 tipuri se întâlnesc doar la Sihleanu și în grupul Holercani-Tămăoani (tab. 2/II-DE; 5/II-DE; 7/I,III-DE; 8/II-DE; 10/IV-DE); 9 tipuri – în faciesurile Belozerka și Tămăoani-Holercani (tab. 1/I,IV-EF; 6/III-IV-EF; 7/II-EF; 8/IV-EF; 10/III-EF; 11/II-EF; 12/IV-EF). În afară de aceasta, 1 tip de decor se întâlnește doar la Sihleanu (tab. 9/IV-D), 3 – în cultura Belozerka (tab. 2/IV-F; 9/I-F; 12/III-F) și 7 sunt specifice aspectului Tămăoani-Holercani (tab. 1/II-E; 2/III-E; 3/IV-E; 4/I-II,IV-E; 5/I-E). O astfel de amplasare în spațiu a decorului ceramicii fine și rudimentare demonstrează încă odată caracterul omogen a descoperirilor de tip Sihleanu-Tămăoani-Holercani-Belozerka, care evidențiate într-un orizont cultural-cronologic poate ilustra o „*perioadă de tranziție*”.

Corelarea tipologică a sistemelor de decor a monumentelor bronzului tardiv cu decorul similar din cadrul faciesurilor „*perioadei de tranziție*”, permite constatarea prezenței unor elemente de tradiție Noua-Coslogeni, mai puțin Sabatinovka, în preluarea a unor tipuri de ornament în cadrul grupurilor culturale

Sihleanu-Tămăoani-Holercani-Belozerka. În aspectul cultural Sihleanu se pot identifica 19 elemente a decorului ceramici, comun cu cel din cultura Noua (tab. 1/I-BD; 2/I-II-BD; 3/I-III-BD; 5/II-III-BD; 6/II; 7/I,III-IV-BD; 8/I-BD; 9/II-IV-BD; 10/II,IV-BD; 11/I-BD), cultura Coslogeni – 16 (tab. 1/I-CD; 2/II-III-CD; 3/I-CD; 5/III-CD; 6/I-II-CD; 7/I,IV-CD; 8/I-III-CD; 9/II-III-CD; 10/II,IV-CD). Cu cultura Sabatinovka tipologic sunt identice doar – 10 (tab. 1/I-AD; 2/I-II-AD; 3/I-III-AD; 5/II-III-AD; 6/II-AD; 7/I-AD). În faciesul Tămăoani-Holercani 31 de tipuri de decor pot fi incluse în categoria celor întâlnite în cultura Noua (1/I-IV-BE; 2/I-BE; 3/I-IV-BE; 4/I,IV-BE; 5/I-III-BE; 6/I-IV-BE; 7/I-IV-BE; 8/I,IV-BE; 9/II-III-BE; 10/I-BE; 11/I-BE; 12/I,III-IV-BE), 25 în cultura Coslogeni (tab. 1/I-IV-CE; 2/I-II-CE; 3/I,IV-CE; 4/IV-CE; 5/I,III-CE; 6/I-III-CE; 7/I-II,IV-CE; 8/I-III-CE; 9/II-III-CE; 10/II-CE; 11/I-CE; 12/I,III-IV-CE), și 15 în cultura Sabatinovka (tab. 1/I-IV-AE; 2/I-AE; 3/I-III-AE; 5/I-III-AE; 6/II-AE; 7/I-II-AE; 12/I-AE). În mediul culturii Belozerka se pot evidenția 24 tipuri de decor de tradiție Noua (tab. 1/I,IV-BF; 2/I,IV-BF; 3/I-III-BF; 5/III-BF; 6/I,III-IV-BF; 7/II,IV-BF; 8/I,IV-BF; 9/I-III-BF; 10/II-III-BF; 11/I-BF; 12/I,III-IV-BF), 20 - de tradiție Coslogeni (tab. 1/I,III-IV-CF; 2/I,IV-CF; 3/I,IV-CF; 5/III-CF; 6/I,III-CF; 7/II,IV-CF; 8/III-CF; 9/I-III-CF; 10/II-III-CF; 11/II-III-CF; 12/III-CF); și 13 Sabatinovka (tab. 1/I,III-IV-AF; 2/I,IV-AF; 3/I-IV-AF; 5/III-AF; 7/II-AF; 9/I-AF; 12/I-AF).

Aceste categorii de decor a ceramicii fine și de uz comun sunt caracteristice fazelor timpurii al monumentelor primei epoci a fierului de tip Babadag și Cozia-Saharna. În fazele dezvoltate a acestor faciesuri, motivele decorului incizat sunt frecvente în ornamentarea ceramicii la care se mai adaugă redarea lor prin imprimare, adoptându-le astfel tradiției primei epoci a fierului (tab. 6/H-I-III; 7/G,H-I-IV; 8/G,H-I-IV; 9/H-I-II,IV). Luând în considerație similitudinea decorului caracteristic recipientelor din monumentele „perioadei de tranziție” și a primei epoci a fierului, se poate de evidențiat un aport considerabil al faciesurilor cu ceramică incizată Babadag I-Holercani-Tămăoani-Belozerka în procesul constituirii tradiției de ornamentare a ceramicii fine și rudimentare în mediul hallstattian din spațiul nord-vest Pontic. În cadrul descoperirilor de tip Babadag pot fi sesizate 34 de elemente a decorului ceramic comun cu faciesele perioade de tranziție (tab. 1/I-III-D-F:G; 2/I-D-F:G; 3/I-IV-D-F:G; 5/I-III-D-F:G; 6/I,III-D-F:G; 7/III-IV-D-F:G; 8/III-IV-D-F:G; 9/I-III-D-F:G; 10/I-IV-D-F:G; 11/II-III-D-F:G; 12/I,IV-D-F:G). În grupul de monumente Cozia-Saharna circa 31 de elemente decorative au analogii tipologice directe cu grupurile culturale Babadag I-Tămăoani-Holercani-Belozerka (tab. 1/I,III-D-F:H; 2/I-D-F:H; 3/I-IV-D-F:H; 4/IV-D-F:H; 5/II-III-D-F:H; 6/I-III-D-F:H; 7/I-IV-D-F:H; 8/I-IV-D-F:H; 9/I-III-D-F:H; 10/II,IV-D-F:H; 11/I,III-D-F:H; 12/I-III-D-F:H).

Unicul element ce reflectă procesul de „*halistattizare*”, în afară formelelor de vase, îl constituie elementele decorului de caneluri (tab. 12), care sunt caracteristice întregului areal culturilor primei epoci a fierului din spațiul Balcano-Carpato-Pontic.

Este necesar de remarcat, că în cultura Noua, vase cu decor incizat în formă de benzi de linii orizontale, linii verticale sau dispuse sub unghi, ghirlande, triunghiuri hașurate, etc., se întâlnesc în special în nordul interfluviului Siret-Nistru

sau în arealul arcului intracarpatic (Sava 2002, 208, Karten: 27-28), iar faciesele Babadag I, Tămăoani, Holercani și Balta, ocupă regiunea de frontieră dintre silvostepă și stepă (Levițki 1994, 221). În ceia ce privește cultura Coslogeni, ea este suprapusă direct de arealul manifestările culturale Tămăoani și Babadag I (László 1997).

Unii specialiști, explică prezența acestui tip de decor (incizat, canelat, etc. – n.a.) în spațiul Nord-Pontic, ca rezultat al deplasării în această regiune, sub presiunea „tracilor”, a unei părți a populației purtătoare a culturii Noua, care a fost deja “hallstattizată” parțial, sau penetrației purtătorilor complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată în direcția nord-est (Levițki 2002a). Alții indicând asemănarea tipului antropologic Belozerka și Noua, au presupus migrația culturii Noua la sud sau sud-est, contribuind la formarea culturii Belozerka (Vančugov 1990, 131). Aceasta ar explica și apropierea a ritului funerar a celor două culturi (Vančugov 1990, 130). Deplasarea unei părți de populație ce a lăsat cultura Noua la sud ar indica-o și răspândirea pieselor din bronz (Dergacev 1997, 48-49).

Astfel, ținând cont de analogiile ornamentului ceramicii Tămăoani-Holercani-Balta cu materialul ceramic cu decor din cultura Noua, se poate de presupus, că grație deplasării unor grupuri masive a populației din epoca a bronzului final la sud, sub presiunea procesului de hallstattizare din Europa est-centrală (Zaharia, Morintz 1965, 456), în geneza primei epoci a fierului au fost încadrate un șir de componente ale bronzului tardiv, reflectat în special în decorul ceramic. Sub influența acestor elemente, s-au și cristalizat probabil manifestările culturale Tămăoani, Holercani-Balta, la care se mai adaugă o fază tardivă a culturii Coslogeni cu aspectele sale cunoscute ca monumente de tip Babadag I de la Dunărea de Jos. Aspectele culturale Tămăoani, Holercani și Belozerka pot fi tratate ca manifestări culturale a hallstattului timpuriu cu un aspect tranzitoriu. Îmbinarea tuturor acestor tradiții în cadrul procesului de geneză a primei epoci a fierului își găsește reflectare elocventă în materialele recuperate din cercetările la așezarea civilă de la Cartal-Orlovka II.

*

Topografia descoperirilor „ cu ceramică incizată”

Cartarea monumentelor arheologice unde au fost descoperite recipiente ceramice cu decor incizat (tab.6-11), a permis evidențierea în cadrul „orizontului cultural cu ceramică incizată”, alcătuit din faciessurile Babadag I-Tămăoani-Holercani-Belozerka, 3 zone geografice, în care se concentrează recipientele ceramice cu decor incizat în spațiul nord-vest Pontic (Harta 11):

- I zonă – *Dunărea de Jos*, unde sunt definite așa numitele aspecte culturale de tip Babadag I, Tămăoani și monumentele vestice al grupului Tudora din cadrul culturii Belozerka;

- II zonă – *cursul de Mijloc și de Jos al râului Nistru*, unde pe un spațiu cuprins dintre râurile Botna și Bug se răspândesc monumentele grupului Holercani și Balta, iar la sud grupului Tudora;

- III zonă – *cursul Niprului de Jos*, unde se localizează monumentele din cadrul unei variantei locale a culturii Belozerka;

Corelarea tipurilor de decor pe zone, arată că cele mai numeroase descoperiri ale decorului incizat se concentrează în I zonă (Fig. 1), urmând zona II, iar apoi și

III în care elementele decorului incizat se întâlnesc sporadic. Această, probabil, ar putea indica că în răspândirea recipientelor cu decor incizat în spațiul nord-vest Pontic, centru de greutate revine monumentelor de la Dunării de Jos, unde el este cunoscut încă din bronzul tardiv. Coincidența numărului maxim al descoperirilor după principalele tipuri ale decorului în toate cele trei zone, confirmă această aserțiune (Fig.1, tip. 11/II-III; 7/II, 7/III-IV; 9/I-III,IV; 6/I,III; 8/I-II). Totodată, la unele tipuri de decor (Fig. 1, 4/I, 6/II, 7/I) se concentrează mai mult în cadrul zonei II, ce ar presupune geneza lor locală. Alte tipuri de ornament (Fig. 1, 3/III; 8/III-IV, 10/I,IV) au o răspândire mai largă în cadrul zonei I decât în celelalte, unde deși sunt atestate recipiente cu decor incizat într-un număr mai modest. În cazul tipului de decor 8/III, se observă concentrația maximă a descoperirilor doar dintre zonele I și III, ce ar permite presupunerea că prezența acestui tip de decor în zona Niprului de Jos este datorită influenței faciesurilor Dunărene.

*

Cadrul cronologic al descoperirilor cu „ceramică incizată”

Analiza în ansamblu a situației stratigrafice la siturile unde au fost documentate tipurile decorului incizat evidențiate mai sus, urmărită la un șir de așezări de la Dunărea de Jos și Moldova de Sud, permite de constatat două situații de succesiune a nivelurilor culturale, care probabil corespund a două etape cronologice succesive (Fig. 2).

1. **Noua-Coslogeni** → **Tămăoani-Babadag I** (uneori și cu atestarea elementelor Babadag II); Repere stratigrafice care confirmă această succesiune au fost sesizate la *Tămăoani, Foltești, Beidaud, Garvăn-„Mlăjitul Florilor”, Grădiștea-Coslogeni, Murighiol- „Ghiolul Pirtrei”, Satu Nou-„Valea lui Voicu”, Cartal-Orlovka II, Hansca-„Limbari Căprăria”, Rasova-„Malul Roșu” Siliștea-„Conac”* (atribuite etapei Tămăoani, unde decorul de linii tangente oblice cu cerculețe nu este atestat) cât și „așezarea A” de la *Vânători** și *Siliștea-„Popina”* (unde decorul de linii tangente cu cerculețe este cunoscut); Cronologic acestor descoperiri îi corespunde intervalul de timp dintre sec. XII – sec. X a. Chr. Aceste situri se concentrează în zona Dunării de Jos (*zona I – Harta 11-12*), avansând sporadic la nord în regiunea de silvostepă;

2. **Tămăoani-Babadag I** → **Babadag II**; În acest context pot fi incluse așezarea de la *Ijdileni-„Frumușița”,* unde sunt atestate elemente de tip Tămăoani și Babadag II; *Niculitel-„Cornet”,* unde împreună cu descoperiri caracteristice celor de tip Tămăoani-Babadag I au fost atestate și recipientele cu decor imprimat; și așezarea de la *Babadag.* Acestei etape probabil mai este sincronă și așezarea din prima epocă a fierului de la *Saharna Mică,* unde au fost sesizate doar recipiente cu decor incizat fără elemente de origine Noua-Coslogeni. Monumentele acestei etape se concentrează în continuare la Dunărea de Jos (*zona I – Harta 11-12*), dar fiind cunoscute și pe cursul Nistrului Mijlociu (*zona II*). Datarea nivelurilor de la

* Este vorba de așezarea fortificată cercetată de soții M. și A. Florescu împreună cu M. Nicu, vezi (Brudiu,1991, p.232). Încă nu este clar dacă „cea de a doua cetățuie“, cercetată de M. Brudiu la circa 400 m spre nord de prima așezare, alcătuiesc un sit sau este vorba doar de două monumente diferite.

Babadag, quasi unanim acceptată de majoritatea cercetătorilor, permit încadrarea acestor monumente în limetele sec. XI – sec. X a. Chr., fiind mai tardive (cel puțin cu un secol !), în comparație cu alte așezări a „*orizontului cu ceramică incizată*”. Aceasta explică probabil lipsa unor influențe de tip Noua-Coslogeni. Monumentele din grupul dat sunt probabil sincrone cu cele de tip Corlăteni-Chișinău din spațiul Pruto-Nistrean.

*

Concluzii

Astfel în baza analizei recipientelor de vase cu ornament incizat se poate de constatat că:

- În formarea faciesului cultural „*cu ceramică incizată*” un rol important l-a avut fondul local similar, cunoscut în faza finală al complexului Noua – Sabatinovka – Coslogeni, care era răspândit și la sud de Balcani sesizat în monumentele ce formează aspectul denumit denumit Yagnilo sau Čerkovna, cât și în urbele din perioada miceniană, anii 1300-1200 a. Chr., Koraku, Asina, Atena, Micene (Niculiță 2004b, 12). Prin urmare prezența ceramicii cu decor incizat în aceste regiuni, cât și în nord-vestul peninsulei Anatolice la Troia VII b2, nu poate fi o surprindere;

- Concentrarea majorității covârșitoare a monumentelor cu ceramică incizată în teritoriile aferente Dunării de Jos înclină spre opinia că în aceste regiuni se constituie în linii majore acest facies cultural;

- Dacă, sortimentul ceramic cu decor incizat poate servi ca un indiciu solid în stabilirea periodizării cronologice, în atribuirea culturală, el nu poate fi utilizat ca indiciu diagnostic.

BIBLIOGRAFIE:

- Agulnikov, S. 1996a: *Necropola culturii Belozerka de la Cazaclia*, Bibliotheca Thracologica, XIV, București.
- Agulnikov, S. 1996b: *Cetățuia Cociula – Monument Trac din Codrii Tigheciului*, Thracodacica, XVII, 1-2, 175-179.
- Agul'nikov, S., Haheu, V. 1989: *Razvedočne raskopki na poselenii Pogrebja III*, AIM v 1984 g., Chișinău, 127-137.
- Aladžanov, D., Balabanjan, D. 1984: *Pametnici ot staroželjznjata epoha v Haskovski okrjg*, Thracia, VI, 185-235.
- Arheologija Vengrii* 1986: Konec II tyseacetiletija do n.e. - I tys. n. e., Moskva.
- Antonova, V., Popov, N. 1984: *Novi dannii za rannija halšat v severoiztočna Bjlgarija (arheologičeski razkopki na Šumenskata kreposrt)*, Thracia, VI.
- Balaguri, E. 1985: *Kul'tura Noua*, Arheologija Ukrainskoj SSR, 1, 481-489
- Balaguri, E. 2001: *Naselenie Verhnego Potis'ja v epohu bronzy*, Užgorod.
- Balaguri, E., Krušel'nickaja, L., Konoplja, V. 1990: *Arheologija Prikarpat'ja Volyni i Zakarpat'ja (eneolit, bronza i rannee železo)*, L'vov.
- Bassa, B., 1970: *Șantierul Simeria*, MCA, IX, 225-232
- Bassa, B., Mărghitan, L. 1967: *Așezarea hallstatiană de la Săulești*, Apulum, VI, 105-11.
- Berciu, I., Popa, A. 1965: *Așezarea hallstatiană fortificată de la Drîmbar-Teleac*, MCA VII, 49-55.
- Berezanskaja, S., Șarafutdinova, I. 1985: *Sabatinovskaja kul'tura*, Arheologija Ukrainskoj SSR, 489-499.

- Blegen, C., Boulter, C., Caskey, J., Rawson, M. 1958: *TROY: Settlements VIIa, VIIb and VIII*, Vol. IV, Part 1-2 (Published for the University of Cincinnati by Princeton University Press).
- Burakov, A. 1961: *Poselennja epohi bronzi bilja s. Zmiivka*, Arheologični pam'jatki URSS X, Kiiv, 26-39.
- Brudiu, M. 1970: *Cercetări periegetice în sudul Moldovei*, MCA, IX, 511-528.
- Brudiu, M. 1980: *Rezultatele cercetărilor de la Vinători, jud. Galați*, MCA, XIV, 398-406.
- Brudiu, M. 1981: *Contribuții la cunoașterea genezei Hallstattului în sud – estul României*, SCIVA, 32, 4, 529-536.
- Brudiu, M., 1991: *Cercetări privind Hallstattul din sud-estul Moldovei*, SCIVA, 42, 3-4, 221-239.
- Căpitanu, V. 1982: *Un vas tracic de tip Cozia – Brad descoperit la Răcățâu, județul Băcău*, Carpica, XIV, 51-56.
- Čebotarenko, G. 1982: *Kurgan X-LX vv. do n. e. u sela Cazaclia*, AIM 1977-78, 137-145.
- Čebotarenko, G., Jarovoj, E., Tel'nov, N. 1989: *Kurgany Budžakskoj stepi*, Chișinău.
- Černjakov, I. 1984: *Keramika pozdnebronzovogo veka iz poselenija Mologa II*, Novye arheologičeskie issledovanija na odesčine, Kiev, 48-56.
- Černakov, I. 1985: *Severo-Zapadnoe Pričernomor'e vo vtoroj polovine II tys. Do n. e.*, Kiev.
- Čičikova, M. 1972: *Nouvelles données sur la culture thrace de l'époque de Hallstatt en Bulgarie du sud*, Thracia, I, 79-100
- Chicideanu, I. 1992: *Odescoperire de la începutul primei epoci a fierului la Cîrna*, SCIVA, 43, 1, 49-55.
- Dragomir, I.,T. 1970: *Descoperiri arheologice la Rogojeni, pe valea Horincii (jud. Galați)*, MCA, IX, 503-510.
- Dragomir, I.,T. 1974: *Descoperiri hallstattiene în incinta cetății medievale Enisala*, SCIVA, 25, 1, 131-136.
- Dragomir, I., T. 1983: *Mărtutii hallstattiene traco-geto-dacice în regiunea de sud a Moldovei*, Istros, II-III, 81-114.
- Dragomir, I.,T. 1986: *Noi contribuții la cunoașterea genezei culturii Babadag*, SCIVA, 37, 4, 338-340.
- Dremsizova-Nelčinova, C. 1984: *Trakijската krepost priu Višegrad, Kjrdžalijsko*, Thracia, VI, 104-133.
- Dergacev, V. 1997: *Metaličeskie izdelija k probleme genezisa kul'tur rannego gal'stata Karpato-Danubio-Nordpontijskogo regiona*, Chișinău.
- Fabricius, I. 1951: *Arheologičeskaja Karta Pričernomor'ja Ukrainsskoj SSR*, Vyp.I, Kiev.
- Florescu, A.C. 1991: *Repertoriul culturii Noua – Coslogeni din România (așezări și necropole)*, Cultură și civilizație la Dunăre de Jos, IX, Călărași.
- Florescu, M., Florescu, A. 1990: *Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni*, ArhMold, XIII, 76-102.
- Foltiny, S. 1967: *Neue Angaben zur Kenntnis der urhfeldzeitlichen Keramik im Südlichen Teil des Karpatenbeckens*, Apulum, VI, 49-73.
- Gerškovič, P. 1999: *Studien zur spätbronzezeitlichen Sabatinovka-Kultur am unteren Dnepr und an der Westküste des Azov'schen Meeres*, Archäologie in Eurasien, 7, (Verlag Marie Leidorf GmbH – Rahden/Westf.)
- Gol'ceva, N., Kašuba, M. 1995: *Glinženi II. Mnogoslojnyj pamik Srednego Podnestrov'ja*, Tiraspol.
- Gumă, M. 1993: *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, Bibliotheca Tracologica, IV, București

- Gotzev, A. M., 1994: *Decorations of the Early Iron Age pottery from South-East Bulgaria, The Early hallstatt period (1200-700 B. C.) in South-Eastern Europe*. Alba Julia 97-128.
- Harjuče, N. 1972: *Un nou aspect cultural de la sfârșitul epocii bronzului la Dunărea de Jos*, Pontica, V, 59-77.
- Harjuče, N. 1983: *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de la Siliștea – Nazîru, județul Brăila*, Istros, II-III, 67-81.
- Harjuče, N. 2002: *Complexul arheologic Brăilița*, Bibliotheca Tracologica, XXXV, București.
- Harjuče, N., Silvestru N. 1992: *Considerații asupra cercetărilor din așezarea Babadag de la Siliștea – Nazîru, jud. Brăila*, Istros, VI, 17-25.
- Hänsel, B. 1976: *Beiträge zur Regionalen und chronologieschen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte - Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes, 19, I (Text), II (Tafeln), Rudolf Habelt Verlag, Bonn.
- Hochstetter, A. 1984: *Kastanas (Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979)*, Die Hangemachte Keramik (Schichten 19 bis 1), PAS, 3, Verlag Volker Spiess-Berlin.
- Horedt, K., Berciu, I., Popa, A. 1962: *Szpturile de la Teleac*, MCA, VII, 353-58.
- Iconomu, C. 1996: *Cercetările arheologice din cetatea hallstattiană de la Pocreaca-Iași*, ArhMold, XIX, 21-56.
- Il'inskaja, V. 1955: *Poselenie vremeni pozdnej bronzy u s. Babino*, KSIA AN USSR, vyp. 5, 19-22.
- Irimia, M. 1974: *Cercetările arheologice de la Rasova – Malul Roșu. Raport preliminar (cu privire specială asupra hallstattului în Dobrogea)*, Pontica, 7, 75-139.
- Irimia, M., Conovici, N. 1993: *Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou (com. Oltina, jud. Constanța)*, Pontica, XXVI, 51-115.
- Irimia, M., Bardac, A. 1995-96: *Noi descoperiri din epoca bronzului la Grădina (jud. Constanța)*, Pontica, XXVIII-XXIX, 13-20.
- Istoria Românilor 2001: Vol I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București.
- Jugănar, G. 1997: *Manifestări timpurii ale primei epoci ale fierului în Dobrogea (descoperirile de la Garvân–Mlăjițul Florilor, jud. Tulcea)*, Premier Age du Fer aux bouches du Danube et dans les Regions autour de la Mer Noir, Actes du Colloque International, Septembre 1993 Tulcea, 103-110.
- Kašuba, M. 2000: *Ranee železo v lessostepi mežu Dnestrom i Siretom (kul'tura Kožia-Saharna)*, Stratum plus, 3, 141-476.
- Kašuba, M., Gol'ceva, N. 1991: *Saharnjanskij mogil'nik I (Ţiglău)*, SA, 1, 197-209.
- Kušnir, V. 1978: *Razvedki pamatnikov epohi bronzy v severnyh rajonah Odesskoj oblasti*, Arheologičeskie issledovanija Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja, Kiev, 159-164.
- Kubyšev, Černjakov, I. T. 1986: *Gruntovyy mogil'nik belozerskoj kul'tury u sela Černjanka (Hersonskaja obl.)*, SA, 4, 139-157.
- Krušel'nic'ka, L. 1998: *Čornolis'ka kul'tura seređn'jogo Pridnestrov'ja (za materialami neporotnivskoj grupi pam'jatok)*, L'viv.
- Kjnc̆ev, M. 1984: *Praistoričeski i antični materiali v muzeja grad Nova Zagora. Seliša i nahodki ot kjsnata bronzova epoha i ranno željznata epoha v Novozagorsko*, Thracia, VI, 134-159.
- László, A., 1973: *Considerații asupra ceramici de tip Gáva din hallstattul timpuriu*, SCIV 24, 4, 575-609
- László, A. 1986: *Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului” hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, MA, XII-XIV, 65-91.
- László, A. 1994: *Începuturile epocii fierului la est de Carpați (culturile Gáva – Holihrađy și Corlăteni – Chișinău pe teritoriul Moldovei)*, Bibliotheca Thracologica, VI, București.

- László, A. 1997: *Despre originea, evoluția și cronologia primei epoci a fierului la Dunărea de Jos*, Premier Age du Fer aux bouches du Danube et dans les Regions autour de la Mer Noir, Actes du Colloque International, Septembre 1993 Tulcea, 77-84.
- Levițki, O. 1994a: *Grupul Holercani-Hansca. Aspectul Pruto-Nistrean al complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată*, Relations Thraco-Illyro-Helléniques (Actes du XIVe Symposium National de Thracologie), Băile Herculane (14-19 septembre 1992), Bucarest, 219-257.
- Levițki, O. 1994b: *Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, București.
- Levițki, O. 1994c: *Culturile din epoca Hallstattului timpuriu și mijlociu*, Thraco-Dacica, 1-2, 159-215.
- Levițki, O. 2002: *Vzaimootnošenija obščnosti kannelirovannogo i pročerčennogo gal'stata Vostočno-Carpatskogo regiona, Drevnejšie obščnosti zemledel'cev i skotovodov severnogo Pričernomor'ja (V tys. Do n. e.-V vek n. e.)*, Materialy III Meždunarodnoi konferencii, Tiraspol', 5-8 nojabrja 2002 g., 188-191.
- Lungu, V. 1991: *Săpăturile arheologice de sălvare de la Ghiolul Pietrei, com. Independența (jud. Tulcea)*, Peuce X, Vol. I 63-69, Vol. II 63-65.
- Meljukova, A. 1958: *Pamjatniki skifskogo vremeni lesostepnogo Srednego Podnestrov'ja*, MIA, 64, 52-55.
- Meljukova, A. 1961a: *Raboty v Podnestrov'e v 1958 godu*, KSIA AN SSSR, vyp.84, 113-124.
- Meljukova, A. 1961b: *Novye danye o keramike tipa Saharna-Solončenz v Moldavii*, KSIA, vyp. 170, 3-22.
- Meljukova, A. 1979: *Skifija i frakijiskij mir*, Moskva.
- Meljukova, A. 1989: *Kul'tury predskifskogo perioda v lessostepnoj zone, Stepi evropejskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremea*. Arheologia SSSR, Moskva.
- Morintz, S. 1964: *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Halstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, Dacia, VIII, 101-119.
- Morintz, S. 1987: *Noi date și probleme privind perioadele halstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (cercetările de la Babadag)*, Thraco-Dacica, VIII, 1-2, 39-72.
- Morintz, S., Jugănaru, G., Munteanu, M. 1995: *Așezarea din prima epocă a fierului de la Babadag*, Cercetări în aria nord-tracă, I, București, 222-235.
- Niculiță, I. 1981: *Gal'statskoe posselenie v Hanskom mikroraione*, AIM, 71-89.
- Niculiță, I. 2004a: *Raport despre rezultatele arheologice în zona Saharna în 2003*, Chișinău, 68 p., 85 pl.
- Niculiță, I. 2004b: *Contribuții la originea tracilor*, Thraco-Getica (studii și materiale), 8-15.
- Niculiță, I., Niciu, A. 2002: *Rezultatele cercetărilor perieghetice la situl traco-getic Saharna Mare, Carpatica*, 15, 66-84.
- Niculiță, I., Zanoci, A. 1999: *Les vestiges du tipe Saharna-Solonceni decouverts sur le promontoire de Butuceni*, Thraco-Dacica, XX, 1-2, 135-142.
- Niculiță, I., Teodor, S., Zanoci, A. 2002: *Butuceni, Monografie arheologice*, Bibliotheca Thracologica, XXXVI, București.
- Niculiță, I., Zanoci, A., Niciu, A., Matveev, S. 2003: *Raport preliminar despre rezultatele cercetărilor arheologice la cetatea traco-getică Saharna Mare din 2002*, 62 p., 100 fig., 86 anexe, Chișinău.
- Nicolăescu-Plopșor, C. ș.a. 1959: *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956*, MCA, V, 15-43.
- Preda, C. 1988: *Săpăturile arheologice de la Sincăreni*, MCA, VI, 56-57.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1953a: *Cercetări arheologice în așezarea din prima epocă a fierului de la Tămăoani (raionul Galați)*, SCIV, 3-4, 4, 765-779.
- Petrescu-Dîmbovița, M., 1953b: *Cetățuia de la Stoicani*, MCA, I, 13-155.

- Šarafutdinova, I. 1968: *K voprosu o Sabotinovskoj kul'ture*, SA, 3, 16-35.
- Sava, E. 2002: *Die Bestattungen der Noua – Kultur, Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwieschen Dnestr und Westkarpaten*, PAS, 19, Kiel.
- Șantierul Valea Jijiei 1952: SCIV, III, 19-120.
- Simion, G., Lazurcă, E. 1980: *Așezarea hallstattană de la Beidaud–Tulcea*, Peuce, VIII, 37-55.
- Simion, G. 2001a: *Cultures et Groupes culturels dans la région du bas Danube à la fin du Bronze recent*, Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit (Symposium Baia Mare 7. – 10. Oktober 1998), Baia Mare, 315-335.
- Simion, G. 2001b: *Niculitel, com. Niculițel, jud. Tulcea; Punct: Cornet; Cod sit: 161044.08*, - *Cronica cercetărilor arheologice din anul 2001*, <http://www.archweb.cimec.ro/CronicaCA2001/rapoarte/133Niculitel.htm>.
- Sîrbu, V., Pandrea, S. 1994: *Cercetările arheologice de la Silișteea, jud. Brăila, campaniile 1991-1993: a) așezarea Boian-Giuleşti; b) așezările din prima epocă a fierului*, Istros, VII, 31-62
- Smirnova, G. 1990: *Pamjatniki tipa Kisinev-Korlateni v Dnestrovsko-Siretskom mezdurec'e i grupa Belegis II v Jugoslavskom Podunav'e*, ASGE, 30, 20-34.
- Ștefan, Gh., Barnea, I., Chișvasi-Comșa, M., Mitrea B. 1959: *Săpăturile de la Garvăn*, MCA, VI, 629-651.
- Stoyanov, T. 1997: *Early Ironage tumular Necropolis "Sboroyanovo" I*, Sofia.
- Székely, Z., 1959: *Cercetări arheologice efectuate în regiunea autonomă maghiară*, MCA, VI, 187-202.
- Topoleanu, F., Jugănar, G. 1995: *Așezarea de tip Babadag de la Niculițel – „Cornet” (județul Tulcea). Săpăturile de sălvare efectuate în 1988*, Peuce, XI, 203-229.
- Toščev, G. 1992: *Belozerskij mogil'nik Burdužel' v Podunav'e*, RA, 3, 19-30.
- Tončeva, G. 1980: *Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de Nord-est*, Studia Thracica 5, Sofia.
- Vančugov, V. 1981: *Raskopki poselenija pozdnego bronzovogo veka Balta v južnom pobuž'e*, Drevnosti Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja, Kiev, 71-83.
- Vančugov, V. 1983: *Baltkaja grupa pamjatnikov epohi bozdnej bronzy*, Materialy po Arheologii Severnogo Pričernomor'ja, Kiev, 88-101.
- Vančugov, V. 1990: *Belozerskie pam'atniki v Severo-Zapadnom Pričernomor'e*, Kiev.
- Vančugov, V. 1993: *Keramika s pročerčenyim ornamentom iz pamjatnikov pozdnej bronzy Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, Drevnosti Pričernomorskih Stepei, Kiev, 28-39.
- Vančugov, V., Zaginajlo, A., Kušnir, V., Petrenko, V. 1991: *Voronovka II. Poselenie pozdnego bronzovogo veka v severo-zapadnom Pričernomor'e*, Kiev.
- Vančugov, V., Sîrbu, V., Niculiță, I., Bîrcă, V. 1999: *Cercetările arheologice de sălvare de la Orlovka – Cartal (Ukraina) – Campania 1998*, CAANT, III, 117-135.
- Vanciugov, V., Niculiță, I., Bîrcă, V. 2000: *Raport preliminar despre rezultatele investigațiilor arheologice de la așezarea civilă Cartal – Orlovka II din anul 1999*, Chișinău-București-Odesa
- Venediktov, I. 1976: *Skalnite grobnici v severoiztočna Bjlgarija i tezi v Rodope*, Megalitica v Trakija, Trakijski Pametnici, T 1, Sofia, 99-106 .
- Vlassa, N., Dănilă, Șt. 1962: *Săpăturile arheologice de la Sărășel*, MCA, VIII, 341-347.
- Zaharia, E., Morintz, S., 1965: *Cercetarea hallstattului timpuriu în România*, SCIV, 16, 3, 451-462.

Summary

The archaeological researches from the last years at the monuments from the recent Bronze Age and early Hallstatt ended up with a solid documentary fund, which's analysis can, in a certain way, reflect the ethno-cultural situation created in the framework of the genesis of the first stage of the Iron Age.

On the basis of the collected archaeological vestiges from various monuments dated with the end of the Bronze Age and the beginning of the Iron Aged we can establish the fact that the cultural complex Sihleanu-Râmnicele-Tămăoani-Hansca-Balta-Belozerka represents nothing else but the link from these two big complexes – *the transition period* from one age to another.

The analysis of the décor of pots from the fine and rudimentary categories belonging to the complex Noua-Sabotinovka-Coslogeni to the groups of monuments Sihleanu-Tămăoani-Babadag I-Holercani-Belozerka-Balta type and Babadag II-Cozia-Saharna type permits to underlie circa 48 types of décor. Among them: 12 in relief, 4 in plastic, 3 – engulf, 23 incised; 4 represent a combination of incised and in relief ornament. All these represent 18 stylistic categories: *I* – alveolar cord (Tab. 1); *II* – cord in relief (Tab. 2); *III* – prominences (Tab. 3); *IV* – cords with incision; *V* – cords with perforations (Tab. 4); *VI* – nicks; *VII* – alveoli (Tab. 5); *VIII* – horizontal lines (Tab. 6/I-II); *IX* – combinations of horizontal and vertical lines (Tab. III-IV); *X* – combinations of horizontal and oblique lines (Tab. 7/I-II); *XI* – angular lines (Tab. 7/III-IV); *XII* – horizontal lines associated with triangles (Tab. 8/I-II); *XIII* – zigzags (Tab. 8/III); *XIV* – horizontal lines with circles (Tab. 8/IV); *XV* – shaded triangles (Tab. 9, 10/I-III); *XVI* – rhombs (Tab. 10/IV); *XVII* – garlands (Tab. 11); *XVIII* – cannels (Tab.12).

From evolutionary chronological point of view all types of décor and the stylistic categories according to their similarities represent a continuous evolution from recent Bronze to early Hallstatt.

The distribution of the archaeological monuments where were discovered ceramic recipients with incised décor, allow us to highlight the “*cultural horizon with incised ceramics*”, composed of the cultural complexes Babadag I-Tămăoani-Holercani-Belozerka, 3 geographic zones in which the ceramic recipients with incised décor are concentrated in the north-western Pontic space (Map 11):

–I zone – *Lower Danube*, where are defined the so-called cultural aspects of Babadag I and Tămăoani types, and the western monuments of the Tudora group from the culture Belozerka;

–II zone – *Middle and Lower Dniester*, where on a space between the rivers Botna and Bug are spread the monuments of the group Holercani and Balta, and to their south the group Tudora;

–III zone – *Lower Dnieper*, where are spread monuments belonging to a local variant of the culture Belozerka.

The correlation of the types of décor on zones shows that the biggest category of discoveries of incised décor is focused on three zones, where the elements of the incised décor are found sporadically (Diagram 1). This could probably indicate that the distribution weight center of the recipients with incised

décor in the north-western pontic space belongs to the monuments from Lower Danube, where they are known from late Bronze Age. This region could be represented in the following stratigraphic situation (Map 12):

1. **Noua-Coslogeni** → **Tămăoani-Babadag I** (sometimes with the presence of Babadag II elements). These sites concentrate in the Lower Danube zone (*zone I* – Map 11), advancing to north in the silvo-steppe region;

2. **Tămăoani-Babadag I** → **Babadag II**. The monuments of this stage concentrate in Lower Danube (*zone I* – Map 11), being known also on the Middle Dniester course (*zone II*).

Such a spread of the ceramic recipients with incised décor could be linked probably to the activity of some “traditions” or some “pottery centers” known in the literature of specialization as the groups of Tămăoani-Babadag I and Holercani-Balta type. They contribute probably to the distribution of the incised décor in a category of pots from Tudora complex, situated on the left bank of Lower Danube and in the region of the Dniestrian lima, arriving on the Lower course of Dnieper river. This fact allows treating this category of decoration as a defining one in order to delimitate the elements of Tămăoani-Babadag I and Holercani-Balta type from those known in the area of the culture Belozërka (Map 11). In conclusion we can presume that the category of incised décor found in the *early hallstattian* complexes from the north-western space can't serve as an indication of cultural attribution, but only as a chronological one.

Taking into consideration the resemblance of the décor characteristic to the recipients of the monuments from the *period of transition* and from the *first Iron Age stage*, it is possible to demonstrate the considerable contribution of the cultures Tămăoani-Holercani-Belozërka in the making process of the ornamentation tradition of fine and rudimentary ceramics in the *halstattian* medium for the Balkan-Carpathian-Pontic space.

In the framework of the discoveries of Babadag II type are discovered **34** elements of the ceramic décor common with the cultures of the *period of transition*.

In the group of monuments Cozia-Saharna around **31** decorative elements have direct typological and stylistic analogies with the cultural groups of Tămăoani-Holercani-Belozërka.

A convincing element that reflects incontestably the process of “*hallstattisation*”, besides the forms of pots, constitutes the channeled décor, which is characteristic to the whole Balkan-Carpathian-Pontic area.

As a consequence the participation of the autochthonous element (from Lower Danube) from the Bronze Age in the process of the formation of the so-called “*early hallstatt*” cannot be put to doubt.

Corelarea tipurilor de decor pe zone

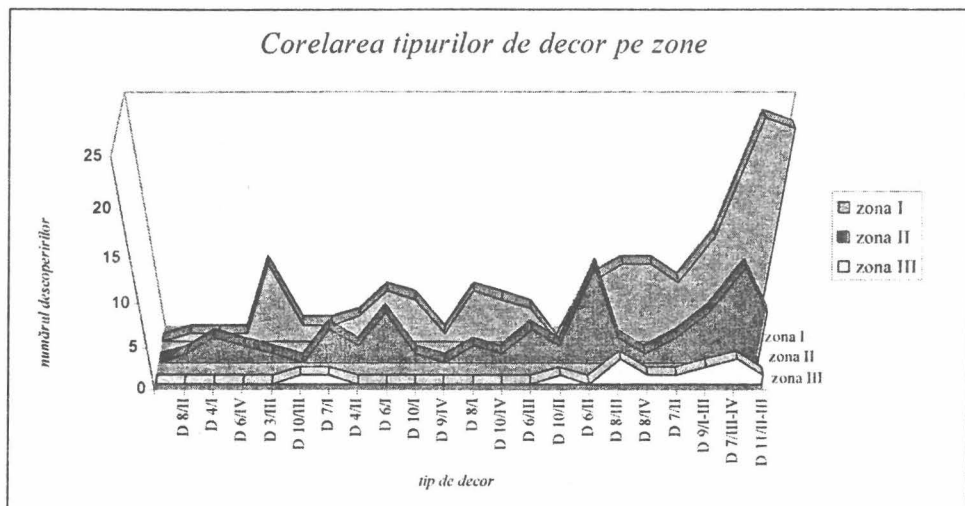
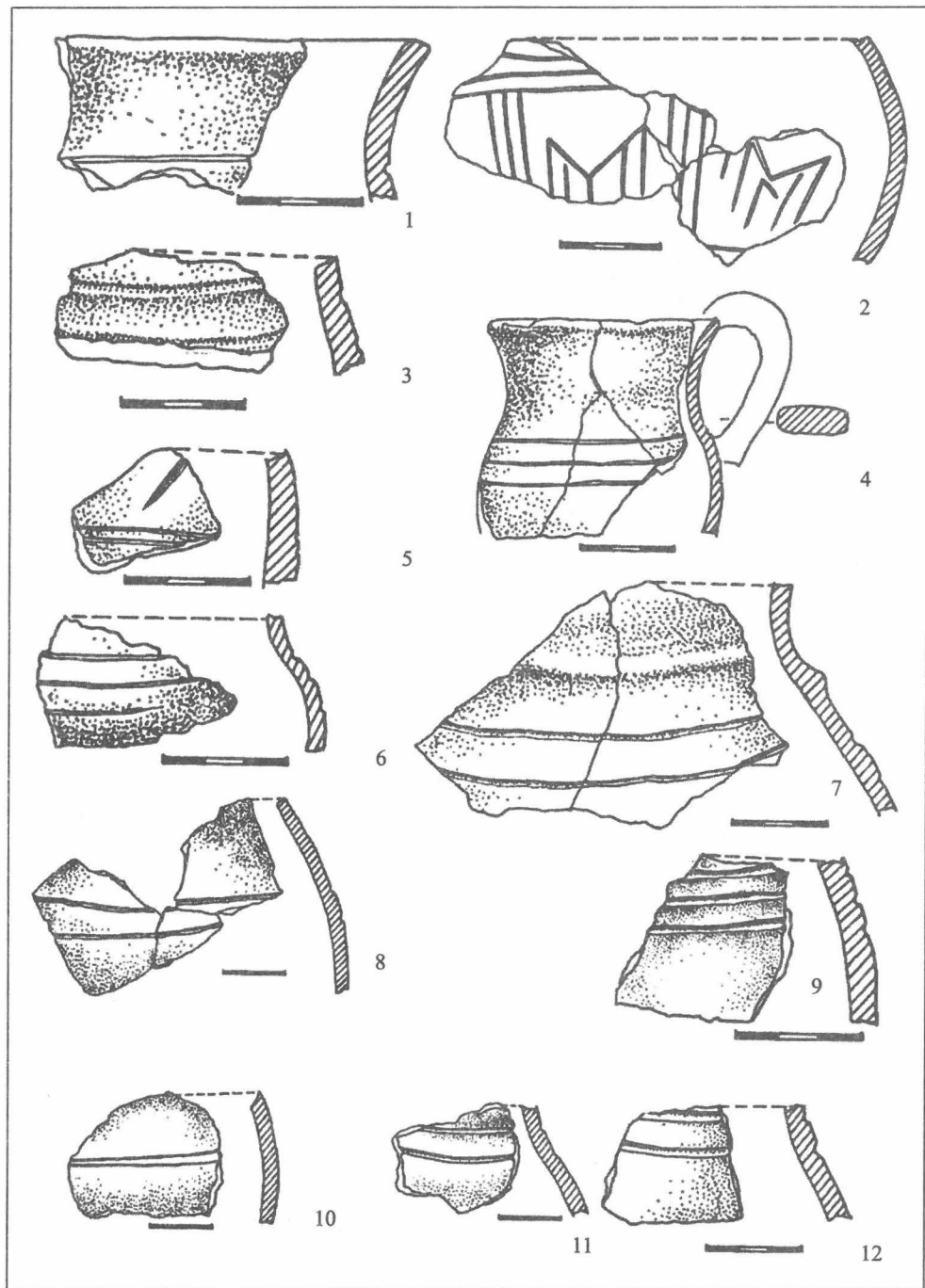

Fig. 1

Regiunea	№	Așezările	CRONOLOGIA				DECOR
			Sec. a. Chr. Per. după H. Müller- Karpe 1959	XIII-XII BzD-Ha A1	XII-XI(X) Ha A1(A2)	XI-X Ha A2	
		<i>Faciese cult.</i>	<i>Nona-Coslogeni</i>	<i>Sihleanu- Tămăoani- Holercani</i>	<i>Babadag I- Vânători</i>	<i>Babadag II- Cozia- Ssaharna</i>	
Sudul Moldovei, N-E Munteniei	46	Tămăoani	-----> <i>Gr.2</i>	-----> <i>Gr.2</i>			6/I,III; 11/ I-II; 7/III; 4/I
	28	Foltești	-----> <i>M7</i>	-----> <i>M7</i>			7/III-IV
	48	Vânători	-----> ?	-----> ?	-----> <i>nivel</i>		9/II-III; 10/I; 11/I- II; 6/III; 7/III-IV
	17	Siliștea "Conac"	-----> <i>strat</i>	-----> <i>M1?</i> <i>C6Gr.1;</i> <i>C8Gr.8</i>	-----> ?		6/I-III; 11/II-III; 12/I; 7/IV; 8/III
	17	Siliștea "Popina"	-----> <i>Loc. A</i>		-----> <i>Loc. A</i>	-----> <i>strat</i>	7/II,IV; 11/III; 9/II; 10/I; 8/I
	33	Ijdileni „Frumușița"		-----> <i>Bord. 2</i>		-----> <i>strat</i>	7/IV; 10/I

Dunărea de Jos	1	Babadag			-----> Gr.70;120; 128 Martor (Gr. funer.) X-V; Gr.VIII; Loc. IV; Bord. "B"	-----> nivel, Gr.VIII; Loc.IV; Bord. "B"	11/II-III; 7/III-IV; 9/III; 7/II; 8/IV
	3	Beidaud	-----> Gr.1,9,11		-----> Gr.1,9,11		7/III-IV; 8/III
	7	Garvăn "Mlăjitul Florilor"	-----> niv.inf.; Gr.Sect.V;	-----> niv.inf.; Gr.Sect.V;		-----> niv.super.	11/II-III; 7/II,IV; 8/III;
	11	Niculițel "Cornet"		-----> strat vas Belozërka	-----> strat	-----> strat, complexe	7/II-IV; 6/II-III; 11/III; 9; 10/IV; 8/IV;
		Grădiștea Coslogeni	-----> niv.1-2	-----> niv.3 ?		-----> strat	6/I-II ; 9/II-III;
	8	Murighiol „Ghiolul Pietrei”	-----> strat ?	-----> strat		-----> strat, complexe	6/II; 7/IV; 8/III-IV;
	13	Rasova „Malul Roșu”	-----> strat	-----> strat	-----> Bord.2	-----> strat	9; 7/I,III- IV;
		Bucu	-----> strat	-----> strat		-----> strat	7/III-IV
	15	Satu Nou „Valea lui Voicu,„	-----> niv. II	-----> niv.II		-----> niv.II-I	7/II-IV; 11/II; 8/II; 9; 10/IV;
	35	Cartal- Orlovka II	-----> C28Gr.3; C46Gr.5	-----> C28Gr.3; C46Gr.5		-----> strat	4/II; 6/I- II; 8/III; 7/I-II; 10/III-IV; 8/I-II,IV; 11/I;
Prut-Nistru	30	Hansca "Limbari Căprăria"	-----> bordei?	-----> bordei?			6/II; 7/II,IV; 8/III;
	42	Saharna Mică	-----> Loc.?	-----> Loc.?		-----> strat?	7/III-IV;

Fig. 2

Fig. 3. Trebujeni-Potârca: fragmente ceramice cu decor incizat.

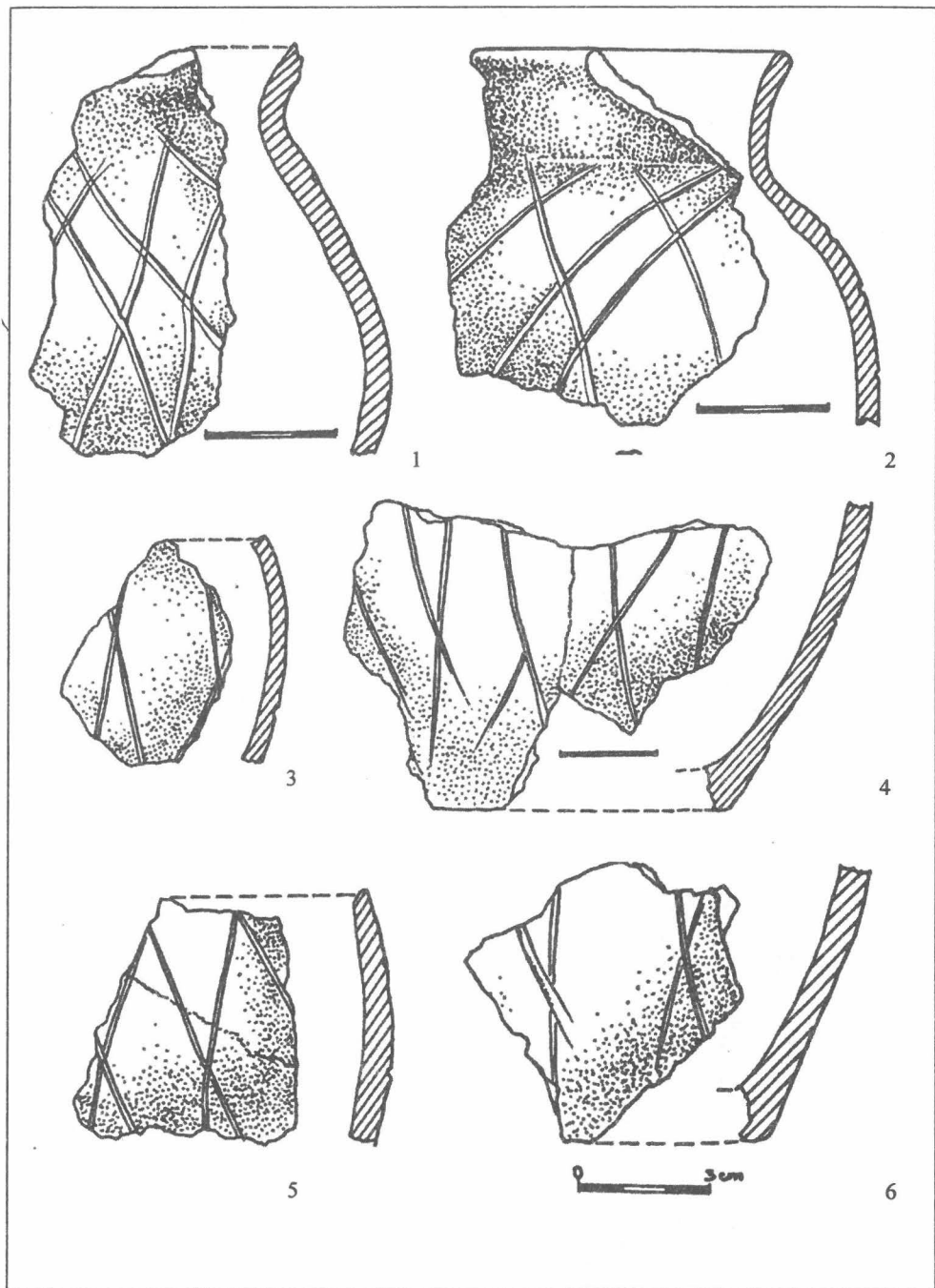

Fig. 4. Trebujeni-Potârca: fragmente ceramice cu decor incizat.

D E C O R	BRONZ TÂRZIU			PERIOADA DE TRANZIȚIE			EPOCA FIERULUI	
	A	B	C	D	E	F	G	H
	I							
II								
III								
IV								
T I P D E E V A S E	 1 2 3	 4 5 6 7 8	 9 10 11		 12 13	 14 15 16	 17 18 19 20 21 22	 23 24 25 26 27 28

Tab. 1. Decor în relief, tipurile 1/I-IV.
<https://biblioteca-digitala.ro>

	BRONZ TÂRZIU			PERIOADA DE TRANZITIE			EPOCA FIERULUI		
	A	B	C	D	E	F	G	H	
DECOR	I								
	II								
	III								
	IV								
TIP DE VASE									

Tab. 2. Decor în relief, tipurile 2/I-IV.

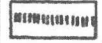

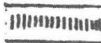
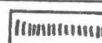
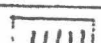

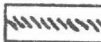
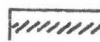
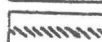
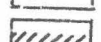
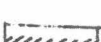

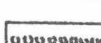
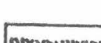
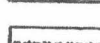
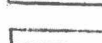

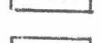
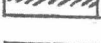

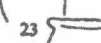
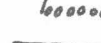
		BRONZ TÂRZIU			PERIOADA DE TRANZITIE			EPOCA FIERULUI		
		A	B	C	D	E	F	G	H	
D E C O R	I									
	II									
	III									
	IV									
T I P D E E V A S E	1									
	2									
	3									
	4									
	5									
		6		11		15				
		7		12		16		20		
		8				17		21		
		9				18		22		
		10				19		23		
								24		
								25		
								26		
								27		
								28		
								29		
								30		
								31		
								32		
								33		
								34		
									35	
									36	
									37	
									38	
									39	
									40	
									41	
									42	
									43	

Tab. 3. Proeminențe, tipurile 3/I-IV.

	BRONZ TÂRZIU			PERIOADA DE TRANZITIE			EPOCA FIERULUI	
	A	B	C	D	E	F	G	H
DECOR	I							
	II							
	III							
	IV							
TIP DE VASE		 	 		 			

Tab. 4. Decor în relief, tipurile 4/I-IV.

D E C O R	BRONZ TÂRZIU			PERIOADA DE TRANZITIE			EPOCA FIERULUI	
	A	B	C	D	E	F	G	H
	I							
II								
III								
T I P D E V A S E	 	 	 		 		 	

Tab. 5. Crestături, alveole, tipurile 5/I-III.

		BRONZ TÂRZIU			PERIOADA DE TRANZITIE			EPOCA FIERULUI	
		A	B	C	D	E	F	G	H
D E C O R	I								
	II								
	III								
	IV								
T I P	D E								
	V A S E		 	 		 		 	

Tab. 6. Decor incizat, tipurile 6/I-IV.

		BRONZ TÎRZIU			PERIOADA DE TRANZITIE			EPOCA FIERULUI	
		A	B	C	D	E	F	G	H
DECOR	I								
	II								
	III								
	IV								
TIP DE VASE									

Tab. 7. Decor incizat, tipurile 7/I-IV.

		BRONZ TÂRZIU			PERIOADA DE TRANZITIE			EPOCA FIERULUI	
		A	B	C	D	E	F	G	H
DECOR	I								
	II								
	III								
	IV								
TIP DE VASE									

Tab. 8. Decor incizat, tipurile 8/I-IV.

		BRONZ TÂRZIU			PERIOADA DE TRANZITIE			EPOCA FIERULUI	
		A	B	C	D	E	F	G	H
D E C O R	I								
	II								
	III								
	IV								
T I P D E V A S E			 	 			 	 	

Tab. 9. Decor incizat, tipurile 9/I-IV.

		BRONZ TÂRZIU				PERIOADA DE TRANZIȚIE				EPOCA FIERULUI						
		A	B	C	D	E	F	G	H							
D E C O R	I															
	II															
	III															
	IV															
T I P D E V A S E																

Tab. 10. Decor incizat, tipurile 10/I-IV.

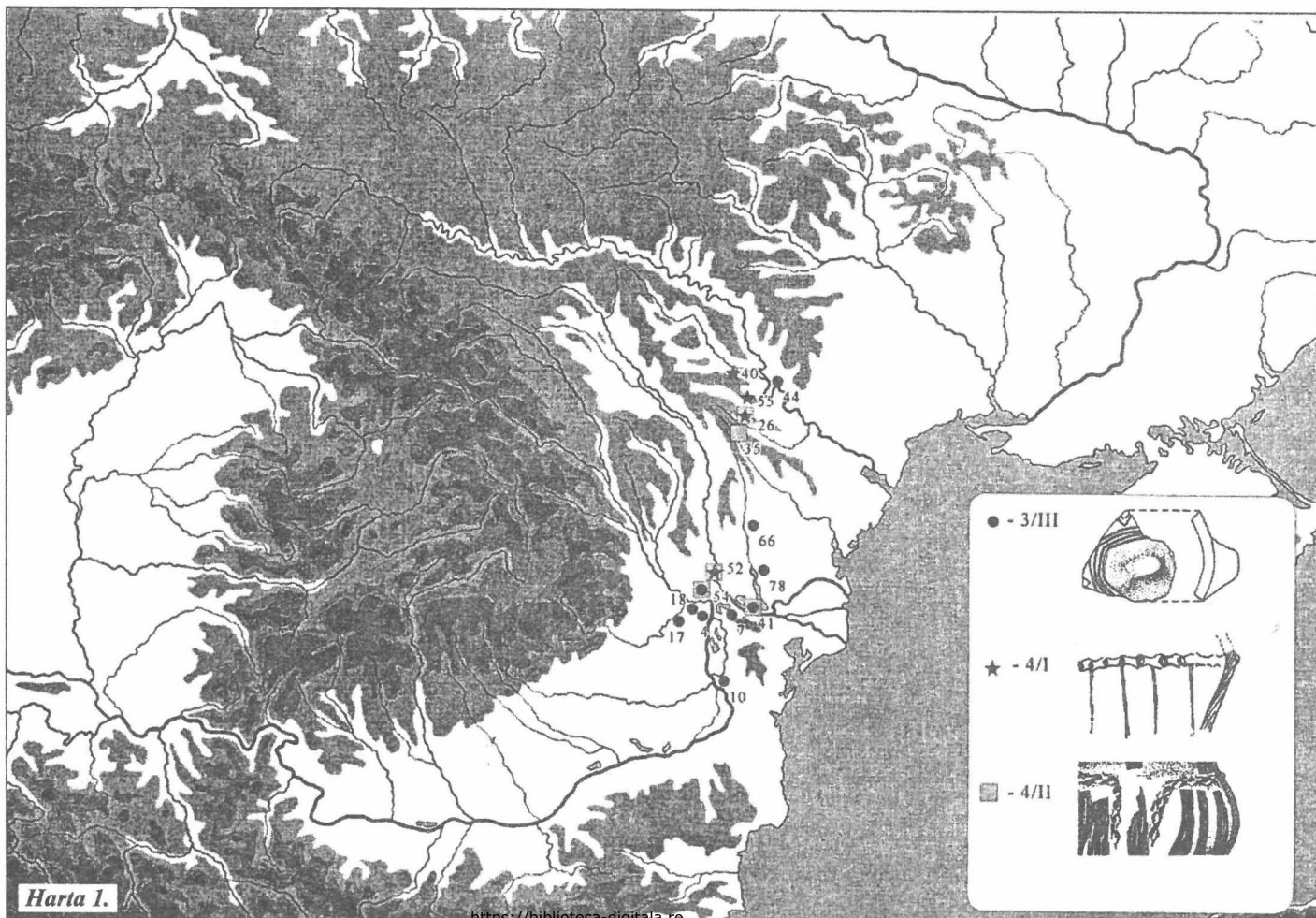
D E C O R	BRONZ TÂRZIU			PERIOADA DE TRANZITIE			EPOCA FIERULUI	
	A	B	C	D	E	F	G	H
	I							
II								
III								
IV								
T I P D E V A S E		 1			 4	 5	 8	 13
		 2	 3			 6	 9	 14
					 7	 10	 11	
						 12		

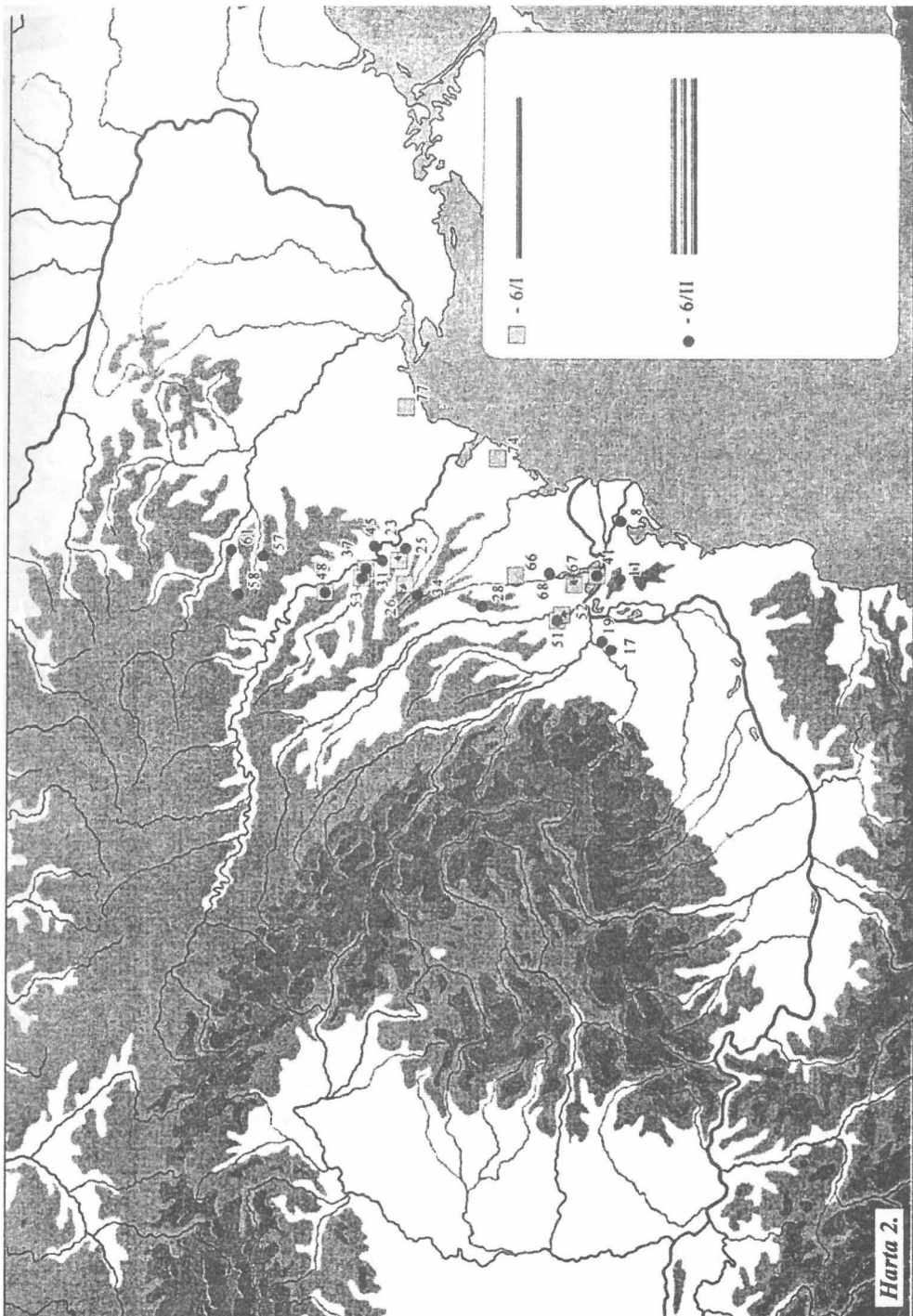
Tab. 11. Decor incizat, tipurile 11/I-IV.

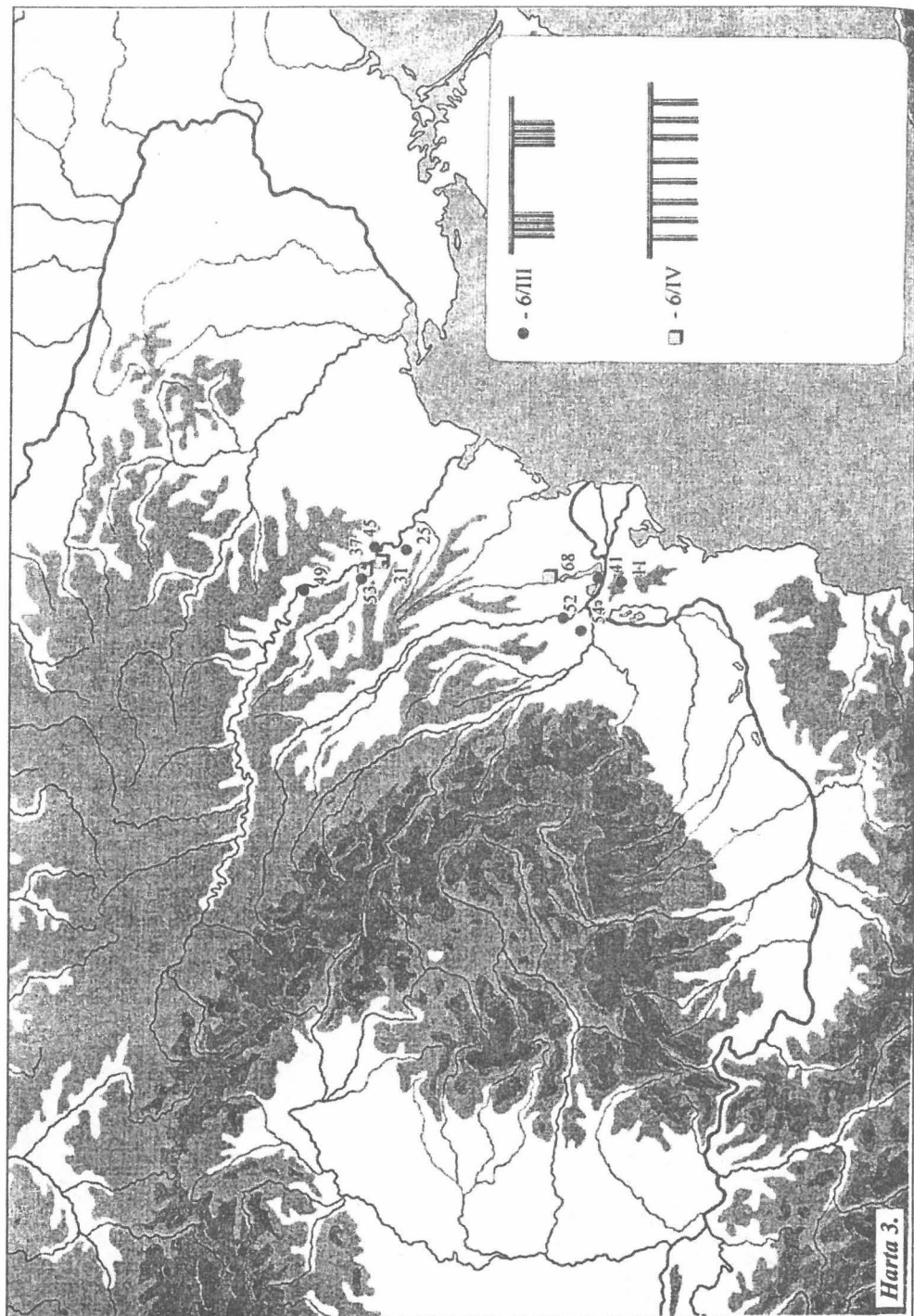
		BRONZ TÂRZIU			PERIOADA DE TRANZITIE			EPOCA FIERULUI	
		A	B	C	D	E	F	G	H
D E C O R	I								
	II								
	III								
	IV								
T I P D E V A S E									

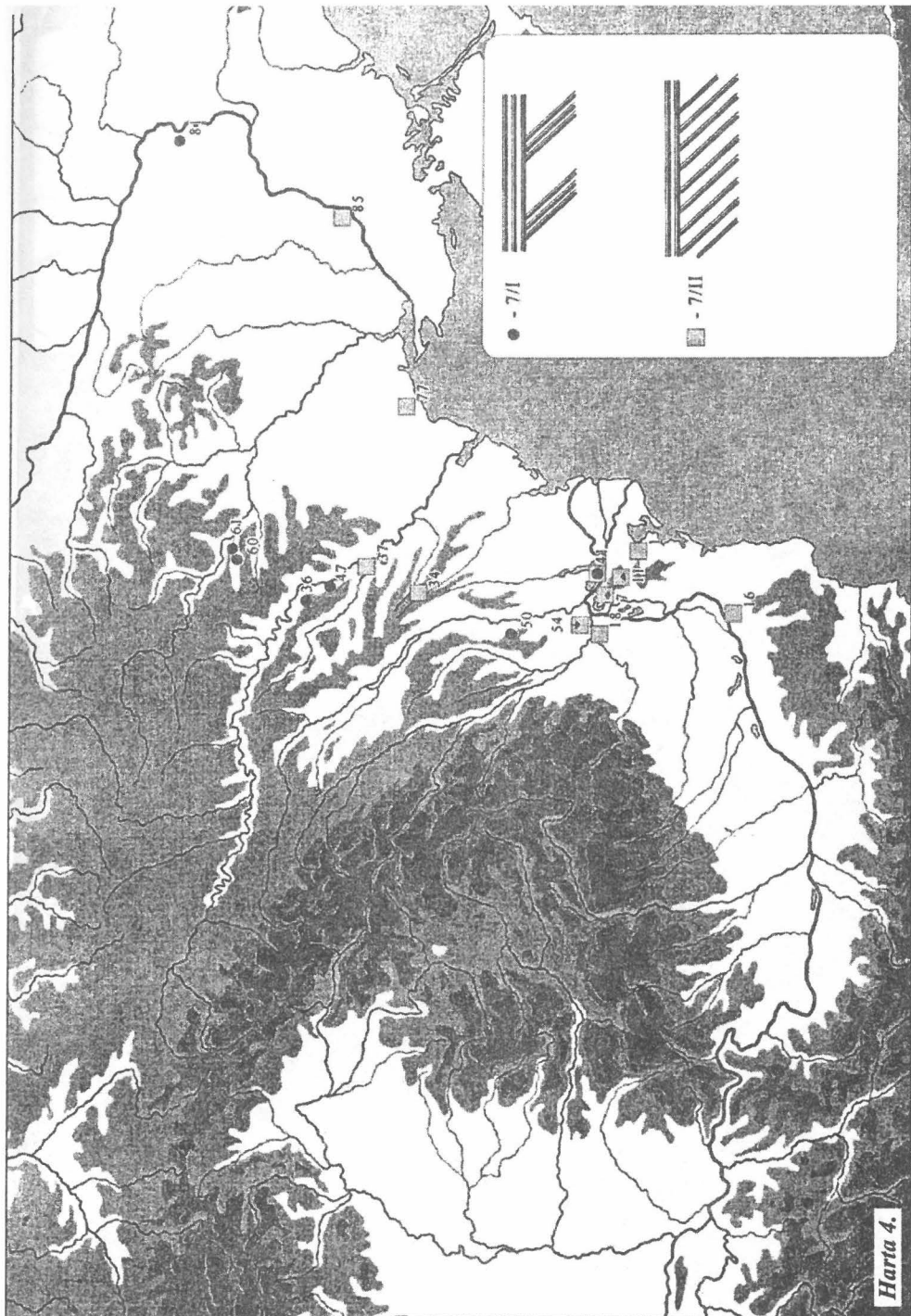
Tab. 12. Caneluri, tipurile 12/I-IV.

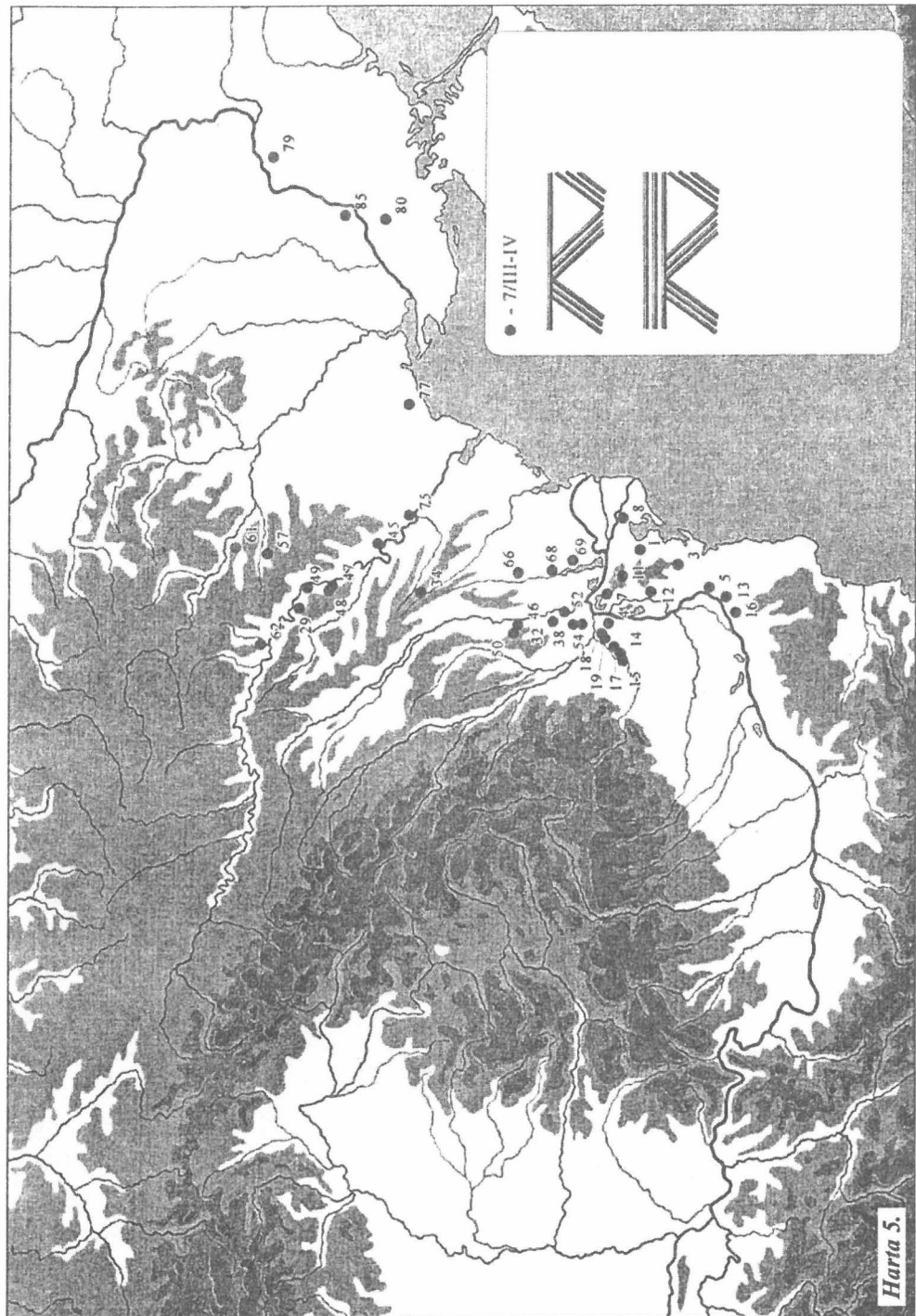

Harta 2.

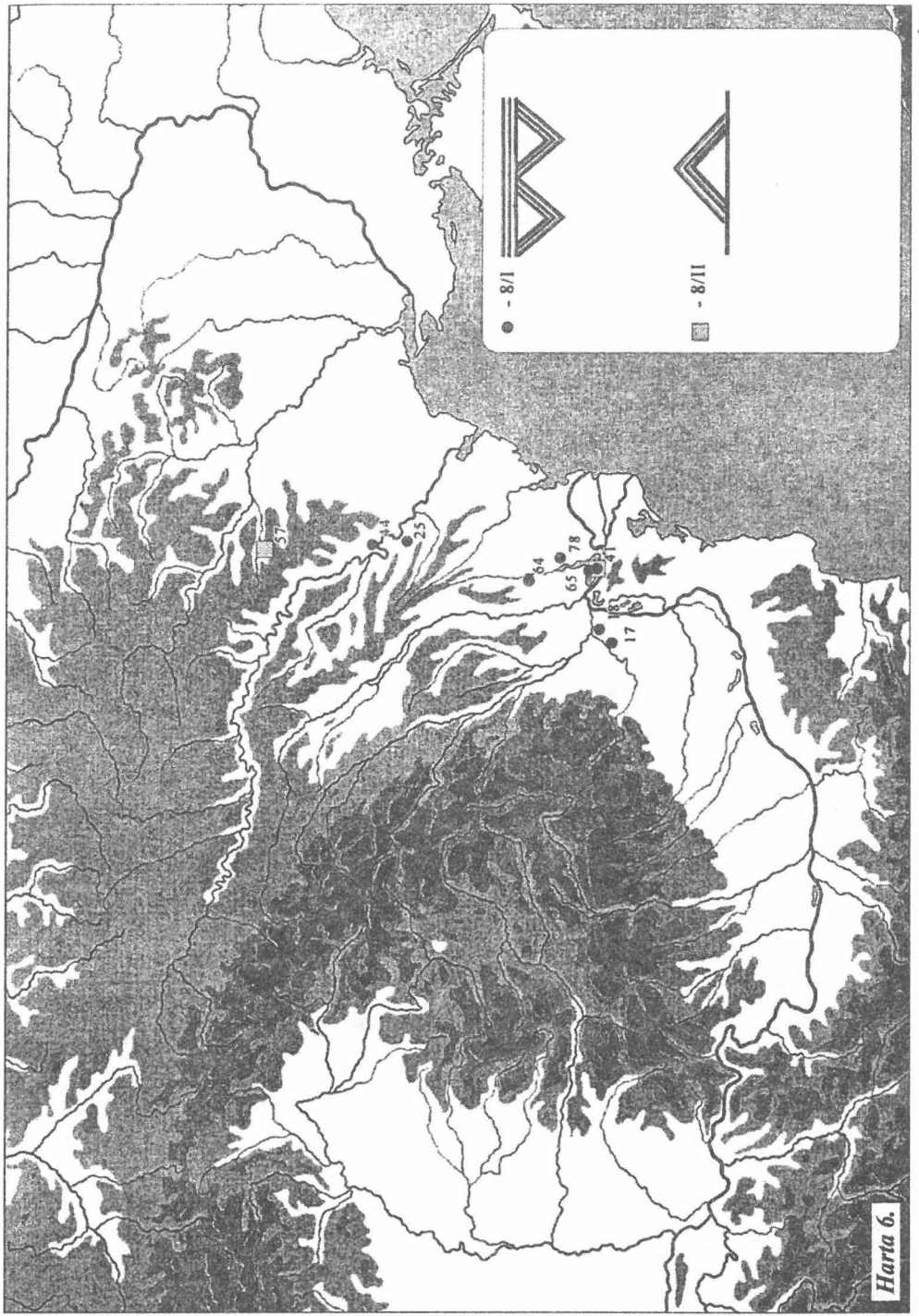

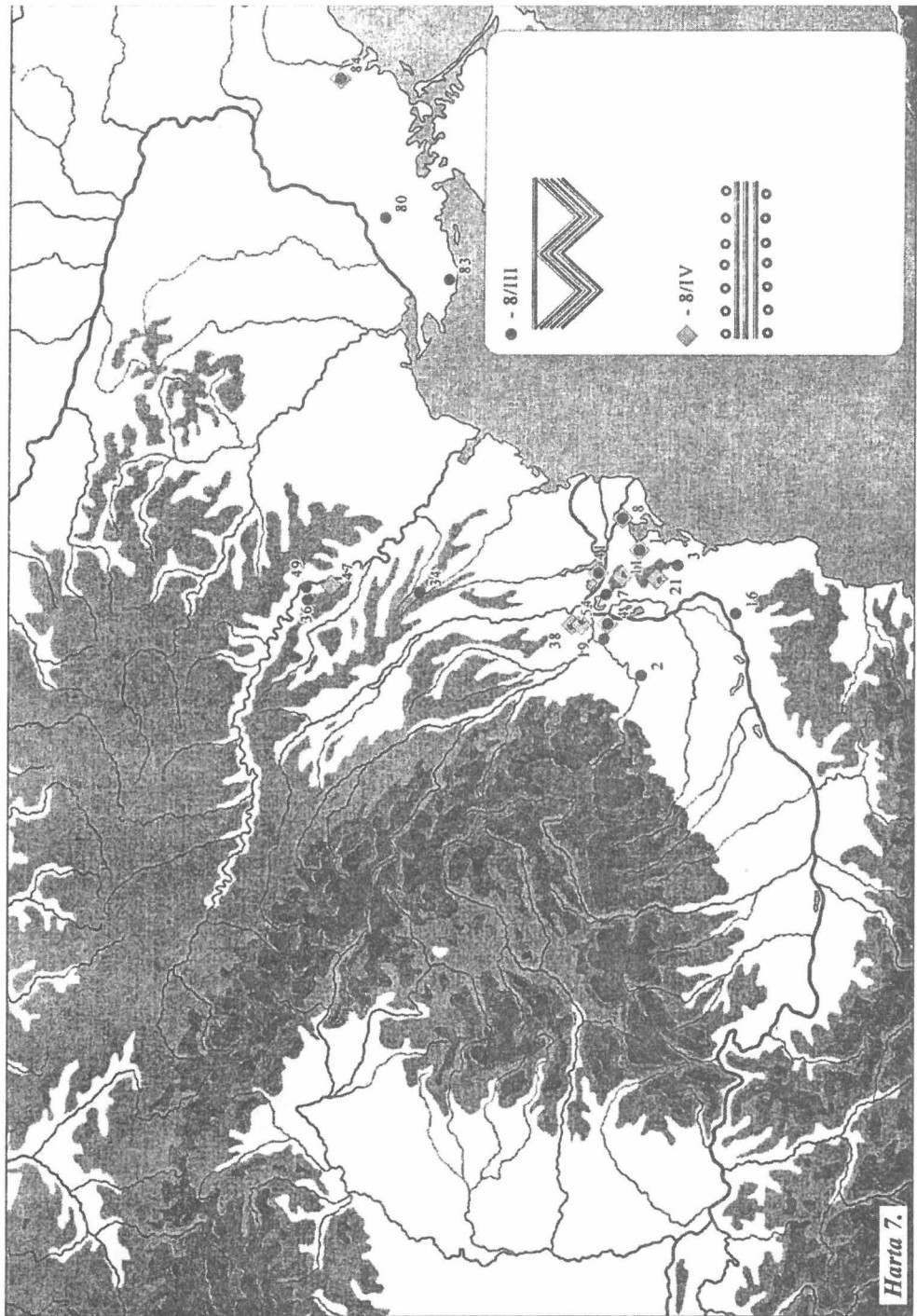
Harta 4.

Harta 5.

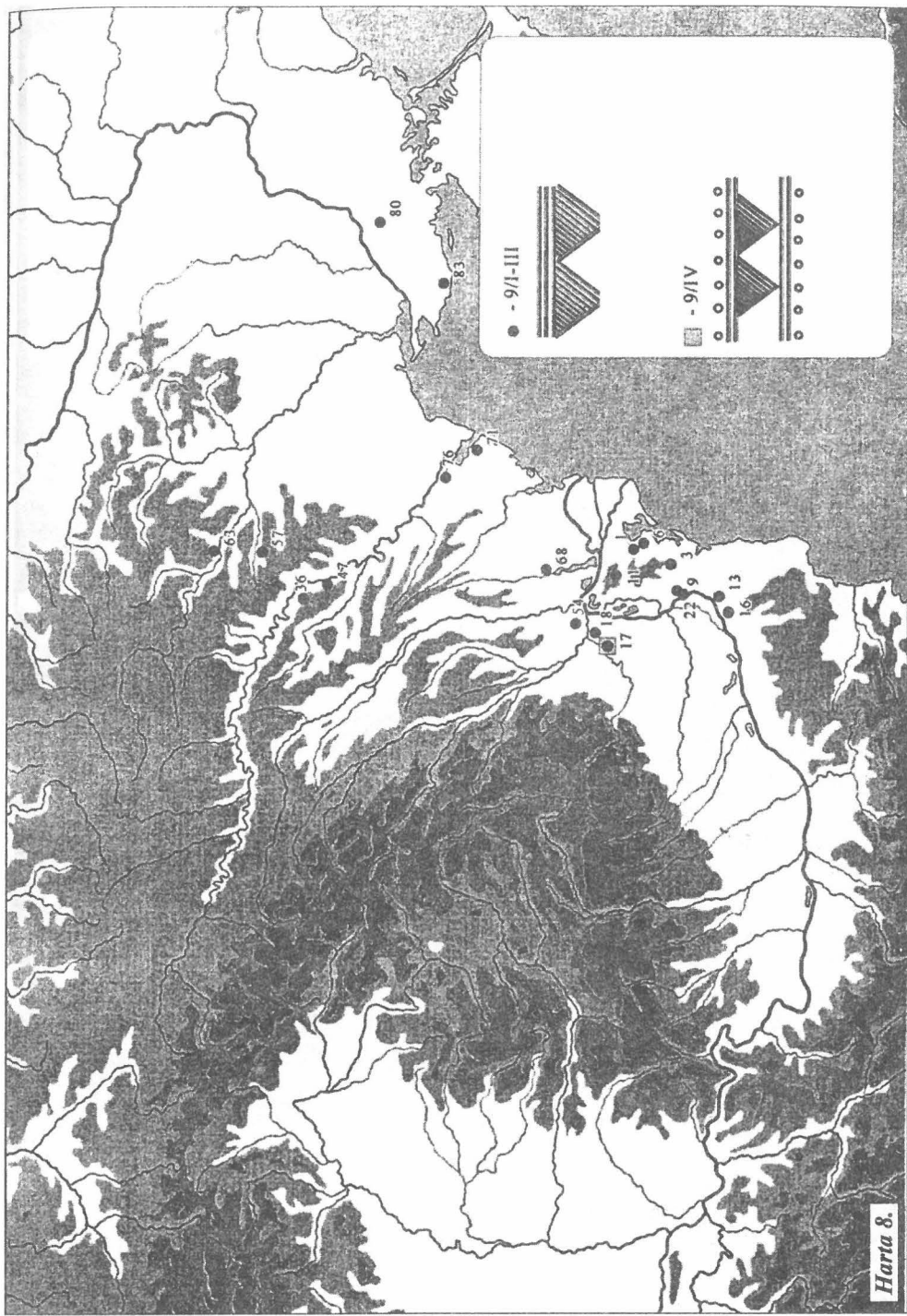

Harta 6.

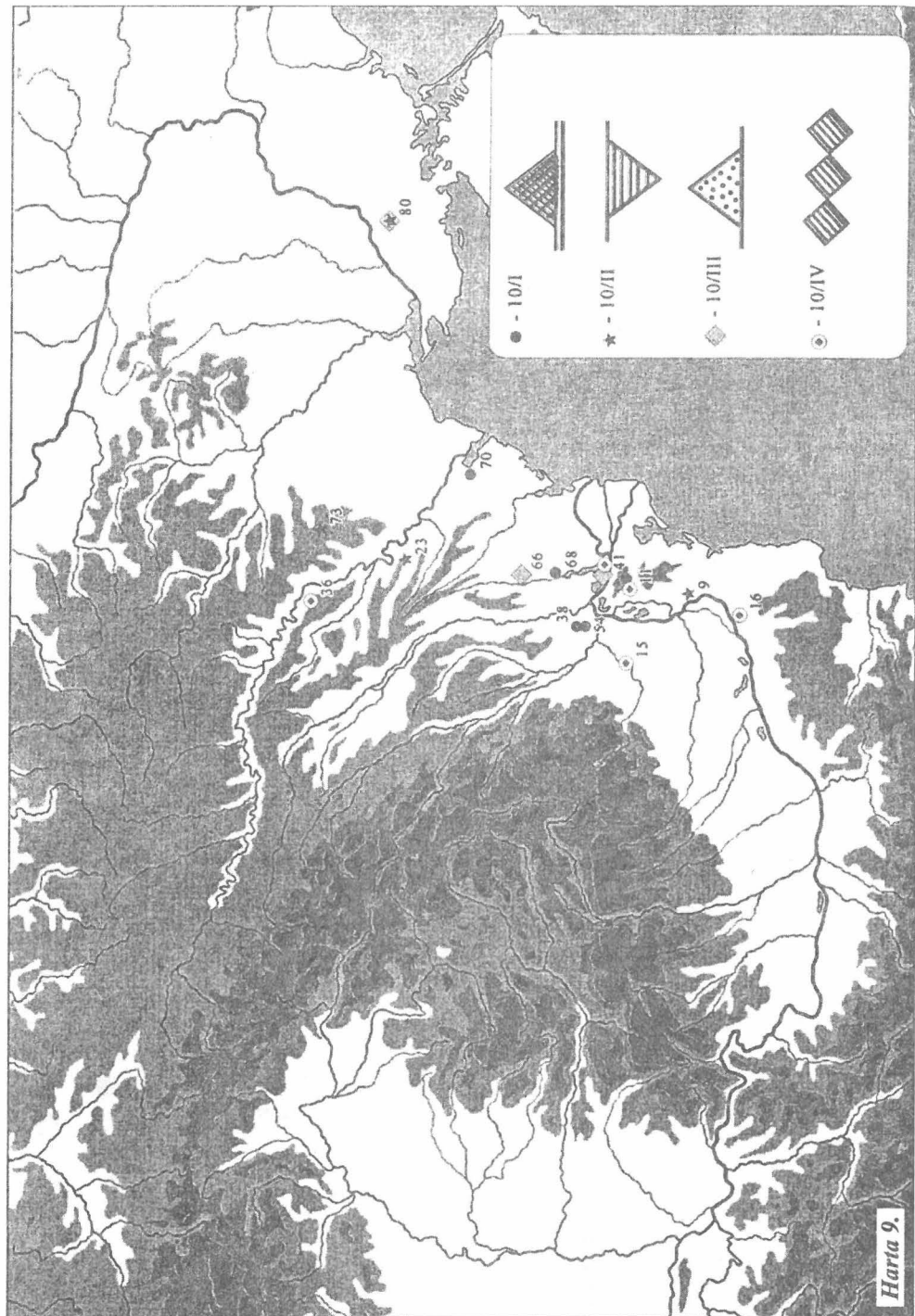

Harta 7.

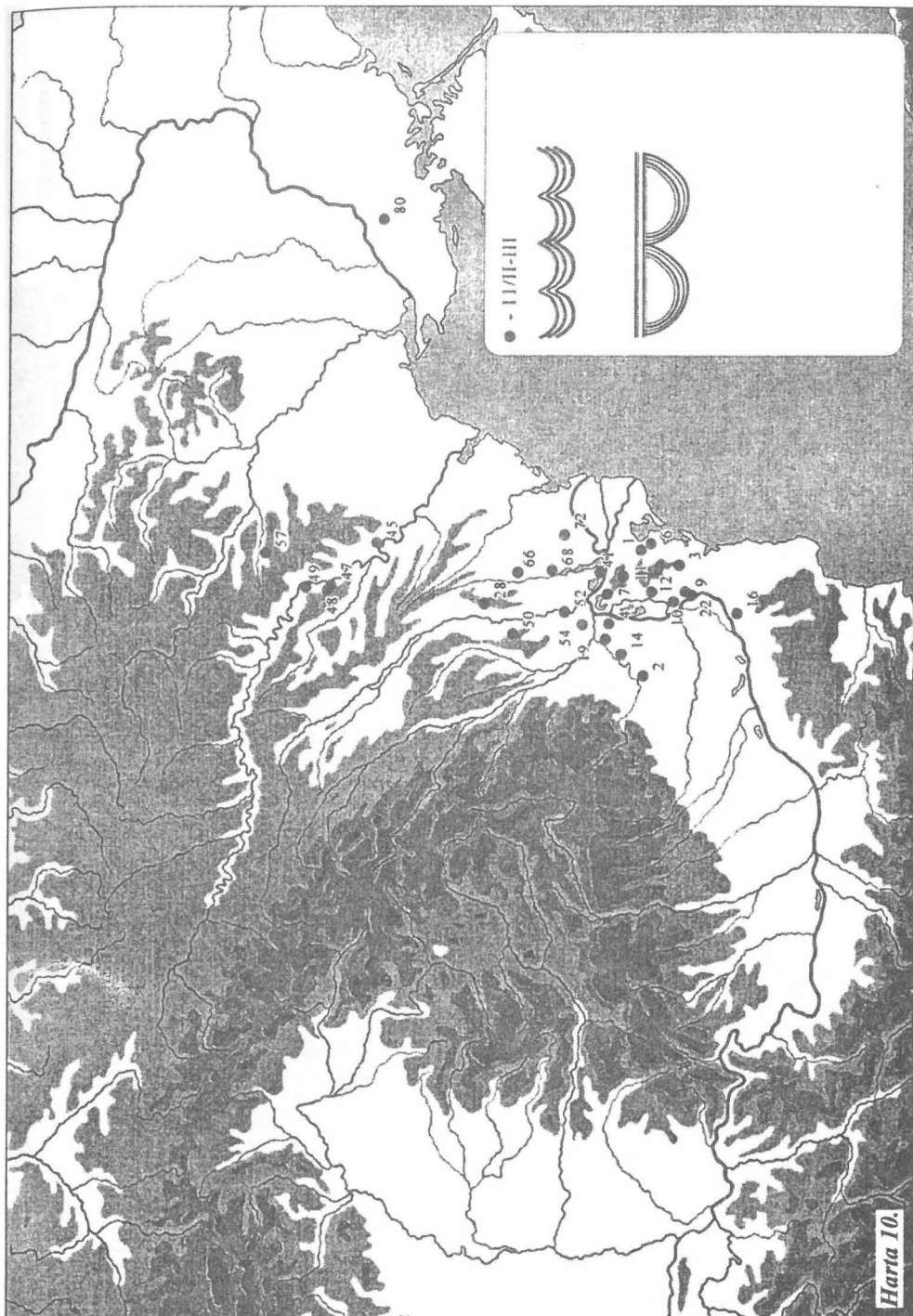

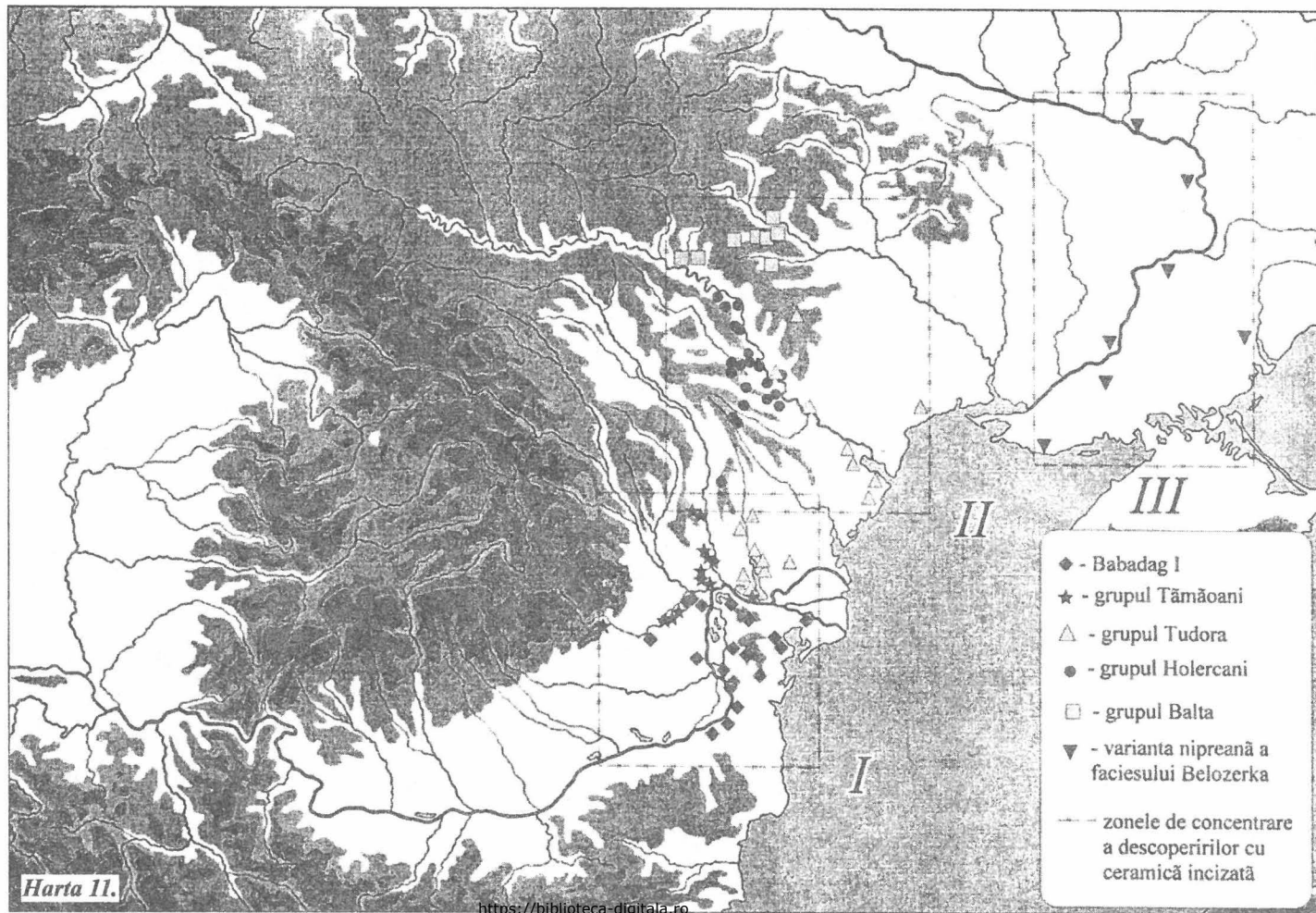
Harta 8.

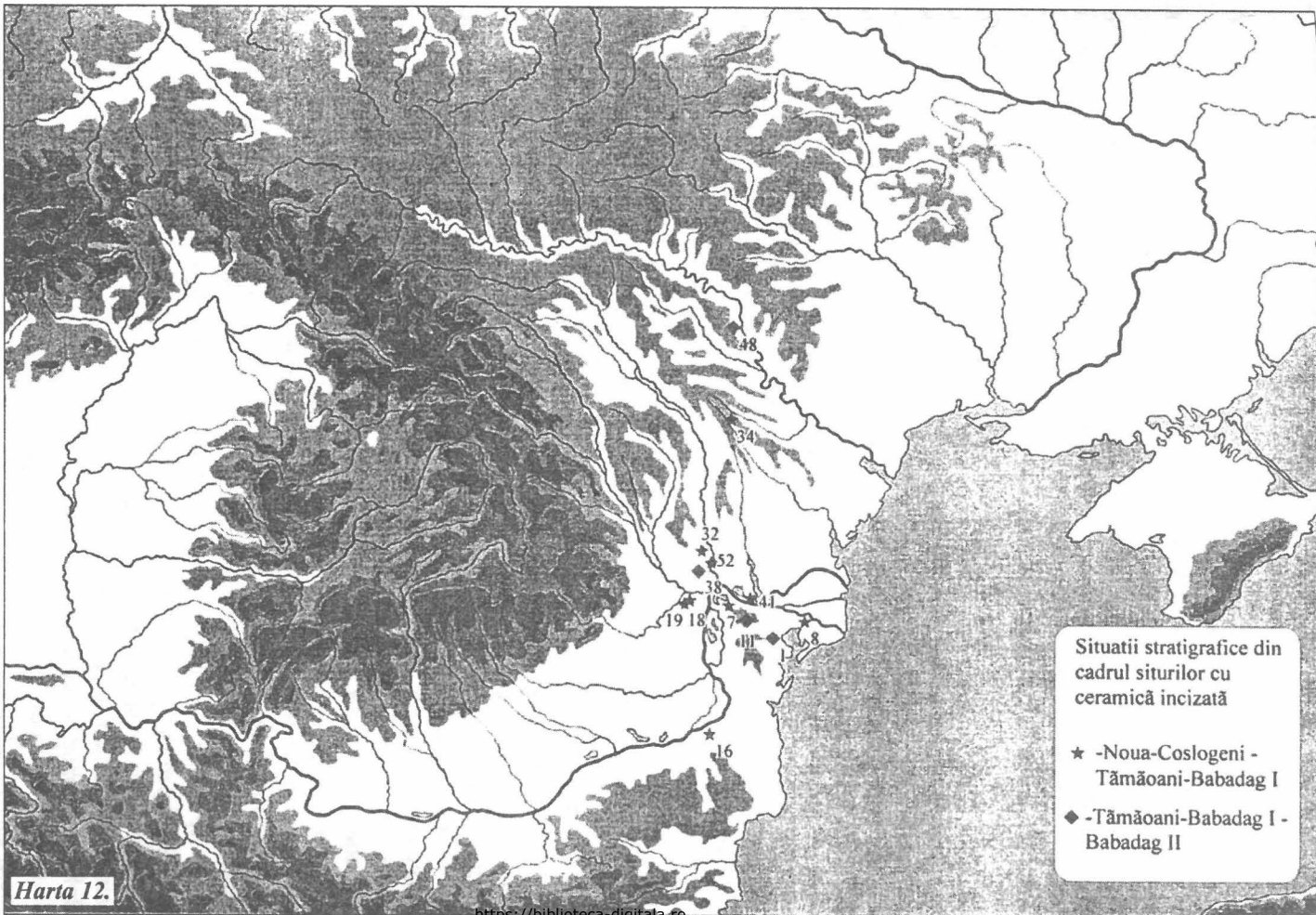

Harta 9.

Harta 10.

Harta 12.

ОБ ОСНОВНЫХ АСПЕКТАХ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ РАНЕГАЛЬШТАТСКИХ ОБЩНОСТЕЙ С НАСЕЛЕНИЕМ СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ

Левицкий О. (Кишинев, Молдова)

Образование и консолидация первых раннегалльштатских культур в западной части Карпато-Дунайского региона в последней четверти II тыс. до н.э., иными словами – «галльштатизация всего Карпато-Балканского пространства» или/и «контратака Карпатского блока» в северо-восточном и восточном направлениях – привели к замене в Карпато-Днестровских землях культуры Ноа культурами раннего галльштата.

В восточную Прикарпатскую зону (Smirnova 1974; Смирнова 1976; Малеев 1981; Крушельницка и др. 1982; Крушельницкая, Малеев, 1990), Сучавское плато и верхнее течение р. Сучава (László 1994) переселяются племена раннегалльштатской культуры с каннелированной керамикой Гава-Голиграды-Грэничешть (ГТГ). Лесостепная часть Карпато-Днестровского региона была занята общностями второго раннегалльштатского комплекса с каннелированной керамикой Кишинэу-Корлэтенъ (КК). Юг Запрутской Молдовы и неширокая зона на границе степи и лесостепи в Пруто-Днестровском междуречье составляют ареал культурных групп Тэмэоань и, соответственно, Холеркань-Ханск раннегалльштатского комплекса с прочерченной керамикой (ТХ).

Восточный рубеж распространения раннегалльштатских образований, в основном, приходится на Днестр. На северо-востоке раннегалльштатский массив соседствовал с территорией, занятой общностями культуры Белогородка-Черный Лес I, на юго-востоке – с ареалом культуры Белозерка (рис.1).

Исследование взаимосвязей раннегалльштатского фракийского мира с общностями синхронных восточных культур в период раннего галльштата, когда в Юго-Восточной Европе происходили радикальные культурные преобразования, представляется весьма актуальным. Необходимость исследования этой проблематики вызвана целым рядом обстоятельств, в числе которых – увеличение источниковедческой базы обеих культурных массивов, невысокая степень разработанности основных вопросов этой тематики, а также укоренившаяся в археологической литературе концепция, согласно которой радикальные культурные преобразования финала эпохи бронзы привели к полному прекращению связей ранних фракийцев с населением степной и лесостепной зон Северного Причерноморья.

Хронологический диапазон рассматриваемых аспектах ограничивается периодом раннего галльштата – XII-X вв. до н.э., – когда в Карпато-Балканском регионе развиваются культуры раннегалльштатских комплексов с каннелированной и, соответственно, с прочерченной керамикой, а в Северном Причерноморье – культуры Белозерка в степной, а также Белогородка и Бондариха в лесостепной зонах. Географически регион исследования охватывает ареал фракийского мира от Днестра на востоке до Дуная на западе – юго-западе,

а также Северное Причерноморье, степную зону от Нижнего Дуная до Азовского побережья и лесостепь – от Днестра до бассейна Северского Донца.

Проблематика взаимоотношений ранних фракийцев с синхронными общностями степного и лесостепного Северного Причерноморья в археологической литературе затрагивалась лишь косвенно. Более того, связи между Карпато-Дунайским и северо-причерноморским регионами в специальной литературе рассматриваются, преимущественно, с точки зрения «реактивации» западных и южных центров культурогенеза и «контратаки Карпатского блока» в северо-восточном и восточном направлениях. Вследствие этих событий раннефракийские элементы достигли бассейна Среднего Днестра и повлияли на развитие местных культур. Наличие культурных элементов восточного происхождения в ареале фракийского мира, за редким исключением, вообще не обсуждалось.

При рассмотрении раннефракийского импульса в среде общностей культуры Белозерка Северного Причерноморья, в особенности обращается внимание на гальштатский вклад в эволюцию комплекса ее столовой посуды (Мелюкова 1961; Мелюкова 1979; Ванчугов 1990). Следствием фракийского влияния в погребальной обрядности степного населения считается переход к грунтовым могильникам, южная ориентация погребенных и принятие обряда кремации (Мелюкова 1979; Черняков 1985; Ванчугов 1990). В бронзолитейном производстве, согласно мнению большинства специалистов, западные влияния несущественны (Черных 1976; Мелюкова 1979; Черняков 1985; Ванчугов 1990).

Гальштатские влияния на культурную среду лесостепной зоны восточнее Днестра также считаются несущественными (Тереножкин 1961) – ограничивающимися лишь некоторыми модификациями столовой посуды (Березанская 1982; 1985с; Рыбалова 1999; Ромашко 1995), незначительными заимствованиями в погребальной обрядности (кремации в урнах) (Тереножкин 1961; Ромашко 1984; 1995) и появлением импортных бронзовых изделий трансильванского и центрально-европейского происхождения (Тереножкин 1961; Рыбалова 1961; Черных 1976).

Проблема присутствия в раннегальштатской культурной среде элементов восточного степного или лесостепного происхождения в литературе освещена лишь попутно. Так, в ареале фракийского мира было отмечено наличие сосудов белозерского типа (Мелюкова 1979; László 1986b; Morintz 1987; Ванчугов 1990; Levițki 1994a; 1994b), присутствие некоторых погребальных комплексов, характерных для населения культуры Белозерка (Мелюкова 1979; László 1986b; Ванчугов 1990), а также наличие отдельных бронзовых изделий северо-причерноморских типов (Дергачев 1975; 1982; Черных 1976; Petrescu-Dîmbovița 1977; Черняков 1985; Ванчугов 1990 и т.д.).

Относительно влияний со стороны населения лесостепной зоны указывается на присутствие в раннегальштатских памятниках тюльпановидных сосудов (Тереножкин 1961; Мелюкова 1958; Левицкий 1989; Levițki 1994a), заимствование фракийцами отдельных восточных элементов погребального обряда (Левицкий 1987; Levițki 1994a; 1997a), а также наличие в ареале фракийского мира некоторых бронзовых изделий восточных типов (László 1994) и предметов конской упряжи (Мелюкова 1979).

В целом, раннегалыштатские (раннефракийские) культурные образования считаются более консервативными в своей эволюции и менее восприимчивыми к влияниям со стороны восточных культур.

Исследование взаимоотношений между фракийскими и синхронными восточными общностями основывается на рассмотрении трех категорий древностей, которые являются ведущими в рамках археологических культур и наиболее диагностичными с точки зрения выделения инноваций:

- **керамика** – по своим технологическим, морфологическим и стилистическим особенностям представляет собой решающий этнокультурный индикатор, отражающий инновации любого порядка (импорты, влияния, заимствования, а также местные реализации аллохтонных традиций);

- **погребальный обряд** – своей консервативностью позволяющий установить наличие в рамках местных культурных обществ чуждых этнических элементов, появление которых возможно лишь при наличии непосредственных контактов между синхронными культурами;

- **бронзовые изделия** – в которых инновации появляются как в результате прямого привнесения, подражания, так и через специфическую реализацию технологической, функциональной и культурной идеи.

Типологический анализ таких категорий археологического материала позволяет проследить модификации в технико-технологических, морфологических и стилистических особенностях керамики (чаще всего, их комбинаций), а также появление новых обычаев в традиционной погребальной обрядности. Рассмотрение выявленных инноваций посредством метода локальной ретроспективы приводит к установлению их неместного характера, а через аналогии – их происхождения. Картографирование установленных аллохтонных элементов в местной культурной среде способствует выявлению зон их наибольшей концентрации, а также способов их распространения – прямого или через посредников.

Галыштатские влияния карпато-дунайско-балканского происхождения в Северо-Западном Причерноморье в период финальной бронзы

а. Раннегалыштатский вклад в генезис и эволюцию керамики культуры Белозерка (рис. 2, 3).

Кухонную керамику белозерской культуры большинство исследователей считает генетически связанной с керамикой, характерной для предшествующей культуры Сабатиновка (Лесков 1971, 79; Шарафутдинова 1982, 96; Мелюкова 1979, 39; Отрощенко 1986, 134-135; Ванчугов 1990, 84). Что касается столовой посуды, особенно происхождения ее основных форм – кубки, чаши и их орнаментация, – то здесь мнения авторов разделяются. Одни считают, что она белогрудовского происхождения (Тереножкин 1961, 81; Ильинская 1975, 130; Гаврилюк 1979, 20-24), другие – сабастиновского (Лесков 1971, 26, 53, 58; Шарафутдинова 1982, 98-102), третьи – галыштатского (Мелюкова 1979, 37-62; Ванчугов 1990, 84-85, 130-132). Вместе с тем, все они не отрицают вклад карпато-дунайских культур поздней бронзы – раннего галыштата в развитие лощеной керамики белозерской культуры.

Современный уровень исследований позволяет предложить более полное и конкретизированное представление об удельном весе западных элементов в керамическом комплексе белозерской культуры. Типы кухонных сосудов (горшки, банки, миски-сковороды, крышки) и элементы их декора имеют прототипы в сабастиновской культуре, как и двуручные чаши. Основная часть типов лощеной посуды и характерная для них орнаментация не происходят от сабастиновских. Они представляют собой инновации, появляющиеся в результате влияний со стороны населения с запада – Нижнего Подунавья (культуры Сихляну, Рымничелу, Радовану, Тэмзоань), Среднего Подунавья (культура полей погребальных урн), а также Карпато-Дунайского региона, занятого раннегальштатским культурным комплексом с каннелированной керамикой.

Сравнение керамического комплекса белозерской культуры с характерными для синхронных западных культур типами керамики было произведено с позиций выявления удельного веса, разнообразия и степени распространения гальштатского импульса в среде культуры Белозерка, а также уточнения его культурной идентификации.

Кухонная посуда белозерской культуры была менее подвержена влияниям с запада. С точки зрения технико-технологических и морфологических признаков такие влияния за редкими исключениями не заметны, но более явственно проявляются в орнаментации. Элементы декора карпато-дунайского происхождения конца эпохи бронзы – раннего гальштата (овальные ручки-упоры, сферические или конические выступы) известны во всех категориях кухонной посуды белозерской культуры от Нижнего Подунавья до Днепровского бассейна: поселения Удобное (Ванчугов 1990б рис. 24/18), Тудора (Мелюкова 1961а, рис. 43/7), Приозерное I (Ванчугов 1990, рис. 18/21), Ялпуг IV (Ванчугов 1990, рис. 2/5), Жовтневое (Мелюкова 1979, рис. 7/3-4), Мирное II, Красная Коса (Ванчугов 1990, рис. 23/2, 34/13), Анатолевка (Погребова 1961, 113), Ушкалка (верхний слой) (Телегин 1961, рис. 5/9), Деревка (Шарафутдинова 1974, рис. 2/5), Нижний Рогачик (Березовец, Березаньска 1961, Т. II/11), Бабино IV (Мелюкова 1979, рис. 7/19). Спорадически названные орнаментальные элементы присутствуют и на сосудах сабастиновской культуры – поселения Болград, Молога II (Черняков 1966, рис. 43/17; Черняков 1984, рис. 2/13, 15, 20-21), Сабастиновка (Шарафутдинова 1986, рис. 26/4-5), Ильинка (Черняков 1985, рис. 27/6, 16), Южный Буг (Klushinyew 1993, Т. 5) – феномен, обусловленный контактами с общностями культуры Ноа.

Столовая лощеная керамика культуры Белозерка от аналогичной посуды культуры Сабастиновка отличается лишь толщиной стенок и тщательностью обработки поверхностей, но в тоже время является почти идентичной керамике, характерной для раннегальштатского комплекса с прочерченной керамикой Карпато-Дунайского региона (László 1986a, 68; Morintz 1978, 46; Levițki 1994b 26). Вклад западных культурных образований в появление и эволюцию данной категории посуды более всего проявляется морфологически, а также в элементах орнаментации.

Кубки – ведущая форма в белозерских комплексах – имеют свои прототипы в раннегалльштатских культурах Среднего Подунавья или периода поздней бронзы Нижнего Подунавья (Мелюкова 1979, 51, 54). Некоторые типы кубков, спорадически обнаруженные в степях Северного Причерноморья и имеющие параллели в предшествующих культурах комплекса Ноуа-Сабатиновка-Косложень, в период поздней бронзы развивались конвергентно, или же были заимствованы населением культуры Сабатиновка из культурной среды Косложень. Основная часть типов кубков белозерской культуры как морфологически, так и по орнаментации, имеют прямые параллели в комплексах периода поздней бронзы – раннего галльштата Среднего и Нижнего Подунавья, а также Восточно-Карпатского региона (Plesl 1954, Obr. 1/7, 9; Patek 1968, T. I/6; T.XVI/11-14; t. CIV/6; Hänsel 1976, T. 14/14-15; T. 30/1; Morintz 1978, fig. 84/4; Morintz 1987, fig. 10; Brudiu 1981, fig. 1; Kemenczei 1984, T. CLX/11; László 1994, fig. 37/1-7; pl. VI, XII; Levițki 1994a, 10-46; Levițki 1994b, fig. 7/1, pl. 17).

Кубковидные сосуды, орнаментированные каннелированными, прочерченными или рельефными мотивами, имеют прямые аналогии на Среднем и Нижнем Дунае (Morintz 1964, fig 3/4; Patek 1968, T. CXXVI/1; Morintz, Șerbănescu 1974, fig. 12/3; Brudiu 1981, fig. 1/1).

Чаши, представляют собой вторую ведущую форму белозерской лощеной керамики. Морфологически и стилистически прототипы этих сосудов имеются в керамическом комплексе типа Балта Сэратэ юго-запада Румынии, эволюция которого охватывает там всю эпоху бронзы до начала раннего галльштата (Gumă 1993, Pl. I-IV; Gumă 1995, 102; Stratan, Vulpe 1977, fig. 5/5, 18/143-145) и хорошо представлены в керамических комплексах восточнокарпатских раннегалльштатских образований (László 1994, fig. 24; Levițki 1994b, fig. 2/13, 16; 7/9).

Двуручные чаши, редко встречаются в белозерских комплексах и по происхождению связаны с предшествующими культурами эпохи поздней бронзы – Ноуа и Сабатиновка (Шарафутдинова 1982, 98-102; Лесков 1971, 26, 53, 58; Отрощенко 1986, 137).

Корорчаги (биусеченноконические сосуды), в белозерском керамическом комплексе появляются уже в развитом виде Мелюкова, 1979, 48; Ванчугов, 1990, 73, 86). Генезис и эволюция этих сосудов происходили в рамках культур среднего и позднего периодов эпохи бронзы Карпато-Дунайского региона (Жуто-Брдо – Гырла Маре и Кручень-Белегиш), а затем последующих раннегалльштатских, образованных на местном культурном субстрате (Morintz 1978, 29, 44; Gumă 1993, 150; Gumă 1995).

Как следствие западных влияний у населения культуры Белозерка появляются и некоторые типы *черпаков* и *мисок с загнутым краем*, орнаментированных в галльштатском стиле (Мелюкова 1979, 48; Ванчугов 1990, 71).

Распространение элементов орнамента карпато-дунайского происхождения в северо-причерноморской культурной среде есть прямая последовательность перемещения в этом регионе под фракийским натиском части населения культуры Ноуа, уже подвергшейся галльштатскому влиянию, или же продвижения носителей раннегалльштатского комплекса с прочерченной керамикой из Нижнего Подунавья в северо-восточном направлении.

Гальштатские влияния ощутимы во всех категориях белозерской керамики. В кухонной посуде возникают новые морфологические черты и элементы декора. В лощеной посуде заимствования местных белозерских мастеров морфологических и стилистических традиций от западных (предшествующих или синхронных) культур представлены как простыми импортами, так и местным производством по аллохтонным прототипам.

в. Гальштатские элементы в погребальной обрядности населения степного Северного Причерноморья (рис. 4).

Как известно, погребальный обряд любой культуры представляет собой единую, стабильную, консервативную и традиционную систему, состоящую из двух основных взаимосвязанных компонентов: набора одобренных традицией ритуальных действий и материальных элементов, типичных для погребального обряда как такового (погребальные сооружения, инвентарь, поза погребенного). Любые отклонения от традиционных стандартов (инновации) достаточно хорошо фиксируются по археологическим данным и, соответственно, указывают на появление определенных аллохтонных элементов.

Рассмотрение связей раннегальштатских обществ с населением степного Северного Причерноморья на примере погребального обряда основывается, в первую очередь, на выявлении как элементов, наименее характерных для погребального обряда культуры Белозерка, так и инноваций. В дальнейшем устанавливается их информативный аспект: а) *отражение процесса культурного развития*; б) *социальная стратификация в рамках общества*; в) *появление элементов аллохтонных традиций* (основной акцент сделан именно на последних).

К наименее характерным чертам и инновациям, появившихся в погребальном обряде культуры Белозерка и не имеющих сходства в предшествующей сабатиновской культуре, а также не отражающих социальную дифференциацию, относятся: *появление курганно-грунтовых и простых грунтовых могильников; практикование грунтовых захоронений; изменение ориентировки погребенных; использование ям с подбоями; появление отдельных кремаций*. По мнению одних исследователей, эти элементы отражают процесс местного культурного развития (Лесков 1971, 75; Шарафутдинова 1982, 74), другие – наличие этих новаций ставят в зависимость от проникновения чуждого населения, преимущественно, с запада (Мелюкова 1979, 37-39; Черняков 1985, 150; Ванчугов 1990, 128). В.В.Отрощенко считает, что радикальные изменения погребального обряда белозерской культуры вызваны влиянием со стороны населения срубной культуры (Отрощенко 1975, 198).

Гипотеза, согласно которой появление курганно-грунтовых и грунтовых могильников, распространение южной ориентировки погребенных в культуре Белозерка является результатом влияний со стороны населения культуры Ноуа, продвинувшегося в степи Северного Причерноморья под натиском фракийских племен (Мелюкова 1979, 38-39; Черняков 1985, 150; Ванчугов 129), в настоящее время подтверждается материалами целого ряда новых могильников Ноуа, исследованных в Пруто-Днестровском междуречье: Перерыта (Sava

2002, 61-70), Коржеуц (Levițki, Demcenko 1994, 228-229), Бурлэнешть (Levițki, Demcenko 1997, 103-127), Кирилень (Kločko, Sava 1997, 77-101). Грунтовые могильники, скорченные труположения на боку, реингумации характерны также и для раннегальштатской группы ТХ, различия имеются лишь в ориентации погребенных László 1986a, 67; Levițki 1994b, 222).

Кремации, известные в могильниках культуры Белозерка и обычно считающиеся результатом фракийского влияния (Черняков, 1985, 150; Ванчугов, 1990, 126), в настоящее время зафиксированы в могильниках Казаклия – пог. 53 (Agulnikov 1996, 42), Кочковатое – пог. 1, кур. 32 (Ванчугов, Субботин, Дзиговский 1992, 29) в междуречье Дунай-Днестр, и у с. Алексеевка (Отрошенко 1986, 131) в Нижнем Поднепровье. Они являются неполными трупосождениями в простых погребальных ямах – погребенные первоначально расположены согласно традиции ингумации и сопровождалась инвентарем с вторичным обжигом. Население белозерской культуры в качестве ритуальных действий использовало и обычай очищения огнем (Отрошенко 1975, 189, 198; Отрошенко 1986, 131; Тошев 1984, 27; Евдокимов 1987, 109-110; Ванчугов, Субботин, Дзиговский 1992, 29-30, 42; Agulnikov 1996, 42-43). Таким образом, неполные сожжения в погребальной обрядности культуры Белозерка являются не результатом гальштатских влияний, а следствием разной интенсивности костров, сожженных над погребальными конструкциями.

Необходимо обратить внимание на целый ряд специфических захоронений на могильниках белозерской культуры, которые интерпретированы исследователями исключительно как парные погребения. В контексте взаимоотношений фракийцев с общностями культуры Белозерка, отраженных в погребальной обрядности, такие захоронения могут являться реингумациями – пог. 1, кур. 45 и пог. 1, кур. 39 Кочковатовского могильника (Ванчугов, Субботин, Дзиговский 1992, 40, 47); пог. 6, 10, 11, кур. 5, группы I у с. Первомаевка (Евдокимов 1987, 120); пог. 7 могильника Будуржель (Тошев 1992, 25); пог. 17 и 21 в Чернянском могильнике (Кубышев, Черняков 1986, 145), а также последовательными перезахоронениями в одни и те же погребальные конструкции – пог. 58 и 102 Широцкого; пог. 12 Будуржельского (Тошев 1992, 25); пог. 1, кур. 50 Кочковатовского (Ванчугов, Субботин, Дзиговский 1992, 56); пог. 18 Чернянского (Кубышев, Черняков, 1986 145) и кур. 5 Дивизийского (Тошев 1990, 87 могильников. Здесь можно добавить, что реингумация и последовательные перезахоронения типичны именно для раннегальштатского комплекса с прочерченной керамикой типа ТХ (László 1986a, 67, 74, Примечание 26; Levițki 1994b, 222).

Раннегальштатские влияния в определенной степени отражаются и в обычае вложения маленьких сосудов в более крупные – кур. 34 Кочковатовского могильника (Ванчугов, Субботин, Дзиговский 1992, 33-34). Этот признак свойственен и населению раннегальштатского комплекса с каннелированной керамикой и был заимствован у носителей культуры курганных погребений (Кеменцей 1986, 120-122; Gumă 1993, pl. XXIV-XXV). Необходимо упомянуть в данном контексте и инвентарь отдельных комплексов, состоящий исключительно из предметов западного происхож-

дения – пог. 26, 27 могильника Казаклия (Agulnikov 1996, 31-32), курган-кенотаф у с. Зализничное (Субботин, Черняков 1973, 238-240); курган 3 у с. Погребя (Агульников, Кетрару 1992, 139-141) и впускное погребение в кургане у с. Владимировка (Ванчугов 1990, 124-125).

Западные влияния в погребальной обрядности населения культуры Белозерка ощутимы во всех его компонентах. Вместе с тем, данные, свидетельствующие о каких-либо проникновениях этнических элементов в этот регион, подтверждаются только для комплекса с прочерченной керамикой, носители которого практиковали грунтовые могильники, труположения в скорченном положении, перезахоронения, а также перезахоронения в те же погребальных сооружениях. Обычай помещать маленькие сосуды в более крупный может быть связан с влиянием со стороны раннегалыштатского комплекса с каннелированной керамикой. Предметы инвентаря галыштатских типов в погребальных комплексах культуры Белозерка, за исключением керамики, могли быть заимствованы от обоих раннегалыштатских комплексов (ТХ и КК).

с. Бронзовые изделия центрально- и юго-восточноевропейских типов в степной зоне Северного Причерноморья (рис. 5).

Культурно-исторические процессы, происходящие в конце II тысячелетия до н.э. в Юго-Восточной Европе (особенно, «галыштатизация» Карпато-Балканского региона) привели к прекращению эволюции культурного комплекса Ноуа-Сабатиновка-Косложень. На его месте появляются раннегалыштатские культурные образования и, соответственно, культура Белозерка. В бронзолитейном производстве это привело к прекращению функционирования Рышештского металлургического центра, действующего в рамках культуры Ноуа, и Ингуло-Красномаяцкого – культуры Сабатиновка, выводу из обращения большого количества металла, нарушению традиционных связей, а также включению Восточно-Карпатских земель в ареал трансильвано-венгерских, центрально- и западноевропейских бронз, возникновению в ареале культуры Белозерка Кардашинского металлургического центра при содействии Уральского и Волго-Уральских центров (Дергачев 1975; Черных 1976; Бочкарев 1981).

Бронзолитейное производство белозерской культуры, наряду с такими параметрами как: резкое уменьшение числа кладов и единичных случайных находок металла; исчезновение некоторых специализированных категорий; миниатюризация изделий; частичное возрождение кремневой индустрии (Черных 1876, 59-92; Бочкарев 1981, 25), характеризуется и отсутствием предметов, которые свидетельствовали бы о влияниях с запада. Редкие изделия из бронзы западного происхождения в ареале культуры Белозерка считаются импортами (Черных 1976, 188; Мелюкова 1979, 59-92; Черняков 1985, 124; Ванчугов 1990, 87).

Современный уровень исследованности раннего галыштата, с одной стороны, и культурной белозерской среды от Дуная до Азовского побережья, с другой, с учетом последних разработок в изучении металлургии бронзы Юго-Восточной Европы, позволяют предложить комплексное изучение связей этих миров через призму бронзовых изделий.

Бронзовые предметы западного происхождения в степном Северо-Западном Причерноморье представлены в кладах, на поселениях и могильниках или же найдены случайно.

К типично фракийским или западным импортам однозначно относятся клады, найденные у с. Павловка и Новогригорьевск (Tallgren 1926, 156, 162, fig. 91, 94), общепризнанно датируемые периодом HaB₁ и, соответственно, HaA₂-B₁ (Дергачев 1975, 75; Черных 1976, 188; Мелюкова 1979, 60; Ванчугов 1990, 93, 95). Морфологическо-стилистический анализ составляющих их изделий показывает, что Павловский клад, с точки зрения происхождения предметов, смешанного характера (сосуд имеет параллели, в основном, в Банате, Трансильвании, Венгрии, а кельт – преимущественно в Северо-Восточной Болгарии); а Новогригорьевский – раннегальштатский юго-восточноевропейский облика.

Бронзовые предметы западных традиций функционально подразделяются на орудия труда, предметы вооружения, детали одежды, украшения и сосуды.

Орудия труда представлены: *одноушковыми кельтами с трапецевидной фаской* – Павловский клад (Tallgren 1926, fig. 91/2); *кельтами с массивным ободком вокруг втулки* – Новогригорьевский клад (Tallgren 1926, fig. 94); *кельтами со скошенным лезвием* – случайная находка у с. Новогригорьевка (Черных 1976, 76, рис. V/7); *литейной формой* из Волошского, предназначенной для литья кельта смешанного типа (восток-запад) (Лесков 1967, рис.7/3); *серпами с кнопкой и серпами с рукояткой* – клады Никополь, Райгород, Солонец и случайная находка у с. Обуховка (Черных 1976, рис. 58); *ножами с горбатой утолщенной спинкой и короткой рукояткой* – Новогригорьевский клад (Tallgren 1926, fig. 94), могильник Казаклия (Agulnikov 1996, fig.94), поселение Тудора (Мелюкова 1961a, рис. 44/7), случайные находки у с. Кучугур и Снегиревка (Кривцова-Гракова 1955, рис. 34/28, 36), а также *пилками* - поселения Черевичное (Черняков 1985, рис. 57/25); Белозерка; Бабино IV; Змеевка (Мелюкова 1979, рис. 19/9-13).

Предметы вооружения представлены: *втульчатыми наконечниками стрел с двумя лопастями* – могильник Васильевка (Ванчугов, Субботин 1989, рис. 3/6); поселение Суворово VI (Ванчугов 1990, рис. 35/1); случайная находка у Златополя (Ванчугов, Черняков 1991, рис. 1/5) и *черенковыми наконечниками стрел с поперечной перекладной и двумя лопастями* – литейные формы с поселения Суворово и случайная находка у с. Слободка (Ванчугов 1990, рис. 34/1, 2); *наконечниками копий с листовидным пером, двумя или тремя нервюрами по втулке с удлинением* – случайная находка из Запорожской области (Черных 1976, рис. XXIII/15), комплекс у с. Родионовка (Клочко, Мурзин 1989, рис. 1/1), а также *с очень короткой ограниченной втулкой* – случайная находка у с. Обуховка (Кривцова-Гракова 1955, рис. 34/29).

Детали одежды – это *фибулы типа „Violenbogenfibeln“* – курган у с. Струмок (Тощев 1984, рис. 2/4) и *„Bogenfibeln“* – курган Степной (Отрощенко 1975, рис. 7); могильник Казаклия (Agulnikov 1996, fig. 5/6); *двусторонние фибулы* – могильники: Широкое, Лукьяновка (Мелюкова

1979, рис. 19/1-2), Первомаевка (Евдокимов 1987, рис.1/3), Казаклия (Agulnikov 1996, fig. 8/7), курган у с. Широкое (Ванчугов 1990, рис. 35/12); *двустиральные фибулы с вогнутой спинкой* – случайные находки в Ольвии и Керчи (Мелюкова 1979, рис. 19/4, 5), а также *пояса* – могильник Брилевка (Евдокимов 1999, рис. 2/7).

Украшения – это *браслеты* из округлого или овального стержня – Новогригорьевский клад (Tallgren 1926, fig. 94) с *несомкнутыми концами* – Новогригорьевск (Там же); погребальный комплекс у с. Новокотовск (Дергачев рис. 10/24-28), с *заходящими друг за друга концами* – Широчанский могильник (Лесков, 1971, рис. 2/22); курган Степной (Отрощенко 1975, рис. 6/4) и *пластинчатые* -могильник Будуржель (Тошев 1992, рис. 3/19); *пронизки* - клад Новогригорьевск (Tallgren 1926, fig. 94), а также *муфты* – золотые – курган у с. Струмок (Тошев 1984, рис. 2/8), костяные – могильник Широкое (Лесков 1971, рис. 2/1), агатовые – могильник Первомаевка и бронзовые – могильник Брили (Евдокимов 1987, рис. 7/3; 9/2).

Предметы конской узда - представлены *колоколовидными подвесками* – могильники Кочковатое (Ванчугов, Субботин, Дзиговский 1992, рис. 8/7), Казаклия (Agulnikov 1996, fig.19/7), курган у с. Дойна (Бубулич 1992, 14), могильник Васильевка (Ванчугов, Субботин 1989, рис. 3/8, 9), Збурьевка, Лукьяновка, Степной (Отрощенко 1986, рис. 43/3-5) и литейными формами из литейных мастерских Завадовка (Шарафутдинова 1982, рис. 50/6; Гершкович, Клочко 1987, рис. 4в) и Новоалександровка (Шарафутдинова 1982, рис. 48/9), а также находкой у с. Ранжевого (Сымонович 1967, рис. 16; Ванчугов 1990, рис. 34/3); *крестовидными бляшками* – могильники Казаклия (Agulnikov 1996, fig. 5/7) и Сивашевка (Отрощенко, Шевченко 1987, рис. 3/6).

Сосуды представлены черпаком из клада у с. Павловка (Tallgren 1926, fig. 91/1).

Территориально бронзовые изделия западных типов в степях Северного Причерноморья распространены от Нижнего Подунавья до Азовского моря, а некоторые из них найдены в Крыму и на Северном Кавказе. По происхождению основная их часть центрально- или юго-восточноевропейские, и лишь в единичных случаях – средиземноморского облика. В раннегалльштатское время бронзы рассматриваемых типов широко употреблялись населением культуры полей погребальных урн Словакии, Венгрии, Хорватии и, особенно, первых галльштатских культурных образований Карпато-Балканского региона, включая Восточно-Карпатские области.

Распространение бронзовых предметов галльштатских типов в степях Северного Причерноморья обусловлено непосредственными контактами белозерского населения с ранними фракийцами Восточно-Карпатских земель, которые и исполняли роль посредников. Бронзы западных образцов, найденные в ареале культуры Белозерка, во фракийском мире имеют прототипы, начиная с периода BrD, а некоторые даже BrC, и в Северном Причерноморье являются импортами. Вместе с тем, ножи с горбатой спинкой, наконечники стрел и колоколовидные подвески на основе западных прототипов стали производиться и местными мастерами, а для кельтов были заимствованы некоторые западные стилистические элементы (литейная форма из Волошское).

Древности северо-причерноморского происхождения в ареале фракийского мира

Керамика белозерских типов во фракийской культурной среде (рис. 6).

Керамика раннегалльштатских комплексов в настоящее время относительно хорошо изучена (Мелюкова 1961; Smirnova 1974; Kemenczei 1984; Gumă 1993; László 1986a; 1994; Levițki, 1994a; 1994b; Morintz 1987). Отдельные аспекты косвенно были затронуты в работах, рассматривающих ранний железный век Восточно-Карпатского региона, где отмечается наличие сосудов белозерского типа на раннегалльштатских памятниках Тэмзоань, Васлуй, Галац (Вынэторь), Валя Лупулуй, Глэвэнештий Веке, Бабадаг, Болотешть-Вранча (Мелюкова 1979, 35-36; László 1986b, 2-5; Morintz 1987, 62; Ванчугов 1990, 135). Впоследствии сосуды таких типов стали известны на поселениях Вынэторь, Банка (Brudiu 1991, 232; Brudiu 1992, 67, fig. 1/1), Никулицел-«Корнет» (Topoleanu, Jugănaru 1995, fig. X/1), могильниках Хыршова (Morintz, Șerbănescu 1974, fig. 4/4, 6) и Лишкотянка (Harțuche 1979, fig. 6/2), а также в ареалах группы Холеркань-Ханска (Levițki 1994b, 227-228) и культуры КК (Levițki 1994a, 94-95, 107).

Керамика белозерского происхождения во фракийской среде спорадически присутствует в погребальных комплексах, где полностью соответствует северо-причерноморским образцам, а также известна на поселениях, где ее характеристики резко отличаются от местной посуды.

Кухонная посуда этого облика в ареале галльштатских культур представлена сосудами, изготовленными из грубого теста с большими конкрециями примесей, с заглаженными, иногда грубо обработанными или слегка залощенными поверхностями серого цвета. Морфологически такая посуда относится к ведущим типам сосудов белозерской культуры. Это *горшки* следующих типов: *горшки с коротким, вертикальным или слегка отогнутым венчиком, выпуклым корпусом и уступом при переходе шейки в корпус* – поселения Тэмзоань (Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 7/1), могильники Хыршова (Morintz, Șerbănescu 1974, fig. 4/4) и Васлуй (Andronic 1962, fig. 4/1), поселения Бэлэбэнешть (Levițki 1994a, fig. 20/20), Кишинэу (Levițki 1994a, fig. 15/5), Костешть VII (Levițki 1994a, fig. 29/8), обычно неорнаментированные; *горшки со слабо выделенной шейкой, плавно переходящей в округлый корпус* – поселения Кошница (Levițki 1994b, fig. 8/14-24), Погребя (Levițki 1994b, fig. 7/26), Вынэторь (Brudiu 1980, fig. 2/2), Никулицел-«Корнет» (Topoleanu, Jugănaru 1995, fig. X/1) и могильник Хыршова (Morintz, Șerbănescu 1974, fig. 4/6), орнаментированные гладкими или расчлененными валиками (иногда с несомкнутыми концами), ручками-упорами и горизонтальным рядом овальных вдавлений и комбинаций с выпуклостями по краю венчика; *горшки со сферическим корпусом, узким горлом с отогнутым краем* – поселения Холеркань (Levițki 1994b, fig. 3/7), Ханска ла Маткэ (Levițki 1994b, fig. 5/12), Тэмзоань (Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 7/2), Вынэторь (Brudiu 1992, fig. 1/1), орнаментированные насечками по краю и рядом овальных вдавлений по плечу, полосой прочерченных линий по шейке или же коническими выпуклостями; *горшки с более или менее*

биусеченноконическим корпусом с коротким вертикальным или отогнутым венчиком – могильник Васлуй (Andronic 1962, fig. 4/2), курганы у с. Валя Лупулуй Зирра, 1960, Т. III/8) и Болотешть-Вранча (Buzdugan, Bobi, Cernea 1987, fig. 2/3), орнаментированные расчлененным валиком, рядом вдавлений, рельефным валиком с косыми насечками, прерванным округлыми слегка выделенными выпуклостями; *горшки с биусеченноконическим или сферическим корпусом, с отогнутым и утолщенным с внешней стороны краем* – поселения Погребя (Levițki 1994b, fig. 7/23) и Тэмэоань (Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 6/7).

Северо-причерноморского происхождения являются и такие виды декора посуды, как насечки, наколы, ряд овальных вдавлений, валики с несомкнутыми или опущенными концами, встречающиеся на гальштатской керамике.

Столовая лощеная керамика, изготовленная по технологическим традициям северо-причерноморских мастеров, в гальштатских памятниках представлена *кубками с высоким цилиндрическим горлом, отогнутым краем и уступом при переходе к выпуклому корпусу* – погребальные комплексы у с. Вынэторь (Dragomir 1967, fig. 2/11) и Коржеуць (Levițki, Demcenko 1994, fig. 2/9), как правило, неорнаментированными; *кубками с низким сферическим корпусом и высоким коническим горлом с отогнутым краем* – поселения Кошница (Levițki 1994b, fig. 8/2, 6), Бабадаг (Morintz 1987, fig.12/7), Холеркань (Levițki 1994b, fig. 2/16), Кишинэу (Levițki 1994a, fig. 10/3, 26), из которых бабадагский орнаментирован косыми каннелюрами; *чашами* – поселения Холеркань (Levițki 1994b, fig. 2/13), Калфа (Levițki 1994b, fig. 9/16), Кишинэу (Levițki 1994a, fig. 10/19), Грэничешть (László 1994, fig. 24), орнаментированными рельефными нервюрами; *биусеченноконическими мисками с уступом в месте перехода шейки к корпусу* – поселения Кошница (Levițki 1994b, fig. 8/11, 12), Холеркань (Levițki 1994b, fig.3/4), Балта (Ванчугов 1981, рис. 4/8), Мындрешть (Levițki 1994a, fig. 24/19); *большими сосудами с округлым корпусом, узким горлом и отогнутым краем* – поселение Кошница (Levițki 1994b, fig. 8/25, 26), орнаментированными рельефным мотивом (крест в круге); *черпаками* – поселение Бабадаг (Morintz 1987, fig. 10/9, 13/5).

Керамика северо-причерноморских типов чаще встречается в ареале раннегальштатского комплекса с прочерченной керамикой (ТХ) и реже – с каннелированной керамикой, что обусловлено непосредственным соседством первого с общностями культуры Белозерка.

в. Северо-причерноморские погребальные комплексы и элементы обрядности, выявленные к западу от Днестра (рис. 7).

Погребальные памятники раннегальштатских комплексов, за редким исключением, представлены грунтовыми могильниками. Население комплекса с каннелированной керамикой практиковало кремации в урнах или, реже, в простых ямах (László 1994, 58, 108-110; Levițki 1994a, 67-69), а с прочерченной керамикой – обряд ингумации в скорченном положении на боку с северо-западной ориентировкой и перезахоронения (László 1986a, 67-68; Levițki 1994b, 222)

Погребальные обычаи населения раннегальштатского комплекса с прочерченной керамикой, как уже было отмечено выше, имеют определенное сходство с теми обрядами, которые практиковались и населением культуры Белозерка.

В данном контексте рассматриваются лишь те погребальные обычаи, которые были свойственны обоим мирам, но имеют явное восточное происхождение. В первую очередь, это *обычай жертвоприношения целых животных*, зафиксированный на могильнике Тактабай культуры Гава в северо-восточной Венгрии (Кеменцей 1986а, 120), могильнике Сзайла культуры Киятиче в северной Венгрии (части туш) (Кеменцей 1986, 108) и могильнике Трифешть (Ioniță 1962, 735) культуры КК.

К погребальным комплексам ареала фракийского мира, которые, по мнению исследователей, указывают на степные восточные влияния (Мелюкова 1979, 35; László 1986b, 2-5; Ванчугов 1990, 135; Агульников 1990, 3-4) относятся: погребения 4 и 6 грунтового могильника Васлуй-Курциле Домнешть (Andronic 1962, fig. 4/1; Andronic 1981-1982, fig. 6/1, 5/9); одиночное погребение Вынэторь-Галац (Dragomir 1967, 182, fig. 2/11); впускные скорченные погребения из курганов Валя Лупулуй (Зирра, 1960, Т. II/1), Глэвэнештий Векь (Nestor 1950, 28-29), Болотешть (Buzdugan, Bobi, Cernea 1987, 229, 232, fig. 1, 2/3, 5/2, 6/4), Шендрень (Dragomir 1976, 55), курган у с. Петрешть (Яровой 1986, 17-18) в Восточно-Карпатском регионе и погребения у Мадары и Долна Сахарна на территории Болгарии (Мелюкова 1979, 35-36).

Сравнительный анализ погребального обряда и инвентаря названных комплексов показал, что погребения из Глэвэнештий Векь и Шендрень не могут быть синхронизированы с белозерской культурой, что, с определенной долей вероятности, относится и к погребению Болотешть-Вранча. Исходя из параметров сосудов, к древностям белозерского типа могут быть причислены и некоторые погребения из могильника Хыршова с Нижнего Дуная (Morintz, Șerbănescu 1974, fig.4/4, 5/2, 4/6, 5/5), а также впускное погребение 4 кургана 2 у с. Коржеуцы в северной части Молдовы (Levițki, Demcenko 1994, 216, fig. 2/8, 9).

Погребальные комплексы северо-причерноморского происхождения, совершенные по стандартам белозерского общества, известны в ареалах обоих раннегальштатских комплексов и представлены погребениями в грунтовых могильниках местного населения (Трифешть, Васлуй), отдельными грунтовыми погребениями (Вынэторь), курганами (Петрешть), а также впускными захоронениями в курганах (Валя Лупулуй, Болотешть, Петрешть, Коржеуць). Использование в качестве инвентаря сосудов местного, фракийского облика, может указывать на мирный характер взаимоотношений между местным населением и инфильтрированными элементами.

с. Бронзовые изделия северо-причерноморских типов в ареале фракийского мира (рис. 8).

В археологической литературе было принято считать, что именно металлический инвентарь раннегальштатских культур явственнее всего иллюстрирует прекращение в этот период связей между Карпато-Дунайским

регионом и степями Северного Причерноморья (Мелюкова 1979, 20). В настоящее время информация об этой категории находок в ареале фракийского мира имеется уже в целом ряде работ (Petrescu-Dîmbovița 1977; Черных 1978; Kemenczei 1984; Левицкий 1993; László 1994; Levițki 1994a; Крушельницка, Філіпчук 1993; Кобаль 1993; Дергачев 1997; Şadurschi ş.a., 1986).

Бронзовые изделия восточного происхождения в ареале фракийского мира обнаружены в кладах или найдены случайно, спорадически присутствуют в жилых сооружениях, но полностью отсутствуют в погребальных комплексах. Территориально они концентрируются в Карпато-Днестровских землях и намного реже встречаются в более западных областях фракийского мира. Основная их масса хронологически относится к периоду НаА₁.

В работу включены все категории бронзовых изделий, известные в тот период в Восточно-Карпатском регионе, за исключением происходящих из памятников, надежно атрибутированных временем культуры Ноуа. Это клады: Мындрешть (Дергачев 1975, 11-13, рис. 3/13-22), Рэдень (Florescu 1967, fig. 13/2), Дипша, Петрошань III, Шпэлнака II (Petrescu-Dîmbovița 1977,85, pl. 120/5; 92, pl. 137/7; 157/, pl. 374/4, 108-110, pl. 201/15-17), Коджа Олар (Поп Груево) (Черных 1976, 87), содержащие предметы восточных типов, отнесены, исходя из облика составляющих их изделий, к периоду раннего гальштата.

Только из восточных типов состоит клад Делень (Chirică, Tănăsachi 1984, 122, fig. 9/8, 10/3): серп и кельт, которые В.А. Дергачев относит к горизонту Ноуа-Сабатиновка (Дергачев 1997, 13, 20), а А. Ласло – к раннему гальштату – Белозерке (László 1994, 153, Сноска 26). Серп из Делень, по аналогии с негативами на литейных формах из Черноморки (Кривцова-Гракова 1955, рис. 32/1) и Кременчук (Черняков 1985, рис. 65/16) (на последней имеется и негатив двуушкового кельта типа Завадовки), может быть датирован белозерским временем. К этому же периоду, исходя из морфологических и стилистических характеристик, может быть отнесен и кельт (Лесков 1967, 143; Отрошенко 1986, 138; Дергачев 1997, 13).

Что касается случайных находок, то синхронизация их с раннегальштатским периодом была предложена лишь для некоторых кельтов из Днестровско-Сиретского междуречья и Нижнего Дуная, ранее относимых к сабатиновскому горизонту (Дергачев 1997, 13). К ним относятся кельты случайно найденные у с. Киперчень (Дергачев 1975, 45, рис. 8/11), Ворона Ноуэ, Ибэнешть, Сокружень (Şadurschi 1986, fig. 1-3), Молорад, Коджа Олар, Галиче (Черных 1976, рис. IX/5-7; Черных 1978, рис. 40/8-10). Параллели этим предметам в кладах серии Чинку-Сусень (НаА₁) и Кардашинка указывают на возможность их синхронизации с культурами раннего гальштата и белозерской.

Бронзовые изделия восточных типов в ареале фракийского мира представлены орудиями труда и предметами вооружения.

Орудия труда – это *двуушковые кельты, ручки которых расположены непосредственно под краем втулки* – Киперчень, Делень, Ибэнешть, Сокружень, Петрушань, Дипша, Малорад, Коджа Олар; *двуушковые кельты киммерийского типа* – Суручень, Калининск (Купчин), Рэдень, Ворона Ноуэ, Галиче; *кельты с лобным ушком* – Мындрешть, Бокша; *серп* – Делень и *тесло* – Мындрешть.

Предметы вооружения – это кинжалы киммерийского типа – клад Мындрешть (Дергачев 1975, рис. 3/22), случайные находки у с. Коржова (Там же, рис. 9/14) и возможно – Могошешть (László 1994, 148) и кинжалы с параллельными лезвиями – поселение Кишинэу (Мелюкова 1961, рис. 17/1).

Бронзы восточных типов в ареале фракийского мира концентрируются, в основном, в его восточно-карпатских областях. По происхождению они являются сабатиновскими срубных традиций Волго-Уральского региона, однако их наибольшее распространение относится к белозерскому времени, металлургические центры которого находились в Нижнем Поднепровье. Появление этих предметов у ранних фракийцев обусловлено их непосредственным соседством с населением культуры Белозерка. Бронзы восточных типов в ареале фракийского мира, в основном, являются импортами, но в отдельных случаях имеют смешанный облик.

Фракийский импульс в эволюции лесостепных культур к востоку от Днестра в период поздней бронзы

а. Гальштатские влияния в керамическом производстве культур Белогрудовка-Черный Лес I и Бондариха (рис. 9).

Раннегальштатский импульс в лесостепной зоне к востоку от Днестра не ограничился только Днепровским Правобережьем, заселенным племенами культуры Белогрудовка-Черный Лес I, а достиг и Левобережья – ареала культуры Бондариха.

Ведущие формы керамики культуры Белогрудовка имеют прототипы в предшествующих местных культурах Комаров и восточно-тшинецкой (Тереножкин 1961, 198; Березаньска 1964, 63-73; 1982, 87; 1985с, 511-512; Ильинская 1975, 114-145). Вместе с тем, в керамическом комплексе белогрудовской культуры присутствуют и аллохтонные элементы как восточного, так и западного происхождения (Березаньска 1964). Западные гальштатские влияния в культуре Белогрудовка привели к появлению толстостенных сосудов с чернолощеной внешней и кирпичного цвета внутренней поверхностями, орнаментированных горизонтальными каннелюрами, овальными или коническими выпуклостями; усеченноконических мисок с черным лощением с горизонтальными каннелюрами в верхней части; кубков, орнаментированных мелкозубчатым штампом, заполненным белой пастой; банковидных сосудов стройных пропорций с вертикальным начесом, а также, возможно, зооморфной пластики (Березаньска 1982, 195; Березаньска 1985с; 509; Рыбалова 1999, 329-330, 336). Детальный анализ перечисленных элементов, считающихся специалистами как заимствования гальштатских культур, показывает, что определенные сомнения относительно их происхождения вызывает только использование приема инкрустации белой пастой.

Технологические параметры категорий собственно белогрудовской керамики (кухонной, столовой и ритуальной) о фракийских влияниях не свидетельствуют. Вместе с тем, в белогрудовском керамическом комплексе появляются образцы, имеющие новые технологические параметры западного происхождения: керамика с чернолощеной поверхностью – поселения:

Синицкий Лес (Тереножкин 1961, 176), Краснополка (Тереножкин 1961, 180), Макеевка (Покровська 1951, 194), Собковка (Березанська, Тітенко 1954, 129), Сандраки (Лагодовська 1954, 137), Яруга (Рыбалова 1999, 330); курганный могильник. Гордеевка (Berezanskaja, Клоцько 1998, 15-16), курган у с. Кузьмин (Манзура, Ключко, Савва 1992, 72), а также керамика с двойной окраской стенок (чернолощенная внешняя и кирпичного цвета внутренняя) – поселение Яруга (Мелюкова 1958, 11; Рыбалова 1999, 329).

Морфологические типы кухонной посуды Белогрудовки гальштатским влияниям не подвергались, лишь изредка в ее орнаментации появляются конические выпуклости – поселение Яруга (Рыбалова 1999, рис. 5/2).

Более ощутим гальштатский импульс в морфологии и орнаментации столовой керамики белогрудовского типа, который привел к определенным изменениям в рамках местных форм комаровско – восточно-тишинецких традиций (миски, кубки, черпаки), и, с другой стороны, к употреблению белогрудовским населением новых типов сосудов явного гальштатского происхождения (кубковидные сосуды, чаши, фруктошницы, корчаги).

Не имеющими местных прототипов, но традиционными для фракийского мира в белогрудовской культурной среде являются: *усеченно-конические миски с округлым туловом в верхней части и загнутым внутрь краем* – поселения: Яруга (Мелюкова 1958, 11; Рыбалова 1999, 329-330, рис. 6/1-2, 4-5), Субботовка (Рыбалова 1999, рис. 3/14), Сандраки (Лагодовська 1954, 136, Т. II/4, 5, 15; Т. III/3), Макеевка (Покровська 1951, 194, Т. I/11, 12), могильник. Гордеевка (Berezanskaja, Клоцько 1998, Т. 63/2; 66/1); *миски с вертикальным косо срезанным краем* – поселения Яруга (Рыбалова 1999, 330, рис. 6/4, 5, 8) и Сандраки (Лагодовська 1954, 137, Т. I/4, 14) или *с лепестковидным краем* – поселение Яруга (Рыбалова 1999, рис. 6/3), орнаментированные горизонтальными каннелюрами, ручками-упорами или насечками по краю; *черпаки удлиненных пропорций и возвышающейся ручкой с выступом на перегибе* – пос. Собковка (Березанська 1964, рис. 9/5); *низкие полусферические кружки с возвышающейся ручкой и дном с умбоном* – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Клоцько 1998, Т. 72/1, 2; 60/1); *черпаки, возвышающиеся ручки которых имеют выступ на перегибе* – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Клоцько 1998) и поселение. Сандраки (Лагодовська 1954, Т. I/15, 17); *кубковидные сосуды, орнаментированные штампованными, прочерченными или рельефными мотивами* – поселение Собковка (Березанська 1964, рис. 10/1, 3, 9, 13), могильник Гордеевка (Berezanskaja, Клоцько 1998, Т. 3/1; 7/7; 10/2; 34/2); *конические кубки на ножке* – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Клоцько 1998, Т. 13/2; 25/1), поселение Субботовка (Рыбалова, 1999, рис. 6/6); *цилиндрические кубки с округлым дном* – поселение Белогрудовский Лес (Тереножкин 1961, рис. 28/1).

Сосуды западного происхождения в белогрудовских памятниках представлены: *лощеными кубковидными сосудами* серого или черного цветов, орнаментированными прочерченным или каннелированным узором, последний – в комбинации с концентрическими кругами, инкрустированными белой пастой – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Клоцько 1998, Т.

13/4; 75/1); *чернолощенными чашами*, орнаментированными коническими выпуклостями, горизонтальными или вертикальными каннелюрами – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Kločko 1998, Т. 23/1; 63/1), курган у с. Кузьмин (Манзура, Клоско, Савва 1992, рис. 28/9); *фруктовницами* – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Kločko 1998, Т. 15/3), поселение Яруга (Рыбалова 1999, рис. 7/1); *корчагами* (большими биусеченноконическими сосудами), орнаментированными геометрическими штампованными мотивами, выпуклостями или каннелюрами – поселения Субботовка (Рыбалова 1999, рис. 2/1, 2, 6, 7), Яруга (Рыбалова 1999, рис. 5/1, 3, 5, 7; 8/9, 10), городище Субботов (Тереножкин 1961, рис. 32/6; 34/2; 35/1-6), могильник Осиповка (Ромашко 1995, рис. 7/1-4; 22/3), погребение 1 кургана 2, группы 2 у с. Соколово (Ромашко 1995, рис. 22/10) и погребение 2 кургана 2, группы XV у с. Веселое (Ромашко 1995, рис. 22/5).

Керамика культуры Бондариха с точки зрения технологии, морфологии и орнаментации генетически связана с керамикой местных предшествующих культур – типа Малые Будки, восходящей, в свою очередь, к древностям типа Марьяновка (Иліньска 1957, 54, 61-62; Ильинская 1961, 38-43; Березанская 1982, 73; Березанская, Ильинская 1985, 518; Артеменко 1987, 118). В то же время, в керамическом комплексе этой культуры имеются и чуждые местной традиции элементы: черно – или серолощенные кубки, миски, корчаги, орнаментированные мелкозубчатым штампом и инкрустированные белой пастой. Первоначально такие элементы считались белогрудовско-раннечернолесского происхождения (Ковпаненко 1957, 96; Ильинская 1961, 31-33; Граков 1977, 197). В настоящее время их относят к гальштатским компонентам, появившимся в Днепровском Левобережье как вследствие продвижения сюда, под натиском фракийцев, отдельных белогрудовских общностей (которые уже переняли некоторые гальштатские элементы в своем керамическом производстве), так и прямого проникновения в этот регион некоторых групп фракийского населения в конце XII- начале XI вв. до н.э. Последнее аргументируются наличием в бондарихинской среде керамики с двойной окраской стенок (чернолощенная внешняя и оранжевая внутренняя), черпаками с лентовидными орнаментированными ручками, погребальными урнам и мисками с лепестковидным краем (Березанская 1982, 72, 191; Ромашко 1995, 76-78).

Керамические коллекции памятников культуры Бондариха показывают, что гальштатские элементы на Левобережье Днепра локализируются, в основном, в бассейнах Орели и нижнем течении Северского Донца.

Керамический комплекс типа Бондариха, состоящий, в основном, из горшков разных вариантов – 73% на поселение Бузовка и 93% на поселение Залинейное (Ромашко 1995 36), не указывает на какие-либо гальштатские влияния. Только на поселениях Оскол (Ильинская, 1961, рис. 3/10, 12, 13) и Залинейное (Ромашко 1983, рис. 2/22) найдены горшки с коническими или овальными выступами.

Лощеная керамика количественно ограничена и представлена фрагментами корчаг, кубков и черпаков. *Сосуды типа корчаг с цилиндрическим горлом, выпуклым туловом и узким дном* орнаментированы геометрическими штампованными или прочерченными мотивами, иногда с белой пастой – поселения: Бузовка (Ромашко 1982, рис. 1/24, 25, 26), Ницаха (Березанская 1982, рис. 18/26), Оскол (Ильинская 1961, рис. 3/7, 14), Капитаново (Березанская 1982, рис. 18/17). *Биусеченноконические корчаги* на выпуклой части тулова снабжены оттянутыми горизонтальными валиками – поселение Оскол (Ильинская 1961, рис. 3/7). На поселении Залинейное фрагменты толстостенной корчаги имели двойную окраску поверхностей – чернолощенная внешняя и кирпичного цвета внутренняя (Ромашко 1995, 77). *Кубки с цилиндрическим горлом и выпуклым корпусом* со штампованным, прочерченным или рельефным орнаментом известны на поселениях Бузовка (Ромашко 1982, рис. 1/19-23), Залинейное (Ромашко 1983, рис. 2/25, 28-30), Старое Можарово (Ромашко 1995, рис. 7/31), Оскол (Ильинская 1961, рис. 3/8) и Бондариха (Ильинская 1957, Т. III/28-29). *Черпаки* в бондарихинских комплексах встречаются очень редко – могильник Тимченки (Буйнов 1977, рис. 2/6), поселения Бузовка (Ромашко 1982, 55; Ромашко 1995, рис. 11/8, 9, 14), Залинейное (Ромашко 1983, 55, Ромашко 1995, рис. 17), тем более примечателен фрагмент овальной ручки с прочерченным узором. В единичных случаях найдены *миска с лепестковидным краем* – могильник Залинейное (Ромашко 1983, рис. 2/2; Ромашко 1995, рис. 19/7) и *сосуды-урны* специального ритуального изготовления – могильники Залинейное (Ромашко 1983, 56; Ромашко 1995, 77) и Тимченки (Буйнов 1977, 210).

Западные влияния в керамическом производстве населения лесостепной зоны Северного Причерноморья ощутимее в столовой посуде, нежели в кухонной. Гальштатский импульс способствовал появлению новых, ранее неизвестных технологических категорий и типов сосудов, а также элементов и композиций орнамента. Инновации такого рода представляют собой как импорты, так и локальное производство керамики представителями западных обществ, попавших в местную среду, или же заимствования аллохтонных технологических приемов гальштатской традиции. В Днепровском Правобережье гальштатские элементы могли быть переняты непосредственно от соседей – ранних фракийцев, а на Левобережье Днепра – посредством населения культуры Белогрудовка-Черный Лес I и, в меньшей степени, непосредственно из восточно-карпатского региона фракийского мира.

в. Гальштатские элементы в погребальной обрядности населения лесостепи к востоку от Днестра (рис. 10).

Погребальные комплексы обществ лесостепной зоны восточнее Днестра периода поздней бронзы – начала раннего железного века (Белогрудовка-Черный Лес I и Бондариха) остаются пока мало исследованными. В то же время установлено, что население этих культур хоронило своих усопших как посредством труположения в грунтовых могильниках, так и кремаций. Население белогрудовской культуры эти обычаи унаследовало от предшествующей культуры Комаров, носители

которой практиковали оба такие погребальные обряды. Захоронения посредством кремации населением культуры Бондариха ставится в зависимость от продвижения на Левобережье Днепра племен белогрудовско-чернолесской культуры, или же считается реминисценцией срубных традиций (Тереножкин 1961, 42-46; Березанская 1982, 81; Буйнов 1977, 208-215; Ромашко 1984, 110; Ромашко 1995, 76; Березанская, Ильинская 1985, 515).

Выявление гальштатских влияний, которые предполагаются исследователями (Березанская 1985с, 503), возможно, лишь в рамках обряда трупосожжения, путем комплексного анализа всех элементов ритуала и их сравнения с известными в предшествующее время. Тем самым могут быть выявлены инновации и определено их происхождение.

Обряд трупосожжения у населения белогрудовской культуры практиковался в виде: *неполных кремаций под курганами* – погребение 1 и 3, кургана 2 группы 1 у с. Соколово (Ромашко 1995, 47-51; Березанская, 1982, 81); *кремаций в урнах в грунтовых могильниках* – Троянов, Мотовиловка (Тереножкин 1961, 45; Березанская 1982, 81-84), в последнем случае остатки кремации были положены в тюльпановидный сосуд, помещенный в более крупный тюльпановидный горшок; *кремации в урнах под курганами* – погребение 2, кургана 2 группы XV у с. Веселое (Ромашко 1984, 107, рис. 1/7; Ромашко 1995, 54, рис. 22/4, 5), где урна-корчага была положена вверх дном и перекрыта сверху скелетом овцы.

Сравнение перечисленных характеристик обряда трупосожжения населения культуры Белогрудовка с характерными для населения культур Комаров-Восточно-Тшинец и их сопоставления с практиковавшимися фракийцами обычаями позволяет установить, что западными по происхождению могут быть: *предпочтение грунтовых могильников, урновые захоронения, обычай помещения погребальной урны в сосуд больших размеров, положение урны вверх дном*. В то же время в ареале белогрудовской культуры известны и погребальные памятники, указывающие как на присутствие западных этнических элементов – курган у с. Кузьмин (Манзура, Клоско, Савва 1992, 72), так и на продвижение западного населения к востоку от Днестра – могильник Гордеевка (Березанская, Лобай 1989, 18-20).

Погребальные памятники культуры Бондариха, за редким исключением, представлены *трупосожжениями в курганах* – Николаевка (Березанская, 1982, 69) и *кремациями: в ямах, покрытых фрагментами сосудов; в урнах, как в урнах, внутри и вокруг них* – грунтовые могильники: Основа (Буйнов 1977, 214), Тимченки (Буйнов 1977, 208-216), Залинейное (Ромашко 1983, 54-60; Ромашко 1995, 41-44), Сухая Гомолиша (Ромашко 1995, 44). Аналогичная погребальная практика была свойственна как синхронным культурам лесостепи Украины, так и восточно-карпатским раннегальштатским образованиям типа КК и ГГГ. В русле исключительно гальштатских традиций совершено погребение 1 могильника Залинейное, представляющее собой трупосожжение в урне (в округлой яме трапециевидного профиля), покрытой фрагментами тюльпановидного сосуда и миски с лепестковидным краем (Ромашко 1983, 56; Ромашко 1995, 41, рис. 19/2, 6-8).

В итоге следует отметить наличие общих черт погребального обряда ранних фракийцев и населения лесостепной зоны Северного Причерноморья – это грунтовые могильники; сожжение покойников на специально оборудованном месте; помещение остатков кремации в урны или простые ямы. В то же время предпочтение грунтовых могильников объясняется, возможно, западными влияниями. Исключительно гальштатским является обычай специального изготовления погребальных сосудов-урн и, возможно, помещение сосуда с кальцинированными костями в сосуд больших размеров, помещение урны вверх дном, а также использование сосуда с лепестковидным краем в качестве крышки для урны (последнее редко встречается к востоку от Днестра). Курганный могильник Гордеевка, впускное погребение у с. Кузьмин и, особенно, погребение 1 могильника Залинейное представляют ограниченные, но весьма убедительные аргументы в пользу предположения о продвижении некоторых групп западного населения к востоку от Днестра.

IVc. Бронзовые изделия центрально-европейских типов в лесостепи к востоку от Днестра (рис. 11).

Предметы из бронзы западного происхождения финала эпохи бронзы – начала раннего железного века в лесостепной зоне восточнее Днестра известны, в основном, в погребальных комплексах и как случайные находки (Tallgren 1926; Sulimirski 1938; Кривцова-Гракова 1955; Тереножкин 1961; Рыбалова 1961; Черных 1976; Березанская 1982; 1985с; Berezanskaja, Kločko 1998). Это орудия труда, предметы вооружения и конской уздай, а также украшения.

Орудия труда представлены: *кельтами старшего трансильванского типа* – случайные находки: коллекции Киевского Исторического Музея (Тереножкин 1961, рис. 95/1) и предметы найденные у с. Оситняжка (Тереножкин 1961, рис. 83/12), Хмельна (Тереножкин 1961, рис. 84/3) и в бывшей Киевской или Подольской губернии (Тереножкин 1961, рис. 84/5); *кельтами с массивным ободком вокруг втулки* – случайные находки у с. Пастырское, Козиевка (бывший Каневский уезд) (Тереножкин 1961, рис. 95/2, 4); из коллекции Киевского Исторического Музея (Тереножкин 1961, рис. 95/3), а также у с. Ровно (Tallgren 1926, fig. 106/11) и Искра (Никольченко 1973, рис. 1); *кельтами со скошенным лезвием* – случайная находка у с. Лука (Тереножкин 1961, рис. 95/6); *кельтами с клювовидным выступом на втулке* – коллекции Киевского Исторического Музея (Тереножкин 1961, рис. 95/5); *серпами с кнопкой* – случайные находки у с. Хмельна и Леплява, из коллекции Киевского Исторического Музея (Тереножкин 1961, рис. 95/10, 11, 12); *черенковыми ножами с горбатой спинкой* – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Kločko 1998, Т. 13/8; 22/1; 24/1; 34/1; 35/1; 58/1; 80/1); *шильями и иголками* – могильник Гордеевка.

Предметы вооружения – это *наконечники копий с листовидным пером и двумя-тремя ребрами жесткости* – случайные находки из бывшей Киевской губернии, у с. Леплява (Тереножкин 1961, рис. 95/8, 9) и экземпляр с неизвестным местом находки (Tallgren 1926, fig. 108/4)); *наконечники стрел* – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Kločko 1998, Т. 62/2; 69/2); *меч с рукояткой в виде «ласточкиного хвоста» или язычковой рукоятью* – городище Бельск (Черных 1976, рис. XXXVIII/8).

Предметы конской узды – это округлые бляшки с ушком на обороте – могильники Печора (Рыбалова 1961, рис. 4), Гордеевка (Berezanskaja, Kločko 1998, Т. 67/3) и колоколовидные подвески – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Kločko 1998, Т. 58/6, 7; 79/2).

Детали одежды и украшения представлены булавками со сферической головкой, простыми или с прочерченным орнаментом – погребение у с. Чеботырка (Рыбалова 1961, рис. 7/3,4), могильник Гордеевка (Berezanskaja, Kločko 1998, Т. 10/5; 43/3; 58/5); булавками с биусеченноконической головкой и четырьмя выступами на стержне, орнаментированными прочерченным узором – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Kločko 1998, Т. 27/1, 2); булавки с кольцевидной головкой и тремя утолщениями на стержне, орнаментированными прочерченным узором – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Kločko 1998, Т. 20/8; 28/1, 2; 49/1, 3); звездвидными булавками – курган у с. Сеньковка (Рыбалова 1961, рис. 8/1, 3, 4); пластинчатыми спиральными браслетами – могильник Печора (Рыбалова 1961, рис. 6/3); стержневыми цельными браслетами – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Kločko 1998, Т. 17/1); стержневыми браслетами с несомкнутыми концами – курган у с. Сеньковка (Рыбалова 1961, рис. 8/2); стержневыми браслетами с заходящими концами – поселение Собковка (Тереножкин 1961, рис. 104/3), могильники Белый Камень (Рыбалова 1961, рис. 6/4), Печора (Рыбалова 1961, рис. 5/1) и погребение у с. Чеботырка (Рыбалова 1961, рис. 7/2); спиральными браслетами с утонченными концами – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Kločko 1998, Т. 11/7, 8; 28/10, 11), погребение у с. Чеботырка (Рыбалова 1961, рис. 7/1, 6), случайные находки у с. Гришенцы (Тереножкин 1961, рис. 111/3) и Вишеньки (Тереножкин 1961, рис. 112/6), орнаментированными прочерченным узором, некоторые из них были изготовлены из округлого стержня или из узкой пластины; спиральными браслетами с окончаниями в виде спиралевидных дисков, закрученных в разные стороны – могильник Гордеевка (Berezanskaja, Kločko 1998, Т. 29; 30); кольцами с несомкнутыми концами, каждый из которых закручен в две расходящиеся в разные стороны спирали – коллекции Киевского Исторического Музея (Тереножкин 1961, рис. 112/2); бусинами-пронизьями с продольными лопастями – случайная находка у с. Зарубинцы (Тереножкин 1961, рис. 112/4), могильник Гордеевка (Berezanskaja, Kločko 1998, Т. 20/7).

Бронзовые изделия западных типов восточнее Днепра не распространились. По происхождению они в большинстве своем центрально-европейские, в меньшей степени – юго-восточно-европейские, где их прототипы известны уже в средней и поздней бронзе – раннем гальштате и широко использовались населением культуры полей погребальных урн Чехии, Словакии, Польши, а также раннегальштатских культур (включая восточно-карпатские), с наиболее близкими аналогиями в ареале культуры ГТГ Верхнего Поднестровья, Закарпатья, Трансильвании, северо-востока Венгрии и Словакии. Их распространение через верхнее Потисье в Верхнее Поднестровье и далее на восток – в Среднее Поднепровье – связано с продвижением в Восточно-Карпатский регион племен культуры ГТГ.

Отдельные бронзовые изделия западных типов в Поднепровье появились еще на предшествующем этапе посредством населения культуры Ноуа и других синхронных культур. В большинстве своем такие изделия являются простыми импортами, но некоторые из них (важно, что именно украшения), имеют смешанный облик.

Древности лесостепного северо-причерноморского происхождения в ареале фракийского мира.

Керамика белогрудовско-чернолесских типов во фракийской культурной среде (рис. 12).

Проблематика взаимоотношений населения лесостепи Среднего Поднепровья с западными соседями в период поздней бронзы первоначально рассматривалась лишь в рамках концепции так называемой «лужицкой экспансии». Демонстрируя несостоятельность концепции «инфильтрации лужицких элементов» в материальную культуру обществ конца I тыс. до н.э. на территории Западной Украины (вплоть до Днестра), выдвинутую Т. Сулимирским (Sulimirski 1936; 1938; 1939), А.И. Тереножкин подчеркивал, что население Среднего Поднепровья представляло собой активную силу и само воздействовало на синхронные культуры западнее Днестра – как лужицкую, так и раннегалльскую (Тереножкин 1957, 3-16; Тереножкин 1961, 213).

Относительно восточной керамики в западных культурах отмечалось присутствие тюльпановидных сосудов с проколами под венчиком в комбинации с гладким или с расчлененным валиком на плечиках, которые представляют собой ведущую форму посуды культуры Белорудовка-Черный Лес I и имеют прототипы в предшествующей местной среде. Считалось также, что консервативность и невосприимчивость фракийских обществ влияниям с востока ограничивали их взаимоотношения лишь незначительными проникновениями восточных этнических элементов в ареал ранних фракийцев. Затем проблема внешних связей Белорудовки-Черного Леса I в литературе практически не обсуждалась. Древности восточных типов, найденные в ареалах культур Лужица, Ноуа, Голиграды лишь констатировались, но отмечалось их сходство с характерными типами для культур Комаров и Белорудовка.

В лужицкой культуре керамика среднеднепровского происхождения известна в материалах ее восточных групп Ульвовек и Такнобржег, занимающих западную периферию Западной Украины и юг Польши – могильники Млыниски (Крушельницкая, Павлив 1990, 108), Рованцы (Павлів 1993, 11-35), Тяглов (Павлів 1993, 35-56), Яновице (Тереножкин 1957, 12, рис. 3/5-7), Монастерз (Chochorowska, Chochorowski 1986, 10, 13_ Abb. 2/3), поселение Московице (Cabalska 1974, 67-68, Taf. I/12, 13). За исключением А.И. Тереножкина, который считал, что тюльпановидные сосуды являются совершенно чуждыми для лужицкой культуры (1957, 12), остальные исследователи придерживаются мнения, что тюльпановидные сосуды лужицкой культуры восходят к тшинецко-комаровским прототипам (Рыбалова 1961, 95; Домбровский 1970, 87; Крушельницкая 1985, 65-66; Крушельницкая, Павлив 1990, 115).

Комаровско-белогрудовские или белогрудовско-чернолесские элементы в ареале фракийского мира в настоящее время зафиксированы: в Верхнем и Среднем Поднестровье – на памятниках культуры Ноуа – могильник Островец (Балагури 1961, 151), поселения Островец (Балагури 1980, 105, рис.3/4, 5), Магала (Смирнова 1972, 19; Smirnova 1993, 58, Abb.6; 7/1-3; 8/1, 2; 10/10, 12), Бовшив I (Крушельницка 1976, 20, рис. 6/3, 6), Воля IV (Ситник 1994, 20, рис. 5/2) и культуры Гава-Голиграды – поселения: Иване-Золотое (Мелюкова 1958, 22, рис.3/4), Новоселка-Костюковая (Мелюкова 1958, 24, рис. 4/8, 9), Жванец (Крушельницкая, Малеев 1990, рис. 42/12), Лоева (Крушельницка 1993, 67, рис. 30/6), Текуча I (Крушельницка 1993, 72, рис. 33/2), Текуча II (Крушельницка 1993, 77, рис. 38/2), Назаренкове (Крушельницка 1993, рис. 48/5), могильник Сопот (Крушельницка, 1979, 29, рис. 11/7); в Закарпатской Украине – на поселении культуры Фелшесеч-Станово – Дьяково (Балагури 1986, рис. 30/1, 4)) и культуры Гава – Дрисино (Попович 1990, 133, рис. 45/6); в северной части Молдовы – поселения Тринка (Левицкий 1986, 86-87; Левицкий 1986а, 64; Leviṭki 1992, 120; Leviṭki 1994а, 106-107; Leviṭki 1995, 248), Белявинцы (неопубликованные разведки автора), Дынжень VI, Гринэуц II (Дергачев, 1973, рис. 18/1; 17/4), курган у с. Браниште (Левицкий 1987, 97-98; Левицкий 1989, 137-149); в Запрутской Молдове – поселения Трушешть (Florescu 1991, fig. 206/5), Корлэтеь (Nestor 1951, fig. 9) и Юго-Западной Трансильвании – могильник культуры Ноуа Жигодин (Florescu 1991, fig. 183N/3).

Тюльпановидные сосуды лесостепного (днепровского) происхождения на территориях, заселенных ранними фракийцами, известны, начиная с поздней бронзы (культуры Ноуа и Фелшесеч-Станово) (Смирнова 1972, 31; Свешніников 1974, 198; Балагури 1985b, 488), в которых они считаются комаровского происхождения. Наличие таких сосудов на раннегалыштатских памятниках считается следствием белогрудовского влияния (Мелюкова 1958, 22-24; Тереножкин 1961, 216-217).

В настоящее время затруднительно однозначно ответить на вопрос, из какой культурной среды элементы восточного происхождения распространились на территории фракийского мира, учитывая культурно-историческую ситуацию в Восточно-Карпатском регионе в конце эпохи бронзы – раннего галыштата. Тюльпановидные сосуды в раннегалыштатские комплексы могли попасть как от предшествующей культуры Ноуа, так и от соседних, синхронных культур – поздней фазы культур Комаров или Белогрудовка. Диагностичными признаками тогда выступают морфологические особенности сосудов, элементы орнамента и пластического декора, но определяющим, однако, будет являться то, что было придано им галыштатскими мастерами-керамистами.

Сосуды белогрудовского типа в ареале раннегалыштатского комплекса с канnelированной керамикой представляют собой местную продукцию по восточным прототипам, но моделированную по галыштатским технологическим традициям и соответственно орнаментированную. Территориально они концентрируются в ареале культуры Гава-Голиграды и в меньшей степени – Кишинэу-Корлэтеь.

В контексте изучения влияний белогрудовско-чернолесского происхождения на общества культуры КК особое значение имеют материалы многослойного поселения Тринка «Изворул луй Лука». Технологические категории, морфологические типы и орнаментальные композиции столовой и кухонной посуды этого поселения характерны для керамического комплекса типа КК, в тоже время кухонная посуда иллюстрирует и восточные белогрудовско-раннечернолесские влияния. Смешанный характер керамики поселения Тринка выявляется в технологических приемах – это использование в качестве примеси толченого пережженного кремня, являющегося основным ингредиентом керамического теста культуры Белогрудовка и, лишь изредка, раннегальштатского. Качество обработки поверхностей сосудов кухонного назначения одинаково для обеих культур. Категории столовой посуды поселения Тринка с позиций технологии – двухцветная окраска стен (чернолощенная внешняя и оранжевая внутренняя), двустороннее лощение серого, темно-серого или желтого цветов – характерны исключительно для раннегальштатской культуры.

Процентное соотношение столовой и кухонной посуды на поселении Тринка – 15,9% к 84,1%, что резко отличается от обычного соотношения посуды для типичных комплексов КК, в которых столовая керамика составляет от 56,5% до 69,5%, (Leviṭki 1994a, 81) и ближе к установленному соотношению на белогрудовских памятниках, где столовая керамика составляет самое больше до 30% (Березанская 1982, 85). Корчаги и миски поселения Тринка – гальштатского облика, а черпаки и, особенно, кубки, хотя и орнаментированные геометрическим прочерченным или штампованным узором, при этом имеют явно восточный облик. В кухонной посуде, как и в керамическом комплексе белогрудовской культуры (Березанская 1964, 50; Березанская, 1982, 84), преобладают тюльпановидные сосуды (около 72%), орнаментированные, преимущественно, восточными элементами. Вместе с тем, в их декоре появляются и комбинации смешанного типа, состоящие как из восточных элементов (сквозные проколы под краем), так и гальштатских (ручки-упоры, ручки-упоры в сочетании с гладким или расчлененным валиком или рядом овальных вдавлений, одиночные или парные конические выступы). Банковидные сосуды, горшки и сосуды с едва биусеченно-коническим туловом, характерные для обеих культурных массивов, украшались гальштатскими и восточными элементами или их комбинациями.

Керамика восточных традиций во фракийской среде концентрируется, в основном, в ареале культуры ГГГ и, в меньшей степени, КК, и ограничивается, главным образом, тюльпановидными сосудами, изготовленными на месте по восточным прототипам с соблюдением местных технологических и орнаментальных традиций. Влияния белогрудовско-раннечернолесских обществ наиболее ощутимы на северо-восточной периферии ареала культуры КК, в результате чего появляется новая культурная группа Тринка, имеющая смешанный характер.

в. Погребальные комплексы и элементы обрядности, аналогичные лесостепным к востоку от Днестра, выявленные в восточно-карпатском регионе фракийского мира (рис. 13).

Население раннегалыштатских культур практиковало специфический погребальный обряд на протяжении всего периода своего развития – это кремации в урнах (общности типа ГТГ и КК), а также труположения и перезахоронения (общности типа ТХ) в грунтовых могильниках. В то же время, на занимаемых ими территориях выявлены и погребальные памятники других традиций, в том числе происходящих из лесостепного Поднепровья. Погребальные памятники такого типа открыты сравнительно недавно, они все курганные и локализуются в ареале культуры КК – одиночный курган у с. Браниште, разрушенный курган у с. Фрунзень (Левицкий 1987, 97-98; Левицкий 1989, 137-149; Levički 1994a, 69-70; Levički 1997a, 162, 166) и впускное погребение 4 кургана 22 у с. Старые Бедражи (Яровой, Чирков 1989, 35-36).

Курган у с. Браниште имел каменно-земляную насыпь, под которой находилась погребальная камера подпрямоугольной формы (юго-восток – северо-запад). Из инвентаря сохранились 4 сосуда, среди которых следует упомянуть большой сосуд с выделенной шейкой и двумя параллельными рядами углублений по плечикам. Хотя этот комплекс был отнесен к культуре КК, было отмечено, что орнамент большого сосуда нехарактерен для этой культуры (Levički 1997a, 166). Параметры кургана Браниште отличаются от характерных для остальных курганных комплексов, исследованных во фракийском ареале (Ignat 1976, 99-108; Ordentlii, Kacsó 1969, 11-15; Stratan, Vulpe 1977, 28-60; Moscalu 1976, 77-78), и имеют близкие аналогии среди погребальных комплексов эпохи бронзы – раннего железа лесостепи восточнее Днестра (Березанская 1982, 51, 55; Березанская 1985a, 430; Березанская 1985b, 439; Swesnikow 1967, 102; Березанская 1982, 81; Березанская 1985c, 509; Смирнова 1977, 96; Ромашко 1984, 106; 125; Ромашко 1995, 47-54; и др.). Восточного же происхождения является и орнамент большого сосуда, состоящий из двух рядов углублений (овальных – верхних и треугольных – нижних), прием, типичный для культуры Бондариха (Ильинская 1961, 29; Березанская, Ильинская 1985, 516; Березанская 1982, 72). Там же находим параллели и обычаям ритуального разбивания сосудов и помещения в могилу части их фрагментов (Буйнов 1977, 211).

Из кургана у с. Фрунзень сохранились лишь сосуд, характерный для культуры КК, но восточные влияния предполагаются на основе курганного обряда захоронения.

Впускное погребение 4 кургана 22 у с. Старые Бедражи было совершено в овально-прямоугольной яме (юго-восток – северо-запад). Скелет, череп которого частично покрыт красной охрой, находился в скорченном положении на боку, ориентирован на северо-запад. Инвентарь состоял из тонкостенного серолощеного неорнаментированного кубка и профилированного горшка. Особенности погребального обряда, в том числе северо-западная ориентировка погребенного, позволяют отнести этот комплекс к белогрудовской культуре (Березанская 1982, 81; Березанская, Ильинская 1985, 509-510; Ромашко 1984, 111; Ромашко 1995, 59-60).

Погребальные памятники, фиксирующие восточные влияния в ареале фракийского мира, весьма малочисленны. Это курганные комплексы, которые распространены только в междуречье Днестр-Прут. Они имеют смешанный характер как по основным признакам обряда, включая ритуальные действия, так и в инвентаре, где сочетаются восточные лесостепные (белогрудовские и бондарихинские) и степные (белозерские) элементы с местной гальштатской традицией.

с. Бронзовые изделия восточноевропейских типов в ареале фракийского мира (рис. 14).

Бронзовые предметы, местом производства которых было Среднее Поднепровье, в ареалах раннегальштатских культур очень редки.

В настоящее время к таковым относится *мотыга*, случайно найденная в ареале культуры КК, в уезде Васлуй (László 1994, 160, fig. 80/6; László, Safta 1999, 85-91). Другие два предмета – это *мечи* – восточного происхождения, появление которых в ареале фракийского мира трудно представить без участия населения Среднего Поднепровья, происходят из кладов Завадка в Закарпатской области Украины (Кобаль 1993, 122, рис. 68/1) и Доге в северо-восточной Венгрии (Kemenczei 1994, 172, Т. CLXXIXa/1) и синхронизируются с культурой Гава. Это мечи эклектического типа, имеющие, с одной стороны, элементы, характерные для центрально-европейского бронзолитейного производства (форма, размеры клинка, перекрестие, орнамент), а с другой – восточно-европейского (оформление рукоятки) в стиле кинжалов-мечей сосново-мазинского типа волго-донского происхождения (Tallgren 1926, 201; Кривцова-Гракова 1955, 140-141), но встречающиеся и намного западнее Днепра (Тереножкин 1961, 135), в том числе и в северной части украинского Прикарпатья – Перемышль, Ярослав (Крушельницька 1985, рис. 12/1, 2), Рожубовцы (Zurowski 1949, Т. XXXII/10).

Датировка кладов из Завадовки и Доге, а также их местонахождение в ареале культуры Гава указывают на то, что подобные инновации в бронзолитейном производстве этой культуры не могли появиться без участия синхронных восточных обществ типа Белогрудовка, Бондариха или же каких-то военных вторжений из более восточных областей.

Следует еще раз отметить малое количество бронзовых изделий лесостепного среднеднепровского происхождения в ареале фракийского мира. Однако это обстоятельство не может отражать реалии взаимоотношений «восток-запад» в раннегальштатское время. Не исключено, что часть бронз восточных типов, найденных в ареалах культур ГТТ и КК, могли быть произведены мастерами культуры Белогрудовка или же распространены с участием этого населения, как это имело место с мечами типа Сосновая Маза. Мотыга из Васлуй является простым импортом, мечи же имеют эклектический облик, что подразумевает местную реализацию аллохтонной идеи.

d. Конская упряжь и украшения восточного происхождения на раннегалльских памятниках Пруто-Днестровского междуречья (рис. 14).

Изделия восточных традиций или же находящие аналогии только к востоку от ареала фракийского мира представлены псалиями, рукоятками, подвесками, изготовленными из рога и кости, а также стеклянными бусинами.

Псалии стержневидного типа с тремя отверстиями, расположенными в одной плоскости, известны в двух вариантах: отверстия – овальное в центре и округлые на концах – поселения Тринка (Levički 1994a, fig. 61/1), Ханска (Хынку 1976, рис. 6/1), или же три овальные отверстия – поселение Кишинэу (Мелюкова 1961, рис. 17/3). Фрагменты псалий с поселений Мындрешть (Лапушнян 1979, рис.1/2) и Костешть (Дергачев 1982, рис. 25/1) могли относиться как к одному, так и к другому варианту. Псалий из Тринки орнаментирован концентрическими кружками. Все псалии локализируются в Пруто-Днестровском междуречье в комплексах типа КК и ТХ. *Костяная рукоятка*, орнаментированная кружочками с точкой в центре – поселение Тринка (Levički 1994a, fig. 61/4), *копьяная подвеска* – поселение Петрушень (Там же, fig. 61/11) и *стеклянные бусы* – поселение Дэнчень (Никулицэ 1979, 89), обнаружены на памятниках, относящихся к культуре КК.

Необходимо подчеркнуть, что изделия из кости и рога выраженных восточных типов наиболее весомо представлены в инвентаре раннегалльских культур КК и, в меньшей степени, ТХ, но практически отсутствуют в культуре ГГГ.

Заключение

Проведенное исследование показало, что радикальные изменения в культурно-историческом развитии Юго-Восточной Европы в конце бронзового века, в период пост Ноуа-Сабатиновка-Косложень, привели не к полному прекращению связей между населением Карпато-Дунайского региона и культур Северного Причерноморья, а, преимущественно, к переориентации их основного направления и интенсивности.

В этот период все Северное Причерноморье, как степь, так и лесостепь, было подвергнуто мощным западным влияниям со стороны обоих раннегалльских комплексов (с каннелированной и, соответственно, прочерченной керамикой), что было прослежено при анализе основных параметров белозерских, белогрудовских и бондарихинских древностей.

В керамическом производстве этих культур в результате западных (раннегалльских) влияний появляется ряд инноваций технико-технологического, морфологического и стилистического характера, которые привели к образованию специфических керамических комплексов, радикально отличающихся от предыдущих культур периода поздней бронзы, с которыми они были связаны генетически. Прослеживаются и определенные изменения в погребальном обряде с труположением, характерном для степной, и с трупосожжением, практиковавшимся в лесостепной зонах Северного Причерноморья. В регионе также широко стал употребляться целый ряд бронзовых изделий центрально- и юго-восточноевропейского происхождения.

Гальштатские элементы распространились в степи вплоть до побережья Азовского моря, а в лесостепи – до Левобережья Днестра и бассейна Северского Донца, включительно. Они усваивались как путем прямого привнесения и подражания, так и через специфическую реализацию технологических, морфологических и стилистических идей. Инновации в погребальном обряде предполагают и наличие чуждого этнического компонента.

Элементы восточного происхождения, представленные в ареале фракийского мира в гораздо меньшей степени, но в тех же категориях материалов (керамическом комплексе, погребальном обряде и бронзолитейном производстве), наиболее сконцентрированы в Днестровско-Карпатском бассейне и, спорадически проявляются в более западных областях. В основном, это простые импорты, реже, подражания. Новое в погребальном обряде предполагает и некоторые передвижения отдельных групп населения из Северного Причерноморья на запад. Это подтверждается и формированием новой культурной группы Тринка, в которой сочетаются как гальштатские, так и восточные черты белогрудовского происхождения.

Контакты между фракийским населением и общностями Северного Причерноморья в период раннего гальштата могут рассматриваться как взаимоотношения. Вместе с тем, в культурном диалоге запад-восток (и восток-запад) ведущую роль играли фракийцы, обладающие, по сравнению с населением Северного Причерноморья, более прогрессивными технологиями, а также оригинальными морфологическими и стилистическими (орнаментальными) решениями в керамическом и бронзовом производствах. Погребальная обрядность северо-причерноморского населения в целом также документирует заимствования и принятие аллохтонных элементов, обусловленных проникновениями в регион отдельных групп населения с запада.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Агульников, С. 1990: *Курганные погребения предскифского времени в лесостепной Молдове*, Проблемы археологии Нижнего Поднестровья, Белгород-Днестровский, с. 3-4.
- Агульников, С., Кетрару, Н. 1992: *Курган белозерской культуры у с.Погребя в Нижнем Поднестровье*, АИМ в 1986 г., Кишинев, с. 139-141.
- Артеменко, И.И. 1987: *Бондарихинская культура*, Эпоха бронзы лесостепной полосы СССР, Археология СССР, Москва, с. 116-119.
- Балагури, Е.А. 1961: *Могильник культуры Ноа на Станіславщині*, Археологія, т.ХІІІ, Київ, с. 145-154.
- Балагури, Э.А. 1980: *Памятники племен позднебронзового периода в Среднем Поднестровье*, Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя, Киев, с. 101-116.
- Балагури, Э.А. 1985: *Культура Ноа*, Археология Украинской ССР, Т. I, Киев, с. 481-489.
- Балагури, Э.А. 1986: *Культура Фельшёсёч*, Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н.э. – I тысячелетия н.э., Москва, с. 83-93.
- Березанська, С.С. 1964: *Кераміка Білогородівської культури (За матеріалами розкопок біля с. Собківка)*, Археологія, ХVІ, Київ, с. 49-75.
- Березанская, С.С. 1982: *Северная Украина в эпоху бронзы*, Киев, Наукова Думка, 209 с.

- Березанская, С.С. 1985: *Памятники марьяновского типа*, Археология Украинской ССР, Т.1, Киев, с. 397-403.
- Березанская, С.С. 1985а: *Комаровская культура*, Археология Украинской ССР, Т. 1, Киев, с. 428-437.
- Березанская, С.С. 1985в: *Восточнотышинецкая культура*, Археология Украинской ССР, Т.1, с. 437-445.
- Березанская, С.С. 1985с: *Белогрудовская культура*, Археология Украинской ССР, Т. 1, Киев, с. 499-512.
- Березанская, С.С., Ильинская, В.А. 1985: *Бондарихинская культура*, Археология Украинской ССР, Т. I, Киев, с. 512-519.
- Березанская, С.С. Лобай, Б.И. 1989: *Могильник эпохи бронзы у с. Гордеевка – новое культурное явление на территории Украины*, Проблемы історії та археології давнього населення Української РСР: Тези док. XX республ. Конф, Київ, Наукова Думка, с.18-20.
- Березанська, С.С., Тітенко, Г.Т. 1954: *Нові розкопки пам'яток білогрудівського типу*, Археологія, IX, Київ, с. 119-132.
- Березовець, Д.Т., Березанська, С.С. 1961: *Поселення і могильник епохи бронзи біля с.Нижній Рогачик*, АП УРСР, т. 10, Київ, с. 40-45.
- Бочкарев, Е.С. 1981: *Изменчивость и традиционность в металлообрабатывающем производстве (по материалам эпохи поздней бронзы Северного Причерноморья)*, Преемственность и инновации в развитии древних культур, Ленинград, с. 22-27.
- Бубулич, В. 1992: *Отчет о полевых исследованиях Прутской новоостроечной археологической экспедиции у с. Румянцево и Дойна Кантемировского района в 1991 году*, Кишинев, Arhiva MA, пг. 334.
- Буйнов, Ю.В. 1977: *О погребальном обряде племен Бондарихинской культуры*, СА, № 4, Москва, с. 208-215.
- Ванчугов, В.П. 1990: *Белозерские памятники в Северо-Западном Причерноморье*, Киев, Наукова Думка, с. 163.
- Ванчугов, В.П., Субботин, Л.В. 1989: *Васильевский курганный могильник белозерской культуры на левобережье Нижнего Подунавья*, Археологические памятники степей Поднестровья и Подунавья, Киев, Наукова Думка, с. 54-65.
- Ванчугов, В.П., Субботин, Л.В., Дзиговский, А.Н. 1992: *Курганы приморской части Днестровско-Дунайского междуречья*, Киев, Наукова Думка, 92 с.
- Ванчугов, В.П., Черняков, И.Т. 1991: *Металлические наконечники стрел сабфтиновской и белозерской культур*, Северо-западное Причерноморье – контактная зона древних культур, Киев, Наукова Думка, с. 24-37.
- Гаврилюк, Н.А. 1979: *Лощенная керамика степных погребений предскифского времени*, Памятники древних культур Северного Причерноморья, Киев, Наукова Думка, с. 20-40.
- Гершкович, Я.П., Ключко, В.И. 1987: *Связи племен Нижнего Поднепровья в эпоху поздней бронзы (по материалам Завадовской литейной мастерской)*, Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины, Киев, Наукова Думка, с. 101-114.
- Граков, Б.Н. 1977: *Ранний железный век: Культуры Западной и Юго-Восточной Европы*, Москва, с. 232.
- Дергачев, В.А. 1973: *Памятники эпохи бронзы*, АК МССР, вып.3, Кишинев, 125 с.
- Дергачев, В. 1975. *Бронзовые предметы XIII-VIII вв. до н.э. из Днестровско-Прутского междуречья*. Кишинев, Штиинца, с.94.
- Дергачев, В.А. 1982: *Материалы раскопок археологической экспедиции на Среднем Пруте (1975-1976 гг.)*, Кишинев, Штиинца, с.140.

- Дергачев, В.А. 1982а: *Новые находки металлических предметов эпохи поздней бронзы на территории Молдавии*, АИМ (1977-1978), Кишинев, с. 129-137.
- Дергачев, В.А. 1986: *Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы*, Кишинев, Штиинца, с. 221.
- Дергачев, В.А., 1997: *Металлические изделия к проблеме генезиса культур раннего гальштата Карпато-Данубио-Нордпонттийского региона*, Кишинэу, 69 с., 26 карт.
- Домбровский, Я. 1970: *Проблемы восточных связей Лужицкой культуры*, СА, Москва, № 3, с. 76-89.
- Евдокимов, Г.Л. 1987: *Курганный могильник белозерского времени у с. Первомаевка*, Древнейшие скотоводы степей Юга Украины, Киев, Наукова Думка, с. 107-126.
- Евдокимов, Г.Л. 1999: *Некоторые итоги изучения материалов Брилевского могильника*, ПССА Северного Причерноморья, Запорожье, с. 99-103.
- Зирра, В. 1960: *Культура погребений с охрой в Закарпатских областях РНР*, МИА Ю-3 СССР и РНР, Кишинев, с. 97-129.
- Ілінська, В.А. 1957: *Нові дані про пам'ятки доби бронзи в Лівобережному лісостепу*, Археологія, т.Х, Київ, с. 50-64.
- Ильинская, В.А. 1961: *Бондарихинская культура бронзового века*, СА, № 1, Москва, с. 26-45
- Ильинская, В.А. 1975: *Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин*, Киев, Наукова Думка, с. 223.
- Кеменцей, Т. 1986: *Культура Киятице*, Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н. э. – I тысячелетие н.э., Москва, с. 103-115.
- Кеменцей, Т. 1986а: *Культура Гава*, Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н.э. – I тысячелетие н.э., Москва, с. 115-131.
- Клочко, В.И., Мурзин, В.Ю. 1989: *О хронологии древностей черногорско-новочеркасского типа*, Проблемы археологии Поднепровья, Днепропетровск, с. 61-71.
- Кобаль, Й. 1993: *Бронзовий скарб із с. Завадка Воловецького р-ну Закарпатської обл. До проблеми сродавніх шляхів сполучень через гірські перевали Українських Карпат*, Пам'ятки гальштатського періоду межиріччя Вісли, Дністра і Прип'яті, Київ, Наукова Думка, с. 122-129.
- Ковпаненко, Г.Т. 1957: *Поселення періоду пізньої бронзи і раннього заліза поблизу Охтирки*, Археологія, Київ, т. XI, с. 95-105.
- Кривцова-Гракова, О.А. 1955: *Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы*, МИА, № 46, Москва, с. 162.
- Крушельницька, Л.І. 1976: *Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза*, Київ, Наукова Думка, 144 с.
- Крушельницкая, Л.И. 1979: *Могильник конца бронзового века в Сопоте*, SlovArch, XXVII-2, Bratislava, с. 291-316.
- Крушельницька, Л.І. 1985: *Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами східної і центральної Європи*, Київ, Наукова Думка, с. 161.
- Крушельницька, Л.И. 1993: *Нові пам'ятки культури Гава-Голігради*, Пам'ятки гальштатського періоду межиріччя Вісли, Дністра і Прип'яті. Київ, Наукова Думка, с. 56-122.
- Крушельницкая, Л.И., Малеев, Ю.Н. 1990: *Племена культуры фракийского Гальштата (Гава-Голігради)*, Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья, Киев, Наукова Думка, с. 123-135.
- Крушельницька, Л.І., Мацкевой, Л.Г., Свешніков, І.К., Попович, І.І., Балагуті, Е.А., Герета, І.П. 1982: *Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волини доби бронзи та раннього заліза*, Київ, с. 194, карт 5.

- Крушельницькая, Л.И., Павлив, Д.Ю. 1990: *Лужицкая культура*, Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья, Киев, Наукова Думка, с. 107-115.
- Крушельницька, Л., Філіпчук, М., 1993: *Нові скарги із Снятинщини Івано-Франківської обл.*, Пам'ятки гальштатського періоду межиріччя Вісли, Дністра і Прип'яті, Київ, Наукова Думка, с. 129-134.
- Кубышев, А.И., Черняков, И.Т. 1986: *Грунтовой могильник Белозерской культуры у села Чернянка (Херсонская обл.)*, СА, № 3, Москва, с. 139-157.
- Лагодовська, О. 1954: *Поселення часу пізньої бронзи в с.Сандраки*, Археологія, IX, Київ, с. 133-141.
- Лапушнян, В.Л. 1979: *Ранние фракийцы X – начала IV в. до н.э. в лесостепной Молдавии*, Кишинев, Штиинца, с. 140.
- Левицкий, О.Г. 1986: *О восточных влияниях на культуру раннего фракийского гальштата Днестровско-Прутского междуречья*, Молодежь, наука, производство. Тезисы докладов Республиканской конференции молодых ученых АН МССР, Кишинев, Штиинца, с. 86-87.
- Левицкий, О.Г. 1986а: *Поселение раннего железного века у с. Тринка*, АИМ в 1982 г., Кишинев, Штиинца, с. 54-71.
- Левицкий, О.Г. 1987: *Новый тип погребальных памятников ранних фракийцев лесостепной Молдавии*, Актуальные проблемы историко-археологических исследований, Киев, с. 97-98.
- Левицкий, О.Г. 1989: *Курган у с.Бранешты и некоторые вопросы погребального обряда раннегальштатской культуры лесостепной Молдавии*, АИМ в 1984 г., Кишинев, Штиинца, с. 137-149.
- Левицкий, О.Г. 1993: *Бронзовые изделия раннегальштатской культуры с каннелированной керамикой Восточно-Карпатского региона (К вопросу о связях)*, Revista arheologică, I, Chişinău, с. 54-82.
- Лесков, А.М. 1967: *О северопричерноморском очаге металлообработки в эпоху поздней бронзы*, Пмятники эпохи бронзы Юга Европейской части СССР, Киев, с. 143-178.
- Лесков, А.М. 1971: *Предскифский период в степях Северного Причерноморья*, ПСА, Москва, с. 75-91.
- Малеев, Ю.Н. 1981: *История племен Западной Подолии и Прикарпатья в конце бронзового – начале железного веков*, Автореферат дисс.канд.наук, Киев, с. 25.
- Манзура, И.В., Ключко, Е.О., Савва, Е.Н. 1992: *Каменные курганы*, Кишинев, с. 100, рис. 30.
- Мелюкова, А.И. 1958: *Памятники скифского времени лесостепного Среднего Поднестровья*, МИА, № 64, Москва, с. 5-102.
- Мелюкова, А.И. 1961: *Культуры предскифского периода в лесостепной Молдавии*, МИА, № 96, Москва, с. 5-52.
- Мелюкова, А.И. 1961а: *Работы в Поднестровье в 1958 году*, КСИА АН СССР, вып. 84, Москва, с. 113-124.
- Мелюкова, А.И. 1979: *Скифия и фракийский мир*, Москва, Наука, с. 233.
- Нікольченко, Ю.М. 1973: *Про роботу ратувальної археологічної експедиції на Ровеничині*, Археологія, 10, Київ, с. 92-93.
- Никулицэ, И.Т. 1979: *Отчет о полевых исследованиях на памятниках бронзового и раннежелезного веков у сс. Данчены и Суручены в 1978 году*, Архив ИАДИ АН РМ.
- Отрощенко, В.В. 1975: *Новый курганный могильник белозерского времени*, Скифский мир, Киев, с. 193-206.
- Отрощенко, В.В. 1986: *Белозерская культура*, Культуры эпохи бронзы на территории Украины, Киев, с. 117-152.

- Отрощенко, В.В., Шевченко, Н.П. 1987: *О восточной границе и восточных связях племен белозерской культуры*, Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины, Киев, Наукова Думка, с. 131-144.
- Павлів, Д. 1993: *Нові пам'ятки "Лужицької" культури на заході України*, Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті, Київ, с. 11-56.
- Погребова, Н.Н. 1961: *Работы в Тилигуло-Березанском районе в 1958 году*, КСИА АН СССР, № 83, с. 110-114.
- Покровська, Е.Ф. 1951: *Поселення передкіфського часу в басейні р. Тясмина*. Археологія, V, Київ, с. 192-195.
- Попович, И.И. 1990: *Население Закарпатья в эпоху раннего железа*, Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо), Киев, с. 132-135.
- Ромашко, В.А. 1982: *Поселение финальной бронзы – раннего железного века у с. Бузовка Днепропетровской области*, Древности степного Поднепровья (III-I тыс. до н.э.), Днепропетровск, с. 54-59.
- Ромашко, В.А. 1983: *Поселение и могильник начала I тыс. до н.э. на Харьковщине*, Древности Степного Поднепровья III-I тысячелетия до нашей эры, Днепропетровск, с. 54-60.
- Ромашко, В.А. 1984: *Некоторые особенности погребального обряда черноморской культуры Левобережья Днепра*, Проблемы археологии Поднепровья, Днепропетровск, 1984, с. 106-114.
- Ромашко, В.А. 1995: *Поздний бронзовый век в пограничье лесостепи и степи левобережной Украины (XII-X вв. до н.э.)*, Днепропетровськ ДДУ, 91 с.
- Рыбалова, В.Д. 1961: *О связях Правобережной лесостепной Украины с Центральной Европой в эпоху бронзы и раннего железа*, Исследования по археологии СССР, Ленинград, с. 80-95.
- Рыбалова, В.Д. 1999: *Два поселения предкифского времени на Левобережье Среднего Днестра и некоторые проблемы Белогрудовской культуры (по материалам разведки Юго-Подольской экспедиции в 1953-1954 гг.)*, Археологические вести, 6, Санкт-Петербург, с. 320-345.
- Ситник, О. 1994: *Воля IV – поселення культури Ноа*, Львів, 30 с.
- Свешніков, І.К. 1974: *Племена культури Ноа*, Стародавнє населення Прикарпаття і Волині, Київ, Наукова Думка, с. 195-201.
- Смирнова, Г.И. 1972: *Новые исследование поселения Магала*, АСГЭ, 14, Ленинград, с. 12-31.
- Смирнова, Г.И. 1974: *Стоянка Комаровской культуры у с. Незвиско на Днестре*, АСГЭ, 16, Ленинград, с. 50-61.
- Смирнова, Г.И. 1976: *Гавско-Голиградский круг памятников Восточно-Карпатского бассейна*, АСГЭ, 17, Ленинград, с.18-34.
- Смирнова, Г.И. 1977: *О хронологическом соотношении памятников типа Сахарна-Солончены и Жаботин (по материалам курганов у с. Мервинцы на Днестре)*, СА, 4, с. 94-107.
- Смирнова, Г.И. 1990: *Памятники типа Кишинев-Корлэтењ в Днестровско-Сиретском междуречье и группа Белегиш в югославском Подунавье*, АСГЭ, 30, Ленинград, с. 20-33.
- Субботин, Л.В., Черняков, И.Т. 1973: *Фракийский кенотаф у с. Зализничное*, СА, 2, Москва, с. 238-240.
- Сымонович, Э.А. 1967: *Итоги исследования черняховских памятников в Северном Причерноморье*, МИА, № 139, Москва, с. 205-237.
- Телегин, Д.Я. 1961: *Питання відносної хронології пам'яток пізньої бронзи Нижнього Подніпров'я*, Археологія, т.12, с. 3-15.

- Тереножкин, А.И. 1957: *Лузницкая культура и культуры Среднего Поднепровья*, КС ИИМК, №67, Москва, с. 3-16.
- Тереножкин, А.И. 1961: *Предскифский период на Днепровском Правобережье*, Киев, Изд-во АН УССР, 246 с.
- Тощев, Г.Н. 1984: *Памятники белозерского периода у с. Струмок Одесской обл., Ранний железный век Северо-Западного Причерноморья*, Киев, Наукова Думка, с. 24-32.
- Тощев, Г.Н. 1990: *Дивизийский могильник белозерской культуры*, Охранные историко-археологические исследования на Юго-Западе Украины, Одесса-Запорожье, с. 87-92.
- Тощев, Г.Н. 1992: *Белозерский могильник Будуржель в Подунавье*, РА, 3, Москва, с. 19-30.
- Хынку, И.Г. 1976: *Отчет о полевых археологических исследованиях у с.Ганска Котовского р-на МССР, обследование черняховских памятниках у с.Сарата-Мерешены, Данку и Позанешты, Котовского района, затронутых в результате строительства*, Кишинев, Arhiva MA, пг.118.
- Черных, Е.Н. 1976: *Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР*, Москва, 302 с.
- Черных, Е.Н. 1978: *Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии*, София, 387 с.
- Черняков, И.Т. 1966: *Слой поздней бронзы Болградского поселения*, КСИА АН СССР, № 106, Москва, с. 99-105.
- Черняков, И.Т. 1984: *Керамика позднебронзового века из поселения Молога II*, Новые археологические исследования на Одессине, Киев, Наукова Думка, с. 48-56.
- Черняков, И.Т. 1985: *Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н.э.*, Киев, Наукова Думка, 169 с.
- Шарафутдинова, И.М. 1974: *Знахідки доби бронзи поблизу с. Деріївка*, Археологія, т. 13, Київ, с. 57-62.
- Шарафутдинова, И.М. 1982: *Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы*, Киев, Наукова Думка, 157 с.
- Шарафутдинова, И.М. 1986: *Сабатиновская культура*, Культуры эпохи бронзы на территории Украины, Киев, с. 83-116.
- Яровой, Е.В. 1986: *Отчет о работах Прутской новостроечной экспедиции у с.Петрешть Унгенского р-на*, Кишинев, Arhiva MA, Nr. 252.
- Яровой, Е.В., Чирков, А.Ю. 1989: *Отчет о раскопках Прутской новостроечной экспедиции в 1988 году (Бедражский Ной, Бедражский Век и могильник культуры Ноуа у с.Перерыта)*, Кишинев, Arhiva MA, nr. 287.
- Agulnikov, S. 1996: *Necropola culturii Belozerka de la Cazaclia*, B.THR. XIV, București.
- Andronic, Al. 1962: *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, MCA, VIII, p. 89-101.
- Andronic, Al. 1981-1982: *Descoperirile traco-geto-dacice de la Vaslui*, CI (NS), XII-XIII, Iași, p. 117-126.
- Berezanskaja, S.S., Kločko, I.V. 1998: *Das Gräberfeld von Hordeevka*, AE, Band 5.
- Brudiu, M. 1980: *Rezultatele cercetarilor de la Vanatori, jud. Galati*, MCA, XIV, Tulcea, p. 398-406.
- Brudiu, M. 1981: *Contribuții la cunoașterea genezei hallstattului în sud-estul României*, SCIVA, 32, Nr.4, p. 529-536.
- Brudiu, M. 1991: *Cercetări privind Hallstattul din sud-estul Moldovei*, SCIVA, 42, Nr.3-4, p. 221-239.
- Brudiu, M. 1992: *Descoperiri arheologice în judetul Galati, Danubius*, XIII-XIV, Galați, p. 5-21.
- Buzdugan, C., Bobi, V., Cernea, N. 1987: *Cercetările arheologice din tumulul 2 de la Bolotești-Vrancea*, SCIVA, 38, Nr.2, p. 224-232.

- Cabalska, M. 1974: *Die Problematik der ältesten, mit Buckelornamenten verzierten Keramik aus dem Gebiete Kleinpolens, unter Berücksichtigung des Materials aus Maszkowice, Kreis Nowy Sacs*, Studien zur Lauzitzer Kultur, Warszawa-Kraków, p.57-92.
- Chochorowska, E., Chochorowski, I. 1986: *Manasretz. Woiwodschaft Przemysl, Gemeinde Wiazownica. Fundstelle 6 (Gräberfeld der Tarnobrzeg Gruppe und frühmittelalterliche Siedlung)*, Reserches Archeologique de 1984, Krakow, p. 10-15.
- Dergacev, V. 1997: *Piese de metal – referințe la problema genezei culturilor hallstattului timpuriu din regiunea Carpato-Danubiano-Nord Pontică, Thraco-Dacica*, t. XVIII, 1-2. București, p. 135-170.
- Dragomir, I.T. 1967: *Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galațului din cele mai vechi timpuri și pînă la întemeierea orașului*, Danubius, 1, Galați, p.179-212.
- Dragomir, I. 1976: *Două morminte ocromane din regiunea de sud a Moldovei*, Muzeul național, III, București, p. 53-60.
- Florescu, A. 1964: *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, ArhMold, II-III, p. 143-216.
- Florescu, A. 1991: *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, Cultura și civilizație la Dunărea de Jos, vol. IX, Călărași.
- Florescu, M. 1967: *Sur les problèmes du bronze tardif carpato-danubian et nord-ouest pontique (1er partie)*, Dacica, N.S., 11, p. 59-94.
- Gumă, M. 1993: *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, B.THR. IV, 311 p.
- Gumă, M. 1995: *The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia and north-western Bulgaria. A short review*, Thraco-Dacica, t. XVI, nr.1-2, București, p. 99-137.
- Hänsel, B. 1976: *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der Älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, T. I-II, Bonn.
- Harțușche, N. 1979: *Probleme privind bronzul timpuriu și mijlociu în nord-estul Munteniei, sud-estul Moldovei și Dobrogea*, Danubius, VIII-IX, Galați, p. 67-92.
- Ignat, M. 1976: *Decouvertes du Hallstatt thrace dans le departement de Suceava*, Thraco-Dacica, I, Bucuresti, p. 99-108.
- Ionita, I. 1962: *Sapaturile de salvare de la Trifesti*, MCA, VIII, Bucuresti, p.733-739.
- Kemenczei, T. 1984: *Die Spätbronzezeit Nordostungarn*, Budapest, 208 p.
- Klociko, E., Sava, E. 1997: *Necropola culturii Noua de lângă Chirileni*, Angustia, 2. Sfântu-Gheorghe, p. 77-101.
- Kluschinzew, W. 1993: *Sabbatische siedlung "Jushni Bug"*, Culture et civilisation au Bas Danube, X, Calarași, p.75-81.
- László, A. 1986a: *Grupul Tomaoani. Asupra "orizontului" hallstattian timpuriu cu ceramica incizată din sudul Moldovei*, MemAnt, XII-XIV, Piatra Neamț, p. 65-91.
- László, A. 1986b: *Asupra legăturilor dintre spațiul est-carpatic și zonele de stepă și silvostepă nord-vest pontice la începutul epocii fierului (secolele XII-VIII î.e.n.)*, AȘUI, XXII, Iași, p. 1-12.
- László, A. 1994: *Începuturile epocii fierului la Est de Carpați*, B.THR, VI, București, 315 p.
- László, A., Safta, E. 1999: *Un tip de obiect de bronz de origine nord-pontică descoperit în Moldova Centrală*, Studia in honorem Ion Niculiță, Chișinău, p. 85-91.
- Levițchi, O. 1992: *La situation culturelle et historique dans l'espace Carpato-Dniestrien a l'epoque du Hallstatt*, Symposia Thracologica, nr. II, București, p. 119-121.
- Levițki, O. 1994a: *Cultura Hallstattului canelat la Răsărit de Carpați*, B.THR, VII, București, 255 p.
- Levițki, O. 1994b: *Grupul Holercani-Hansca. Aspectul Pruto-Nistrean al complexului Hallstattian timpuriu cu ceramica incizată*, Relations Thraco-Illyro-Helleniques, București, p. 219-256.

- Levițki, O. 1995: *Investigațiile arheologice de la Trinca, raionul Edineț, Republica Moldova*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă, I, București, p. 247-278.
- Levițki, O. 1997: *Șantierul arheologic Trinca (Rep. Moldova) (Campania 1996)*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă, vol. II, București, p.213-274.
- Levițki, O. 1997a: *Esembles tumulaires d'époque Hallstattienne en Moldavie*, Premier age du fer aux bouches du Danube et dans les regions autour de la Mer Noire, Tulcea, p.149-180.
- Levițki, O. Demcenco, T. 1994: *Grupul tumular de la Corjeuți - Briceni (R. Moldova)*, MemAnt, XIX, Piatra Neamț, p. 213-233.
- Levițki, O., Demcenco, T. 1997: *Necropola tumularo-plană a culturii Noua de la Burlănești*, Angustia, II, Sfântul Gheorghe, p. 103-123.
- Levitki, O., Haheu, V. 1997: *Santierul arheologic Trinca (Republica Moldova) (Campania 1995)*, Cercetari arheologice în aria nord-traca, II, Bucuresti, p. 169-212.
- Levitki, O., Alaiba, R., Bubulici, V. 1999: *Raport asupra investigațiilor arheologice efectuate în anii 1997-1998 la Trinca "Izvorul lui Luca", raionul Edinet, R. Moldova*, Cercetari arheologice în aria nord-traca, III, Bucuresti, p. 16-116.
- Morintz, S. 1964: *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, Dacia, N.S., VIII, București, p. 101-132.
- Morintz, S. 1978: *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, Bucuresti, 216 p.
- Morintz, S. 1987: *Noi date și probleme privind perioadele halștateană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, Thraco-Dacica, VIII, nr.1-2, București, p. 39-71.
- Morintz, S., Șerbănescu, D. 1974: *Cercetări arheologice la Hârșova și împrejurimi*, SCIVA, 25, 1, București, p. 47-69.
- Moscalu, E. 1976: *Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gem. Vedeia, Kr. Teleorman)*, Thraco-Dacica, I, Bucuresti, p. 77-86.
- Nestor, I. și colab. 1950: *Studierea societății omenești de la începuturile barbariei din nordul Moldovei*, SCIV, I, București, p. 30-32.
- Nestor, I. și colab. 1951: *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei (Iași-Botoșani-Dorohoi) în anul 1950*, SCIV, II, 1, București, p. 61-73.
- Ordentlich, I., Kacso, C. 1969: *Contribuții la cunoașterea ritului de înmormantare practicat în necropola de la Lapus (jud. Maramures)*, Marmatia, I, Baia Mare, p. 11-15.
- Patek, E. 1968: *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*, Budapest, 173 p.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1977: *Depozitele de bronzuri din România*, București.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1953. *Cercetari arheologice în asezarea din prima epoca a fierului de la Tamaoani (raionul Galati)*, SCIV, 3-4. Bucuresti, p. 765-778.
- Plesl, E. 1954: *K Osidlení Severozápadních Čech ve Střední Době Bronzové*, Památky Archeologické, Číslo 1-2, Ročník XLV, p. 255-238.
- Sava, E. 2002: *Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dneestr und Westkarpaten*, PAS, 19. Verlag Oetker/Voges Kiel.
- Smirnova, G.I. 1974: *Complexele de tip Gava-Holigrady – o comunitate cultural-istorică*, SCIVA, 25, nr.3, București, p. 359-380.
- Smirnova, G. 1993: *Die Siedlung Mahala Ila und Iib ein Denkmal der Noua I- und II kultur*, Culture et civilisation au Bas Danube, X, Călărași, p. 57-73.
- Stratan, I., Vulpe, A. 1977: *Der Hügel von Susani*, PZ, 52, 1, p. 28-60.
- Sulimirski, T. 1936: *Zagodnienie ekspansji kultury luzyckiej na Ukrainie*, Wiadomości Archeologiczne, t.XIV, Warszawa, p. 40-54.
- Sulimirski, T. 1938: *Die thrako-kimmerische Periode in Sudostpolen*, Wiener Prahistorische Zeitschrift, Bd. XXV, p. 129-191.

Sulimirski, T. 1939: *Kultura luzicka a Scytowie*, Wiadomości Archeologiczne, t.XVI, Warszawa, p. 76-100.

Świeżnikow, I. 1967: *Kultura Komarowska (Na podstawie materialow z pln. Podkarpacia i zach. Wolynia)*, Archeologia Polski, Tom XII, Zeszyt 1, Wrocław-Warszawa-Kraków, p. 39-107.

Şadurschi, P. ş.a. 1986: *Celturi de factură răsăriteană descoperite pe teritoriul judeţului Botoşani*, Hierasus, VI, Botoşani, p. 25-32.

Tallgren, A.M. 1926: *La Pontide préscythique après l'introduction des métaux*, ESA, T.II, Helsinki, p. 145-228.

Topoleanu, F., Jugănar, G. 1995: *Aşezarea de tip Babadag de la Niculiţel-“Cornet” (judeţul Tulcea). Săpăturile de salvare efectuate în 1988*, Peuce, XI, Tulcea, p. 203-229.

Zurowski, K. 1949: *Zabytki brazowe z młodszej epoki brazu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza górnego Dniestru*, Przegląd Archeologiczny, Tom VIII, Zestyt 2, Poznań, p.5-214.

Zusammenfassung

Die durchgeführte Forschung zeigte dass die radikale Änderungen in der kulturgeschichtlichen Entwicklung der Süd-Ost Europa am Ende der Bronzezeit in der nach Periode der Noua-Sabatinovka-Coslogeni Kulturkomplex nicht zum komplettem Abbruch der Beziehungen zwischen der Bevölkerung von Karpaten-Dnestr und Nord-Pontische Gebiet, sondern, meistens, zur Umorientierung ihrer Hauptrichtung und Intensivität führten. Zu dieser Periode wurde das ganze nordpontische Gebiet (Steppe und Waldsteppe) den mächtigen westlichen Einflüssen der beiden Frühhallstattkomplexen mit kanellurte und beziehungsweise durchaufreiste Keramik untergeworfen. Es wurde durch bei der Analyse der Hauptparameter von den Belozerka-, Belogradovka und Bondaricha Antiquitäten verfolgt. Eine Reihe von technologischen, morphologischen und stylistischen Neuerungen entstand in der keramischen Produktion dieser Kulturen. Diese Neuerungen führen zur Entstehung der spezifischen keramischen Komplexen, die von den vorigen Spätbronzezeitkulturen, mit denen sie genetisch verbunden sind, radikal unterscheiden. Es gibt auch bestimmte Veränderungen in dem Bestattungsritual in der Leichenstellung, die für den Steppenkultur charakteristisch ist, und mit der Einäscherung, die in der nordpontischen Waldsteppenzone verbreitet war. Man begann eine Reihe von Bronzeerzeugnissen der zentral- und sudosteuropeischen Herkunft breit verwenden.

Die Hallstattselementen verbreiteten sich in der Steppenzone bis zum des Asowschen Meer und in der Waldsteppenzone – bis zum linken Dneprufergebiet und dem Bassin des Severskij Donec inklusiv. Man eignete sie sich durch direkte Nachahmung und durch die spezifischen Realisierung der technologischen, morphologischen und stylistischen Ideen. Die Neuerungen in dem Bestattungsritual vermuten auch das Vorhandensein der fremden ethnischen Komponenten.

Die Elementen der ostlichen Herkunft, die in der Thrakischen Welt weniger verbreitet sind, sondern in den selben Materialkategorien (Keramik, Bestattungsritual und in der Bronzeproduktion) vertreten sind, konzentrieren sich meistens in dem Dnestr-Karpaten Raum und zeigten sich sporadisch in den Zonen, die weiter westlich sich befinden. Sie sind meistens einfache Importe, seltener Nachahmungen. Das Neues im Bestattungsritual vermutet auch gewisse Bevölkerungsbewegungen vom

nordpontischen Gebiet in die westliche Richtung. Es ist von der Entstehung der neuen Kulturgruppe Trinka bestätigt. Die Hallstattselemente und die ostliche Zuge der Belogradovka Herkunft vereinigten sich in dieser Kultur.

Man kann die Kontakte zwischen der Thrakischen Bevölkerung und den nordpontischen Gemeinschaften in der Frühhallstattperiode als Beziehungen betrachten. Trotzdem spielten die Thrakischen, die fortschrittlichere Technologien und originellere morphologische und stylistische Entscheidungen in den keramischen und bronzen Produktionen hatten, die führende Rolle im Kulturdialog zwischen West und Ost. Das Bestattungsritual der nordpontischen Bevölkerung auch zeigt die Entlehnungen und die Übernahme der allochthonen Elementen, bedingt von den Eindringen einzelner Bevölkerungsgruppen in dieses Gebiet vom Westen.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. 1. Die Kulturen der Trakischen Welt (c-m) und synchronische benachbarte westliche (n-p) Kulturen. (a - Urnenfelder-Kultur (nach Кеменцей 1986); b - Kyjatice-Kultur (nach Кеменцей 1986; Furmanek, Veliačik, Vladar 1999); a - Gava-Holyhrady-Grănicești-Kultur (nach Кеменцей 1986; Furmanek, Veliačik, Vladar 1999; Крушельницка, и др. 1982; László 1994); d - Vučedol-Novi Begei-Gruppe (nach Gumă 1995); e - Tikvaniu Mare-Karaburma III-Gruppe (nach Gumă 1995); f - Bobda-Gruppe (nach Gumă 1995); g - Susani- Gruppe (nach Gumă 1995); h - Moldova Nouă-Liboraždea-Gruppe (nach Gumă 1995); i - Hinova-Mala Vrbica-Gruppe (nach Gumă 1995); j - Vârtop-Ploșor-Gruppe (nach Hänsel 1976; Gumă 1995); k - Funde die kannelierte Keramik der Muntenien (nach Hänsel 1976); l - Sihleanu-Tămăoani-Holercani-Balta-Komplex (nach Levițki 1994b); m - Chișinău-Corlăteni-Kultur (nach László 1994; Levițki 1994a); n - Belozerka-Kultur (nach Otroščenko 1985); o - Belogradovka-Kultur (nach Березанская 1985); Bondaricha-Kultur (nach Березанская, Ильинская 1985).

Abb. 2. Verbreitung der Hallstattküchenkeramik im Gebiet der Belozerka-Kultur (a - Sabatinovka-Typs, b - Belozerka-Typs). 1-Jalpug; 2-Bolgrad; 3-Žovtnevoe; 4-Priozernoe; 5-Mirmoe; 6-Tudora; 7-Udobnoe; 8-Krasnaja Kosa; 9-Mologa; 10-Sabatinovka; 11-Il'inka; 12-Voronovka; 13-Anatolievka; 14-Južnyj Bug; 15-Vasilievka; 16-Zmeevka; 17-Derievka; Uškalka; 19-Nižnij Rogačik; 20-Babino.

Abb. 3. Verbreitung des Hallstattstafelgeschirrs im Gebiet der Belozerka-Kultur (a - Becher auf den Sabatinovka Typs; b - Becher; c - becherartige Gefäße; d - Tasse; e - zweihenkelige Tasse; f - Schüssel; h - zweikegelige Gefäße; Krüge). 1-Etulia; 2-Bălăbani; 3-Buduržel'; 4-Cazaklia; 5-Taraclia; 6-Tabaki; 7-Bolgrad; 8-Kriničnoe; 9-Jalpug; 10-Žovtnevoe; 11-Glinoe; 12-Vasilievka; 13-Priozernoe; 14-Olănești; 15-Divizia; 16-Kočkovoatoe; 17-Mirmoe; 18-Tudora; 19-Udobnoe; 20-Širokoe(Hügelgrab); 21-Sabatinovka; 22-Voronovka; 23-Vladimirovka; 24-Černjanka; 25-Širokoe(Necropolen); 26-Čikalovka; 27-Lukjanovka; 28-Uškalka; 29-Pervomaevka; 30-Risovoe; 31-Verhnjaja Chortica.

Abb. 4. Verbreitung der Hallstattselementen des Beerdigungsritus im nordwestlichen Steppenawarzmeeresgebiet (a - Flach und Hügelgräber; b - Einzelne Gräber; c - Hügelgrab-Kenotaf; d - unvolle Brandgräber; e - Umbegräben; f - Nocheinander Bestatungen; g - die Einlage der Gefäß ins Gefäß). 1-Buduržel'; 2- Cazaclia; 3-

Zaliznicnoe; 4-Divizia; 5-Kočkovatoe; 6-Vladimirovka; 7-Alexeevka; 8-Černjanka; 9-Brilevka; 10-Širokoe (Necropolen); 11-Pervomaevka.

Abb. 5. Verbreitung der Bronzegegenständen der westlichen Hallstattstypen im nordwestlichen Steppenswarzmeeresgebiet (a - Depotfunde; b - Tüllenbeile; c - Gussforme für Tüllenbeile; d - Sichel; e - Messer; f - Gussforme für Messer; g - Sägen; h - Pfeilspitzen; i - Gussforme für Pfeilspitzen; k - Fibeln; l - Gürtel; m - Armringe; n - Zylinderförmige Perlen; o - Anhänger; p - Spiralförmchen; q - Aufnahmepfannchen). 1-Doina; 2-Buduržel'; 3-Slobodka; 4-Cazaclia; 5-Vasilievka; 6-Pavlovka; 7-Strumok; 8-Suvorovo; 9-Novo-Kotovsk; 10-Tudora; 11-Kočkovatoe; 12-Čerevičnoe; 13-Ranževoe; 14-Novogrigorievsk; 15-Olbija; 16-Rajgorod; 17-Antonovka (Bronzefund Ingul); 18-Zbur'evka; 19-Kučugur; 20-Snegirevka; 21-Soloncy; 22-Širokoe (Nekropolen); 23-Brilevka; 24-Novoaalexandrovka; 25-Obuchovka; 26-Zmeevka; 27-Belozerka; 28-Babino; 29-Zavadovka; 30-Lukjanovka; 31-Nikopol; 32-Zlatopol; 33-Stepnoe; 34-Pervomaevka; 35-Radionovka; 36-Vološskoje; 37-Novogrigorievka; 38-"Region Zaporož'e"; 39-Kerči.

Abb. 6. Verbreitung der Nordschwarzmeereskeramik im Gebiet der Thrazischen Welt (a-d - Küchenkeramik, c-i - Tafelkeramik) (a - Gefäße Typ I; b - Gefäß Typ II; c - Gefäß Typ III; d - Gefäß Typ IV; e - Becher; f - Tasse; g - bikonische Schüssel; h - zweikegelige Gefäße; i - Krüge). 1-Calfa; 2-Pohrebea; 3-Holercani; 4-Coșnița; 5-Bălăbănești; 6-Babadag; 7-Chișinău; 8-Hansca; 9-Niculitel-Cornet; 10-Hârșova; 11-Mândrești; 12-Vaslui; 13-Tămăoani; 14-Vânători; 15-Valea Lupului; 16-Bolotești-Vrancea; 17-Costești; 18-Trinca; 19-Corjeuți; 20-Grănicești.

Abb. 7. Verbreitung der nordpontischen Elementen in Hallstattlichen Bestattungen (a - Flachgräber; b - Hügelgrab; c - Einzeigräber; d - Rituale Tierbestattungen). 1-Hârșova; 2-Vânători; 3-Petrești; 4-Vaslui; 5-Trifești; 6-Valea Lupului; 7-Bolotești-Vrancea; 8-Corjeuți; 9-Taktabaj; 10-Szajla.

Abb. 8. Verbreitung der bronzenen Nordschwarzmeereszeugnisse im Gebiet der Thrakischen Welt (a - Depotfunde; b - Tüllenbeile; c - Sichel; d - Flachbeil; e - Dolch). 1-Corjovo; 2-Chășinău; 3-Chiperceni; 4-Suruceni; 5-Mândrești; 6-Kodža Olar; 7-Cupcin (Kalininsk); 8-Rădeni; 9-Mogoșești; 10-Socrujeni; 11-Deleni; 12-Vorona Nouă; 13-Ibănești; 14-Galiče; 15-Malorad; 16-Dipșa; 17-Petroșani; 18-Bocșa.

Abb. 9. Verbreitung der Hallstattskeramik in der Waldsteppenzone östlich vom Dnester in der Spätbronzezeit (a - schwarzpolierte Keramik; b - Keramik mit zweifarbigen Wänden; c - Küchengefäße mit der Hallstattverzierung; d - Fragmente der Küchenkeramik mit der Hallstattverzierung; e - Schüssel; f - Krüge; g - Tasse; h - Becher; i - zweikegelige Gefäße; j - Urnen aus „Erde“; k - becherartige Gefäße; l - Obstschale). 1-Subbotovka; 2-Sandraki; 3-Jaruga; 4-Cuzmin; 5-Sobkovka; 6-Belogradovskij Les; 7-Makeevka; 8-Hordevka; 9-Krasnopolka; 10-Sinickij Les; 11-Subbotov; 12-Andrusovka; 13-Nicacha; 14-Zalinejnoe; 15-Buzovka; 16-Veseloe; 17-Sokolovo; 18-Osipovka; 19-Staroe Možarovo; 20-Timčenki; 21-Oskol; 22-Bondaricha; 23-Kapitanovo.

Abb. 10. Verbreitung der Bronzenerzeugnisse in der Waldsteppenzone östlich vom Dnester in der Spätbronzezeit (a - Urnkremationen; b - Flachgräber; c - Hügelgräber; d - Einzelne Gräber; e - Hügelgrabkremationen). 1-Motovilovka;

2-Trojanov; 3-Cuzmin; 4-Hordeevka; 5-Zalinejnoe; 6-Veseloe; 7-Sokolovo; 8-Timčenki; 9-Osnova; 10-Suchaja Gomoliša; 11-Nikolaevka.

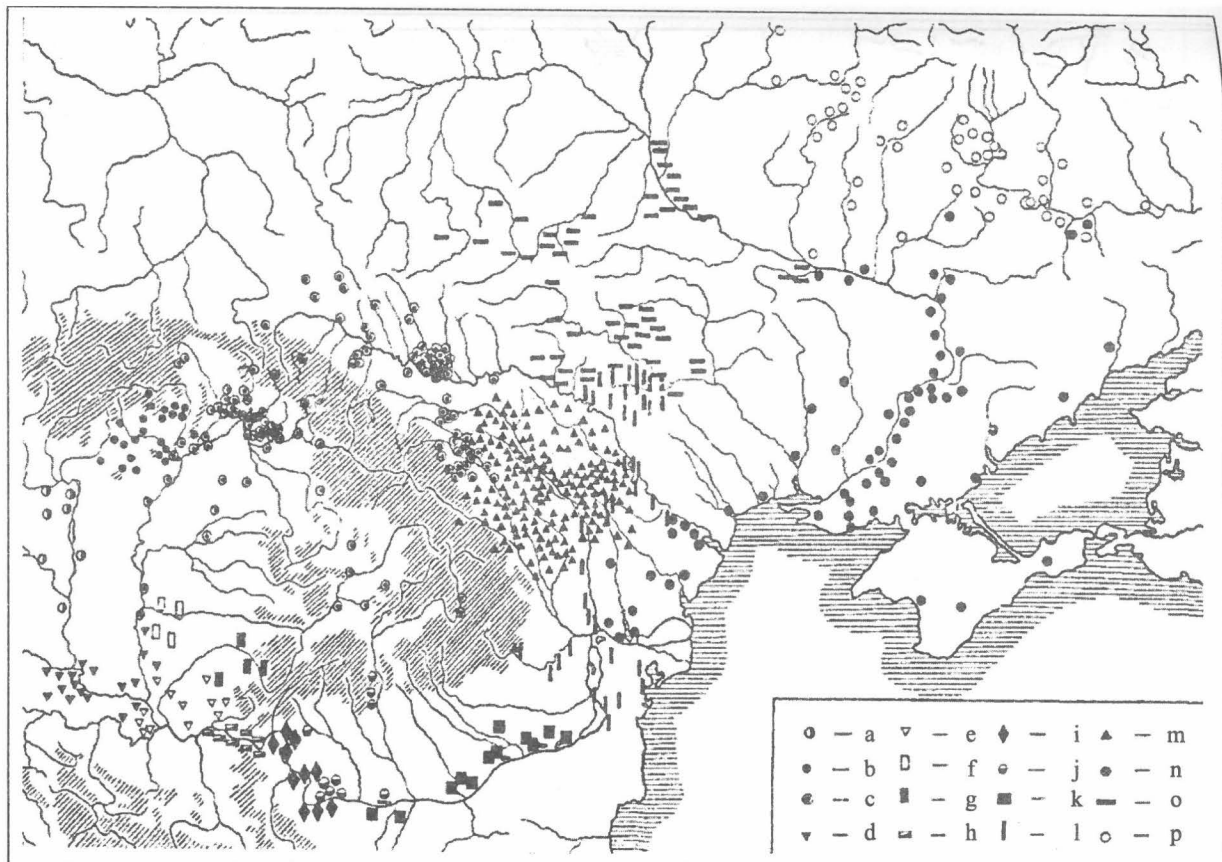
Abb. 11. Verbreitung der bronszen Hallstattserzeugnisse in der Waldsteppenzzone östlich vom Dnester in der Spätbronzezeit (a - Tüllenbeile; b - Sichen; c - Spiralföhrchen; d - Armringe; e - Ringen; f - Messer; g - Lanzenspitzen; h - Schwertern; i - Nadeln; j - Ahlen; k - Applikationen). 1-Rovno; 2-Iskra; 3-Kozievka; 4 Pečora; 5-Čebotyрка; 6-Zarubincy; 7-Sobkovka; 8-Region Kiev; 9-Belyj Kamen'; 11-Hordeevka; 12-Sen'kovka; 13-Višen'ki; 14-Luka; 15-Pastyrskoe; 16-Lepleava; 17-Chmelna; 18-Ositneazka; 19-Grišency; 20-Bel'sk.

Abb. 12. Verbreitung der Belogradovkakeramik im Gebiet der Thrakischen Welt (a - tölpenformige Gefasse). 1-Dängeni; 2-Grinăuți; 3-Trușești; 4-Trinca; 5-Magala; 6-Berlințâ; 7-Corlăteni; 8-Jvanec; 9-Ivane-Zolotoe; 10-Jigodin; 11-Novoselka-Kostiukovaja; 12-Ostrovec; 13-Rovancy; 14-Nazarenkove; 15-Tjaglov; 16-Sopot; 17-Bovšiv; 18-Loeva; 19-Djakovo; 20-Drisino; 21-Janowice; 22-Monasterz; 23-Maszkowce.

Abb. 13. Verbreitung der Östlichen Waldsteppenelementen im Bestattungsritus der Frühthrakischen (a - Hölgelgräber; b - Einzelne Gräber; c - Hölgelgräber(?). 1-Frunzeni; 2-Braniște; 3-Bădrajii Vechi.

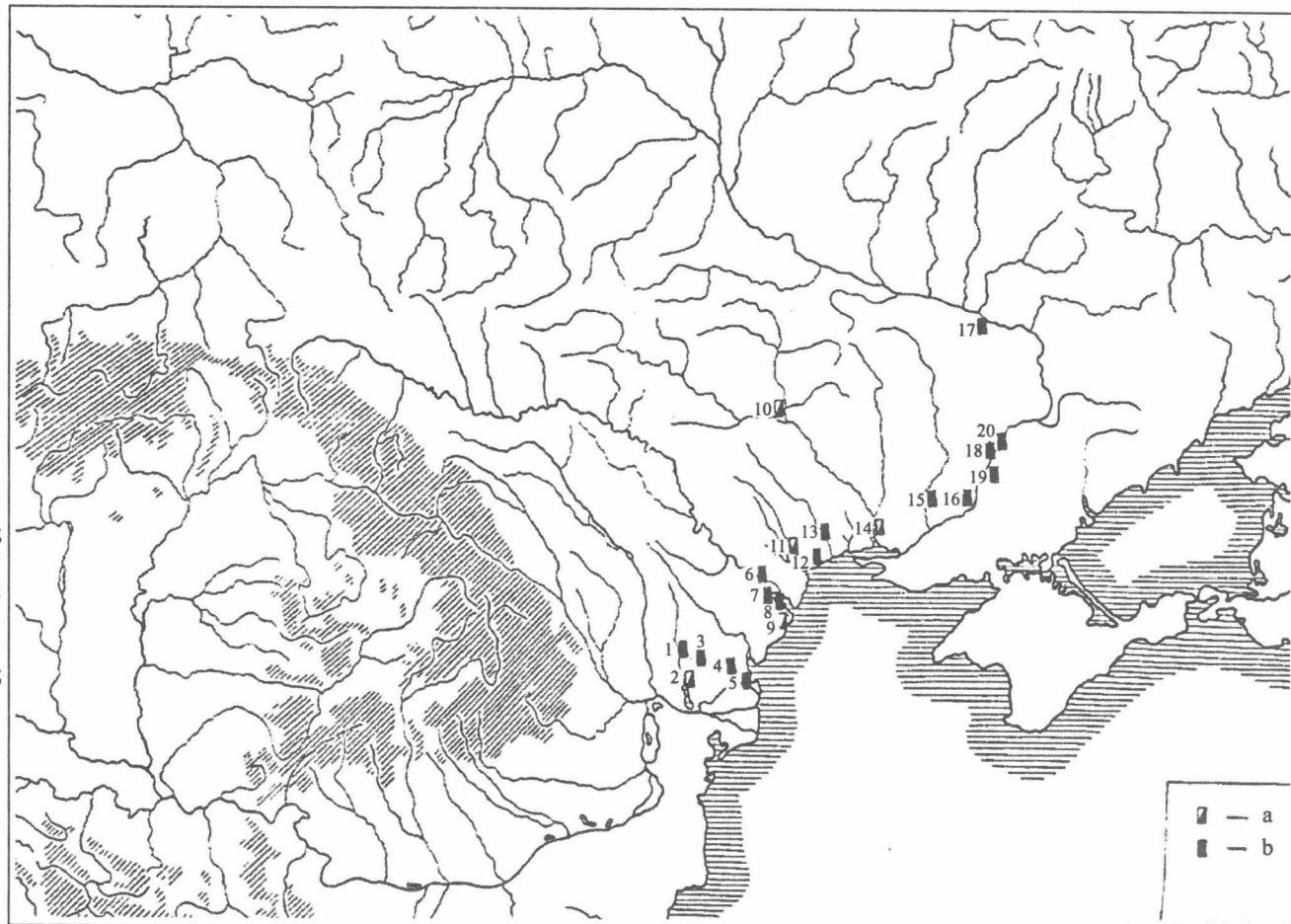
Abb. 14. Verbreitung der Bronszeerzeugnissen und andere Waldsteppengegenstände im Gebiet der Thrakischen Welt (a - „Hacke“; b - Dolche; c - Anhänger; d - Trensenknebel; e - Griffe; f - Perlen). 1-Chișinău; 2-Dănceni; 3-Hansca; 4-Măndrești; 5-Vaslui; 6-Petrușeni; 7-Costești; 8-Trinca; 9-Zavadovka; 10-Rożubowice; 11-Jaroslav; 12-Przemysł; 13-Döge.

Рис. 1. Культуры фракийского мира (с-т) и синхронные соседние западные (а, б) и восточные культуры (п-р). а. культура полей погребальных урн (Urnenfelderkultur - Кеменци, 1986); б. культура Киятиче (Кеменци, 1986; Furmanek, Veliacic, Vladar, 1999); в. культура Гава-Голиграды-Грничешть (Кеменци, 1986; Furmanek, Veliacic, Vladar, 1999; Крушельницка и др., 1982; László, 1994); д. группа Вычедол-Нови Бегей (Gumă, 1995); е. группа Тикванул Маре-Карабурма III (Gumă, 1995); ф. группа Бобда (Gumă, 1995); г. группа Сусань (Gumă, 1995); и. группа Молдова Ноуа-Либораждея (Gumă, 1995); j. группа Хинова-Мала Врбица (Gumă, 1995); k. группа Выртоп-Плошлор (Hänsel, 1976; Gumă, 1995); л. памятники с каннелированной керамикой Мунтении (Hänsel, 1976); м. комплекс Сихлеану-Тэмзоань-Холеркань-Балта (Levički, 1994b); н. культура Кишинэу-Корлэтэнь (László, 1994; Levički, 1994a); о. культура Белозерка (Отрошенко, 1985); п. культура Бондариха (Березанская, Ильинская, 1985).

Рис. 2. Распространение гальштатской кухонной керамики в ареале культуры Белозерка (а. памятники типа Сабатиновка; б. памятники типа Белозерка):

1. Ялпуг;
2. Болград;
3. Жовтневое;
4. Призерное;
5. Мирное; 6. Тудора;
7. Удобное;
8. Красная Коса;
9. Молога;
10. Сабатиновка;
11. Ильинка;
12. Вороновка;
13. Анатолевка;
14. Нижни Буг;
15. Васильевка;
16. Змеевка;
17. Дериевка;
18. Ушкалка;
19. Нижний Рогачик;
20. Бабино.

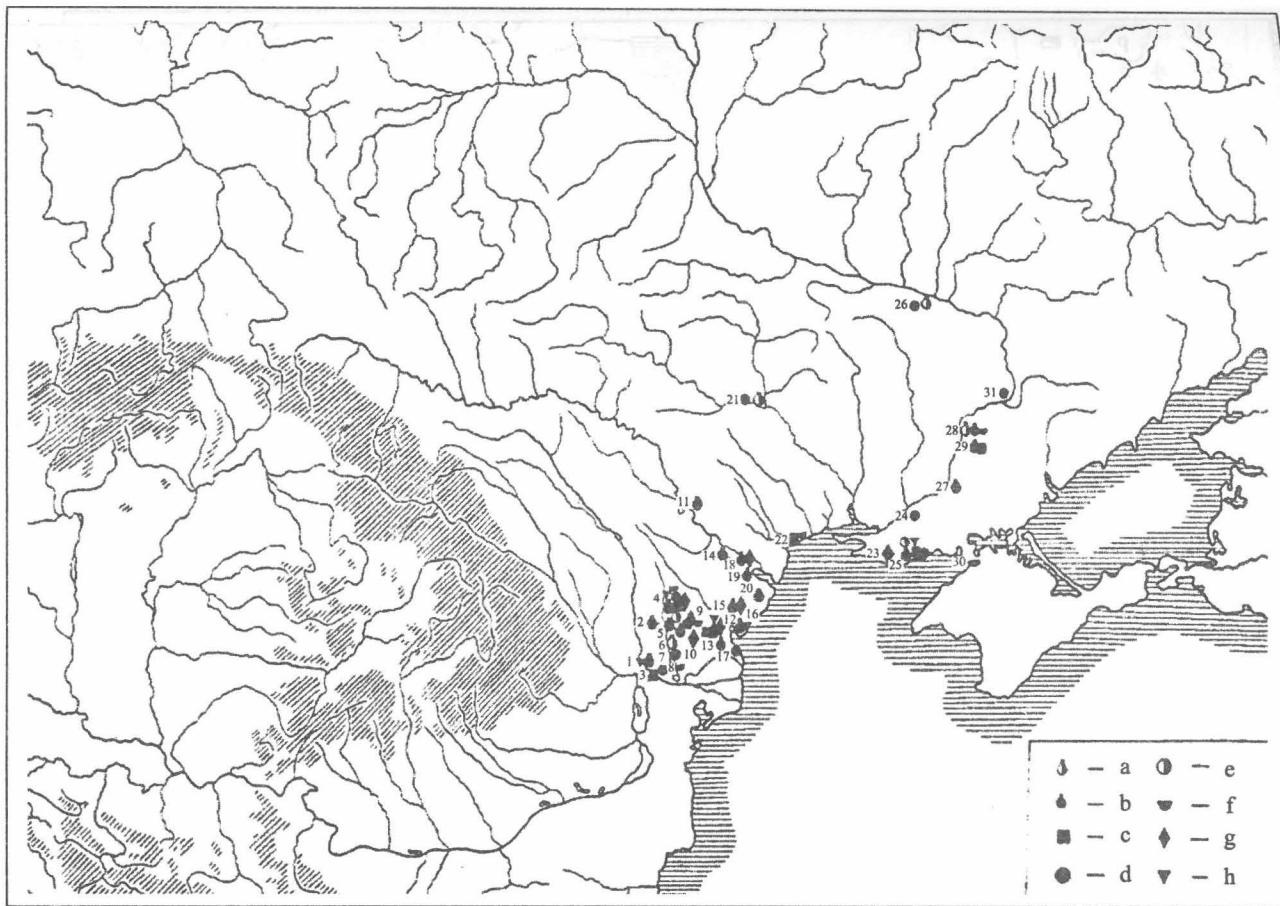

Рис. 3.

Распространение
галышгатской
столовой посуды
в ареале культуры
Белозерка

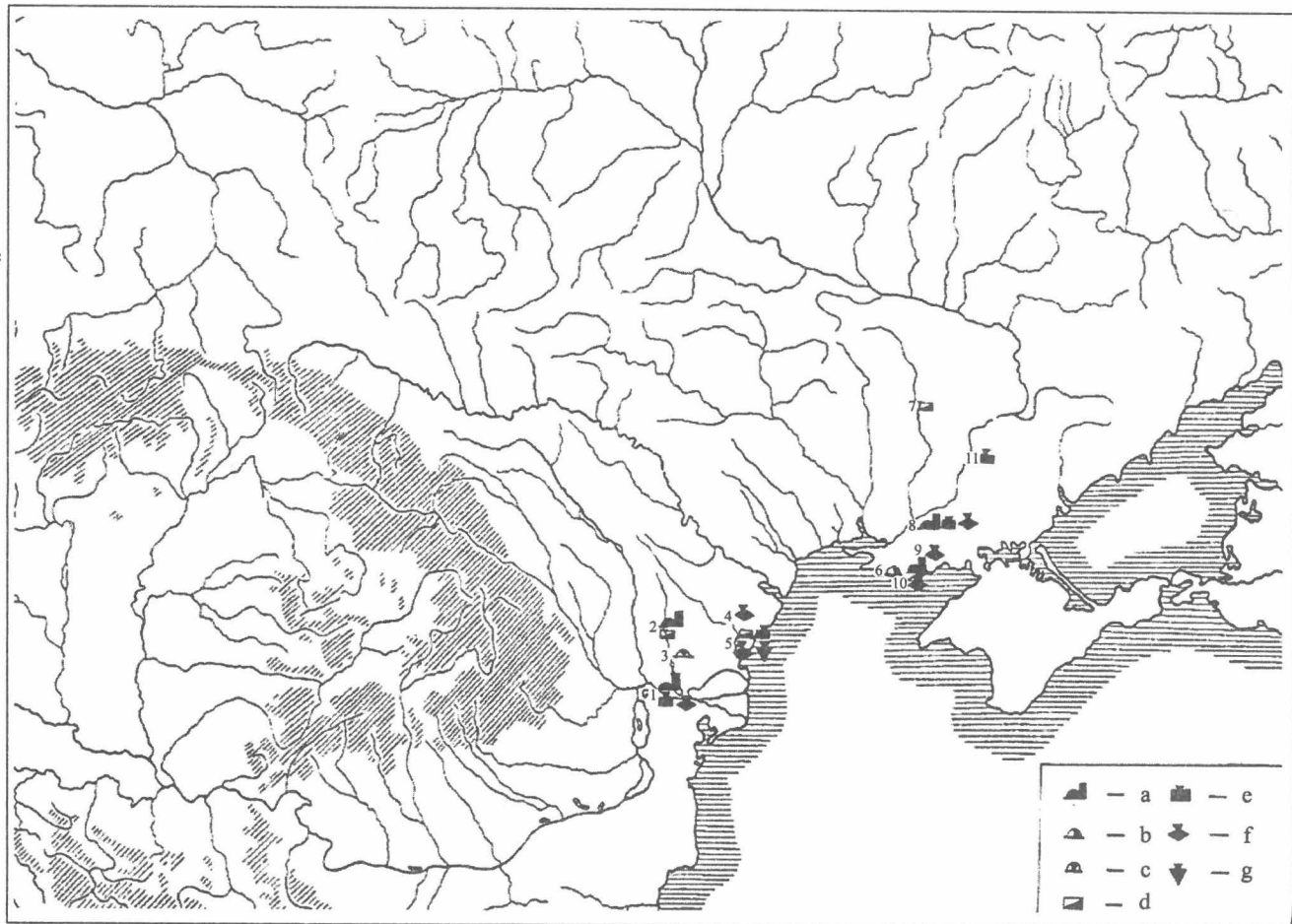
(а. кубки на
сабашиновских
памятниках,
b. кубки; с.
кубковидные
сосуды; d. чаши;
e. двуручные
чаши; f. миски;
g. корчаги;
h. кружки).

1. Етулия; 2.
Бэлэбань; 3.
Будуржель;
4. Казакия;
5. Тараклия;
6. Табаки; 7.
Болград; 8.
Криничное;
9. Ялуг; 10.
Жовтневое;
11. Глиное; 12.
Васильевка; 13.
Приозерное; 14.
Олэнешть; 15.
Дивизия; 16.
Кочковатое; 17.

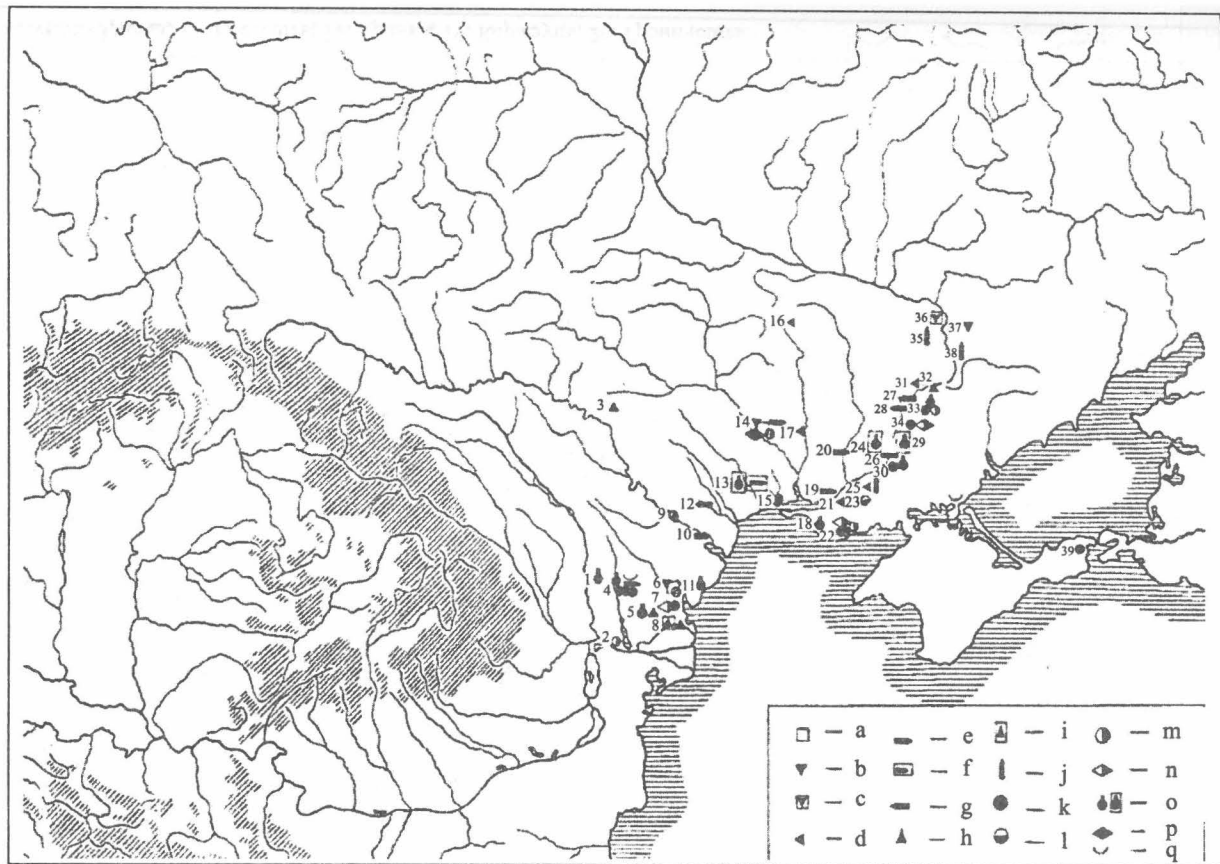
Мирное; 18. Тудора; 19. Удобное; 20. Широко; 21. Сабашиновка; 22. Вороновка; 23. Владимировка; 24. Чернянка; 25. Широко (могильник); 26. Чикаловка; 27. Лукьяновка; 28. Ушкалка; 29. Первомаевка; 30. Рисовое; 31. Верхняя Хортица.

Рис. 4. Распространение гальштатских элементов погребальной обрядности в степном Северном Причерноморье (а. курганно-грунтовые могильники; б. впускные погребения; с. курган-кенотаф; д. неполные трупосождения; е. Перезахоронения; ф. последовательные захоронения; г. вложения сосудов в сосуд). 1. Будуржель; 2. Казакля; 3. Зализничное; 4. Дивизия; 5. Кочковатое; 6. Владимировка; 7. Алексеевка; 8. Чернянка; 9. Широкое (могильник); 11. Первомаевка.

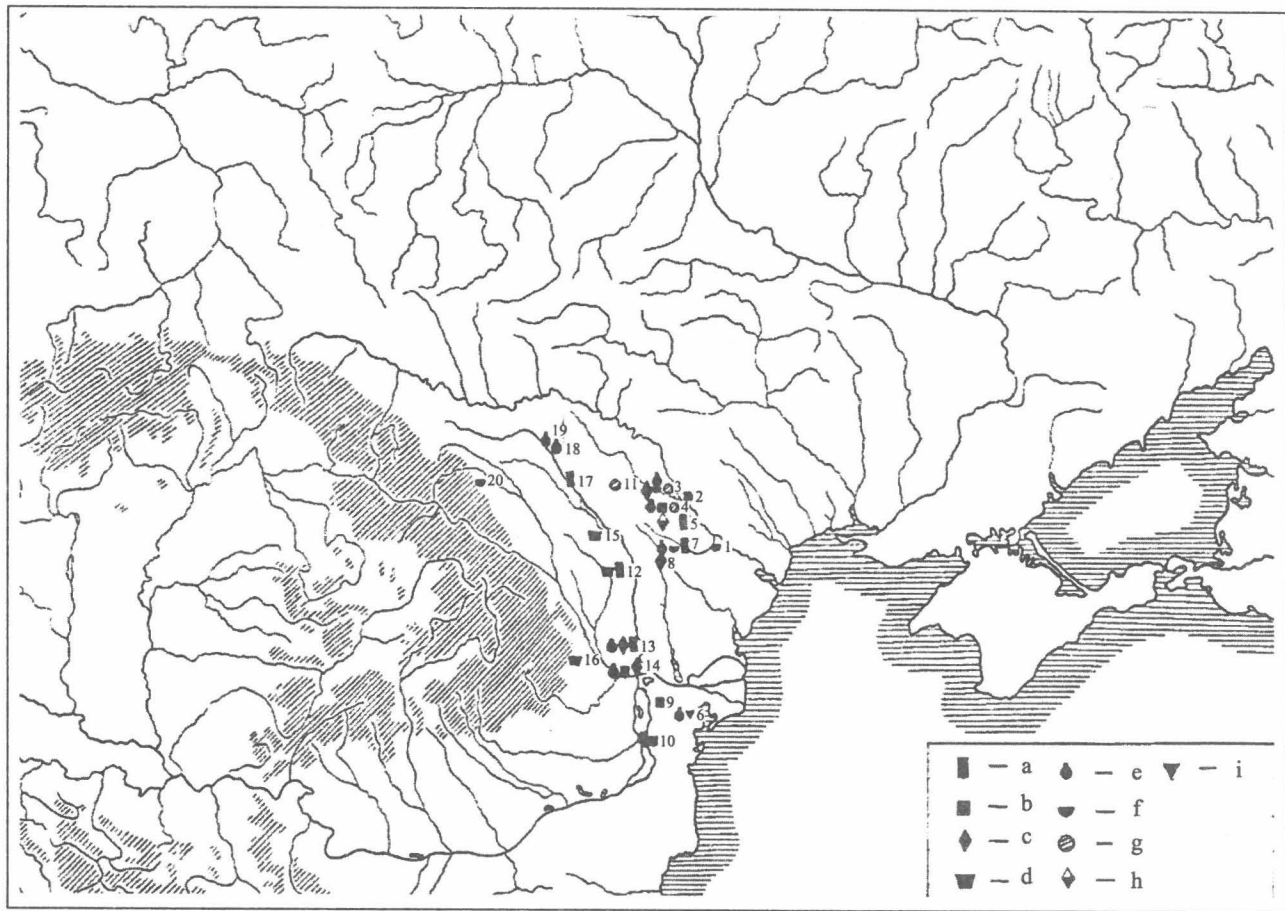

Рис. 5. Распространение бронзовых предметов западных (галыштатских) типов в степном Северно-Западном Причерноморье (а. Клады; b. кельты; c. литейные формы для кельтов; d. Серпы; e. ножи; f. литейные формы для ножей; g. пилочки; h. наконечники стрел; i. литейные формы для наконечников стрел; k. фибулы; l. пояса; m. браслеты; n. пронизи; o. колоколовидные подвески и литейные формы для их изготовления; p. бронзовые пронизки; q. бляшки): 1. Дойна; 2. Будуржель; 3. Слободка; 4. Казакля; 5. Васильевка; 6. Павловка; 7. Струмок; 8. Суворово; 9. Ново-Клад; 10. Тудора; 11. Кочковатое; 12. Черевичное; 13. Ранжевое; 14. Новогригорьевск; 15. Ольвия; 16. Райгород; 17. Антоновка (Ингульский котлов); 18. Збурьевка; 19. Кучугур; 20. Снегиревка; 21. Солонцы; 22. Широкое (могильник); 23. Брилевка; 24. Новоалександровка; 25. Обуховка; 26. Змеевка; 27. Белозерка; 28. Бабино; 29. Завадовка; 30. Лукьяновка; 31. Никополь; 32. Златополь; 33. Степное; 34. Первомаевка; 35. Радионовка; 36. Волошское; 37. Новогригорьевка; 38. "Запорожская область"; 39. Керчь.

Рис. 6. Распространение керамики северочерноморского происхождения в ареале фракийского мира (а-д. кухонная керамика; с-і. столовая керамика) (а. сосуды I типа; в. сосуды II типа; с. сосуды III типа; д. сосуды IV типа; е. кубки; ф. чаши; г. биконические миски, h. “корчаги”; і. черпаки).

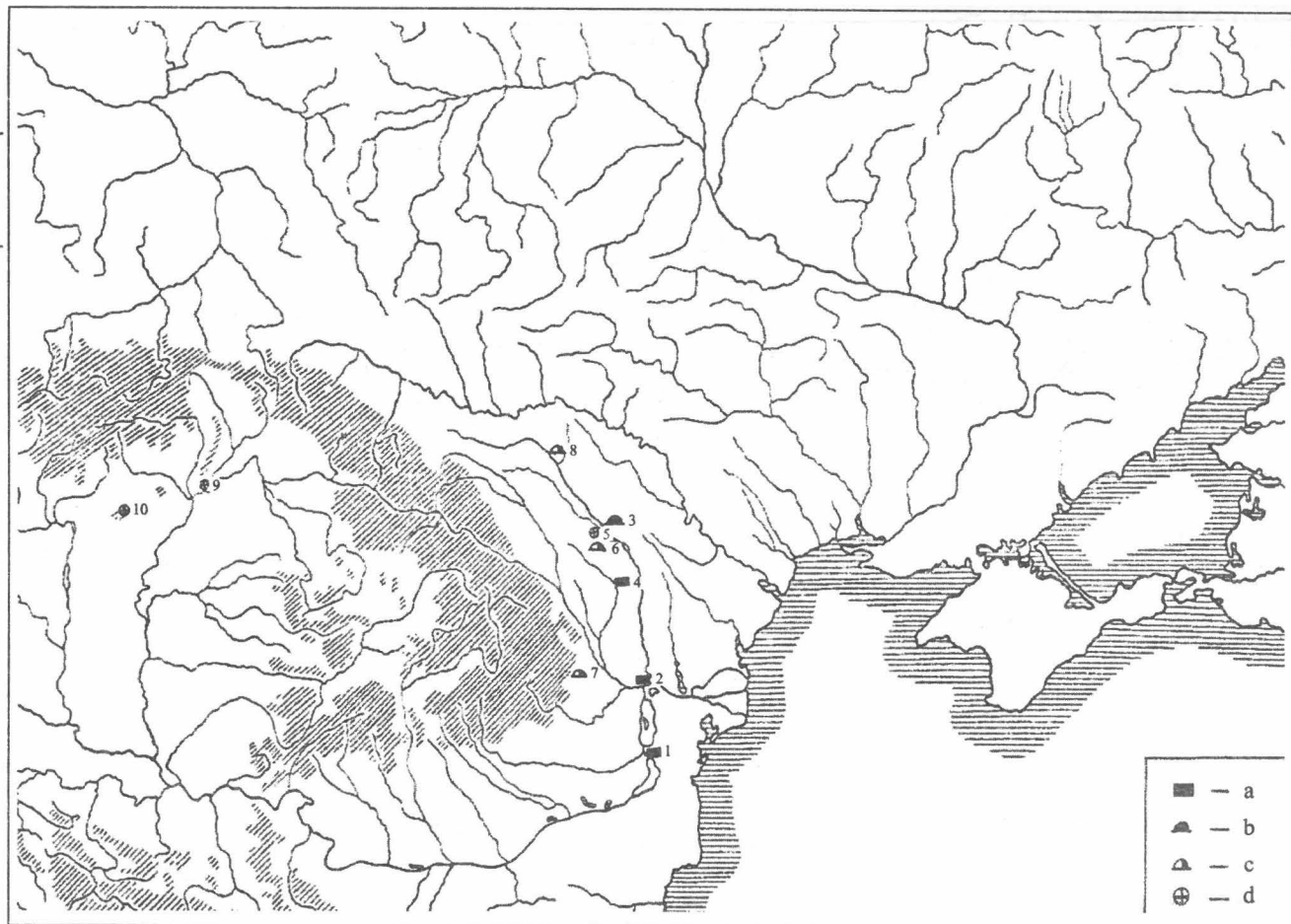
1. Калфа;
2. Погребя;
3. Холеркань;
4. Кошница;
5. Бэлэбэнешть;
6. Бабадаг;
7. Кишинэу;
8. Ханска;
9. Никулицел-Корнет;
10. Хыршова;
11. Мындрешть;
12. Васлуй;
13. Тэмэоань;
14. Вынэторь;

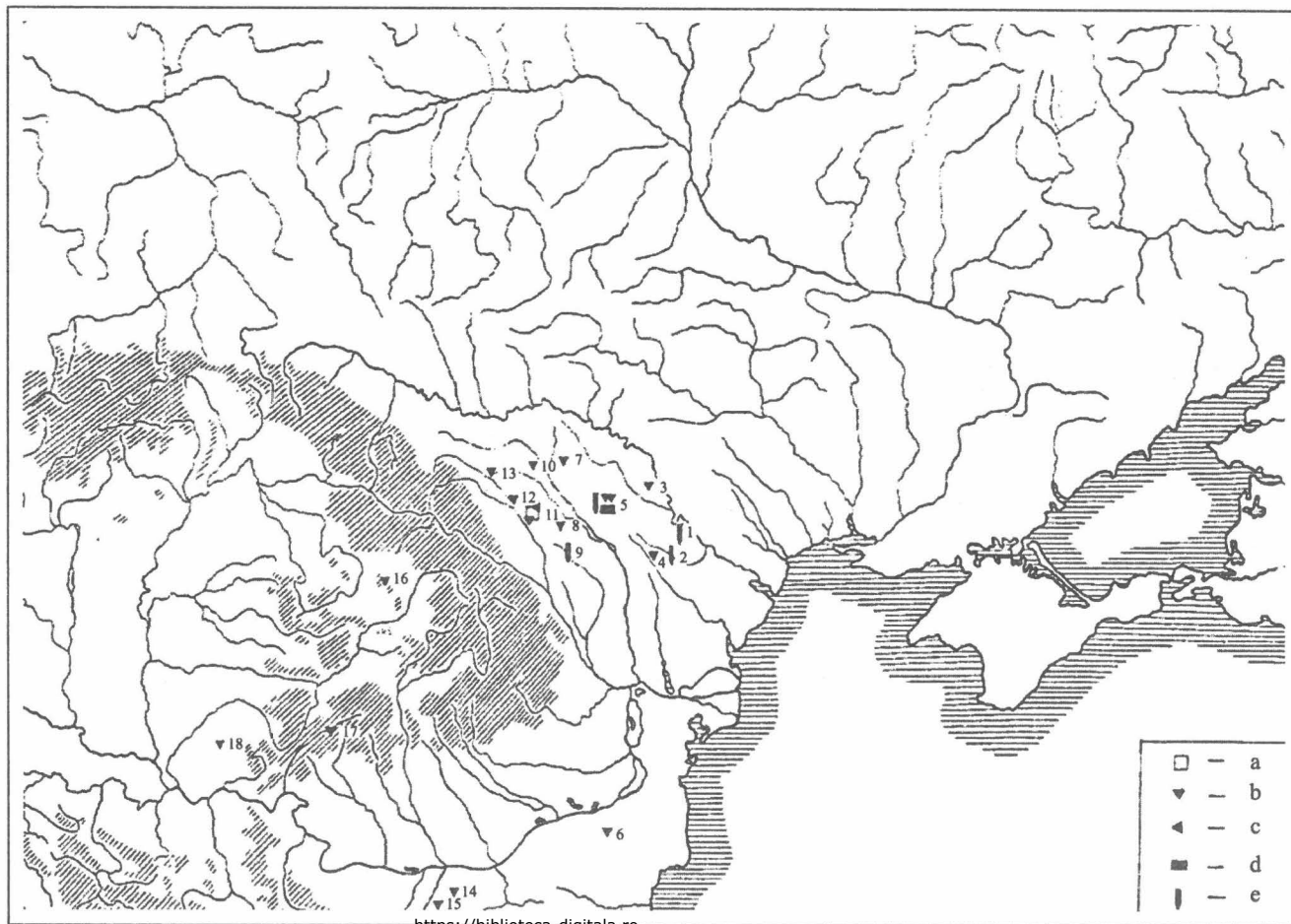
15. Валя Лупулуй; 16. Болотешть-Вранча; 17. Костешть; 18. Тринка; 19. Коржэуць; 20. Грэничешть.

Рис. 7. Распространение северопричерноморских элементов в погребальной обрядности фракийского населения (а. грунтовые могильники; б. курганы; с. впускные погребения; д. кости животных).

1. Хыршова;
 2. Вынэторь;
 3. Петрешть;
 4. Васлуй;
 5. Трифешть;
 6. Валя Лупулуй;
 7. Болотешть-Вранча;
 8. Коржэуць;
 9. Тактабай;
 10. Сзайла.

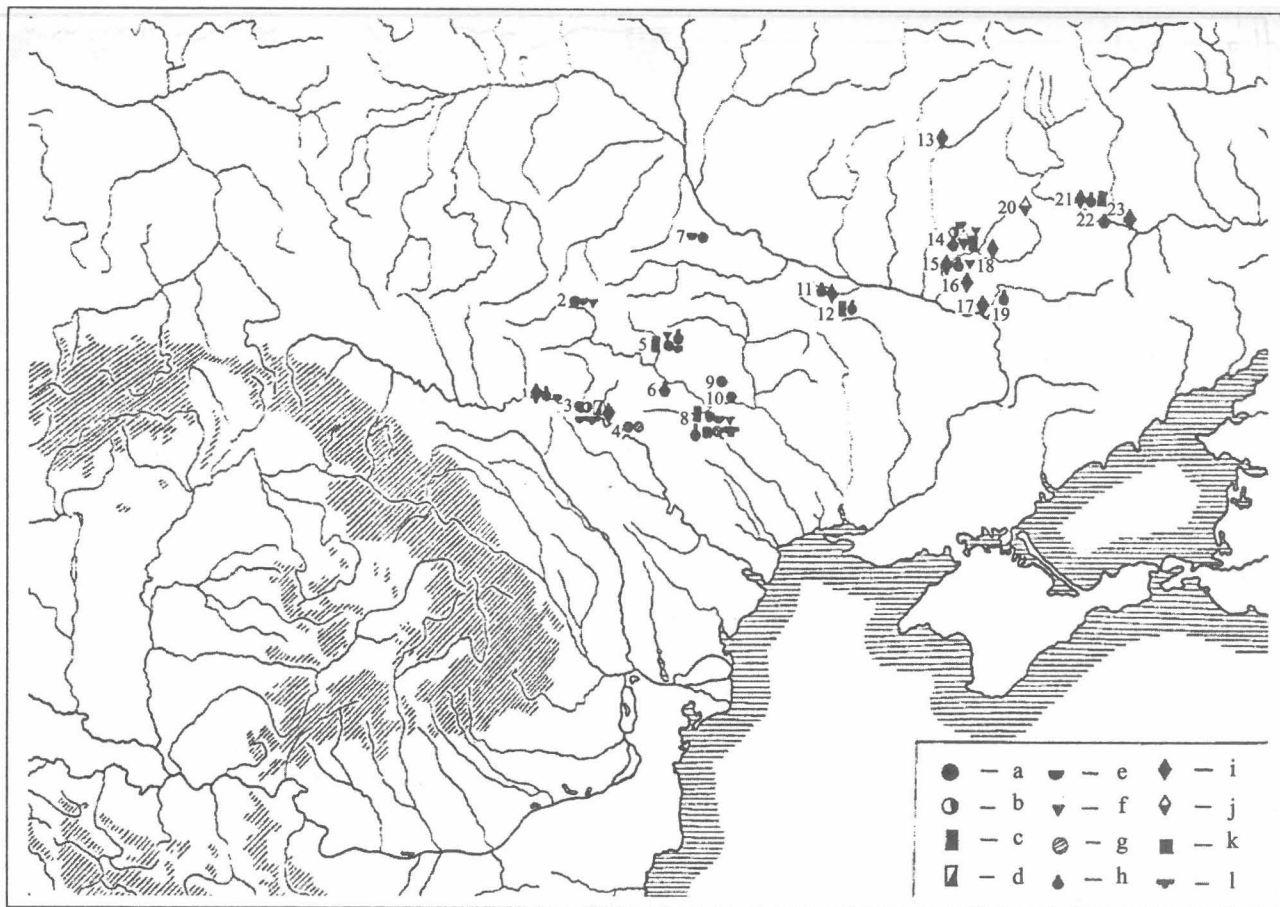
Рис. 8. Распространение северопричерноморских бронзовых изделий в ареале фракийского мира (а. клады; б. кельты; в. серпы; д. тесла; е. кинжалы).
 1. Коржова;
 2. Кишинэу;
 3. Киперчень;
 4. Суручень;
 5. Мындрешть;
 6. Коджа Олар;
 7. Купчин (Калининск);
 8. Рэдень;
 9. Могошешть;
 10. Сокружень;
 11. Делень;
 12. Ворона Ноуэ;
 13. Ибэнешть;
 14. Галиче;
 15. Малорад;
 16. Дипша;
 17. Петрошань;
 18. Бокша.

Рис. 9. Распространение керамики гальштатского происхождения в лесостепной зоне восточнее Днестра в период поздней бронзы (а. чернолощенная керамика; б. керамика с двухцветной окраской стенок; в. кухонные сосуды с гальштатским декором; д. фрагменты кухонной керамики с гальштатским декором; е. миски; ф. черпаки; г. чаши; h. кубки; i. корчаги; j. урны из "земли", к. кубковидные сосуды, l. фруктошницы).

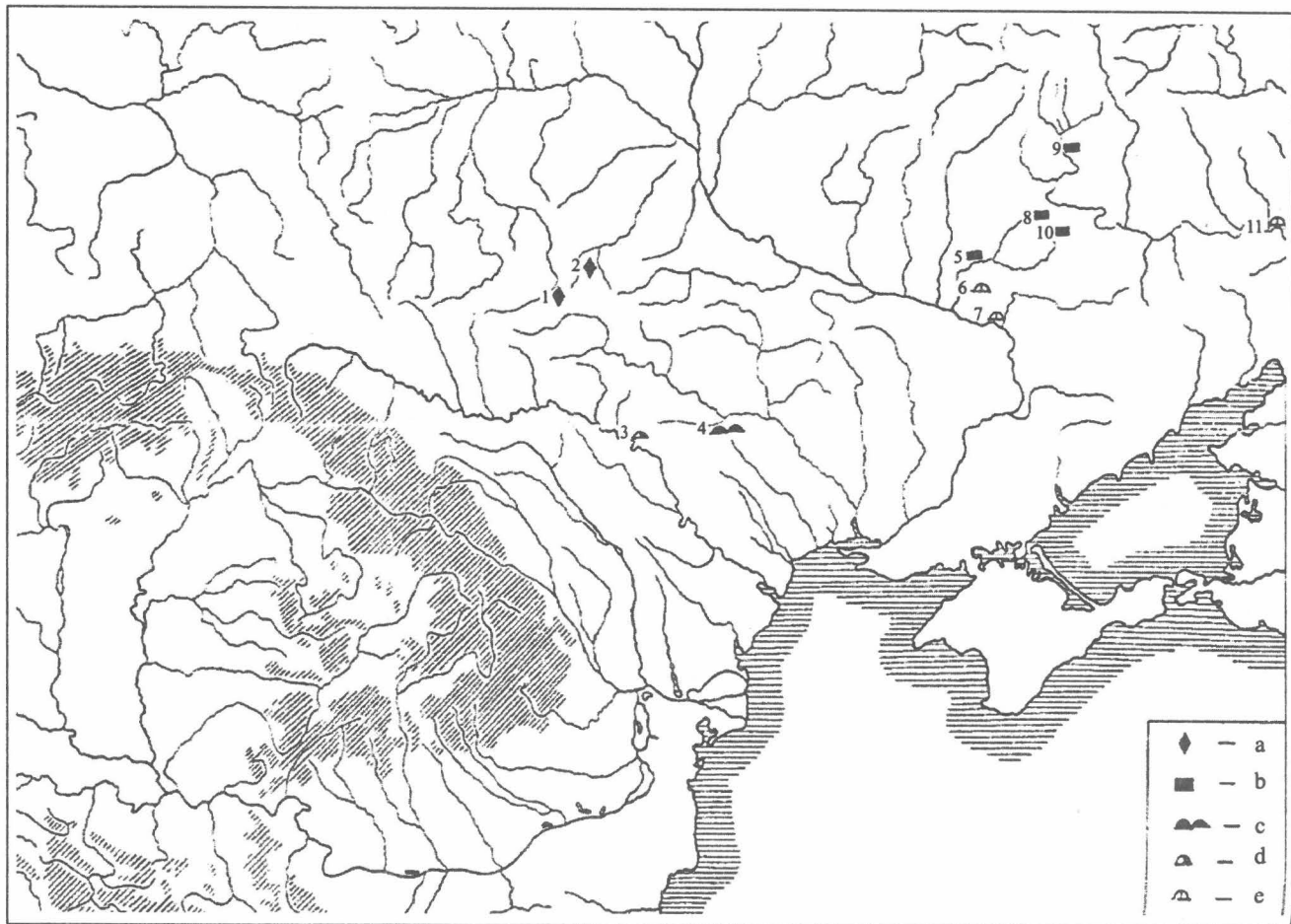
1. Субботовка;
2. Сандраки;
3. Яруга;
4. Кузьмин;
5. Собковка;
6. Белогородский

Лес; 7. Макеевка; 8. Гордеевка; 9. Краснополка; 10. Синицкий Лес; 11. Субботова; 12. Андрусовка; 13. Ницаха; 14. Залинейное; 15. Бузовка; 16. Веселое; 17. Соколовка; 18. Осиповка; 19. Старое Можарово; 20. Тимченки; 21. Оскол; 22. Бондариха; 23. Капитаново.

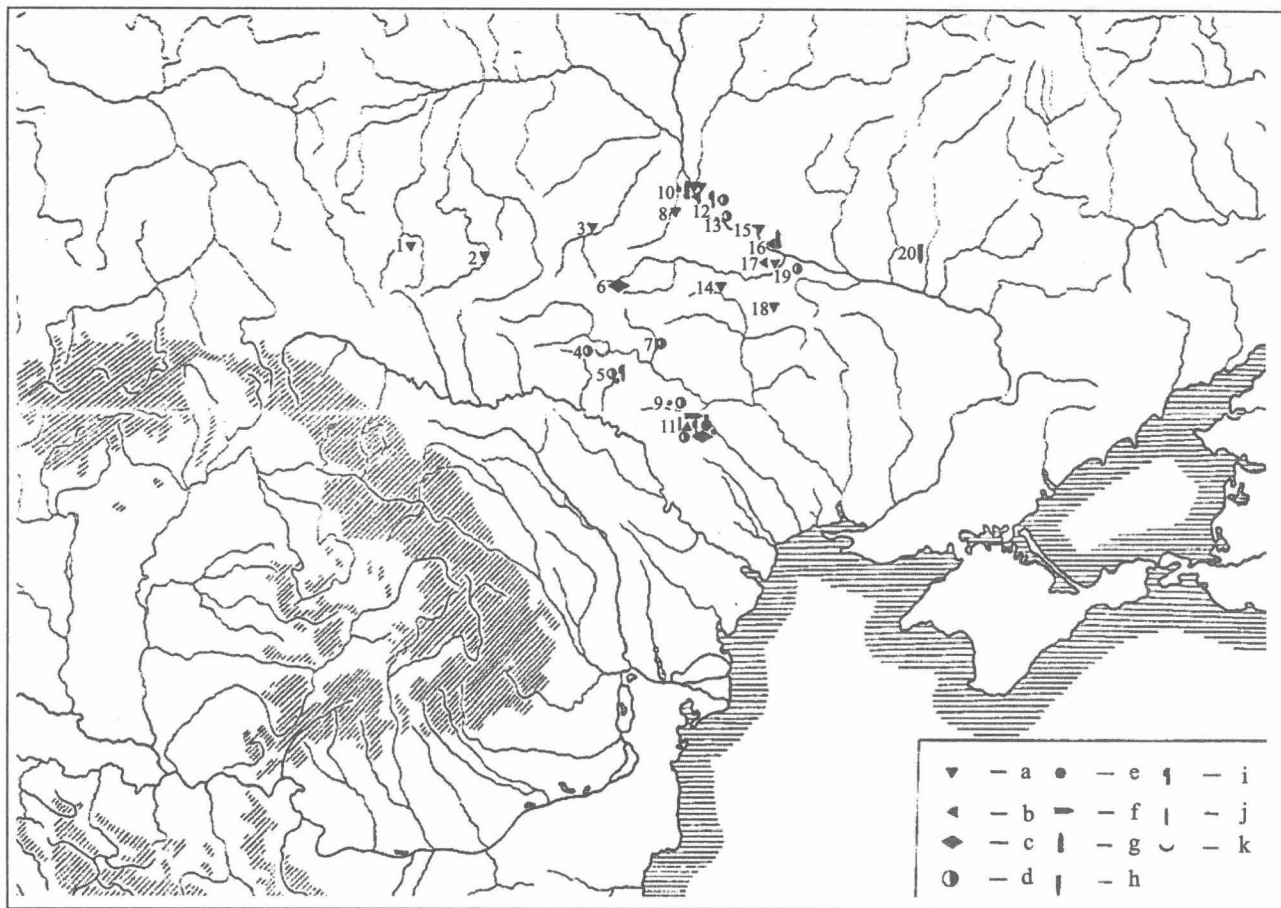
Рис. 10. Распространение гальштатских элементов в погребальной обрядности населения лесостепной зоны восточнее Днестра в период поздней бронзы (а. кремации в урнах; б. грунтовые могильники; в. курганные могильники; г. впускные погребения; е. кремации в курганах).

1. Мотовиловка;
 2. Троянов;
 3. Кузьмин;
 4. Гордеевка;
 5. Залинейное;
 6. Веселое;
 7. Соколово;
 8. Тимченки;
 9. Основа;
 10. Сухая Гомолиша;
 11. Николаева.

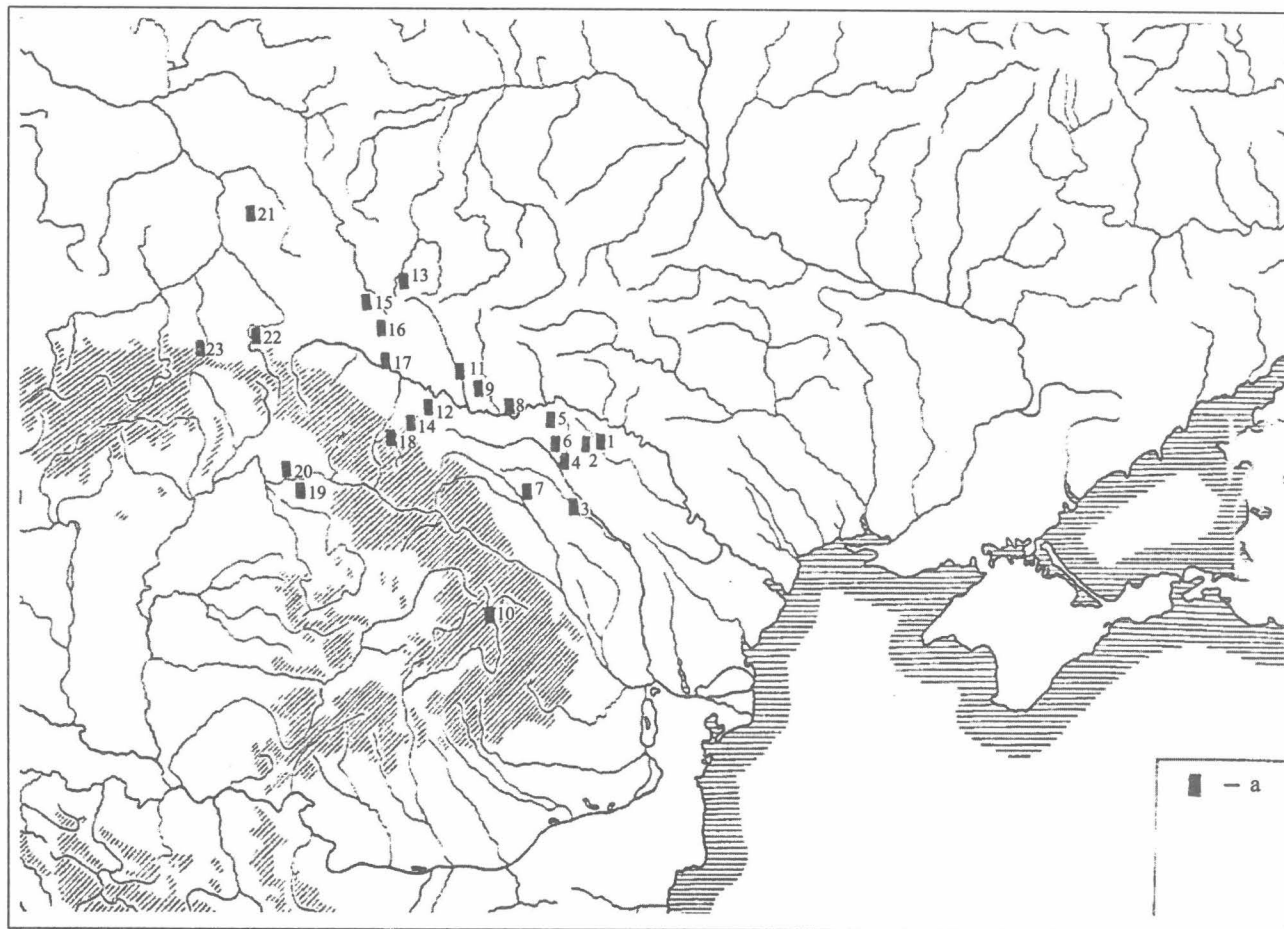
Рис. 11. Распространение бронзовых изделий гальштатских типов в лесостепной зоне восточнее Днестра в период поздней бронзы (а. кельты; б. серпы; с. пронизы; д. браслеты; е. кольца; ф. ножи; г. наконечники копий; h. мечи; и. булавки; j. шилья; k. бляшки).

1. Ровно;
2. Искра;
3. Козиевка;
4. Печора;
5. Чеботырка;
6. Зарубинцы;
7. Собковка;
8. Киевская область;
9. Белый Камень;
10. Киевский исторический музей;
11. Гордеевка;
12. Сеньковка;
13. Вишеньки;
14. Лука;
15. Пастырское;
16. Леплява;
17. Хмельна;
18. Оситняжка;
19. Гришенцы;
20. Бельск.

Рис. 12. Распространение керамики белогрудовского происхождения в ареале фракийского мира (а. тюльпановидные сосуды).

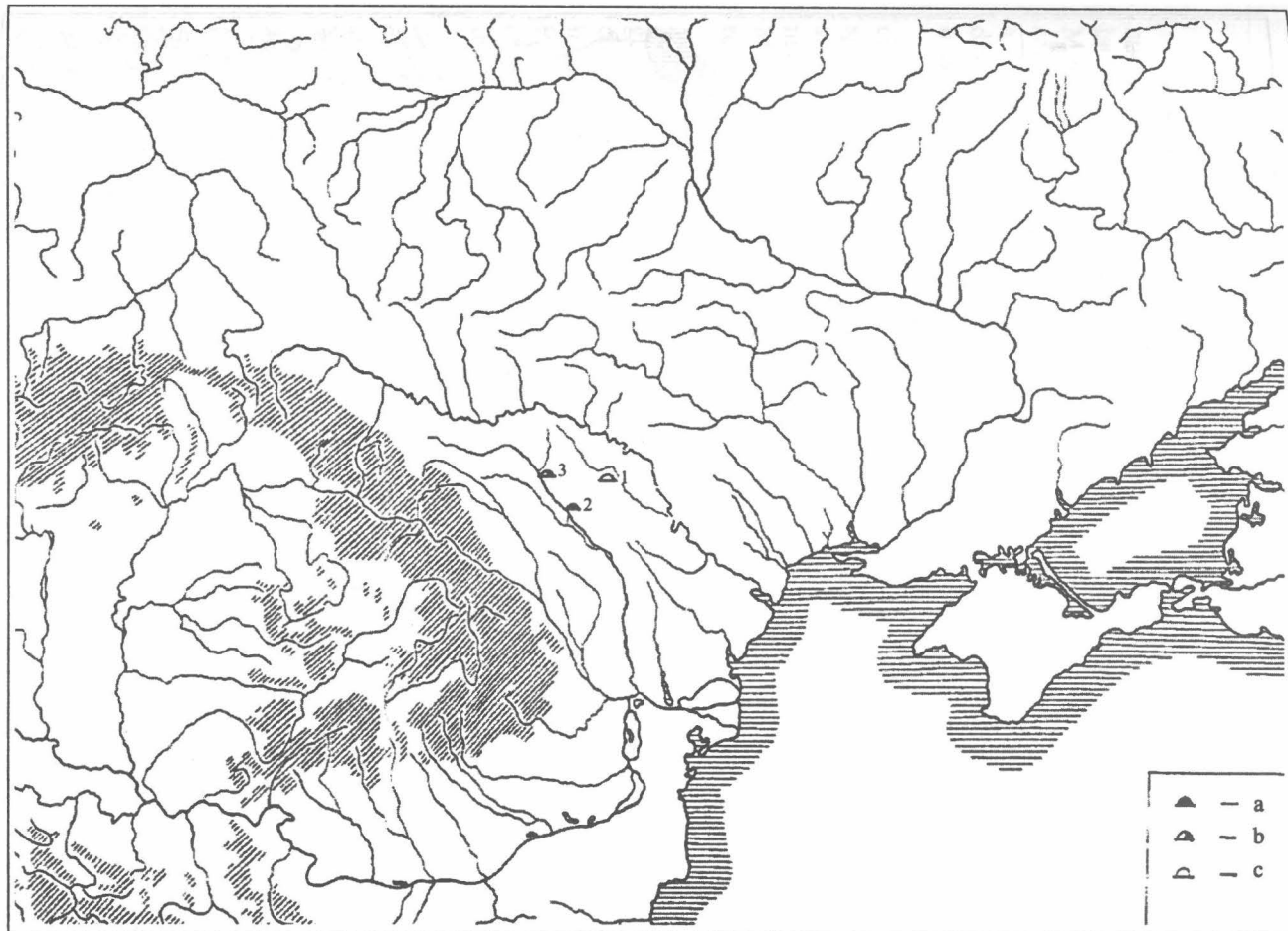
1. Дынжень;
2. Гринзущь;
3. Трушешть;
4. Тринка;
5. Магала;
6. Берлинцы;
7. Корлэтэнь;
8. Жванец;
9. Иване-Золотое;
10. Жигодин;
11. Новоселка-Костюковая;
12. Островец;
13. Рованцы;
14. Назаренкове;
15. Тяглов;
16. Сопот;
17. Бовшив;
18. Лоева;
19. Дьяково;
20. Дрисино;
21. Яновице;
22. Монастерз;
23. Масзковице.

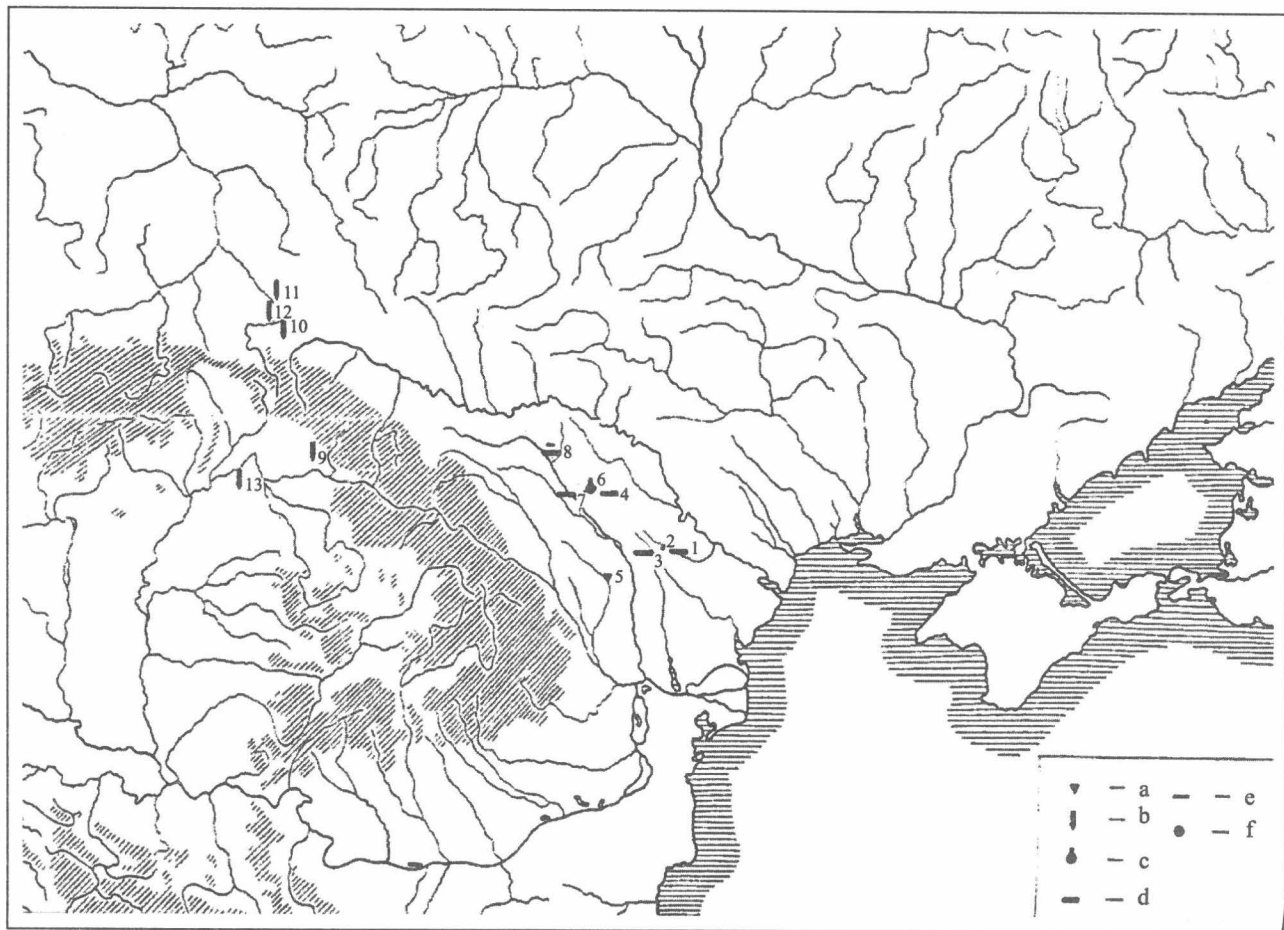

Рис. 13. Распространение восточных лесостепных элементов в погребальной обрядности ранних фракийцев (а. курганы; б. впускные погребения; в. курганы-?).

1. Фрунзень;
2. Браниште;
3. Бэдражий Векь.

Рис. 14. Распространение бронзовых изделий и других предметов восточного лесостепного происхождения в ареале фракийского мира (а. “мотыга”; б. кинжалы; в. подвески; д. псалии; е. рукоятки; ф. бусы).
 1. Кишинэу;
 2. Дэнчень;
 3. Ханска;
 4. Мындрешть;
 5. Васлуй;
 6. Петрушень;
 7. Костешть;
 8. Тринка;
 9. Завадовка;
 10. Рожубовцы;
 11. Ярослав;
 12. Перемышль;
 13. Доге.

Mileniul I î. Chr. este cunoscut în istorie ca perioada de constituire a numerosului neam tracic care arheologic este sesizat pe un spațiu destul de vast: de la Marea Egee, la sud, până la regiunea Bugului, la nord; de la bazinele Vardaro-Morav și Tisa Superioară, la vest, până la Marea Neagră, la est. Către finele secolului al VIII-lea î. Chr. se produce cea mai mare scizură a neamului tracilor, ce a dus la o individualizare pronunțată a două ramuri ale tracilor, cei din sud și cei din nordul Balcanilor. La răscrucea acestor evenimente, spațiului nord-vest-pontic îi este atribuit, de către unii specialiști, un loc aparte.

Viața comunităților antice depindea în mare măsură de mediul geografic și climateric, fenomen confirmat și de evoluția istorică. Mediul fizico-geografic al spațiului nord-vest-pontic, ca și cel al întregului spațiu carpato-bugo-balcanic, a suferit importante modificări în timp și în spațiu datorită, pe de o parte, unor factori naturali, iar pe de altă parte, utilizării îndelungate a teritoriului de către om. Modificările atropice s-au accentuat, în mod special, în ultimile două secole ca rezultat al defrișărilor și desțelenirilor masive.

Teritoriul cercetat ocupă partea de est a Mării Negre (vezi harta nr. 1), podișul Moldovei de Sud și podișul Dunării de Jos. Relieful terizului este în general drept. În spațiul Bugo-Nistorean malul de nord a Mării Negre se mărginește cu partea de sud a podișului Volâno-Podolian, (vezi harta nr. 1). Actualul hotar între zona de stepă și silvostepă trece aproximativ pe linia de la or. Leova pe râul Prut, mai la sud de or. Chişinău, peste or. Dubăsari pe Nistru, prin or. Kotovsk spre or. Pervomajsk pe Bugul de Sud. Acesta s-a instalat încă în Halocenul timpuriu, iar în perioada actuală nu a suferit mari schimbări (Mihăilescu 1969, 124-125).

În general, perioada se caracterizează printr-o climă continentală, mai uscată decât cea actuală. Spre sfârșitul perioadei suboreale (sec. XIII-IX î. Chr.), crește cantitatea de precipitații, scade temperatura în timpul verii, iar iarna temperatura aerului nu era mai înaltă decât în prezent. În afara râurilor mari (Dunărea, Prut, Nistru, Bugul de Sud), teritoriul indicat este intersectat de la nord spre sud de un șir de râulețe mici, care au fost anterior mai mari, iar actualmente seacă s-au uscat deja: Cahul, Jalpug, Marele și Micul Katlabuch, Kitaj, Carasulac, Sărata, Cuciurgan, Baraboi, Marele și Micul Cuialinic, Tiligul, Jagorlyk, Trostajneț, Kodyma ș.a. (vezi harta nr. 1). În partea stângă a Dunării de Jos, sânt dislocate un șir de lacuri cu apă potabilă întinse de-a lungul râpelor de râu: Cahul, Jalpug, Katlabuch, Kitaj. De-a lungul malului Mării Negre, întâlnim un șir de lacuri sărate și limane, – foste gropi ale Mării Negre. Acest spațiu indică microregiunile distincte având caracteristici de relief proprii, condiții specifice de climă, o anumită faună, floră și rețea hidrografică. Particularitățile individuale dau o notă de contrast între diferite regiuni, dar totuși nu sunt lipsite de o anumită unitate.

Elemente comune ale ariilor de relief cu o structură morfologică atât de diferită din punct de vedere geologic și tectonic sunt: promontoriile, colinele, boturile de deal, platformele, terasele etc., care au constituit locurile preferate pentru amplasarea așezărilor.

Câmpia Moldovei de Sud (Bugeacul) este limitată la nord de Podișul Central Moldovenesc, iar la sud trece treptat în șesul Mării Negre și are o altitudine maximă de 247 m. Suprafața câmpiei este fragmentată de văi largi și râpe. Pe fondul general al Bugeacului se evidențiază înălțimea Tigheciului, ce se întinde în direcția submeridională și ajunge cota maximă de 335 m. (vezi harta nr. 1). Clima este uscată, iar vegetația – neînsemnată.

Platforma Dobrogeană este înconjurată de jur împrejur de arii coborâte tectonic: în vest de câmpia Bărăganului, în nord de Depresiunea predobrogeană, în est de depresiunea Mării Negre, iar în sud, de culuarul depresionar Lom-Provadia (Bulgaria). În linii generale, suprafața platformei coboară pieziș de la nord (476 m. – vârful Țuțuiatul) spre sud (50 m. – Carasu). Dobrogea de Nord are o altitudine medie de 200-300 m. și este o regiune deluroasă, cu munți mici și platouri. Dobrogea de Sud, cu o altitudine medie de 50-100 m., reprezintă o stepă mai mult sau mai puțin plată (Mihăilescu 1969, 124-125).

Mediul fizico-geografic locuit de triburile geto-dacice a cuprins regiuni diferențiate atât ca structură geomorfologică, cât și ca vegetație, climă, faună, rețea hidrografică și, mai ales, surse de materii prime. Deși la nivelul primei jumătăți a mileniului I î. Chr. este posibil ca relieful să fi fost acoperit în mare parte de păduri, de o climă mai rece, sau, poate, de o serie de oscilații asupra cărora, din păcate, nu există date, nu pare să fie mare diferență față de perioada actuală (Sârcu 1971, 403).

Numeroasele lacuri alcătuiau o rețea destul de bogată de ape. Anume aceste surse de apă creau condiții de viață optime pentru oameni și ofereau pășuni mănoase animalelor. Cu toate acestea, viața încă în antichitate a fost condiționată de unele realități specifice regiunii de stepă, pentru care spațiul nord-vest-pontic a fost numit "pustiul getic". Acest fenomen, care la prima vedere pare paradoxal, persistă și în prezent, într-un șir de localități din arealul sus numit, amplasate pe malurile bălților formate de revărsarea Dunării sau a lacurilor Cahul, Cartal, Cuhurlui, Jalpug, apa potabilă lipsește (Niculiță 2000, 17-19). Stratul gros de lut galben sau pământ lutos consistent, caracteristic pentru aceste locuri, nu permit pânzei subterane să se ridice la suprafața accesibilă utilizării.

În localitățile situate la o distanță considerabilă de malurile lacurilor, bălților sau Dunării, unde lipsește stratul de lut galben, dimpotrivă, există apă potabilă din belșug. Analiza spectrală a solurilor din zonă, întreprinsă de specialiști, reliefează faptul că rețeaua surselor de apă din antichitate nu s-a schimbat considerabil față de cea actuală. Prin urmare, lipsa sau raritatea așezărilor umane în preajma bazinelor de apă nu întotdeauna trebuie puse pe seama cataclismelor demografice. Văile și câmpia asigurau terenurile necesare pentru agricultură. Această zonă prezenta condiții prielnice de locuit și hrană suficientă pentru popoarele sedentare, existența cărora o mărturisesc un număr mare de descoperiri arheologice.

Schimbările evidente în aspectul culturilor din Europa Centrală și Sud-Estică au determinat constituirea unor culturi cu trăsături deosebite de culturile anterioare ale epocii bronzului. Durata scurtă a procesului, amploarea și importanța istorică, în unele cazuri, insuficiența izvoarelor sau caracterul lor fragmentar și incomplet, cât și lipsa izvoarelor scrise, evidențiază complexitatea mecanismului acestor schimbări. În partea de răsărit a spațiului carpato-dunărean, procesul de trecere de la epoca

bronzului la epoca fierului s-a caracterizat printr-un salt de reformare culturală radicală, urmată de înlocuirea grupărilor culturale ale bronzului târziu din acest spațiu cu grupările culturii hallstattului timpuriu, când uneltele de muncă și armele de fier le înlocuiesc pe cele de bronz.

Însăși perioada hallstattiană timpurie este apreciată de specialiști în mod diferit. Etapele timpurii ale epocii halstatiene sunt considerate, de unii cercetători, drept începutul epocii fierului. Știința arheologică, de-a lungul a mai mulți ani, s-a ciocnit de un șir de probleme care se referă de hotarul celor două mari epoci antice, cea a bronzului și a fierului. În perioada reperată s-a produs o dezvoltare extrem de fructuoasă a metalurgiei bronzului, iar numărul obiectelor din fier devine foarte mic. Anume acestea i-au determinat pe unii specialiști să considere perioada timpurie a epocii fierului drept etapă distinctă a epocii bronzului. De fapt, o mare parte a specialiștilor în domeniu susțin ideea existenței unei perioade de tranziție de la epoca bronzului la cea a fierului.

Investigațiile de amploare în vederea explorării acestei perioade au oferit importante precizări, care-i atribuie epocii hallstattului timpuriu un șir de particularități, printre care: apogeul dezvoltării metalurgiei bronzului, prezența unui număr mic de obiecte din fier; apariția modului mixt de gospodărire, trecerea la un mod mai sedentar de locuire, în care apar așezări stabile și, în același timp, apariția primelor fortificații cu valuri de pământ și șanțuri, ceramică neagră lustruită ornamentată cu caneluri și cu incizii și imprimări.

Faptul că zona de stepă reprezintă periferia sud-vestică a imensului areal hallstattian, spre deosebire de procesele cultural-istorice ce au avut loc în arealul carpato-dunărean, spațiul nord-vest pontic și raioanele de stepă ale Moldovei, au cunoscut în acea perioadă, o reformare culturală mai lentă.

Ne propunem să prezentăm o descriere a monumentelor și culturilor răspândite în regiunile de stepă ale spațiului nord-vest-pontic în etapa finală a epocii bronzului, începutul epocii fierului (vezi harta nr. 2). Arealul teritorial supus cercetării este zona nord-vest-pontică, unde ținem să delimităm spațiul populat de două mari culturi arheologice care au locuit în perioada târzie a epocii bronzului, începutul epocii fierului. În continuare, prin „spațiul nord-vest-pontic” se vor defini următoarele teritorii: Bugul de Sud, regiunea de stepă ce cuprinde actualele teritorii din sud-vestul Ucrainei și zona de sud a Republicii Moldova, litoralul vestic al Mării Negre care include întregul teritoriu al Dobrogei actuale până în nord-estul Bulgariei, regiunea de est a Câmpiei Române, cât și regiunea sudică a Moldovei de dincolo de Prut (vezi harta nr. 2). Am prezentat această delimitare teritorială în baza arealului de răspândire a culturilor sincrone Babadag și Belozersk (vezi harta nr. 2), care considerăm că, de fapt, au și alcătuit perioada de tranziție de la epoca bronzului la cea a fierului în spațiul cercetat (vezi tabelul nr. 6).

Inițial, marea majoritate a investigațiilor arheologice din spațiul danubiano-nistean, în esența lor, au fost orientate spre descoperirea și cercetarea materialelor cu referire la popoarele nomade din primul mileniu î. Chr. Rezultatele acestor investigații, care deseori se prezentau în baza unor descoperiri sumare, au creat o imagine neadecvată a realităților arheologice din zonă, prin urmare, și a celor istorice.

Ideea că interfluviul danubiano-nistrean, pe parcursul mileniului I î. Chr., ar fi prezentat un spațiu lipsit de populație sedentară, unde hoinăreau doar triburile nomade, fiind o zonă de contact care în permanență se găsea sub protectoratul sciților este vehiculată în literatura de specialitate (Andruh 1995, 162-163) și, tot mai des, se încearcă demonstrarea existenței așezărilor scitice în spațiul nistreano-danubian (Andruh 1995, 24; Meljukova 1994, 131).

Perioada de tranziție de la epoca de bronz la cea de fier coincide cu procesul de formare a neamului tracilor, perioadă de cotitură, când în virtutea dezvoltării istorice, au avut loc schimbări radicale atât în relațiile social-politice, cât și în cultura materială a comunităților primitive. Însăși perioada hallstattană timpurie este apreciată de specialiști în mod diferit. În unele lucrări ale savanților români, etapele timpurii ale epocii halstatiene sunt considerate drept începutul epocii fierului (Berciu 1970, 28). În întreg complexul culturii hallstatiene timpurii se evidențiază două complexe culturale cu trăsături caracteristice: cel de nord, cu ceramică canelată și cel de sud, cu ceramică incizată și imprimată.

Complicatul proces de trecere de la epoca bronzului la epoca fierului în zona de stepă din nordul Mării Negre a avut la bază un șir de particularități legate de apariția unor noi elemente etnice, legături culturale care s-au manifestat în diverse forme și în măsură diferită. Investigarea minuțioasă a monumentelor de la sfârșitul epocii bronzului-începutul epocii fierului și a totalității proceselor etnoculturale ce au avut loc în spațiul nord-vest-pontic (vezi harta nr. 2), a dat temeiul să se afirme existența unei culturi materiale diferite ce se deosebește de culturile din raioanele vecine ale nordului Mării Negre din cauza legăturilor intense cu populația din bazinul carpato-dunărean. Ele au determinat specificul culturii Belozerska, care a lăsat o amprentă adâncă în istoria perioadelor prescitice și scitice din nordul Mării Negre.

Cercetarea monumentelor din etapa finală a epocii bronzului din spațiul nord-vest-pontic a avut priză în știința istorică a secolului trecut, dar până la mijlocul anilor '50 ai secolului al XX-lea despre această perioadă se cunoștea foarte puțin. La începutul secolului al XX-lea a fost descoperită comoara din așezarea culturii Belozerska de la Novogrigorevka, apoi necropolele de la Tiraspol, Sukleia și Parkani (vezi harta nr. 3). Săpăturile au fost continuate în Rusia în primii ani ai puterii sovietice. În anul 1921 este investigată așezarea de la Usatovo, regiunea Odesa, în primele straturi fiind descoperit un complex nu prea mare de inventar de tip Belozerska (vezi harta nr. 4).

Inițierea unui studii mai detaliate ale monumentelor de tip Belozerska din stepele nord-vest-pontice aparține cercetătoarei moscovite A.I. Meljukova, care a condus campaniile de săpături în așezarea de la Tudora (Meljukova 1961, 113-124). În cadrul săpăturilor din anul 1958 au fost investigate patru locuințe-semibordeie, care au oferit un inventar semnificativ de ceramică. Deși el are analogii cu inventarul dintr-un șir de așezări din acest spațiu, A. Meljukova a raportat monumentul cu etapa culturii Chișinău-Corlăteni. Numai investigarea ulterioară a așezării de la Olănești și corelarea materialului arheologic descoperit aici cu cel din așezarea de la Tudora au permis cercetătoarei să determine caracterul local al culturii din aceste situri. Un aport deosebit în cercetarea

vestigiilor purtătorilor culturii Belozerska l-a avut cercetătorul kievean I.T. Černjakov (Černjakov 1986, 326; Černjakov, Vančugov, Kušnir 1986, 47-55; Černjakov 1985, 82), care a sintetizat întregul spectru al informației cunoscute la mijlocul anilor '70 ai secolului al XX-lea. Investigând monumentele Belozerska din spațiul nord-vest-pontic, I.T. Černjakov evidențiază elementele culturii Sabatinovka în etapa ei finală, apreciază specificul acesteia și unește toate elementele acestei culturi sub denumirea de Belozerska-Tudora. În publicațiile materialelor despre etapa finală a culturii Sabatinovka de la așezarea Mologa II, cercetătorul ucrainean aduce argumente pentru a le atribui anume perioadei Belozerska (Černjakov 1984, 48-56). Apreciind deosebirile dintre complexele ceramice și elementele de construcție ale locuințelor etapei târzii a culturii Sabatinovka și cele din așezările culturii Belozerska din spațiul nord-vest-pontic, autorul menționat descrie într-un articol o cronologie în patru etape a acestor monumente (Rafalovič, Černjakov 1982, 53-66). Examinând materialul arheologic, în special ceramica și obiectele din bronz, din siturile culturii Belozerska, I.T. Černjakov o datează cu mijlocul secolului al XII-lea – secolul al X-lea î. Chr (Černjakov 1985, 148). Evidențiind influența deosebită a culturilor bronzului târziu și cea a hallstattului timpuriu de la Dunărea de Jos, observate mai cu seamă în ceramica culturii Belozerska, cercetătorul susține ipoteza existenței etnosului trac în spațiul nord-vest-pontic în perioada prescitică (Černjakov 1985, 150-151).

Prin eforturile a mai mulți cercetători a fost studiat un număr considerabil de monumente ale bronzului târziu pe un vast teritoriu în regiunea de stepă și silvostepă a spațiului nord-vest-pontic. În rezultatul acestor investigații, s-a acumulat un bogat și variat material care a permis caracterizarea detaliată și multilaterală a monumentelor culturii Belozerska. Actualmente, în literatura de specialitate sunt vehiculate mai multe supoziții. Creșterea volumului de materiale, cât și studierea întregului complex de probleme referitoare la monumentele de tip Belozerska au permis specialiștilor să o evidențieze ca o cultură distinctă din etapa finală a epocii bronzului. Deși această părere actualmente este acceptată, cercetătorii nu au o părere unanimă vis-à-vis de geneza și de apartenența ei etnoculturală. Aceasta rămâne a fi interpretată foarte diferit în literatura de specialitate. La etapa inițială a cercetărilor, unii specialiști au încercat să interpreteze monumentele de tip Belozerska ca o etapă târzie a culturii Srubnaia (Terenožkin 1965, 72-78; Terenožkin 1976, 5; Leskov 1971, 75; Meljukova 1979, 37; Bočkarev 1981, 15-27; Otroščenko 1981, 19). Analiza monumentelor specifice bronzului târziu din spațiul nord-vest-pontic efectuată de alți cercetători le-a dat posibilitatea să considere monumentele de tip Belozerska drept o etapă târzie a culturii Sabatinovka (Černjakov 1985, 82). Tot la acea etapă a cercetărilor, a fost lansată propunerea ca monumentele de tip Belozerska și Sabatinovka să fie considerate două culturi separate, între care ar fi avut loc numai un schimb de relații materiale (Čeredničenko 1979, 6-8).

Diametral opusă este aserțiunea lansată în anii '80 ai secolului al XX-lea, conform căreia vestigiile de tip Belozerska constituie o cultură arheologică distinctă, formată în urma unei puternice influențe sau chiar migrații a unei populații din lumea tracică (Černjakov 1985, 115). Această opinie este actualmente

acceptată de majoritatea specialiștilor. Chestiunea originii culturale rămâne în continuare una controversată în literatura de specialitate. Potrivit supozițiilor unor specialiști, cultura Belozerska s-ar fi constituit în urma migrației unui grup de populație a culturii Srubnaia în arealul culturii Sabatinovka (Otroščenko 1976, 151). Arheologii odesiți consideră că acest facies s-a format în baza culturii Sabatinovka cu participarea culturilor vecine din bronzul târziu și a celor din hallstattul timpuriu aparținând bazinului carpato-dunărean (Vančugov, Černeakov 1984, 5-14) și chiar cultura câmpurilor de urne funerare din Europa Centrală (Vančugov 1990, 123-127). Pornind de la această ipoteză, s-a încercat evidențierea a două variante locale ale culturii Belozerska din stepele nord-vest-pontice: aspectul cultural Tudora (în zona de stepă a interfluviului Nistru-Dunăre) și aspectul cultural Balta (în zona de silvostepă a interfluviului Nistru-Bug). Ipoteza conform căreia substratul genetic al culturii Belozerska l-au constituit purtătorii culturii ceramicii cu multe brăie este, de asemenea, vehiculată de unii cercetători (Vančugov 1990, 139). Purtătorii culturii Belozerska mai sunt identificați cu cymerienii la etapa timpurie a dezvoltării lor (Levički 1994, 178). Unii specialiști (Vančugov 1990, 138-141) susțin că legătura genetică a monumentelor culturii Belozerska cu cele ale cymerienilor este confirmată atât de caracterul culturii lor materiale, cât și de aceiași arie de răspândire, iar destinul lor istoric este organic legat de procesul constituirii culturii cymeriene.

Participarea triburilor culturii Noua de la sfârșitul mileniului II î. Chr. în formarea etnosului tracic ține și în continuare de rezultatele investigațiilor arheologice. Procesul de populare de către traci a pământurilor de la est de Carpați s-a realizat atât de rapid, încât triburile culturii Noua de la finele epocii de bronz n-au putut rezista năvălirii și au fost asimilate. O dovadă în susținerea opiniei acestor specialiști este lipsa completă a unei perioade de tranziție de la epoca bronzului la cea a fierului, care ar fi surprinsă în cultura materială (Lapușnjani 1979, 121).

Rezultatele investigațiilor arheologice au dat posibilitate specialiștilor să considere că cele mai posibile teritorii de unde au migrat grupurile etnoculturale, care au contribuit la formarea masivului tracic, au fost regiunile Banatului iugoslav și român, în care, în secolul al XIV-lea – al XII-lea î. Chr. locuiau triburile-purtători ai culturii Cruceni-Belegiș, în a căror cultură materială se întâlnesc multe particularități specifice mai târziu culturii materiale a triburilor tracice timpurii (Morintz 1978, 40-45, 190) (vezi harta nr. 2).

Formarea culturii Noua ca un masiv cultural integrat este rezultatul unei simbioze destul de complicate (vezi harta nr. 2). Analiza complexelor funerare specifice epocii bronzului mijlociu și târziu din spațiul de la est de Carpați a demonstrat înrudirea culturilor Noua, Sabatinovka și a masivului Coslogeni, fondul comun pentru ambele fiind cultura ceramicii cu multe brăie (Cavruc 1993, 83-93; Cavruc 1990, 125). Aceasta din urmă a constituit substratul genetic pentru culturile posterioare, Belozerska și Cymmeriană (Černogorovka-Novočerkask). Având în vedere evoluția îndelungată a culturii Belozerska (care atinge și perioada de existență a fazei Babadag II, respectiv a grupurilor Cozia și Saharna-Solonceni) (vezi tabelul nr. 6) devine necesară urmărirea atentă a raporturilor dintre această cultură și culturile hallstattiene timpurii de la Dunărea de Jos.

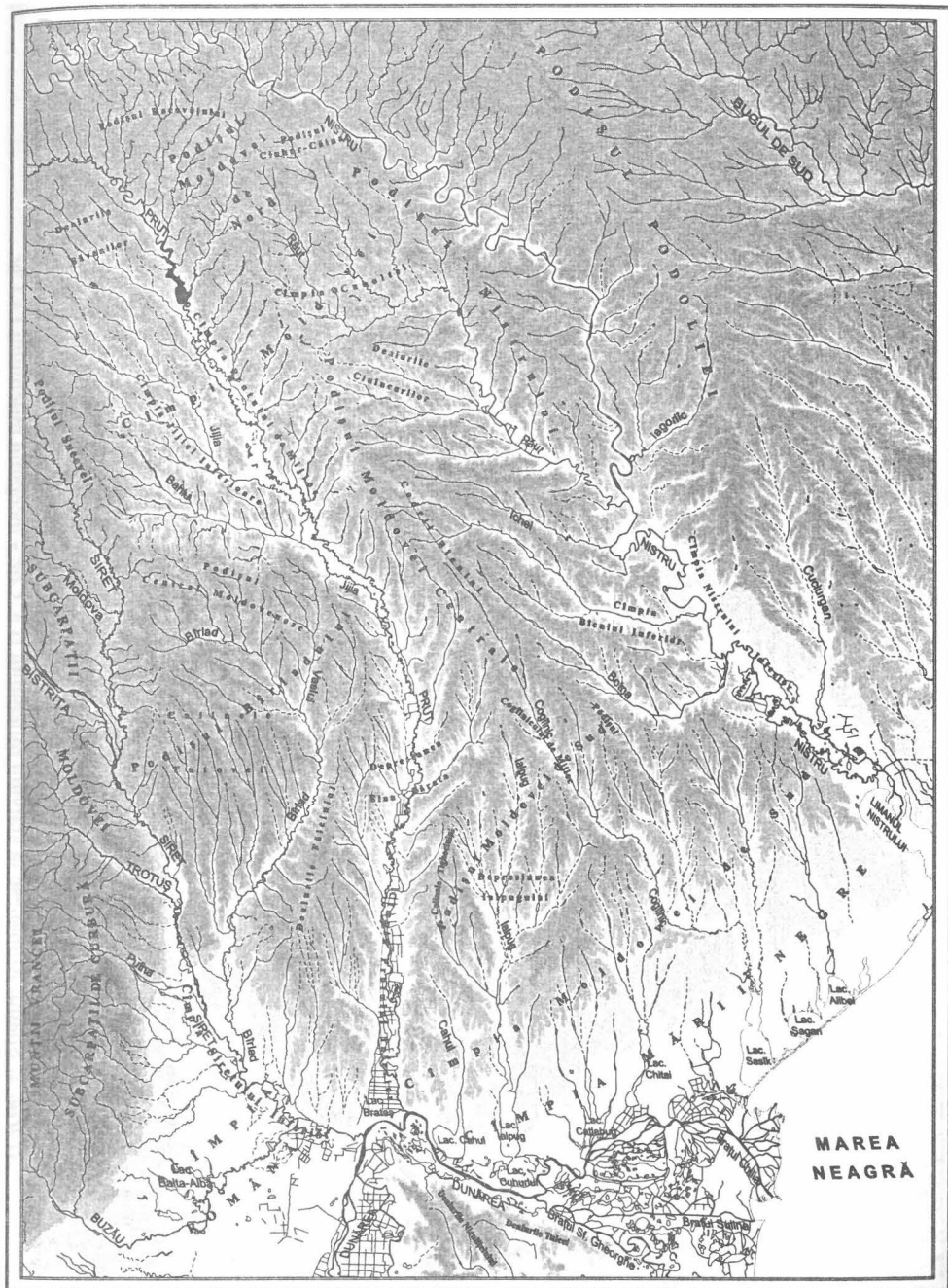
BIBLIOGRAFIE:

- Andruh, S.I. 1995: *Nižnedunajskaja Skifija v VI- načale I v. do n. e.*, Zaporož' e.
- Berciu, D. 1960: *Istoria României*, I, București.
- Berezanskaja, S.S., Otroščenko, V.V., Čeredničenko, I.N., Šarafudinova, I.N. 1986: *Kulitury epohi bronzы na teritorii Ukrainy*, Kiev.
- Bočkarev, V.S. 1981: *Izmenčivost' i tradicionnost' v metaloobrabatyvajuščem proizvodstve (po materialam pozdnej bronzы Severnogo-Pričernomor'ja)*, Priemstvennost' i inovacii v razvitii drevnih kul'tur, Leningrad, 15-27.
- Cavruc, V. 1993: *With reference to formation of Noua culture. A historiographie survey*, Culture et civilisation au Bas Danube, X, 83-93.
- Cavruc, V. 1990: *Noi contribuții la problema genezei și atribuției etnice a culturii Noua*, Symposia Thracologica, Satu Mare-Carei, 8, 125.
- Čeredničenko, N.N. 1979: *O nekotoryh problemah srubnoj kul'tury*, Problemy ėpohi bronzы juga Vostočnoj Evropy, Doheck.
- Černjakov, I.T. 1986: *Poselenie belozerskogo-tudorovscogo tipa v Podunavie*. AO (v 1984 g), 326.
- Černjakov, I.T. 1985: *Severo-Zapodnoe Pričernomor' e vo vtoroi polovine II-go tysjačeletja do. n.e.*, Kiev.
- Černjakov, I.T., Vančugov, V.P., Kušnir, V.G. 1986: *Drevnejšie bronzovye nakonečniki strel Severnogo Pričernomor'ja*, SA, 2, 47-55.
- Černjakov, I.T. 1984: *Keramika pozdnebronzovogo veka iz poselenija Mologa II*, Novye arheologičeskie issledovanija na Odeščine, Kiev, 48-56.
- Lapušnjan, V.L. 1979: *Rannie frakijcy X - načala IV vv. do n.e. v lesostepnoj Moldavii*, Chișinău.
- Leskov, A.M. 1971: *Predskifskij period v stepjah Severnogo Pričernomor'ja*, MIA, 177, 75.
- Levički, O. 1994: *Culturi din epoca hallstattului timpuriu și mijlociu*, Thraco-Dacica, XV, 1-2, București.
- Meljukova, A.I. 1961: *Raboty v Pridnestrovie v 1958*, KSIA, 84, Moskva.
- Meljukova, A.I. 1979: *Skifia i frakijckij mir*, Moskva.
- Meljukova, A.I. 1994: *K voprosu o skifo-frakijckih vzaimootnošenijah v IV - načale III v do n.e.* Tezisy dokladov meždunarodnoj konferencii "Problemy skifo-sarmatskoj arheologii Severnogo Pričernomor'ja", Zaporož' e.
- Mihăilescu, V. 1969: *Geografia fizică a României*, București.
- Morintz, S. 1978: *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București.
- Nestor, I. 1970: *Istoria poporului român*, București.
- Niculiță, I.T. 1992: *Tracii de nord în prima jumătate a mileniului I î.e.n.*, Probleme actuale ale istoriei naționale și universale, Chișinău.
- Niculiță, I.T. 2000: *Situația etno-demografică în stepele Bugeacului în mileniul I a. Chr. – prima jumătate a mileniului I î.Chr.*, Romanitate și românitare la Nord de Balcani, Chișinău, 17-19.
- Otroščenko, V.V. 1981: *Srubnaja kul'tura Stepnogo Podneprov'ja (po materialam pogrebal'nyh pamjatnikov)*. Avtoref., diss. kand., ist. nauk., Kiev.
- Rafalovič, I.A., Černjakov I.T., 1982: *Komratskoe poselenie epohi pozdnej bronzы*, Arheologičeskie pamjatniki Severo-Zapodnogo Pričernomor'ja, Kiev, 53-66.
- Šarafudinova, I.N. 1982: *Stepnoe Podniprov' e v epohu pozdnej bronzы*, Kiev.
- Sârcu, I. 1971: *Geografia fizică a RSR*, București.
- Terenožkin, A.I. 1976: *Kimerijcy*, Kiev.
- Terenožkin, A.I. 1965: *Osnovy hronologhii predskifskogo perioda*, SA, 1, 72-78.
- Vančugov, V.P. 1990: *Belozerskie pamjatniki v Severo-Zapodnom Pričernomor' i*, Kiev.

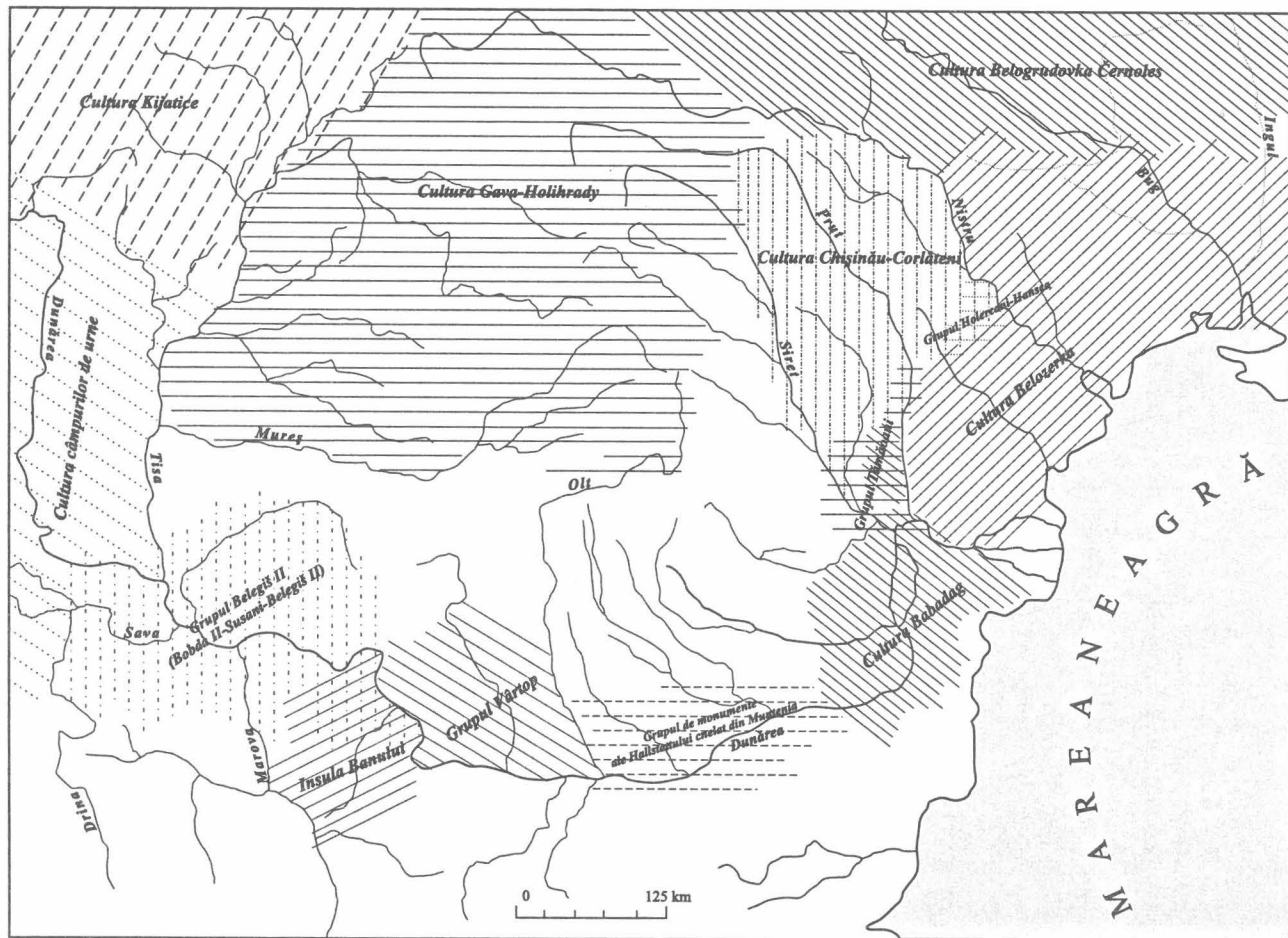
Hallstatt ancien du l'espace Nord-Ouest-Pontique

Resumé

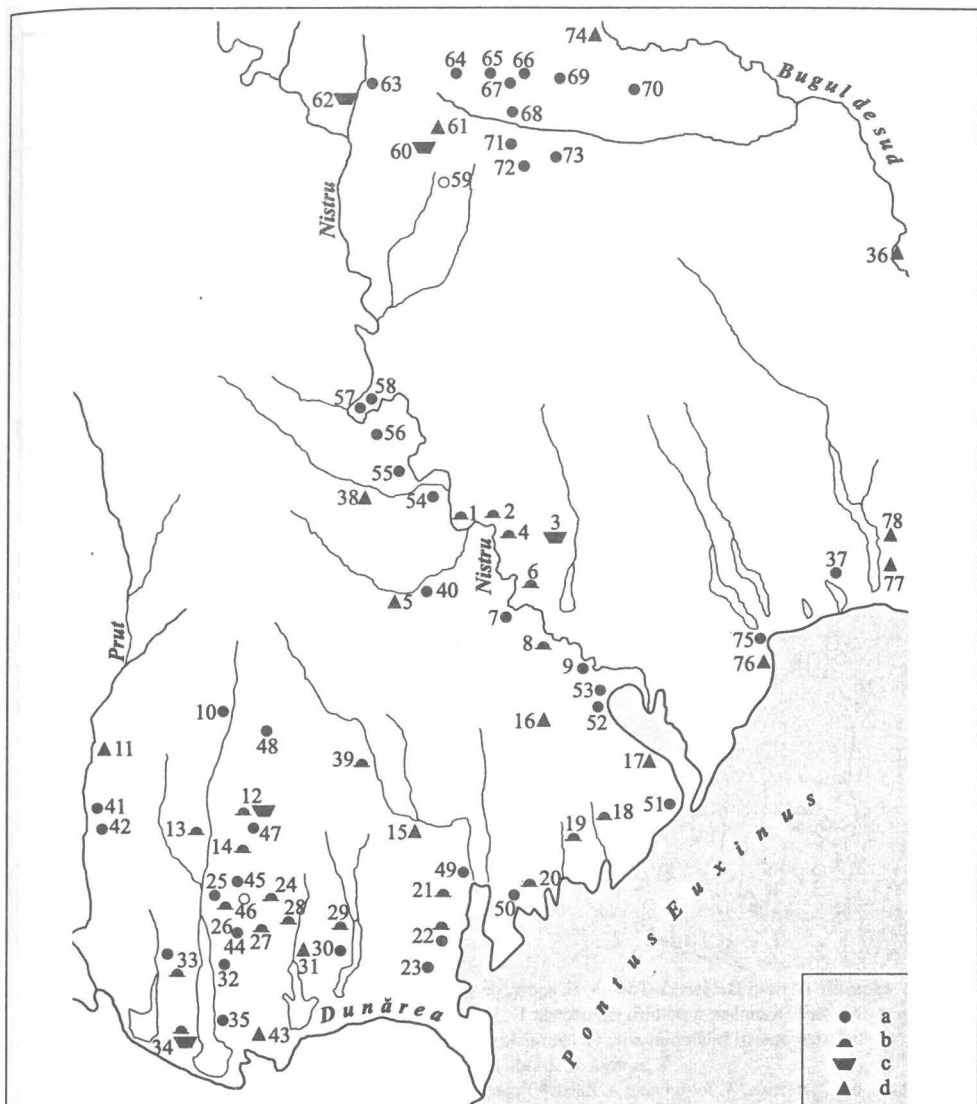
La fin du IIe millénaire et le début du Ier av. J.-C. sont considérés à juste titre comme tournant dans l'histoire des populations de l'Europe centrale et de sud-est – c'est la période de démarcation entre deux grandes époques du monde antique: l'âge du bronze et l'âge du fer. Cette période de transition est caractérisée par une intensification radicale de tous les processus historiques, culturels et socio-économiques, par la disparition de toute une série de cultures du Bronze récent, par la constitution de nouvelles cultures de type Hallstatt, etc. Durant le Bronze récent l'espace nord-ouest-pontique a subi l'impact d'intenses échanges ethno-culturelles. L'intrusion dans cette aire des tribus d'origine et de traditions ethno-culturelles différentes et leur intégration progressive au sein des cultures indigènes ont déterminé le caractère historique et culturel particulier de l'espace nord-ouest-pontique à l'étape finale du Bronze récent. L'ensemble de ces éléments a favorisé le développement de la culture Sabatinovka-Coslogeni-Noua, à partir de laquelle a évolué la culture Belozerska, précédée par l'apparition historique des Cymériens. À la base du processus compliqué de transition de l'âge du bronze à l'âge du fer dans la zone de steppe du nord de la mer Noire se trouvent des particularités dues à l'apparition de nouveaux éléments ethniques, à l'établissement de nouvelles relations culturelles, qui se sont manifestées sous différentes formes et en différente mesure. En raison des investigations des monuments datant de la fin de l'âge du bronze et du début de l'âge du fer ainsi que de l'étude de la totalité des processus ethno-culturels qui ont eu lieu dans l'espace nord-ouest-pontique on peut affirmer l'existence d'une culture matérielle distincte par rapport aux cultures des régions avoisinantes du nord de la mer Noire grâce aux liens étroits avec la population du bassin carpato-danubien. Ces liens ont donné le spécifique du faciès Belozerka qui a laissé des empreintes profondes sur l'histoire des périodes pré-scythique et scythique au nord de la mer Noire.

Harta 1. Situația fizico-geografică.

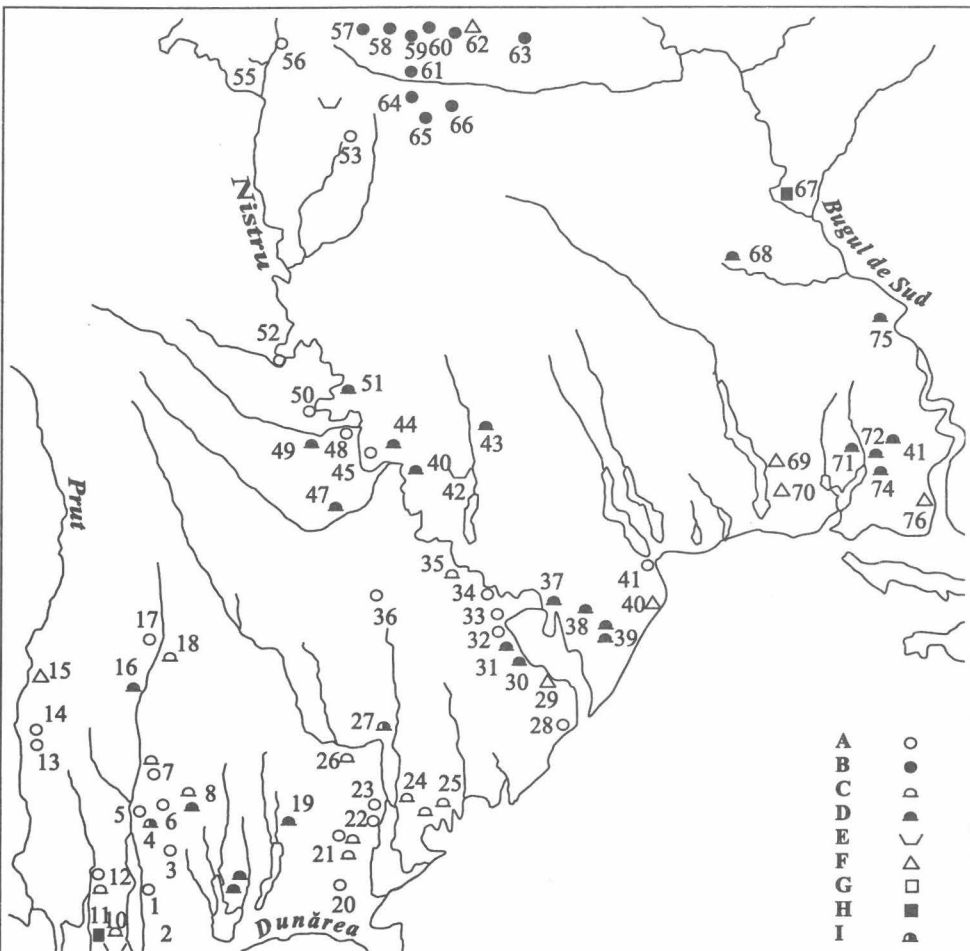
Harta. 2. Spațiul Românesc la sfârșitul mileniului II a. Chr. - începutul mileniului I a. Chr.

Monumentele arheologice ale culturii de tip Belozerka: a. așezări; b. înmormântări tumulare; c. înmormântări plane; d. depozite de bronzuri, descoperiri întâmplătoare. 1. Parcani; 2. Tiraspol; 3. Novocotovsk; 4. Sucleea; 5.

Grigorevka; 6. Glineo; 7. Ciobruți; 8. Olănești; 9. Tudora; 10. Comrat; 11. Ciubolaccia Victorovka; 12. Kazaklia; 13. Balabani; 14. Taraclia; 15. Pavlovka; 16. Raileanka; 17. Akkerman; 18. Șirocoe; 19. Divizia; 20. Kociukovatoie; 21. Baștanovka; 22. Strumok; 23. Mirmoe II; 24. Kalcevo; 25. Ialpuș IV; 26. Zaliznicinoe; 27. Vasilievka; 28. Banovka; 29. Dzinelor; 30. Priozernoe; 31. Suvorovo; 32. Krinicinoe; 33. Etulia; 34. Budurgeli; 35. Ozernoe; 36. Novogrigorevka; 37. Voronovka II; 38. Socoleni; 39. Krasnoe; 40. Căușeni; 41. Roșu; 42. Manta; 43. Izmail; 44. Jovtnevoe; 45. Cervonomaiskoe VII; 46. Cervonomaiskoe VIII; 47. Cealac; 48. Gaidari; 49. Tatarbunari I; 50. Vișnevoie; 51. Cebanovka; 52. Krasnoie Kosa; 53. Udobnoe; 54. Kalfă; 55. Cobuska Veche; 56. Bălăbanești; 57. Coănița; 58. Pogrebea; 59. Nestoika I; 60. Cerkasov sad; 61. Slobodka; 62. Șerșenți; 63. Alexandrovka-Kruteanskaia II; 64. Spornoe I; 65. Savranskoe III; 67. Cernece; 68. Balta I; 69. Gherbino II; 70. Poleanețkoe I; 71. Balta; 72. Posițeli II; 73. Sorokova balka; 74. Obodovka; 75. Usatovo; 76. Cernomorka; 77. Tiliguliskii Liman; 78. Ranjevoie.

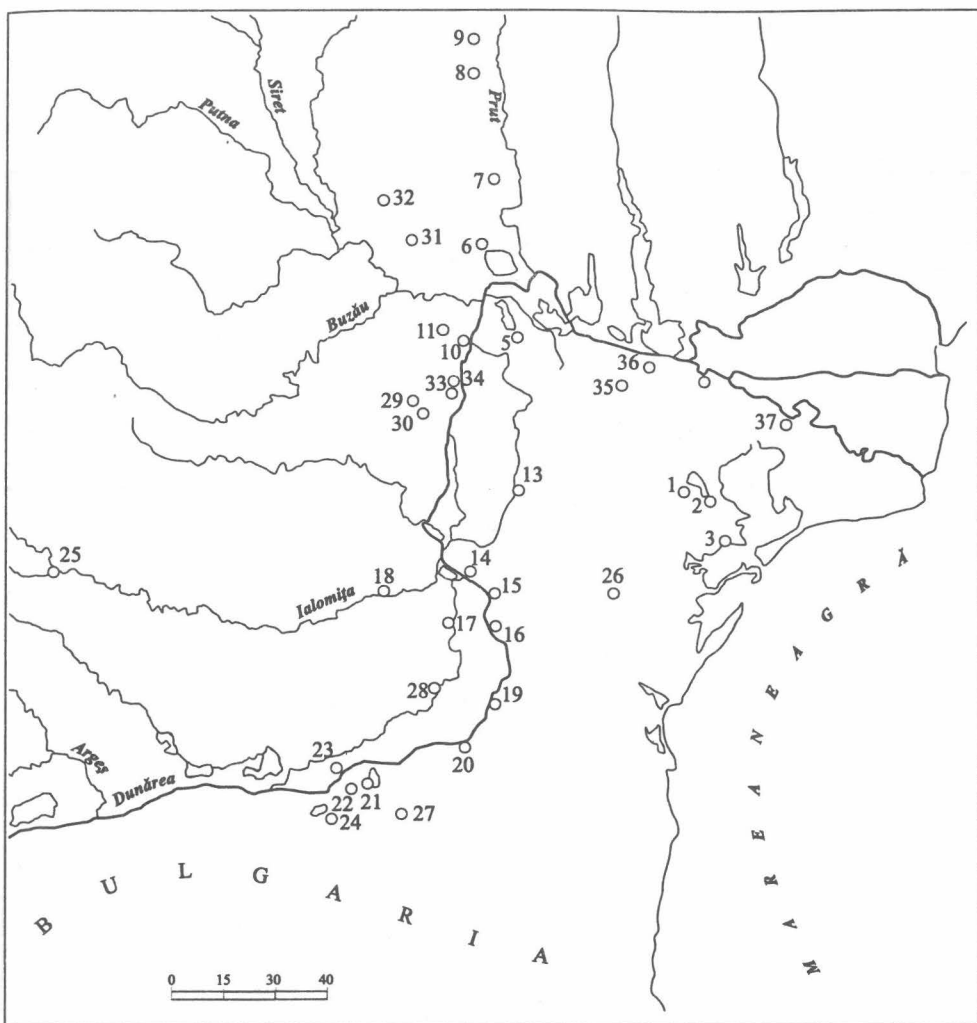
Harta 3. Spațiul nord-vest-pontic la sfârșitul mileniului II - începutul mileniului I a. Chr.

A. așezările de tipul Belozersk-Tudora; B. așezările grupei baltice din perioada grupei belozerska;
 C. înmormântările tumulare a culturii Belozersk; D. înmormântările cimieriene târzii; E. necropole plane;
 F. tezaure, descoperiri întâmplătoare; G. așezările culturii Basarabi; H. așezările culturii Ciomoles;
 I. înmormântări ale Hallstattului Tracic.

1. Krinicinoe; 2. Ozerno; 3. Jovtvenoe; 4. Zaliznic'noe; 5. Jalpug IV; 6. Cervonomaiskoe VIII; 7. Kazaklia;
8. Ogorodnoe; 9. Suvorovo; 10. Plavnoe; 11. Orlovka; 12. Etulia; 13. Manta; 14. Roșu; 15. Ciobolackia-Viktorovka; 16. Kongaz; 17. Comrat; 18. Balabani; 19. Holmskoe; 20. Draculaea I; 21. Strumok; 22. Tatarbunar I; 23. Tatarbunar II; 24. Trapovka; 25. Kocikovatoe; 26. Pavlovka; 27. Sarata; 28. Cebanovka; 29. Belgorod-Dnestrovsk; 30. Pivdenoe; 31. Semeonovka; 32. Krasnoe Kosa; 33. Udobnoe; 34. Tudora; 35. Olănești;
36. Volontirovka; 37. Majaki; 38. Petrodolinskoe; 39. Velikodolinskoe; 40. Cernomorka; 41. Usatovo;
42. Novokotovsk; 43. Markovka; 44. Tiraspol; 45. Parcani; 46. Sukleia; 47. Căușeni; 48. Kalfa; 49. Berezki;
50. Cobuska Veke; 51. Butor; 52. Coșnița; 53. Nestoita; 54. Cerkasov Sad; 55. Șerșenți; 56. Alexandrovka-Kruteanskaia II; 57. Spornoe I; 58. Savranskoe III; 59. Cernece; 60. Cernece II; 61. Balta I; 62. Gherbino;
63. Poleanețkoe; 64. Balta II; 65. Poșițely II; 66. Sorokova balka; 67. Kremenciuk; 68. Mostovoe;
69. Ranjevoe; 70. Tiliguliskii Liman; 71. Jablonea; 72. Mefodievska; 73. Ivanovka; 74. Blagodatnoe;
75. Kovalevska; 76. Olbia.

Harta 4. Harta monumentelor de la sfârșitul mileniului II - începutul mileniului I a. Chr. în spațiul Nord-Vest-Pontic.

Harta 5. Harta așezărilor de tip Babadag: 1. Babadag; 2. Enisala; 3. Unirea; 4. Tulcea; 5. Jijila; 6. Vânători; 7. Stoicani; 8. Suceveni; 9. Gavadinеști; 10. Brălița; 11. Silișteea-Nazăru; 12. Bălteni; 13. Piatra-Frecăței; 14. Hârșova; 15. Ghindărești; 16. Topalu; 17. Făcăieni; 18. Țândăreni; 19. Cernavodă; 20. Rasova; 21. Satu Nou; 22. Canlia; 23. Grădișteea Coslogeni; 24. Gârlița; 25. Dridu; 26. Beidaud; 27. Satu Nou (Valea lui Voicu); 28. Bucu; 29. Selișteea-Popina; 30. Selișteea-Conac; 31. Ijdieni-Frumușița; 32. Piscul Cimitirul-Vechi; 33. Dealul Tichilești; 34. Cotu Tichilești; 35. Niculițel-Cornet; 36. Telița Cilic-Dere; 37. Independența (Mirighiol)-Giolul Pietrei.

Spațiul Carpato-Nistrean		Zona Nord-Vest-Pontică			Müller Kare	Cronologie absolută (sec. a. Chr.)	
Zona de stepă	Zona de silvostepă	Zona de stepă	Dobrogea	Zona de silvostepă			
	Noua-Sabatinovka		Coslogeni	Belogrudovka	BrD	sec. XIII	
Belozersk	Chișinău-Corlăteni	Belozersk	Sihleanu		Belogrudovka	HaA ₁	sec. XII
			Babadag I			Belogrudovka	HaA ₂
			Saharna-Solonceni	Belozersk	Babadag II		Belogrudovka
	Belogrudovka					Belozersk	Babadag II
Novoțerkassk		Belozersk	Babadag III	Belogrudovka	HaB ₃		
	Belozersk			Babadag III	Belogrudovka	HaC	sec. VII
					Belozersk	Babadag III	Belogrudovka
Novoțerkassk	Șoldănești	Novoțerkassk	Babadag III	Etapa Jabotin			
		Perioada scitică		Perioada scitică			

Tabel sincron. Spațiul nord-vest-pontic în sec. XIII-VII a. Chr.

AȘEZAREA HALLSTATTIANĂ DE LA SAHARNA „DEALUL MĂNĂSTIRII”

Arnăuț T., Bercu V., Matveev S. (Chișinău, Moldova)

Cercetările de amploare, efectuate în a doua jumătate a sec. XX, au condus la conturarea în spațiul de la est de Carpați, a mai multor grupuri culturale, care la începutul mileniului I a. Chr. se constituie în două complexe distincte. Primul s-a extins în bazinul Prutului Superior, Podișului Sucevei, exceptând limita sudică a silvostepii. Se caracterizează prin monumentele de tipul Grănicești și Chișinău-Corlăteni, cu particularitățile ceramicii canelate (Meljukova 1979; László 1994; Levițki, 1999).

Cel de-al doilea, cu ceramică incizată și ștanțată, corespunde monumentelor de tipul Babadag, Cozia, Pocreaca. Limita estică a marelui complex hallstattian, specific și pentru silvostepa din nordul Mării Negre, este marcată de monumentele de tip Saharna (Meljukova 1958, 5-106; Meljukova 1979; Smirnova 1980, 121-143; Kașuba 2000; Kașuba 2003, 181-210; Niculiță, Nicic 2002, 66-84).

Pentru prima dată monumentele grupului Saharna au fost supuse cercetărilor arheologice în anii 1946-1949. Semnificația vestigiilor descoperite aici nu a fost pe deplin elucidată. Multe din descoperirile făcute de Gh. Smirnov au rămas inedite sau, în cel mai bun caz, au fost valorificate parțial. Faptul ne-a determinat să prezentăm descoperirile efectuate în punctul Saharna „Dealul Mănăstirii” ghidându-ne de documentația de câmp păstrată (Smirnov 1947, f. 3330), de cercetările de teren efectuate de I. Niculiță, T. Arnăuț și S. Matveev.

Așezarea este situată la baza promontoriului, în vârful căreia se găsește Saharna Mare, marcată printr-un sistem complex de elemente defensive, alcătuit din val, șanț și trei bastioane (Smirnov 1947, 4-6; Smirnov 1949, 93-96; Niculiță, Zanoci, Matveev, Nicic 2003, 241-252). Urmele de locuire se răspândesc pe o suprafață de 4 ha. Autorul cercetărilor arheologice presupune că până la ridicarea sistemului defensiv a existat o singură așezare cu o întindere totală de 12 ha (Smirnov 1949, 94).

Prin săpături arheologice a fost cercetată o suprafață de 450 m², fapt care permite o primă încercare de stabilire a stratigrafiei așezării. În acest sens precizăm un prim strat vegetal, alcătuit din sol cenușos, cu infiltrații vegetale, gros de 12-15 cm. Mai jos apare stratul de cernoziom, care poate fi urmărit până la adâncimea de 75-85 cm. Nivelul al treilea, surprins în limitele de 80-85 cm, se adâncește până la 100-110 cm, și prezintă un sol cenușos succedat de loess galben, steril de resturi de cultură materială. Intensitatea stratului cultural corespunde nivelului de adâncime cuprins între 15 cm și 90/95 cm. Aici au fost surprinse fragmente ceramice corespunzătoare culturii Saharna-Solonceni și, ici-colo, fragmente de ceramică din cea de-a doua epocă a fierului. Suprafața așezării este supusă unor lucrări agricole intense, fapt care a condus la distrugerea în mare a nivelului de locuire.

În partea de sud-est platoul din punctul „Dealul Mănăstirii” prezintă o ușoară înclinație care se sfârșește prin versantul abrupt al depresiunii, care duce spre Mănăstirea Saharna. În această porțiune a așezării stratul de cultură pare mai consistent, majoritatea descoperirilor fiind făcute anume aici.

În stratul de maximă intensitate a prezenței vestigiilor autorul cercetărilor remarcă descoperirea a cinci „măsuțe” și a unui cuptor puternic distrus (Smirnov 1947, 5). Cele cinci măsuțe reprezintă platforme din pietre sau pământ bătătorit, marginea cărora era placată cu pietre de calcar. Suprafața măsuțelor a fost lipită cu lut ars, grosimea căruia nu depășește 0,01-0,02 m. Ele aveau diametrul de la unul la doi metri și înălțimea de 0,20-0,25 m (fig. 2/1-2).

O platformă din același material de construcție, cu diametrul de 0,35 m, a apărut în apropierea celor cinci. Uneltele pentru prelucrat și ornamentat ceramica l-au determinat pe G. Smirnov să pledeze pentru un atelier ceramic, în care platforma mică servea pentru modelarea ceramicii, iar cele mari, pentru uscarea vaselor (Smirnov 1947, 5-6).

Printre obiectele recoltate de pe suprafața așezării și în săpătura din 1947 se disting patru fusaiole confecționate din pastă amestecată cu nisip și pietricele. Acestea sunt de trei tipuri: rotund (fig. 8/1), cilindric, ornamentat cu incizii paralele pe verticală și cu una orizontală pe mijloc (fig. 10/7); bitronconic (fig. 10/9).

Din piatră, specie de granit negru, a fost confecționat un ciocan din care s-a păstrat jumătatea cilindrică a părții inferioare cu o jumătate din gaura de înmănușare (fig. 5/4). Piese asemănătoare au fost semnalate la Mateuți la Bahnă, la Alcedar III, Țareuca, Soloncenii Hlinoia etc. (Kašuba 2003, 320, fig. 28/12, 13, 18). Un fragment de topor similar provine din așezarea hallstadiană de la Babadag (Morintz 1987, 46).

Un număr de șase obiecte au fost lucrate din metal. Printre acestea se evidențiază o zăbală din bronz, capătul căreia are forma literei „D” și o proeminență (fig. 5/7). Astfel de zăbale tipice pentru comunitățile din spațiul circumcarpatic, cunoscute în număr de peste 20 (cu proeminență 6 exemplare), au fost datate cu începutul sec. VIII a. Chr. (Kašuba 2000, 409, fig. LXXV/19).

Din același metal a fost confecționată o brățară cu capetele ascuțite și elipsoidale în secțiune (fig. 5/5, 8). O verigă rotundă în secțiune, care s-a păstrat pe jumătate, un cercel cu capetele petrecute, care în diametru avea patru cm, un nasture cu urechiușă și o spirală de tip saltaleone formată dintr-o sârmă lată de 0,5 cm (fig. 5/9, 10, 11).

Din os a fost lucrat un ciocan prevăzut cu un orificiu patrulater și altul rotund dispus perpendicular cu scopul fixării de mâner (fig. 5/6) (Vasiliev ș.a. 1991, 216, fig. 20/1,2; Kašuba 2000, 409, fig. LXXV/28). Astfel de piese au fost semnalate și la Alcedar III (Kašuba 2000, 463, fig. CXVII/33). O altă unealtă din os (femur?) are o extremitate în formă de lamă prevăzută, probabil, pentru prelucrarea ceramicii (fig. 5/12). De altminteri, cercetătorul menționează un număr considerabil de vestigii arheologice reprezentate printr-o gamă variată de unelte pentru modelarea ceramicii. Interes deosebit prezintă 15 ștanțe (matrițe) de ornamentat ceramica (fig. 3) lucrate din lut ars (11 exemplare) și din os (patru exemplare). Ele pot fi împărțite în șapte tipuri.

În primul tip am încadrat exemplarele care, după modelare, au primit forma literei „T”. Înălțimea maximă a exemplarului descoperit în așezarea de lângă „Dealul Mănăstirii” este de 4,9 cm. Lungimea laturii arcuite, muchia căreia poartă linii paralele oblice, este de 3,8 cm. Partea funcțională a piesei imprima, pe peretele

vasului, un decor în linii oblice, în benzi orizontale și în zigzaguri. Capătul mânerului reprezintă un dispozitiv pentru imprimarea adânciturilor cilindrice (fig. 3/1).

Tipul al doilea cuprinde două exemplare, la care trunchiul este în formă de arc, capetele rotunjite, extremitățile sunt adâncite pline pe centru, fapt care duce la obținerea unor cerculețe imprimate pe suprafața ceramicii. Latura arcuită a pieselor este înzestrată cu un șir de linii ușor proeminente dispuse în unghi cu înclinație mică. Ștanțele imprimă un decor de „pseudo-sfoară răsucită” (fig. 3/2, 7).

Tipul trei reprezintă piese confecționate din lut, puternic arcuite. Marginea exterioară a fost prevăzută cu un șir de linii proeminente dispuse paralel. Piesele aplicau ornamentul zimțat, întâlnit frecvent pe pereții ceramicii (fig. 3/3).

În tipul patru am inclus exemplare lucrate din lut sau din os, în formă de trunchi de con. Vârful pieselor este prevăzut cu adâncituri figurate în formă de X sau de +. Alte piese au extremitățile proeminente în formă de cruce. În opinia noastră tipul comportă o variantă reprezentată prin două piese tronconice puternic aplatizate, vârful cărora reprezintă suprafețe circulare, cu linii paralele și oblice în relief (fig. 3/6, 9-10).

În tipul al cincilea am inclus exemplare bitronconice, cu lungimea de 5,2 cm – 5,5 cm. Extremitățile acestora erau înzestrate cu adâncituri pentru aplicarea diferitor motive circulare. Piesele sunt lucrate din lut conform tehnologiei ceramicii descoperite pe așezare (fig. 3/13-14).

Tipul al șaselea cuprinde piese confecționate din os și din lut în formă de cilindru. Și acestea ca și tipul al cincilea au extremitățile prevăzute pentru aplicarea, pe pereții vaselor, a cerculețelor sau adânciturilor circulare (fig. 3/12,15).

În sfârșit tipul al șaptelea are forma literei „L”. Pe marginea funcțională a lui este prevăzut în relief un șir de zimți dispuși paralel. Extremitatea mânerului dispune de o adâncitură prin intermediul căreia se imprimau motivele ornamentale de adâncituri cilindrice (fig. 3/4).

Exemplare similare au fost semnalate în așezarea de la Pocreaca – Iași (Iconomu 1996, 27; fig. 14/4; 21/2). Piese cu marginea zimțată se cunosc într-un șir de așezări din bazinul Nistrului (Meljukova 1961, pl. 27/5; Meljukova 1981, fig. 5/8). Ștanțe cu părți funcționale duble au fost descoperite la Țahnăuți, Alcedar III, Solonceni, Mateuți, Cușmirca (Gol’ceva, Kașuba 1995, 26; Nicic 1999, 17-18). Ele au apărut în spațiul de răspândire a ceramicii ștanțate de tipul Insula Banului – Cozia (Morintz, Roman 1969, 393-425; László 1972, 207-225). Ștanțe de tipul respectiv au fost descoperite, de asemenea, la Rud’, Grigorovskoe gorodișče, Dnestrovka Luka etc. (Smirnova 1980, 131, fig. 6/5; Kașuba 1989, 155).

Pentru studierea culturii materiale a comunității umane din așezarea de pe „Dealul Mănăstirii” un rol important îl joacă ceramica care în toate așezările apare într-un număr considerabil de mare. Am luat în considerație cele peste 1250 de fragmente de ceramică descoperite pe suprafața de 450 m² investigată de G. Smirnov și, cele 178 de fragmente, descoperite în rezultatul cercetărilor de suprafață efectuate de I. Niculiță, T. Arnăuț și S. Matveev. Este greu de urmărit caracteristici particulare pentru acest sortiment. Aceasta datorită stării fragmentare a lotului de ceramică.

Am stabilit, totuși, două grupe generale conform tehnologiilor. Într-o primă grupă încadrăm ceramica grosieră, specie conservatoare a ceramicii de la Saharna. Recipientele au pereții groși, pastă amestecată cu granule mari de șamotă și paie, arderea incompletă. Suprafața vaselor din această categorie este grosieră, poroasă, zgrunțuroasă și aspră la pipăit. Ceramica fină este confecționată dintr-o pastă purificată de ingrediente majuscule. Suprafața acestei ceramici este netezită îngrijit sau acoperită cu slip. Lutul este bine ars, are culoare omogenă, penetrantă (Kašuba 2003, 194-196). În multe cazuri, dat fiind tehnologia specifică de acoperire a suprafeței cu angoba, ceramica atinge reflexe de luciu metalic (fig. 2/4).

Formele vaselor sunt specifice culturii Saharna-Solonceni. Recipientele permit stabilirea categoriilor de oale, castroane, străchini, căni și cești, strecurătoare. Am ilustrat un număr de șapte buze de oală, care în viziunea noastră caracterizează anumite particularități ale vaselor tipului (fig. 7/2-8). Evidențiem recipiente cu buza aplicată spre exterior întâlnită cel mai des (fig. 7/3, 6-7), buza dreaptă (fig. 7/2, 4-5), și recipiente cu buza aplicată în interior. Nu dispunem de exemplare la care buza să fie ornamentată.

Oalele sunt de diferite tipuri, având profilul peretelui ușor sau puternic arcuite. În acest caz vasele primeau o formă globulară sau semiglobulară. Aici se disting fragmente de fund care fac dovadă prezenței acestei variante de ceramică (fig. 7/11).

Într-o variantă aparte se înscriu recipientele din zona de mijloc a vaselor care prin unghiul de îndoire dovedesc prezența vaselor bitronconice (fig. 7/9). Un astfel de vas s-a descoperit în apropierea uneia din vetrele de lut ars. El este de proporții mari, gâtul trece ușor în umerii și în partea de sus a pereților care formează o arcuire puternică. În zona diametrului maxim s-a prevăzut un prag format prin joncțiunea cu pereții drepti a jumătății de jos. Specificăm, de asemenea, tehnica lustruirii și a acoperirii exterioare cu o angobă de luciu metalic. Judecând după proporțiile păstrate (lipsește o porțiune a gâtului și buza) putem presupune o înălțime a recipientului de, aproximativ, 60 cm (fig. 2/2-3). Forma piriformă poate fi recunoscută prin profilul pereților ușor arcuiți de culoare cafenie deschisă (fig. 7/10). Tipul asemănător de vase este atestat la Hlinjeni II (Gol'ceva, Kašuba 1995, 21, tabl. XXIII), Butuceni (Niculiță, Zanoci 1999, 140, fig. 3), Pšeničevo (Čičikova 1972, 86, fig. 8), Pocreaca (Iconomu 1996, 25, 42, fig. 9/3,6-7), Cozia (László 1972, 217, fig. 9/6), Stoicani (Petrescu-Dâmbovița 1953, 139, fig. 62/13), Babadag (Morintz 1987, 48), Insula Banului (Morintz, Roman 1969, 403, fig. 10/17, 16/3, 11) etc.

Castroanele sunt vase cu fundul adâncit, de proporții mari. Buza este dreaptă și ușor aplecată în interior. Forma vasului este semiglobulară, dat fiind arcuirea puternică a peretelui, dar întâlnim și forme tronconice datorită profilului drept al peretelui. În multe cazuri marginea orizontală a vasului este ornamentată (fig. 9/1, 5, 7). Ele se răspândesc pe întreaga arie ocupată de comunitățile ceramicii imprimate și incizate. Exemplare de acest fel pot fi întâlnite la Hlinjeni II (Gol'ceva, Kašuba 1995, tabl. LXI/ 2, 3), Pocreaca – Iași (Iconomu 1996, fig. 46/4), Saharna, cimitirul II (Kašuba 2000, 281, fig. X/42) etc.

Străchinile au gură largă de 30-50 cm. Buza lor este de trei tipuri: ușor arcuită în interior, dreaptă și aplecată în exterior (fig. 9/2, 3, 4,6). Se întâlnesc exemplare la care buza lată și plată este îndoită spre exterior. Profilul peretelui este

drept, redând forma tronconică (fig. 9/6). Unele din exemplare purtau patru proeminențe dispuse simetric pe muchia buzei (fig. 9/2).

Optzeci la sută din exemplarele cunoscute, erau ornamentate pe muchia buzei sau în imediata apropiere de aceasta, pe suprafața exterioară a peretelui. În unele cazuri buza, cu un segment din perete, formează umeri ușor profilați evidențiați de corpul vasului (fig. 7/1). Recipiente de tipul dat se întâlnesc la Hlinjeni II (Gol'ceva, Kašuba 1995, 22-23, tabl. XXI, LXI/1,4,5), Butuceni (Niculiță, Zanoci 1999, 141, fig. 3/1-4), Grigorovsk (Smirnova 1985, 125, fig. 2/31-33), Pocreaca (Iconomu 1996, 26, fig. 10/5; 13/4-16, 18/4), Cozia (László, 1972, 212, 214, fig. 7/8, 9/3, 10/1-4), Insula Banului (Morintz, Roman 1969, 402, fig. 9/2-3, 404, fig. 10/14) etc.

Cănille sunt o prezență frecventă în așezarea de la „Dealul Mănăstirii”. Printr-un număr mare sunt reprezentate prin exemplare de formă bitronconică, fapt care se poate urmări după linia de conexiune a pereților în zona diametrului maxim (fig. 2/5, 7). Buza, la cel mai mare număr de exemplare, este îndoită în exterior, redând astfel o gură largă (fig. 2/5, 7; 13/1, 2). Toarta, în bandă, este puternic supraînălțată. În zona de maximă înălțime a mânerului era lipit un buton (fig. 8/3-6; fig. 10/5, 6, 8, 11). Cănille își găsesc analogii la Glinjeni II (Gol'ceva, Kašuba 1995, 22, tabl. LX/56), la Cozia (László 1972, 212, fig. 7/1-2). În număr mare se întâlnesc la est de Nistru, cum sunt de exemplu exemplarele cunoscute la Grigorovsk (Smirnova 1980, 125, fig. 2/23-26; 126, fig. 3/1-12). Foarte multe cănille cu buton pe toartă apar în monumentele din bazinul Tjasminului (Il'inskaja 1975, tabl. XXVI/7,12; tabl. XXVII/4, 7, 10, 14; tabl. XVIII/3, 6, 9).

Într-un număr mare se întâlnesc recipiente cu gâtul înalt și corpul globular. Probabil, unele din fragmente au putut aparține unor cupe sau cești, dar faptul nu poate fi dovedit din cauza stării de păstrare fragmentară a vaselor (fig. 13/5). Acestea au o largă răspândire în monumentele de tipul Pšeničevo-Babadag-Cozia-Saharna (Kašuba 2003, 196, fig. 7/1-3).

Strecurătoarele le avem reprezentate printr-un fragment atipic după care nu putem face concluzii de ordin tipologic (10/10).

Decorul. *Gama variată a decorului ceramicii de la Saharna „Dealul Mănăstirii” se datorează celor patru tehnici principale a aplicării lui. Ornamentul a fost realizat prin tehnica imprimării și tehnica inciziei care în multe cazuri le întâlnim și combinate. Un număr considerabil de recipiente poartă pe suprafața exterioară ornamente plastice și excizii.*

Ornamentele imprimate sunt prezente la șazeci procente din recipientele supuse analizei. Atragem atenția că în majoritatea cazurilor motivele ornamentale corespund matrițelor de aplicat decorul descoperite în campania de săpătură din 1949, și respectiv, de noi, cu ocazia periegezelor efectuate pe „Dealul Mănăstirii”.

După cum demonstrează și uneltele de aplicat decorul se pot distinge mai multe motive de ornamentare a vaselor:

Ornamente imprimate de tipul „cu pseudo-sfoară răsucită”. Ele sunt des întâlnite atât pe vasele-borcan, cât și pe străchini și cești. Decorul este dispus în dependență de forma vasului. Astfel, pe fragmentele de cești, decorul constă din două sau trei șiruri orizontale de liniuțe oblice imprimate, marcând gâtul și corpul

vasului. Străchinile au ornamente atât pe muchie, cât și pe peretele exterior, sub buză. Le este caracteristic decorul de pe muchia buzei, alcătuit dintr-un șir de linii oblice paralele (fig. 9/5, 7) sau dispuse opozant (fig. 9/2). Sub buză, acest decor se repetă, însă mai poate fi și delimitat de una sau trei șiruri horizontale împlute cu hașuri (fig. 9/1). Mai variat și mai bogat sunt ornamentate vasele-borcan și oalele. Pe partea de sus a acestora segmentele umplute cu liniuțe oblice formează nu numai linii horizontale, dar și unghiuri dispuse opozant în jurul vasului, sau șiruri de unghiuri multiple ce coboară vertical spre baza vasului. Decorul era imprimat cu ajutorul ștanțelor care aveau forma trunchiului arcuită, pe muchia părții active a căreia erau prezente liniuțe paralele amplasate pieziș. Ornamentarea similară a vaselor este întâlnită la Butuceni (Niculiță 1996, 145), Babadag (László 1969, 319), Pocreaca (Iconomu 1996, 25-27). Ornamente similare se întâlnesc în monumentele de la est de Nistru ca, de exemplu, la Grigorovsk (Smirnova 1980, 124, fig. 2/23, 28). Pentru grupul Cozia vezi B. Hänsel (tabl. VIII/1-20).

Ornamentele cu motive de tipul cerculețelor și ale adânciturilor erau realizate cu ajutorul mânerului de la ștanțe sau cu matrițele în formă de cilindru. Decorul vaselor de lut era îmbogățit cu diferite cerculețe care puteau fi în interior goale sau puteau fi umplute cu un punct, stelute, cruci, X-uri, hașuri. Cerculețele ștanțate apar și pe muchia străchinilor dispuse simetric și sub buză în partea exterioară a vasului. Asocierea de cerculețe imprimate în grupe de câte trei sânt amplasate pe ceramică în golurile formate. Două și trei cercuri concentrice completează decorul simplu din fășii umplute cu linii oblice la vasele borcan (fig. 2,4), sau formează un șirag în jurul unei cești (fig. 3). Decorul bogat a mai multor fragmente este îmbogățit și cu adâncituri: de exemplu găsim un șir de adâncituri imprimate la gâtul unor oale (fig. 1). Efectul plastic al decorului este accentuat de adânciturile aplicate la vârful unghiurilor imprimate, la extremitățile ornamentului, între liniile unghiurilor contrapuse. Unele decoruri au ca motive secundare cerculețe împlute cu cruci sau X-uri.

Cu ajutorul matriței erau realizate simbolurile derivate din spirală sub două forme: două volute, una opusă celeilalte, legate între ele în formă de litera S (fig. 4/11), precum și două volute, legate între ele în formă de dublu arc (fig. 12/4).

Ornamentul aplicat prin ștanțare apare la Butuceni (Niculiță 1996, 145; Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 197-199), Pocreaca – Iași (Iconomu 1996, 30-31, 43-44, fig. 10-11), Cozia (László 1972, 212, 214, fig. 7/8; 9/3; 10/1-4).

Ornamente incizate. Ornamentele executate prin tehnica inciziei apar frecvent pe toate tipurile de vase: cești, căni, străchini, vase-borcane sau oale.

Tehnica inciziei reprezintă diferite combinații, cum ar fi combinații de triunghiuri (fig. 11/2, 4) și dreptunghiuri hașurate prin linii incizate (fig. 12/5, 8, 10). Pe alte fragmente întâlnim benzi hașurate dispuse în zig-zag (fig. 13/ 2) ori în poziție oblică. Se întâlnesc exemplare la care motivele ornamentale sunt dispuse paralel sau unite oblic (fig. 13/4), în formă de bard (fig. 11/1), sau unghiuri (fig. 13/1), care formează benzi în jurul vasului. Fragmentele de ceramică conțin și motive alcătuite din cerculețe la extremele tangențelor. Decorul aplicat prin tehnica inciziei s-a păstrat și pe fața exterioară a unor cești sau în unele cazuri pe fusaiole (fig. 10/7). M. Kašuba consideră tehnica de ornamentare prin incizie cea mai timpurie în monumentele culturii Saharna. Tipul de ornamentare își are apariția la

Alcedar III, Solonceni, Grigorovsk, Glinjeni II, Butuceni, Babadag, etc. (Kašuba 2003, 196-197, fig. 7; Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 203, fig. 77/1-13; Smirmova 1980, 124, fig. 2/24, 25, 26, 29, 32; Hänsel 1976, tabl. VI/7-19).

Decorul vasului de culoare neagră descoperit la „Dealul Mănăstirii” constă dintr-o compoziție complexă realizată prin două tehnici de aplicare a ornamentului: tehnica inciziei și tehnica imprimării (fig. 2/4). Este ornamentată partea superioară a vasului, diametrul maxim și o porțiune mică de sub acesta. Un brâu de linii în zig-zag este amplasat pe umerii piesei, iar vârfurile unghiurilor sunt conturate de câte un cerculeț imprimat. Acesta mai este completat în partea de sus cu linii duble. Mai jos, de umeri spre pragul vasului, coboară simetric piramide formate din triunghiuri hașurate. La baza lor, pe diametrul maxim, corpul este încins cu un brâu de linii triple, care la rândul lor sunt unite cu alte linii realizate mai jos, prin compoziții a câte patru segmente oblice.

Ornamente plastice (brâu simplu, brâu cu incizii oblice, brâu alveolar, butoni: cilindrici, conici, aplatizați în formă de limbă).

La piesele din așezarea „Dealul Mănăstirii”, este frecvent elementul decorativ plastic. Se distinge brâul lipit de peretele vasului. El este prevăzut cu linii incizate (fig. 10/2) sau cu alveole (fig. 8/7), fiind aplicat mai des sub buză. În diferite combinații apare și brâul neornamentat. Găsim și motivul brâului răsucit sau în „funie”.

Des se întâlnesc butoni aplicați pe pereți. Aceștia apar mai frecvent la vasele din categoria castroanelor și a oalelor sau vaselor-borcane și au diferite forme. Mai frecvent întâlniți sunt butonii aplatizați în formă de limbă, dispuși la mijlocul vasului (fig. 6/6), Ca tip de ornament s-au aplicat pe jumătatea de sus a corpului butonii conici (fig. 14/6). Butonii cilindrici apar pe umerii dispuși simetric sau o prelungire la toarele de la căni (fig. 10/5, 6, 11). Tipul de ornament este caracteristic pentru toate culturile Pșeničevo-Razkopanica-Cozia-Saharna (Hänsel 1976).

Excizia. Un alt mod de aplicare a ornamentului, întâlnit mai rar, este excizia. Sunt prezente câteva fragmente de ceramică, unde exciziile au fost executate în formă de segmente oblice în jurul vasului (fig. 5/2). Străvechiul ornament putea fi realizat pe umăr și gât cu ajutorul unui obiect sau bețișor ascuțit.

Mai mare este numărul vaselor ornamentate cu șiruri de alveole, aplicate cu degetul pe gâtul sau umărul vaselor-borcan (fig. 5/1; fig. 8/9).

Am prezentat materialele descoperite în punctul Saharna „Dealul Mănăstirii” fiind conștienți că vestigiile de aici vor trezi interesul cercetătorilor care se ocupă nemijlocit de perioada fierului timpuriu, precum și în scopul de a introduce în circuitul științific inventarul, care credem, prezintă interes în datarea complexului Saharna și elucidarea unor probleme de habitat la tracii timpurii.

BIBLIOGRAFIE:

- Brudiu, M. 1981: *Contribuții la cunoașterea genezei Hallstattului în sud-estul României*, SCIV, 32, p. 529-537.
- Čičikova, M. 1972: *Nouvelles donnees sur la culture thracc de l'epoque du hallstatt en Bulgarie du Sud*, Thracia, I, p. 79-100.
- Gizdova, N. 1974: *Gal' štatskaja keramika kreposti Cepiny*, Thracia, III, p. 115-125.
- Gol'ceva, N., Kašuba, M. 1995: *Glinženy II, Mnogoslojnyi pamjatnik Srednego Podnestrov'ja*, Tiraspol'.

Hänsel, B. 1976: *Beitrage zur regionelen und Gliedrund der altcren Hallstattzeit au der unteren Donau*, T. I, II, Bonn.

Iconomu, C. 1996: *Cercetările arheologice din cetatea hallstattiană de la Pocreaca-Iași*, ArhMold, XIX, p. 21-56.

Il'inskaja, V. A. 1975: *Ranneskifskie kurgany bassejna r. Tjasmin*, Kiev.

Kănčev, M. 1974: *Materiaus du site prehistorique de l'age du bronse recent et du Hallstatt ancien pres d'Asenovc, depart. de Slieven*, Thracia, III, p. 65-76.

Kašuba, M. 1989: *Glinjanye šampy predskifskogo perioda: voprosy „obosobleniya masterov – keramistov*, Drevnee prostranstvo, remeslo i torgovlja po arheologičeskim dannym TDM.

Kašuba M. 1999: „*Drugaja*” *Černolesskaja kul'tura Srednego Dnestra po L. I. Krušel'nickoj*, Stratum plus, 3, p. 369-388

Kašuba, M. T. 2000: *Rannee železo v lesostepi meždu Dnestrom i Siretom (Kul'tura Kozija-Saharna)*, Stratum plus 3, 2000, p. 241-488.

Kašuba, M. 2003: *Periferia de est a complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată și imprimată (sec. X-VIII î. e. n. în interfluviul Nistru-Siret)*, Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic, Chișinău, p. 183-210.

László, A. 1969: *Cu privire la tehnici de ornamentare a ceramicii hallstatiene de tip Babadag*, MemAntiq, I, p. 319-327.

László, A. 1972: *O așezare hallstattiană de la Cozia*, ArhMold, VII, p. 207-225.

László, A. 1986: *Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului Hallstattului timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, MemAntiq, XII-XIV, p. 65-91.

László, A. 1994: *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, București.

Meljukova, A. I. 1979: *Skiffa i frakijiskij mir*, Moskva.

Meljukova, A. I. 1989: *Kul'tury predskifskogo perioda v lessostepnoj zone*, Stepi Evropejskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremja, Arheologija SSSR, Moskva, p. 20-23.

Morintz, S., Roman, P. 1969: *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României*, SCIV, 20, 3, p. 393-425.

Morintz, S. 1987: *Noi date și probleme privind perioada hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (cercetările de la Babadag)*, Thraco-Dacica, VIII, 1-2, p. 39-71.

Nestor, I. și colab. 1952: *Șantierul valea Jijiei*, SCIV, III, p. 19-120.

Nicic, A. 1999: *Sistemele ornamentale hallstatiene în stil geometric în Europa de sud-est*, Seminarul Științific Studentesc de Arheologie și Istorie Veche, Chișinău, p. 16-26.

Niculiță, I. 1981: *Gal'statskoe poselenie v Hanskom mikrorajone*, AIM 1974-1976 gg., Chișinău, p. 71-88.

Niculiță, I. 1996: *Habitatul traco-getic de la Butuceni*, Thraco-Dacica, XVII, 1-2, p. 139-169.

Niculiță, I., Teodor, S., Zanoci, A. 2002: *Butuceni. Monografie arheologică*, București.

Niculiță, I., Nicic, A. 2003: *Rezultatele cercetărilor periegetice la situl traco-getic Saharna-Mare*, Carpatica, v. 15, p. 66-84.

Niculiță, I., Zanoci, A., Matveev, S., Nicic, A. 2003: *Les monuments thraco-gètes de la zone de Saharna*, Studia Antiqua et Archaeologica, IX, Iași, p. 241-252.

Petrescu-Dâmbovița, M. 1953: *Cetățuia de la Stoicani*, MCA, I.

Pokrov'ska, Poselennja VII-VI st. do n. e. na Tjasmini, Arheologija, t. VII, 1952, p. 43-64

Smirnov, Gh. 1949: *Skifskoe gorodišče „Bol'shaja Saharna”*, KSIMK, v. XXVI, p. 93-96.

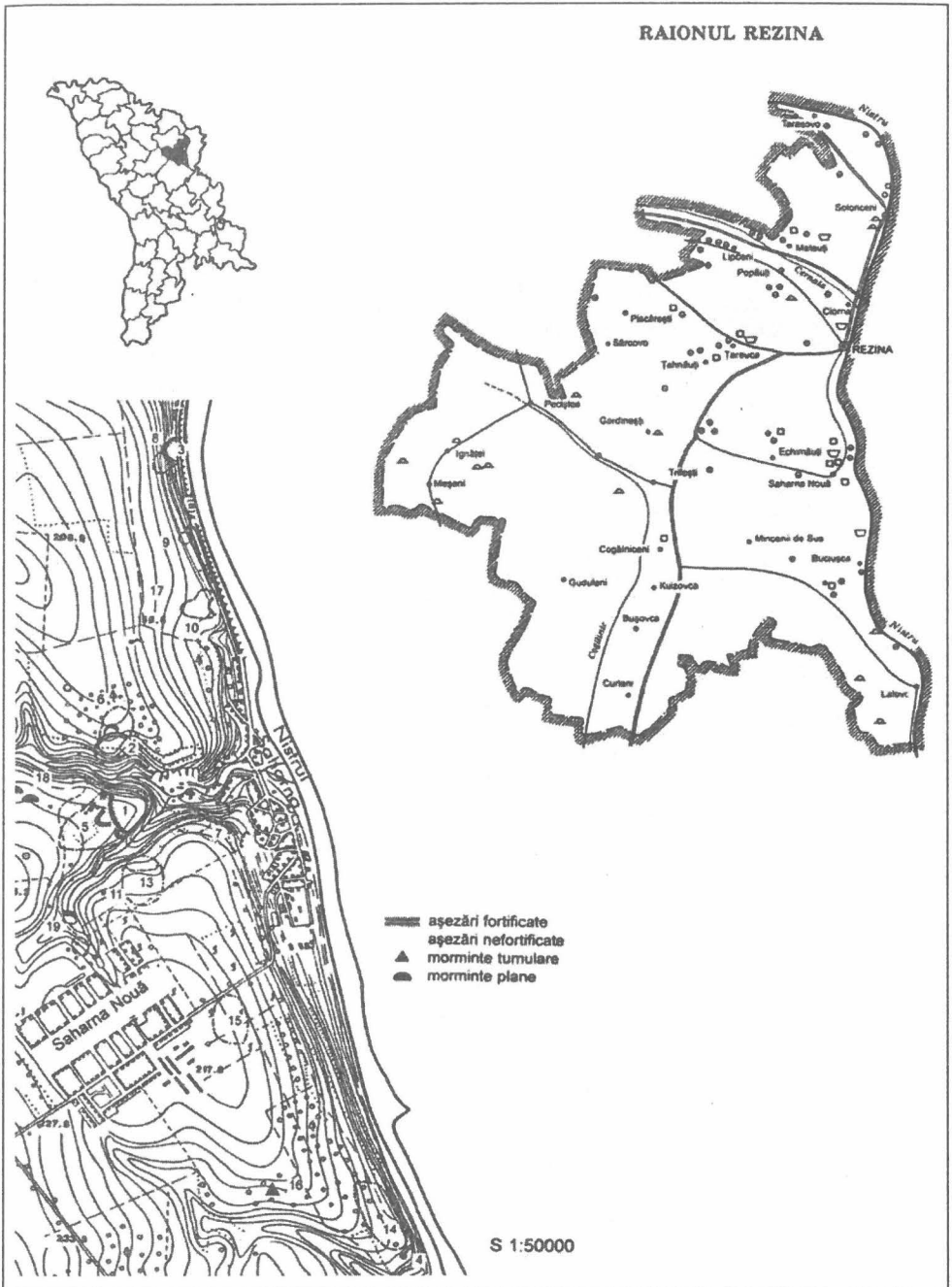
Smirnova, G. 1980: *Srednee Podnestrov'e i Nižnee Podunav'e v predskifskoe vremja*, Thracia, V, p. 121.

Terenožkin, O. I. 1952: *Razvedki i razkopki 1949 g. v pivnicnij častini Kirovograds'koj oblasti*, Arheologija, VII, p. 110-135.

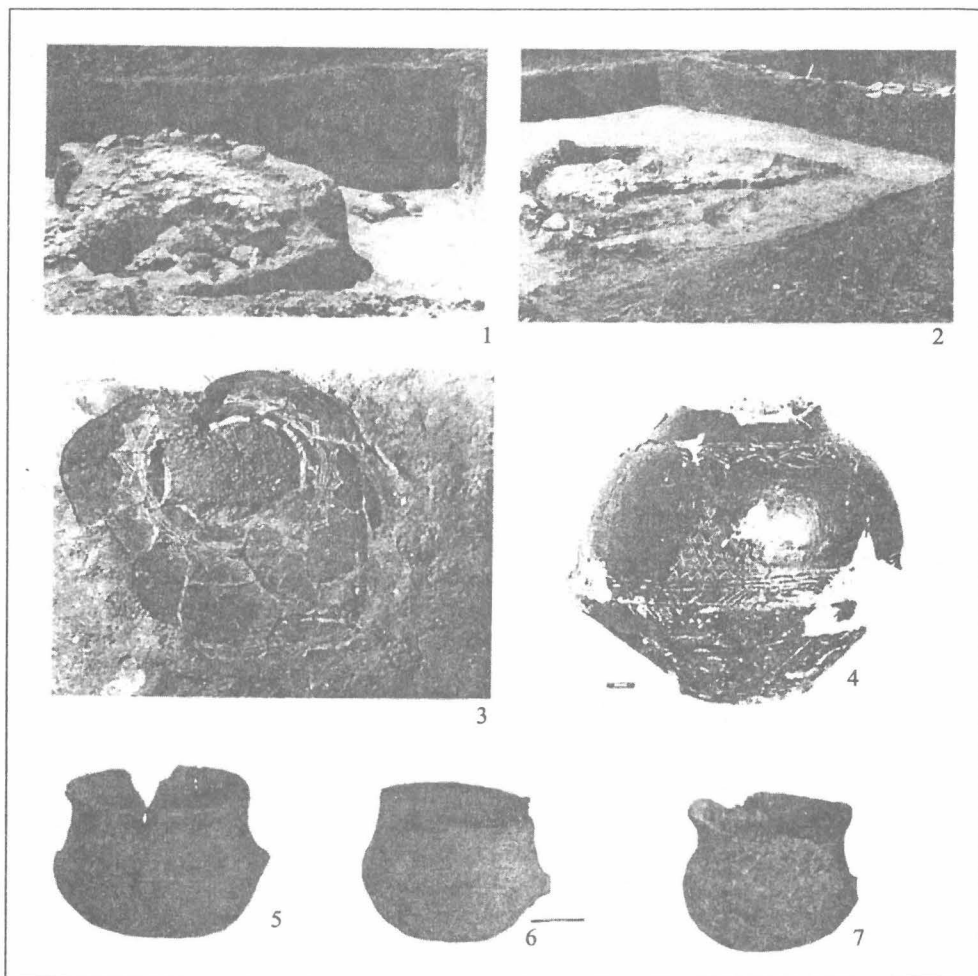
Todorova, 1972: *Über einige probleme der Süd-Osteuropäischen Früheisenzeit*, Tracia, I, p. 67-77.

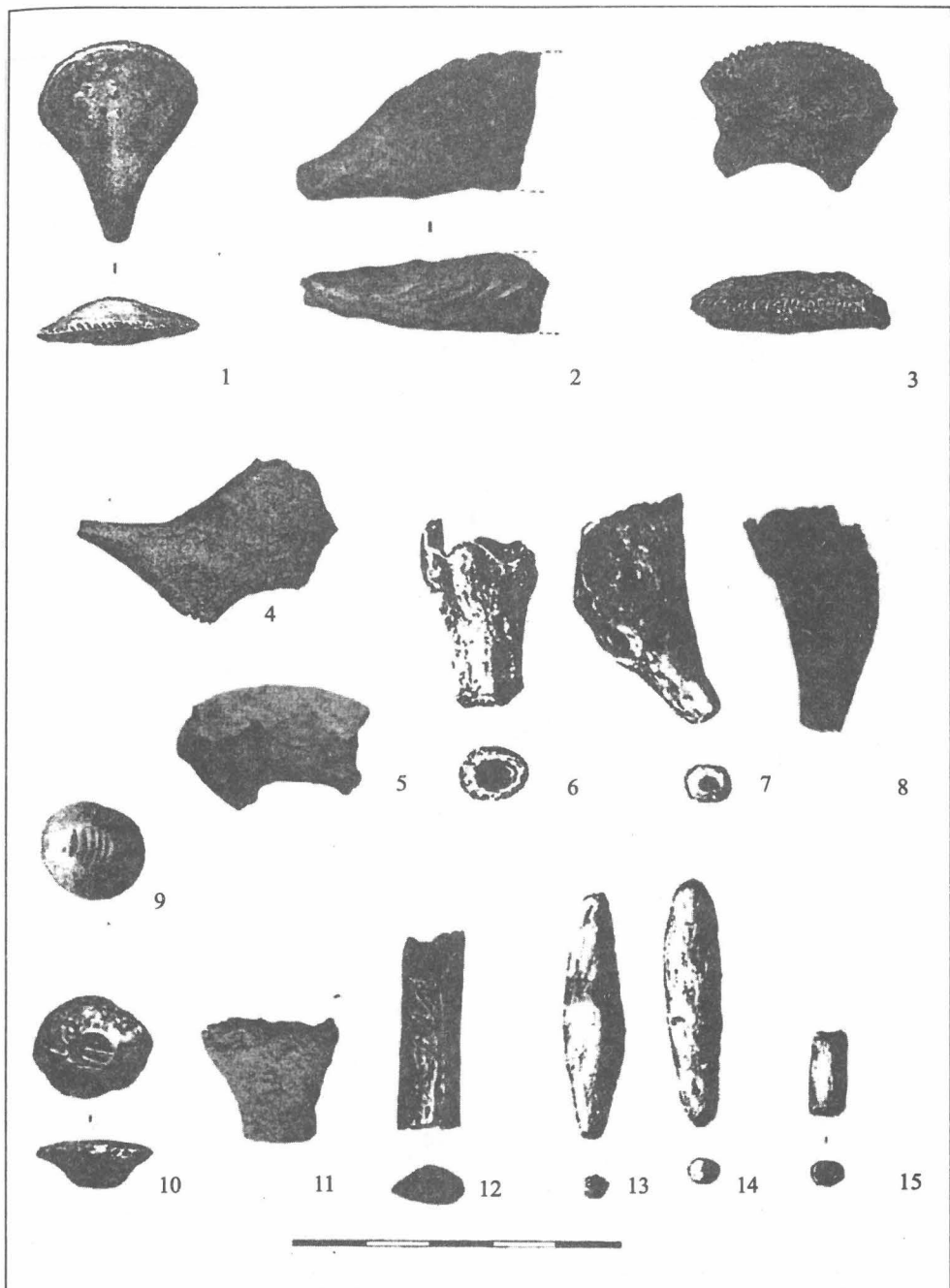
RAIONUL REZINA

Fig. 1. Complexul de monumente descoperite în microzona Saharna.
 Schița topografică a monumentelor hallstattiene de lângă Saharna (r. Rezina).

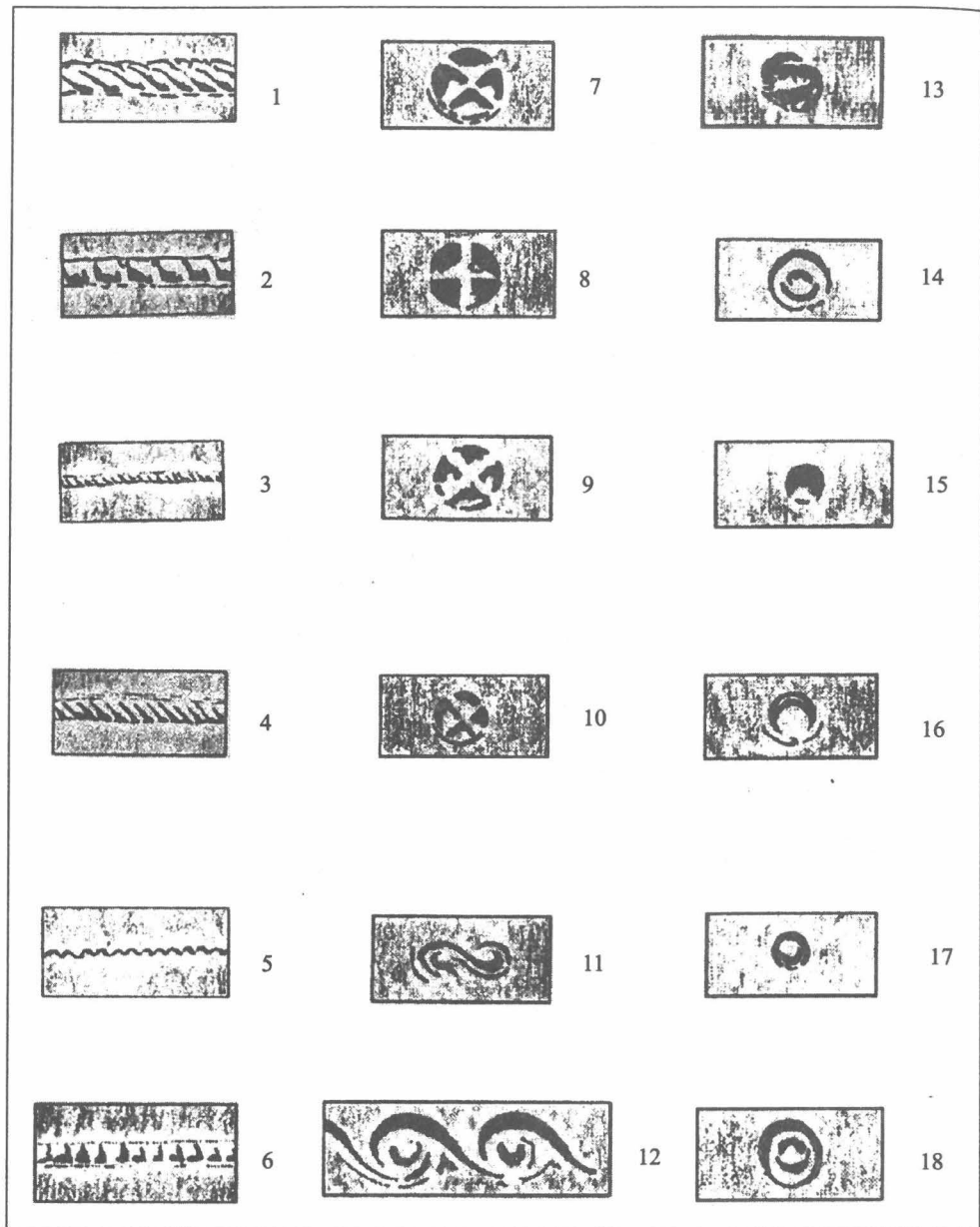

Fig. 2. Saharna „Dealul Mănăstirii”. 1-2. complexe din lut ars îngrădite cu pietre; 3-4. oală, cultura Saharna; 5-7. căni din cultura Saharna.

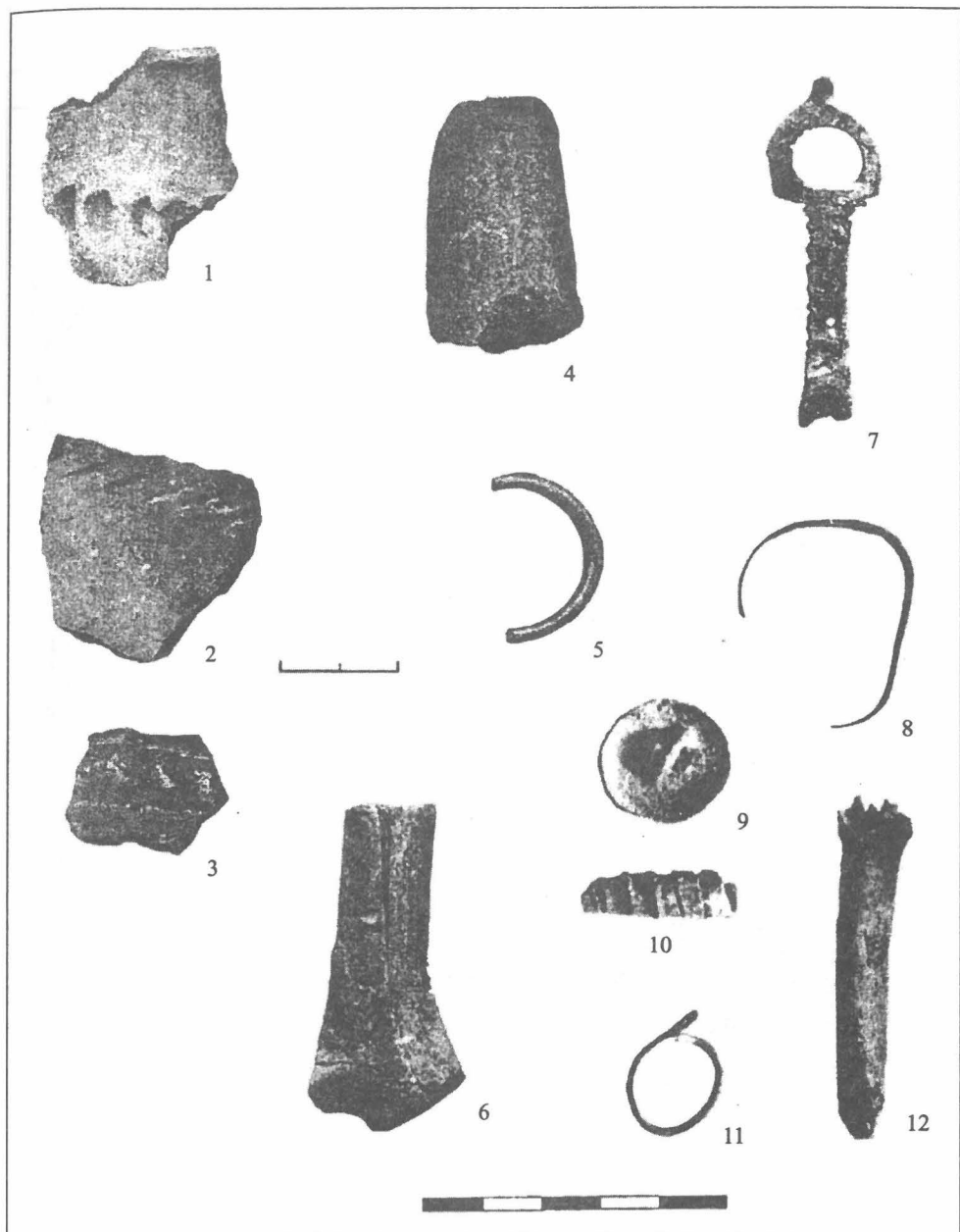

Fig. 3. Saharna „Dealul Mănăstirii”.

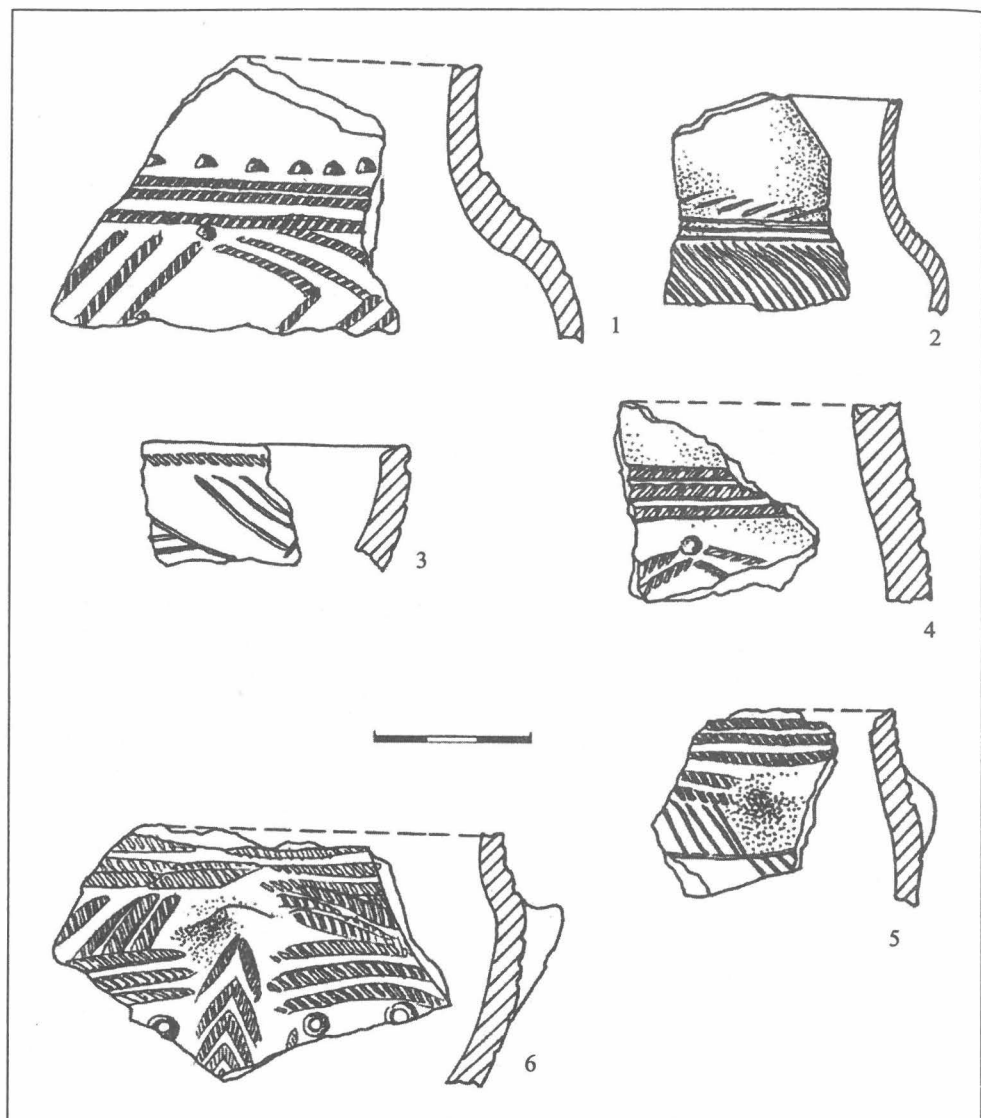
1-15. tipuri de ștanțe pentru aplicarea ornamentului imprimat.

Fig. 4. Amprente de pe ștanțele pentru ornamentul ceramicii descoperite la Saharna „Dealul Mănăstirii”.

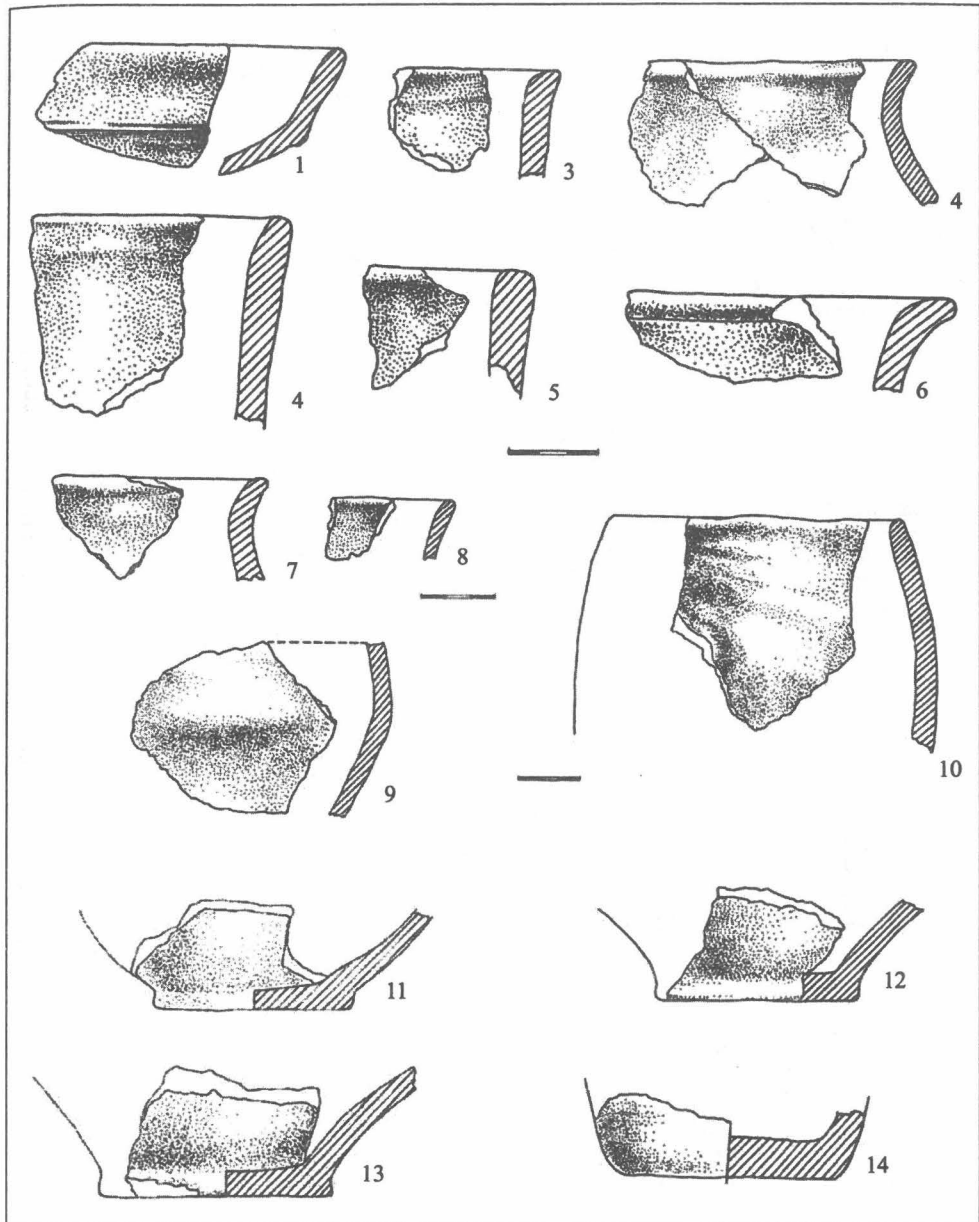

Fig. 5. Saharna „Dealul Mănăstirii”. 1-3. fragmente de ceramică ornamentată; 4. ciocan din piatră; 5,8. brățări din bronz; 6-12. piese din os; 7. zăbală din bronz; 9. afelică din bronz; 10. saltaleone din bronz; 11. cercl din bronz.

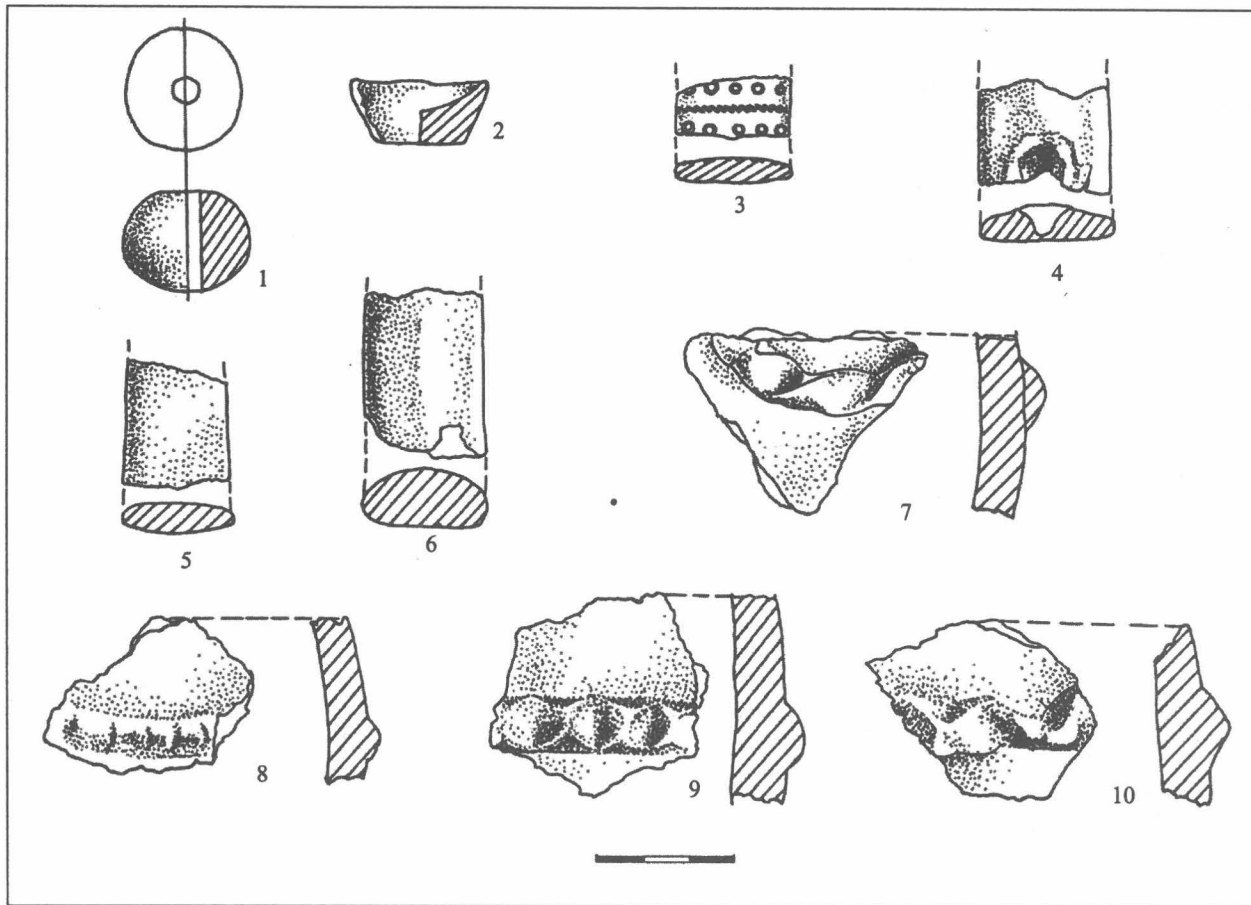

Fig. 6. Saharna „Dealul Mănăstirii”.

1-6. ceramică ornamentată prin ștanțare și prin incizie (după I. Niculiță).

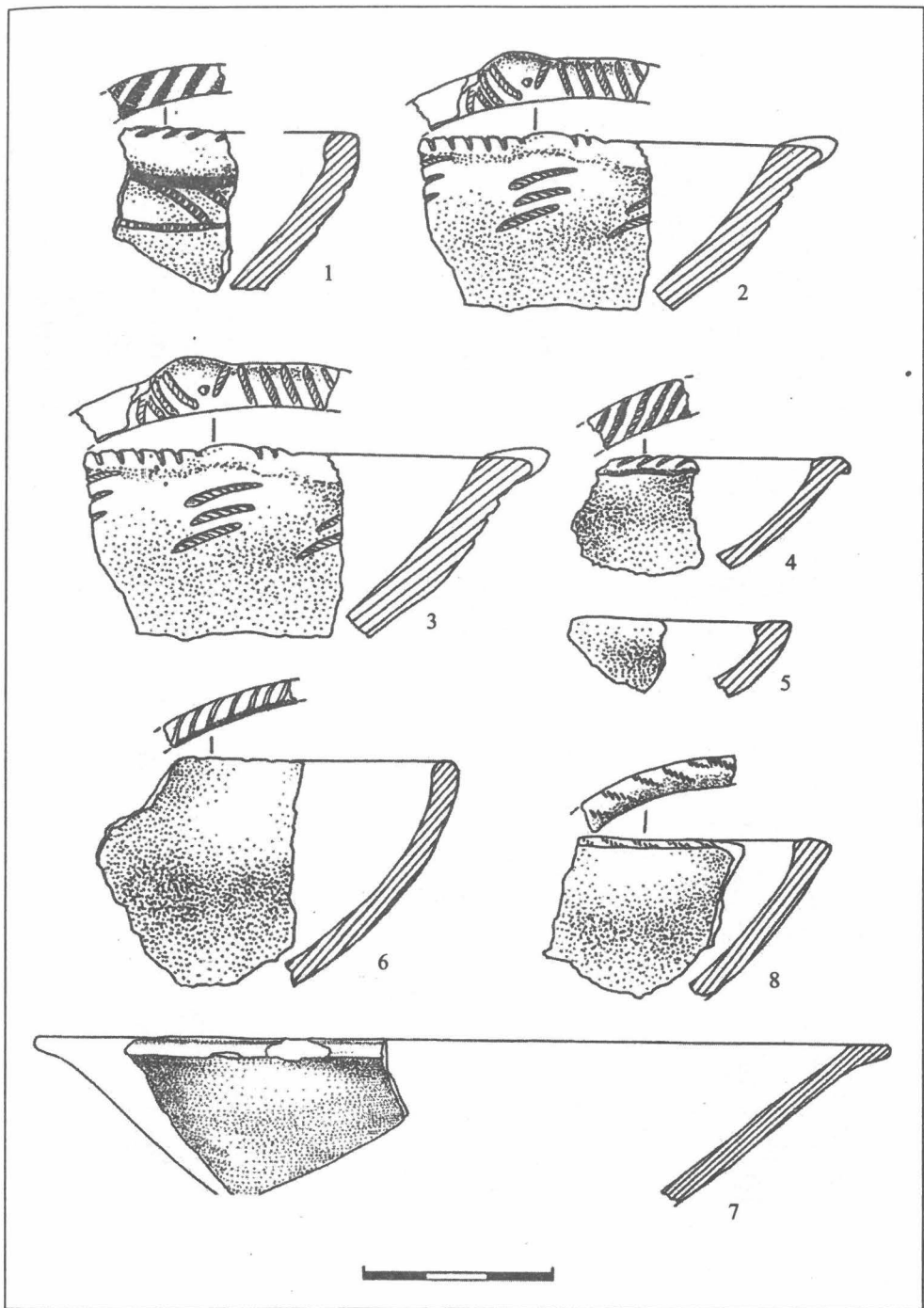

Fig. 7. Saharna „Dealul mănăstirii”. Tipuri de vase lucrate cu mâna (după I. Niculiță).

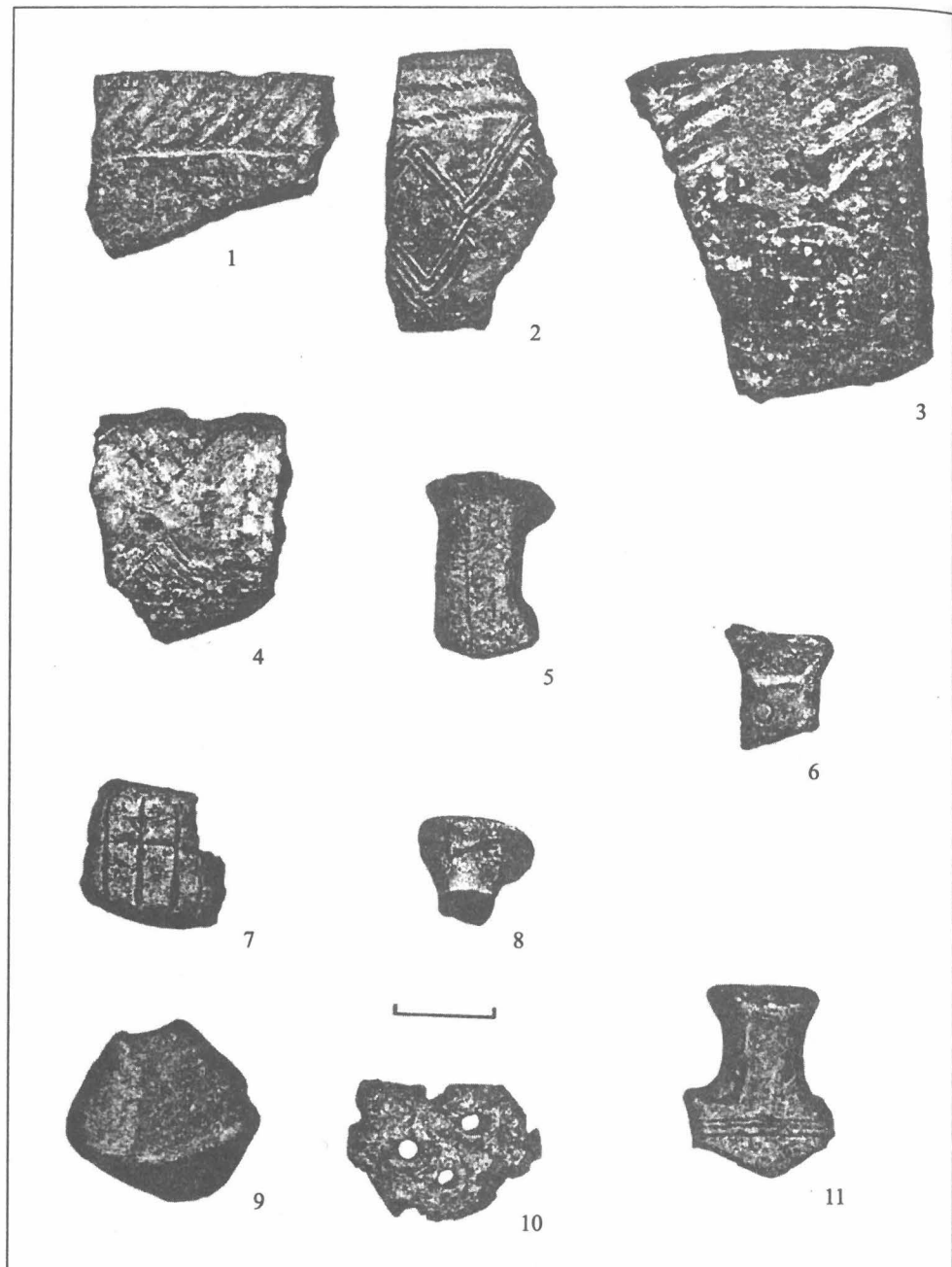

Fig. 8. Saharna „Dealul Mănăstirii”. 1. fusaioală; 2. vas în miniatură; 3-6. toarte de vase;
7-10. fragmente de ceramică ornamentată (după I. Niculiță).

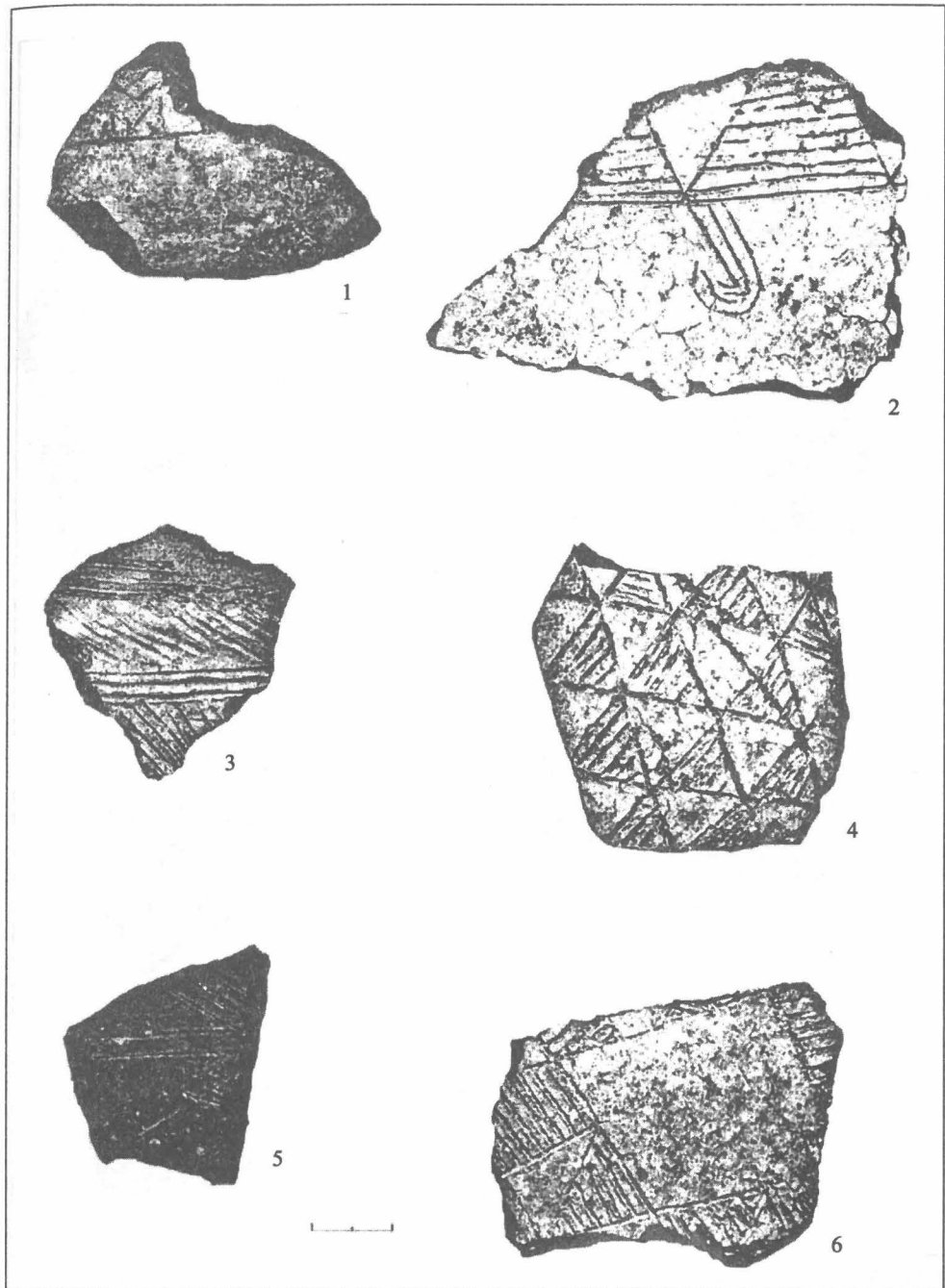

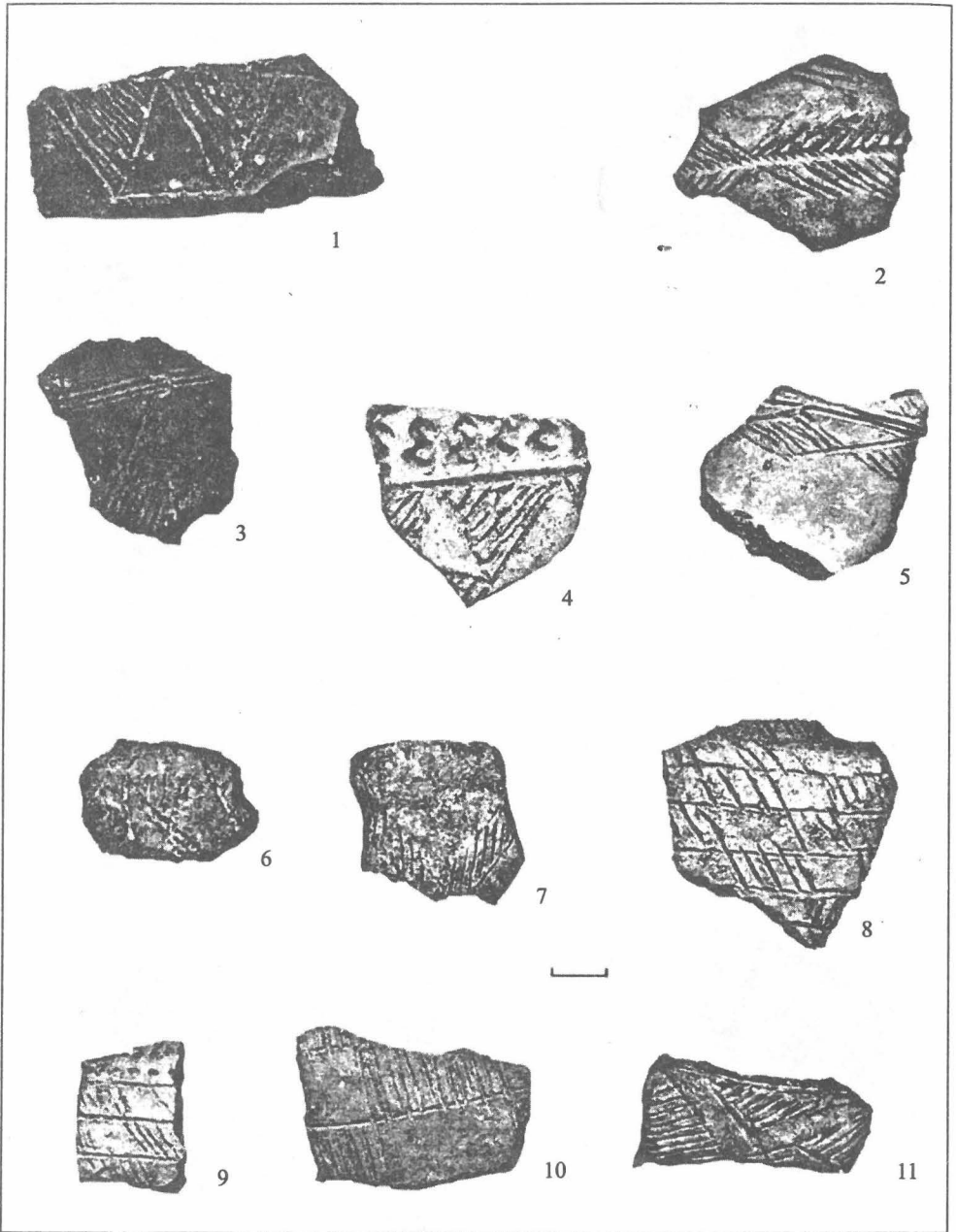
Fig. 9. Saharna „Dealul Mănăstirii”. 1-8. fragmente de castroane și străchini ornate prin imprimare (după I. Niculiță).

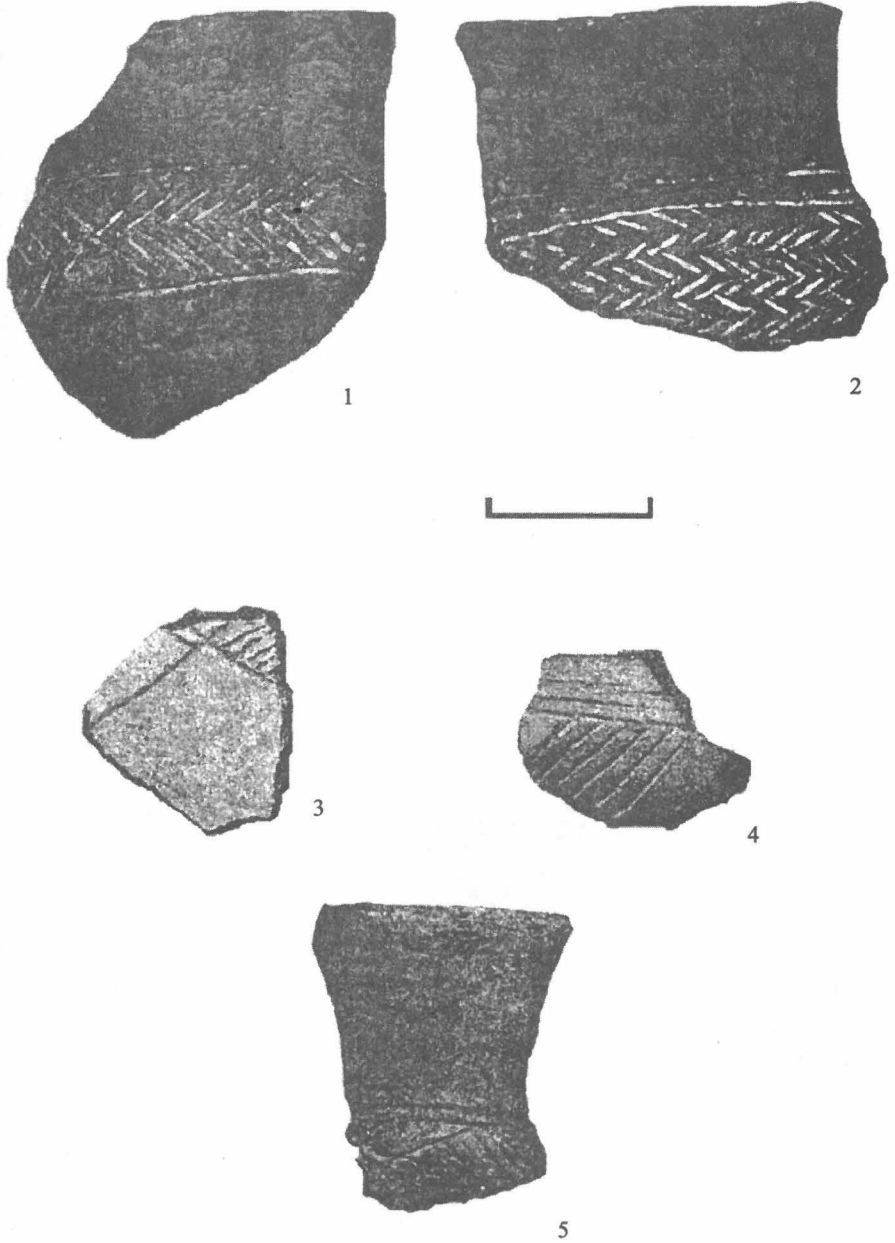
Fig. 10. Saharna „Dealul Mănăstirii”. 1-4. fragmente de ceramică ornamentată; 5,6,8, 11. butoni de la toartele de căni; 7-9. fusaiole; 10. fragmente de strecurătoare.

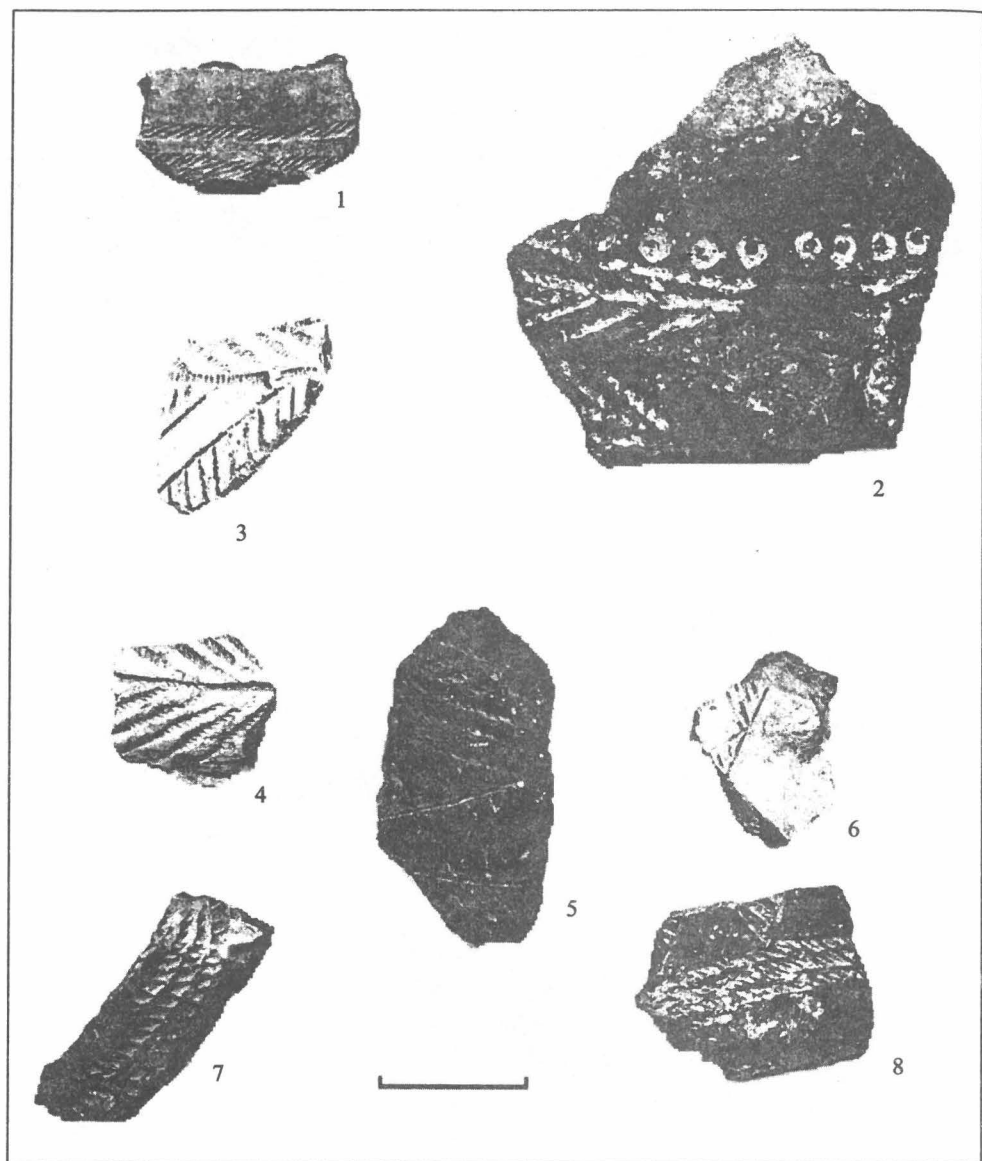
Fig. 11. Saharna „Dealul Mănăstirii”. 1-6. fragmente de vase ornamentate prin incizie.

Fig. 12. Saharna „Dealul Mănăstirii”. 1-11. fragmente de vase ornamentate prin incizie.

Fig. 13. Saharna „Dealul Mănăstirii”. 1-5. fragmente de vase ornamentate prin incizie.

Fig. 14. Saharna „Dealul Mănăstirii”. 1-2, 4, 6-8. fragmente ornamentate prin ștanțare;
3-5. fragmente cu ornamentul combinat prin imprimare și incizie.

*Niculiță I., Arnăuț T., Zanoci A. (Chișinău, Moldova)
Simion G. (Tulcea, România)*

Spațiul dintre cursul de Jos al Prutului, Dunării și Nistrului, cunoscut încă din antichitate ca „Pustiul Getic”, prin însemnătatea evenimentelor ce s-au perindat pe parcursul vremii reflectate în tradiția antică a atras în permanență atenția cercetătorilor. Deși brăzdată de marele fluvii, care erau și importante artere de comunicații cu Pontul Euxin, bazinul egeean și regiunile circumpontice, cât și de numeroase lacuri mari, toate bogate în pește, păsări acvatice, iar malurile acoperite cu pășuni imense, această zonă își are specificul său, nu în zadar marele geograf al antichității Strabon a numit-o „... pustiul geților, care e întregime șes și fără ape” (VII, 3, 14). Sub stratul de pământ fertil se află un plast de până la 6-7 m grosime de lut care reține ridicarea nivelului apelor subterane. În pofida faptului, că rezerve de apă potabilă sunt îndeajuns, extragerea ei întâmpină dificultăți în prezent, cu atât mai mult în milenii II-I a. Chr. Din aceste considerente s-a creat iluzia încă în antichitate că stepele Bugeacului prezintă un șes uscat. Însă stratul gros de lut nu prezintă o masă compactă, care ar acoperit tot spațiul dintre Dunăre și Nistru. Sunt multe regiuni unde el lipsește. Anume aceste locuri, cât și malurile râurilor și lacurilor erau cu preponderență populate în toate perioadele pre- și proto-istorice. Însă tradiția antică care caracteriza acest șes lipsit de apă ca pe un pustiu a avut o puternică influență asupra mentalității vremii. Ideea că stepele Bugeacului prezintă o zonă aridă este într-o oarecare măsură confirmată și de condițiile climatice actuale – călduroase și uscate vara, aspre cu vânturi și crivețe – iarna.

Interfluviul danubiano-nistrean arheologic, în perioada postbelică, a fost cercetat prin necropole tumulare, care de regulă erau atribuite sciților. Dificultățile în evidențierea siturilor, sau a necropolelor plane, fără tumuli, au contribuit eficient la crearea imaginii că această zonă prezintă un deșert, însă un deșert destul de convenabil pentru modul de viață nomadă. Anume aceste condiții favorabile au înlesnit penetrația comunităților nomade ale sciților, apoi a sarmaților etc. Descoperirea în această zonă și în regiunea Bugului de Jos, a unui șir de situri traco-getice din sec. VII-VI a. Chr. încearcă să fie explicată prin „lipsa completă a populației locale stabile și a unui control efectiv asupra acestor teritorii din partea sciților nomazi” (Marčenko 1988, 115). Rămânând în prizonieratul ideilor deja depășite, unii autori continuă să vehiculeze supoziția, conform căreia către „sec. V-IV a. Chr. sciții au devenit un element etnic și politic dominant în stepele din nordul Pontului Euxin și stânga Dunării” (Andruh 1995, 162). Afirmția că „raioanele de stepă ale interfluviului Pruto-Nistrean, până la venirea sciților româneau nepopulate”, – situație care este în concordanță deplină cu datele arheologice și cu relatările lui Herodot (IV-11) despre faptul că „sciții au ocupat o țară lipsită de populație” (Andruh 1995, 52), actualmente nu mai poate fi luată în serios, fiindcă cercetările de teren demonstrează, fără echivoc, un tablou demografic compact atât în perioada hallstattiană (Levițki 2003, 337, harta), cât și în sec. VII-III a. Chr (Arnăuț 2003, 317, harta).

Încă A.I. Meljukova în baza analizei materialelor arheologice a ajuns la concluzia că nu se poate de vorbit despre o prezență serioasă a sciților la Dunărea de Jos și mai ales la sud de acest fluviu (Meljukova 1979, 243). Până în prezent n-a fost sesizată nici o așezare scitică în mesopotamia Danubiano-Nistrană. Încercarea de a demonstra că la așezarea Ciobruți din cursul de Jos al Nistrului, s-au descoperit materialele scitice (Șcerbakova 1994, 231-231), este completamente lipsită de temeii. Săpăturile la această așezare au pus la dispoziție materialele care incontestabil sunt identice, sau similare cu cele din lumea tracă (Niculiță, Fidelski 2001, 50-63).

Investigațiile arheologice întreprinse în ultimii ani ai sec. XX au pus în circuitul științific un număr considerabil de monumente, atribuirea cărora lumii trace nu mai poate fi pusă la îndoială (Marčenko 1988, 115; Bylkova, 2004, 105-106). Prezența monumentelor trace la est de Prut și Nistru este explicată de către unii specialiști prin faptul că „tracii în aceste regiuni au fost atrași de tendința de a stabili contacte comerciale cu coloniștii” (Meljukova 1979, 181; Marčenko 1988, 149-157). În viziunea altor autori, tracii s-au infiltrat în stepele nord-pontice „pe două căi: direct din Balcani și din Asia Mică. În Bosphor tracii au venit ca mercenari ai Spartacizilor” (Krikine 1995, 292).

Aserțiunea, conform căreia tracii ca populație de agricultori și păstori, cu modul sedentar de viață, spre deosebire de sciții nomazi, au apărut în stepele nord-pontice în căutarea contactelor comerciale cu coloniștii greci după cum s-a relatat și cu altă ocazie (Niculiță 1996, 61-62) nu explică situația etno-demografică.

În primul rând, orașele-colonii grecești există și în zona riverană de vest a Pontului Euxin, cu care traco-geto-dacii din aceste regiuni aveau contacte permanente de la fondarea primelor colonii Histria, Orgame, etc.

În rândul al doilea, situl fortificat Nemirovo din partea stângă a Bugului de Sud (Smirnova 2001, 42-43), așezările de la Beikuș Kaborga, Bol’șaja Černomorka II, Kuțurub, Širokaja Balka, Staraja Bogdanovka conțin material, care cronologic se încadrează în perioada sec. VII-VI a. Chr. (Marčenko 1988, 111). Adică ele se formează ori sincron cu factoriile grecești sau mai înaintea lor. Este cunoscut faptul că așezări trace arheologice au fost cercetate și în regiuni unde completamente lipsesc orașe grecești cum ar fi așezarea de la Ciobruți, care din perioada hallstattiană timpurie a funcționat, fără decalaje cronologice și hiatusuri demografice sesizabile, până în sec. IV p. Chr.

Situri hallstattiene cu materiale ce au similitudini în sortimentul ceramic de la așezările din regiunile bazinului Carpato-Danubian au mai fost evidențiate la Ghidirim I și II, Malaja Kondrat’evka (Dzigovski, Smol’janinova 1999, 47-48).

Cercetările arheologice de la așezările fortificate de la Satu Nou-Novosel’skoe și Kartal-Orlovka au demonstrat că ambele situri au funcționat în decursul mileniului I a.Chr. – prima jumătate a mileniului I p.Chr. (Șirbu, Niculiță, Vanciugov 2000, 75). Așezarea Vișenka din suburbia orașului Vinnița din cursul de mijloc al Bugului a existat în sec. VIII-VII a. Chr. (Bojko, 2004, 33), iar situl getic de la Novo-Necrasovka a funcționat numai în decursul sec. V a.Chr. (Agul’nikov, Brujako, Cojocar, Subbotin 2004, 10-13). Necropola „Stâna lui Mocanu” de lângă satul Giurgiuilești se datează cu a doua jumătate a sec. VII-VI a. Chr. (Levițki, Haheu 1999, 128), pe când cea getică de la „Vadul Boului” din preajma aceleiași localități se încadrează în perioada sec. V-IV a. Chr. (Arnăut 1999, 139).

Prin urmare actualmente se poate de urmărit prezența populației trace în decursul mileniului I a. Chr., care în afara oricărui dubiu conlocuia cu multe alte seminții ce s-au perindat pe aceste meleaguri.

În a doua jumătate a mil. I a. Chr. populația sedentară traco-getică locuia împreună cu sciții nomazi, o parte a cărora către sec. III-II a. Chr. după cum reiese din materialele recoltate la necropola tumulară de la Hlinoe, începe să treacă la sedentarism (Niculiță 2000, 293-299). Probabil că trebuie de depășit ideea de a stabili anumite granițe etnice între popoarele ce locuiau aceste teritorii, lucru, credem noi lipsit de orice perspectivă.

Pentru o clarificare mai adecvată a situației cultural-cronologice a spațiului în discuție considerăm că întocmirea unui repertoriu pe care îl propunem, a monumentelor epocilor bronzului și fierului în care sunt redată toate descoperirile cunoscute până în prezent ar înlesni cu mult procesul de cercetare a acestei zone.

RAIONUL RENI

I. Epoca bronzului (Harta 1)

1. s. Dolinskoe, r-nul Reni, reg. Odesa

În împrejurimile localității Dolinskoe au fost descoperite 5 așezări caracteristice epocii bronzului.

a) Așezare, descoperită la 1,5 km sud-vest de sat pe o suprafață de 7200 m². Materialul ceramic recuperat se referă la epoca bronzului.

b) La 2 km nord-vest de localitate și 1 km nord de podul peste pârâu a fost descoperită o așezare cu suprafața de 5000 m². Aici a fost depistat material ceramic din epoca bronzului târziu.

c) Pe malul drept al pârâului Bujorka, în fața satului, pe o suprafață de 7000 m² a fost semnalată o așezare. De pe suprafața ei au fost recuperate fragmente ceramice din epoca bronzului tardiv.

d) O altă așezare din aceiași perioadă a fost semnalată pe un promontoriu din apropierea drumului Reni-Bolgrad. Pe o suprafață de 9000 m² au fost descoperite fragmente ceramice din epoca bronzului târziu.

e) Așezare din perioada târzie a bronzului, descoperită la nord-vest de sat, pe malul stâng al r. Bujorka. Unicul material sesizat a fost ceramica.

Bibl. Subbotin 1972, p. 365.

2. s. Kotlovina, r-nul Reni, reg. Odesa

În împrejurimile localității Kotlovina au fost semnalate 6 așezări din epoca bronzului:

a) Așezare din epoca târzie a epocii bronzului, amplasată la 0,5 km spre sud de sat, pe malul drept al unui pârâiaș. Are suprafața de 8000 m².

b) La 5 km sud de sat, pe malul de vest al lacului Ialpuh, pe o suprafață de 2400 m², au fost descoperite fragmente ceramice caracteristice perioadei târzii a epocii bronzului.

c) Așezare descoperită la 3 km sud de sat, pe o suprafață de 2000 m².

d) La 3,5 km sud de sat pe o suprafață de 8400 m² a fost descoperită o altă așezare a epocii bronzului târziu.

- e) Așezare amplasată la 2 km sud de sat, pe malul de vest al lacului Ialpuh.
f) O altă așezare cu ceramică din epoca bronzului târziu a fost descoperită la 1 km sud de sat. Ea are suprafața de 6000 m².

Toate așezările conțin numai material ceramic.

Bibl. Černyš, Černjakov 1964, p. 93.

3. s. Limanskoe, r-nul Reni, reg. Odesa

În perimetrul localității Limanskoe au fost depistate următoarele așezări ale epocii bronzului:

- a) La nord-est de sat, la 1 km de punctul Kirgan, pe malul lacului Cahul a fost descoperită o așezare din epoca bronzului tardiv pe o suprafață de 10000 m².
b) Așezare, depistată la 0,3 km nord de punctul Kirgan, pe malul stâng al pârâului Bujorka. Are suprafața de 4800 m².
c) La 8 km nord de sat, pe terasa lacului Cahul au fost descoperite urme ale unei așezări din perioada târzie a epocii bronzului. Așezarea are suprafața de 7000 m².
d) Așezare descoperită la 1 km nord de sat pe malul stâng al râului Bujorka. Materialul diagnostic în toate așezările descoperite îl constituie ceramica.

Bibl. Subbotin 1968, p. 227.

4. s. Nagornoe, r-nul Reni, reg. Odesa

- a) Așezare amplasată la 4 km nord de sat, în punctul "Renijskij IV". Pe o suprafață de circa 5000 m² au fost semnalate urme de locuire din epoca bronzului tardiv.
b) La 3 km nord de punctul precedent a fost depistată încă o așezare din aceeași perioadă, ce avea suprafața de 20000 m².
c) O altă așezare a fost descoperită pe terasa a doua a lacului Cahul la 6 km nord de sat. Aici, pe o suprafață de 4800 m², s-au găsit fragmente ceramice care atestă o locuire din bronzul tardiv.

Bibl. Subbotin 1968, p. 230.

5. s. Novosel'skoe, r-nul Reni, reg. Odesa

La 2 km nord vest de sat a fost descoperită o grupă de 8 movile în care au fost depistate 68 de morminte. În rezultatul cercetărilor s-a stabilit că 18 morminte fac parte din cultura Jamnaja; 5 – din cultura ceramicii cu multe brâe; 15 – aparțin culturii Belozerka.

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș. a. 1991, p. 99.

6. s. Orlovka, r-nul Reni, reg. Odesa

- a) Așezare situată la 3 km nord de sat, pe terasa a doua a lacului Cahul. Pe o suprafață de 4800 m² au fost descoperite fragmente ceramice caracteristice bronzului tardiv.
b) La 2,5 km nord-est de sat și 1 km vest de fabrica de cărămidă, pe un promontoriu al râului Pakidjul, se întinde o așezare din bronzul târziu cu suprafața de 7000 m².

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș. a. 1991, p. 99-100.

7. s. Plavni, r-nul Reni, reg. Odesa

- a) Așezare cu ceramică din bronzul tardiv, situată la 2,5 km nord de sat. Are suprafața de 8000 m².

b) La 0,5 km nord de localitate pe un promontoriu desprins din malul unui pârâiaș, a fost descoperită o altă așezare din bronzul tardiv, cu suprafața de 180000 m².

Bibl. Subbotin 1971, p. 182; Černyš, Černjakov 1964, p. 93.

II. Epoca fierului (Harta 2)

1. or. Reni, reg. Odesa

Așezarea este amplasată în raza orașului în punctul “Rezervorul cu apă”, pe o pantă puțin înclinată spre sud-est vis-à-vis de stradela *Pervogo ovražego pereulka* (Prima stradelă a Râpei) NN 10-24. Așezarea ocupă o suprafață de circa 100×50 m, actualmente acoperită cu viță de vie. În anul 1991 V. Cojocarul a cules fragmente de ceramică, care “ar fi atestat perioada hallstattului timpuriu”. Prin periegezele de teren, întreprinse de Echipa Internațională tripartită Româno-Moldo-Ukraineană s-a constatat că stratul hallstattian din secolele XI-X a. Chr. este puțin consistent, ceea ce ar însemna că în perioada respectivă așezarea a fost de scurtă durată.

Bibl. Cojocarul 1991; Vanciugov, Niculiță, Sîrbu, Cojocarul 1999, p. 117.

2. s. Orlovka, r-nul Reni, reg. Odesa

a) Așezarea “Piatra Cartalului”, cunoscută mai bine ca o fortificație romană, se află la circa 1 km spre vest de sat. Situl a fost amplasat pe platoul înalt care domină toată zona învecinată. Din părțile de sud-vest, vest și nord-vest platoul era scăldat de apele lacului Cahul. În partea de est acesta este despărțit de întreg promontoriul de un val cu șanț, perioada de construire a cărora este imposibil până în prezent de stabilit. Deși antichitățile de la Cartal sunt cunoscute încă din secolul al XIX-lea prin cercetările periegetice ale lui G. Săulescu, A. S. Uvarov, N. N. Murzakevici, săpături sistematice de amploare au fost întreprinse, începând cu anul 1963.

De rând cu multiplele vestigii atribuite perioadelor geto-dacice, romane și dacoromane au fost descoperite materiale semnificative, care fără nici un dubiu, demonstrează că înălțimea “Piatra Cartalului” a fost locuită încă de la începutul mileniului I a. Chr. Analiza materialului ceramic a permis evidențierea mai multor stabilimente ce s-au perindat în decursul acestei perioade.

- Așezarea hallstattiană timpurie este atestată prin prezența unui strat cultural consistent, ce conține material ceramic de tipul Chișinău-Corlăteni.

- Așezarea de tipul Basarabi-Șoldănești-Bbadag III, care în linii majore se încadrează în secolele VIII-VII a. Chr.

- Așezarea getică care prin materialul recuperat de pe suprafața platoului se datează în diapazonul cronologic larg din sec. VI-I a. Chr.

Bibl. Bondar’ 1971, p. 66-70; Vanciugov, Niculiță, Sîrbu, Cojocarul 1999, p. 122, fig. 7(1-2); Niculiță, Popa 2000, p. 7-9.

b) Așezarea civilă Cartal-Orlovka II, este amplasată la circa 500 m spre est de platoul “Piatra Cartalului” pe panta de nord a promontoriului ce se întinde de la marginea de nord a satului și se termină la poalele “Petrei Cartalului”. Ca urmare a cercetărilor arheologice de amploare s-a stabilit că pe promontoriu s-au perindat așezări din mai multe perioade a mileniului I a. Chr. – prima jumătate a mileniului I p. Chr. Cea mai timpurie așezare rurală este sesizată prin mai multe construcții:

bordeie și gropi care reprezintă complexe închise. În emplectonul a două bordeie și șase gropi a fost descoperit material ceramic deși modest, dar destul de semnificativ, care cronologic indică perioada secolelor XII-X a. Chr.

Bibl. Vanciugov, Brujako, Sîrbu, Niculiță 1998, p. 63; Vanciugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999, p. 136-138, fig. 21-22; 23 (1-4); Sîrbu, Niculiță, Vanciugov 2000, p. 75.

c) Așezarea rurală Cartal-Orlovka II din secolele VIII-VI a. Chr. este prezentată prin material ceramic caracteristic fazei Basarabi-Șoldănești-Babadag III.

Bibl. Vanciugov, Brujako, Sîrbu, Niculiță 1998, p. 63; Vanciugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999, p. 140, fig. 28 (1-2); 32 (8).

d) Cartal-Orlovka II așezare getică din secolele IV-III a. Chr. Stratul cultural este prezentat printr-un număr considerabil de ceramică rudimentară, cunoscută în toată lumea getică, fragmente de amfore de Heraclea, Sinope, Thasos, ceramică de lux kantharoi, ihtii, străchini acoperite cu firnis negru. De asemenea au fost descoperite complexe închise: bordeie și gropi, în care la fel a fost sesizat un variat și semnificativ material, care indică clar atribuția cultural-cronologică.

Bibl. Vanciugov, Niculiță, Sîrbu, Cojocar 1999, p. 118; Vanciugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999, p. 137-138, 141-142; Sîrbu, Niculiță, Vanciugov 2000, p. 73-92.

3. s. Novosel'skoe, r-nul Reni, reg. Odesa

Așezarea pluristratigrafică de la Satu Nou – Novosel'skoe se află la 5,5 km spre sud de localitatea eponimă și la 2 km de malul stâng al Dunării. Așezarea a fost amplasată pe promontoriul numit de localnici Theraphont de la mănăstirea cu același nume care a existat aici. Promontoriul nu e prea înalt (înălțimea 7 m) față de terasa Dunării. La est este mărginit de mlaștini cu grinduri acoperite pe alocuri de tufari. Din partea de sud și est promontoriul are o terasă joasă pe care s-au perindat mai multe stablimente din mileniul I a. Chr. și primele secole p. Chr.

a) Așezarea hallstattiană timpurie este prezentată de stratul cultural gros până la 20-30 cm și complexe închise în formă de gropi menajere, în care au fost descoperite materiale ceramice din sec. X-IX a. Chr.

Bibl. Brujako, Novițki 1997, p. 123-126; Vanciugov, Brujako, Sîrbu, Niculiță 1999, p. 232-233.

b) Așezarea hallstattiană din secolele VIII-VII a. Chr. este prezentată prin complexe închise, în care s-au descoperit materiale ceramice care se încadrează în secolele VII-VII a. Chr.

Bibl. Brujako, Novițki 1997, p. 126-127; Vanciugov, Brujako, Sîrbu, Niculiță 1999, p. 232-233.

c) Cetatea din a doua jumătate a mileniului I a. Chr., este prezentată prin sistemul de fortificații, materiale ceramice și alte materiale arheologice.

Bibl. Brujako, Cojocar 1990, p. 132-142; Brujako, Gizer 1990, p. 113-121; Brujako, Novițki 1997, p. 131; Sîrbu, Niculiță, Vanciugov 2000, p. 75.

III. Perioada daco-romană (Harta 3)

1. s. Dolinskoe, r-nul Reni, reg. Odesa

a) Așezare Sântana de Mureș-Cernjahov, descoperită în punctul Bujorka II, vis-a-vis de sat pe malul drept al pârâului Bujorka. Are suprafața de 7000 m².

b) Așezare situată la 1,5 km nord-vest de sat, pe un promontoriu adiacent șoselei Reni-Bolgrad, în punctul Bujorka VIII. Suprafața pe care au fost semnalate fragmente ceramice Sântana de Mureș-Černjahov, este de 9000 m².

c) La o distanță de 3,5 km nord-vest de sat, pe versantul drept din dreapta râului Bujorka, a fost descoperită o așezare de tip Sântana de Mureș-Černjahov.

Bibl. Subbotin 1972, p. 365; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 97.

2. s. Kotlovina, r-nul Reni, reg. Odesa

a) La 3 km sud de sat, pe malul drept al unui pârâu care se scurge în lacul Ialpuh dinspre nord-vest, a fost descoperită o așezare a culturii Sântana de Mureș-Černjahov. Aici pe o suprafață de 20000 m² au fost semnalate mai multe fragmente ceramice, caracteristice perioadei daco-romane.

b) Așezare situată la 3,5 km sud de sat. Pe o suprafață de 8400 m² au fost semnalate mai multe fragmente ceramice de tip Sântana de Mureș-Černjahov.

c) La 2 km sud de sat, pe malul de vest al lacului Ialpuh a fost descoperită o altă așezare Sântana de Mureș-Černjahov.

d) O altă așezare cu o suprafață de 6000 m² a fost descoperită la 1 km sud de sat în punctul Kotlovina VI. Aici au fost depistate două niveluri de cultură. Cel de tip Sântana de Mureș-Černjahov suprapunea unul din epoca bronzului tardiv.

Bibl. Černyš, Černjakov 1964, p. 93; Gudkova, Ohotnikov ș. a. 1991, p. 97.

3. s. Limanskoe, r-nul Reni, reg. Odesa

a) Așezare amplasată la 8 km nord de sat pe un platou al terasei lacului Cahul. Pe o suprafață de 7000 m² au fost descoperite mai multe fragmente de ceramică de tip Sântana de Mureș-Černjahov.

b) La 1,5 km sud-vest de sat, pe terasa superioară a lacului Cahul, pe o suprafață de 6000 m² au fost descoperită o locuire de tip Sântana de Mureș-Černjahov.

c) La hotarul de sud al satului pe malul de vest al lacului Cahul, a fost descoperită o altă așezare Sântana de Mureș-Černjahov cu o suprafață de 7500 m².

d) La sud de sat, în apropierea așezării menționate în punctul c, a fost descoperit un cimitir Sântana de Mureș-Černjahov cu mai multe morminte prin inhumăție.

Bibl. Subbotin 1968, p. 227; Gudkova, Ohotnikov ș. a. 1991, p. 98.

4. s. Nagornoe, r-nul Reni, reg. Odesa

a) La 1 km sud de sat, pe un promontoriu desprins din terasa de est a lacului Cahul, a fost descoperită o așezare cu o suprafață de 6000 m². În urma săpăturilor efectuate s-a constatat prezența a două niveluri de locuire: cel de tip Sântana de Mureș-Černjahov, suprapunea un altul de tip Gumelnița.

b) La 5,5 km nord de sat, pe terasa a doua a lacului Cahul, pe o suprafață de 5000 m² a fost descoperită o altă locuire, care printre altele, conținea și materiale ceramice Sântana de Mureș-Černjahov.

c) La 3 km sud de sat pe un platou al terasei de est a lacului Cahul a fost descoperită o așezare Sântana de Mureș-Černjahov cu suprafața 20000 m².

d) Așezare Sântana de Mureș-Černjahov amplasată la 6 km nord de sat, pe terasa a doua a lacului Cahul, pe o suprafață de 4800 m².

e) O altă așezare, care conține un nivel de locuire Sântana de Mureș-Černjahov a fost descoperită pe malul estic al lacului Cahul.

f) Așezare situată la 4,5 km nord de sat, pe malul de est al lacului Cahul.

Bibl. Subbotin 1968, p. 230; Gudkova, Ohotnikov ș. a. 1991, p. 98-99.

5. s. Orlovka, r-nul Reni, reg. Odesa

Așezarea civilă Cartal-Orlovka II din secolele I a. Chr.-III p. Chr. Este prezentată prin stratul cultural, în componența căruia a fost sesizat material ceramic fragmentar, cât și prin complexe închise – gropi menajere, în emplectonul cărora au fost găsite piese întregi, datate cu sec. I a. Chr., cât și ceramică geto-dacică și romană din sec. II-III p. Chr.

Bibl. Vanciugov, Sîrbu, Niculiță 1999, p. 143; Niculiță, Popa 2000, p. 9-23; Vanciugov, Niculiță, Bîrcă 2000, p. 19.

6. s. Novosel'skoe, r-nul Reni, reg. Odesa

Așezarea Satu Nou – Novosel'skoe II a fost amplasată pe promontoriul Theraphont la 5,5 km sud-vest de sat. Aici încă în anul 1986 a fost descoperit un sit traco-getic fortificat. Prin cercetări arheologice sistematice au fost descoperite complexe închise în formă de bordeie, care conțineau material roman din sec. II-III p. Chr.

Bibl. Brujako, Cojocar 1990, p. 136-138; Brujako, Novițkii 1997, p. 114.

7. s. Plavni, r-nul Reni, reg. Odesa

a) Așezare descoperită la 2,5 km nord de sat pe malul drept al lacului Ialpuh. Aici, pe o suprafață de 8000 m², au fost depistate urme de locuire Sântana de Mureș-Černjahov.

b) La 0,5 km nord de sat, pe un promontoriu al lacului Ialpuh, a fost descoperită o așezare Sântana de Mureș-Černjahov cu o suprafață de 18000 m².

c) La circa 3,5 km nord de sat a fost descoperită încă o așezare a culturii Sântana de Mureș-Černjahov, care datează din prima jumătate a mileniului I p. Chr.

Bibl. Subbotin 1971, p. 182; Černyš, Černjakov 1964, p. 93.

RAIONUL ISMAIL

I. Epoca bronzului (Harta 4)

1. s. Bogatoe, r-nul Ismail, reg. Odesa

a) Așezare situată la 2,5 km nord de sat pe panta de vest al lacului Catlabuh. Aici pe o suprafață de 15000 m² au fost descoperite mai multe fragmente ceramice caracteristice epocii bronzului târziu.

b) La 0,5 km nord de sat pe malul de vest al lacului Catlabuh pe o întindere de 10000 m² a fost descoperită o așezare cu mai multe niveluri de locuire, printre care și unul caracteristic perioadei târzii a epocii bronzului.

c) Grup de movile situate la 4 km nord de sat și 3 km vest de lacul Catlabuh. Au fost cercetate 4 movile, în care au fost descoperite 18 morminte caracteristice culturii Jamnaja și două din epoca bronzului.

Bibl. Šmaglyj, Černjakov 1965, p. 220; Gudkova, Ohotnikov ș. a. 1991, p. 62.

2. or. Ismail, reg. Odesa

a) La 0,5 km est de suburbia Kotovskoe, pe malul stâng al Dunării a fost descoperită o așezare cu vestigii din epoca bronzului târziu.

b) La 0,3 km sud de Kotovskoe, pe malul Dunării pe o suprafață de 5000 m² a fost depistată o altă așezare caracteristică epocii bronzului târziu.

Bibl. Šmaglyj, Černjakov 1965, p. 218; Gudkova, Ohotnikov S. B. ș. a. 1991, p. 62.

3. s. Kamenka, r-nul Ismail, reg. Odesa

În raza localității Kamenka au fost descoperite 6 așezări ce conțineau nivel de locuire din epoca bronzului târziu.

a) La 5,5 km sud est de sat pe panta lină de pe malul stâng al râului Tașbunar au fost descoperite fragmente ceramice caracteristice epocii bronzului târziu.

b) O altă așezare a fost descoperită la 4 km nord-vest de sat în punctul Kamenka IV.

c) La 3 km nord de sat și 150 m nord de lacul de acumulare, pe o suprafață de 8000 m² au fost descoperite mai multe fragmente sin epoca bronzului târziu.

d) La 5 km sud de sat pe panta dreaptă a malului râului Tașbunar au fost descoperite mai multe fragmente ceramice, caracteristice epocii bronzului târziu. Așezarea se întinde pe o suprafață de 80000 m².

e) Așezare situată la marginea de nord a satului, pe malul stâng al râului Tașbunar, în punctul Kamenka III.

f) Pe malul drept al râului Tașbunar, în apropierea satului, în partea de sud pe o suprafață de 40000 m² au fost descoperite mai multe fragmente ceramice din perioada târzie a bronzului.

g) La nord de sat au fost descoperite 2 movile, în care au fost cercetate 7 morminte a culturii Jamnaja.

Bibl. Subbotin 1967, p. 236; Gudkova, Ohotnikov ș. a. 1991, p. 63.

4. s. Kamâșovka, r-nul Ismail, reg. Odesa

Așezare situată în apropierea satului, pe malul de vest al lacului Kitaj. Mai multe fragmente caracteristice culturii Belozerka au fost descoperite pe o suprafață de mai bine de 38 m².

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 63.

5. s. Kirnički, r-nul Ismail, reg. Odesa

Așezare situată la 0,5 km sud de sat pe malul drept al râului Enika. Pe o suprafață de 50000 m² au fost descoperite fragmente ale culturii Belozerka.

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 63.

6. s. Kislița, r-nul Ismail, reg. Odesa

a) Așezare, situată la 5 km nord de sat, pe malul estic al lacului Catlabuh. Nivelul de locuire din perioada târzie a epocii bronzului conține fragmente caracteristice culturii Belozerka.

b) În preajma satului au fost descoperite 8 movile. În movila Catlabuh, amplasată la 4 km nord de sat, pe un platou de pe malul de vest al lacului Catlabuh au fost cercetate 8 morminte ale culturii Jamanaja, 3 morminte – cultura de Katakombe, 2 morminte – epoca bronzului târziu.

c) Într-o altă grupă de 3 movile, situate la 7 km nord-est de sat au fost descoperite 2 morminte ale culturii Jamnaja și 2 din epoca bronzului târziu.

d) În alte 3 movile, care se aflau la 1 km est de sat și 0,5 km nord de Dunăre au fost cercetate 22 complexe caracteristice culturii Jamnaja, 1 – culturii de Katakombe, 5 – culturii ceramice cu multe brăe, 8 – epoca bronzului târziu.

e) Într-un tumul amplasat la 2 km nord de sat au fost descoperite 8 morminte ale culturii Jamnaja și 3 – cultura de Katakombe.

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 63-64.

7. s. Loščinovka, r-nul Ismail, reg. Odesa

a) Așezare amplasată la 1,5 km sud-vest, pe panta unei depresiuni care duce spre lacul Sofijan. aici pe o suprafață de 11000 m² au fost descoperite mai multe fragmente ceramice caracteristice epocii târzii a bronzului.

b) Așezare amplasată la 0,5 km sud-est de sat și la 2 km est de lacul de acumulare. Pe o suprafață de 30000 m² au fost descoperite mai multe fragmente ceramice ce aparțin epocii bronzului târziu.

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 64.

8. s. Muravlevka, r-nul Ismail, reg. Odesa

Așezare amplasată la 0,1 km sud-vest de sat pe o pantă domolă a malului de vest al lacului Kitaj. Aici pe o suprafață de 15000 m² au fost descoperite fragmente ceramice ce aparțin epocii bronzului târziu.

Bibl. Gladilin, Šmaglyj 1968, p. 28; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 64.

9. s. Novokamenka, r-nul Ismail, reg. Odesa

a) Așezare, situată pe malul stâng al râului Bol'șoi Catlabuh, vis-a-vis de sat pe o suprafață de 60 mii m² au fost semnalate fragmente ceramice din epoca bronzului târziu.

b) O altă așezare din această perioadă a fost descoperită la marginea de nord a satului pe malul drept a râului Bol'șoi Catlabuh. Are suprafața de 8500 m².

c) La un 1 km vest de sat în 5 movile cercetate au fost descoperite 6 morminte ale culturii Jamnaja și unul din epoca bronzului târziu.

Bibl. Subbotin 1972, p. 366-367; Kravčenko 1971, p. 63; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 64-65.

10. s. Novaja Pokrovka, r-nul Ismail, reg. Odesa

În raza localității Novaja Pokrovka au fost descoperite mai multe așezări care conform materialului ceramic cercetat aparțin bronzului târziu.

a) Așezare, amplasată la 5 km la sud de sat pe malul stâng al râului Enika. Are suprafața de 15 mii m².

b) Așezare din epoca bronzului târziu, situată la 7 km la sud de sat, pe malul stâng al râului Enika. Suprafața aproximativ 15 mii m².

c) Așezare amplasată la 1,5 km sud de sat, pe un promontoriu desprins din terasa dreaptă a râului Enika. Suprafața – 20 mii m².

d) O altă așezare a fost descoperită la 2,5 km sud de sat în punctul Pokrovka II. Suprafața – 20 mii m².

e) Așezare situată la 3,5 km sud de sat, în punctul Enika II. Are suprafața de 5 mii m².

f) La 5 km sud de sat și 1 km nord de lacul de acumulare, a fost descoperită o altă așezare cu suprafața de 15 mii m².

g) Așezare situată la 8 km sud de sat, pe malul drept a râului Enika cu suprafața de 50 mii m².

Bibl. Gladilin, Šmaglyj 1968, p. 28; Kravčenko 1967, p. 227; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 64.

11. s. Ozernoe, r-nul Ismail, reg. Odesa

În raza localității Ozernoe au fost descoperite următoarele așezări cu nivel de locuire din perioada târzie a epocii bronzului.

a) La 5 km nord de sat, pe malul de est al lacului Ialpuh este situată o așezare din perioada târzie a epocii bronzului.

b) La 1,5-2 km sud de sat, pe malul estic a lacului Ialpuh, se află o altă așezare cu suprafața de 5 mii m².

c) La 150 m sud de punctul precedent pe un promontoriu de pe malul de est al lacului Ialpuh a fost descoperită o altă așezare cu o suprafață de 20 mii m².

d) În punctul Ozernoe IV, la 2,5 km nord de sat, pe o suprafață de 15 mii m² au fost descoperite mai multe fragmente ceramice din epoca bronzului tardiv.

e) În raza satului au fost descoperite mai multe grupe de movile în care sau cercetat 4 morminte ale culturii Jamnaja, 1- perioada timpurie a bronzului și 2 – perioada târzie a bronzului.

Bibl. Subbotin 1971, p. 183; Černyšev, Besfamil'naja 1965, p. 40-42; Šmaglyj, Černjakov 1965, p. 216; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 67.

12. s. Peršetravnevoe, r-nul Ismail, reg Odesa

În raza satului au fost descoperite așezări caracteristice epocii bronzului târziu.

a) Așezare amplasată la 3,5 km nord de sat pe un promontoriu. Ea are suprafața de 5 mii m².

b) La 2,5 km de sat a fost descoperită o altă așezare cu suprafața de 15 mii m².

c) Așezarea amplasată pe malul stâng al râului Enika la 6,5 km nord de sat, pe un promontoriu cu suprafața de 30 mii m².

d) Așezarea amplasată pe malul drept a râului Enika la 6,5 km nord de sat, pe o suprafață de 7 mii m².

e) O altă așezare a fost descoperită la 4,5, km nord de sat pe o suprafață de 18 mii m² în punctul Peršetravnevoe III.

f) Așezare cu suprafața de 20 mii m², amplasată la 1,5 km nord de sat în locul de confluență a unui pârâu cu lacul Catlabuh.

g) Așezare situată pe malul stâng al râului Enika la 5 km nord de sat. Are suprafață de 21 mii m².

h) Așezare amplasată la 7,5 km nord de sat în punctul Enika. Suprafața – 25 mii m².

Bibl. Kravčenko 1967, p.227; Agbunov, Subbotin, Černjakov 1974, p. 236; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 66-67.

13. s. Suvorovo, r-nul Ismail, reg. Odesa.

În raza localității Suvorovo au fost descoperite așezări din perioada târzie a bronzului în următoarele puncte:

a) Așezare amplasată la 7 km nord de sat pe malul stâng al râului Catlabuh. Are suprafață de 20 mii m².

b) Așezare situată la 2 km sud de sat pe malul de est al lacului Catlabuh, în punctul Catlabuh I.

c) La 9 km nord de sat, pe malul a râului Catlabuh a fost descoperită o altă așezare cu o suprafață de 20 mii m².

d) Așezare cu două niveluri de locuire, situată la 5km sud de sat pe malul estic a râului Catlabuh, pe o suprafață de 30 mii m². Fragmentele de ceramică descoperite

atestă o locuire a culturii de Katakombe suprapusă de o altă din perioada târzie a epocii bronzului.

e) Așezare situată pe malul stâng al râului Catlabuh la 5,5 km nord de sat. Ea are suprafața de 24000 m².

f) La 8 km nord de sat, pe o suprafață de 15 mii m² a fost descoperită o altă așezare.

g) Așezarea la 2,5 km sud de sat, în punctul Suvorovo I are suprafața de 360 mii m².

h) Așezare, situată la Nord de marginea satului în apropierea fabricii de cărămidă are suprafața de 50 mii m².

i) Așezarea amplasată la 3 km nord de sat pe un promontoriu al râului Catlabuh suprafața de 35 mii m².

Bibl. Agbunov, Subbotin, Černjakov 1974, p. 236; Subbotin 1972, p. 368; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 67-68.

14. s. Utkonosovka, r-nul. Ismail, reg. Odesa

În perimetrul satului Utkonosovka au fost descoperite următoarele șase așezări din perioada târzie a epocii bronzului.

a) Așezare amplasată la 1,5 km nord de sat, lângă cariera de lut. Ea suprapune o locuire a culturii Gumelnita, suprafața – 8 mii m².

b) Așezare situată la 3 km nord de sat pe un promontoriu, în punctul Utkonosovka, suprafața – 30 mii m².

c) Așezare amplasată la 2,5 km sud de sat pe malul de vest al lacului Catlabuh, suprafața – 7 mii m².

d) La 1,5 km sud de sat pe aceeași direcție cu așezarea din punctul precedent a fost descoperită o altă așezare cu suprafața de 20 mii m².

e) La 1 km sud de sat și 0,5 km sud de stația de pompare a apei a fost descoperită o așezare cu suprafața de 7200 m².

f) Așezare amplasată la 2 km nord de sat și 0,5 km spre est de ocolul silvic, suprafața 15 mii m².

g) La 4,5 km nord de sat, pe malul stâng al unui pârâiaș care se scurge în lacul Catlabuh dinspre nord-vest a fost descoperită o așezare cu suprafața de 120 mii m².

h) Se menționează descoperirea a 5 movile amplasate la nord de sat, unde au fost cercetate 8 morminte a culturii Jamnaja.

Bibl. Subbotin 1971, p. 186; Kravčenko 1967, p. 224-228; Šmaglyj, Černjakov 1965, p. 220.

II. Epoca fierului (Harta 5)

1. s. Bogatoe, r-nul Ismail, reg. Odesa

La 4 km nord de sat, pe un platou situat la 3 km vest de malul lacului Catlabuh au fost descoperite 4 movile. Printre mormintele caracteristice diferitor epoci a fost cercetat și unul de inhumație caracteristic culturii scitice.

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 62.

2. or. Ismail, reg. Odesa.

a) Așezare, descoperită la marginea de sud-est a orașului, în punctul Kopanaja Balka, pe teritoriul combinatului de conserve. Au fost semnalate mai multe fragmente ceramice, printre care și unele grecești, de import, care încadrează așezarea în sec. IV- III a. Chr.

Bibl. Černjakov 1963, p. 7; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 62.

b) Necropolă de incinerare, semnalată la nord-vest de oraș în zona fabricii de cărămidă. A fost distrusă, iar resturile de vase cu brâu alveolar și proeminențe cilindrice ori plate, cât și oasele calcinate ale defuncțiilor, certifică existența unei necropole getice din sec. IV-III a. Chr.

Bibl. Meljukova 1969, p. 76; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 62.

3. s. Kamenka, r-nul Ismail, reg. Odesa

Așezare situată la 5 km sud de sat pe versantul malului drept al râului Tașbunar. Nivelul de locuire din epoca bronzului cu o suprafață de 80 mii m², a fost suprapus de o așezare, care prin fragmentele ceramice cu brâu alveolar și cele de import de origine grecească datează din sec. IV-III a. Chr.

Bibl. Subbotin 1967, p. 240; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 63.

4. s. Novokamenka, r-nul Ismail, reg. Odesa

La 1 km vest de sat, nu departe de malul drept al râului Bol'șoi Catlabuh, au fost cercetate 5 movile. În una din acestea a fost descoperit un mormânt de inhumație din a doua epocă a fierului.

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 63.

5. s. Novo-Nekrasovka, r-nul Ismail, reg. Odesa

a) Așezarea situată la 600 m sud de sat, în apropierea punctului de scurgere a pârâului Repida în lacul Cuhurlui. Pe o suprafață de 30 mii m² au fost semnalate fragmente ceramice lucrate cu mâna, ornamentate cu brâu alveolar și fragmente de vase grecești datate cu sec. VI-V a. Chr.

Bibl. Šmaglyj, Černjakov 1965, p. 217; Gudkova, Ohotnikov ș. a. 1991, p. 65.

b) Așezarea (Novo-Nekrasovka II) se află la vest de sat în apropierea nemijlocită de autostrada Ismail-Reni, la bifurcarea lacurilor Ialpuh și Cuhurlui. Așezarea e amplasată pe sectorul de sud al promontoriului, care actualmente, în rezultatul ridicării dambei, s-a transformat în platou, mărginit la est de un defileu cu malurile abrupte. În stratul cultural au fost depistate fragmente de vase getice și de amfore de Chios, ce se datează cu finele sec. V a. Chr.

Bibl. Šmaglyj, Černjakov 1965, p. 216-218; Vanciugov, Niculiță, Sîrbu, Cojocaru 1999, p. 122.

6. s. Novaja Pokrovka, r-nul Ismail, reg. Odesa

a) Așezare, amplasată la 8 km sud de sat, pe malul drept al râului Enika. Pe o suprafață de 50 mii m², au fost descoperite fragmente ceramice lucrate cu mâna, ornamentate cu brâu alveolar și toarte în asociere cu fragmente de amfore grecești din IV-III a. Chr.

Bibl. Agbunov, Subbotin, Černeakov 1974, p. 236.

b) O altă așezare din aceeași perioadă a fost descoperită pe o suprafață de 20 mii m² în zona podului căii ferate, pe malul drept al râului Enika, în punctul Enika III.

Bibl. Kravčenko 1971, p. 70, Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 65.

7. s. Babele-Ozernoie, r-nul Ismail, reg. Odesa

a) Așezarea este situată la 6 km nord-est de sat pe locul numit de localnici "Coadă

lacului”. Pe o suprafață de câteva hectare au fost recuperate fragmente de ceramică getică și de amfore din sec. IV-III a. Chr.

Bibl. Vanciugov, Niculiță, Sirbu, Cojocar 1999, p. 123.

b) Așezarea “Turta” e situată pe același mal al lacului Ialpuh, la nord-vest de satul Babele-Ozernoe. De pe suprafața așezării au fost recoltate fragmente de ceramică getică rudimentară ornamentată cu brâe alveolare în relief, care cronologic se încadrează în sec. IV-III a. Chr.

Bibl. Vanciugov, Niculiță, Sirbu, Cojocar 1999, p. 123.

III. Perioada daco-romană (Harta 6)

1. s. Bogatoc, r-nul Ismail, reg. Odesa

a) Așezare situată la 2,5 km nord de sat, pe malul de vest al lacului Catlabuh. Are suprafața de 15 mii m². Aici au fost descoperite fragmente ceramice datate cu sec. III-IV p. Chr.

b) La 1,5 km nord de sat, pe malul vestic al lacului Catlabuh, în apropierea fabricii de cărămidă, a fost descoperită o altă așezare din aceeași perioadă.

Bibl. Šmaglyj, Černjakov 1965, p. 217; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 62.

2. or. Ismail, reg. Odesa

a) Așezare, descoperită la 0,5 km est de suburbia Kotovskoe, pe malul stâng al Dunării. Nivelul de locuire al epocii bronzului este suprapus de un nivel caracteristic sec. II-IV p. Chr.

b) La 0,5 km Sud de suburbia Kotovskoe, pe malul drept al unui braț al Dunării, pe o suprafață de 5 mii m² se întinde o altă așezare caracteristică sec. II-IV p. Chr.

Bibl. Šmaglyj, Černjakov 1965, p. 217; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 65.

3. s. Kamenka, r-nul Ismail, reg. Odesa

a) Așezare, situată la nord de limita satului, pe malul stâng al râului Tașbunar, în punctul Kamenka III. Locuirea epocii bronzului târziu a fost suprapusă de una din sec. II-III. p. Chr.

b) Așezare, amplasată pe malul drept al râului Tașbunar, vis-a-vis de sat. Fragmente de ceramică caracteristice sec. II-IV p. Chr. Au fost descoperite pe o suprafață de 40 mii m².

c) O altă așezare din aceeași epocă a fost descoperită la 1 km sud-est de sat pe malul stâng al râului Tașbunar. Ea are suprafața de 75 mii m².

Bibl. Subbotin 1967, p. 236; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 63.

4. s. Kirnički, r-nul Ismail, reg. Odesa

a) Așezare, amplasată la 0,5 km sud de sat, pe malul drept al râului Enika. Pe o suprafață de 50 mii m² au fost descoperite mai multe fragmente ceramice, ce datează din sec. II-IV p. Chr.

b) La 2 km sud de sat, pe malul drept al râului Enika, pe o suprafață de 14 mii m² a fost descoperită o altă așezare cu un nivel de locuire din sec. II-IV p. Chr.

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 63.

5. s. Kislița, r-nul Ismail, reg. Odesa

a) Așezare cu suprafața de 25 mii m², situată la 0,5 km nord de sat, pe malul stâng al râului Dunrea, în punctul Volčija Balka. Se caracterizează printr-un nivel de locuire din sec. II-IV p. Chr.

b) În împrejurimile satului au fost descoperite mai mult de 15 movile în care au fost cercetate 9 morminte sarmatice.

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 63-64.

6. s. Loščinovka, r-nul Ismail, reg. Odesa

a) Așezare, situată la 1,5 km sud-vest de sat, pe malul drept al râpei Gagauțu, care se întinde spre lacul Safian. Aici pe o suprafață de 15 mii m² au fost descoperite mai multe fragmente din perioada sec. II-IV p. Chr.

b) O altă așezare din aceeași perioadă a fost descoperită la 0,5 km sud-est de sat și 2 km spre est de lac, pe o suprafață de 30 mii m².

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 64.

7. s. Muravlevka, r-nul Ismail, reg. Odesa

La 0,1 km sud-vest de sat, pe malul lin dinspre vest al lacului Kitaj, pe o suprafață de 15 mii m² au fost descoperite mai multe fragmente, care certifică o locuire din sec. II-IV p. Chr.

Bibl. Gladilin, Šmaglyj 1968, p. 28; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 64.

8. s. Novokamenka, r-nul Ismail, reg. Odesa

a) Așezare, amplasată la marginea de sud a satului, pe malul drept al râului Bol'șoj Catlabuh. Au fost semnalate fragmente ceramice, caracteristice culturii Sântana de Mureș-Černjahov.

b) O altă așezare, cu un strat de locuire Sântana de Mureș-Černjahov a fost descoperită pe malul stâng a râului, vis-a-vis de sat. Are suprafața de 60 mii m².

Bibl. Kravčenco 1967, p. 226; Subbotin 1972, p. 367; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 64-65.

9. s. Novo-Nekrasovka, r-nul Ismail, reg. Odesa

Așezare, amplasată la 60 m sud de sat, în punctul Novo-Nekrasovka II. Pe o suprafață de 30 mii m² au fost descoperite urme de locuire ale culturii Sântana de Mureș-Černjahov.

Bibl. Šmaglyj, Černjakov 1965, p. 217.

10. s. Novaja Pokrovka, r. Ismail, reg. Odesa

În perimetrul localității Novaja Pokrovka, au fost descoperite următoarele așezări din sec. II-IV p. Chr.

a) Așezare, amplasată la 7 km sud de sat pe malul stâng al râului Enika. Are suprafața de 15 mii m².

b) La 1,5 km sud de sat pe un promontoriu desprins din terasa dreaptă a râului Enika a fost descoperită o altă așezare cu o suprafață de 20 mii m².

c) La 2,5 km sud de sat pe malul drept al râului Enika se afla o altă așezare cu o suprafață de 20 mii m².

d) Așezare, descoperită la 3,5 km sud de sat pe malul drept al râului Enika. Are suprafața de 5 mii m².

e) Așezare, amplasată la 5 km sud de sat și 1 km nord de un rezervor de apă. Are suprafața de 15 mii m².

f) O altă așezare a fost descoperită la 6 km sud de sat, în partea de nord-est a rezervorului cu apă. Are suprafața de 7500 m².

Bibl. Gladilin, Šmaglyj 1968, p. 28; Kravčenko 1971, p. 70; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 65.

11. s. Ozernoe, r-nul Ismail, reg. Odesa

În raza localității Ozernoe au fost descoperite mai multe așezări ale culturii Sântana de Mureș-Černjahov.

a) Așezare, amplasată la 5 km nord de sat pe malul de est a lacului Ialpuh.

b) Așezare, situată la 2 km sud de sat pe un promontoriu desprins din terasa de est a lacului Ialpuh. Are suprafața de 20 mii m².

c) O altă așezare a fost descoperită la 2,5 km nord de sat în punctul Elcik I, pe o suprafață de 15 mii m².

d) În punctul de intersecție a frontierelor administrative dintre Ismail și Bolgrad (Elcik III), pe o suprafață de 2500 m² a fost descoperită o altă așezare.

e) La 0,5 km sud de punctul precedent a fost descoperită o altă așezare cu suprafața de 100 mii m². Așezarea întretaie șoseaua Ismail-Bolgrad.

Bibl. Subbotin 1971, p. 183; Černyšev, Besfamil'naja 1965, p. 40-42; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 65-66.

12. s. Perșetravnevoe, r-nul Ismail, reg. Odesa

În împrejurimile localității Perșetravnevoe au fost descoperite următoarele așezări cu prezența unui nivel de locuire din prima jumătate a mileniului I p. Chr.

a) Așezare, amplasată la 6,5 km nord de sat, pe malul drept al râului Enika. Are suprafața de 7 mii m².

b) Pe același mal, dar la 4,5 km nord de sat a fost descoperită o altă așezare cu o suprafață de 18 mii m².

c) La 1,5 km nord de sat, în punctul de scurgere a râului Enika în lacul Catlabuh, a fost descoperită o altă așezare cu o suprafață de 20 mii m².

d) Așezare, amplasată pe malul stâng a râului Enika, la o depărtare de 5 km nord de sat pe malul stâng a râului. Are suprafața de 21 mii m².

e) Așezare, amplasată la 7,5 km nord de sat pe malul stâng a râului. Are suprafața de 25 mii m².

f) Așezare, descoperită vis-a-vis de centrul orașului, pe malul estic al lacului Catlabuh.

g) Așezare, amplasată la 1,3 km sud de sat, pe o pantă domolă a unui promontoriu din dreapta râului Enika. Are suprafața de 15 mii m².

h) Așezare, situată la 1 km nord-vest de sat, în punctul Alerksarka, vis-a-vis de satul Utkonosovka.

Bibl. Agbunov, Subbotin, Černjakov 1974, p. 236; Kravčenko 1967, p. 227; Kravčenko 1971, p. 70; Šmaglyj, Černjakov 1965, p. 221.

13. s. Safiana, r-nul Ismail, reg. Odesa

Așezare cu un nivel de locuire din sec. II-IV p. Chr., amplasată la 0,4 km sud-est de sat pe terasa de sud-vest a lacului Safian în punctul Trubajovka. Are suprafața de 45 mii m².

Bibl. Šmaglyj, Černjakov 1965, p. 218; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 67.

14. s. Staraja Nekrasovka, r-nul Ismail, reg. Odesa

La 1,5 km sud de sat, pe teritoriul carierei de lut de pe malul stâng al Dunării a fost descoperită o așezare, la suprafață căreia au fost recoltate fragmente ceramice de tip Sântana de Mureș-Černjahov.

Bibl. Šmaglyj, Černjakov 1965, p. 218; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 67.

15. s. Suvorovo, r-nul Ismail, reg. Odesa

În raza localității Suvorovo au fost descoperite următoarele așezări, care conțineau un nivel de locuire caracteristic culturii Sântana de Mureș-Černjahov.

a) Așezare, situată la 7 km nord de sat, pe malul stâng al râului Malyj Catlabuh, pe o suprafață de 20 mii m².

b) La 5,5 km nord de sat, pe malul drept al râului a fost descoperită o altă așezare cu o suprafață de 24 mii m².

c) La 8 km nord de sat, în aceeași direcție cu punctul precedent, se află o altă așezare cu o suprafață de 15 mii m².

d) La 2,5 km sud de sat, pe malul de est al lacului Catlabuh a fost descoperită o altă așezare a culturii Sântana de Mureș-Černjahov.

e) La 1 km nord de sat, pe malul stâng al râului Malyj Catlabuh pe o suprafață de 360 mii m² se află o așezare Sântana de Mureș-Černjahov.

f) Așezarea culturii Sântana de Mureș-Černjahov a fost descoperită în marginea de nord a satului, în apropierea fabricii de cărămidă. Are suprafața de 50 mii m².

g) La 5 km nord de sat, pe un promontoriu din stânga râului Malyj Catlabuh, a fost descoperită o altă așezare cu suprafața de 20500 m².

h) Așezare, amplasată la 3 km sud de sat pe malul de est al lacului Catlabuh, în punctul Orehovaja Balka.

i) Așezare, situată la 1,5 km sud-vest pe podul căii ferate, nu departe de turnul de apă al colhozului "Progres". Are suprafața de 12 mii m².

j) La 1 km sud de sat pe malul de est al lacului Catlabuh, a fost descoperită o altă așezare Sântana de Mureș-Černjahov cu suprafața de 10 mii m².

Bibl. Agbunov, Subbotin, Černjakov 1974, p. 236; Subbotin 1972, p. 367; Cebotarenco 1969, p. 224; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p.67-68.

16. s. Utkonosovka, r-nul Ismail, reg. Odesa

În raza localității Utkonosovka au fost descoperite următoarele așezări cu un nivel de locuire Sântana de Mureș-Černjahov.

a) La 1,5 km nord de sat, se află o așezare, care se întinde pe teritoriul carierei de lut, pe o suprafață de 8 mii m².

b) Așezare, amplasată la 3 km nord de sat, pe un promontoriu format de un pârâiaș. Are suprafața de 30 mii m².

c) La marginea de sud-vest a satului, pe malul vestic al lacului Catlabuh se află o altă așezare a culturii Sântana de Mureș-Černjahov.

d) Așezare, amplasată la 4,5 km nord de sat, pe malul stâng al unui pârâu, ce se scurge în lacul Catlabuh. Are suprafața de 12 mii m².

e) La 2 km nord de gospodăria piscicolă, pe malul lacului Tašbunar, se află o așezare a culturii Sântana de Mureș-Černjahov.

f) Așezare, amplasată pe malul drept al râului "Iașbunar, în punctul "Iașbunar".

g) Așezare, amplasată la 1,5 km sud de podul căii ferate și 0,1 km sud de turnul de apă al colhozului "Progres". Are suprafața de 10 mii m².

Bibl. Kravčenko 1967, p. 227; Šmaglyj, Černjakov 1965, p. 220; Kravčenko 1967, p. 220; Kravčenko 1971, p. 70; Gudkova, Ohotnikov ș.a. p. 68-69.

17. s. Largeanka, r-nul Ismail, reg. Odesa

Așezare situată la est de sat. Stratul de cultură e slab, de aici fiind recoltate doar câteva fragmente de ceramică getică și romană din sec II-III p. Chr.

Bibl. Vanciugov, Niculiță, Sîrbu, Cojocar 1999, p. 123.

RAIONUL CHILIA

I. Epoca bronzului (Harta 7)

1. s. Mirnoe, r-nul Chilia, reg. Odesa

a) Așezare, situată la nord-vest de sat, pe malul drept al pârăului Dracula. Pe o suprafață de 120000 m² au fost descoperite mai multe fragmente de ceramică, care încadrează așezarea în perioada mijlocie a epocii bronzului.

b) Așezare din aceeași perioadă descoperită la 0,5 km nord de cea precedentă pe o porțiune de 15000 m² a malului drept al râului Dracula.

c) Așezare din aceeași perioadă, descoperită spre sud-vest de sat pe malul stâng al unui pârăiaș al râului Dracula. Suprafața ei este de 30000 m².

Bibl. Šmaglyj 1965, p. 53; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 70.

2. s. Novonikolaevka, r-nul Chilia, reg. Odesa

La sud de sat, pe malul drept al râului Nerușaj, pe o suprafață de 60000 m², a fost descoperită o așezare, care conținea mai multe fragmente de ceramică de tip Belozerka.

Bibl. Kravčenko, 1967, p. 224; Šmaglyj 1965, p. 51.

3. s. Novoselovka, r-nul Chilia, reg. Odesa

Așezare din epoca bronzului situată pe malul de est al râului Kitaj în punctul Novoselovka-1. Aici, pe o suprafață de 370000 m², au fost descoperite mai multe fragmente de ceramică, care certifică o locuire din epoca bronzului.

Bibl. Gudkova 1972, p. 359-361; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 71.

4. s. Pomazany, r-nul Chilia, reg. Odesa

A fost descoperită o grupă de trei movile la 1,6 km vest de sat. Cercetările au scos la iveală 8 morminte ale culturii Jamnaja, 2 – caracteristice perioadei mijlocii a bronzului și 7 – din epoca bronzului târziu.

Bibl. Gudkova A. V., Ohotnikov S. B. ș. a., 1991, p. 71.

5. s. Primorskoe, r-nul Chilia, reg. Odesa

Necropolă tumulară situată la 7 km nord de sat pe o terasă a unei ape, care unește râul Dunărea cu lacul Sasyk. Se menționează descoperirea a 20 de morminte a culturii Jamnaja și 14 – a culturii mormintelor în catacombe.

Bibl. Cebotarenco, Černjakov, Toščev 1977, p. 386-387; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 71.

6. s. Priozerno, r. Chilia, reg. Odesa

- a) Așezare, amplasată la 0,4 km sud-est de sat pe malul de vest al lacului Kitaj. Suprafața, pe care au fost descoperite mai multe fragmente de ceramică caracteristică perioadei mijlocii a epocii bronzului este de 24500 m².
- b) Așezare din aceeași perioadă, descoperită la 1,5 km sud-est de sat, pe malul de vest al lacului Kitaj. Ea are suprafața de 250000 m².

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 71-72.

7. s. Staronikolaevka, r-nul Chilia, reg. Odesa

- a) Așezare din epoca bronzului amplasată la est de sat pe malul stâng al râului Nerușaj.
- b) Așezare din perioada târzie a epocii bronzului, descoperită la sud de sat pe un promontoriu din dreapta râului Nerușaj.
- c) Așezare din aceeași perioadă amplasată la sud-est de sat pe malul stâng al râului Nerușaj.

Bibl. Kravčenko 1971, p. 67-68; Šmaglyj 1965, p. 53; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 72.

8. Starye Trajany, r-nul Chilia, reg. Odesa

Așezare amplasată la sud de sat pe malul de vest al lacului Kitaj. Pe o suprafață de 50000 m² au fost descoperite mai multe fragmente ceramice din epoca bronzului.

Bibl. Cebotarenco 1969, p. 219; Šmaglyj 1965, p. 53.

9. Furmanovka, r-nul Chilia, reg. Odesa

- a) Așezare situată la nord de sat, pe malul lacului Kitaj. Pe o suprafață de 15000 m² au fost descoperite mai multe fragmente ceramice din epoca bronzului târziu.
- b) Din aceeași perioadă datează o altă așezare amplasată la 1,5 km spre sud de sat, pe malul de est al lacului Kitaj. Așezarea are o suprafață de 2 ha. Aici au fost efectuate cercetări arheologice de către Dudkin V. P. și Kravčenko N. M. în anul 1970.

Bibl. Dudkin 1971, p. 13-17; Kravčenko 1971, p. 62-64; Šmaglyj 1965, p. 53; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 72-73.

10. s. Červonyj Jar, r-nul Chilia, reg. Odesa

- a) Așezare cu suprafața de 15000 m², amplasată la sud de sat pe malul de est al lacului Kitaj.
- b) În zona satului au fost descoperite mai multe morminte din epoca bronzului. În movilele cercetate la nord și nord-est de sat se specifică descoperirea mormintelor culturii Jamnaja.

Bibl. Gudkova 1972, p. 357-358; Alekseeva 1975, p. 247; Dzigovskij 1980, p. 86; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 73.

11. s. Ševčenkovo, r-nul Chilia, reg. Odesa

La 5 km sud-est de sat au fost cercetate 25 morminte ale culturii Jamnaja. În apropierea localității Ševčenkovo au mai fost descoperite două movile, în care au fost cercetate 22 morminte ale culturii Jamnaja și 11 din epoca bronzului târziu.

Bibl. Alekseeva 1976, p. 293-294.

II. Epoca fierului (Harta 8)

1. Pomazany, r-nul Chilia, reg. Odesa

La 1,5 km vest de sat a fost cercetată o grupă din 3 movile în care se menționează prezența unui mormânt scitic.

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 71.

2. Furmanovka, r-nul Chilia, reg. Odesa

În vatra satului, pe malul de est al lacului Kitaj a fost menționată prezența mai multor fragmente de amfore grecești datate în sec. IV-III a. Chr.

Bibl. Kravčenko 1967, p. 227.

3. s. Červonyj Jar, r-nul Chilia, reg. Odesa

La 1,5 km sud de sat pe malul lacului Kitaj a fost descoperit un tumul în care se afla un defunct înmormântat prin înhumare. Alături de el se afla și scheletul unui cal. Analiza obiectelor de ofrandă permite încadrarea complexului funerar în sec. V a. Chr.

Bibl. Gudkova 1970, p. 240-241; Gudkova 1978, p. 182-192.

4. s. Ševčenkovo, r-nul Chilia, reg. Odesa

La 5 km sud-est de sat, într-o grupă de 3 movile, a fost descoperit un mormânt de inhumație (scitic).

Bibl. Alekseeva 1975, p. 246-247; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 73.

III. Perioada daco-romană (Harta 9)

1. stația feroviară Dzinilor, r-nul Chilia, reg. Odesa

În apropierea stației, pe malul stâng al râului Enika a fost descoperit un grup de 8 tumuli, în care au fost cercetate 4 morminte sarmatice.

Bibl. Gudkova 1980, p. 265; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 70.

2. or. Chilia, reg. Odesa

La 0,5 km sud-est de oraș, pe malul râului Dunărea a fost descoperită o așezare cu suprafața de 100000 m². În starturile de cultură se evidențiază un nivel de locuire Sântana de Mureș-Černjahov.

Bibl. Černjakov 1967, p. 200.

3. s. Mirnoe, r-nul Chilia, reg. Odesa

a) Așezare situată la nord-vest de sat pe malul drept al râului Dracula. Pe o suprafață de 100000 m² au fost descoperite mai multe fragmente ceramice care se încadrează la începutul erei noi.

b) O altă așezare a fost descoperită la o distanță de 200 m nord de cea precedentă, pe malul drept al râului Dracula. Cercetătorii remarcă descoperirea pe o suprafață de 15000 m² a mai multor fragmente ceramice de tip Sântana de Mureș-Černjahov.

c) Din aceeași perioadă datează o altă așezare amplasată la nord-vest de sat pe malul stâng al unuia din pâraiașele râului Dracula. Ea are suprafața de 30000 m².

d) Așezare amplasată pe malul stâng al râului Dracula pe ambele părți ale drumului ce duce spre satul Ševčenkovo. Are suprafața de 75000 m². Aici au fost semnalate mai multe fragmente ceramice de la începutul erei noastre.

Bibl. Šmaglyj 1965, p. 52-53; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 70-71.

4. s. Novonikolaevka, r-nul Chilia, reg. Odesa

Așezare situată la sud de sat, pe malul drept al râului Nerușaj. Pe o suprafață de 60000 m² au fost descoperite mai multe fragmente care certifică o locuire de tip Sântana de Mureș-Černjahov.

Bibl. Kravčenko 1967, p. 224; Šmaglyj 1965, p. 51.

5. s. Novoselovka, r-nul Chilia, reg. Odesa

În raza localității au fost atestate mai multe puncte cu locuire caracteristică culturii Sântana de Mureș-Černjahov.

a) Așezare cu suprafața de 375000 m², situată pe malul de est al lacului Kitaj în punctul Novoselovka I.

b) Așezare amplasată la nord-vest de sat, pe malul de nord al lacului Kitaj.

c) Așezare situată la 2,5 km vest de sat, la sud de Valul lui Traian. Ea se întinde pe o suprafață de cca 3 ha.

d) Așezare amplasată la nord-vest de sat, pe malul de est al lacului Kitaj.

Bibl. Gudkova 1972, p. 359-361; Fedorov 1960, p. 250.

6. s. Pomozany, r-nul Chilia, reg. Odesa

La 1,5 km vest de sat, pe un platou a fost descoperită o grupă de 3 movile. În rezultatul săpăturilor efectuate au fost descoperite 4 morminte sarmatice.

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 71.

7. s. Priozernoe, r-nul Chilia, reg. Odesa

Așezarea se află la 0,4 km sud-est de sat, pe malul drept al unui pârâiaș care se scurge dinspre vest în lacul Kitaj. Pe o suprafață de 24500 m² au fost semnalate mai multe fragmente ceramice caracteristice primelor secole ale mileniului I p. Chr.

Bibl. Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 71.

8. s. Primorskoe, r-nul Chilia, reg. Odesa

La 7 km nord de sat, în apropiere de terasa canalului Dunăre-Sasyk, au fost semnalate 3 movile în care se aflau 9 morminte sarmatice.

Bibl. Cebotarenko, Černjakov, Toščev 1977, p. 386-387; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 71.

9. s. Staronikolaevka, r-nul Chilia, reg. Odesa

a) Așezare amplasată la sud-est de sat pe un promontoriu desprins din malul drept al r. Nerușaj. Aici au fost descoperite mai multe fragmente ceramice caracteristice culturii Sântana de Mureș-Černjahov.

b) O altă așezare din aceeași perioadă a fost semnalată la sud-est de sat, pe malul stâng al râului Nerușaj.

Bibl. Kravčenko 1971, p. 67-68; Šmaglyj 1965, p. 53.

10. s. Starye Trajany, r-nul Chilia, reg. Odesa

În raza localității au fost descoperite următoarele așezări cu nivel de locuire caracteristic primelor secole ale erei noastre.

a) Așezare amplasată pe malul râului Kirgiz-Kitaj, lângă șoseaua care duce spre Ismail.

b) Așezare amplasată pe malul de vest al lacului Kitaj, la hotarul dintre satele Starye Trajany și Priozernoe. Aceasta are suprafața de 5000 m².

c) Așezare situată pe o insulă formată de gurile de scurgere ale râurilor Kirgiz-Kitaj și Aliaga și capătul de nord al lacului Kitaj.

Bibl. Kravčenko 1971, p. 68; Gudkova 1972, p. 362; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 72.

11. s. Trudovoe, r-nul Chilia, reg. Odesa

a) Așezare amplasată la sud de sat, pe malul drept al pârâului Dracula. Conține un nivel de locuire Sântana de Mureș-Černjahov.

b) Așezare situată la sud de sat, vis-a-vis de cea precedentă, pe malul stâng al lacului Dracula. Conține mai multe fragmente ceramice de tip Sântana de Mureș-Černjahov.

c) Așezare situată pe malul stâng al râului Dracula la 300 m sud de așezarea precedentă. Conține același nivel de locuire.

Bibl. Šmaglyj 1965, p. 53; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 72.

12. s. Furmanovka, r-nul Chilia, reg. Odesa

În raza localității Furmanovka au fost descoperite următoarele așezări cu un nivel de locuire Sântana de Mureș-Černjahov.

a) Așezarea a fost amplasată la nord de marginea satului, pe malul lacului Kitaj.

b) Așezarea era situată la 1,5 km sud de sat, pe malul de est al lacului Kitaj. Are suprafața de 2 ha.

c) La 2,5 km nord de sat, pe malul lacului Kitaj a fost cercetată o necropolă Sântana de Mureș-Černjahov.

Bibl. Dudkin 1971, p. 13-17; Kravčenko 1971, p. 62-64; Symanovič 1974, p. 346; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 72-73.

13. s. Červonyj Jar, r-nul Chilia, reg. Odesa

a) Așezarea era amplasată la 0,2 km sud de sat, pe malul de est al lacului Kitaj. La suprafața a fost sesizată ceramică din primele secole ale erei noastre.

b) Așezarea a fost descoperită la 1,5 km sud de sat, pe malul lacului Kitaj. Pe o suprafață de 60000 m² au fost recoltate fragmente ceramice caracteristice culturii Sântana de Mureș-Černjahov.

Bibl. Gudkova 1972, p. 358; Gudkova, Ohotnikov ș.a. 1991, p. 73.

S. Giurgiulești, r-nul Cahul, Rep. Moldova (Harta 10)

I. Epoca fierului

a) Așezare, amplasată în punctul numit de săteni "La râpa Mare", pe terasa din stânga Dunării. Au fost descoperite mai multe fragmente ceramice caracteristice culturii Babadag.

Inedit. Informații T. Arnăut.

b) Necropolă plană, amplasată în punctul "Stâna lui Mocanu", la 100-150 m de Vama "Giurgiulești", pe terasa superioară din stânga Prutului. Vestigiile hallstattiene târzii au fost depistate într-o zonă puțin afectată de amenajările contemporane. Ele reprezintă 5 morminte de înhumăție, cu scheletele întinse pe sapată și un bogat material de ofrandă. Reieșind din totalitatea trăsăturilor ritului

funerar și a inventarului, cercetătorii au încadrat necropola în a doua jumătate a sec. VII – sec. VI a. Chr.

Bibl. Levițki, Haheu 1999, p. 121-134.

c) Necropolă, amplasată la vest, nord-vest de sat, pe malul stâng al Prutului, la 4 km nord de “Stâna lui Mocanu”, în punctul numit “Vadul Boului”. Au fost descoperite 6 morminte de incinerare în urne care pot fi încadrate în sec. V-III a. Chr.

Bibl. Arnăut 1999, p. 135-145.

d) Mormânt de incinerare, descoperit în punctul “Râpa Chiței” de la sud- sud-vest de localitate, în locul de construcție a terminalului de la Giurgiulești. Autorul descoperirii încadrează mormântul în sec. V a. Chr.

Inedit. Informație V. Haheu.

II. Perioada daco-romană

Așezare amplasată în sud-vestul satului, pe un promontoriu desprins din terasa superioară a Prutului. Au fost descoperite mai multe fragmente ceramice din sec. III-IV p. Chr. caracteristice culturii Sântana de Mureș-Černjahov.

Inedit. Informație O. Levițki, V. Haheu.

BIBLIOGRAFIE:

Agbunov, M.V., Subbotin, L.V., Černjakov, I.T. 1974: *Klad bronzovyh predmetov iz Nižnego Podunav'ja*, AO-1973, Moskva, p. 236.

Agul'nikov, S.M., Brujako, I.V., Cojocar, V.M., Subbotin, A.V. 2004: *Poselenie getov V v. do R.H. u s. Novo-Necrasovka na Nižnem Dunae*, Starožitnosti Stepovogo Pričernomor'ja i Krymu, IX, Zaporizžja 2004.

Alekseeva, I.L. 1975: *Raboty v Kilijskom rajone*, AO-1974, Moskva, p. 246-248.

Alekseeva, I.L. 1976: *Raskopki Dnestro-Dunajskoj ekspedicii*, AO-1975, Moskva, p. 293-294.

Alekseeva, I.L. 1976a: *O drevnejših eneolitičeskijh pogrebenijah Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, MASP, 8, p. 176-186.

Andruh, S.I. 1995: *Nižnedunajskaja Skifia v VI – načale I vv. do n.e.*, Zaporož'e.

Arnăut, T. 1999: *Necropola getică de la Giurgiulești*, Studia in honorem Ion Niculiță, Chișinău, p. 135-145.

Arnăut, T. 2003: *Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați*, Chișinău.

Bojko, Ju.N. 2004: *O svjazjah naselenja Podnestrov'ja Pobuž'ja i Povorsk'ja v VIII-VII vv. do n.e. (Po materialam selišča Višenka - 2)*, Starožitnosti Stepovogo Pričernomor'ja i Krymu, XI, Zaporizžja.

Bondar', R.D. 1971: *Arheologičeskie raskopki u s. Orlovka*, AIU 1968, Kiev.

Brujako, I.V., Cojocar, V. 1990: *Novyj frakijjskij pamjatnik na Nižnem Dunae i nekotorye voprosy poliitičeskoj istorii regiona v pervom tysjačeleții do n. e.*, Arheologičeskie issledovanija molodyh učenyh Moldavii, Chișinău.

Brujako, I.V., Novițki, E.İu. 1997: *Grădiștea Novosel'skoe (Satu Nou II) – un nou complex tracic la Dunărea de Jos*, CAANT, II, București.

Brujako, I.V., Gizer, S.N. 1990: *Frakijjskaja keramika iz raskopok gorodišča Novosel'skoe II na Nižnem Dunae*, Ohrannye istoriko-arheologičeskie issledovania na jugo-zapade Ukrainy, Odessa-Zaporož'e, p. 113-121.

- Bylkova, V. 2004: *Geto-thracians pottery from the lower Dnieper settlements, Thracians and Circumpontic World*. IX-th International Congress of Thracology. Summaries, Chişinău.
- Cebotarenco, G.F. 1969: *Materialy k arheologičeskoj karte pamjatnikov VIII-X vv. Južnoj časti Pruto-Dnestrovskogo meždureč'ja*, DPM, p. 211-229.
- Cebotarenco, G.F., Černjakov, I.T., Toščev, G.N. 1977: *Raboty Izmail'skoj ekspedicii*, AO-1976, Moskva, p. 386-387.
- Černjakov, I.T. 1967: *Pamjatniki černjahovskoj kul'tury v primorskoj časti meždureč'ja Dunaja i Dnestra (materialy k arheologičeskoj karte)*, MIA, 139, p. 197-204.
- Černyš, E.K., Černjakov, I.T. 1964: *Arheologičeskie razvedki v Podunav'e*, KSIA, 99, p. 89-96.
- Černyšev, E.K., Besfamil'naja, E. V. 1965: *Poselenie kul'tury Gumelnica u s. Ozernoe*, KSOAM za 1963 g., Odessa, p. 24-30.
- Cojocar, V.M. 1991: *Otčet ob arheologičeskij razvedkah v Renijskom rajone Odesskoj oblasti razvedočnoj arheologičeskoj ekspedicii Renijskogo istoriko-kraevedčeskogo muzeja v 1991 godu*, Reni.
- Dobroljubski, A.O., Zaginajlo, A.G. 1976: *Opyt svodnogo kartografirovanija arheologičeskij pamjatnikov (na materialah jugo-zapadnyh rajonov Odesskoj oblasti)*, Arheologičeskie i arheografičeskie issledovanija na territorii Južnoj Ukrainy, Kiev-Odessa, p. 92-111.
- Dudkin, V.P. 1971: *Dipol'no-osevoe elektroprofilirovanie v arheologičeskoj razvedke*, MASP, 7, p. 5-21.
- Dzigojskij, A.N. 1980: *Sarmats'ki pohovannja poblizu girla Dunaju*, Arheologija, 34, p. 86-92.
- Dzigojskij, A.N., Smol'janinova, S.P. 1999: *Arheologičeskie issledovanja pamjatnikov v Tigulo-Dnestrovskom mejdurečie*, Ohrana i issledovanja pamjatnikov arheologii Odesskoj oblasti, Odessa.
- Fedorov, G.B. 1960: *Naselenie Pruto-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tys. n. e.*, MIA, 89
- Fedorov, G.B. 1964: *Raboty Pruto-Dnestrovskoj ekspedicii v 1960-1961 gg.*, KSIA, 99, p.77-78.
- Gladilin, V.N., Šmaglyj, N.M. 1968: *Novye arheologičeskie pamjatniki v meždureč'e Dunaja i Dnestra*, AIU 1967, II, p. 26-30.
- Gudkova, A.V. 1970: *Skifskoe pogrebenie s konem iz Nižnego Podunav'ja*, AO-1969, Moskva, p. 240-241.
- Gudkova, A.V. 1972: *Rozvidka beregiv ozera Kitaj*, AIU 1969, 4, p.357-362.
- Gudkova, A.V. 1978: *Raskopki kurganov u s. Červony Jar na Nižnem Podunav'e*, Arheologičeskie issledovanija Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja, Kiev, p.182-192.
- Gudkova, A.V. 1980: *Izmail'skaja novostroečnaja ekspedicija*, AO-1979, Moskva, p. 265-266.
- Gudkova, A.V., Ohotnikov, S.B., Subbotin, L.V., Černjakov, I.T. 1991: *Arheologičeskie pamjatniki Odesskoj oblasti (spravočnik)*, Odessa.
- Haheu, V., Kurceatov, S. 1993: *Cimitirul plan eneolitic de lângă s. Giurgiulești (considerații preliminare)*, Revista Arheologică, nr. 1, Chişinău, p. 101-114.
- Kiz', G.V. 1980: *Mezoliticheskie stojanki Mirnoe I i II, Severo-Zapadnoe Pričernomor'e v epohu pervobytno-obščinogo stroja*, Kiev, p. 24-27.
- Kraskovskij, V.I. 1978: *Pamjatniki paleolita i mezolita Cevero-Zapadnogo Pričernomor'ja*, Kiev.
- Kravčenko, A.A. 1971: *Poselenie IX-X vv. n. e. u s. Saf'jany*, MASP, 7, p. 71-79.
- Kravčenko, N.M. 1967: *Pamjatniki černjahovskogo tipa v Budžakskoj stepi (po materialam razvedki 1966 g.)*, AIU 1965-1966, I, p. 224-228.
- Kravčenko, N.M. 1971: *K izučeniju pamjatnikov černjahovskogo tipa v stepjah Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, MASP, 7, p. 51-70.

- Krikine, S. 1995: *Les Thraces dans les villes du Bosphore. Nouvelles decouvertes*, Studia in honorem Georgii Mihailov, Sofia.
- Levițki, O. 2003: *Lumea tracică și masivul cultural Nord-Pontic în perioada hallstatiană timpurie (sec. XII-X î.e.n.)*, București.
- Levițki, O., Haheu, V. 1999: *Necropla hallstatiană târzie de la Giurgiulești*, Studia in honorem Ion Niculiță, Chișinău, p. 121-134.
- Marčenko, K.K. 1988: *Varvary v sostave naselenija Berezani i Ol'vii*, Leningrad.
- Meljukova, A.I. 1969: *K voprosu o granice meždu skifami i getami*, DFSP, p. 61-80.
- Niculiță, I. 1996: *Les Thraces septentrionaux dans l'historiographie des Etats de l'Europe de Est: la Moldova, l'Ukraine, la Russie*, The Thracian World at the crossroads of civilisations, Bucharest.
- Niculiță, I. 2002: *Frakicy i skify v Severo-Zapadnom Pričernomor'je*, Proceedings of the eighth International Congress of Thracology "Thrace and the Aegean". Sofia-Iambol, 25-29 september 2000, vol. I, Sofia.
- Niculiță, I., Fidelski, S. 2004: *Arheologičeskie issledovanija na mnogoslajnom poselenii Ciobrucu*, Cercetări arheologice în Republica Moldova, Chișinău.
- Niculiță, I., Popa, A. 2000: *Prezența romană în zona nord-vest pontică*, Chișinău.
- Șcerbakova, T.A. 1994: *Novye materialy po arheologii Nižnego Podnestrv'ja*, Drevnejšie obščnosti zemledel'cev i skotvodov Severnogo Pričernomor'ja (V tys. do n.e.- V v. n.e.), Tiraspol.
- Sîrbu, V., Niculiță, I., Vanciușov, V. 2000: *Les thraces au sud du Bugeac au Ier milenaire av. j. Chr.*, Istro-Pontica. Muzeul Tulcean la 50-a aniversare 1950-2000, Tulcea.
- Smirmova, G.I. 2001: *Gal'statskij komponent v ranneskifskoj kul'ture lesostepi Severnogo Pričernomor'ja. (Po materialam Nemirovskogo gorodiščă)*, Rossijskaja Arheologia, nr. 4, Moskva.
- Subbotin, L.V. 1967: *Arheologičeskaja razvedka beregov reki Tašbunar*, ZOAO, II (35), p. 235-240.
- Subbotin, L.V. 1968: *Rozvidki arheologičnih pam'jatok po beregah oz. Kagul ta r. Karasulak*, Arheologija, t. 21, p. 227-235.
- Subbotin, L.V. 1970: *Poselenie gumelnickoj i černjahovskoj kul'tur u s. Nagornoe*, AO-1969, Moskva, p. 224.
- Subbotin, L.V. 1971: *Pamjatniki eneolitičeskoj kul'tury Gumel'nicy na levom beregu Nižnego Dunaja*, MASP, 7, p. 179-189.
- Subbotin, L.V. 1972: *Novi pam'jatki v ponizzi Dunaju*, ADU 1969, p. 362-368.
- Symanovič, E.A. 1974: *Razvedki v Hersonskoj i Odesskoj oblastjah*, AO-1973, Moskva, p. 345-346.
- Șmaglyj, N.M. 1965: *Arheologičeskie razvedki v zone stroitel'stva Pridunajskoj (Tatarbunarskoj) orositel'noj sistemy v 1963 g.*, KSOAM za 1963, Odessa, p. 51-54.
- Șmaglyj, M.M., Černjakov, I.T. 1965: *Arheologični rozvidki 1964 roku v ponyzii Dunaju*, Arheologija, t. 19, p. 215-221.
- Vanciușov, V.P., Brujako, I.V., Sîrbu, V., Niculiță, I. 1998: *Issledovanija na levoberež'e Nižnego Dunaja*, Arheologični vidkryt'ja v Ukraini 1997-1998, Kiev.
- Vanciușov, V.P., Brujako, I.V., Sîrbu, V., Niculiță, I. 1999: *Cercetările arheologice de la Novosel'skoe – Satu Nou. Campaniile 1997-1998*, CAANT, III, București.
- Vanciușov, V.P., Niculiță, I., Sîrbu, V., Cojocar, V. 1999: *Rezultatele perieghzelor arheologice în stepile Bugeacului din anul 1997*, CAANT, III, București.
- Vanciușov, V.P., Sîrbu, V., Niculiță, I., Bîrcă, V. 1999: *Cercetările arheologice de salvare de la Orlovka-Cartal (Ukraina). Campania 1998*, CAANT, III, București.
- Vanciușov, V.P., Niculiță, I., Bîrcă, V. 2000: *Raport preliminar despre rezultatele investigațiilor arheologice de la așezarea civilă Cartal-Orlovka II din anul 1999*, Chișinău-București-Odesa.

The steppes of Bugeac in I-II millenniums BC

Summary

The space between the Lower course of Prut, Danube and Dniester, known from antiquity under the name of "Getic desert", attracted permanently the attention of the researchers due to the importance of the events that occurred here during many centuries reflected in ancient tradition. Although crossed by big rivers, which were also important communication arteries with Pontus Euxinus, the Aegean basin and circumpontic regions, and also by numerous big lakes, all rich in fish, aquatic birds, and the banks were covered with immense pastures, this zone has its own specific. That's why the big geographer of antiquity named it „... getic desert, being mainly a pasture without water" (VII, 3, 14). Under the layer of fertile land it is situated a strata of 6-7 m width that retained the lift of underground waters. In spite the fact that there were enough reserves of water, its extraction is difficult at present and was little possible in II-I millenniums BC. Considering this, it was created the illusion that in antiquity the steppes of Bugeac were a dry lowland. But the thick clay layer doesn't represent a compact mass, which would cover the whole territory between Danube and Dniester. There are a lot of regions where it lacks. These territories and the banks of the rivers and lakes were predominantly populated in pre- and proto-historic periods. But ancient tradition characterizing this lowland lacking waters as a desert had a strong influence on the mentality of those times. The idea that the steppes of Bugeac represented an arid zone was partially confirmed also by the present climatic conditions – warm and dry in the summer, and harsh with north winds in the winter.

The danubian-dniestrian space archaeologically was investigated at tumuli necropolis, in the postwar period, as a rule attributed to Scythians. The difficulties in highlighting the sites of plane necropolis, without tumuli, contributed efficiently to creating the image of a desert zone, but a desert suitable for nomadic life. Exactly these favorable conditions permitted the penetration of nomadic communities of Scythians, and later those of Sarmatians, etc. The discovery in this area and that of Lower Bug of a number of thraco-getic settlements from 7th-6th centuries BC is being explained through „the complete lack of local stable population and of an effective control of these territories by nomad Scythians" (Marčenko 1988, 115). Remaining the prisoners of some old ideas, some authors circulate the assumption according to which "in the 5th-4th centuries BC Scythians became a predominant ethnic and political element in the steppes of north Pontus Euxinus on the left side of Danube" (Andruh 1995, 162). The affirmations that „the steppe zones between Prut and Dniester were unpopulated until the arrival of Scythians" is in complete accordance with the archaeological data and the commentaries of Herodot (IV-11) on the fact that „Scythians occupied a country without population" (Andruh 1995, 52). These affirmations cannot be taken seriously at present because the field researches demonstrate without any doubt a compact demographic picture both in hallstattian period (Levițki 2003, 337, map), and in the periods of 7th-3rd centuries BC (Arnăut 2003, 317, map).

A.I. Meljukova on the basis of archaeological data reached the conclusion that it is not possible to speak about a serious presence of Scythians at Lower Danube and especially to the south of this river (Meljukova 1979, 243). Until the present it was not discovered a single Scythian settlement in the territory between Danube and Dniester. The attempt to demonstrate that at the settlement Ciobruci on the Lower course of Dniester, were discovered Scythian materials in groundless (Ščerbakova 1994, 231-231). The researches from this settlement made us dispose of materials that are undoubtedly identical or similar to those from Thracian world (Niculiță, Fidelski 2001, 50-63).

Archaeological investigations from the last years of the 20th century introduced in the scientific circuit a considerable number of monuments, which's attribution to Thracian world cannot be doubted (Marčenko 1988, 115; Bylkova, 2004, 105-106). The presence of Thracian monuments to the east of Prut and Nistru is explained by some specialists through the fact that „Thracians from these regions were attracted by the tendency to establish commercial contacts with the colonists” (Meljukova 1979, 181; Marčenko 1988, 149-157). In the opinion of other authors, the Thracians have penetrated the north-pontic steppes “on two ways: directly from the Balkans and from Near Asia. In Bosphor Thracians arrived as mercenaries of Spartakides” (Krikine, 1995, 292).

The assumption that Thracians as agricultural and pastor population, with a sedentary way of life, unlike the nomad Scythians, appeared in the north-pontic steppes looking for commercial contacts with Greek colonists as was related with other occasions (Niculiță 1996, 61-62) does not explain the ethno-demographic situation.

First, the Greek city-colonies existed in the western river zone of Pontus Euxinus, and Thracian-geto-dacians from these regions were having permanent contacts beginning with period of foundation of the first colonies Histria, Orgame, etc.

Second, the fortified settlement Nemirovo from the left side of Southern Bug (Smirnova 2001, 42-43), the settlement from Beikuš Kaborga, Bol'shaja Černomorca II, Kucurub, Širokaja Balka, Staraja Bogdanovka contains material, that chronologically dates with the period of 7th-6th centuries BC (Marčenko 1988, 111). That means that either they are being formed synchronically with the Greek colonies or earlier. It is known the fact that Thracian settlements were archaeologically investigated also in regions where Greek towns are missing, such as the settlement from Cioburci, which functioned from early Hallstatt until the 4th century AD, without chronologic disparities or demographic hiatuses.

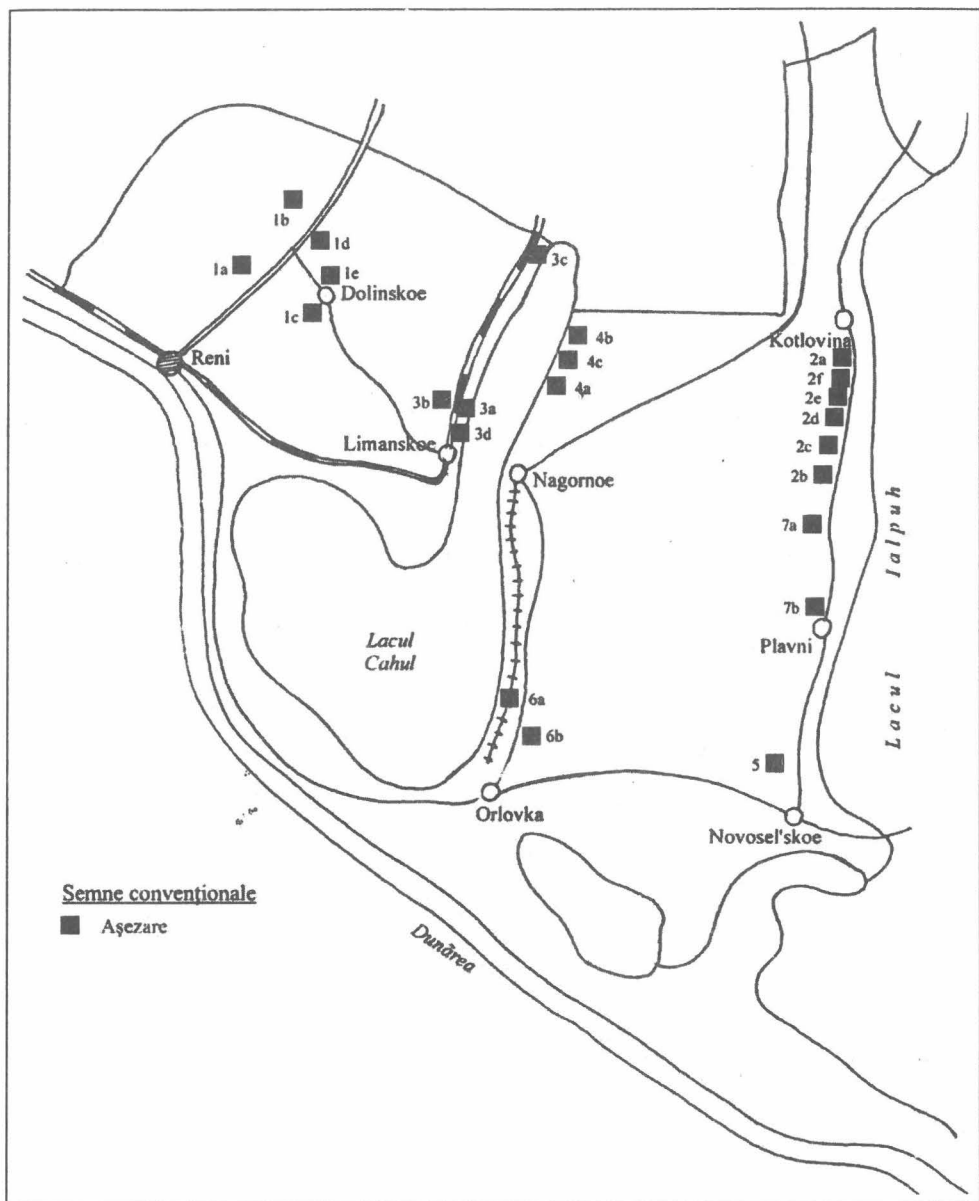
Hallstattian sites with materials having similarities with ceramic assortment from the settlements in the Carpathian-Danubian basin were also discovered at Ghidirim I and II, Malaja Kondrat'evka (Dzigovski, Smol'janinova 1999, 47-48).

Archaeological researches from fortified settlements at Satu Nou-Novosel'skoe and Kartal-Orlovka have demonstrated that both sites have functioned during I millennium BC – first half of I millennium AD (Sîrbu, Niculiță, Vanciugov 2000, 75). The settlement Višenka from the suburb of town Vinnica from the middle course of Bug existed in 8th-7th centuries BC (Bojko 2004, 33), and the getic settlement from Novo-Necrasovka functioned only during the 5th century BC (Agul'nikov, Brujako, Cojocar, Subbotin 2004, 10-13). The

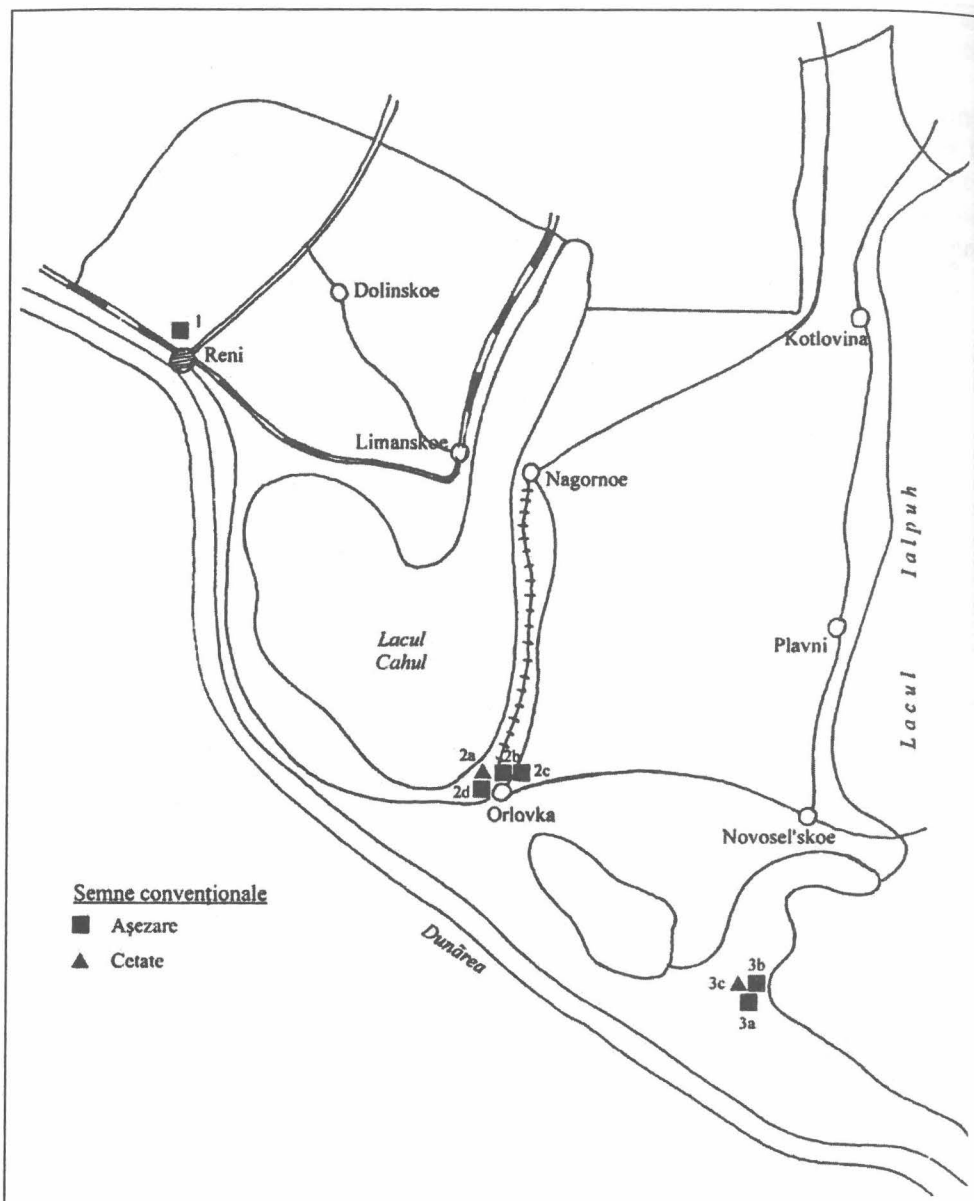
necropolis „Stâna lui Mocanu” near the village Giurgiulești dates with the second half of the 7th-6th century AD (Levițki, Haheu 1999, 128), and that getic one from „Vadul Boului” near the same village dates with the period between the 5th and 4th centuries AD (Arnăut 1999, 139).

As a consequence it is possible at present to follow the presence of Thracian population during the I millennium BC, which was living without any doubt with other peoples on the discussed territories.

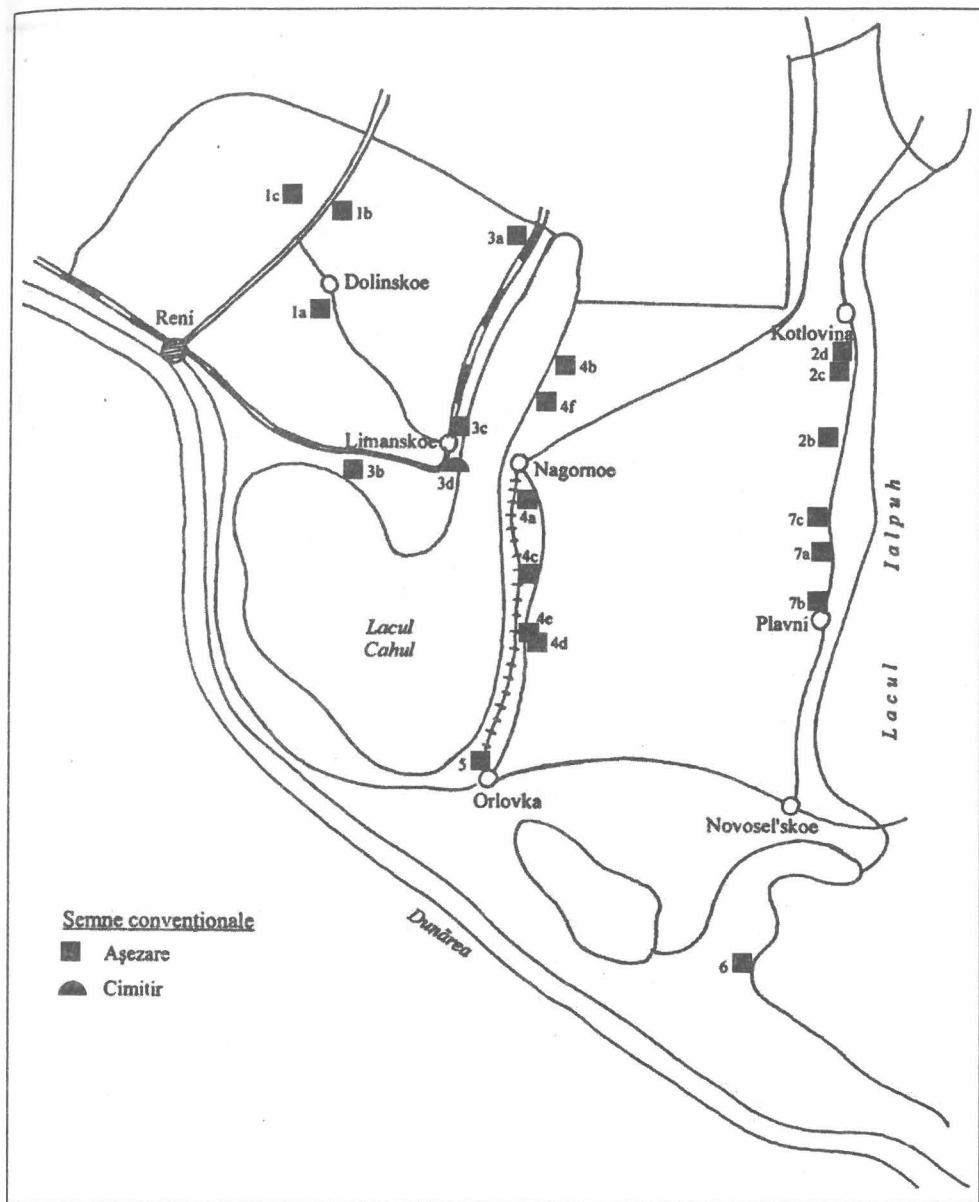
In the second half of the I millennium BC the sedentary population was living alongside with nomad Scythians, a part of whom by the 3rd-2nd centuries BC, as it results from the materials discovered at the tumuli necropolis from Hlinoe, begins to convert itself to sedentary way of life (Niculiță 2000, 293-299). Probably one should overpass the idea to establish certain ethnic boundaries between the peoples that were living on these territories, fact that lacks any perspective in our opinion.

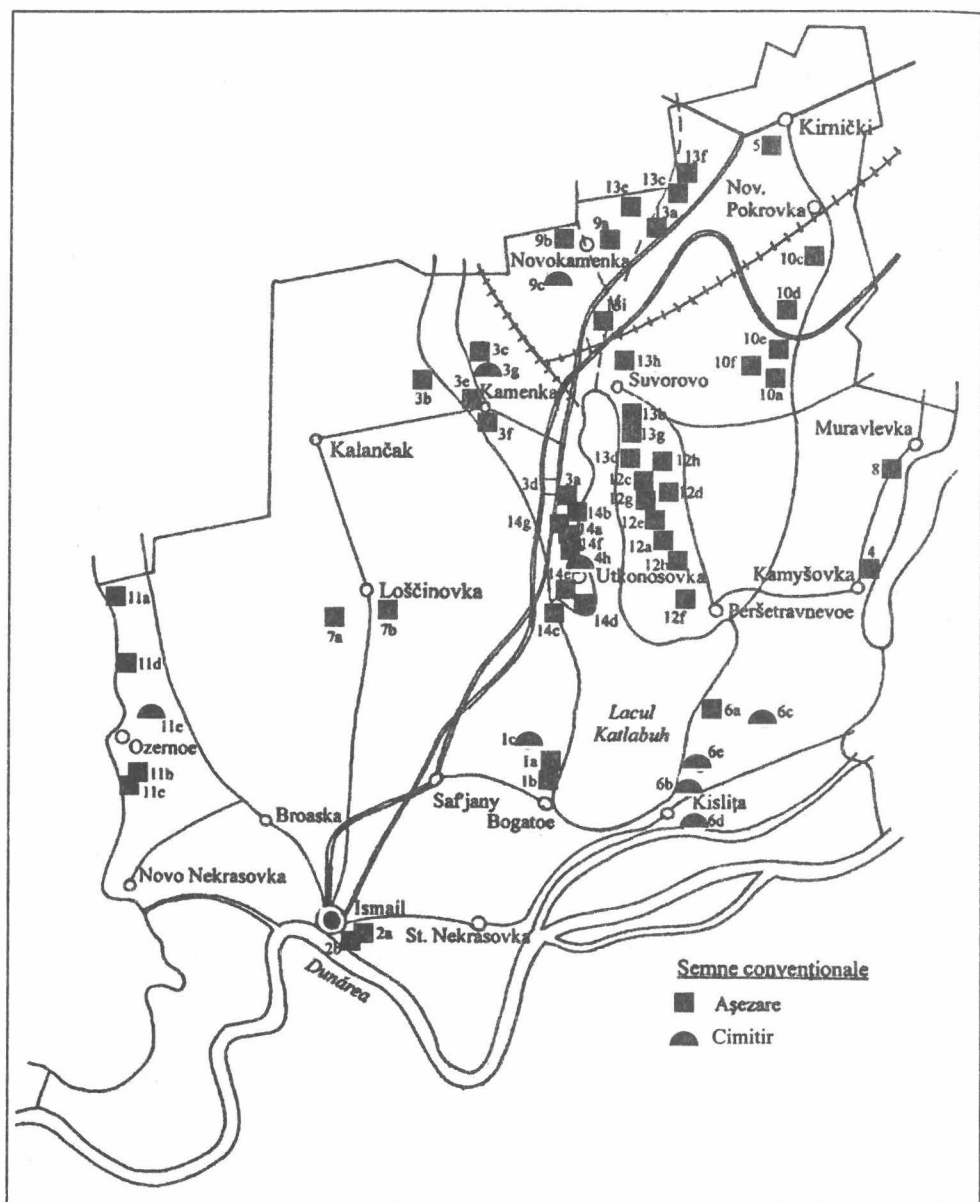
Harta 1. Raionul Reni, regiunea Odesa, Ucraina.
Răspândirea monumentelor arheologice din epoca bronzului.

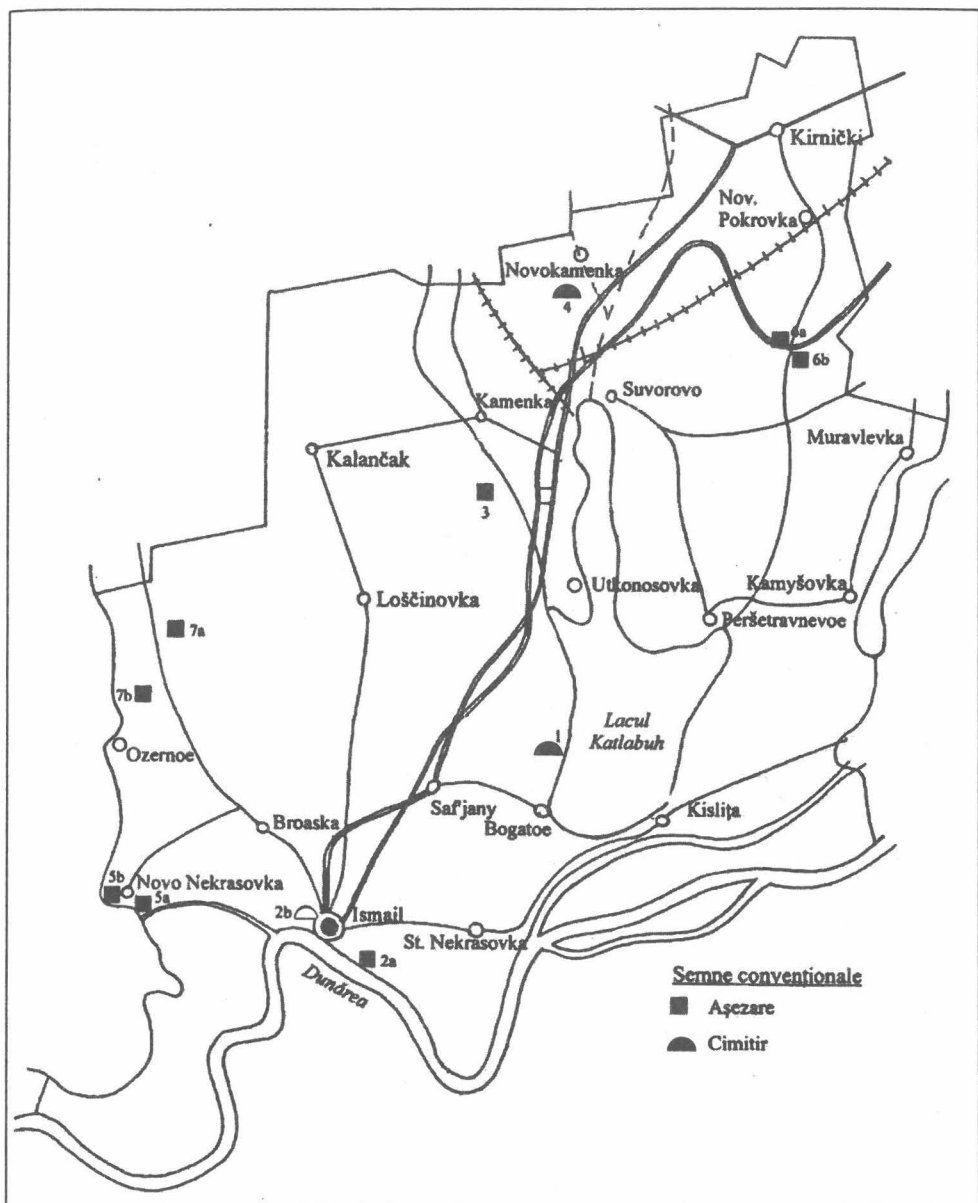
Harta 2. Raionul Reni, regiunea Odesa, Ucraina.
Răspândirea monumentelor arheologice din epoca firului.

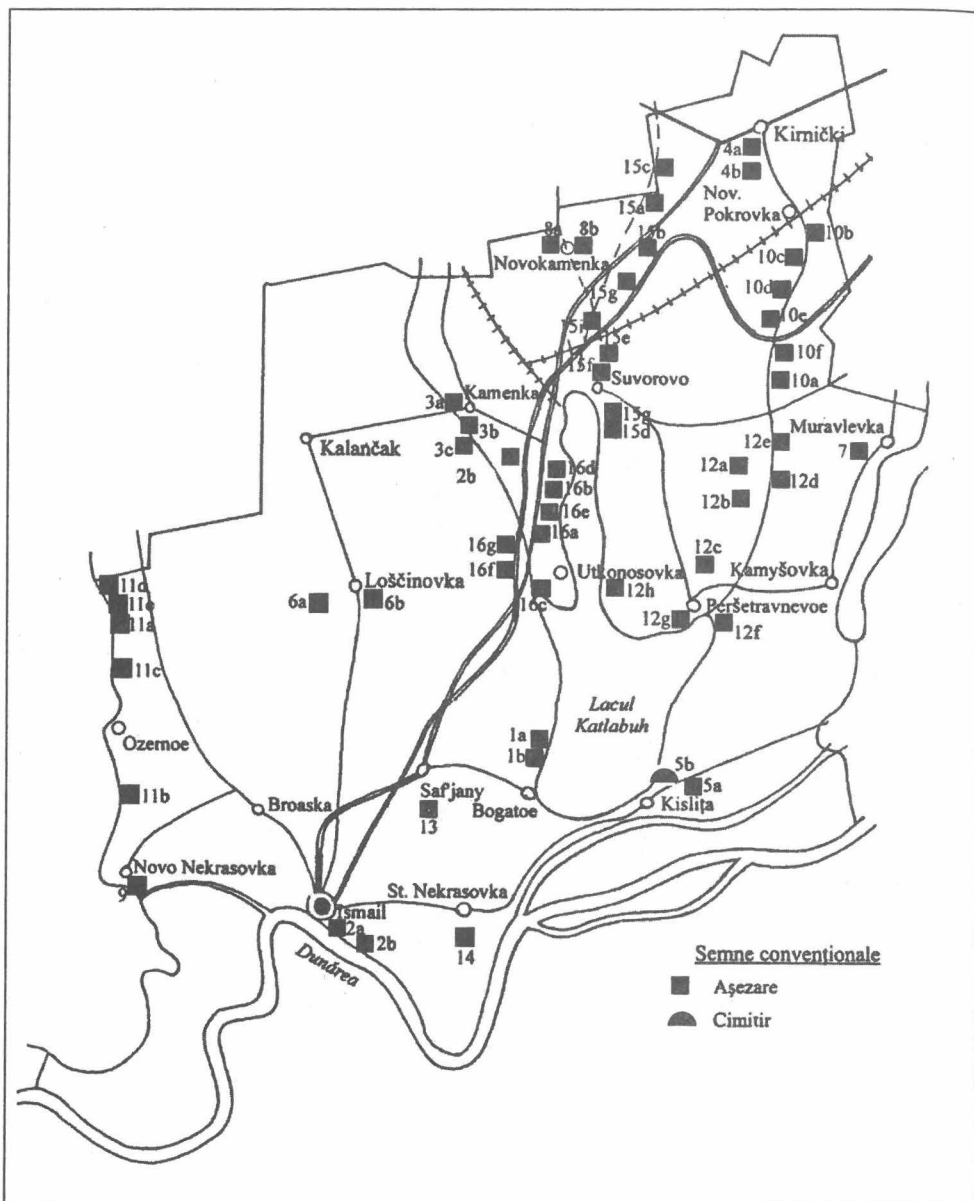
Harta 3. Raionul Reni, regiunea Odesa, Ucraina.
Răspândirea monumentelor arheologice din perioada daco-romană.

Harta 4. Raionul Ismail, regiunea Odesa, Ucraina.
Răspândirea monumentelor arheologice din epoca bronzului.

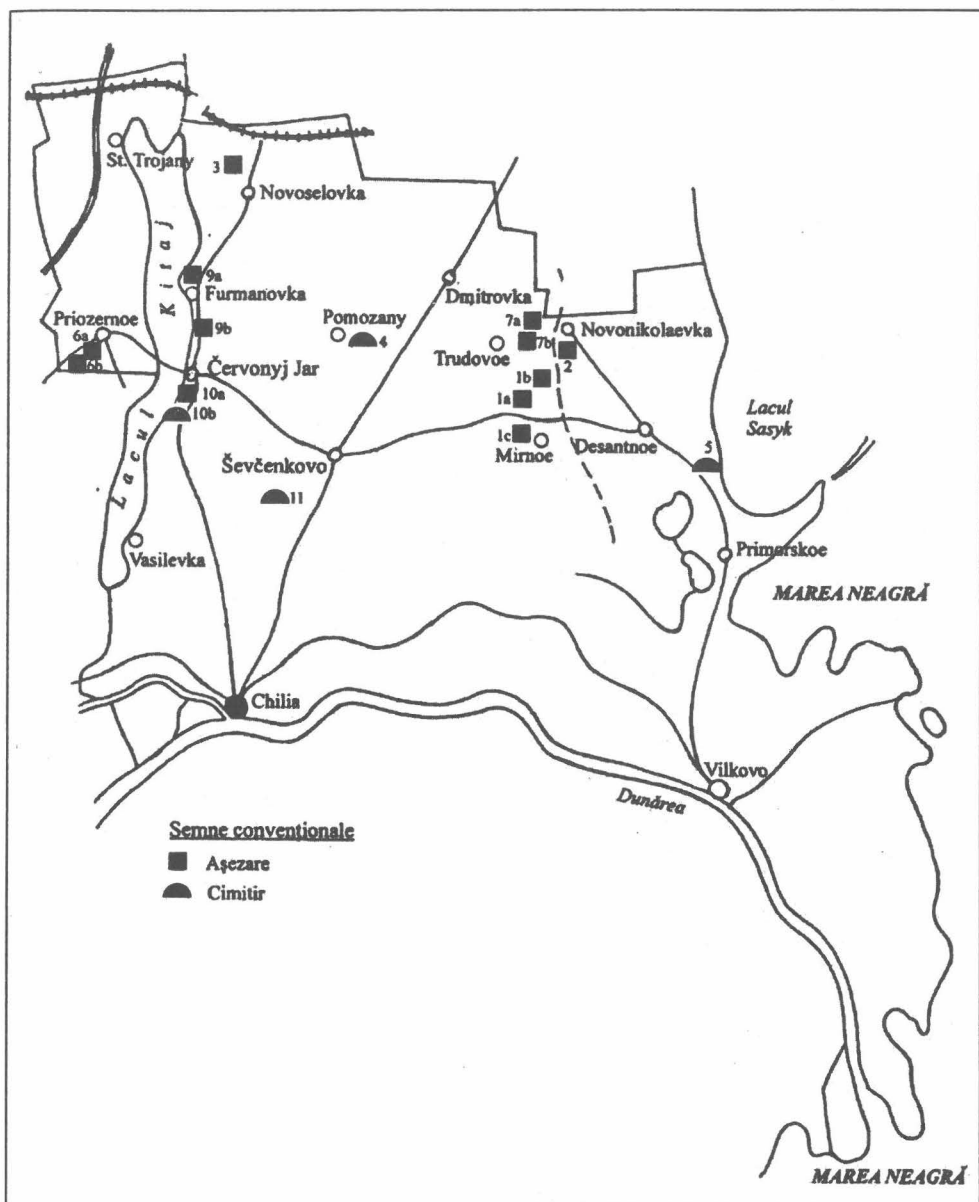

Harta 5. Raionul Ismail, regiunea Odesa, Ucraina.
Răspândirea monumentelor arheologice din epoca fierului.

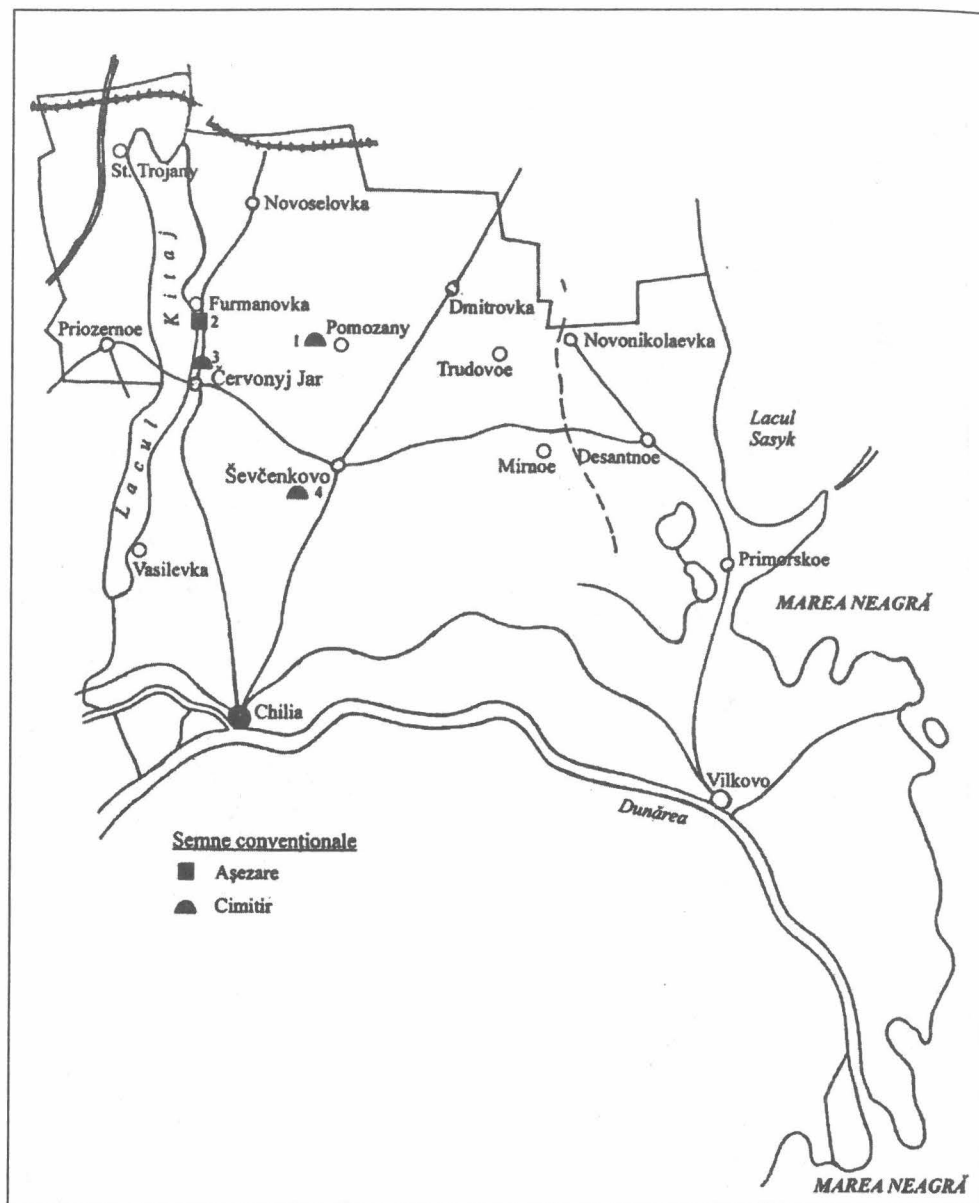

Harta 6. Raionul Ismail, regiunea Odesa, Ucraina.
Răspândirea monumentelor arheologice din perioada daco-romană.

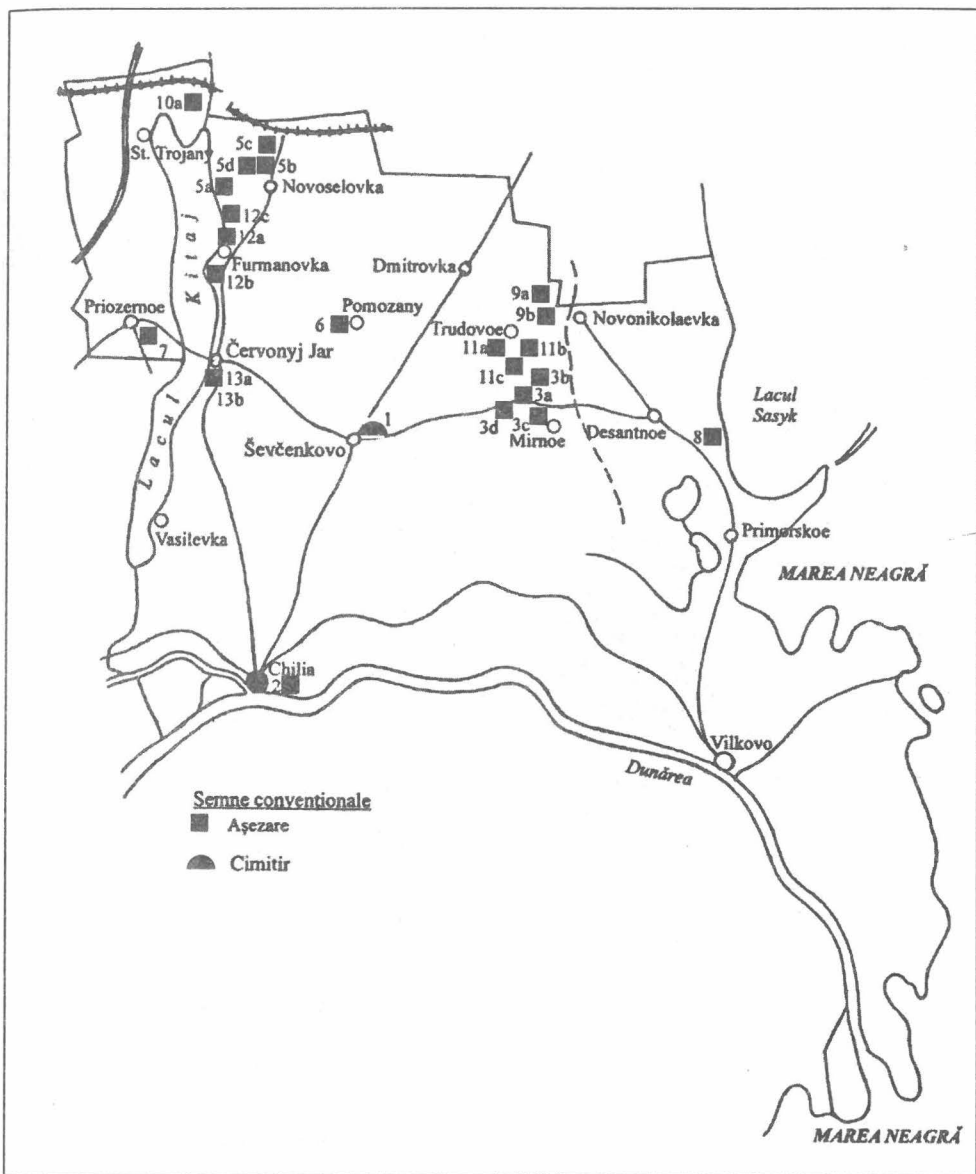

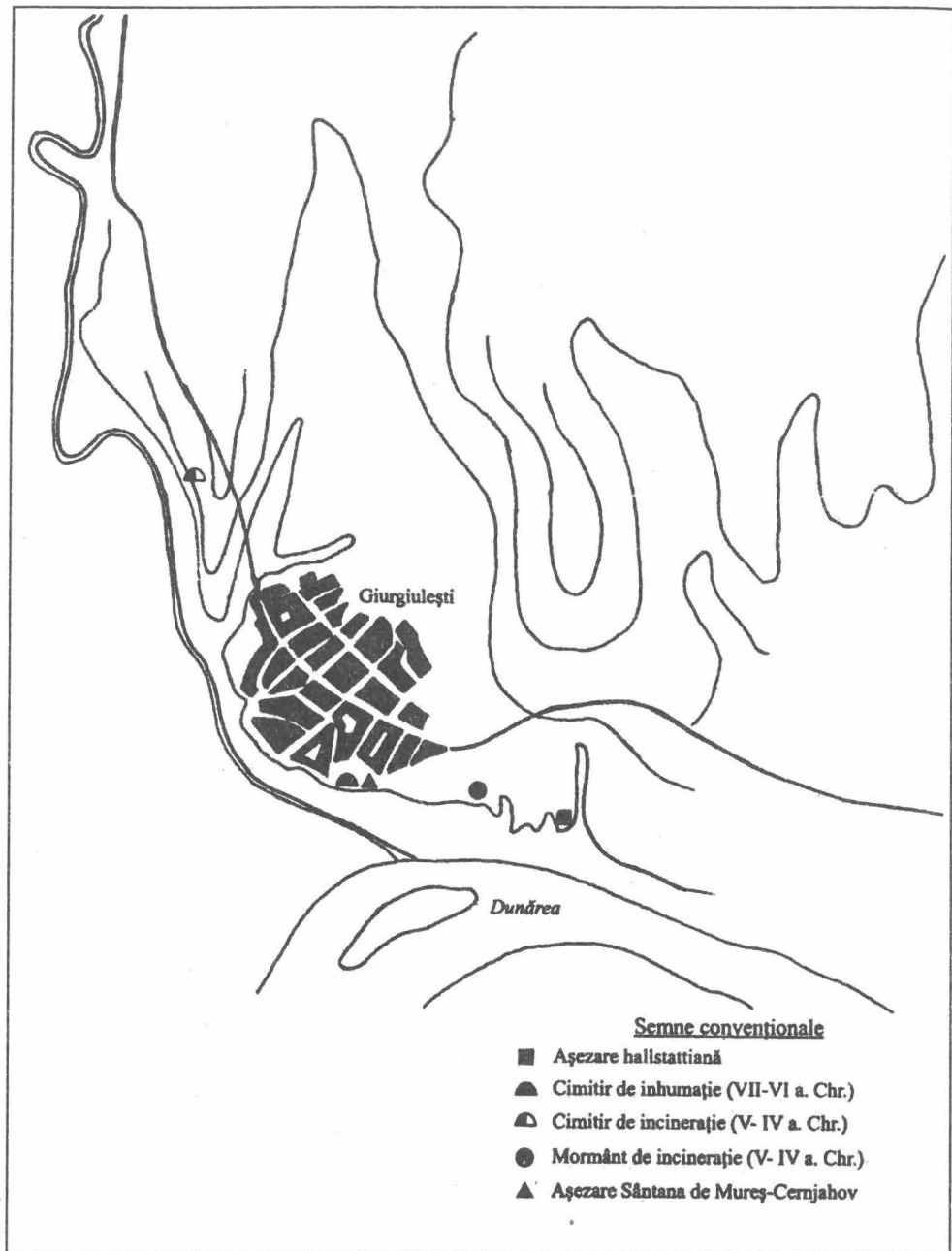
Harta 7. Raionul Chilia, regiunea Odesa, Ucraina.
Răspândirea monumentelor arheologice din epoca bronzului.

Harta 8. Raionul Chilia, regiunea Odesa, Ucraina.
Răspândirea monumentelor arheologice din epoca fierului.

Harta 9. Raionul Chilia, regiunea Odesa, Ucraina.
Răspândirea monumentelor arheologice din perioada daco-romană.

Harta 10. Giurgiulești, raionul Cahul, Rep. Moldova.
Răspândirea monumentelor arheologice.

CONVENȚIA CULTURALĂ EUROPEANĂ LA 50 DE ANI ȘI STAREA PATRIMONIULUI CULTURAL ÎN REPUBLICA MOLDOVA

Musteață S. (Chișinău, Moldova)

I. Convenția culturală europeană la 50 de ani

În anul 2004 s-au aniversat 50 de ani ai Convenției Culturale Europene (1954-2004). În legătură cu acest eveniment Consiliul Europei a lansat, în perioada decembrie 2004 – mai 2005, o serie de acțiuni, printre care se înscriu și câteva activități propuse de Guvernul Republicii Moldova¹. Conferința de lansare a aniversării *50 de ani ai Convenției Culturale Europene* a avut loc între 9 și 10 decembrie 2004 la Wrocław în Polonia². La conferință a fost prezentat raportul de bază al Secretarului General al Consiliului Europei, în care s-a făcut o trecere în revistă a principalelor realizări și s-au trasat direcțiile de dezvoltare³. Astfel, participanții la conferință au avut ocazia să analizeze realizările și să discute perspectivele cooperării în domeniile prevăzute de Convenția Culturală Europeană⁴.

Scurt istoric

Impactul negativ asupra contactelor culturale între statele europene provocat de cel de-al II-lea Război Mondial a necesitat un imbold din partea Consiliului Europei pentru restabilirea și dezvoltarea, pe o noi principii, parteneriatului cultural. Primul proiect al convenției a fost elaborat în anul 1952⁵, iar al doilea, care a devenit baza viitoare convenții, în anul 1953⁶. Între 1953 și 1954 au avut loc un șir de întruniri și dezbateri pe marginea conținutului convenției⁷. La cea de-a 8-a ședință a Comitetului Experților pentru Cultură, din 17-23 martie 1954, a fost analizat textul convenției și revizuite propunerile parvenite din partea statelor membre. Proiectul redactat al convenției a fost aprobat de comitetul experților și transmis Comitetului Miniștrilor. Astfel în septembrie 1954, Comitetul Miniștrilor și Asamblеia Consultativă au aprobat textul final al convenției, iar la 19 decembrie 1954, la Paris, Convenția Culturală Europeană a fost semnată de către 14 miniștri de externe ai statelor membre, la acel moment, ale Consiliului Europei. Convenția a intrat în vigoare la 5 mai 1955, după ce a fost ratificată, conform prevederilor finale ale convenției, de cel puțin trei state⁸. Astăzi convenția este ratificată de 48 de țări din Europa⁹, dintre care 3 state ne-membre ale Consiliului Europei¹⁰. Republica Moldova a ratificat Convenția Culturală Europeană la 24 mai 1994¹¹. Astfel, Convenția reprezintă un cadru unic de colaborare interguvernamentală în domeniul culturii, încurajând înțelegerea mutuală și cooperarea între statele membre. Convenția îndeamnă fiecare țară să dezvolte studiarea limbilor, istoriei și civilizației altor state europene, ca parte a civilizației europene ce întrunește un patrimoniu cultural și istoric comun.

Prevederile convenției¹²

Scopul convenției este promovarea unui cadru general pentru dezvoltarea relațiilor culturale, preîntâmpinarea conflictelor militare și întărirea democrației în statele membre ale Consiliului Europei. Convenția conține un șir de obiective, care elaborate în anii '50 ai secolului XX, sunt actuale până în prezent. Pentru implementarea prevederilor Convenției Consiliul Europei îndeamnă statele la

acțiuni bazate pe principiile flexibilității și dinamicii, adoptând programe bazate pe realitățile și schimbările din fiecare societate. Convenția susține, în primul rând, promovarea înțelegerii reciproce între popoarele Europei și recunoașterea de către europeni a moștenirii lor culturale comune¹³. Pentru realizarea acestor prevederi, Consiliul Europei încurajează atât studierea limbii, istoriei și civilizației propriului popor, cât și a celorlalte popoare europene¹⁴. Totodată, aprecierea mutuală a diversității lor culturale trebuie să faciliteze mobilitatea persoanelor și a obiectelor culturale¹⁵. Astfel, Convenția încurajează statele membre să susțină, în special mobilitatea studenților și tinerilor, prin semnarea înțelegerilor bilaterale și multilaterale privind măsurile de libertate a deplasării cetățenilor lor¹⁶. În al doilea rând, convenția apreciază valoarea și contribuția fiecărui stat la formarea patrimoniului cultural european comun și încurajează activitățile de ocrotire și promovare a acestei moșteniri culturale¹⁷. Lărgirea cooperării culturale pan-europene curente¹⁸ este asigurată prin intermediul concepției democrației culturale și educației abilităților pentru viață care constituie un ghid comun de implementare a Convenției¹⁹.

Colapsul regimurilor totalitare și sfârșitul Războiului Rece au marcat o nouă etapă în implementarea Convenției, atât prin aderarea unor state noi, cât și prin crearea unor condiții politice, economice, sociale și culturale noi. Democratizarea statelor europene, în special a celor ex-socialiste, înregistrează progrese în domeniul promovării drepturilor omului, însă nivelul realizărilor în aceste domenii încă lasă de dorit. De aceea, Consiliul Europei încurajează continuu reformarea sistemelor educaționale, juridice, administrative etc. Cooperarea în domeniul culturii, în contextul transformărilor și realizărilor politice și tehnologice contemporane, capătă un nou nivel. În contextul diversității culturale și etnice europene Consiliul Europei încurajează educația pentru o cetățenie democratică, pentru cultivarea identității europene și pentru formarea cetățenilor activi. Astfel, doar prin intermediul dialogului și educației interculturale se poate asigura dezvoltarea unei comunități europene comune tolerante și se poate realiza o coeziune socială reală. Crearea condițiilor de participare egală a cetățenilor în procesele de luare a deciziilor și accesul lor la servicii de calitate din partea instituțiilor statului, constituie un garant sigur al succesului reformelor democratice. Doar pe baza principiilor democratice, a toleranței, înțelegerii și respectului reciproc între popoare se poate educa o generație cu un nivel de cultură înalt și responsabilă pentru păstrarea, valorificarea și promovarea moștenirii lor culturale.

II. Starea patrimoniului cultural în Republica Moldova

Ocrotirea patrimoniului național este o datorie a fiecărui stat pentru a păstra și transmite această moștenire culturală generațiilor viitoare. Procesul de protejare este pe cât de divers pe atât și de complex. Cadrul legislativ este doar un component al problemelor cu care ne confruntăm în procesul de protejare și/sau cercetare a istoriei și culturii. Diversitatea și dificultatea lor este cu mult mai mare. De aceea în continuare vom încerca să evidențiem cele mai actuale probleme, după părerea noastră, atestate în domeniul protecției patrimoniului cultural-istoric din Republica Moldova și să propunem o listă de sugestii care ar trebui inițiate pentru a îmbunătăți situația, în speranța că acestea vor trezi un anumit interes din partea persoanelor responsabile de politica culturală.

Aspecte ce caracterizează situația actuală din acest domeniu în Republica Moldova:

- consecințele regimului comunist care au favorizat prin dispoziții speciale lichidarea multor monumente de istorie și cultură națională care au constituit relevante opere de patrimoniu național și european. Cele care nu au fost completamente lichidate au suportat intervenții ireparabile care au denaturat autenticitatea și originalitatea lor. În special lăcașurile de cult religios au avut cel mai mult de suferit, pierzându-și aproape în întregime patrimoniul mobil. Astăzi bisericile și mănăstirile sunt supuse unor reconstrucții ne-avizate științific, care la fel știrbesc din originalitatea și importanța loc istorică și culturală;

- promovarea până în prezent a teoriilor staliniste privind limba și poporul moldovenesc mențin societatea într-o stare de alertă continuă și împiedică evoluția ascendentă a reformelor educaționale și culturale;

- situația în care s-a pomenit actualmente patrimoniul național al Republicii Moldova este rezultatul acțiunii/inacțiuni nechibzuite deja din anii de independență, iar uneori intenționate și inumane a populației și a reprezentanților organelor administrației publice centrale și locale;

- protecția patrimoniului nu a devenit o problemă prioritară la nivelul politicii de stat ea fiind neglijată practic la toate nivelurile;

- lipsa unei strategii concrete și coerente la nivel național privind păstrarea, conservarea și valorificarea monumentelor de istorie și cultură a făcut ca într-o perioadă scurtă de timp ele să ajungă într-o stare degradantă;

- lipsa unui cadru legislativ național adecvat permite intervenții ne-autorizate științific în defavoarea patrimoniului cultural-istoric;

- democratizarea societății a condus la consolidarea sectorului asociativ și la apariția unor organizații non-guvernamentale care au o preocupare specială pentru acest domeniu, însă deseori acestea sunt incompatibile cu organele de stat în elaborarea unor programe de activitate comune, iar acțiunile lor izolate nu ating succesele scontate;

- factorii de decizie și reprezentanții instituțiilor de stat deseori își revendică conservatorismul față de schimbările inițiate de către structurile sectorului asociativ fapt care duce la stoparea procesului decizional;

- lipsa transparenței din partea instituțiilor de stat presupune informarea/dezinformarea populației, lipsa din viața publică și în final interesul redus al populației față de procesele ce au loc în acest domeniu;

- populația de rând nu percepe importanța și valoarea acestor monumente, deoarece nu este informată privind adevărata lor valoare. Nu există un program special la nivel de stat în vederea informării și popularizării monumentelor istorico-naturale de valoare incontestabilă;

- absența oamenilor din localitățile rurale de la procesul de luare a deciziei, explică faptul necunoașterii de către acestea a modalităților de implicare și a beneficiilor pe care le poate oferi această implicare în viața publică;

- interesul scăzut al reprezentanților mas-media față de situația patrimoniului național, în general, și față de problemele actuale, în special.

Sugestii pentru soluționarea problemelor menționate:

- elaborarea unei strategii naționale de lungă durată care ar include problema protecției patrimoniului cultural în prioritățile naționale²⁰;

- politica de ocrotire a moștenirii culturale trebuie să fie sistematic integrată celei privind dezvoltarea agriculturii, ocuparea solului, planificarea teritorială, și bineînțeles să fie parte integrantă a politicilor culturale și a educaționale;

- coordonarea acțiunilor tuturor instituțiilor de stat și non-guvernamentale în vederea elaborării unui program național concret și viabil, de lungă durată, care să asigure controlul statului asupra executării legislației respective cât și de a obliga autoritățile publice locale să elaboreze o strategie la nivel local de protecție a valorilor culturale. Programul dat să cuprindă două direcții: activitate în planul dezvoltării strategice și educaționale;

- perfectarea cadrului legislativ național, în concordanță cu cel european, întrucât actuala legislație națională este structurată într-un text ambiguu, cu o serie de carențe care permit unor forțe să se folosească de ele în defavoarea patrimoniului cultural-istoric. De a veni cu noi modificări în actuala Lege a ocrotirii monumentelor, eventual chiar elaborarea unei noi legi, care ar permite o mai bună administrare a patrimoniului cultural;

- politica de protejare trebuie revăzută periodic, pentru a fi mereu actualizată;

- susținerea cercetării științifice la nivel național cât și colaborarea cu alte centre științifice și de cercetare de peste hotare, în vederea schimbului de experiență, de tehnici și tehnologii noi, metode și practici de lucru care asigură calitatea înaltă a lucrărilor în acest domeniu;

- conștientizarea în rândul populației (băstinașe în special) a valorii monumentelor de istorie, artă și cultură prin elaborarea unui program special și prin integrarea subiectelor specifice domeniului dat în cadrul curriculum-ului la istorie, geografie, limbă, literatură, educația civică etc.

- întrucât educația cetățenească pornește de la educația în școală, este imperios necesar acceptarea în cadrul curriculum-ului școlar și universitar a unui curs de *Educație pentru protecția patrimoniului național*. Pe lângă faptul că acest curs va avansa la elevi și studenți nivelul de cultură generală și va contribui la consolidarea spiritului participativ și responsabil la acțiuni în vederea protecției patrimoniului. Este o obligație morală a fiecăruia să-și cunoască istoria plaiului natal pentru a înțelege mai bine rădăcinile istorice din care-și trag obârșia;

- implicarea voluntarilor în promovarea diferitor programe extra-curriculare, non-formale și necesitatea implementării lor în școlile și liceele din republică;

- elaborarea, în cadrul societății civile, a unei strategii de conlucrare între ONG-urile din localitățile urbane cu cele din localitățile rurale în vederea coordonării acțiunilor pentru un rezultat mai bun. În acest context este binevenită și o colaborare între istorici, ecologiști, geografi, arheologi, etnologi, arhitecți etc. pentru ca rezultatul scontat să vină dintr-o complexitate de factori;

- monitorizarea și popularizarea mai largă a monumentelor de valoare istorică și culturală, care sunt și relevante obiective turistice, prin intermediul derulării unor filme cu caracter științific prezentat într-o manieră enciclopedică la

posturile de televiziune locale și naționale; de a elabora și repartiza materiale promoționale în școlile din sate, inclusiv orașe pentru o mai bună informare și pentru a suscita interesul populației;

- dezvoltarea fondului extrabugetar de donații și binefaceri din cadrul Ministerului Culturii al Republicii Moldova cu scopul susținerii activităților de protejare, conservare, restaurare și valorificare a obiectivelor de patrimoniu cultural;

- elaborarea de către Ministerul Mediului și Culturii în colaborare cu alte instituții de stat și ne-guvernamentale a unui program de sădire a fâșiilor de pădure pe suprafața unor monumente istorice (tumuli, valuri, cetățui, etc) pentru a stopa distrugerea lor.

- Acestea sunt doar unele sugestii dintr-un șir mult mai larg care ar putea și trebui inițiate în vederea salvagărdării patrimoniului cultural național și lichidării tensiunii dintre diversitatea și identitatea grupurilor etnice conlocuitoare din Republica Moldova.

III. Perspective europene comune²¹

Discuțiile în cadrul conferinței de aniversare a 50 de ani ai Convenției Culturale Europene au evidențiat câteva direcții de perspectivă în realizarea și dezvoltarea prevederilor acestui act european, cum ar fi în domeniile educației, culturii și patrimoniului și tineretului și sportului.

Educația valorilor europene fundamentale trebuie să fie un principiu comun al dimensiunii europene a sistemului educațional. Crearea condițiilor pentru participarea deplină în viața democratică a țării trebuie să devină o prioritate a fiecărei țări-parte a Convenției. Implementarea valorilor europene democratice, promovarea modelelor culturii democratice, educației pentru viață, dezvoltarea programelor privind sportul pentru toți, susținerea programelor de tineret, acceptarea universităților, ONG-urilor și organizațiilor sportive ca parteneri deplin ai instituțiilor de stat, stimularea educației pentru cetățenia democratică și dezvoltarea calității educației în general, aceste principii și acțiuni necesită un efort maxim, din partea tuturor membrilor societății, pentru implementare și constituie o pre-condiție a dezvoltării culturale comune.

Dimensiunea europeană în standardizare, constituie o altă prioritate în dezvoltarea politicilor culturale și practicilor educaționale comune. Implementarea eficientă a prevederilor Convenției în toate domeniile vieții culturale poate fi realizată doar prin intermediul unor rețele interguvernamentale și prin monitorizarea standardelor europene comune. Astfel, se recomandă în continuare dezvoltarea colaborării strânse între instituțiile guvernamentale naționale, europene și alte organizații internaționale, în particula UE și UNESCO.

Respectarea diversității culturale constituie cheia securității democratice care poate asigura armonia pașnică a societăților multi-culturale. În contextul globalizării, dezvoltarea politicilor de păstrare a diversității noastre culturale trebuie nu doar acceptată, dar și promovată. Astfel, trebuie să dezvoltăm noi căi de dialog inter-cultural pentru o mai bună înțelegere între popoarele Europei și pentru a preveni conflictele. Diversitatea culturală poate fi administrată, în primul rând, prin intermediul educației. Prin asimilarea de noi cunoștințe și înțelegerea diferențelor, și prin identificarea trăsăturilor comune putem să ne acceptăm și

apreciem unii pe alții. În această ordine de idei, folosirea și dezvoltarea rațională a resurselor culturale ale fiecărei țări, rămâne a fi unul din criteriile fundamentale ale colaborării culturale europene.

Pentru a asigura dezvoltarea ascendentă a prevederilor Convenției, conținutul și principiile ei trebuie permanent actualizate. Declarația care întrunește rezultatele discuțiilor conferinței de la Wrocław vor fi transmise pentru discuție la ședința din mai 2005 a Comitetului Miniștrilor și pentru a fi promovate la nivelul cel mai înalt.

IV. Concluzii

În concluzionarea celor scrise mai sus, menționăm că, participarea activă a populației trebuie să fie integrată politicilor culturale ale statului; această participare este esențială de fiecare dată când este vorba de moștenirea culturală a tuturor popoarelor care locuiesc într-un stat. Participarea trebuie să fie fondată pe accesul la cunoașterea limbilor, istoriei și tradițiilor tuturor elementelor etnice care alcătuiesc societatea, condiție necesară pentru luarea oricărei decizii. Informarea publicului este un element important al ocrotirii, valorificării și promovării moștenirii noastre culturale comune. Protecția patrimoniului cultural este o obligație morală pentru fiecare cetățean, dar este de asemenea o responsabilitate publică și colectivă. Această responsabilitate trebuie să se traducă în viață prin adoptarea unei legislații adecvate și prin garantarea realizării ei în practică.

O analiză sumară a situației privind protecția patrimoniului cultural în Republica Moldova, confirmă faptul că ea nu corespunde realităților și necesităților europene actuale. Astfel, constatăm, cu regret, că protecția patrimoniului cultural în Republica Moldova, nu este o problemă prioritară a politicii naționale. Factorii de decizie și reprezentanții instituțiilor de stat deseori își revendică conservatorismul față de inițiativele ce vin din partea societății civile. Din aceste considerente este necesar să insistăm asupra necesității de ocrotire a patrimoniului cultural-istoric prin adoptarea cât mai urgentă a unei strategii speciale, concretizată în legi, măsuri și atitudini ferme din partea statului și a societății civile, pentru apărarea, protejarea și valorificarea patrimoniului național. Precum și realizarea unor programe de instruire și consultanță ce vor susține inițiativele democratice la toate nivelurile. Deoarece, dacă e să credem declarațiilor actualilor guvernanți privind prioritatea politicii naționale de aderarea la structurile europene. Atunci, putem cu siguranță sugera politicianilor că anume patrimoniul cultural-istoric încurajează sentimentul unei apartenențe comune foarte promițătoare pentru procesul de Integrarea Europeană. Astfel, doar printr-o colaborare și susținere reciprocă între instituțiile guvernamentale și non-guvernamentale vom putea realiza o politică de protejare a patrimoniului cultural-istoric coerentă.

NOTE:

1. <http://www.coe.int/T/E/DGIV/CulturalConvention/web/Events-EN.asp>
2. Ministerial conference: *Defining the way ahead for European cultural policy*, Wrocław, Poland, 9-10 December 2004. La conferință au fost invitați atât reprezentanții statelor membre ale Consiliului Europe, cât și reprezentanți ai organizațiilor internaționale, cum ar fi UNESCO, Organizația Islamică pentru Educație, Știință și Cultură etc. Republica Moldova a fost reprezentată de către Veaceslav Madan, Ministrul Culturii, Eugen Carпов,

Ambasadorul Moldovei în Polonia și Valeriu Turea, consilier al ambasadei (numele sunt preluate din programul conferinței). **Vezi:** <http://www.coe.int/T/E/Com/Files/Ministerial-Conferences/2004>.

3. *50 years of the European Cultural Convention. Report by the Secretary General of the Wroclaw Conference*, Strasbourg, 1 December 2004.

Vezi: <http://www.coe.int/T/E/DGIV/CulturalConvention/>.

4. Conferința de la Wroclaw s-a încheiat cu aprobarea Declarației Miniștrilor responsabili pentru cultură, educație, tineret și sport ai țărilor parte ale Convenției. Semnatarii Declarației se adresează Comitetului Miniștrilor și țărilor membre pentru acțiunile lor viitoare în domeniul cooperării culturale europene.

5. Ideea unei convenții culturale a fost aprobată la ședința a 4-a a Comitetului Experților pentru Cultură din aprilie 1954. Prima tentativă de proiect a fost propusă de către J. Kuypers și Dr. H.J. Reinink în vara anului 1952 (iunie-iulie). Către, 5 noiembrie 1952, după un șir de dezbateri și propuneri, a fost publicat textul revizuit al convenției (EXP/Cult (52) 24).

6. În luna octombrie 1952 delegația Marii Britanii a prezentat versiunea a doua, care a servit ca bază pentru discuțiile de mai departe pe marginea textului convenției (*letter of 15 December 1952 from Mr Haigh to Mr Crivon*).

7. D-l Haigh, șeful Sub-Comitetului pentru proiectare, la sesiunea a 7-a a Comitetului Experților pentru Cultură, din 1-3 decembrie 1953, a prezentat versiunea nouă a proiectului convenției.

8. Primele state care au ratificat convenția au fost Irlanda, Franța, Marea Britanie, Danemarca și Belgia.

9. **Vezi:** Anexa 2 și 3.

10. **Vezi:** Anexa 3.

11. La această dată convenția a intrat și în vigoare (24.05.1994).

12. **Vezi:** Anexa 1, textul complet al Convenției Culturale Europene tradus în limba română.

13. **Vezi:** Articolele 1-5 ale Convenției.

14. Pentru aceasta, Consiliul Europei a susținut pe parcursul a cinci decenii organizarea unui șir de expoziții, rute culturale. Un domeniu separat l-a constituit revizuirea curriculumului și manualelor de istorie, inaugurarea Zilei Memoriei Holocaustului, organizarea acțiunilor pentru prevenirea crimelor împotriva umanității și promovarea educației interculturale la nivelul instruirii formale și non-formale.

15. **Vezi:** Articolele 2 și 4 ale Convenției.

16. În domeniul instruirii universitare Consiliul Europei încurajează elaborarea politicii și standardelor europene comune, susținând cooperarea inter-universitară pentru stabilirea până în 2010 a Ariei Universitare Europene comune. Prin intermediul Centrelor Europene de Tineret, Fundației Europene de Tineret și Fondului Solidarității, Consiliul Europei a facilitat, de regulă anual, întrunirea a peste 300.000 de tineri la diferite programe și activități de tineret. Promovarea standardelor de învățare a limbilor europene susține dezvoltarea unei comunicări eficiente între tineri din toată Europa.

17. Sub egida Consiliului Europei s-a dezvoltat conceptul și standardele de conservare a patrimoniului arhitectural și arheologic european și s-au organizat un șir de acțiuni de protejare a patrimoniului natural, intelectual, audiovizual, a arhivelor etc.

18. **Vezi:** Articolele 3 și 6 ale Convenției.

19. Tineretul și sportul constituie sectoare vector ale educației abilităților pentru viață pe termen lung. Astfel, prin intermediul universităților, organizațiilor de tineret, federațiilor de sport, autorităților publice centrale și locale, Consiliul Europei a susținut și încurajat un șir de programe pentru promovarea educației pentru un mod de viață sănătos.

20. Constatăm, cu regret, că Strategia de Creștere Economică și Reducere a Sărăciei, recent aprobată de Parlamentul Republicii Moldova, nu include acest domeniu în lista priorităților, pe termen scurt și mediu, de dezvoltare a Republicii Moldova.

21. *50 years of the European Cultural Convention. Report by the Secretary General of the Wroclaw Conference*, Strasbourg, 1 December 2004, p. 11-14.

Vezi: <http://www.coe.int/T/E/DGIV/CulturalConvention/>

Anexa 1 (textul Convenției Culturale Europene tradus în limba română)

CONVENȚIA CULTURALĂ EUROPEANĂ

Guvernele semnatare ale prezentei Convenții, membre ale Consiliului Europei,

Considerând că scopul Consiliului Europei este realizarea unei unități mai strânse între membrii săi, și anume, pentru apărarea și promovarea idealurilor și principiilor care constituie patrimoniul lor comun,

Considerând că dezvoltarea înțelegerii reciproce între popoarele Europei ar permite înaintarea spre acest obiectiv,

Considerând că în acest scop este de dorit atât încheierea unor convenții culturale bilaterale între membrii consiliului, cât și adoptarea unei politici de acțiune comună pentru apărarea culturii europene și încurajarea dezvoltării ei,

Hotărând încheierea unei Convenții culturale europene generale în vederea încurajării studierii limbilor, istoriei și civilizației celorlalte părți contractante, precum și studierii civilizației lor comune, în rândul cetățenilor tuturor părților reprezentate de membrii consiliului, ca și în rândul cetățenilor altor state europene care ar adera la această convenție,

Au convenit asupra celor ce urmează:

Articolul 1

Fiecare parte contractantă va lua măsurile necesare în vederea apărării contribuției sale la patrimoniul cultural comun al Europei și încurajarea sporirii acestei contribuții.

Articolul 2

Fiecare parte contractantă, pe cât posibil:

a) va încuraja în rândul cetățenilor săi studierea limbilor, a istoriei și a civilizației celorlalte părți contractante și va oferi acestora unele înlesniri în vederea realizării unor studii asemănătoare, și

b) se va strădui să dezvolte studierea limbii sau a limbilor sale, a istoriei și a civilizației pe teritoriul celorlalte părți contractante și să ofer conașionalilor acestora din urmă posibilitatea continuării unor studii asemănătoare pe teritoriul său.

Articolul 3

Părțile contractante se vor consulta în cadrul Consiliului Europei în scopul pregătirii acțiunii lor comune în vederea dezvoltării activităților culturale de interes european.

Articolul 4

Fiecare parte contractantă va trebui, în măsura posibilului, să faciliteze circulația și mobilitatea persoanelor, ca și a obiectelor de valoare culturală, în scopul aplicării art. 2 și 3.

Articolul 5

Fiecare parte contractantă va considera obiectele care au o valoare culturală europeană și care sunt sub controlul său, ca făcând parte integrantă din patrimoniul cultural comun al Europei și va lua măsurile necesare pentru salvarea lor și pentru a facilita accesul la ele.

Articolul 6

1. Propunerile cu privire la aplicarea dispozițiilor prezentei Convenții și întrebările cu privire la interpretarea ei vor fi examinate cu ocazia întrunirilor Comitetului de experți pentru cultură a Consiliului Europei.

2. Orice stat care nu este membru al Consiliului Europei și care a aderat la prezenta Convenție conform dispozițiilor din paragraful 4 al art. 9 va putea să delege unul sau mai mulți reprezentanți la reuniunile prevăzute la paragraful precedent.

3. Concluziile adoptate în cursul reuniunilor prevăzute în primul paragraf al prezentului articol vor fi supuse sub formă de recomandări Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei, cu condiția să nu fie vorba de hotărâri care sunt de competența Comitetului de experți pentru cultură referitoare la domenii cu caracter administrativ, care presupun cheltuieli suplimentare.

4. Secretarul general al Consiliului Europei va comunica membrilor consiliului, ca și Guvernului oricărui stat care a aderat la prezenta Convenție, orice hotărâre cu privire la aceasta ce ar putea fi luată de către Comitetul de Miniștri sau de Comitetul de experți pentru cultură.

5. Fiecare parte contractantă va notifica, în timp util, Secretarului general al Consiliului Europei, orice măsură pe care ar putea să o ia cu privire la aplicarea dispozițiilor prezentei Convenții, ca urmare a hotărârilor Comitetului de Miniștri sau ale Comitetului de experți pentru cultură.

6. În cazul în care propunerile cu privire la aplicarea prezentei Convenții ar interesa doar un număr limitat din părțile contractante, examinarea acestor propuneri ar putea fi continuată conform dispozițiilor art. 7, cu condiția ca realizarea lor să nu implice cheltuieli din partea Consiliului Europei.

Articolul 7

Dacă, în vederea atingerii scopurilor prezentei Convenții, două sau mai multe părți contractante doresc să organizeze în sediul Consiliului Europei alte întâlniri față de cele prevăzute la primul paragraf al art. 6, Secretarul general al consiliului le va acorda tot sprijinul administrativ necesar.

Articolul 8

Nici o dispoziție a prezentei Convenții nu va trebui considerată ca susceptibilă să afecteze:

a) dispozițiile oricărei convenții culturale bilaterale la care una dintre părțile contractante ar fi deja semnatară sau să împiedice încheierea ulterioară a unei asemenea convenții de către una din părțile contractante, sau

b) îndatorirea fiecărei persoane de a se supune legilor și reglementărilor în vigoare pe teritoriul uneia dintre părțile contractante, în ceea ce privește intrarea, șederea și plecarea străinilor.

Articolul 9

1. Prezenta Convenție este deschisă semnării membrilor Consiliului Europei. Ea va fi ratificată. Instrumentele de ratificare vor fi depuse la Secretarul general al Consiliului Europei.

2. Din momentul în care trei guverne semnatare își vor depune instrumentul de ratificare, pentru aceste guverne prezenta Convenție va intra în vigoare.

3. Pentru orice guvern semnată care o va ratifica ulterior, prezenta Convenție va intra în vigoare din momentul depunerii instrumentului de ratificare.

4. Comitetul de Miniștri ai Consiliului Europei va putea decide în unanimitate, conform modalităților pe care le va considera oportune, să invite să adere la prezenta Convenție orice stat european care nu este membru al consiliului. Orice stat care a primit această invitație va putea adera, depunându-și instrumentul său de aderare la Secretarul general al Consiliului Europei; aderarea va fi valabilă din momentul primirii numelui instrument.

5. Secretarul General al Consiliului Europei va notifica tuturor membrilor consiliului, ca și statelor aderente, depunerea tuturor instrumentelor de ratificare sau de aderare.

Articolul 10

Fiecare parte contractantă va putea specifica teritoriile asupra cărora se vor aplica dispozițiile prezentei Convenții, adresând Secretarului general al Consiliului Europei o declarație care va fi comunicată de către un consiliu tuturor celorlalte părți contractante.

Articolul 11

1. După 5 ani de la data intrării în vigoare, prezenta Convenție va putea fi denunțată, în orice moment, de oricare parte contractantă. Denunțarea se va face prin notificare scrisă adresată Secretarului general al Consiliului Europei, care va anunța celelalte părți contractante.

2. Pentru partea contractantă interesată, această denunțare va intra în vigoare după 6 luni de la data primirii sale de către Secretarul general al Consiliului Europei.

**Statele care au semnat Convenția Culturală Europeană
pe data de 19 decembrie 1954 la Paris**

N	Țara	Membru CoE din...	Semnată	Ratificată	În vigoare ...
1	Belgia	05.05.1949	19.12.1954	11.05.1955	11.05.1955
2	Danemarca	05.05.1949	19.12.1954	07.05.1955	07.05.1955
3	Franța	05.05.1949	19.12.1954	19.03.1955	05.05.1955
4	Irlanda	05.05.1949	19.12.1954	11.03.1955	05.05.1955
5	Italia	05.05.1949	19.12.1954	16.05.1957	16.05.1957
6	Luxemburg	05.05.1949	19.12.1954	30.07.1956	30.07.1956
7	Norvegia	05.05.1949	19.12.1954	24.01.1956	24.01.1956
8	Olanda	05.05.1949	19.12.1954	08.02.1956	08.02.1956
9	Suedia	05.05.1949	19.12.1954	16.06.1958	16.06.1958
10	Marea Britanie	05.05.1949	19.12.1954	05.05.1955	05.05.1955
11	Grecia	09.08.1949	19.12.1954	10.01.1962	10.01.1962
12	Turcia	09.08.1949	19.12.1954	10.10.1957	10.10.1957
13	Iceland	07.03.1950	19.12.1954	01.03.1956	01.03.1956
14	Germania	13.07.1950	19.12.1954	17.11.1955	17.11.1955

Alte țări care au ratificat Convenția Culturală Europeană

N	Țara	Ratificată	În vigoare ...	Membru CoE din...
1	Albania*	25.06.1992	25.06.1992	13.07.1995
2	Andora	22.01.1996	22.01.1996	10.11.1994
3	Armenia*	25.04.1997	25.04.1997	25.01.2001
4	Austria	04.03.1958	04.03.1958	16.04.1956
5	Azerbaidjan*	25.04.1997	25.04.1997	25.01.2001
6	Belarus**	18.10.1993	18.10.1993	/
7	Bosnia-Herzegovina*	29.12.1994	29.12.1994	24.04.2002
8	Bulgaria*	02.09.1991	02.09.1991	07.05.1992
9	Cipru	23.09.1969	23.09.1969	24.05.1961
10	Croația*	27.01.1993	27.01.1993	06.11.1996

11	Spania*	04.07.1957	04.07.1957	24.11.1977
12	Estonia*	07.05.1992	07.05.1992	14.05.1993
13	Finlanda*	23.01.1970	23.01.1970	05.05.1989
14	Georgia*	25.04.1997	25.04.1997	27.04.1999
15	Ungaria*	16.11.1989	16.11.1989	06.11.1990
16	Latvia*	07.05.1992	07.05.1992	10.02.1995
17	Liechtenstein	13.06.1979	13.06.1979	23.11.1978
18	Lituania*	07.05.1992	07.05.1992	14.05.1993
19	Malta	12.12.1966	12.12.1966	29.04.1965
20	Moldova*	24.05.1994	24.05.1994	13.07.1995
21	Monaco*	06.07.1994	06.07.1994	05.10.2004
22	Polonia*	16.11.1989	16.11.1989	26.11.1991
23	Portugalia*	16.02.1976	16.02.1976	22.09.1976
24	Republica Cehă*	10.05.1990	01.01.1993	30.06.1993
25	România*	19.12.1991	19.12.1991	07.10.1993
26	Rusia*	21.02.1991	21.02.1991	28.02.1996
27	San-Marino*	13.02.1986	13.02.1986	16.11.1988
28	Holy See**	10.12.1962	10.12.1962	/
29	Serbia-Montenegro*	28.02.2001	28.02.2001	03.04.2003
30	Slovenia*	02.07.1992	02.07.1992	14.05.1993
31	Slovacia*	10.05.1990	01.01.1993	30.06.1993
32	Elveția*	13.07.1962	13.07.1962	06.05.1963
33	Macedonia	24.11.1995	24.11.1995	09.11.1995
34	Ucraina*	13.06.1994	13.06.1994	09.11.1995

* State care au ratificat convenția înainte de a fi membre ale Consiliului Europei.

** State care nu sunt membre ale Consiliului Europei.

Din numărul total de state semnatare ale Convenției Culturale Europene, 34 de state au ratificat Convenția după 19 decembrie 1954. Dintre acestea, 25 de țări au ratificat convenția înainte de a deveni membre ale Consiliului Europei (75,5%), 6 țări au devenit membre înainte de a ratifica Convenția (17.7%) și 3 țări au ratificat Convenția fără a fi membre ale Consiliului Europei (8.8%).

ABBREVIATIONS

AE	Archäologie in Eurasien, Rahden/Westf
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași-București
Arhiva MA	Arhiva Muzeului de Arheologie, Chișinău
AȘUI	Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza, Iași
B.THR.	Biblioteca Thracologica, București.
CCA	Cronica cercetărilor arheologice, București
CI	Crcetări Istorice, Iași
ESA	Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki
MCA	Materiale și Cercetări Arheologice, București
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropa
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
RER	Revue des etudes Roumaines
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica, Iași.
SlovArch	Slovenska Arheologia, Bratislava
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
АИМ	Археологические исследования в Молдавии, Кишинев
АИУ	Археологические исследования на Украине, Киев
АКМ	Археологическая карта Молдавской ССР, Кишинев
АО	Археологические открытия, Москва
АП УРСР	Археологічні пам'ятки УРСР, Київ
АСГЭ	Археологический сборник Государственного Эрмитажа, Ленинград
ВДИ	Вестник древней истории
ДОЗССП	Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья, Тирасполь
ДПМ	Древние памятники Молдавии, Кишинев
ДФСП	Древние фракийцы в Северном Причерноморье, Москва
ЗОАО	Записки Одесского Археологического Общества, Одесса
КСИА	Краткие сообщения Института археологии АН СССР, Москва
КСИИМК	Краткие сообщения Института истории материальной культуры, Москва
КСОАМ	Краткие сообщения Одесского Археологического Музея, Одесса
МАСП	Материалы по археологии Северного Причерноморья, Одесса
МИА	Материалы и исследования по археологии СССР, Москва-Ленинград
ПАВ	Петербургский археологический вестник
ПСА	Проблемы скифской археологии, Москва
РА	Российская археология, Москва
СА	Советская археология, Москва

